САЙДУЛЛО АБДУЛЛОЕВ

ИСМОИЛИ СОМОНӢ

НАШРИ ДУЮМ
(бо такмилу иловаҳо)

Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Чалил
Хучанд — 1998

Дар монографияи “Исмоили Сомонє” зиндагє ва корномаи бунёдгузори давлати Сомониён амир Исмоили Сомонє пайваста бо масъалақои ташаккули низоми давлатдорє ва нақзатқои фарқангии ин даврони шукКқманд мавриди таққиқ ҳарор гирифтааст. Дар китоб манобеъи хаттии форсии тоҷикє ва арабии асрқои миёна асоси наҳду тақлили муаллифро фароқам овардаанд.

© С.Абдуллоев, 1998.

ПЕШГУФТОР

Та|рибаи таърихии <авм~ои мухталиф ба таври бориз ша~одат меди~ад, ки исти<лоли во<еъии ~ар давлат бо худшиносии миллии афроди |омеъа, бо та|аддуд ва тадовуми андешаи сиёсиву фар~анг$, бо густариши тафаккури навини милл$ ва э~ёи дастовард~ои маънавии ниёгон тавъам аст. Имр\з, ки То|икистон дар |одаи исти<лол ро~ мепаймояд, худого~ии милл$ ва таърихии |омеъа аз му~имтарин авомил ва василаест, ки зербинои маънавии исти<лолияти сиёсиву давлат$ ва низоми нави и|тимоиро фаро~ам меоварад. Ма~з э~ё ва та|аддуди мафкураи милл$ бо арзиш~ои ~аётбахши худ он холиго~и маънавиро, ки баъди заволи Итти~оди Ш\рав$ ва |а~оншиносии моддагаро$ ба ву|уд омад, бартараф ва аз асолати табиии худ бархурдор хо~ад кард. Сарсабз$, пешрафт ва шукуфоии То|икистон аз ~амин ро~, аз ро~и шинохти ~увияти милл$ ва худшиносии таърихиву фар~ангии |омеъа муяссар хо~ад шуд.

^оло то|икон бо дарки ами<и ин матлаби ол$ ба ро~и бунёдкори~ои сарнавиштсози таърих$ <адам ни~ода, ~иммат ва <удрати созандагии хешро дар <иёс бо пайкор~ои маънавии а|доди шарофатманди хеш иртифоъ ва тавсеа бахшидаанд. Дар таърихи миллати бостонии то|икон баъди чандин <арн манофеъ ва а~дофи милл$ дар раъси сиёсати давлат <арор гирифт ва ба дарунмояи му~имтарин раванд~ои сиёс$, и<тисодиву фар~анг$, самт~о ва дурнамо~ои он табдил ёфт. Далели р\шани ин <иёми барозандаи милл$ фармони П р е з и д е н т и] у м ~ у р и и Т о | и к и с т о н Э.Ш.Ра~монов ро|еъ ба та|лили |ашни 1100-солагии давлати Сомониён ва ибтикороти марбут ба он ма~суб мешавад, ки мар~алаи |адиди худого~ии таърихиву миллии то|иконро ифтито~ хо~ад дод. Фидокор$ ва талошу пайкор~ои Президенти]ум~урии То|и-кистон дар исте~коми бунёди маънавии давлати тозаисти<лоли то|икон, дар |одаи худого~ии таърих$ ва гироиш ба арзиш~ои милл$, дар ро~и итти~од ва ва~дати мардум кафолати он аст, ки дар |а~они мутамаддин ма<оми таърихии то|икон, ки 1100-сол му<аддам Сомониён ба арши аъло бардошта буданд, му|аддадан э~ё хо~ад шуд.

Дар ибтидои асри XX нависанда ва мутафаккири оламшумули хал<и то|ик устод Айн$ дар як ма<олаи худ гуфта буд: “Алъон |ое, ки таърих иборат аз такаррури ву<\ъот аст, яъне ~ар во<еъа, ки дар байни <авм ва миллате дар айёми гузашта во<еъ шуда бошад, бар та<дири ву|уди иллат дар айёми оянда низ айнан ё масалан во<еъ хо~ад шуд...”[1] Манзури нависанда э~ёи нир\~ои маънавию р\~онии хал< ва |ав~ари зотии \ст, ки дар саргузашти таърихии \ мукаррар ба зу~ур омада буд. Бино бар ин, устод Айн$ эътимоди комил дошт, ки “шу|оати |ибилл$” ва “маданияти ол$”-и то|икон “сад чандони аввал касби мазоё ва шараф хо~ад кард”.[2]

Устод Айн$ - ин донишманди беназири таърих, м\ъта<ид бар он буд, ки му~ассаноти зотии ботин$ ва суварии мардум дар шароити мувофи<, бо и<тизои матлабу ма<сади наве боз та|алл$ хо~ад кард. Таърихи давлати Сомониён ва ро~е, ки |омеъаи кунунии то|икон дар |одаи исти<лол ва ~увияти хеш мепаймояд, он ~а<и<атро мусаллам медорад, ки То|икистони тозаисти<лол бо асли худ васл ме|\яд, барои “касби мазоё ва шараф” пойго~~ои шоистаи таърих$ ва муносиб ба ниёгони вологу~ари хеш му~айё месозад.

Тасодуф нест, ки баъди ~афт соли исти<лолият, баъди он ки То|икистон фо|иа~ои хунин ва озмоиш~ои сангинро пушти сар гузошт, ~офизаи таърихии мо ба аср~ои IX-X, ба даврони ташаккули аввалин давлати муста<ил ва мутамаркизи миллии то|икон мутава|ле~ гардид. Ин падида дорои мазмуни ами<и сиёсиву таърихист ва далели он аст, ки ма<омоти ро~барии |ум~ур$, ба хусус Президенти кишвар Э.Ш.Ра~монов, ниёзмандии |омеъаро ба як давлати <удратманди милл$ бо камоли масъулият идрок кардаанд ва рисолати таърихии худро дар ~амин поя шинохтаанд.

Ин ~ама ибтикороти густарда ва пурм\~тавои милл$ моро водор ба он месозад, ки ба сарнавишт ва ма<оми таърихии Сомониён бо диде ами<тар ва паймонае фарохтар

назари та~<и< бид\зем ва аз нуфузи ин хонадони олигу~ар дар таърихи |омеъаи башар$, дар рушди низоми давлатдор$ ва тадовуми афкори сиёс$ сухан дар миён оварем, пиромуни ма<оми ар|манди эшон дар шаклгирии му~имтарин раванд~ои таърихиву фар~ангии |а~они мутамаддин, ба хусус дар бунёнгузор$ ва рифъати Э~ёи А|ам, ки че~раи сиёс$ ва маънавии машри<заминро таъйин кардаанд, бо ~иммате, ки муносиби |адди аълои мо бошад, биандешем.

Зеро, ~амчунон ки сарвари волома<оми давлати То|икистон Э.Ш.Ра~монов фармудааст: "Давраи э~ёи маданият, фар~анг, рушди илму адабиёт ва шук\~у и<тидори давлати то|икон ба а~ди Сомониён, хусусан шо~ Исмоили Сомон$, марбут аст. Ин давронро метавон мар-~алаи дурахшону пурифтихори тамаддуни милл$ ва ав|и камолоти давлатдор$, ташаккули шахсият~ои бар\манд номид. Нир\и а<лу заковат ва созандагиву э|одкор$ ма~з дар ~амин даврон ба ав|и аъло расид".[1]

Низоми давлатдории Сомониён, та|аддуди оини девонсолории Сосониён дар му~ити нави таърих$, тасаллути ма<омоти фар~ангии девонсолор$ бар <удрат~ои сиёс$, такя ва самтгир$ ба арзиш~ои ахло<$, э~ёи р\~и ашрофият дар оини кишвардор$ ва маданияти ша~рнишин$, парвариши таба<аи хосаи дабирон барои умури идории мамлакат, нуфузи а~ли фазл ва донишварон дар сохтор~ои давлат$, ки мунта~о авлавияти арзиш~ои маънавию ахло<$ ва рушди маънавии инсону |омеъаро дар ~адаф дошт, аз нодиртарин падида~ои таърихи тамаддуни |а~он$ ба шумор меоянд. Ин буд, ки дар батни давлати Сомониён фар~анги бузургу оламгире ба ву|уд омад, ки ба дастовард~ои чанд~азорсолаи <авм~ои ~ундуориё$ ва сом$ р\~у равони тоза э~до намуд, бар дорои~ои он @ановат афзуд ва он ~ама анд\хта~ои гаронмояро ба мамолики ма@рибзамин инти<ол дод. Ба ин маън$, Сомониён дар сарга~и та|аддуди таърихи |омеъаи башар$, дар сарга~и пайванди сиёс$, р\~он$ ва маънавию фар~ангие <арор доштанд, ки он ба таърихи ~азор соли охири инсоният на<ше муассир ва носутурдан$ гузоштааст.

Давлати шук\~манди Сомониён зодаву парвардаи та|оруби таърихии хал<~ои гуногуни Шар<у >арб, балки та|аллии мумтози он дар <уруни вусто аст. Он низоми давлатдор$, ташкилоту сохтор~ои идор$ ва ни~од~ои фар~ангиву мафкурав$, ки амирони сомон$ бунёд гузоштанд, дар дарозои аср~о мухтасоти сиёс$ ва маънавии миллат~ои сарзамини бузургеро бо номи Арабу А|ам таъин намуданд ва дар р\згори мо ~ам дар сиришти давлат ва сиёсати соири кишвар~ои мутара<<$ на<ше аз он боризу мусаллам аст.

Чун сайри таърихии оини давлатдор$ ва умури идории |омеъаро аз а~ди Сосониён то адвори Сомониён пеши назар меоварем, бар шебу фароз~о, дастовард~о ва пайомад~ои сарнавиштсози он меандешем ва ин ~амаро дар маърази <иёс бо давлат~ои абар<удрати таърихи инсоният <арор меди~ем, ~амоно падидор мегардад, ки дар аср~ои миёна давлати Оли Сомон аз нахустин давлат~ои маънавиасос ва фар~анггаро дар таърихи башарият будааст. Далели равшани он Э~ёи А|ам ва ё ба истило~и баъзе мусташри<они >арб Интибо~и исломиву эрон$ аст, ки ма~з бо ибтикори Сомониён чор аср му<аддам аз Интибо~и аврупо$ о@оз гардид ва дар а~ди фармонравоии он~о ба ав|и аъло расид. Дурахши ноби@а~ое чун Фороб$, Р\дак$, Фирдавс$, Ибни Сино, Берун$ ва дигарон, бар~а< му~а<<и<онро водоштааст, ки аср~ои IX-X милодиро "асри заррини фар~анги А|ам" мавсум намоянд. Дастовард~ои а<ливу маънавии |а~они бостон дар зе~ну тафаккури ин бузургон бо и<тизои замони нави таърих$, дар заминаи |а~оншиносии навхези ва~дон$ му|аддадан э~ё гардид ва дар шинохти мо~ияти одаму олам арзиш~о ва дидго~~ои |адиди мафкуравиро вазъ намуд. Ба иборати дигар, Сомониён ~ал<аи тиллоие буданд, ки а~ди бостонро бо замони нав ба ~ам пайвастанд, бо ~ифзи му~имтарин анд\хта~ои даврони ати<а бунёди |а~оншиносии аср~ои миёнаро дар саросари рубъи маскун устувор намуданд.

Лозим ба таъкид аст, ки ~ан\з дар аср~ои IX-X со~ибназарон ба <удрат расидани Сомониён ва исте~коми давлати эшонро мабн$ бар пуштибонии мардум ва таба<аи ашроф донистаанд. Ин гап чунин маън$ дорад, ки Оли Сомон бо ву|уди та|диди зербинои мафкуравии |омеъа муваффа< шуданд, ки аркони суннатии р\згори мардум,

ниёз~ои милливу фар~анг$ ва манофеъи и<тисодии таба<оти мухталифи lомеъаро му~офизат намуда, дар миёни хосу ом бо он ~ама тафри<оти ма~аллию маз~аб$, ~усни ризоият, э~соси ва~дат ва итти~оди миллиро исти<рор бубахшанд. Ин амал фа<ат аз lониби давлате метавонист сурат пазирад, ки дастго~~ои идор$ ва сохтор~ои он дар ~адди шинохти масъулияти таърих$ ва рисолати сарнавиштсози хеш рушду камол ёфта бошад. Сомониён ба ~айси номбардорони мероси бузурги Alам дар сиёсати дохиливу хорilии хеш ормон~ои миллии мардумро бар кулли дидго~~о ва авомили дигар ру|~он ни~оданд.

Сомониён дар ро~и касби <удрат, итти~оди сиёс$, на~зати фар~анг$, якпорчаг$ ва тамомияти арзии кишвар, <абл аз ~ама, ба lав~ари асл$ ва ва~датофарини lомеъа - арзиш~о ва манофеъи милл$ ва шинохту парвариши э~соси ягонагии сарнавишти таърихии <авм~ои ориё$ фузун мутаваlle~ гардиданд. Он~о дар заминаи тамаддуни ислом$ ан-д\хта~ои тоисломии <авм~ои ориёиро э~ё намуданд, забон, тафаккур, маънавият ва русуми a|додиро ма~фуз доштанд ва бад-ин васила поя~ои исти<лоли р\~он$ ва ~увияти миллии давлати хешро фаро~ам оварданд. ^атто дар мавриди пазириш аз ислом виҷаги~ои милливу маз~абии мардум дар мадди эътибори хосаи Сомониён буд. Манзури мо исти<боли Оли Сомон аз маз~аби ~анафия, яке аз ча~ор фир<аи бузурги тасаннун ва саъйи росихи эшон дар корбанд$ ва тарви|и а<оиди Аб\~анифа мебошад. И<доми мазкур дар lараёни рушди тавсеадори худ дар ~ифозати ~увияти миллии <авм~ои ориё$, дар тадовуми андешаи сиёс$ ва <иём~ои фар~ангии он~о хидмат~ои бузургеро ан|ом дод. Уламои ~анаф$ дар дарбори амирони сомон$ аз ма<оми шоистае бархурдор буданд. Китобе, ки фа<е~и бузурги ислом$ ~аким Аб\ис~о<и Самар<анд$ дар шар~и а<оиди ~анафия таълиф намуд, ба саро~ат гуво~$ меди~ад, ки Сомониён сараввал исти<лоли маънав$, мафкурав$ ва фар~анг$ ба даст оварданд, ки таlалливу бозтоби сиёсии он э|оди як давлати абар<удрат ва мутамаркизи милл$ ма~суб мешавад.

Дар иртибот бо ин масоил нуктаи дигари <обили тааммул на<ши корсози маз~аби ~анаф$ дар расмияти дин$ пайдо кардани ду рукни поягузори давлати муста<или милл$ - забон ва таърихи миллат аст, ки, мутаассифона, аз назари а~ли та~<и< дур афтодааст. Забони араб$ дар баробари дини тозабунёд бо парчами lи~од ба сарзамин~ои дигар ро~ меёфт ва даъвои тасаллут бар забони <авм~ои бум$ пеш меовард. Чун китоби му<аддаси дин$ ~ам ба ~амин забон буд, к\шиш~ои мусовотталаб$ ва исти<лолхо~ии милливу фар~анг$ ва ё берун омадан аз тобеияти модд$ ё маънавии <авми фоте~и араб, ногузир масъалаи забонро матра~ месохт. Аъроб дар заминаи тала<<ии ягонагии забони дин ва забони ~укумат ва таассуб бар ин а<ида дар сиёсати истеъморгаронаи хеш фишанги нир\манди тазйи<овар$ э|од намуданд ва дар ин ~ол гузиниши забони араб$ ё форс$ маънои милливу сиёс$ пайдо карда буд.

Муассиси маз~аби ~анафия - Аб\~анифа Н\ъмон ибни Собит ибни Марзбони Куф$ (699-767), ки a|додаш аслан аз Хуросон бархоста буданд, дар ибодат забони форсии то|икиро мисли араб$ lоиз донист. Душманон \ро ба ма|усгаро$ мутта~ам карданд, аммо дудмон~ои бумии Моваруннa~ру Хуросон, ба хусус Сомониён, бо гироиш ба ин маз~аб ба забон, таърих ва фар~анги таърихии миллати хеш машруъият бахшиданд ва ро~ро барои равна< ва иртифои он ~амвор сохтанд. Дарахти тануманд ва борвари тамаддуни давраи Сомониён дар замини забони то|ик$ ва обу ~авои ислом сабз шуд, рушду камол ёфт ва му~имтарин суннат~ои фикриву отифии он барои ~азорсола~о пайрез$ гардид. Тар|ума ва таълифи китоб~ои м\ътабаре чун “Калила ва Димна”, “Синдбоднома”, “Марзбоннома”, “Шо~нома”-~ои мансуру манзум, “Таърихи Табар$”, “Тафсири кабир” ва дигар осори мутааддид, ки бо фармони подшо~они сомон$ - Наср ибни А~мад ибни Исмоил, Н\~ ибни Мансур ва Аб\соле~и Мансур ибни Н\~ ан|ом ёфт, забони то|икиро дар ча~оряки рубъи маскун чун забони бар\манди давлат$ ва диниву фар~анг$ мусаллат гардонид.

Лозим ба ёдоварист, ки ислом дини lа~он$ буд ва дар миёни <авму <абила ва миллату наҷод ба тафовуте lой намегузошт. Вале мубалли@ону му|о~идони ислом бо

даъвои виҷагии <абилав$ ва <авм$ на тан~о ба миллат~ои дигар и~онатро раво медиданд ва дар ~у<у<и эшон тасарруф мекарданд, балки дар миёни худ дар сари насабу наҷод тухми таассуб мекиштанд ва ба даргири~ои хунине мун|ар мегардиданд. Ин тано<уз дар миёни ислом ва гур\~е аз мусалмонон, ки а@лаб аз |умлаи аъроб буданд, аз о@ози футу~оти ислом идома дошт. На~зати шуубия, ки яке аз замина~ои маънавии ташаккули давлати Сомониён шинохта шудааст, ма~з дар му<овамат бо ин таассуби ифротомези наҷод$, ки дар либоси ислом |илва мекард, ба миён омад.]унбиши мазкур дар миёни пешо~ангон ва парчамбардорони фар~ангу тамаддуни А|ам ба нишони эътироз бар зидди зулми маънавии аъроб ва нобаробарии сиёсиву и|тимо$, ки дар а~ди хулафои умав$ аз ~адди та~аммул гузашта буд, пой бар арсаи ву|уд гузошт. Пайравони ин на~зати густардаи мафкуравии милл$ дар @ояти нозишу ифтихор аз фар~анги тоисломии аслофи хеш имтиёз ва тасаллути тамаддуни <авм~ои ориёиро бар тамаддуни оддиву якранги бадавиён ру|~он мени~оданд ва бо ~ар васила ~у<у<и маънавии онро дар шаклгирии му~имтарин раванд~ои сиёсиву и|тимоии |а~они ислом таъйид менамуданд.

Густариши ислом дар Хуросону Мовароунна~р бо та~о|уми сиёсиву низомии аъроб тавъам буд. Ин аст, ки то|икон мусалмон шуданд, аммо ба шарофати сиёсати мудаббиронаи Сомониён бо ~ифзи ~увияти миллии худ ба ислом даромаданд, ки ин падидаро яке аз омил~ои сарнавиштсози таърихи то|икон ма~суб метавон кард. Бо таба~~ури комил дар мо~ияти ин масъала Э.Ш.Ра~монов аз сиёсати истеъморгаронаи аъроб гап кушода, ба саро~ат менигорад, ки “истилогарон мехостанд ба ин васила нуфузи забони то|икиро кам карда, ~увияту ифтихори милл$, шарафу номуси ватандор$ ва суннат~ои деринаи фар~ангу тамаддуни миллати ку~анбунёди моро аз байн баранд. То|икон мусалмон шуданд, вале баръакси бисёр хал<ияту миллат~о забони арабиро чун забони милл$ <абул накарданд. Яке аз к\шиш~ои |иддие, ки дар таърихи миллати мо барои пешгирии нуфузи забони араб$ ва тамаддуни <авм~ои бегона корбаст гардид, ин бузургдошти забони модар$, пос доштани ~увияти милл$ ва арзиш~ои фар~анг$ дар замони давлатдории Сомониён буд”[1].

Ба ин маън$, то|икон дар а~ди салтанати Сомониён аз та~ти тасаллути аъроб берун омаданд, бо таъсиси ~укумати милл$, ба даст гирифтани сарнавишти и|тимоии худ ва дарёфти асолати таърихиву фар~ангии хеш ба исти<лоли сиёс$ со~иб шуданд. Амирони сомон$ пайваста |а~ду талош меварзиданд, ки иллати аслии пайдоиш ва пойго~и ~укумати худ - дифоъ аз ~увияти миллиро тавсеа ва та<вият бубахшанд. Тава||\~и хоссаи он~о ба ду рукни устувори ~исси миллии то|икон - забон ва таърих мун|ар ба он шуд, ки ин миллати бостонии олигу~ар аз нав |авон гардад, бо касби таба~~ур дар та|оруби таърих$, и|тимо$ ва фар~ангии аслофи хеш дар таърихи тамаддуни |омеъаи башар$ на<ше бегазанд ва |овидона бар|о гузорад.

Таърихи нахустин давлати муста<ил ва мутамаркизи то|икон та<озо мекунад, ки маф~ум~ои бунёдгузори **давлат, миллат, фар~анг** ва таносуби он~о, ки дар замони тасаллути мафкураи марксист$ асолати миллии худро аз даст дода буданд, бо назари нави замон$, бидуни ин~ирофи во<еият ва манти<и раванд~ои таърих$ мавриди паҷ\~иш~ои ами<у доманадор <арор бигиранд. Имр\з мо бештар аз ~ар замоне ба маърифати ростин ва ого~онаи таърихи давлатдории то|икон ниёз дорем, зеро чунонки сарнавишти давлати Сомониён ша~одат меди~ад, фа<ат саба<~о ва панд~ои таърих метавонад ро~и моро ба с\и фардо равшан намояд ва давлати тозаисти<лоли то|иконро дар ан|умани кишвар~ои мутамаддини дунё дар |ойго~е м\ътабар биншонад.

П\шида нест, ки то|икон аз а~ди бостон дар таъйиди му~имтарин раванд~ои таърихии машри<замин ва бад-ин васила |омеъаи башар$ на<ши умда ва созанда доштанд. Аз зикри далоили фаровон дар таърихи <адиму |адид худдор$ варзида, фа<ат ин нуктаро г\шзад меоварем, ки дастго~~ои муназзам ва комилиёри идор$, ки Сомониён бунёд ни~оданд, дар т\ли чанд <арни баъд$ барои силсила~ои >азнавиён, Сал|у<иён, Хоразмшо~иён ва @айра сармаш< ва чаро@и ~идоят буд.]олиб аст, ки на тан~о сулола~ои мазкури туркон, балки он дудмон~ои туркнаҷод, ки дар ^инду Синд ~укумат доштанд, дар сат~и сиёсати давлат$ забони то|икиро (форс$) ар|

мени~оданд ва барои тарви|у интишори он мубодират меварзиданд. ^арчанд зимоми <удрат бар дасти сулола~ои турк буд, аммо забон ва фар~анги то|икон бар он~о ~укумат меронд.

Яке аз м\~ра~ои асосии сиёсати Сомониён - паймудани тари<и муросову мадоро, мусола~а ва таносубу тавозун дар сиёсати дохиливу хори|$, ки ~ан\з аз р\згори Сомонхудот, <абл аз касби <удрат дар хиттаи Моваруннa~ру Хуросон бад-он гаравида буданд, дар та<дири таърихии то|икон ва тамаддуни |а~онгири он~о а~амияти фав<улодда му~им дошт. Дар партави ин сиёсати мудаббирона, ки бунёдаш бар а<лу хирад буд, Сомониён бо ~ифзи муносибати м\ътадил бо хилофати Ба@дод исти<лоли сиёсии кишварро ба даст оварданд. Ба таъкиди Р.Фрай ~атто ~е| мадорике мав|уд нест нишон ди~ад, ки Сомониён ба хилофат хиро| медоданд. Бино бар ин иддаои баъзе му~а<<и<они эрон$, ки дар заминаи таассуби и~онатомез ба шахсият ва ~укумати хулафои аббос$ ба бегонапарастии амирони сомон$ ишорат кардаанд, комилан беасосу ботил аст. К\шиш~ои паст задани ма<оми таърихии Сомониён, ки го~у ного~ аз ин с\ву он с\ ва ошкору ни~он садо меди~ад, аслан тазо~ури мав<еият~ои имр\заи сиёсиву маз~абист, ки ~е| иртиботе бо ~а<и<ати таърих надорад ва наметавонад офтобро ба доман бип\шад.

Баррас$ ва инти<оди а<ида~ои мазкур мавз\и ба~си ало~ида аст. Мо фа<ат бо овардани як и<тибос ва арзёбии и|молии он иктифо меварзем. Пано~ии Симнон$ - муаллифи китоби “Амир Исмоили Сомон$ - фармонравои бузург ва одил” менависад: “^укумати амир Исмоил ~укумате мубтан$ бар тамоилоти эронд\ст$ набуд. Зеро шахси амир Исмоил, чун суннии мутаассибе буд, дар даврони <удрати худ сар аз итоати халифаи аббос$ напечид.]анг бо Саффориёну Алавиёни Табаристон, ки саргармии мубориза бо халифаи аббос$ буданд, хилофати аббосиро, ки сахт нотавону зарбапазир гашта буд, |они тозае бахшид... Барандохтани давлати Саффориён, ки тамоилоти биннисба эронд\ст$ дошт, аз заъф-~ои ~укумати сомон$ аст”.[1] ^адафи муаллиф аз калимаи “эронд\ст$” миллатпарварист ва нисбат додани чунин ну<се ба амир Исмоил дар ~оле, ки кулли шаво~иди таърих$, мин|умла матолибе, ки дар китоби худи Симнон$ омадааст, акси онро тасбит менамоянд, амре бефур\@ ва дур аз оини инсофу адолати илмист. Агар Исмоили Сомон$ “суннии мутаассибе” мебуд, ~аргиз Зайд ибни Му~аммад - фарзанди Доъии Алавиёни Табаристонро, ки аз фир<а~ои боэътибори ташайй\ъ ма~суб мегардид, баъди асир афтоданаш гиром$ намедошт ва \ро аз лутфу э~сон бархурдор намесохт. Амир Исмоил, ки дар баробари дигар фазоили ~у|астаи подшо~$ ва инсонии хеш марде порсову пар~езгор буд, ~е| го~ дар пуштибон$ аз маз~аби тасаннун зиёдарав$ накардааст ва дар осори мутааддиди таърихиву адабии <уруни вусто ишорате ба ин маън$ ба чашм намерасад. Сабаби пайкор~ои Сомониён бо Саффориёну Алавиён марбут ба тавтиаи дудмон~ои охир$ буд, ки пиромуни он дар са~ифа~ои ояндаи китоби мо ба тафсили бештаре сухан рафтааст. Чунонки мебинем, даъво~ои Пано~ии Симнон$ появу мояи илм$ надорад ва онро |уз та~рифи таърих наметавон маънидод кард.

Го~о ташаккули давлати Сомониён ва пайкор~ои амир Исмоил дар ин замина чун нати|аи падид омадани халои <удрат дар Хуросон ва заъфи низомию сиёсии хилофати Ба@дод тала<<$ мегардад, ки низ аз ифрот ва ин~ироф дар шинохти омил~о сар задааст. ^ан\з Арасту зимни тааммул дар во<еоти таърих ба хулосае расида буд, ки “омили <иём~о к\чак ~ам бошад, илали аслии он бисёр бузургу му~им аст”. Р\и кор омадани давлати му<тадири бум$ ва та|диди р\~онияти миллии то|икон дар партави |а~онбинии нави ва~дон$ шомили |анба~ои мухталифи таърихиву сиёсист, вале далелу шаво~ид он нуктаро мусаллам медорад, ки Сомониён ами<тар ва густардатар аз сулола~ои дигар хур\ши ин <иёми миллиро дар ву|уди хеш э~сос намуданд ва бо комилтарин ва|~е онро дар оини давлатдории худ та|ассум карданд.

Пештар аз салтанати амир Исмоил ~ам умарои сомон$ ба идроки он ~а<и<ат расида буданд, ки фа<ат бунёдгузории давлати му<тадири милл$ на~зат~ои исти<лолхо~онаи фар~ангиву маънавии А|ам ва пайкор~ои таърихии фарзандони бар\манди онро ба сарманзили ма<суд хо~анд расонд. Та|аллии мумтози ин машраби

ол$ ва му<аддаси Сомониён корномаи амир Исмоил, корномаи амире буд, ки дар даст шамшер ва дар сина оташе дошт фур\зон аз нури ~икмат, маърифат ва нубу@и ниёгон. Шахсияти амир Исмоили Сомон$, ки бо на|ибтарин фазоилу хасоили а|додаш ороставу музайян буд, дар сарнавишти таърихии Хуросони бузург ва фар~анги оламшумуле, ки дар канори он парвариш ёфт, бештар аз ~ар авомили дигар корсозу муассиртар омад.

А@лаби муаррихони замони нав Исмоили Сомониро чун шахсияти низомиву сиёс$ муарриф$ намуда, аз ~амин дидго~ ба арзёбии хидмату ма<оми \ пардохтаанд. Аммо та<рибан кулли манобеи <уруни вусто ин амири сила~ш\рро, <абл аз ~ама, шахсияти маънав$ шинохтаву ар| ни~одаанд ва ин исрору таъкиди мукаррари <удамо <обили тааммули ҷарфтаре мебошад. Дар <адимтарин маъхаз~о, ки ба асри X тааллу< мегиранд ва че~раи амир Исмоилро аз назари ~амзамонони \ ба мо арза медоранд, @олибан аз сифоти маънав$ ва ахло<ии амир ба масобаи ангезаи аслии ишти~ори шахсияти хори<уллоддаи \ сухан рафтааст. Дар тавсифи Исмоили Сомон$ бештар аз ~ама воҷаи “одил”-ро ба кор гирифтаанд ва \ дар тафаккури таърихии мардум бо ин ла<аб сахт ш\~рат ёфт. Амир Исмоил ягона подшо~ест, ки баъди Ан\шервон ба “одил” мула<<аб гардид. Муаррихону мутафаккирони аср~ои миёна, ки бузургиву ша~омат ва азамати давлати <удратманди Сомониён ва шахсияти муассиси он барояшон нуктае беба~с буд, к\шиш доштанд, ки замина~о ва реша~ои ин <иёми пурфуту~ро дарёбанд. Бо тава||\~ ба ин матлаб эшон ба хулосае расидаанд, ки заминаи асл$ дар ин буд, ки бунёди давлати Сомониён бар адл буд. Адл борони ра~мате буд, ки шу|оату диловар$, сила~ш\р$, сиёсатмадор$ ва а<лу заковати беназири амир Исмоили Сомониро аз файзи маънав$ ба~равар сохт ва поя~ои давлатро бар и<тизои табииву фитрии инсон~о ва |омеъа~ои инсон$ устувор намуд.

Во<еъан р\згор ва пайкори Исмоили Сомон$ аз нодиртарин падида~ои таърихист. Кулли му~ассаноти шахсият~ои сиёсиву низом$ ва маънав$, ки ба таври шигифтангезе дар сиришти нуронии \ ба ~ам омада буд, бо таъсиси давлати Сомониён хостор~о ва талош~ои миллати мутамаддини бостон$ ва бузургеро дар масири таърих инси|ом ва тамаркуз бахшид. Дар маз~ари таъсиси давлати абар<удрат ва тамаддуни |а~онгири то|икон шахсияти хори<улоддаи амир Исмоили Сомон$ <арор дошт, ки дар шаддаи амирони олигу~ари сомон$ “чун ё<ути сурх андар миёна” дурахшон буд.

Дар ин даврони шук\~манд сарнавишти Исмоили Сомон$, сарнавишти то|икон ва сарнавишти Бухоро ба ~ам пайваста буд. Донишманди мутаба~~ири то|ик, академик Му~аммад|они Шакур$ (Шукуров) зимни тааммул дар саргузашти маънавии <авм~ои ориё$ аз ма<оми бузурги таърихии Бухоро ва дудмони Оли Сомон гап кушода, андешаи ба@оят му~имме ба миён гузоштааст: “Маркази и|тимоиву сиёс$ ва фар~ангиву илмии давлати Оли Сомон Бухоро буд. Шояд ба сифати тахтго~и Сомониён интихоб шудани Бухоро ба ин ~ам вобастаг$ дошта бошад, ки номи “Бухоро” дар асл аз калимаи “вихар” ба маънои ибодатго~, яъне макони маънавият буда, |ое бисёрилм, дорулилм, будго~и уламову фузало маънидод шудааст. Дар ~а<и<ат, Бухоро хал<ро мутта~ид карда, нир\~ои э|одкори миллатро як |о марказият дода ва аз ин |амъовард он нир\~оро ба маротиб афзун$ бахшида, ба и|рои вазифа~ои бузурги таърих$ сафарбар кард. Бухоро сарвари э~ёи миллии Эрон буд. Ма~з ин |о заминаи и|тимоиву сиёс$ ва маънавии э~ё устувор шуд, дар инкишофи фар~анги милл$ барои таъмини пайванди дир\зу парир\з ва фардо та~курсии даркор$ тайёр гардид”.[1]

Бухорои шариф - ин ша~ри бостонии афсонав$, ин хоки му<аддаси шоирхезу адабпарвар, ин га~вораи <иём~о ва ин<илоб~ои оламафр\зи фар~анг$, ин ме~ани озодагону фарзонагон ва ша~риёрони баландовозаи А|ам, ин борго~и гу~аррези илму тамаддун, ки аср~о ин|ониб бо нури фазлу хирад, бо нури имону маърифат аз хок то афлок шаъшаъа афкандааст ва дар таърихи |а~он$ ма<оми м\~ташаму ар|манде пайдо кардааст, та|ассуми нубу@и худододи а|доди мост, та|ассуми он аст, ки то|икон бо э|ози истеъдоду заковати хеш дар гулистони олами мутамаддин би~иште маънав$

мавсум ба “Бухорои шариф” пай афканданд, би~иште, ки дар сояи файзу баракати он басо а<вому <абоили дигар ~ам ба фар~ангу тамаддун расидаанд. Бухорое, ки дар <арн~ои IX-X пойтахти давлати муста<ил ва мутамаркизи то|икон буд ва дар саросари рубъи маскун ба худ ~амтое ва ~ампое надошт, дар о@\ши худ абармардоне парварид, ки корвони пурбор ва шук\~манди тамаддуни ниёгонро бо камоли ихлос ва одоби шоистаи фарзанд$ аз т\фон~о ва дастбурд~ои таърих чун гав~араки чашм ~ифз намуданд, ин анд\хта~ои гаронмояро @ановат бахшиданд ва ба насл~ои оянда ёдгоре бегазанд ба мерос гузоштанд. ^арчанд тундбод~ои таърих ва @осибони а|наб$ дар садади он баромаданд, ки аз канори ин ку~анша~ри му<аддас фарзандони \ро дур андозанд, ё худ ёди таърихии эшонро ма~в намоянд, Бухоро ~амеша - дир\з, имр\з ва фардо ~ам - пойтахти маънавии то|икон хо~ад буд. Ёди таърих, ёди Бухоро, ки аз одамушшуаро Аб\абдулло~и Р\дак$ дуо гирифтааст:

Эй Бухоро, шод бошу дер з$,
Мир наздат шодмон ояд ~аме.

то|иконро боз ба корнома~ои сарнавиштсози фар~анг$ ~идоят хо~ад кард.

Аз он чи ба таври мухтасар гуфта омад, истинбот мешавад, ки дар таъсису равна<и давлати Сомониён, дар исте~коми низоми давлатдор$ ва ни~од~ои и|тимоиву и<тисод$, дар бурузи на~зат~ои барозандаи фар-~анг$, дар густариши ин<илоб~ои ~аётбахши фикриву маънав$ шахсияти беназир ва фав<улоддаи амир Исмоили Сомон$ м\~ри банур ва |овидона бо<$ гузоштааст. Дар ин рисола к\шише ба кор рафтааст, ки тадовуми андешаи сиёс$ ва суннат~ои давлатдории то|икон ва на~зат-~ои фар~ангии аср~ои IX-X, ки та|аллии маънавии давлати Сомониён ма~суб мешаванд, дар партави р\згор ва корномаи амир Исмоили Сомон$ дар маърази та~<и< <арор бигиранд. Аз с\и дигар, чун таърихи сиёсиву фар~ангии давлати Сомониён то андозае аз назари таърихшиносон, ба хусус муаррихони То|икистон, дур афтодааст, муносиб он дида шуд, ки та~лили во<еъот ва гузиниши ахбору мадорики фаровони таърих$ бо тава||\~ ба ин матлаб сурат бигирад.

Дар |араёни таълиф китоб~ои арзишманди шар<шиноси ша~ири рус академик В.В.Бартолҳд “Туркистон дар даврони та~о|уми му@ул”, алломаи асри XX, академик Б.>афуров “То|икон”, мусташри<и гаронмояи аврупо$ А.Кристенсен “Эрон дар замони Сосониён”, эроншиноси номвари амрико$ Р.Фрай “Асри заррини фар~анги Эрон” ва “Бухоро — дастоварди <уруни вусто”, олими баландпояи олмон$ Б.Шпулер “Таърихи Эрон дар <уруни нахустини ислом$” ва донишманди тавонои то|ик, академик Н.Неъматов “Давлати Сомониён”, ки аз мар|аъи соле~ доир ба таърихи то|икон, ба хусус дар <арн~ои нахустини ислом$, ба шумор меоянд, ~амчунин рисола~ои му~а<<и<они муосири эрон$]аводи ^ирав$ “Эрон дар замони Сомониён” ва Пано~ии Симнон$ “Амир Исмоили Сомон$ — фармонравои одил ва бузург” барои мо зиёда судманд буданд. Фузун бар ин ма<олоти мутааддиде, ки дар То|икистон, Русия, Эрон ва кишвар~ои дигар ро|еъ ба па~л\~ои мухталифи таърихи давлати Сомониён интишор ёфтаанд, то ~адди имкон дар густураи мутолиоти ин |ониб <арор доштанд.

Аммо бунёди та~<и< ва барраси~о бар манобеъи таърихиву адабии аср~ои миёна устувор аст. Осори м\ътабаре чун “Таърихи Бухоро”-и Наршах$, “Муру|-уз-за~аб”-и Масъуд$, “Таърихи Табар$”-и Му~аммад ибни]арири Табар$, “Таърихи шо~он ва паямбарон”-и ^амзаи Исфа~он$, “Мамолик ва масолик”-и Истахр$, “Сурат-ул-арз”-и Ибни ^ав<ал, “Ашкол-ул-олам”-и]ай~он$ (аср~ои IX-X), “Зайн-ул-ахбор”-и Гардез$, “Таърихи Систон”-и ма|~улмуаллиф, “Таърихи Масъуд$”-и Абулфазли Бай~а<$, “Сиёсатномаи”-и Хо|а Низомулмулк (а.XI), “Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас”-и ма|~улмуаллиф, “Таърихи Бай~а<“-и Ибни Финди<, “]авомеъ-ул-~икоёт ва лавомеъ-ур-ривоёт”-и Му~аммади Авф$, “Ча~ор ма<ола”-и Низомии Ар\зии Самар<анд$ (а.XII), “Таърихи комил”-и Ибни Асир, “Таърихи Табаристон”-и Ибни Исфандиёр (а.XIII), “Таърих” ва “Му<аддима”-и Ибни Халдун, “Таърихи гузида”-и ^амдулло~и

Муставф$ (асри XIV) ва @айра, ~амчунин осори мутааддиди илмиву адабии <арн~ои IX-X, аз <абили “Му<аддимаи “Шо~нома”-и Аб\мансур$”, “Шо~нома”-~ои манзуму мансур, ашъори Р\дак$ ва ~амасрони \, рисола~ои Ибни Сино ва Аб\рай~они Берун$, тар|ума~ои “Таърих” ва “Тафсир”-и Табар$, “^идоят-ул-мутааллимин”-и Ахавайнии Бухоро$, “Китоб-ул-абния”-и Муваффа<и ^ирав$, “^удуд-ул-олам”-и ма|~улмуаллиф ва @айра сарчашма ва маводи аслии та~<и<ро фаро~ам овардаанд.

Дар рисолаи мазкур бори нахуст дар илми таърихшиносии то|ик р\згор ва пайкори амир Исмоили Сомон$ ба таври муфассал ва бо корбандии маъхаз~ои хаттии форсиву арабии аср~ои миёна дар маърази та~<и<у барраси~о <арор гирифтааст. Баде~ист, ки та~лилу андеша~ои муаллиф аз са~ву норасои~о фори@ нест. Чашми умед дорем, ки дар сояи ~иммат ва муованати му~аббатомези донишмандону хонандагони азиз нашр~ои минбаъдаи китоб такмил ва тас~е~ хо~анд ёфт.

* * *

Дар чопи дувум ба @айр аз такмилу илова~о |и~ати маъоф намудани хонандагон аз за~мати |усту|\ муносиб дида шуд, ки дар охири китоб “Тавзе~от” ва “Фе~ристи ном~ои ашхос ва ном~ои |у@роф$” бо шар~и мухтасар, ~амчунин фишурдаи матолиби аслии рисола ба забон~ои русиву инглис$ афзуда шавад.

АСЛУ НАСАБИ СОМОНИЁН

1

&арн~ои IX-X милод$, бар~а<, асри тиллоии таърихи то|икон, даврони на~зати барозандаи сиёс$, таърих$ ва фар~ангии Хуросону Мовароунна~р, замони гироиш ба о@озго~~ои тамаддуни бузурги гузаштагон, айёми пайрезии |а~оншиносии нави ва~дон$ ва бозсозии зербинои мафкураи милл$ ма~суб мешавад, ки ни~од~ои и|тимоиву маънавии |омеъа ва <удрат~ои сиёсиро и<тидору нир\манд$ бахшиданд, поя~ои таърихии давлати Сомониёнро устувор намуданд, мо~ияту ~адаф ва сохтор~ои дастго~и давлатиро бо хоста~о ва бовар~ои мардум созгор оварданд. Ме~вари он ~ама |унбиш~о ва ин<илоб~ои сарнавиштсози фар~анг$, маз~ари он ~ама обида~ои муаззами илму маърифат, саро@ози суъуди давлати абар<удрати то|икон дар он даврони шук\~манд э~соси пурна|обати пайванди р\~он$ бо а|доди мутамаддини хеш буд, э~сосе буд, ки дар партави та|аллии он тамаддуни оламшумуле ба ву|уд омад. Тамаддуне, ки то имр\з м\|иби шигифт$ ва тафохури |омеъаи башар$ аст.

Аз мутуни мутааддиди таърихиву асотир$, ба хусус аз “Шо~нома”-и ~аким Абул<осими Фирдавс$, ки <омуси зиндаг$ ва андешаи а|амиён аст, бармеояд, ки дар |а~оншиносии <авм~ои ориё$ масъалаи аслу насаб ва тухмаи пок ~амеша ма<оми хос ва ар|манде доштааст. Чун китоб-~ои м\ътабари форсиву арабиро, ки умри ~азорсола дар пушти сар доранд, ботааммул вара< мегардонем, дармеёбем, ки ~ама дудмон~ои эрониасл дар сада~ои IX-X ир<ан бо гузаштаи пурифтихори А|ам, бо силсилаи шо~аншо~они Сосон$ пайванди хун$ доштаанд ва ир<у наҷодашон дар чанд пушт ба асилзодагони ориё$ расидааст.

Чанде аз уламои муосири мо ба ин матлаб бо назари шуб~а нигаристаанд ва ё онро фа<ат василаи ба даст овардани @ариза~ои сиёс$ ва касби машруъият аз |ониби сулола~ои бум$ <аламдод кардаанд. Дар ин <азия, ки пайкор~ои ме~анпарастонаи сулола~ои мазкурро бо @ариза~ои сиёсиву таба<от$ ма~дуд месозад, иддаое дур аз манти< ва асли во<еъ-оти таърих ба назар мерасад, ки шояд ба саргармии аз ~ад зиёд ба мо~и-яти и|тимоиву синф$ ва ё маз~абии падида~ои

таърих$ ало<аманд бошад. ^ол он ки |а~оншиносии аср~ои миёна шомили <онуну низом ва манти<и хосе аст ва баррасии масоили |удогонаи он берун аз матни замон, ё худ арзёбии он аз дидго~и <олаб~ои тозабунёди мафкурав$ ногузир та~рифи ~а<и<ати таърихро дар дунбол хо~ад дошт.

^ар падидаи фикр$, мин|умла масъалаи аслу насаб, ки дар р\згори маънавии <уруни вусто а~амияти фав<улодда му~им дошт, бояд дар густураи во<еъоти он замон ва тафаккури мардумони он даврон, пайваста ба иртиботи гуногун|и~ати он бо кулли падида~ои дигари мафкуравию и|тимо$ дар маърази му~окима <арор бигиранд. Гузашта аз ин, Сомониён бо он бузургиву на|обат ва ~ассосият ба рисолати сарнавиштсози худ ~аргиз ниёзе ба насабсозии дур\@ин надоштанд. Э~соси ворисият ва пайванди р\~он$ бо ниёгони |а~оншумули хеш, ки, дарво<еъ, |ав~ари ~аст$ ва сиёсати густардаи он~о буд, худ далели боризи он матлаб аст, ки амирони сомон$ чи дар р\згори худ ва чи дар даврони баъд$, бидуни таассуб бар ривоёти сохта дар назари хосу ом меросбарони асл$ ва ~а<и<ии ша~риёрони А|ам будаанд. ^ар гуна даъвои олитабор$ бидуни амал~ои муносиб ба он аз |ониби мардум пазиро$ нахо~ад шуд ва дар @албери адолати таърих ~ам на<ше аз он бо<$ нахо~ад монд.

Чунонки аз пач\~иш~ои мусташри<они шинохта бармеояд[1], воҷаи “Фар” (дар форсии миёна “фарра” ва дар авасто$ “хварна”) дар тасаввуру тафаккури <авм~ои ориё$ маф~уми басо пур@ун|оише буд, ки дар т\ли ~азорсола~о, дар баробари тасаввурот дар бораи асрори офариниш ва мо~ияти оламу одам ба унвони як суннати бунёдгузори |а~оншинос$ аз а~амияти хосе бархурдор буд ва аз |умлаи виҷаги~ои асотириву таърихии тафаккур ба шумор меомад. Дар фар~анг~ои м\ътабари форс$-то|ик$ калимаи мазкур ба маъно~ои “шук\~у |алол, шаъну шавкат ва барозандагиву зебандаг$” ташре~ ёфтааст. Бино ба таъкиди Му~аммад-|аъфари Ё~а<$ “фар дар истило~и авасто$ ~а<и<ате ило~$ ва кайфияте маънав$ аст, ки чун барои касе ~осил шавад, \ро ба шук\~у |алол ва мар~алаи та<аддусу азамати маънав$ мерасонад ва ба иборати дигар со~иби <удрату нубу@ ва хуррамиву саодат мекунад”.[2] Дар “Авасто” ду гуна фар мазкур аст: яке фарри эрон$, ки ~амвора василаи нир\манд$ ва исте~коми Эронша~р будааст ва дигар фарри каён$ (подшо~$), ки м\|иби подшо~$ ва комёбиву азамати сарони кишвар ма~суб мегардидааст. Фарри каён$ ба он на~ве, ки дар “Шо~нома”-и Фирдавс$ тала<<$ гардидааст, матлабе ами<у пурмаъно ва рамзе зебову пуршук\~ро дар худ ни~он дорад. Бино бар он фарри каён$ бо лутфи ило~$, камоли ме~анпараст$ ва покию порсо$ тавъам аст, ки дудмон~ои асили ориё$ пайваста аз он ба~равар будаанд. ^ифозати аслу насаб ва тухмаи пок, ~ифозати фарри каён$ мунта~о ~ифозати покию на|обат ва одамияту адолат дар бунёд ва низоми давлат, мояи исти<лол, шукуфо$ ва исте~коми кишвар аст.

Пайдост, ки дар |а~оншиносии ниёгони мо ~ан\з се ~азор сол му<аддам та<аддуси Ватан, му~офизати марзу буми а|дод$ ва рафо~ияти р\згори мардум бо на|обати ахло<ии кишвардорон, тасаллути маънавият дар оини давлатдор$ тавъам будааст. Ин аст, ки суннати шо~аншо~$, ки фарри каён$ дарунмоя ва фалсафаи хоси онро фаро~ам овардааст, дар т\ли ~азорсола~о дар саросари А|ам аз |умлаи му<аддасоти милл$ ба шумор меомад ва ворисияти анъаноти давлатдориро ма~фуз медошт. Ин “суннат ончунон устувор буд, ки метавонист як шо~зода аз хонадони салтанатро дар баробари ш\риш~о ба унвони тан~о номзади то|у тахт ниго~ дорад”.[1]

Эъти<од ба фарри подшо~$ ва дарунмояи ахло<ии он баъди футу~оти ислом$ низ дар шуури мардум ва акобиру салотини бум$ ~амчунон побар|ову гиром$ буд. Табиист, ки <удрат~ои сиёс$ дар баробари эътибор ба ма|м\и аносири давлатдор$ ба иртиботи р\~ониву ир<ии хеш бо то|дорони А|ам тава||\~и хос гумориданд, г\ё тапиши набзи ниёгони вологу~ари хешро дар рагу шарён~ояшон ами< э~сос намуданд ва аз тахтго~и ~амин маслаки оливу му<аддас ба та|диди оини кишвардор$,

ба э~ёи тамаддуни гузаштагон, ба ангезиши номуси миллии ~ам<авмони худ алами ~иммат барафроштанд. Аслан <иёми дудмон~ои пуровозаи Хуросону Моваруннa~р дар <уруни нахустини ислом$, исти<лолхо~$ ва мусовотталабии он~о, аз бисёр |и~ат~о нати|аи идроки ягонагиву ~амхун$ бо а|доди хеш, нати|аи пайкор~ои фар~ангиву маънавии миллие буд, ки пештар шаммае аз он ироа гардид.

А@лаби маъхаз~ои м\ътабари аср~ои миёна, амсоли "Таърихи Бухоро"-и Наршах$, "Зайн-ул-ахбор"-и Гардез$, "Ахбор-ут-тивол"-и Динавар$, "Масолик ва мамолик"-и Истахр$, "Сурат-ул-арз"-и Ибни ^ав<ал, "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас"-и ма|~улмуаллиф, "Ма|маъ-ул-ансоб"-и Шабонкора$, "Таърихи гузида"-и ^амдулло~и Муставф$, "Равзат-ус-сафо"-и Мирхонд ва @айра дар масъалаи аслу насаб ва ша|араи Сомониён муттафи<анд ва <авли он~о, ки ~ар кадом аз зубдаи донишмандони а~ди хеш будаанд, сазовори эътимоди бештар аз оне мебошад, ки то имр\з мо мабзул доштаем.

Ин |о ма|оли он нест, ки ахбори кулли манобеъро таснифу му<обала намоем, к\шиши мо бар он аст, ки то <адри имкон маълумоти ин сарчашма~оро то |ое, ки дархури мавз\и ба~с бошад, дар маърази мутолиаву та~<и< <арор ди~ем. &адимтарин манобеъи хаттии дастрас ба мо, ки ба аср~ои X-XI тааллу< доранд, дар интисоби Сомониён ба маликзода ва сипа~солори Сосониён Ба~роми Ч\бина ба ихтилофе ро~ надодаанд. Аб\ис~о< Ибро~ими Истахр$, муаллифи асри X, ба таври и|мол$ аз саргузашти Ба~роми Ч\бина ёдовар шуда, таъкид кардааст: "Ва Оли Сомон аз фарзандони \ буданд".[1] Наршах$ ~ам тазаккур дода, ки "Сомонхудот аз фарзандони Ба~роми Ч\бини малик будааст".[2] Ба <авли Мин~о|и Сиро| "Ва \ (Сомонхудот - С.А.) аз авлоди Ба~роми Ч\бин буд".[3] Хондамир дар мавриди таъйиди насаби Сомониён ахбори таърихгузорони пешинро як навъ |амъбаст намуда, зикр кардааст, ки "ба иттифо<и муаррихон, насаби Сомон, ки мулуки Сомония ба вай мансубанд, ба Ба~роми Ч\бин мепайваст".[4] Дигар муаррихони м\ътабари гузашта низ бар а<идаи мазкур собитанд.

Як муаммои мубраме, ки дар ин замина ба миён меояд, таъйиди ша|араи хонадони сомон$ то Ба~роми Ч\бина ва аз Ба~ром то Сомонхудот ма~суб мешавад. Иллати иб~ому печидагии масъалаи мазкур гуногун$, ихтилоф ва тано<узи афкору а<оиди муаррихони <адим аст. Чунончи, Гардез$ насаби Сомониёнро ба Ба~роми Ч\бина ва ба ин васила дар пан|о~у ча~ор пушт ба Каюмарс расонида, навиштааст: "Ва насаби \ Сомонхудо~ ибни Хомто ибни Н\ш ибни Там@осби Шодил ибни Ба~роми Ч\бин ибни Ба~роми ^асис ибни К\зак ибни Асфиён ибни Кардор ибни Деркор ибни]ам ибни]ир ибни Бастор ибни ^аддод ибни Ран|а~он ибни Фир ибни Фаровул ибни Сим ибни Ба~ром ибни Шосб ибни К\зак ибни]ардод ибни Сафрасб ибни Каркин ибни Милод ибни Мараси Марзвон ибни Ме~рон ибни Фозон ибни Кашрод ибни Содсод ибни Башдод ибни Ахшин ибни Фардин ибни Вамом ибни Арсотин ибни Дусари Мануче~р ибни К\зак ибни Эра| ибни Афредун ибни Асфиёнбеки Мунбек ибни Сурков ибни Ахшинков ибни Расадков ибни Дерков ибни Риманков ибни Бефруш ибни]амшед ибни Виванка~он ибни Аска~ад ибни ^ушанг ибни Фаровак ибни Мунш$ ибни Каюмарс – подшо~и нахустин, ки бар замин буд".[1] Тиб<и ахбори ^амдулло~и Муставф$ "Сомон аз тухми Ба~роми Ч\бин буд. Насабаш Сомон ибни Худо~ ибни]ассом ибни Туъом ибни ^урмузд ибни Ба~роми Ч\бин".[2] Дар "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас" омадааст, ки "аввал подшо~ии Сомониён Исмоил ибни А~мадро буд ва насаби \ ба Ба~роми Ч\бин кашад: Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон ибни Сомак ибни Ба~роми Ш\бина ибни Кушасб ва насаби эшон ба Каркину Милод расад".[3] Бо иктифо аз зикри маъхаз~ои дигар ёдовар мешавем, ки дар навишти ном~ои а|доди Сомониён то р\згори Сомонхудот аз адвори <адим бар асари китобати мукаррар аз |ониби носихон @алат-~ое ро~ ёфта, ки дарёфти асолати ном~оро гирифтори душвори~о сохтааст. Донишманди зиндаёди рус А.А.Семёнов дар ма<олаи пурм\~тавои "Ро|еъ ба аслу насаби Сомониён" бо такя ба дастхати <адимаи насабномаи саййидони Тирмиз, ки дар ~ошияи рисолаи "Саййидия" омада, то андозае ба ин матлаб р\шан$ андохтааст.[4] Бо ин ~ама, лозим

ба таъкид аст, ки масъалаи насаби та~рифшудаи ниёи Сомониён ба пач\~иш~ои ами<у доманадори таърихиву адаб$ ва матншинос$ ниёзманд мебошад.

Ба~роми Ч\бина – |адди Сомониён – худ ч$ шахсияте буд, ки ~амаи таърихгузорон ин матлабро мукаррар г\шзади мо овардаанд? Феълан, аз ахбори фаровоне, ки дар кутуби асотириву ~амос$ ва таърих$ мастур аст, сарфи назар намуда, тан~о ба "Таърихи Табар$"-и вазири аъзами Сомониён - Аб\алии Балъам$ (ваф.974) мувофе~ мешавем. Маълум аст, ки таърихномаи оламшумули олими эрониасли араб Му~аммад ибни]арири Табар$ (ваф.923) "Таъриху-р-русул ва-л-мулук" дар хоки адабпарвари Бухорои шариф бо и<тизои амири фозилу донишманд Аб\соле~ Мансур ибни Н\~ ибни Насри Сомон$ (961-976) ба забони модарии \ тар|ума карда шуд. Балъам$ дар тар|ума ро~и эълозу ихтисорро паймуда, матолиби зиёде аз таърихи салотину бузургзода~ои А|ам, аз |умла <иссаи Ба~роми Ч\бинаро бар матни асл афзудааст.]ои тардид нест, ки ин афзуда~о бидуни ~идоят ва машварати амир Аб\соле~и Сомон$ сурат нагирифтааст. Дар о@ози <иссаи Ба~роми Ч\бина, ки муфассал омадааст, Балъам$ мефармояд: "Ва Му~аммад ибни]арир ~адиси Ба~роми Ч\бин тамом нагуфтааст ва ман ба китоби "Ахбори А|ам" тамомтар ёфтам ва биг\ям".[1]

Тиб<и ривоёти Балъам$ Ба~роми Ч\бина аз табори маликзодагон буда, дар замони ~укмронии ^урмузи IV (579-590) ба марзбонии Арманистону Озарбой|он маъмур буд. Чун ба салотини сосон$ хатаре аз хо<они турк - Шобашо~ падид омад, Ба~роми Ч\бинаро, ки марде асилзода, сила~ш\р ва сипа~бади пуртадбире буд, ба дафъи офати турк фаро хонданд. Баъди пир\зии Ба~ром хабаркашону @аммозон миёни \ ва ^урмуз и@вое барангехтанд ва пас аз мо|аро~ои зиёд Ба~ром беш аз як сол ба маснади шо~аншо~ии Эрон нишаст. Аммо писари ^урмуз - Хусрави Парвиз (591-628) бо мадади <айсари Рум мулки падар бозситонд ва Ба~ром ба билоди турк фирор кард, он |о шарафи <абул ёфт ва баъди чанде бо дасисаву хиёнат за~ри ша~одат чашид. Дар саросари ин достони дилангез Балъам$ бо ~усни ихлос шу|оату |авонмард$ ва хираду адолати Ба~роми Ч\бинаро ситоиш кардааст.

Му~а<<и<и эрон$]аводи ^ирав$ дар китоби арзишманди худ "Эрон дар замони Сомониён" ва|~и таърих$ ва |у@рофиёии интисоби Сомониёнро ба <арори зайл таъйид кардааст:

"–Ба назар мерасад, ки ишти<о<и макон$ дар хиттаи шимол$-шар-<ии Хуросон аз умда далоили мавриди тава||\~ будааст. Зеро Ба~ром дар поёни зиндагон$ ... назди туркон умр ба сар мебурда ва фарзандонаш низ пас аз кушта шуданаш дар наво~ии атроф пароканда ва аз с\и дигар, Сомониён низ аз ~амон ~удуд бархостанд.

–Далели дигарро метавон дар р\~ияи сила~ш\рии Оли Сомон донист, ки аз барои <удрат додани р\~ияи низомии виросатии хеш, саъй доштанд хешро ба як шахсияти бар|астаи низом$ аз сулолаи шо~они бостон$ нисбат ди~анд ва ба ~ар сурат Ба~роми Ч\бин муносиби ин хоста будааст.

–Ба~ром ба далели доштани як че~раи мардум$ низ ~амонгуна, ки Сомониён ниёз доштанд, мавриди тава||\~ <арор гирифтааст.

–Дар мар~алаи поён$ ... бакоргирии асолати табор ва иртибот додани дудмони хеш ба подшо~они Эрон, он ~ам то нахустин подшо~и р\и замин, тан~о ба далели касби машруъияти салтанат ва тава||\~и афкори умум$ мадди назар будааст".[1] Дар та<вияти далели дувуми]аводи ^ирав$ метавон афзуд, ки Сомониён дар заминаи эъломи пайванди хун$ бо яке аз че~ра~ои дурахшони шо~аншо~ии Сосон$ худро меросбарони па~лавононе чун Рустаму Исфандиёр шинохтаанд, ки ~ар ду ~ам рамзи ме~анпарастиву миллатпарвар$ дар Эрони бостон ма~суб мешаванд. Ин маън$ зимни як ишораи саре~и Балъам$, ки аз забони Ба~ром омадааст, равшан мегардад: "...^урмуз \ро (Ба~ромро) бихонду гуфт: Он душман, ки ту пеши вай шав$, сесад ~азор мард дорад, ту бо дувозда~ ~азор мард ч$ гуна пеши вай шав$? Гуфт: Эй Малик! Аз сипо~и бисёр ба |уз бори гарон чизе наёяд ва камтарин сипо~ ча~ор ~азор мард аст ва бештарин дувозда~ ~азор ва Рустам бо дувозда~ ~азор мард ба ~арби Мозандарон шуд ва Исфандиёр бо дувозда~ ~азор мард буд, ки ба ~афт хон*

ба дизи Р\йин шуд. Ва бисёр кас баршумурд аз мулуки А|ам, ки бо дувозда~ ~азор ~арб~ои бузург карда буданд...”.[2]

Дар далоили пач\~ишгари эрон$ ~ам б\е аз он гумони нобар|о дар мавриди насаби Сомониён ба машом мерасад. Бар замми он ч$ дар боло дар радди чунин а<ида гуфта омад, бояд афзуд, ки адибону таърихгузорони аср~ои X-XII кутубашонро дар асоси афсона~ои омиёна та~рир накардаанд, дар гузиниши аснод, му<обалаву та~лил ва нати|абардор$ аз он шеваи инсофу тааммул ва та~<и<и илмиро пеш гирифтаанд. Муаррихони Арабу А|ам, ки баъди ин<ирози Сомониён (<арн~ои XI-XV) умр ба сар бурдаанд, ниёзе ба ситудани олитабории дудмони мазкур надоштаанд ва шакку шуб~а ба ахбори маъхаз~ои <уруни вусто, ки нош$ аз мактаб~ои шар<шиносии аврупоист, мааттаассуф, то ~ол дар зе~ни уламои соири кишвар~ои машри<замин нуфузи худро аз даст надодааст.

Эроншиноси маъруф Р.Фрай ~ам бо э~тиёт пиромуни ин масъала ибрози назар намуда, хулосае пеш меорад, ки замина~ои аслии пайванди Сомониёнро бо аслофи олинаҷодашон бо ва|~е а~сан ошкор месозад: “Вай (Исмоили Сомон$ – С.А.) аз хонадоне ашраф$ ва аз аъ<оби Сомон номе аз умарои ма~алл$, яъне аз де~гонон буд, ки гуфта мешавад, нисбат ба Ба~роми Ч\бин – аз ну|абои Сосон$ мерасондааст. Сунани таба<аи де~гонон зо~иран дар |омеъае, ки Исмоил дар он баромад, нуфуз кард ва э~тимолан Сомониён худро ~ом$ ва мудофеъи ин шеваи зиндагон$ э~сос карданд. Шакке нест, ки ислом дар табиати |омеъаи ашрофии пеш аз ислом ин<илоби ами<е ба ву|уд оварда буд, аммо бо ин ву|уд он |омеъа ~ан\з ~ам дар ~айати дигаре ба ~аёти худ идома медод”.[1] Ба ин маън$, аслу насаби Сомониён масъалаест, ки бояд дар иртибот бо оину низоми давлатдор$, ибтикороти фар~ангиву маънав$, русуми зиндагон$ ва @айра, ки ~амаг$ баъди футу~оти ислом асолати милл$ ва меросии худро камобеш ~ифз карда буданд, дар густураи андеша~ои илмиву таърих$ <арор бигирад. Вагарна дар таъйиди ма<оми таърихии Сомониён, ки дар заминаи му~офизат ва тавсеаи ~увияти миллии <авм~ои ориё$ мероси бузургеро аз |а~они бостон ба аср~ои миёна инти<ол доданд, та<сире афвнопазир хо~ад рафт.

2

Сомонхудот – сар~ал<а ва |адди бузурги ин дудмони ш\~ратманд, аз |умлаи де~<онони м\ътабару решадори Хуросон буд. Аъёну акобири хилофати шар<$ \ро ар|манду гиром$ медоштанд ва м\|иби ин обр\ву нуфуз амал~ои неку соле~ ва гав~ари поки ин марди дурандеш будааст. Ахборе, ки ро|еъ ба р\згори ин марди бар\манд дар маъхаз~ои <адим омадааст, чандон зиёд нест ва ин андак ~ам шомили ихтилофу тазод-~ост. Ба хусус, тафовути боризе, ки дар миёни таърихнома~ои <арн~ои X-XI ва XIII-XV мав|уд аст, дарёфти че~раи аслии Сомонхудотро гирифтори душвори~о месозад.

Одатан дар сарчашма~ои таърих$ исми мазкурро ба шакли “Сомонхудот” овардаанд. Воҷаи “худот” ба маънои “молик”, “со~иб” ва ё “~оким” аз истило~и мутадовили кишвардорони Мовароунна~р дар даврони пеш аз ислом ва аср~ои VIII-IX ма~суб мегардидааст. Чунонки Забе~улло~и Сафо тавзе~ додааст, калимаи “хутой” (худой) дар забони па~лав$ ба маънии “шо~” аст. Ин маън$ дар давраи ислом$ низ чанд го~е рои| буд – мулуки Бухоро ва мулуки Гузгононро Бухорхудот ва Гузгононхудот, яъне Бухорошо~ (шо~и Бухоро) ва Гузгононшо~ (шо~и Гузгонон) мехонданд”.[2] Дар “Таърихи Бухоро”-и Наршах$ ~ам воҷаи мазкур ба маънои шо~и Бухоро истифода шудааст. Аммо дар таъйиди мав<еи |у@роф$ ва маъмурии Сомон тано<узи назар~о ба чашм мерасад. Ба а<идаи бархе аз муаллифон Сомон <аряе аз наво~ии Самар<анд ва зодго~и ниёи бузурги Сомониён аст. Чунончи, Мин~о|и Сиро| (асри XIII) ёдовар шудааст: “...|адди Сомониёнро Сомон ном буд. Бар <авли баъзе, ном чизе дигар буд, илло он ки Сомон но~ияте аст аз наво~ии Су@ди Самар<анд. Ва |адди эшон раиси он мавзеъ буд ва \ро Сомонхудо~ хонданд$. Барои ихтисорро ~ам бар исми Сомониён басанд карданд, то исм алами \ шуд”.[1] ^амдулло~и Муставф$

(асри XIV) дар “Таърихи гузида”-и хеш мутазаккир шуда, ки “Сомон <аряи бузурге дар ~удуди вилоёти Хара<он аз наво~ии ^амадон буда”, иддае дигар Сомонро мансуб ба наво~ии Балх ва Тирмиз донистаанд.

Дар ~ар сурат мусаллам аст, ки Сомон мулке бузургтар аз де~е ё рустое буда, ки яке аз набера~ои Ба~роми Ч\бин бунёд ни~одааст. Вагарна молики он наметавонист аз |ониби ~окими Хуросон – яке аз бузургтарин вилоёти <аламрави хилофат – ба ~айси як шахсияти бар-|астаи ма~алл$ пазируфта шавад ва мавриди иноятy ~имояти ~амешагии \ бошад. ^окими Хуросон дар ин а~д, яъне а~ди хилофати ^ишом ибни Абдулмалик (724-743) Асад ибни Абдулло~ ал-&аср$ (ваф.738) |адди Оли Сомонро на фа<ат ба хотири сиёсати халифа~ои араб – такя ба хонадон~ои бонуфузи ма~алл$ – ар| мени~од, балки дар симои \ марди хирадманду дурандешеро медид, ки м\~ри на|обат ва маликзодаг$ дар сиришт дошт.

Со~иби “Таърихи Бухоро” бо тава|\~ ба ин матлаб, ки Асад ибни Абдулло~ ал-&аср$ “марде нек\кор буду |авонмард ва дили \ бад-он |ониб нигарон, ки хонадон~ои бузурги <адимро темор кард$ ва мардумони асилро нек\ дошт$ - ~ам аз Арабу ~ам аз А|ам”, <иссаи пано~ |устани Сомонхудотро аз амири мазкур зикр намуда, афзудааст, ки Асад ибни Абдулло~ “варо (Сомонхудотро - С.А.) икроме карду ~имоят кард ва душманони \ро <а~р кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард”.[2]

Дар “Зайн-ул-ахбор” омадааст, ки “сабаби вилояти Сомониён он буд, ки Сомонхудот ибни ^омтон, ки ин ~амаро бад-\ бозхонанд, му@ буд, дини зардушт$ дошт... Ва андар он ва<т, ки Му~аммад ал-Амин ба Ба@дод халифа буд ва Маъмун ба Марв буд, Хуросон ба расми \ буд, ин Сомонхудот ба наздики Маъмун омад ва бар дасти \ мусалмон шуд”.[1] Ин ахбори муаллифи <арни XI, ки дар маъхаз~ои дигар наёмадааст, мубаййини ин матлаб аст, ки ба ислом гаравидани Сомонхудот баъд аз касби эътибору манзалати \ дар хилофат ба ву<\ъ пайвастааст. Зо~иран дар ахбори Гардез$ ро|еъ ба ислом овардани |адди Оли Сомон дар а~ди хилофати Му~аммад ал-Амин ва аморати Маъмун дар Хуросон иштибо~е рафтааст, зеро а@лаби таърихгузорон бар ин а<идаанд, ки Сомонхудот ба нишони э~тиром ва сипосгузор$ аз иноёти Асад ибни Абдулло~ писари худро Асад ном гузоштааст. Дар баъзе асар~ои баде$ ахбор ва <исса~ои @арибе аз р\згори Сомонхудот на<л шудаанд, ки <обили эътимод нестанд ва дар маъхаз~ои <адим низ зикре аз он~о нарафтааст.

Аз он чи гуфта омад, маълум мешавад, ки Сомониён хеле пештар аз расидан ба аморати Хуросон, ~ан\з аз р\згори |адди м\ътабари хеш тари<и тааммулу мадоро, мусола~а, тавозуну таносуб бо хулафои исломиро пеш гирифта будаанд. Ин сиёсати андешида ва э~тиёткорона, алалхусус дар р\згори наберагони Сомонхудот, хеле корсоз омад, дар сарнавишти таърихии Хуросони бузург ва тамаддуни оламшумули форсу то|ик на<ши фав<улодда му~им гузошт, барои осо-иши мамлакат ва ~ифзи ~увияти милливу фар~ангии мардум, барои рафъи садама~ои фалокатбори кишварс\з пойго~и шоиста фаро~ам овард. Сомониён аз ибтидо на му<овамат, балки мусоламат бо хилофати Арабро баргузиданд ва ма~з дар ин замина ба исти<лоли во<еии кишвар комёб гардиданд. Он~о сиёсатеро пеш гирифтанд, ки бунёдаш бар а<лу хирад, бар шинохти мо~ияти раванд~ои таърих$ устувор буд, ~адафаш ин буд, ки ~ама шебу фароз~о ва имконоти таърихро бо адаби шоистаи давлатдор$ барои рушди мамлакат, р\згор ва фар~анги суннатии мардум, ба хотири рафо~ият ва ормон~ои милл$ ба кор бигиранд, мо~ияти айнии таърихро бо манофеъи хал<у кишвар созгор ованд.

^арчанд дар бораи Асад – писари Сомонхудот, чунонки мусташри<и ша~ир В.В.Бартолҳд ~ам таъкид карда буд, иттилооте ба @айр аз чанд |узъиёт дар даст нест, ба занни <ав$ метавон гуфт, ки \ низ аз че~ра~ои бар|астаи р\згори сиёсии а~ди хеш ва фарзанде сазовору номбардор будааст. Зиндагии Асад ибни Сомон дар замони хилофати ^орунаррашид ва Маъмун сипар$ шудааст. Он нукта, ки ча~ор писари рашиди Асад ба ~окимияти бузургтарин ша~р~ои Мовароунна~р маъмур гардиданд, худ аз ма<оми ар|манди \ паём мерасонад. Ишораи ал-Мунтазим ро|еъ ба <аробати

Асад бо ~окими Хуросон Ал$ ибни Исо ибни Мо~он (796-812) ва <авли ^амдулло~и Муставф$ дар хусуси муносибати ~асанаи \ бо То~ири Зуляминайн (733-822) низ матлаби мазкурро мусаллам медорад. Асад дар @уруби умр дар Марв ба хидмати Маъмун расид, ба<ияи р\згор он lо гузорид, то он го~ ки оламро падруд гуфт.

Дар поёни хилофати ^орунаррашид (786-809) дар авзои и|тимоии Хуросон ошуфтагиву парешон$ падид омад. Зулму ситам, @оратгариву бедодии ~окими дастнишондаи Халифа – Ал$ ибни Исои Мо~он ба lое расид, ки дар саросари ин сарзамини му<аддаси lафокаш ош\бу исён~о буруз намуданд. Хоса, исёни Рофеъ ибни Лайс (набераи ~окими Хуросон – Наср ибни Сайёр (738-748) бо пайвастани теъдоди бузурги мардуми аламзада бар саф~ои он вусъати азиме пайдо намуд. Рофеъро бо касби ин нир\ савдои аморати Хуросон бар сар афтод ва хилофати Ба@додро хатари lиддии сиёс$ пеш омад. ^орунаррашид ^арсама ибни Аъ-йанро барои фур\ нишондани ш\риш ба Хуросон фиристод ва соли 808 худ низ озими ин сарзамин гардид. Тавре ки Наршах$ дар "Таърихи Бухоро" овардааст: "Рофеъ ибни Лайс хуру| кард бар ^орунаррашид ва Самар<анд бигирифт, ^орунаррашид ^арсама ибни Аъйанро ба ~арби вай фиристод ва Рофеъ Самар<андро ~исор кард, ^арсама дар кори вай о|из шуд. Маъмун бо ^орунаррашид ба Хуросон омада буд ба сабаби ~амин ~одиса ва дили ^орун ба@оят маш@ул буд бад-ин кор. Маъмун номае кард ба фарзандони Асад ва бифармуд то ^арсамаро дар ~арби Рофеъ ёр$ кунанд. Ва фарзандони Асад Рофеъро бад-он доштанд, то бо ^арсама сул~ кард ва миёни эшон мусо~арат карданд ва дили ^орун аз он кор фори@ гашт ва хатари он буд, ки Рофеъ ~амаи Хуросон бигирифт$. Ва ин кор ба наздики Маъмун нек дар мав<еъ афтод".[1] Чунонки мебинем, фарзандони Асад ибни Сомон дар партави суннат~ои а|дод$ ва корсози~ои ниёи хеш бо рою тадбир ва бо шоистагии тамом мулкро аз фитнаи хунине, ки ду саркардаи араб барпо карда буданд, эмин доштанд. Дар айни замон эшон муваффа< бар он шуданд, ки нуфузу ма<оми сиёсии худро ба андозаи дахолати муста<им ба сарнавишти Мовароунна~ру Хуросон тавсеа бубахшанд. Ин ~одисаи му~ими таърих$ о@ози <удратёбии Сомониён, нахустин и<домиlиддии ин дудмон буд, ки поя~ои салтанати дурахшон ва пуршук\~и Оли Сомонро устувору матин намуд, <аламрави бузурге аз Моворауннa~рро та~ти тасаллути он~о <арор дод. Бар хилофи а<идаи баъзе муаррихон фарзандони Асад на дар сояи лутфу мар~амати халифа ба <удрат расиданд, балки ба гуфтаи са~е~и Мин~о|и Сиро| "эшон азбаски ша~иму коф$ ва lалду кордон буданд, хонадони эшон чун бузург шуд, ба о<ибат, аслашон ба бузург$ кашид".[1]

Дар мо|арои халифа Амин бо бародари валиа~даш Маъмун, охир$ соли 813 бо пуштибон$ аз нир\~ои Хуросон пир\з$ ёфт ва баъди ни-шастан ба маснади хилофат ~укумати Хуросону Мовароунна~рро ба >ассон ибни Аббод (819-821) та~вил дод. Ба дунболи он бо иродаи халифа Оли Сомон ба аморати Мовароунна~р со~иб шуданд. Соли 819, андаке пештар аз таслими маншури ~окимияти Хуросон ба хонадони То~ириён, фарзандони Асад ибни Сомон ба аморати ша~р~ои бузурги Мовароунна~р мушарраф гардиданд. Мин|умла Н\~ ба Самар<анд, А~мад ба Фар@она, Я~ё ба Чоч (Тошканди имр\за) ва Усрушана, Илёс ба ^ирот маъмурият ёфтанд ва чунонки Наршах$ мутазаккир шудааст, дусаду чи~ил ша~ру вилоёт та~ти раёсати он~о <арор дошт. Муаллифи "Таба<оти Носир$" дар ситоиши ~унари lа~ондор$ ва фазоили ахло<ии фарзандони Асад фармудааст: "Бидон, ки ~ар ча~ор писари Асад ибни Сомонхудо~ бузург шуданд ва ~ар як аз Мовароунна~ру Фар@онаву Хуросон тарафе доштанд, чунонки дар ин сутун та<рир бояд, иншоалло~у таъоло. Н\~ ибни Асадро мамолики билоди Самар<анд фармуда буданд ва \ бас нек\сирату lалд буд. Я~ё ибни Асадро вилояти Шошу Испи|обу музофоти он фармуда буданд ва \ низ ба@оят lалду зобит буд. Ва дар он диёр осори зиёд намуд. Илёс ибни Асад иёлати ^ирот ва музофоту наво~ии он дошт ва \ ~ам марди lалду кордон буд. Аммо А~мад ибни Асад ша~имтару зирактар буд. Баъд аз бародар вилояти Самар<анду Фар@она биа|маи~о, Кош@ару Туркистону Чин \ дошт. Ва (ба) lалодату муборазату кордон$ дар атрофи мамолики Эрону Т\рон мазкуру маш-~ур буд".[2]

Рo|еъ ба а~амияти му~имми сиёсиву и|тимо$, и<тисод$ ва низомии наво~ии мазкур ва пайомад~ои таърихии ба дасти Сомониён гузаштани он~о дар тад<и<оти пуразриши В.В.Бартолҳд, Б.>афуров, Р.Фрай, Н.Неъматов ва дигарон ба тафсил сухан рафтааст. Мо аз зикри он~о худдор$ намуда, бо овардани як а<идаи |олиби олими тавонои олмон$ Бертолд Шпулер аз китоби муда<<и<онаи "Таърихи Эрон дар <уруни нахустини ислом$" иктифо меварзем: "Азимати Маъмун аз Эрон ро~и бар<арории созмони сиёсии муста<илеро, лоа<ал дар Хуросон, боз кард. Шикасти <иём~ои мутааддиди маз~аб$ дар ин минта<а ба со~ибназарон нишон дод, ки исти<лоли ин но~ия тан~о ба дасти таба<оти олияе мумкин аст, ки дорои вазъи и|тимоии собит ва тарбияти сиёсии са~е~е ~астанд. Инак, ба <удрат расидани Сомониён, ро~и пурфуту~и он~о дар масири таърих, аз як с\, самараи истеъдоди |ибилл$, покгав~ар$ ва сиёсатмадории эшон, аз с\и дигар, фармудаи таърих, гузашта ва ~олияи сарзамини бузурги Эрон буд".[1]

3

Соли 821 >ассон ибни Аббод маъзул ва То~ир ибни ^усайн ~окими Хуросон таъйин гардид. Ӯ ва фарзандонаш дар тадовуми аморати хеш ~амеша Сомониёнро гиром$ медоштанд ва Мовароунна~рро комилан дар ихтиёри он~о гузошта буданд. Н\~, писари аршади Асад дар бисту ча~ор соли ~укумати худ (ваф.842) Исфи|об, Косон ва Уршатро фат~ намуд, барои рафо~ият ва пуштибон$ аз мардум ва мулки он~о аз турк-този~ои а~ли са~ро к\шиш~ои фаровон ба хар| дод. Дар ин замина ~амзамони донишманди \ Ибни Хурдодбе~ (820-912) таъкид кардааст: "Н\~ ибни Асад дар Мовароунна~р Косон ва Уршатро кушуд, зеро а~олии он ду ма~ал а~ди худро бо муслимин шикаста буданд. Илова бар он ду ма~ал Исфи|обро ~ам кушуд ва гирдогирди он девору ~исор кашид ва ~атто бо@у б\стон ва киштзори мардуми он сарзаминро дар дохили ма~ута девор кард, ки ма~фузу масун бошад".[2] Соли 855 Я~ё ибни Асад ва баъди як сол Илёс ибни Асад аз дунё даргузаштанд.

Баъди фавти се бародар зимоми <удрат дар дасти А~мад ибни Асад тамаркуз ёфт ва \ ~афт сол дар Мовароунна~р ~укмфармо$ кард. Муаррихони <адим А~мадро марде "олиму порсо"[3], "шарифу афифу хушрафтор, мунсифу одил ва додгустар"[4] ба <алам додаанд. Ин амири донишманд бо тава||\~и фарогир ба исте~коми марз~ои Мовароунна~р, та|диди оини кишвардор$, тамаркузи <удрат ва ободонии ша~ру русто~о, ба исло~оти доманадори и<тисодиву и|тимо$ даст зад ва дар ин |ода сало~ияти шоиста аз худ ба зу~ур оварда. А~мад ибни Асад ба туфайли сиёсати густардаи дохиливу хори|$, адолат ва риояи ~адди инсоф дар миёни таба<а~ои мухталифи |омеъа м\|иби эътимод, пазиро$ ва пуштибонии мардум гардид. Дар сояи ин тадбир~о дар Мовароунна~р як ~укумати тавонову <удратманд бунёд ни~ода шуд, ки поя бар хоста~ои и|тимо$ ва ормон~ои миллии мардум дошт.

&обили тава||\~ аст, ки "<адимтарин маскукоти сомон$ сикка~ои мисине буданд, ки А~мад ибни Асад дар соли 858 дар Самар<анд зарб карда буд".[1]

А~мад ибни Асади Сомон$ соли 864 вафот ёфт ва аз миёни ~афт писар: Наср, Аб\юсуфи Яъ<уб, Аб\закариёи Я~ё, Абулашъаси Асад, Аб\ибро~ими Исмоил, Аб\@оними ^амид ва Ис~о< ибни А~мад бу-зургтарини он~о – Наср ибни А~мадро ба валиа~дии хеш баргуморид. Наср ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон, ки тиб<и ахбори муаллифи номаълуми "^удуд-ул-олам мин-ал-машри< ила-л-ма@риб" дар ша~ри Хатломи Мовароунна~р таваллуд ёфтааст, баъди расидан ба маснади аморат маркази ~укумати хешро ша~ри Самар<анд <арор дод. Баъди заволи То~ириён ва муста<иман аз |ониби хилофати Ба@дод ба ~окимияти Мовароунна~р маъмур гардидани Наср, Самар<анд расман пойтахти Сомониён шинохта шуд ва Наср ибни А~мад то охири умр дар ин ша~р зиндаг$ ба сар бурд. Ин ша~ри бостон$, ки бор~о

аз дастбурд~ои айём, аз т\фон~о ва тундбод~ои таърих бо сарбаланд$ берун омада буд, баъди футу~оти ислом$ нахустин пойтахти давлати то|икон гардид, дар партави салтанати одилонаи А~мад ва Наср шук\~у азамати соби<аи худро ба даст овард, умри дубораи таърих$ пайдо намуд. Самар<анди <андманд – ин ша~ри бостонии то|икон, ки та|ассуми хирад ва ~унари беназири а|додашон буд, г\ё бо мардуми озодаву вологу~араш – асилзодагону де~<онон, сипо~иёну ~унармандон ва олимону суханварон ба даврони нави таърих$ <адам ни~оданд ва |а~онеро бо нури фазлу дониш мунаввар намуданд. Олими эрониасли араб Ибни Хурдодбе~ аз Самар<анди он р\згор тасвири зебое ба ёдгор гузоштааст. Ў бо камоли мафтун$ мег\яд: "Покизатарин ва комилтарини он~о (ша~р~о) аз назари покиву зебо$ манзараи Самар<анд аз болои к\~и Су@д аст... г\ё Самар<анд ~амчун осмони сабз аст ва кох~ои он ситорагони дурахшони он аст. Ва р\даш ~ам монанди Ка~кашоне аст ва барои |илвагар$ ва боруяш ~амчун хуршеде аст бо таба<оти ту дар ту".[1]

Баъзе муаррихон, аз |умла]аводи ^ирав$ ва Пано~ии Симнон$ бар он а<идаанд, ки Наср ибни А~мад замоне, ки <удрати худро дар Самар<анд пайрез$ менамуд, "аз му~ити з\розмои~о ва муборизоти <удратталабоне, ки биловосита дар Эрон сурат мегирифт, дур буд ва аз |онибе дигар дар Моваroунна~р тазод~ое <адим$ байни а~зобу фир-<а~о русух наёфта буд ва ин омили дигаре дар пешбурди умури Мовароунна~р ма~суб мегардид".[2] Ин а<ида, ки пешрафти Сомониён во-баста ба авзои мувофи<и таърих$, вобаста ба омил~ои айние буд, ки берун аз ихтиёри амирони сомон$ <арор дошт, наздик ба ифроти ~а<и<ати таърих ва суитафо~уми таносуби омил~ои айниву зе~н$ дар шинохти раванд~ои таърих аст. Агар рою тадбир, дурандеш$ ва исти<боли гарми мардум аз ин дудмон дар миён намебуд, Мовароунна~р низ ба майдони "з\розмои~о", "<удратталаби~о" ва "тазод~ои маз-~аб$" мубаддал мегардид.

Дар таърихнома~ои аср~ои миёна падида~ои сиёс$ ва раванд~ои му~ими таърих$ бештар дар заминаи тава||\~ ба ахло<у маънавияти ашхосу афрод арзёб$ шудаанд ва ва<оеъи таърих$ аз ро~и андарёфти ангеза~ои инсонии бурузи он шар~у тавзе~ гардидаанд. Ин суннати муаррихони <адим и<тизо мекунад, ки зикри сифоти шахсият~о дар шинохти мо~ияти таърих мавриди тааммули ҷарфтар ва эътимоди бештари мо бошад. Ма<оми шахс, ахло<у маънавият, а<лу хирад ва фитрати \ дар густариши раванд~ои таърих аз ма<оми авомили айн$ ва <авонини |омеъи инкишофи таърих камтар нест. Ин матлабро зиндагиву корномаи амирони сомон$ ба таври бориз тасбит менамояд.

Тасодуф нест, ки а@лаби муаррихони аср~ои миёна дар тавсифи умарои Оли Сомон воҷа~ои "|алду кордон", "олиму доно", "адибу одил", "порсову худойтарс"-ро ба кор гирифтаанд. Дар сиришти ин ашхоси бар\манди таърих, балки дар сиришти ин хонадони пурна|обат истеъдоди |а~ондор$ бо маънавияти ол$, бо одамияту маърифат, бо имону эъти<од ба ~ам пайваста буд. ^амин машраби ол$ буд, ки Сомониёнро ба корнома~ои сарнавиштсози таърихиву милл$ ~идоят намуд, тамаддуне |а~онгир ба ву|уд оварда ва замони салтанати он~о "аср заррини фар~анги А|ам" шинохта шуд. Дар ин замина фарзандони ар|манди А~мад ибни Асад, аз |умла Наср, саъйи росих ва пурнати|ае ба хар| доданд.

Ибни Асир – ин муаррихи ~а<шиносу мунсифи араб, ки дар си~~ати асноду ахбор камоли ди<<атро ба кор бурдааст, мефармояд, ки "Наср диндору хирадманд буд ва шеърро хуб месуруд".[1] Баъди ин<ирози То~ириён, ки <аламрави Оли Сомон |узве аз аморати эшон ма~суб мегардид, Сомониён муста<иман дар тобеъияти халифаи Ба@дод <арор гирифтанд. Соли 874 понзда~умин халифаи аббос$ М\ътамид (870-892) маншури аморати Моваroунна~рро ба Наср ибни А~мад ирсол дошт. Бино ба ахбори Му~аммади Наршах$ "...ва дар ~амин сол (874) амир Наср ибни А~мадро маншури вилояти ~ама аъмоли Мовароунна~р – аз оби]ай~ун то а<сои билоди Машри< – биёварданд аз халифа Муваффа< Билло~ ва хутбаи Бухороро ба номи амир Наср ибни А~мад ва ба номи амир Исмоил гуфтанд ва номи Яъ<уби Лайси Саффор аз хутба афтода буд".[2]

Муаррихону |у@рофинависони асри X, аз |умла]ай~он$ дар “Ашкол-ул-олам”, Истахр$ дар “Масолик ва мамолик”, Ибни ^ав<ал дар “Сурат-ул-арз” (“Сафарнома”) аз нир\манд$ ва касрати сипо~и Наср ибни А~мад сухан кушода, та~ти таассуроти хеш аз азамату шавкати Сомониён го~о ро~и и@ро<у муболи@аро паймудаанд. Чунончи,]ай-~он$ овардааст: “Чун шунидам, ки дар он ва<т, ки Наср ибни А~мади Сомон$ ба >уз рафта буд бо <урби сесад ~азор мард. Чи~ил ~азор мард аз лашкарго~ |удо шуданд ва р\з~о гум гаштанд – ~ама аъёни Моваруннa~р буданд. Шунидам, ки ба Шош ва Фар@она сохтагии лашкар ва тартиби кори ~арб чиз~ост, ки дар ~е| са@ре аз су@ури ислом монанди он, ки ~е| кас нашунида бошад. Чунончи, марде бошад, ки \ро сад ча~орпой, то понсад низ бошад”[3]. Бино ба таъкиди са~е~и]аводи ^ирав$, “ин донишмандон шояд худ низ бар и@ро<омез будани ин ахбор ого~$ доштаанд, лекин барои тавсифи р\~ия ва <удрати низомии а~ли Моваруннa~р ин мазоминро дар таърихи хеш забт кардаанд. Аз с\и дигар, ин муаррихон <асди нишон додани ~имояти мардум$ доштаанд ва ин ки пайдоишу зу~ури Сомониён бо ~имояте инчунин ~амро~ будааст”.[4]

Он ~ама хур\ши нир\ ва афкори А|ам, он ~ама пайкор~ои маънавии мардум барои дифоъ аз асолати миллии хеш дар ни~од ва талош~ои фарзандону наберагони Сомонхудот – ин номбардорони шоистаи ша~риёрони А|ам – тамаркуз ёфт ва ончунон <удрат пайдо кард, ки барои э~ёи марз~ои таърих$ ва <аламрави фар~ангиву маънавии <авм~ои ориё$ ва барои умри дубораи таърихии он~о пойго~и мувофи< фаро~ам овард. Дар замони аморати абераи Сомонхудот – Наср ибни А~мад <удрати сиёсии ин хонадони олигу~ар дар саросари Моваруннa~р ба расмият шинохта шуд. Таърих барои корномаи дигар, барои корномае ро~ кушод, ки на<ши он дар сарнавишти тамаддуни |омеъаи башар$ бо гузашти 1100-сол ~амоно созанда ва муассиру ами< аст.

ЗИНДАГЄ ВА КОРНОМАИ АМИР ИСМОИЛИ СОМОНЄ

1

&абл аз он ки ба шар~и зиндаг$ ва корномаи амир Исмоили Сомон$ бипардозем, лозим аст, ки ро|еъ ба авзои таърихиву сиёс$ ва и|тимоии Хуросону Моваруннa~р, ки баъдан дар <аламрави ин сарзамини бузург давлати мутамаркизи Сомониён таъсис ёфт, с\~бате мухтасар ба миён оварем, то ин ки ба таъйиди ма<ом ва арзиши таърихии пайкор-~ои ин дудмони бошарофат, бахусус диловари~ои сарнавиштсози Исмоили Сомон$, пойго~ ва дидго~е м\ътамад фаро~ам ояд.

Сол~ои 70-уми асри IX – сол~ои таназзули давлати То~ириён ва <удратёбии хонадони Саффориён – дар саросари хилофати шар<$ вазъи ноорому парешон ва муташанни|и сиёс$ тасаллут дошт. Заъфи дастго~~ои давлат$ мутаносибан амалиёти нир\~ои марказгурезро суръат бахшид, волиёну ~окимони наво~ии мухталифи Хуросонро, ки даъвои исти<лол дар сар доштанд, ба ~ам барангехт ва м\|иби даргирии |анг-~ои дохил$ гардид. Яке аз иллат~ои асосии шикасти То~ириён ин буд, ки эшон дар асари беэътино$ ба низому <онун~ои давлатдор$, бар асари фасоди нафс ва ахло<у маънавият, дар нати|аи пушти по задани адолати и|тимо$ |авру зулм бар раъиятро аз ~адди та~аммул гузарониданд ва аз пуштибонии мардум ма~рум шуданд.

Охирин ~окими сулолаи мазкур – Му~аммад ибни То~ир, ки нафа<ат мардуми Нишопуру Хуросон аз зулми \ ба дод омада буданд, балки а@лаби хешу пайвандонаш бо \ дар |ангу |идол буданд, тафре~и танро бар рафо~ияти раъият, ма~фили базмро бар майдони разм таъвиз карда буд. ^амчунон ки муаллифи “Зайн-ул-ахбор”

фармудааст “\ ба фазлу адаб мавсуф буд ва ба айшу ишрат ва шурби мудом маъруф, ба лаззату шурб ва мало~$ маш@ул буд ва аз тадоруку тадбири умури мулк$ @офил, душманон ~авош$ ва атрофи мулки \ро гирифта ва \ро заъиф сохтанд”.[1] Бино ба ривояти маш~ур, аз Му~аммад ибни То~ир баъди шикасти \ аз Яъ<уби Лайс сабаби заволи давлаташро пурсиданд, |авоб дод: “Шурби шабонго~у хоби сабо~ ва тафвизи мансаб~ои ол$ ба @айри а~л”.[1] Дар “Зинат-ул-ма|олис”-и Ма|дуддин Му~аммади ^усайн$, “Равзот-ул-анвор”-и Му~аммад Бо<ири Сабзавор$ ва дигар маъхаз~ои таърих$ дар бораи бадахло<иву ситамкории Му~аммад ибни То~ир далоил ва санад~ои зиёд ба <айд омадааст. Дар ин замина му~а<<и<они кунун$ ба хулосае расиданд, ки Му~аммад ибни То~ир “асири нафси хеш буд, на амири мулки хеш”.[2] Ин деви нафс, ки бар димо@и амир ва а~ли рикоби \ пир\з$ ёфта буд, кишвари бузургеро ба коми офату бало фур\ кашид.

Ин сиёсат ва рафтори бехирадона на тан~о хосу оми Нишопур, балки а~ли Хуросонро алай~и салтанати То~ириён барангехт. Нир\~ои мухталифи сиёсиву маз~аб$, аз |умла А~мад ибни Абдулло~и Ху|истон$ ва ^асан ибни Зайди Алав$ дар Гургону Табаристон бо истифода аз кайфият ва <удрати мардум сар ба <иём бардоштанд ва ~олате падид омад, ки “ба Хуросон фитна~ои бисёр бархост ва рунуду айёрон фарои кор истоданд ва ба ~ар тараф яке сар бароварда ва ма<бултар аз ~ама Яъ<уби Лайси Саффор буд”.[3] Баъди пир\зии Яъ<уби Лайс ва су<ути дудмони То~ириён низ авзои вилоёти шар<ии хилофат сомон ва низоме пайдо накард. Халифа аз тааррузи Саффориён бар Хуросон нохушнуд ва асабон$ гардида буд ва Яъ<уб барои |уброни рафтори худ дар Нишопур ва дарёфтани ~усни тава||\~и М\ътамид (870-892) мо~и октябри соли 873 бо <асди бар~ам задани Алавиён* р\й ба Гургон ни~од.

^асан ибни Зайд ва сипо~иёни \ аз лашкари Саффориён шикаст х\рда, р\ ба фирор ни~оданд, аммо Яъ<уб ашхоси мансуб ба хонадони Алавиро дастгир кард ва озору та~<ири зиёде ба он~о раво дид. Гузашта аз ин, Яъ<уб дар ~ангоми таъ<иби Алавиён “фармуд, то ~ар ч$ битавонистанд бардоштан, бардоштанд ва бо<иро оташ заданд ва ~ама бис\хт”[4] ва дар ша~ри Р\иён дастур дод, ки бо фишору з\р$ хиро|и дусоларо аз мардум биситонанд. Дар нати|а “чунон шуд, ки аз таому либос ~е| бо хал< намонд”.[5] Ин буд, ки дар баробари аз Р\ён дур шудани Яъ<уб мардуми |афокашида бар му<обили гумоштаи \ – Ибро~ими Хуросон$ исён бардоштанд ва “хона дар сари \ с\хта ва |умла мардуми \ро куштанд”.[1]

Дар Мозандорон сипо~и Яъ<уби Лайсро мушкилоти сангин ва талафоти гарон пеш омад ва \ ночор дар паи бозгашт ба Нишопур гардид. Та<рибан дар ~амин айём Яъ<уб хабар ёфт, ки мардуми Бухоро номи \ро аз хутба бияфканданд. Чунонки Наршах$ хабар меди~ад: “... р\зи душанбе дувозда~уми мо~и мубораки рамазон, сол бар дувисту шаст (260/874) буд ва бад-он сабаб ша~р <арор гирифт. Ва а~ли Бухоро аз ран| берун омаданд ва ба ро~ат пайвастанд. Ва дар ~амин сол амир Наср ибни А~мадро маншури вилояти ~ама аъмоли Мовароунна~р – аз оби |ай~ун то а<сои билоди Машри< – биёварданд аз халифа Муваффа< Билло~. Ва хутбаи Бухоро ба номи амир Наср ибни А~мад ва ба номи амир Исмоил гуфтанд. Ва номи Яъ<уби Лайси Саффор аз хутба афтода буд”.[2] Ин нокоми~ои пайдар~ам саркардаи Саффориёнро ба@оят ба сут\~ оварда ва \ аз сари @азаб даст ба озори мардум зад. Кори Яъ<уб ба |ое расид, ки душмани гурезаи худ Абдулло~ ибни Му~аммад ва бародаронашро дар ма~аллаи Шодийухи Нишопур ба тарзи ва~шиёна ба <атл расонид, “эшонро андар девор бид\хт ба мех~ои о~анин”.[3]

Лашкаркаши~ои бе~осил, @урури нобар|о ва амал~ои ношоиставу ноандешида заъфи <удрат ва таназзули давлати Саффориёнро дар дунбол дошт. Пешо~ангони дудмони мазбур натавонистанд, ки мардуми Хуросон ва Эрони шар<иро дар му<обили душмани ягона - хилофати Ба@дод ба ~ам бипайванданд ва итти~оди нир\манди <обил ба дарёфти исти<лоли во<еии кишвар ва дастго~и муназзами давлат$ бунёд гузоранд. ^атто Нишопур – пойтахти расмии Хуросон баъди азимати Яъ<уб ба Систон бидуни му<овамати |идд$ ба дасти А~мад ибни Абдулло~и

Ху|истон$ гузашт ва то соли 882, ки Амри Лайс А~мадро ба <атл расонид, ин ша~р берун аз тобеъияти Саффориён буд.

Ин ~ама |анг~ои хонаг$ барои хилофати Ба@дод, ки тиб<и сиёсати “тафри<а андозу ~укмрон$ намо” ба оташи ин барх\рд~ои хунин рав@ан мепошиданд, айни муддао буд. Далели боризи ин матлаб фармони халифа дар хусуси азли Яъ<уби Лайс аст, ки соли 875 дар ~узури ~о|иёни Хуросон эълон гардид. Дар ин фармон аз ~ама омилону волиёни Хуросону Мовароунна~р та<озо карда мешуд, ки ~ар яке <аламрави ~укумати худро му~офизат намоянд. ^адафи Аббосиён ин буд, ки ~окимонро дар баробари Саффориён исти<лол ди~анд ва бар зидди он~о биш\ронанд. Лозим ба таъкид аст, ки дар ин даврон, яъне дар даврони хилофати М\ътамид дар саросари <аламрави Аббосиён оташи <иёму ш\риш~о аланга зад: ^асан ибни Зайд бар Гургону Рай тасаллут ёфт. А~мади Ху|истон$ Хуросонро ба даст овард, дар Марву Басра нир\~ои зидди Аббосиён пир\з$ ёфтанд, Алавиён дар Мадина ш\риш бардоштанд ва хонаи Каъбаро @орат карданд, як марди алавии мула<<аб ба “ар-Рофеъ Билло~” дар Озарбой|он, А~мад ибни Тулун дар Миср ва @айра исён карданд.

Бино бар ин Яъ<уби Лайс сало~и корро дар он дид, ки, <абл аз ~ама, хилофатро, ки бо зулму бадкориву дасисабоз$ ин ~ама фитнаву ош\б падид оварда буд, аз миён бардорад ва морро дар хонааш сарк\б намояд. ^арчанд ин на<шаи |асуронаи “сандони Систон”* ба ноком$ ан|омид, поя~ои хилофати Ба@додро ба ларза овард. Бо ву|уди ин ~ама, дар Хуросон нобасомон$, беназм$ ва |анг~ои дохил$ ~амоно идома дошт. Му~аммад ибни То~ир аз зиндон ра~о$ ёфт ва аз нав ба мансаби волии Хуросон ва вилоёти шар<$ со~иб гардид. Яъ<уби Лайс фа<ат дар <аламрави Эрони |ануб$ фармонраво$ ва ~окимияти худро ~ифз намуд.

Ба ин тари<, дар охири асри IX фа<ат Мовароунна~р аз ором$ ва авзои нисбатан м\ътадили сиёс$ бархурдор буд. ^атто мо|арои Наср ва Исмоил, ки мунта~о ба лашкаркаши~о мун|ар гардид, ба шарофати тадбир~ои хирадмандонаи ~окими Бухоро натавонист дар суботи сиёс$ ва и<тисодии Мовароунна~р ихтилол ва мушкилоти |идд$ э|од намояд. Амирони сомон$ дар баробари дифоъ аз тамомияти арзии кишвар ва тамаркузи <удрати сиёсиву низом$ саъйи росих бар он гумориданд, ки тавассути исте~коми дастго~и давлат$ ва ни~од~ои густардаи идориву давлат$, замина~ои во<еъии исти<лоли ин сарзамини па~новарро фаро~ам ованд. Дар ~амин айём, ки дар Хуросон пайкор~о ва даргири~ои байнихуд$ ~амвора шиддат меафзуд, дар айёме, ки Оли Сомон бо азми <ав$, бо сиёсати андешида ва ~усни кордон$ ба пайрезии давлати мутамаркизу му<тадир талош меварзиданд, амир Исмоили Сомон$ ба арсаи фаъолият~ои сиёсиву таърих$ <адам ни~од ва он ~ама хоста~о ва |а~ду |адал~ои а|доди хешро бо ва|~е а~сан ба сомон расонид.

2

Аб\ибро~ими Исмоил соли 849 дар хонадони шарифи А~мад ибни Асад, ки дар он замон аморати Фар@онаро дар ихтиёр дошт, ба дунё омад. Ро|еъ ба даврони бачаг$ ва нав|авонии Аб\ибро~ими Исмоил дар китоб~ои таърих$ иттилооте ма~фуз намондааст. Аммо ба <иёс аз фазоилу хасоили А~мад ибни Асад, ки марде “олиму порсо” ва “шарифу афифу хушрафтор буд”, метавон дарёфт, ки фарзандони \ дар му~ити фазлу одоб, дар му~ити шоистаи маънав$ ба камол расиданд. А~мад ибни Ма~муд, маъруф ба Муллозода дар китоби “Таърихи Муллозода дар зикри мазороти Бухоро” бародарони Исмоил, аз |умла Аб\яъ<уби Ис~о< ибни А~мадро, ба таври махсус ёдовар$ намуда, таъкид мекунад, ки эшон аз а~ли илм ва ~адис будаанд. Ба <авли ин муаллиф “маш-~ур аз эшон амир, олим, одил ва носе~и мардум Аб\ибро~ими Исмоил ибни А~мад ибни Сомон, мавлои амирулм\ъминин аст, худованд ра~маташ кунад. Ӯ дар @азв ва адл ва ар|гузориву пуштибон$ аз а~ли илм маш~ур ва маъруф аст”.[1]

Дар “Таърихи Бухоро”-и Му~аммади Наршах$, ки дар мавриди Исмоили Сомон$ мар|аъи соле~ ва м\ътамад ба шумор меояд, омадааст, ки “чун \ (Исмоил - С.А.) шонзда~сола шуд, падари \ вафот ёфт. Ва амир Наср, ки бародари бузургтарини \ буд, \ро бузург дошт$. Ва \ хидмати амир Наср кард$”.[2] Бо тава||\~ ба донишу маърифат, |авонмардиву олимашраб$, сиёсатмадорию давлатдор$ ва шу|оату майдондори~ои Аб\ибро~ими Исмоил, ки баъдтар аз \ ба зу~ур омад, дарёфтан мумкин аст, ки Наср ибни А~мад ~ам дар тарбияти бародари к\чаки худ бо камоли иродатмандию ме~рубон$ мубодарат варзидааст. Эътимоди Наср ба корсоз$, истеъдод ва сиёсатмадории бародари ке~тараш то |ое буд, ки ~ан\з дар айни |авон$ \ро ба мансаби ~окимии Бухоро, ки дар он р\згор дар вазъи парешону ошуфта ва муташанни| <арор дошт, маъмур намуд.

Ро~и пурфуту~и Аб\ибро~ими Исмоил ибни А~мад ба ав|и <удрат ва таъсиси давлати пуровозаи Сомониён, ш\~рати беш аз ~азорсолаи ин амири одил дар масири таърих аз ~амин даврон, аз даврони ба тахти аморати Бухоро нишастани \ о@оз ёфтааст. Метавон гуфт, ки аз ~амон даврон шахсияти Исмоил ибни А~мад дар баробари сарнавишти миллат ва сарзамини бузурге арзиши таърих$ касб намудааст. Бо амри таърих сарнавишти Бухоро, сарнавишти амир Исмоили Сомон$ ва сарнавишти то|икон ончунон ба ~ам пайваст, ки ин се ном, ки то кунун аз |умлаи му<аддасоти миллии а<воми ориё$ ба шумор меоянд, бидуни ~ам <обили тасаввур намебошанд.

А@лаби маохизи аср~ои миёна шар~и р\згор ва пайкори Исмоили Сомониро аз замони ба Бухоро омадани \ шур\ъ кардаанд. Аз мутолаа, <иёсу му<обалаи мутун ва дигар асноди таърих$ бармеояд, ки амир Исмоилро дар сол~ои нахустини фармонраво$ мушкилот ва озмоиш~ои сангине пеш омадааст. Рo|еъ ба сол~ои аввалини аморати Исмоил аз миёни соири манобеъ “Таърихи Бухоро”-и Наршах$ |олиби тава||\~и бештаре мебошад ва ахбору во<еъотро муфассал фаро гирифтааст.

Ин нукта ~ам <обили ёдоварист, ки баъди футу~оти ислом$ аъёну акобири Бухоро аз силсилаи бухорхудот~о дар дастго~и хилофат маъмурият ва эътибори хосе доштаанд. Дар охири асри VIII ва ибтидои асри IX дар баробари афзудани ма<ому нуфузи Бухоро на<ши он дар во<еъоти сиёсии минта<аи шар<ии хилофат беш аз пеш а~амият пайдо мекард. Таърихнигори арабзабони эрон$ Му~аммад ибни]арири Табар$ дар “Таъриху-р-русул ва-л-мулук”-и хеш аз Аббос ибни Бухорхудот ёд мекунад, ки дар соли 811 дар дастго~и хилофат ма<оми му~име доштааст. ^амчунин дар ва<оеъи соли 836 номи дигар намояндаи ин хонадон Му~аммад ибни Холидро оварда, тазаккур додааст, ки \ ~ангоми ш\риши Бобак дар Озарбой|он дар майдони му~ориба~о размида ва ба подоши он соли 838 ба ~укумати Арманистон маъмур гардидааст. Маъхаз~ои арман$ низ ин шахсро бо номи Бухорхудот зикр кардаанд. Аъзои хонадони Бухорхудот дар Бухоро ~ам аз ма<оми ар|манде бархурдор буданд, чунончи Холид ибни Бунёт, ~арчанд <удрати зиёде надошт, аз |ониби мардум ба ~айси |онишини падараш мавриди э~тиром гардида буд.

Аммо бар асари аз по афтодани хонадони То~ириён, чунонки дар боло гуфта омад, Бухоро ~ам ба са~наи талошу даргири~о ва барх\рд-~ои хунин табдил ёфт. Бино ба ахбори “Таърих”-и Ибни Халдун “Чун Саффор дар Бухоро даст ёфт ва ~укумати Оли То~ир мун<ариз гардид, ал-М\ътамид – халифаи аббос$ маншури аморати Моваройунна~рро ба номи Наср ибни А~мад содир намуд. Наср ибни А~мад чун маншури халифа ёфт, сипо~и худро ба канори]ай~ун бурд, то аз убури Яъ<уб ибни Лайс мамониат кунад. Лашкариёни \ сардори сипо~и Яъ<убро куштанд ва ба Бухоро бозгардиданд. Волии Бухоро бар |они худ битарсид ва ша~рро ра~о карда гурехт. Мардуми Бухоро чанд танро яке пас аз дигаре бар худ амир карданд ва азл намуданд, то он го~, ки Наср ибни А~мад бародари худ Исмоил ибни А~мадро ба со~или шатти]ай~ун фиристод”.[1] Таърихнигори дигари араб - Ибни Асир дар китоби маъруфи худ “ал-Комил фи-т-таърих” ~аводиси мазкурро дар заминаи во<еъа~ои соли 261 ~и|р$ ба <айд овардааст*. Аммо дар а@лаби манобеъи дигар, аз |умла дар

“Таърихи Бухоро”, омадааст, ки аз амир Насри Сомон$ мадад |устани мардуми Бухоро соли 260 ~и|р$ рух додааст.

Бо ву|уди тано<узи назар~о дар таъйиди санаи ба ву<\ъ пайвастани ~аводиси мазкур (бо он ки ~ар ду асар ~ам дар нусха~ои <арн~ои сон$ то ба р\згори мо расидаанд) си~~ати ахборро наметавон зери шуб~а гузошт. Чун ~амаи муаллифон бо тафсили андак ё бештар м\ъта<ид бар онанд, ки дар ~удуди сол~ои 873-874, баъди пир\зии Яъ<уби Лайс дар Нишопур, дар Бухоро фитна ва мо|аро~ои шадиди сиёс$ буруз намуд. Ба э~тимоли <ав$ во<еъа~ое, ки Ибни Асир ёдовар шудааст, андаке пештар, яъне баъди ~у|уми ^усайн ибни То~ир ба Бухоро р\й намудааст. Ин матлабро як таъкиди Му~аммади Наршах$ низ та<вият мебахшад: “Ва пас аз вай (^усайн ибни То~ир - С.А.) фитна~ои дигару ~арб-~о бо а~ли Бухоро ~ар касро бисёр шуд”.[2]

Нуктаи дигари <обили тааммул нигаронии Наср аз юриш~ои Яъ<уби Лайс ва ба со~ил~ои р\ди]ай~ун, ба марз~ои Моваруннa~р фиристодани лашкар аст. Бино бар ин далел метавон ~укм кард, ки Сомониён ~арчанд тобеъият бар дудмони То~ириро расман эътироф менамуданд, аслан на фа<ат исти<лоли ~а<и<ии аморати худ дар Моваруннa~р, балки тавсеаи <аламрави ~окимияти хешро низ пайваста дар ~адаф доштанд. Ин аст, ки Бухоро, ба хусус баъди ин<ирози То~ириён, дар назари амирони сомон$ ~амзамон бо а~амияти виҷаи худ дар таъмини амнияти кишвар а~амияти му~ими сиёсиву низом$ пайдо намуд. Мардуми Бухоро ~ам бо тава||\~ ба рафо~ияту осудагии хал<, ба хотири якпорчагии кишвар, итти~од ва пир\зии ормон~ои милл$ ниёзмандии бештаре ба таъсиси як давлати тавонову нир\манди бум$ э~сос мекарданд.

Лашкаркашии ^усайн ибни То~ир ат-То$* аз Хоразм ба Бухоро (рабеъулохири соли 261 ~и|р$, мутоби< ба соли 874 милод$), |анги пан|-р\за дар остонаи ша~р ва пир\зии \ бадбахти~о ва фалокат~ои зиёде ба бор овард. Сипо~иён, ки аксар мардуми Хоразм буданд, ба куштору @орат даст заданд. А~ли Бухоро ба исён бархостанд ва дар ин ош\б хал<и бисёре кушта шуданд, нисфи ша~р оташ гирифт ва харобу валангор гардид. ^усайн ибни То~ир, ки аз нир\ афзудани ш\риш ба тарсу ~арос афтода буд, ба мардум амон дод. Аммо баъди пароканда шудани мардум ^усайн ибни То~ир а~ди худро шикаст ва но|авонмардона ба сари мардуми @офил ~амла овард ва хал<и зиёдеро аз дами те@ гузаронид. Мардум “боз @ав@о карданд ва ^усайн ибни То~ир ба ~азимат шуд. Ва ~ама р\з ~арб карданд, чун шаб шуд, \ дари к\шкро ма~кам кард. Ва хал<ро дар к\шк ниго~ доштанд, то вайро бигиранд. Ва \ хиро|и Бухоро ба тамом$ гирифта буд бо дирами @идриф$*. Ва дар миёни сарой рехта буду мехост то ба ну<ра сарф кунад, замон наёфт ва он шаб деворро с\рох карду бигрехт бо касони хеш бара~нaву гурусна. Мардумон хабар ёфтанд, андар омаданду он мол @орат карданд. Ва бисёр кас аз он мол тавонгар шуданд, чунонки асари он дар фарзандони эшон бимонд. Ва андар ша~р гуфтанд$: “Фалон кас тавонгари сарои ^усайн ибни То~ир аст”. Ва баъд аз он бигрехт”.[1] Ба дунболи фирори ^усайн оташи ош\бу фитна ва низою барх\рд~о аз нав аланга зад. Бо <иёс ба авзои Хуросону Моваруннa~р метавон фарз кард, ки пайравони Яъ<уби Лайс ва <удратталабони дигар дар сари идораи ша~р ба ~ам дарафтоданд. Бино ба ахбори баъзе сарчашма~о та<рибан дар ~амин замон хори|иён* ~амро~ бо гур\~и дигаре бар ша~р тасаллут ёфтанд ва зимоми <удратро ба даст гирифтанд.

Дар ин авзои ошуфта бузургони ша~р ва а~ли илму сало~ ба назди Аб\абдулло~и фа<е~ – писари Хо|а Аб\~афси кабир* |амъ омаданд ва баъди масли~ату машварат номае навиштанд ба Наср ибни А~мад бо та<озои он, ки марди шоистаеро ба фармонравоии Бухоро, ки бар асари аз даст ба дасте гузаштан хароб гардида буд, эъзом дорад. Наср соли 874 бародари худ Исмоилро ба Бухоро фиристод. Исмоили Сомон$ бидуни лашкар, бо дастаи к\чаке аз чокарони хеш, ба Кармина расид ва чанд

р\з он |о тава<<уф намуда, ба ша~р расулони худро фиристод, то бо авзои во<еъии он ошноии комил пайдо намояд. Ӯ бо ву|уди |авон$ бо тамкину та~аммул тадбир~о андешид ва бе он ки @ав@ою хунрез$ дар миён бошад, ба ша~р ворид гардид.

Исмоил бо ^усайн ибни Му~аммад ал-Хори|$, ки дар он ~ангом худро амири Бухоро эълон карда буд ва сипо~е дар итоат дошт, мувофи<ат намуд, ки ^усайн <оимма<оми \ бошад. Сипас ашрофи ша~рро бо сарварии Аб\абдулло~ - писари Хо|а Аб\~афси кабир, ки дар байни мардум эътибори фавкулодда бузург дошт, ба Кармина даъват намуд ва бо эшон ро~и Бухоро пеш гирифт. “Чун \ро ба ша~р андар оварданд, муаззаму мукаррам доштанд ва фармуд, то а~ли ша~р зару сими бисёр бар вай нисор карданд. Ва амир Исмоил ^усайн ал-Хори|иро бигирифту ба зиндон фиристод. Ва он @ав@о пароканда шуд ба <удрати худои таъоло”.[1] Гумони @олиб он аст, ки ^усайн ибни Му~аммад аз гумоштагони Яъ<уби Лайс будааст, зеро дар ~амин даврон, ки ба Наср ~ам аз |ониби хилофат маншури Мовароуна~р расида буд, “хутбаи Бухоро ба номи Наср ибни А~мад ва амир Исмоил гуфтанд. Ва номи Яъ<уби Лайси Саффор аз хутба афтода буд”.[2]

Исмоили Сомон$ муддате дар Бухоро ~укмрон$ кард ва бидуни и|озати амири Мовароунна~р писари бародараш Аб\закариёи Я~ё ибни А~мад ибни Асадро ба |ои худ халифа намуда, ба Самар<анд рафт. Ин и<дом Наср ибни А~мадро ба@оят ран|уру хашмгин сохт ва дар т\ли як сол, ки Исмоил ба саломи \ меомад, сухане бо \ намегуфт, ~арчанд бо дили нохо~ам мансаби со~ибшуртии Самар<андро ба \ вогузор карда буд. Ни~оят чанд тан аз ашхоси м\ътабари дарбор, амсоли Му~аммад ибни Н\~ ва Абдул|аббор ибни ^амза, ба миён даромада аз Наср шафоат хостанд, то Исмоилро ба Бухоро бозфиристад. Мо|аро ва тазоди ошкору ни~они Насру Исмоил, ки дар таърих маш~ур аст, аз ~амин даврон шур\ъ гардидааст.

Таърихнигорони <адим сабаби азимати Исмоилро ба Самар<анд шар~ надодаанд ва да<и<ан маълум нест, ки замина ва ангезаи аслии ихтилофи т\лонии ду бародар (ба <авли Наршах$ понзда~ мо~ давом доштааст) бар ч$ асос будааст. Муаррихони |адид низ бо назардошти адами асноду далоил ба ин масъала камтар тава||\~ кардаанд. Ягона маъхазе, ки матолиби мазкурро бо тафсили бештаре на<л кардааст, “Таърихи Бухоро”-и Наршахист.]узъиёти |олибе, ки дар ин китоб омадааст, метавонад равзанае дар вокуниши ин муаммо боз намояд, барои андешаварзи~о ва |устор~ои ами<тар |ойго~е сазовор фаро~ам оварад. Баъди сул~у сало~, ~ангоми бозгашти Исмоил ба Бухоро “амир Наср бо ~ама ву|\~и аъёну си<оти Самар<анд ба мушойаати \ берун омаданд ва дар ин асно амир Наср р\й с\и Абдул|аббор ибни ^амза карду гуфт: “Ё Абулфат~, ин к\дакро, ки мо ~амефиристем, то мо аз вай ч$ хо~ем дидан?” Абдул|аббор гуфт: “Чунин маг\й, ки \ бандаи туст. Ба шарти он ки ~ар ч$ фармо$, амир Исмоил ~амон кунаду ~аргиз бо ту хилоф накунад”. Гуфт: “Чунон аст ба ~а<и<ат, ки ман мег\ям”. Абдул|аббор гуфт: “Боз ч$ ~укм карда$?”. Амир Наср гуфт: “Андар чашм~ову шамоили вай хилофу исён ~амебинам”.[1]

Падид омадани аломати “хилофу исён” шояд вобаста ба он бошад, ки Исмоил бо сиёсат ва усули идораи Наср чандон мувофи< ва <онеъ набудааст ва бо ~ифзи исти<лоли назар бештар аз ~адде, ки сало~ияти амири як ша~р и|озат медод, ба умури давлатдор$ дахл мекардааст. Ахборе, ки Ибни Асир зикр кардааст, низ бар сид<и ин фарзия гуво~$ меди~ад. Со~иби “ал-Комил фи-т-таърих” пеш аз пардохтан ба мо|арои Насру Исмоил навиштааст: “Исмоил бо Рофеъ ибни ^арсама, ки волии Хуросон шуда буд, мукотиба кард ва байни эшон а~дноми ~амкор$ ва ёрии мута<обила баста шуд. Исмоил аз Рофеъ аморати Хоразмро дархост кард ва \ инро пазируфт. Исмоил дар мукотиба бо \ машварат мекард”.[2]

Ибтикороти Исмоил дар ро~и тавсеаи нуфузу ма<оми худ ва иртиботи муста<ими \ бо волии Хуросон барои бародари \ Наср ибни А~мад на фа<ат аз назари одоби давлатдор$, балки аз |и~ати сиёс$ низ хушоянд набуд. Сар~ал<аи хонадони Сомон$ дар ин и<домот хатари аз даст рафтани ягонаг$ ва якпорчагии давлатро э~сос мекард ва дар партави чунин тасаввурот муносибати худро ба Исмоил таъйин менамуд. Дар

заминаи муносибат~ои тунду хушунатомези ду бародар ~ар во<еъаи |узъ$ имкон дошт, ки низоъ~о ва даргири~ои бузургтареро ба миён оварад.

Мардуми Бухоро Исмоили Сомониро чун дафъаи нахуст бо камолу эъзозу э~тиром исти<бол ва пазиро$ намуданд. Аммо ба зуд$ \ро лозим омад, ки ба нир\и шамшер <удрат ва аморати хешро му~офизат намояд. Дар ~ангоми гирифтори~ои Исмоил дар Самар<анд "яке аз дуздон хал<еро ба худ гирд карда буд ва аз авбошону риндони русто ча~ор ~азор мард |амъ шуда буданду ~ама дар миёни Ромитану Баркад ро~ мезаданд ва наздик буд, ки <асди ша~р кунанд".[1] Исмоил бо мадади а~ли Бухоро ва "бузургону ме~тарон" ро~занонро сарк\б намуд. Чанде нагузашт, ки ^усайн ибни То~ир, ки <аблан зикраш гузашт, бо ду ~азор марди хоразм$ ба Бухоро лашкар кашид. Амир Исмоил ба таъ|ил лашкаре |амъ овард ва барои дафъи ^усайн ибни То~ир, ки аз]ай~ун гузашта буд, омодаг$ гирифт. Исмоил ба шарофати истеъдоди лашкаркаш$, шу|оату заковат ва пуштибонии мардум дар ~арби нахустини хеш бар душман зафар ёфт. Дар ин му~оribаи шадид бисёр аз сипо~иёни ^усайн кушта шуданд, худи \ р\ ба гурез ни~од ва ~афтод тан аз лашкариёнаш асир афтоданд.]олиби тава||\~ аст, ки Исмоили Сомон$ р\зи дигар он ~афтод мардро ба ~узури худ хонд, ~ар якеро |омаи карбос бахшид ва бозфиристод. Чунин муносибат ба асирон, ки баъдтар низ чанд маротиба аз Исмоил ба зу~ур омад, аз |умлаи виҷаги~ои сиёсати ин амири дурандеш буд, ки поёнтар ро|еъ ба он муфассал сухан хо~ем ронд.

Пас аз ин пир\зи~о <удрати амир Исмоил, нуфуз ва эътибораш дар миёни мардум р\ ба афзоиш ни~од. Амри |авон дар заминаи ин во<еъа~о тасмим гирифт, ки <удрати худро дар дохили Бухоро исте~ком бубахшад, зеро он бузургони ша~р, ки пеш аз \ дар раъси аморати Бухоро <арор доштанд ва ба@оят дорову тавонгар ~ам буданд, ба ~адде ки лозим буд, одоби итоату фармонбардор$ ба |о намеовардан.

Дар ин маврид низ фиросат, а<ли даррок, сиёсат ва тафаккури давлатдории амир Исмоили Сомон$ равшан ба зу~ур омад. Амали носавоби ин бузургон хатари аз ботин заъиф гардидани ~окимият ва <удрати сиёсиро ба миён оварда, ба итти~оди сиёсии |омеъа, ки омили аслии ~ифзи исти<лол, ягонагиву якпорчаг$ ва рушди и<тисоду фар~анг ма~суб мешаванд, рахна мезад. Му<обилати ошкоро бо ин тамоюл~ои тафри<аангез ногузир мардумро дар паси сангар~ои мухолиф <арор медод.

Бо назардошти ин ~ама нозуки~о амир Исмоил, бо ба~онаи расонидани узри \ ба Наср, ин тоифаро ба сардории Аб\му~аммади Бухорхудот ва Аб\~отами Ясор$ ба Самар<анд фиристод ва зимнан ба бародари бузурги худ нома навишта хо~иш кард, ки муддате он~оро дар Самар<анд боздорад. Баъди муста~камтар кардани мав<еияти худ дар байни таба<оти мухталифи и|тимоии Бухоро "амир Исмоил боз ба амир Наср нома кард ва эшонро талабид. Ва баъд аз он амир Исмоил эшонро нек дошта ва ~о|ат~ои эшонро раво кард$ ва риояти ~у<у<и эшонро бар хештан во|иб дид$".[2] Дар сояи ин тадбир Исмоил на фа<ат хатари |иддиеро, ки бар та~кими <удрати \ та~дид мекард, аз миён бардошт, балки ~ама бузургон ва аъёну ашрофи Бухороро комилан ба худ тобеъ намуд ва аз ~имояти он~о бархурдор гардид.

Чунонки дида шуд, Исмоили Сомон$ дар муддати нисбатан к\то~ бо фур\ нишондани <иём~ои дохил$, сарк\б намудани душманони берун$ ва ба итоат овардани со~ибдавлатони саркаш дар назари хосу ом чун амири му<тадир, лашкаркаши тавоно ва сиёсатмадори дурандеш шинохта шуд. Аз нахустин <адам~ои амир Исмоил дар ро~и касби <удрат маълум гардид, ки шамшери ин марди сила~ш\р ~амеша дар итоати а<л ва адли \ <арор доштааст. Балки а<ли \ аз те@и шамшер ~ам бурротару гиротар ва нир\мандтар будааст. Шар<шиноси ша~ири рус В.В.Бартолҳд дар иртибот бо масъалаи мавриди ба~с таъкид карда буд: "Исмоил дар вазъияти сангину душворе <арор дошт. Ба \ лозим омад, ки ба му<обили нобоварии бародараш Наср, ~амла~ои ^усайн ибни То~ир, тохтутози даста~ои ро~занон ва ашрофи

саркаши Бухоро мубориза ва майдондор$ кунад. Исмоил аз ин ~ама озмоишу мушкилот пир\з берун омад”.[1]

3

Исти<рори ором$ ва суботу рафо~ият дар саросари <аламрави аморат барои равна<и и<тисод, тавсеаи савдою ти|орат, рушди саноати кишоварз$ ва аз ~ама му~имаш танзими умури идор$ заминаи мусоиди сиёс$ фаро~ам овард. Аммо авзои осоиштаи и|тимо$ бар ивази талафоти гароне ба даст омада буд. Дар нати|аи |анг~ои пайдарпай мулк хароб ва хазинаи аморат ти~$ гардида, мардуми одд$, ба хусус таба<аи за~маткашон, дар @ояти муфлис$ р\з мегузарониданд. Исмоили Сомон$ тавассути тадбир~ои <атъ$ ва корсози~ои хушоянди худ ба ободонии кишвар, такмили сохтор~ои идор$ ва нир\и низомии аморат, густариши адолати и|тимо$ ва ~усни ризоият дар миёни таба<а~ои гуногуни |омеъа мутава||е~ гардид. Лекин ин фаъолият~ои бунёдкоронаи амир Исмоил дер давом накард, дар миёни \ ва Наср ибни А~мад ихтилофи шадид пайдо шуд ва аз мо|арои ин ду бародар достони зебое дар авро<и таърихи башар ба ёдгор монд.

Иллат~о ва |араёни ин мо|аро дар манобеъи мухталифи таърих$ ба таври гуногун ва го~о хилофи якдигар шар~у тафсир ёфтаанд. Аммо ахбори мухталиф ва мутано<изи маъхаз~о дар ма|м\ъ ва дар пайвастаг$ бо ~амдигар ангеза~ои асл$ ва манзараи камобеш комили му~орибаи Наср ва Исмоили Сомониро намоён месозанд. Му~аммади Наршах$ дар зикри авомили ихтилофи фарзандони А~мад ибни Асад чунин фармудааст: “Наср ибни А~мад бар Исмоил вазифа ни~ода буд аз амволи Бухоро дар соле понсад ~азор дирам ва аз баъди он \ро ~арб~о афтод ва он мол хар| шуд ва натавонист фиристодани дигар он. Амир Наср <осидон фиристод ба талаби он мол ва вай нафиристод. Миёни эшон бад-ин сабаб нохуш$ падид омад. Амир Наср лашкар |амъ кард ва нома фирис-тод ба Фар@она, ба наздики бародари худ Абулашъас ва бихондаш бо лашкари бисёр. Ва номаи дигар ба Шош фиристод ба бародари дигар Аб\юсуфи Яъ<уб ибни А~мад, то бо лашкари худ биёяд ва туркони Исфи|обро низ биёранд. Ва лашкари азим |амъ карданд, он го~ р\й ба Бухоро ни~ода, дар мо~и ра|аби сол бар дувисту ~афтоду ду буд (272/885)”.[1]

Саркашии Исмоил аз ирсоли амвол ба маркази аморат Насрро, ки соби<ан низ дар кирдори бародар аломати исён мушо~ида менамуд, нисбат ба Исмоил бадгумон сохт ва мунта~о м\|иби гирдоварии лашкар ва азимати \ ба с\и Бухоро гардид. Донишмандоне аз <абили В.В.Бартолҳд, Б.>афуров, Р.Фрай, Н.Неъматов ва дигарон низ бар ин а<идаанд, ки муборизаи ду бародар “дар заминаи и<тисод$ <арор гирифта буд ва Исмоил фа<ат мехост Бухороро ба тамоми ~у<у< ва имтиёз дар дасти худ ниго~ дорад. Сабаби ~ар ду задух\рде, ки дар миёни бародарон ба ву<\ъ омад, <исмати ба хазинаи Наср тааллу<доштаи даромади Бухороро азхуд кардани Исмоил буд”.[2] Дар о@оз, чун Исмоил аз <асди Наср ого~ шуд, ба хотири ниго~ доштани э~тироми бародар ва ё нотавон дидани худ дар баробари сипо~и Моваруннa~р Бухороро тарк намуд ва ба самти Фираб* ро~ пеш гирифт. Ба <авли со~иби “Таърихи Бухоро” “чун амир Исмоил хабар ёфт (аз лашкаркашии Наср – С.А.) Бухороро хол$ кард ва ба Фираб рафт, ~урмат дошт бародарро”.[3]

Омили дигари ихтилоф аз назари баъзе таърихнигорони <адим амали носавоби суханчинону хабаркашон ва душманону му@ризон буд, ки ба оташи кудурати бародарон рав@ан мерехтанд. Ин кирдори хиёнат-омез, ки тиб<и на<шаи душманони тавонои дудмони Сомон$ ва сиёсати тафри<аангезонаи хилофат бо дасти атрофиёни худхо~у |о~талаби Наср сурат мегирифт, ~адаф~ои дури сиёс$ ва о<ибат~ои фалокатборро пайгир$ менамуд. Дар “Таба<оти Носир$” омадааст, ки “чун амир Исмоил ба Бухоро мумаккин шуд, |амоати ас~оби а@роз миёни \ ва бародараш амир

Наср, ки фармонде~и \ буд, ро~ ёфтанд ва он~о ифтиро кардан гирифтанд, то ми|лози амир Насри бузург бар бародар та@йир пазируфт ва азимати <амъу <а~ри Исмоил кард ва бо лашкари гарон аз Самар<анд ба самти Бухоро равон шуд".[1] Ибни Асир ~ам таъкид кардааст, ки "хабарчинон миёни Наср ва Исмоил низоъ ангехтанд ва дар соли дусаду ~афтоду ду Наср <асди |анг бо Исмоил кард".[2]

Дигар омили муассири ихтилофи мазбур иртибот ва муросилоти мус-та<илонаи Исмоили Сомон$ бо волии Хуросон Рофеъ ибни ^арсама ма~суб мешавад. Робитаи муста<ими амири Бухоро бо волии Хуросон, ки бидуни машварат бо Наср |араён дошт, ба на~ве маънои саркаш$ аз итоат ба ~окими Моваройунна~р ва намоиши исти<лолро низ ифода мекард. Албатта, чунин муносибат бо иловаи муболи@аи и@вогарон Наср ибни А~мадро ба сут\~ оварда, \ро ба тадбир~о ва амал~ои <атъ$ водор менамуд. Ба гуфтаи Ибни Халдун "Рофеъ ибни ^арсама аз с\и Оли То~ир бар Хуросон даст ёфт ва Саффорро аз он |о бирон д, пас Исмоил бо Рофеъ ибни ^арсама боби мукотабат бикушуд ва аз \ хост, ки аъмоли Хоразмро бад-\ ди~ад. Рофеъ низ чунин кард ва ин амр сабаб шуд, ки миёни Исмоил ва бародараш Наср ихтилоф падид ояд. Наср ибни А~мад дар соли 272 (885) лашкар ба |анги \ овард".[3] Ибни Асир ~ам дар таърихномаи худ ~амин матлабро мутазаккир шудааст, ки дар боло аз он ёд карда шуд. Хондамир, ки таърихномаи м\ътабари худ "^абиб-ус-сияр"-ро дар пояи <иёсу му<обалаи манобеъи мутааддид таълиф намуда, низ ин маъниро г\шзад кардааст: "...дар ва<те ки Исмоил ба ниёбати бародар дар Бухоро ~укумат менамуд, Рофеъ ибни ^арсама дар Хуросон хуру| карда, миёни \ ва Исмоил ба воситаи омадшуди суфаро асоси му~аббат муаккад гашт. Хабисе ба самъи Наср расонид, ки м\|иби д\стии Исмоилу Рофеъ ибни ^арсама он аст, ки ба имдоди \ туро аз Моваройунна~р ихро| намояд".[4]

Аз э~тимол дур нест, ки баъзе аз афроди хонадони Сомониён бо тааммул дар масоили инти<оли <удрат баъд аз Наср ибни А~мад, зимни шиддатафзоии ин низоъ~о ва мо|аро~о манофеъи худро пайгир$ менамуданд. Тасодуф нест, ки Исмоил баъди тасурруфи <удрат дар Моваройунна~р бародарони худ - Абулашъас ва Аб\юсуфро аз аморати Фар-@она ва Шош маъзул сохт. Бо тава||\~ ба талош~ои тахтталабии кулли сулола~ои аср~ои миёна (ва адвори баъд$ низ), ки аз сифат~ои мумтози таърихи он даврон ба шумор меояд, метавон нати|а бардошт, ки дар миёни ~афт писари А~мад ибни Асад низ мубориза~ои ошкору ни~он пайваста идома доштааст. ^арчанд эшон бо он м\~ри на|обату асилзодаг$ ва фазлу дониш, ки дар сиришт доштанд, ~е| го~ таассуб, бера~миву но|авонмард$ ва @адру хиёнатро, ки дар таърихи |омеъаи башар$ бисёр во<еъ шуда, пеша накардаанд ва дар ин |ода ~ам к\шиш бар он доштанд, ки аз беме~риву беадолат$ пар~ез намоянд.

Ин чанд омил, ки зикраш гузашт, дар ма|м\ъ сабабгори зиддияти ошкоро ва лашкаркаши~ои ду бародар гардид. ^ангоме ки Исмоил Наср ва ду бародари дигарро дар му<обили худ муттафи< дарёфт, ноило| ба ^арсама муро|иат кард ва мадад хост. "Ва миёни амир Исмоилу Рофеъ ибни ^арсама, ки бад-он таърих амири Хуросон буд, д\ст$ буд. Амир Исмоил ба вай нома кард ва аз вай ёр$ хост. Рофеъ бо лашкари худ биёмад".[1] Амир Наср ибни А~мад, ки дар ин ~ангом дар Бухоро тасаллут ёфта буд, аз ин итти~од сахт ба ташвиш афтод ва фавран аз Самар<анд к\мак талабид. Писараш А~мад аз |умлаи @озиёни Самар<анд лашкаре фаро~ам овард. Исмоил ва ^арсама бо <асди ба даст овардани Самар<анд аз тари<и биёбон (чун ~ама русто~ои Бухоро дар тасарруфи Наср буд) ба ро~ даромаданд. Аммо ба сабаби нарасидани таому алаф ва <а~тие, ки он сол р\й дода буд, сипо~иёни зиёде аз гуруснаг$ ~алок гардиданд. Дар ин ~олати м\~лик "Рофеъро касе наси~ат карду гуфт: "Ту вилояти худ монда$ ва ин |о омада$. Агар эшон ~ар ду бародар бо якдигар бисозанду туро дар миён гиранд, ту ч$ тавон$ кардан?" Рофеъ аз ин сухан тарсиду расул фиристод ба назди амир Наср ва гуфт: "Ман ба ~арб наёмадам, бар он омадам то миёни шумо сул~ кунам". Амир Насрро ин сухан хуш омад ва сул~ карданд (ба он шарт, ки Исмоил ~ар соле понсад ~азор дирам хиро| биди~ад – С.А.)".[2]

Дар баъзе кутуби таърих$, аз |умла дар “ал-Комил фи-т-таърих”-и Ибни Асир, исти<рори сул~у ошт$ ба зирак$ ва тезандешии ^амуя ибни Ал$ ном зердасти амир Исмоил мансуб дониста шудааст. Чунончи, “^амуя гуфт: Ман худ фикр кардам ва ба хулоса омадам, ки агар Исмоил бар бародараш зафар ёбад, аз ку|о мо эмин бошем, ки Рофеъ Исмоилро нагирад ва банд накунад ва бар Моваруннa~р @олиб нашавад? Ва ~атто агар ин корро накунад ва ба Исмоил вафо кунад ~ам, Исмоил ~амеша эътироф хо~ад кард, ки Рофеъ на|отбахши \ аст ва ма|бур мешавад, ки ~ар як амру на~йи \ро и|ро бикунад. Ман бо Рофеъ дар хилват с\~бат кардам ва ба \ гуфтам: Наси~ат карданро ба ту барои худ во|иб мешуморам. Ман аз Наср ва Исмоил чиз~ое кашф кардаам, ки он бароям п\шида буд. Аз ин р\ бовар надорам, ки он~о ба му<обили ту барнахезанд. Раъйи ман ин аст: магзор, ки |анг шавад ва ~ар дуро ба ошт$ водор кун. Рофеъ инро пазируфт, ~ар ду бародар бо ~ам сул~ карданд ва \ бозгашт. ^амуя г\яд: Пас аз он ман Исмоилро аз кори шуда ого~ кардам. Ў Рофеъро дар исти<рори сул~ маъзур донист ва тадбири маро писандид”.[1]

Ба назар мерасад, ки со~иби ахбор дар таъйиди хидмат ва ма<оми ^амуя то андозае ро~и и@ро<у муболи@аро паймудааст. Ба таъкиди |аводи ^ирав$ “^амуя оё чунин и|озае доштааст, ки бидуни изни фармонде~и хеш - Исмоил, худсарона тадбире бар хилофи назари вай баргузинад ва дигар ин ки бозг\ии ин амали худ назди Исмоил то андозае @айри <обили <абул ба назар мерасад”.[2] Дар во<еъ амале, ки ба ^амуя нисбат дода шудааст, хилофи одоби давлатдор$ ва муносибат~ои дарборист, лекин аз э~тимол дур нест, ки Исмоил бо нозукрав$ дар шинохти таносуби <увва~о ва ташхиси во<еъоти баъд$ ба хотири итти~од ва ~ифзи <удрати Сомониён дар Моваруннa~р ^амуяро маъмур карда бошад, ки аз номи худ бо Рофеъ ибни ^арсама с\~бат кунад ва \ро аз имкони ба ву<\ъ пайвастани пайомад~ои нохуш ~ушдор ди~ад. Ин и<дом ба дурандеш$, сиёсатмадор$ ва усули давлатдории Исмоили Сомон$ комилан созгор аст. Азбаски Ибни Асир |араёни во<еъотро ихтисоран на<л кардааст, |узъиёте, ки бо камоли равшан$ ба ин матлаб ишора кунад, аз миён афтодааст.

Ба ~ар сурат мо|арои Наср ва Исмоил дар ин мар~ала бо сул~у созиш ан|ом ёфт ва Исмоил мукаллаф шуд, ки ~ар сол ба Самар<анд пан|сад ~азор дирам бифиристад. Аммо ин паймони сул~у сало~ дер напоид. Ба <авли Наршах$, Исмоили Сомон$ баъди понзда~ мо~ аз фиристодани мол саркаш$ кард ва кор боз ба |ангу набард оид шуд.

Набарде, ки соли 888 иттифо< афтод, дар таърих ба@оят маъруф гардид. А@лаби манобеъи таърихиву адабии аср~ои миёна са~наи поёни ин |ангро ~одисаи нодир ва бесоби<а <аламдод кардаанд. Дар ~а<и<ат, амале, ки дар он маврид аз Исмоили Сомон$ ба ву<\ъ омад, дар зоти худ беназиру фав<улодда буд ва бо шук\~у |алоли тамом аз на|обату |авонмард$, бузургвориву вологу~ар$ ва маънавияти олии ин амири равшанзамир паём мерасонд. &абл аз зикри а~амияти таърихии ин падидаи зебову шигифтангез лозим аст, ки сабаб~ои рух намудани сангаргирии дубораи Наср ва Исмоил дар партави асноду маълумоти муаррихони гузашта мавриди баррас$ <арор бигирад.

Дар “Таърихи Бухоро” шар~и авомили даргир$ ба <арори зер аст: “Чун аз ин ~ол (барх\рди нахустини ду бародар – С.А.) понзда~ мо~ баромад, амир Наср кас фиристод ба талаби мол, амир Исмоил мол бозгирифт ва нафиристод. Амир Наср нома кард ба Рофеъ, ки вай замон карда буд. Рофеъ низ номае ба амир Исмоил кард бад-ин маън$. Амир Исмоил илтифот накард. Амир Наср дигарбора лашкар~о |амъ кард, ~ама аз а~ли Моваруннa~р ва Абулашъас аз Фар@она биёмаду дигарбора р\й ба Бухоро оварданд”.[1] Чунонки пайдост, иллати асл$ адами итоат дар инти<оли амвол ва шикасти паймони <абл$ дониста шудааст. Чаро Исмоил ба номаи Рофеъ ибни ^арсама ~ам, ки дар файсалаи мо|арои аввал миён|игар$ карда буд, эътиное зо~ир накард? Оё омил~ои дигаре низ ву|уд доштанд, ки авзои сиёсиро шиддат ва ташанну| бахшидаанд? Му~аммади Наршах$ бидуни тава||\~ ба ин матолиб, бо истинод ба суханони амир Исмоил, ки аз Наср барои иштибо~аш узр хоста буд, \ро

му|рим ва гуна~кори сар задани барх\рд~о ба шумор овардааст. Аз <авли Наршах$ Исмоил хитобан ба Наср гуфтааст: “Ё амир, ~укми худой ин буд, ки маро бар ту берун овард. Имр\з ба чашми хеш мебинем ин кор бад-ин азимиро”. Амир Наср гуфт: “Мо мутаа||ибем бад-ин кор, ки ту овард$, ки итоати амири худ надошт$ ва фармоне, ки худои таъоло бар ту карда буд, нагузорид$”. Аммо Исмоил гуфт: “Ё амир, ман му<иррам, ки хато кардам ва ~ама гуно~ марост”.[2]

Аммо дар ахбори Наршах$ нуктае мав|уд аст, ки ин муамморо аз |и~ати дигар, аз |и~ати ~олати р\~ию равон$ андаке р\шно$ мебахшад ва он, мутаассифона, аз назари муаррихон дур мондааст. Со~иби “Таърихи Бухоро” навиштааст: “Амир Насрро ин сухан (пешни~оди Рофеъ ибни ^арсама дар бораи сул~ – С.А.) хуш омаду сул~ карданд бад-он ки амир каси дигар бувад Бухороро. Ва амир Исмоил омили хиро| бувад ва амволи девону хутба ба номи вай набувад. Ва ~ар соле понсад ~азор дирам биди~ад. Ва Наср ибни А~мад \ро (Исмоил – С.А.) бихонду Ис~о< ибни А~мадро низ. Ва (\ро) хилъат доду амирии Бухороро ба вай дод. Ва амир Исмоил бад-он ризо дод”.[1] Яъне як шарти ба созиш расидани бародарон аз амирии Бухоро даст кашидани Исмоил будааст. Табиист, ки аз ин и<дом нафси Исмоил, ки инсоне бо@урур ва амире му<тадир буд, ко~иш ёфт.

Зимнан ин тадбири Наср таарруз бар исти<лоли инсон$ ва амирии Исмоил буд ва ботинан \ро ба аксуламал ва дарёфти ма<оми соби<аи худ та~рик менамуд. ^окими Моваroунна~р бо баргузидани бародари дигараш – Ис~о< ибни А~мад ба аморати Бухоро к\шиш доштааст, ки ин вилоятро ~амвора та~ти назорат <арор биди~ад ва ба ин васила дар ро~и исти<лолталаби~ои сиёсиву и<тисодии Исмоил монеае бунёд созад. Лекин та<сими <удрат дар миёни Ис~о<у Исмоил ба туфайли кордониву сиёсатмадории охир$ на ба фоидаи Наср, балки ба манфиати Исмоил ан|ом пазируфт. Ин матлабро |араёни баъдинаи во<еъа~о – дар му~орибаи дувум ба Исмоил гаравидани Ис~о< ибни А~мад ба хуб$ тасбит менамояд. Ин |узъиёти му~им дар манобеъи дигар ба чашм нарасид ва фа<ат бо эътимод ба асолати ахбори дигаре, ки муаллифи “Таърихи Бухоро” зикр намудааст, метавон ба си~~ати он итминон ~осил кард.

Чанд тан аз муаррихони <адим омили дигар - фитнасози~о ва дасиса~ои атрофиёни Насрро дар лашкаркаши~ои ду бародар ру|~он ни~одаанд. Чунончи, Гардез$ тазаккур додааст, ки “миёни эшон (Наср ва Исмоил – С.А.) нек\ кор ~амерафт, то бадг\ён миёни эшон та~риз карданд ва ва~шат афканданд ва онро мадад ~амекарданд, то он ва~шат бодат ёфт ва муста~кам гашт, то кори эшон ба ~арб расид ва лашкар~о бикашиданд ва ба ~арби якдигар рафтанд”.[2] Бино ба ахбори ^амдулло~и Муставф$ “... дар санаи и~до ва ситтина ва миатайн (261/874-875) М\ътамади халифа тамоми вилоят (Мовароунна~р – С.А.) ба Наср ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон дод, ки аршади он <авм буд. Бародараш Исмоил аз <ибали \ ~окими Бухоро шуд. Муфаттинон миёни бародарон хусумат афканданд. Наср ба |анги Исмоил рафт”[1] ва ба <авли Мирхонд “ва |амъе аз хабисон, ки лаънат бар эшон бод, фурсат ёфта ба самъи Наср расониданд, ки м\иби му~аббати Исмоил бо Рофеъи ^арсама он аст, ки мехо~ад, ки ба мадади \ туро аз Мовароунна~р берун кунад”.[2]

Бидуни тардид таърихгузорони мазбур бо тава||\~ ба манти< ва |араёни ростини во<еъот дар дарёфти иллат~ои аслии набарди Наср ва Исмоил ами<тар тааммул карда, ро~и инсоф ва му~окима~ои холисонаи илмиро пеш гирифтаанд. Бино ба ташре~и эшон масъалаи мол$ ба~онае буд, ки тавассути он бадг\ёну ~асудон ва афроди тахтталаб ран|иш ва хусумати Насрро бештару <авитар сохтанд ва \ро ба <асди бародар биш\рониданд. Агар Исмоил дар сар ~авои исти<лолу исён мепарварид, баъди пир\з$ бо таассуб ба а~дофи худ ~аргиз бародарро боз дар тахти салтанат намешинонд. Ба @айр аз ин нозукрав$, борикандеш$ ва дурбинии сиёсии амир Исмоил, ки шахсияти \ро мумтоз карда буд, \ро аз чунин и<доми нангини хонабарандоз ва мухолиф бо рою тадбир ва суннат~ои кишвардории а|додаш бозмедошт. ^амчунин хул<и Исмоил, ки бино ба ~аводиси таърих ва ахбори манобеъ бо сифат~ои ~у|астаи инсониву |авонмард$ ороста буд, ба ~е| ва|~ намегузошт, ки дар

сид<у вафодории \ нисбат ба бародар ва фармонде~и худ газанде ё худ та<сире ро~ ёбад.

Бо назардошти далоили мазкур мо бо донишманди эрон$]аводи ^ирав$ комилан мувофи< ~астем, ки гуфта буд: “Атрофиёни Наср, ки нисбат ба Исмоил дилхуш$ надоштанд ва аз ран|иши Наср низ иттилоъ доштанд, Насрро му~айёи нобудии бародар карданд ва чун Исмоил ба ~а<<онияти худ м\ъта<ид будааст, |ангида ва пир\з ~ам шуда, вале пас аз пир\з$ му|аддадан бародарро ба аморати хеш баргардонид, лизо бад-ин гуна метавон \ро |авонмарду бузург донист, вагарна, агар @айр аз ин бошад, ин <азия табиатан манти<$ ба назар нахо~ад расид”.[3] Ба ин маън$, дарёфтани сабаб~ои ба |анг кашидани мо|арои Насру Исмоил |устор~о ва тааммули бештарро та<озо менамояд. Лозим аст, ки худдории Исмоил аз инти<оли амвол, ки омили кудурат ва даргир$ шинохта шудааст, пайваста бо мадорику асноде, ки дар кулли манобеъи таърих$ ма~фуз аст, дар замина~ои мухталиф, мин|умла аз ниго~и шахсият ва виҷаги~ои кишвардории ин ду бародар, дар густураи та-лош~ои писарону наберагони А~мад ибни Асад барои касби <удрат, мав<еи хилофати Ба@дод ва авзои сиёсии Хуросону Моваруннa~р ва @айра мавриди паҷ\~иш~ои ами<у пурвусъат <арор бигиранд. Зеро падидаи мазкур на фа<ат дар сарнавишти Исмоили Сомон$, балки дар сарнавишти Вароруду Хуросон ва муайян гардидани че~раи таърихии ин сарзамини па~новар дар асри Х а~амият ва на<ши басо му~им дошт. Тасодуф нест, ки баъзе му~а<<и<он ниёзмандии хилофати шар<иро ба як сарвари <а~рамон ва шахсияти фав<улодда амри таърих ва та<озои вазъияти сиёсиву маънавии замон ба шумор овардаанд.

Дар му~орибаи дувум, ~амон тавре ки дар “Таърихи Бухоро” мазкур аст, |анги шадиде ба ву<ъъ пайваст. ^ангоме ки Наср бо ~амдастии бародараш Абулашъас ва сипо~иёни \ ба Кармина расид, Исмоили Сомон$ “лашкари худ |амъ карду ба Тавоис* рафт ва ~арб андар пай-васту корзори сахт шуд”.[1] Ибтидо лашкари Ис~о< ибни А~мад, ки бо Исмоил пайваста буд, шикаст х\рд ва ба с\и Фараб а<иб нишаст. Пасон Исмоили Сомон$ ~ама нир\~оро |амъ овард ва ~амлаи <ав$ кард, Абул-ашъас ва лашкари \ ба |ониби Самар<анд фирор намуданд. Наср ибни А~мад, ки бо сипо~и к\чаке тан~о монда буд, ночор ба ма@лубияти хеш тан дод. Аммо дар фар|оми ин му~ориба Исмоили дурандеш бо шоистагиву |авонмард$ ба амале даст зад, ки во<еъан дар авро<и таърих ба таври |овидон$ сабт гардид ва барои кулли ша~риёрону подшо~они он р\згор ва р\згорони баъд$ кирдоре ибратом\з ва м\|иби исти<болу пайрав$ буд. Дар ин замина дар китоб~ои таърихиву ахло<$ ва адабии ниёгон достон~ои дилангезе зеби ра<ам гардида, бо гузашти аср~о а~ли <алам дар нигориши во<еъаи мазкур |узъиёти гуногуне бар он афзудаанд. Илова~о ва тафовут~о дар миёни ривоёти мутааддид, ки аксаран дар заминаи таассурот ва мафтунии муаллифон аз пазириши ин во<еъаи |аззоб сар задаанд, хилофи ~амдигар намебошанд, балки мо~ияти аслии онро равшан падид овардаанд.

Дар ин маврид низ <адимтарин манобеъи зери дасти мо “Таърихи Бухоро” ма~суб мешавад, ки тиб<и ахбори он чун Наср ба ноком$ дучор омад, сипо~иёни Исмоил атрофи \ро ~ал<асон печониданд. Дар ин ~ангом Исмоили Сомон$ фаро расид ва ба зердастонаш “бонг барзаду аз амир Наср дур кард ва аз асп фуруд омаду рикоби \ро б\са дод”.[2] Баъди чанд сухане, ки миёни эшон радду бадал шуд (болотар ба он ишорат рафта буд), бародари дигар – Ис~о< ибни А~мад бирасид ва аз асб фуруд наёмад. “Амир Исмоил гуфт: “Ё фалон, худовандгори худро фур\ нао$?” Ва дашном додаш ва хашм гирифт бар вай. Ис~о< зуд фуруд омад ва дар пои Наср афтод ва заминро б\са доду узр хост... Амир Исмоил гуфт: “Ё амир, савоб он аст, ки зуд ба ма<арри иззи хеш бозгард$, пеш аз он ки ин хабар он |о расад ва раъият биш\ранд дар миёни Моваруннa~р”. Амир Наср гуфт: “Ё Аб\ибро~им, ин ту$, ки маро ба |ои хеш мефирист$?” Амир Исмоил гуфт: “Ин накунам, ч$ кунам. Ва бандаро бо худовандгори хеш |уз ин муомила нашояд кардан, ки ~ар ч$ ки муроди ту бошад”. Ва амир Наср сухан мегуфту об аз чашми \ меборид ва пушаймон$ мех\рд бар он чи рафта буд ва бар хун~ои рехташуда”.[1]

Дар майдони lанг, ки пеши чашмро хун мегирад ва дар шуури инсон lа~олат бар маърифат, шамшер бар а<л мусаххар мегардад, Исмоили Сомон$ бо камоли хештандор$ бародари асирафтодаи худро гиром$ дошт, бо тавоз\ъву фур\тан$ э~тироми худовандгории \ро баlо овард. Ин хул<и нак\, ки аз ахло<и пок, сид<и соф ва маънавияти олии Исмоил паём мерасонид, \ро дар миёни хосу ом маш~ур сохт ва шояд тавсифи "амири одил" аз ~амин даврон ба ин марди бомаърифату сила~ш\р нисбат ёфта бошад. &иёсан бо кирдори Ис~о<, ки аз сари @урур ва мастии пир\з$ таъзими Наср ибни А~мадро баlо наовард, ~икмати ин рафтори бошарафонаи Исмоил ва имтиёзи а<ливу маънавии \ бар бародаронаш равшану возе~ ба чашм мерасад.

Амир Исмоил нек дарк карда буд, ки хабари ма@лубияти Наср дар саросари Мовароунна~р, хусусан дар пойтахти он, <увва~ои мухолиф, исти<лолхо~ ва марказгурезро ба сарбардориву фитнаl\$ lасур месозад, барои сулолаи Сомониён, тамомияти арзии кишвар ва амнияти давлат хатари бузурге эlод мекунад. Бино бар ин на фа<ат аз ро~и ~а<шинос$ дар нисбати бародар, балки бо тааммул дар сарнавишти кишвар ва пайомад~ои он амир Исмоил ого~она манофеъи шахсии худ, аз lумла тасарруфи ~окимияти Мовароунна~рро фур\гузор намуд. Аз с\и дигар, тарlе~и одамият дар сиёсат ва оини кишвардор$, ки аз суннат~ои ху-lастаи дудмони Сомон$ ва илали аслии суъуд ва ишти~ори хонадони мазкур дар масири таърих буд, дар шахсияти Исмоил ба таври барlаста ва зебову дурахшон зу~ур ёфт ва чун анъанаи му<аддаси хонаводаг$ аз lониби амирони баъдинаи сомон$ исти<бол гардид.

Маълум аст, ки таърихи башар, таърихи давлат~ои хурду бузург аз фоlиа~ои хунини хонаводаг$, аз падаркушиву писаркушиву бародаркуш$ мулавван аст. Басо иттифо< афтода, ки васвасаи @асби ~окимият бар ~ама му<аддасоти замининву осмон$ мусаллат гардида, бар~адар дарёи хун равон шудааст. Фа<ат зикри як во<еъаи ин даврон кофист, дарёбем, ки миёни Сомониён ва а@лаби дудмон~ои дигар тафовути ро~ аз куlост то ба куlо. Соли 812 халифа ^орун дар Т\с вафот ёфт ва Амин бар тахти хилофат нишаст. Бародари \ Маъмун, ки дар Хуросон буд, даъвои хилофат кард. Сипо~и ду бародар дар ша~ри Рай ба ~ам барх\рданд ва То~ири Зуляминайн – сардори лашкари Маъмун, ки аз @уломони эрон$ ва арабшудаи \ буд, Аминро шикаст дод ва сари \ро ба фармонде~и хеш фиристод. Маъмун бо гузашти сол~о, баъди он ки ба хилофати Ба@дод нишаст, бар ивази он сари бетани бародари худ аморати Хуросонро ба То~ир дод. Метавон сад~о ~одиса~ои мушобе~и нангинро аз таърих ёдовар шуд, аммо наметавон достоне муассиртар аз lавонмард$, адолат ва заковати амир Исмоили Сомон$ пайдо кард.

Дар тадовуми аморати худ дар Бухоро Исмоил ибни А~мад дар баробари фаро~ам овардани оромиву осоиштаг$ ва исте~коми умури давлатдор$ бо кордон$ ва тадбир~ои о<илонаи худ дар миёни таба<а~ои мухталифи lомеъа, аз ашрофону де~<онон то ~унармандону барзгарон, аз ма<ому эътибори хоссае бархурдор гардид, тавассути муованат ба волии Хуросон ва к\шиш~ои росих дар тарвиlи ислом дар хилофати Ба@дод низ обр\ву нуфузе пайдо кард. Ба вича, баъди му~орибаи соли 888 шуб~ае бар lо намонд, ки шоистатарин ва <авитарин вориси Наср амир Исмоили Сомонист. ^атто худи Наср, ки аз исти<лол\и~ои Исмоил маъни~ои дигаре бардошта ва ба фитна~ои дарбориён г\ш фаро дода буд, ба садо<ату шоистагии бародари худ эътимоди комил ~осил кард. Ин матлабро муаллифи "Таърихи Бай~а<" низ саре~ан таъкид намудааст: "Исмоил чун бародари ме~инро бидид, пиёда шуд ва рикоби \ б\са доду гуфт: "Амирро ин таlашшум набоист фармуд. Чун ин чашмзахм иттифо< афтод, ба саодат бо хизонаву хидам ба дорулмулки хеш бояд рафт". Амир Наср гуфт: "]ид(д) меравад ё ~азл?" Амир Исмоил гуфт: "Маъозалло~, ки маро дар ~азрати ту маlоли ~азл бувад". Амир Наср шигифт дошт ва ба дорулмулки хеш рафт – Фар@она. Ва дили \ бо бародар соф$ шуд ва \ро валиа~д кард".[1]

Ба назари мо, дар ин даврон мар~алаи аввали зиндагии пур~аводис, вале пурмаънои амир Исмоили Сомон$ бо ваl~е а~сан анlом мепазирад. ^арчанд Наср ибни А~мад ба пойтахти мамлакат бозгашт ва чунонки В.В.Бартолхд ~ам <айд карда

буд, аморати Моваройунна~р исман ба \ тааллу< мегирифт, аслан зимоми <удрат дар дасти амир Исмоил <арор дошт. Дар ~амин даврон р\згор ва пайкори амир Исмоили Сомон$ дар баробари сарнавишти миллати бузурге а~амият ва арзиши таърих$ пайдо кард ва му~имтарин раванд~ои таърихии Моваройунна~ру Хуросон ва та<дири <авм~ои ориёиро дар асри Х, балки дар <арн~ои оянда ~ам таъин намуд.

4

Та|рибаи таърихии давлатдор$, тааммул дар суъуд ва су<ути сулола~о ва императори~ои бузург мусаллам медорад, ки омили заминасоз дар равна<у шукуфоии ~ар давлат ва~дату ~амгироии мардум ва ~усни ризоият дар миёни <ишр~ои мухталифи |омеъа ма~суб мешаванд. Бо тава||\~ ба мо~ият ва манти<и падида~ои таърих$ метавон дарёфт, ки Наср ибни А~мад ва амир Исмоил дар ча~оряки поёнии асри IX дар ин |ода гом~ои устувор бардоштаанд. Ба виҷа, ибтикорот ва поймардии Исмоили Сомон$ басо муассир ва нати|аманд омад. Ин амири пуртадбир мар~ала ба мар~ала замина~ои итти~оди сиёс$, и<тисод$ ва маънавии |омеъаро му~айё сохт ва бад-ин васила му<аддамоти нусрат бар туркон, Саффориёну Алавиён ва тасаллут бар Хуросонро фаро~ам овард.

Пир\з$ бар Наср, п\зиш ва зин~ори итоату фармонбардор$ аз \ ва бо ахло<и ~асанаи подшо~$ му|аддадан ба маркази аморат бозфиристодани бародари аршади худ амир Исмоилро дар назари хосу ом аз ма~бубият ва эътибори хосае бархурдор сохт. Ин рафтори пур~икмати Исмоили Сомон$, ки ба на~ве дурахшон адолату заковати \ро намоиш медод, гузашта аз он ки як рафтори пандом\зи |авонмардонае ~ам буд, матлаб~ои дуртару бузургтари сиёсиро дар ~адаф дошт. Умарои хонадони сомон$, аъёну ашроф, сипо~иён, уламо ва ~атто дарбориёни хилофати Ба@дод бо идроки саре~и ин маън$, ки хатари фур\пошии аморати Оли Сомон, тафкики тамомияти арзии кишвар ва итти~оди сиёсии Моваройунна~р ма~з тавассути корсози~ои амир Исмоил аз миён бардошта шуд, \ро ба масобаи сазовортарин ва <авитарин вориси дудмон-~ои эрониасл шинохтанд ва исти<бол намуданд.

Дар ~амин даврон буд, ки Исмоили Сомон$ ба ~айси маъруфтарин че~раи сиёс$ дар саросари хилофати шар<$ ш\~рати азиме пайдо кард. Гузашта аз таърихномаи Му~аммади Наршах$, ки аз р\згори амир Исмоил ахбори м\ътамад ва ва<оеъи |аззобу пурм\~таво ба ёдгор гузоштааст, дигар муаллифи асри Х, |а~онгарди донишманди араб Ибни ^ав<ал дар “Сурат-ул-арз”-и хеш бо камоли сид<у ихлос амири одилро ситуда, \ро “подшо~и бузургу нексиришт ва со~иби мано<ибу ма~осини бисёр ва осори хубу аъмоли шигифтангез”[1] ба <алам додааст. Дар партави а<воли ин ду маъхази м\ътабар бо саро~ат метавон дид, ки Исмоили Сомон$ ~ан\з дар замони зиндагии худ дар назари муосиронаш чун подшо~е бузург ва ороста бо сифат~ои олии ахло<$, чун номбардори сазовори ша~риёрони бузурги А|ам эътибор доштааст.

Дигар матлаби ба@оят |олибе, ки аз сарчашма~ои <уруни вусто мустафод мешавад, ин аст, ки дар ситоиши амир Исмоил тавсифи “одилу олим”-ро мукаррар ва ~амеша па~л\и ~ам зикр кардаанд ва пир\зии \ро дар соири умур мабн$ бар он донистаанд. Мардумони ин даврон дар шахсияти Исмоили Сомон$ та|аллии мумтози ~амон пиндор ва тасаввуроти суннатии хешро дар бораи шо~и одил дарёфтаанд. Бе~икмат нест, \ бо ву|уди он ки лашкаркаши тавоно ва марде диловару сила~ш\р буд, ба “амири одил” мула<<аб гардид. Истеъдод ва <удрати низомии амир Исмоил \ро дар назари давлат~ои му|овир ва хилофати Ба@дод, адлаш дар назари мардум ва илмаш дар назари уламову фузало \ро ба дарёфти ма<оми ар|манде ~идоят бахшида буданд. Дар давлати бузурге, ки Исмоили Сомон$ муассиси он гардид, бунёди <удрат бар маънавият буд ва он бар~а< бозтобе аз шахсияти хори<улоддаи \ст. Ин буд, ки дар ибтидои <арни Х Бухоро “&уббатулислом” ном гирифт ва бо нури фар-~ангу тамаддун, бо нури фазлу имон, бо нури шеъру ~икмат |а~онеро р\шно$ бахшид ва дар сарга~и ин <иёми барозандаи маънав$ шахсияти бошук\~ ва фарзонаи амир Исмоили Сомон$ <арор дошт.

Рolеъ ба ча~ор соли ~укумати амир Исмоил дар Бухоро (888-892), ки амалан маънии ~окимият бар Моваруннa~рро дошт, дар манобеъи таърих$ камтар сухан рафтааст. Аммо <иёсан бо во<еъоти сол~ои баъд пай бурдан душвор нест, ки ин ча~ор сол дар исте~коми ни~од~ои низомиву сиёсии кишвар, дар танзими умури идор$, ба ро~ андохтани низоми мураккаб ва да<и<и сохтор~ои давлат$ ва @айра барои пояафрозии давлати абар<удрати Сомониён ва барои амир Исмоил аз а~амияти вичa бархурдор буданд. Баъди вафоти Наср ибни А~мад ба Бухоро инти<ол ёфтани маркази <удрат далели он аст, ки амир Исмоил дар ин фосилаи замон$ аз дидго~и сиёс$, и<тисод$ ва мафкурав$ зербинои давлати мутамаркизи Сомониёнро бунёд ни~од.

Дар ин замина ахбори “Таба<оти Носир$” lолиб аст, ки “чун амир Наср А~мади Сомон$, ра~има~улло~, аз дори фано ба дори ба<о ре~лат кард, амирулм\ъминин ал-М\ътазид Билло~ иёлати мамолики Моваруннa~р ва он чи бародараш дошт амир Наср, ба амир Исмоили Сомон$ дод ва \ро а~д дод ва ливо фиристод. Ва \ <уввати тамом гирифт ва мамлакат ба \ соф шуд ва lумлаи умарову ашрофи хал<у авом \ро мутеъ гаштанд. Ва чун марди одилу олим буд, кор~ои бузург бар дасти \ баромад”.[1] Муаррихони дигар ~ам тазаккур додаанд, ки к\шиш~ои пурнатиlаи Исмоил дар исти<рори ором$ ва амнияти дохилии мамлакат баъди lулуси расмии \ бар тахти Моваруннa~р вусъат ва густардагии бештаре касб кард.

Аз lумла, ибтикороти доманадори амир Исмоил, ки дар заминаи э~соси ниёзмандии <аламрави Сомониён ба ва~дату ягонаг$ ва ташаккули во~иди комилиёри маъмуриву ~у<у<$ дар саросари Моваруннa~р сурат мегирифт, дар пир\зи~ои ояндаи Оли Сомон бар туркон ва Саффориён на<ши умдаву муассир дошт. Амири навхостаи сомон$ тавассути паймонбанд$ бо силсила~ои ~укумати ма~алл$ ва баргумоштани lонибдорони соди<и худ аз миёни табору пайвандон ба ~окимияти ну<оти мухталиф <удрати хешро дар Моваруннa~р ба маротиб суботу исти<рор бахшид. Чунончи, дар “Таърихи Наршах$” омадааст, ки Исмоил бародари к\чаки худ Ис~о< ибни А~мадро ба lои бародари дигараш Абулашъас, ки дар моlарои \ ва Наср ибни А~мад аз Наср пуштибон$ карда буд, дар вилояти бузурги Фар@она ~оким таъйин намуд.

Бар маснади аморати Моваруннa~р ва хилофати Ба@дод нишастани амир Исмоил ва халифа М\ътазид дар дунболи якдигар ба ву<ўъ пай-вастааст. М\ътазид бо ~адаф~ои муайяни сиёс$, ба манзури рафъи хатароте, ки тавассути <удратёбии сулола~ои тавонои бум$ ва lунбиш~ои маз~аб$ ба миён омада буд, ба исло~оти <авонини мутадовили умури идор$ даст зад. Тиб<и ахбори Ибни Халдун “чун навбати хилофат ба М\ътазид расид, <авонинро та@йир дод ва <онуни дигаре барои тадбири умур ва сиёсати кишвар вазъ кард ва дар он <онун му<аррар дошт, ки фармонравоёни саркаши наво~иву марз~о авоиди марзубумиро, ки дар тасарруфи хеш доранд, сарфи умури кишвару лашкари ~амон но~ия кунанд ва ба иборати дигар, сарзамини ~ар фармонравоеро туюли \ <арор дод, чунонки Сомониён Моваруннa~рро туюли хеш сохта буданд”.[1] Амир Исмоил бо истифода аз ин татаввури умури дохилии хилофат, ки аслан ба му<обили ~амдигар барангехтани ~окимони ма~аллиро дар ~адаф дошт, кулли даромад ва мадохили Моваруннa~рро ба рушди нир\и низомиву иlтимоии <аламрави худ тахсис дод. Ӯ, ки дар файсалаи lузъитарин масоил камоли ди<<атро ба кор мебурд, дар хар-lи хазинаи давлат як сари м\ аз адлу инсоф, ~а<шинос$ ва манофеъи раъият берун по намегузошт.

Амир Исмоил дар умури дохилии кишвар аз харl~ои бе~уда, ки мардумро малол меовард, иlтиноб меварзид. Дар ин замина, <авли Наршах$ дар хусуси он, ки Исмоил мардуми во~аи Бухороро аз харl~ои сангини нига~дории девори бузурги ша~р маъоф намуд, lолиби тава\l\~ аст. &абл аз фармонравоии амири одил ба хотири дифоъ аз я@могарони турк гирдогирди Бухоро деворе бино карда буданд ва барои тармими он ~арсола мабла@и зиёде масраф мегардид: “...Ва ~ар амире, ки буд$, баъд аз он иморат мефармуду ниго~ медошт. Ва маъунату харlе азим бар мардумони Бухоро буд. Ва ~ар соле моле азим боист$ ва ~ашар~ои бис-ёр, то ба р\згори амир Исмоили

Сомон$, ра~има~улло~, ки \ хал<ро ра~о кард, то он девор хароб шуд ва гуфт: “То ман зинда бошам, бораи вилояти Бухоро ман бошам”. Ва аз он чи пазируфт, тамом кард, ва пайваста ба тани хеш ~арб мекард ва нагузошт, ки ба вилояти Бухоро душманон зафар ёбанд”.[2] Нуктаи дигаре, ки дар ин замина истинбот мешавад, ин аст, ки амир Исмоил дар ~ифзи сар~адот ва амнияти мамлакат сиёсати комилан |адидро пеш гирифт, сиёсате, ки ме~вари он на бар дифоъ дар хонаи худ, балки ба сарк\бии душман дар ма<арри \ устувор буд. Ба истило~ деворе, ки Исмоили Сомон$ бунёд ни~од, бамаротиб <авитару мазбуттар буд. Давлати абар<удрати Сомониён, ки \ таъсис дод, дар дарозои як аср садди чиние гардид, ки нафа<ат Бухоро, балки сарзамини бузургеро аз турктози~ои офатбори а~ли са~ро на|от бахшид.

Амир Исмоили Сомон$ бо он ~ушманд$ ва фиросати фав<улоддаи сиёсии худ нек дарёфта буд, ки дар канори тадорукоти марбут ба соз-монди~ии дастго~~ои идории мамлакат, ки бидуни з\ровар$ ба р\~о-нияти милливу маз~абии мардум, балки аз ро~и мувофи<ат ба он ан|ом мепазируфт, лозим аст, ки барои фаро~ам овардани амнияти марз~ои кишвар ва |илавгир$ аз та~о|уми <абоили са~рогард дар баробари исте~коми нир\и низомии аморат тадбир~ои <атъитаре ба кор гирифта шаванд. Дар ин самт яке аз му~имтарин падида~ои таърихии Моваройунна~р баъди |улуси Исмоили Сомон$ лашкаркашии \ ба Тароз ма~суб мешавад, ки соли 893 во<еъ гардид. Ин и<домии амир Исмоил, ки барои футу~оти ояндаи \ ро~ро ~амвор сохт, дар ~адди арзиши сиёс$ ва таърихии худ мавриди та~а<<у<и паҷ\~ишгарон <арор нагирифтааст.

Муло~изоти ами<тар пиромуни ин пайкор ~амон дурандешии сиёсии амир Исмоилро падидор месозад, ки бо як ~аракат чанд ~адафро пайгир$ менамуд ва аз ~ар вазъият ~адди мумкини манофеъро ба даст меовард. &абл аз вуруд ба матни во<еъот ёдовар бояд шуд, ки Тароз дар поёни <арни IX ва о@ози асри X аз ну<оти бисёр му~ими ти|орат$ буда, бино ба <авли Истахр$, ин ша~р бораи муста~кам ва ханда<~ои ами<у бо@~ои фаровон доштааст. Дар баъзе маъхаз~ои таърих$ омадааст, ки “Тароз сар~ад аст миёни турк ва мусалмон$. Ва гирд бар гирди он ~исор~о ~аст, ки ба Тароз бозхонанд ва ~адди ислом бад-ин |ойго~ аст”.[1]

Тиб<и ахбори Му~аммад ибни]арири Табар$ “дар ин сол хабар омад, ки Исмоил ибни А~мад ба @азои диёри турк рафта ва, чунонки мегуфтанд, ша~ри подшо~ашонро кушуд ва \ро бо занаш Хотун ва наз-дик да~ ~азор кас асир гирифта ва бисёр кас аз он~оро кушта ва асбо-ни зиёд ба @анимат гирифта, ки шумори он дониста нест ва саворе мусалмон ба ~ангоми та<сими @анимат ~азор дирам гирифтааст”.[2] Бештари маъхаз~ои дигар маълумоти худро аз ахбори Табар$ ахз кардаанд. Аммо шаво~иде низ мав|уд аст, ки си~~ати он ма~алли тардид мебошад. Аз |умла, Масъуд$ дар “Муру|-уз-за~аб” на<л кардааст: “Дар ~амин сол Исмоил ибни А~мад, ки пас аз вафоти бародараш – Наср ибни А~мад аморати Хуросон ёфта буд, с\и диёри турк шитофт ва ша~реро, ки дар он но~ия унвони “Дорулмулк” дошт, бигирифт ва Хотун – ~амсари шо~ро асир кард ва понзда~ ~азор кас аз турконро асир гирифт ва да~ ~азор кас бикушт. Г\янд, ин шо~ Танкуш ном дошт ва ин унвони ~ама касоне аст, ки подшо~ии он диёрро дошта бошанд”.[3] Пайдост, ки Масъуд$ дар тазаккури аснод ро~и и@ро<ро паймуда ва го~о дучори иштибо~ ~ам гардидааст. Чунончи, Наср ва Исмоилро амирони Хуросон медонад, ки са~е~ нест, зеро то соли 899 амир Исмоил ба тахти Хуросон даст наёфта буд.

На<ли муболи@аомези набарди Исмоил бо туркон, ки дар маъхаз~ои асри X ва манобеъи даврони баъд$ фаровон ба чашм мерасанд, он матлабро мусаллам медорад, ки лашкаркаш$, шу|оат ва майдондори~ои Исмоили Сомон$ дар зе~ну тафаккури ~амзамононаш таъсири ами< бахшидааст. Аз |ониби дигар, ~ан\з муаррихони <адим а~амияти ин пир\з$ ва тасарруфоти амири навхостаро дар сарнавишти хилофати шар<$ ба хуб$ шинохта буданд. Бинобар ин, чунонки дар таърихнома~ои асри миёна мутадовил аст, барои таъкиди азамати шахсият ва во<еъа~ои таърих$ и@ро<у муболи@аро ба кор гирифтаанд.

Аз миёни анвоъи манобеъ ахбори Наршах$ м\lиби эътимоди бештаре мебошад, ~арчанд дорои тафовути боризе бо сарчашма~ои дигар аст. Исмоил “ба ~амин таърих (яъне соли 280/893 – С.А.) ба ~арб ба Тароз рафт ва бисёр ран| дид. Ва ба охир амири Тароз берун омад ва ислом овард бо бисёр де~<онон ва Тароз кушода шуд. Ва калисиёи бузургро мас|иди |омеъ карданд ва ба номи амирулм\ъминин М\ътазид Билло~ хутба бихонданд. Ва амир Исмоил бо бисёр @анимат ба Бухоро омад ва ~афт сол подшо~$ кард ва амири Моваруннa~р буд”.[1] Дар ахбори Наршах$ нуктаи <обили тава||\~ ин аст, ки Исмоил Тарозро ба му~осира гирифт ва то сари таслим фуруд овардани амири Тароз ран|и зиёде кашид. ^исор~ои баланд ва ханда<~ои атрофи ша~р, ки дар мадрак~ои |у@рофиёии он р\згор бад-он ишора рафтааст, на<ли Наршахиро та<вият мебахшад. Зо~иран бо фишори ин вазъияти гарону сангин мардуми Тароз и|боран ба ин шарт~ои Исмоил тан доданд ва исломро пазируфтанд.

Амири музаффари Моваруннa~р бо шук\~у та|аммул ба ша~р ворид гардид ва дар намози |умъа хутба ба номи М\ътазид – халифаи Ба@дод хонда шуд. Табдили калисои ша~р ба мас|ид ва ислом овардани туркон, ки <аблан ба маз~аби насоро <оим буданд, тарви| ва интишори ислом дар байни <абоили турк, ки Исмоилро ба ла<аби “@оз$” низ маъруф гардонид, \ро бештар аз пештар аз иноёту ~имоёти халифа ва дастго~и хулафои аббос$ ба~равар сохт. Бад-ин минвол, амир Исмоил бо як лашкаркаш$ ба се ~адафи худ даст ёфт:

1.Фаро~ам овардани амният аз шар< ва шимолу шар<и аморат. Таърих гуво~ аст, ки ин <исмати Моваруннa~р ~амеша дарвозае будааст барои турктози~ои а~ли са~ро, ки ~ар дафъа ободи~оро хароб, бо@оту зироатро поймол ва моли мардумро ба я@мо мебурданд. Сарк\бии туркон аз |ониби умарои сомон$ <аблан ~ам во<еъ гардида буд. Лашкаркашии пир\змандонаи амир Исмоил барои сад соли оянда бодиянишинони туркро аз та|овуз ва та~о|уми <аламрави Сомониён боздошт. Ба ин васила бо таъмини рафо~ият ва осудагии мардум барои руғди и<тисодию фар~ангии мамлакат замина~ои мусоид му~айё гардид.

2.Намоиши и<тидори низомии худ дар назари сарони давлат~ои ~ам|авор. Бо барафтодани То~ириён Хуросон ба авзои муташанни|и сиёс$ дучор омад, ба хусус, баъди вафоти Яъ<уби Лайс (879) ва ба Сомониён расидани маншури Моваруннa~р. Амри Лайс, бо ву|уди он ки даргир$ ва |анг~ои дохил$ мояи гирифтории \ буданд, ошкоро ~а<<и худро ба ин сарзамин эълом медошт. Дарво<еъ ин намоиши <удрат хеле нишонрас омад, зеро баъди чанде Амри Лайс дар посухи расули халифаи аббос$ гуфта буд, ки барои пир\з$ бар Исмоил сад ~азор шамшери баркашида бояд. Ва ин санад ба саро~ат тасбит месозад, ки аз шу|оату майдондор$ ва нир\и низомии амир Исмоил ~арифону ра<ибони \ро ~айбате ба дил падид омада буд.

3.Касби эътибор дар дастго~и хилофати Аббосиён. Чунонки дар таърихнома~ои аср~ои миёна мазкур аст, хулафои аббос$ ба амирони саффор$ чандон бовар ва эътимод надоштаанд. ^аракати тунди Яъ<уб ба с\и Ба@дод, ~арчанд ба ноком$ ан|ом ёфт, дастго~и хилофатро ба ларза афканда буд ва он~о барои шикастани ин дудмон нигарони фурсати муносибе буданд. Бино бар ин к\шиш~ои амир Исмоил дар ро~и густариш ва тавсеаи ислом, бинои мас|ид ва хондани хутба ба номи халифаи Ба@дод \ро ба дарёфти ма<оми ар|манде дар маркази хилофат тавфи< бахшиданд. Дар айни ~ол амири Моваруннa~р бо ин амали хеш мавриди исти<болу пазиро$ ва пуштибонии уламои дин$ <арор гирифт, уламое, ки ба аз~ону афкори мардум нуфуз, балки тасаллути бузурге доштанд.

Академик Н.Неъматов ро|еъ ба ~адаф~ои амир Исмоил аз сарк\бии туркон сухан ронда, таъкид кардааст: “Исмоил соли 893 бар му<обили бодиниянишинон юриши калон карда, Тарозро ба даст даровард, хони турконро бо да~ ~азор лашкару надимонаш асир гирифт ва, дар нати|а, ба муддати т\лон$ тохтутоз~о ба Моваруннa~р <атъ гардиданд. Исмоил ба водии Талас юриш карда, ба ма<сади дуюму му~имаш ноил гардид: кон~ои бои ну<раи Шел|иро, ки истихро|и маъдани он а~амияти ин но~ияро дар и<тисодиёти Осиёи Миёна афзун мегардонд, ба мулк~ои худ ~амро~ намуд”.[1] Ба ин далел манофеъи и<тисод$ ва тавсеаи и<тидори тавлидотии

давлат низ аз умдатарин ангезаи ~амалоти Исмоил ба шумор меомадаст, ки ин матлабро ду ~аводис ва мадорики таърих$ низ та<вият мебахшанд.

Аввалан, Исмоил дар ~амин сол ба Истаравшан ~у|ум оварда, сулолаи афшин~ои Ковусро сарнагун сохт ва ин сарзаминро ба давлати худ ил~о< намуд.[2] Сониян, дар ин даврон, дар дунболи дастёб$ ба аморати Моваруннa~р, зарби сикка~ои ну<раву тилло дар <аламрави давлати Сомониён равна< ва густариши бузурге пайдо кард. Бино ба ковиш~ои илмии сиккашиносон дар замони салтанати амир Исмоили Сомон$ мар~алаи |адиди зарби сикка шур\ъ гардидааст. [3]

Ба таври мунтазам ва бо теъдоди зиёд бароварда шудани сикка~ои ну<рагин, такомули муомилоти пул$ ва тавсеаи гардиши сикка~ои сомон$ ба нир\афзоии и<тисодии мамлакат мусоид омад ва омили умдае гардид дар ро~и ба даст овардани исти<лоли комили сиёс$, ки пиромуни ин масъала дар фасл~ои сон$ ишорат~о хо~ад рафт. Феълан, ~амин <адар бояд гуфт, ки амир Исмоил аз о@ози фармонравоии худ дар Моваруннa~р ~амвора бо тадбир~ои дурнамои сиёсиву низом$ ба му~имтарин унсури исти<лол – исти<лоли и<тисод$ тава||\~и хос мабзул доштааст.

Аз он чи гуфта шуд, пайдост, ки амир Исмоили Сомон$ дар баробари нигарон$ аз амнияти марз$ ва та|овузоти а<воми турк а~дофи |омеътар ва олитареро пайгир$ кардааст, ки намудори зирак$, фиросат ва ~ушмандии сиёсии \ дар са~наи таърихи он р\згор буд. Амир Исмоили Сомон$ бо дафъи хатароти турк аз шар<и Моваруннa~р, бо намоиши нир\ ва <удрати низомии худ дар саросари хилофати шар<$, бо дарёфтани тава||\~и хосаи Аббосиён ва уламои ислом$, бо тасарруфи манобеъи |адиди сарват~ои таби$ ба |ониби <исми дигари зодбуми а|додии хеш – ба маноти<и муташанни|и Хуросон р\й оварда.

5

Яке аз сабаб~ои ба аморати Бухоро баргумоштани Аб\ибро~ими Исмоил аз |ониби Наср ибни А~мад э~соси хатар аз Саффориён буд, ки баъди пир\з$ бар Му~аммад ибни То~ир, ба вилоят~ои со~или му<обили Ому, ки расман табааи То~ириён ба шумор меомаданд, мувo|e~ гардиданд. Мунта~о хатаре, ки Сомониёни ~ушманд, ~e| го~ аз он @офил набуданд, аз <увва ба феъл омад. Соли 898 дар миёни Исмоили Сомон$ ва Амри Лайс набард~ои шадиде ба ву<ўъ пайвастанд. Барх\рди ду амири ~амнаҷоду миллатпараст, дар сангар~ои мухолиф <арор гирифтани ин ду марди шу|оъи сила~ш\р, ки а~дофи р\згор ва пайкорашон аслан яке буд, дар таърихи дудмон~ои мазкур, балки дар таърихи Хуросону Эрон ~ам аз му~имтарин падида~ои сарнавиштсоз ва аз дардноктарин сафа~оти саргузашти <авм~ои ориё$ шинохта шудааст.

Пиромуни авомили ин даргир$, |араёну |узъиёти корзор ва пайомад-~ои таърихии он а~ли назар |ое мухтасар ва |ое муфассал андешафарсо$ кардаанд. Манзури мо аз баёни и|молии мушаххасоти ин му~ориба таъйиди ма<оми амир Исмоили Сомон$ ва шахсияти бар|астаи \ст, ки Оли Сомонро дар саросари Хуросону Эрон мусаллат гардонид.

&аблан лозим аст, ки ба сиёсати фитнаангези хилофати Аббосиён ва таа~~уди ифротомези Амри Лайс р\шан$ андохта шавад, ки беш аз ~ар ангезаи дигар ба бурузи ин мо|арои хунин мусоидат намуданд. Амри Лайс, ки баъди марги Яъ<уб |онишини \ шуда буд, бо ву|уди фиристодани ~адя~о ба нишони фармонбардор$ аз амирулм\ъминини ва<т, муносибат ва иртиботи мабсуту эътимодбахше бо хилофат надошт. Соли 884 ба дунболи |анги шадиде, ки дар он сипо~иёни халифа бо сардории А~мад ибни Абдулазизи Аб\дулаф, муваффа< шуданд Амри Лайсро ба |ониби шар< бironанд, фармони халифа дар хусуси азли расмии саркардаи саффор$ дар ~узури зоирони Макка (16 апрели 885) эълом карда шуд. Аммо ин фармон ба равна<и кори Сомониён ва Рофеъ ибни ^арсама, ки тавассути умарои сомон$ ба фармондории Хуросон расида буд, таъсир ва манфиате набахшид. Соли 887 халифа ал-М\ътамиди аббос$ баъди камобеш ~амвор сохтани <аламрави @арбии худ,

билхоса маноти<и Байнанна~райн, ба вилояти Форс ~амла овард. ^арчанд \ Амри Лайсро то маркази дудмони Саффориён – Систон таъ<иб карда натавонист, марги писари Амр дар ~ангоми а<ибнишин$ зарбае сахте ба ин марди сила~ш\р буд, ки бар асари он ногузир шуд бо халифа ро~и ошт$ ва мадороро пеш бигирад.

Пас аз даргузашти халифа ал-М\ътамид (соли 891) ва |улуси писараш ал-М\ътазид ба тахти хилофат (892)* волии Хуросон Рофеъ ибни ^арсама даъвои исти<лол дар миён овард. Ў на тан~о аз фиристодани @анимат ва амволи давлат$ ба дорулхилофа, ки дар ~ангоми тасарруфи ша~ри Рай ба даст оварда буд, сар печид, балки баъди чанде дастур дод, ки дар Гургону Мозандарон хутба ба номи Зайд ибни Му~аммад хонда шавад. Мо дигар |узъиёти во<еъоти мазкурро фур\гузор намуда, ин матлабро г\шзад меоварем, ки Амри Лайс ин ~ама ташанну|ро барои касби <удрат дар Хуросон ва дарёфтани иноияти халифа фоли нек ва фурсати муносиб дониста, ба Нишопур лашкар кашид ва ба дастури \ Рофеъро, ки шикаст х\рда ба Хоразм фирор карда буд, дастгир намуданд ва сари буридаи \ро ба халифа фиристоданд.

Амри Лайс, ки чун бародараш Яъ<уб даъвои тасаллут бар маноти<и бузургтареро дар сар дошт, бо фат~и Нишопур ва куштани Рофеъ ибни ^арсама аз халифаи Ба@дод маншури аморати Моваройунна~рро дархост намуд. Ба <авли эроншиноси номвар Б.Шпулер, "Су<ути Амрро бояд нати|аи тава<<\ъоти беандозаи худи \ донист, зеро Амр аз халифа хост, ки Моваройунна~рро расман ба вай вогузор намояд ва ~амон тавре, ки бародараг Яъ<уб замоне назири ~амин хос-таи густохонаро дошт ва бо баровардани он \ро аз ~амла ба Байнанна~райн мунсариф карда буданд, ин бор низ ал-М\ътазид ба ~амон |и~ат бо хо~иши Амр мувофи<ат кард"[1].

Аз с\и дигар, бо шикасти То~ириён тавассути Яъ<уби Лайс, амалан вилоёти тобеъи он~о, аз |умла <аламрави аморати Сомониён, низ мебоист ба Саффориён ман<ул гардад. Зо~иран, Амри Лайс бо сарк\би душмани тавонои хилофат ва волии ё@ии Хуросон – Рофеъ ибни ^арсама ~а<<и бештаре ба дарёфти фармонраво$ бар Моваройунна~рро э~сос намуд. Аммо ба таъйиди са~е~и В.Бартолхд "Ин тамаъ|\ии Амр м\|иби марги \ гардид: дар Моваройунна~ри он даврон ~окимияти сулолаи Сомониён тасаллути комил дошт. Дар раъси ин дудмон шахсе <арор дошт, ки аз ли~ози истеъдод аз Амр камтар набуда, тавониста буд дар <аламрави фармонравоии худ созмони муназзами давлатиро э|од бикунад. Мабонии ~у<у<ии ~укумати \ нисбат ба давлате, ки соби< "<отурч$" падид оварда буд, <авитару густардатар буд".[2] Тиб<и ахбори "Таърихи Систон" соли 898 Амр ба М\ътазид номае ирсол намуд, ки ~укумати Моваройунна~рро ба \ биди~ад ва афзуд, ки "агар ин шу@л маро ди~ад ва бад-ин ризо дорад, ман Алавиро аз Табаристон барканам ва агар нади~ад, ночор ман Исмоили А~мадро барканам".[1]

Бештари муаррихони гузаштаву имр\за бар ин а<идаанд, ки даргирии байни Амри Лайс ва Исмоили Сомон$ нош$ аз сиёсати хилофати Ба@дод ва тадбир~ои маккоронаи М\ътазиди зирак будааст. Дар ин даврон хилофат аз назари амният ва вазъияти дохил$ р\згори ошуфтаву парешоне ба сар мебурд. Аз |ониби @арб тавассути сар бардоштани хонадони Тулун$ ва <удрат афзудани давлати Бизонс, аз наво~ии шар<$ бо <иёми сардорони низомии Хуросону Табаристон хатароти тунде ба тахти амирулм\ъминин та~дид мекард. На~зати <арматия* дар |ануби Байнанна~райн ва маноти<и му|овири он низ барои хилофат хавфи |иддии мафкуравию сиёс$ пеш оварда буд. М\ътазид ба хотири |илавгир$ аз ~амлаи Амр ба Байнанна~райн ва рафъи хатар аз |ониби машри< пайваста дар садади он буд, ки амири саркаши саффориро ба мо|аро~ои наво~ии шар<ии хилофат саргарм созад.

Бино бар ин, амирулм\ъминин ба дархости Амри Лайс мувофи<ати хешро иброз дошт, ~арчанд Исмоили Сомон$ ~ам маншури Моваройунна~рро аз \ дарёфта буд ва к\шиши коф$ ба хар| медод, то мавриди иноияти халифа ва дастго~и хилофат <арор гирад. Бар хилофи Амр дар муносибати \ бо Ба@дод ихтилолу к\то~$, адами эътимод ва ё амал~ое, ки аз ча~орч\баи одоби мутадовили замон берун бошад, мав|уд набуд. Бо ин ~ама, М\ътазид бо таслими маншури Моваройунна~р ба Амри Лайс амир

Исмоилро дар му<обили лашкари пури<тидори Саффориён тан~о ба тан~о гузошт ва тинати аслии худро, ки аз сид<у вафо ва ~а<шиносиву |авонмард$ бизоате надошт, ошкор намуд.

Халифа тавассути шиддат ва тавсеа бахшидан ба ихтилофи Сомониёну Саффориён ва барангехтани он~о алай~и ~амдигар манофеъи худро пайгир$ менамуд. ^арчанд ки итоати дудмон~ои Хуросону Моваруннa~р аз хилофати Ба@дод бештар расмиву забон$ буд, хулафои аббос$, ки аз ро~и одамияту диёнат дур афтода буданд, барои баровардани @ариза~ои сиёсии худ ба василаи фитнаю и@во ва дасисабоз$ дар ну<оти мухталифи |а~они ислом тавтиа~ои азиме э|од менамуданд. Дар оташи ин фитна~ои хунин да~~о ~азор муслимин сари сабзи хеш барбод доданд.

Дигар ~адафи халифа дар заминаи мувофи<ат ба та<озои Амри Лайс намоиши <адрдон$ ва подош бахшидан ба сардорони низомие буд, ки дар сарк\бии амалдорони исёнгар ва ба истило~ “ё@$” мубодарат меварзиданд. Ба ин васила хулафои аббос$ г\ё ~окимони дигарро ~ушдор медоданд. Биноан, дастовези Амри Саффор$ – сари буридаи Рофеъ ибни ^арсама ма<були хотир афтод. Ахбори муаррихи донишманди араб Ибни Халдун ~ам ин матлабро та<вият мебахшад: “Амр ибни Лайсро М\ътазид аморати Хуросон дода буд ва \ро ба |анги Рофеъ ибни ^арсама барангехта буд. Амр бирафт ва Рофеъ ибни ^арсамаро бикушт ва сарашро назди М\ътазид фиристод ва дар иваз аморати Моваруннa~рро аз \ хост. М\ътазид Билло~ низ дархости \ бипазируфт”.[1] Ба ~ар бобат дар сурати пир\зии Амри Лайс М\ътазид метавонист <аламрави хилофати шар<иро тавассути омили гумоштаву забонк\то~и худ та~ти назорат <арор ди~ад.

Дар айни ~ол халифаи макрандеш ба манзури ташаддуди ихтилофи Сомониёну Саффориён ва бо суди бештаре берун омадан аз натои|и ин даргир$, ки маълум набуд тул\ъи и<бол ба кадом |ониб хо~ад буд, махфиёна ба амир Исмоил номае ирсол намуд ва иродати хешро из~ор дошт. Бо тава||\~ ба ин матлаб таърихгузорон бар ин а<ида расидаанд, ки халифа зо~иран ба азли Исмоил ризоият дода, дар асл бештар ба \ ало<аманд будааст. Дар “Таърихи Систон” мазкур аст, ки баъди мутолиаи номаи Амри Лайс “Амирулм\ъминин сар фуруд афканд ва замоне бибуд. Боз сар баровард, гуфт: “]авоб кун номаи Амр чунонки дархос-тааст ва чунин донам, ки ~алоки \ дар ин аст ва наздики Исмоил ибни А~мад бинавис, ки мо дасти ту к\то~ накардем з-он амал, ки карда будем, вассалом”.[2] Манти<ан М\ътазид бояд аз шикасти Амри Лайс, ки гумошта ва фиристодаи \ буд, нохушнуд мегардид. Аммо чунонки со~ибони ахбор овардаанд, халифа аз пир\зии Исмоил ошкоро э~соси мамнуният ва <аноатманд$ нишон додааст: “Ва<те М\ътазид аз кори Амр ва Исмоил хабар ёфт, Исмоилро бар он чи карда буд, ситуд ва Амрро нак\~иш кард”.[3] “Ин амал аз |ониби халифа, – чунонки]аводи ^ирав$ бар~а< таъкид кардааст, – як б\<аламунсифатии тамомиёр беш нест ва халифа ин гургро мешинохта, вале \ро ба |они як амири одил ва мавриди <абули худаш андохтааст”.[4]

^ан\з таъригузорон ва донишмандони аср~ои миёна сиёсати фитнаангези хулафои аббос$, мин|умла халифа М\ътазидро, авомили умда дар набарди ду дудмони <удратманди эрон$ донистаанд. Вазири аъзами Сал|у<иён, муаррих, мутафаккир ва |омеъашиноси оламшумули форсу то|ик Хо|а Низомулмулк дар “Сиёсатнома”-и хеш таъкид кардааст, ки “Халифаро истишъоре ~амебуд, ки набояд, ки \ (Амри Лайс - С.А.) низ ба тари<ати бародар равад ва фардор\з ~амон пеш гирад, ки бародараш ба даст гирифта буд. ^арчанд ки Амр ин эъти<од надошт, валекин халифа аз ин маън$ андеша ~амекард. Пайваста дар сир(р) кас ~амефиристод ба Бухоро – ба наздики амир Исмоил ибни А~мад, ки “хуру| кун бар Амр ибни Лайс ва лашкар бикаш ва мулк аз дасти \ берун кун, ки ту ~а<тар$ аморати Хуросону Иро<ро, ки ин мулк падарони туро будааст. Ва эшон та@аллуб доранд, яке он, ки худованди ~а< ту$ ва дигар он ки сират~ои ту писандида аст. Ва седигар он, ки дуои ман дар <афои туст. Бад-ин ~ар се маън$ шак накунам, ки эзиди таъоло туро бар \ нусрат ди~ад ва бад-он

мангар, ки туро иддату лашкар андак аст, бад-он нигар, ки худои таъоло ~амег\яд: “Кам мин фиатин <алилатин @алабат фиатан касиратан биизнилло~и, валло~у маъа-с-собирин” (Бор~о шудааст, ки гур\~е андак бар лашкаре бисёр @олиб омадааст бо фармони худованд ва худованд бо сабурон аст)”.[1]

Аммо М\ътазид хатароти бузургтар аз ~амаи ин – хатароти итти~оди ду амир ва ду сарлашкари тавонои хилофати шар<иро э~сос менамуд, ки дар ~оли ба ву<ўъ пайвастан хилофати Ба@додро аз беху бун бармеканд. ^ай~от, ки эрониён ба доми дасиса~ои душманон гирифтор омаданд ва имконияти бузурги таърихии худро аз каф ра~о карданд. Дар ин замина муаррихи файласуфмашраби араб Ибни Асир, ки ба мо|арои ин ду амири миллатпарвару ватанпараст бо надомат ва бо назари инти<од$ нигаристааст, муло~изоти |олиб иброз доштааст: “Таслим бар |анг бо Сомониён ~ам бадтарин равия буда, вагарна ба машварати ёрону носе~он амал мекард. Ва агар Амр ва Исмоил мутта~ид мешуданд, метавонистанд озод$ ва исти<лолу азамати Эронро та|дид кунанд”.[2]

Дар мавриди пайкори Исмоили Сомон$ ва Амри Лайс таърихнома~ои аср~ои миёна шомили тано<узу ихтилофи фаровонанд. На тан~о дар миёни маъхаз~ои таърихии аср~ои X-XV, балки дар байни сарчашма~ои аср~ои X-XI тафовут~ои бориз ба чашм мерасад, ки дарёфти че~раи во<еъии ~аводиси он р\згорро гирифтори душвори~о месозад. Му~а<<и<и эрон$]аводи ^ирав$ ахбори манобеъи марбут ба ин набардро ба тафсил та~<и<у му<обала намуда, бо зикри тазоду ихтилоф~о ба ин хулоса расидааст, ки ~ан\з нукоти муб~аму норавшани зиёде мав|уд аст, ки ба пач\~иш~ои минбаъда ниёзманд мебошанд. Мо ба таври мухтасар, то |ое, ки дархури мавз\и ба~с бошад, дода~ои манобеъи мазкурро ба доираи та~<и< кашида, ом\зиши ~ама|онибаи ин масъаларо ба оянда мав<уф мегузорем.

Чунонки гуфта омад, М\ътазид дар |авоби Амри Лайс, ки бо дастовез кардани сари Рофеъ ибни ^арсама ~окимият бар <аламрави Моваройунна~рро дархоста буд, маншури Моваройунна~рро ба амири саффор$ фиристод ва фармони азли Исмоилро дар ~узури зоирони хилофати шар<$ <ироат намуд. Муаррихи <арни XI Гардез$ ин ~аводисро ба <арори зер на<л кардааст: “Амр бас ~ушёру гурбуз ва равшанрой буд. Ва сабаби баргаштани давлаташ он буд, ки чун Амр сари Рофеъ с\и М\ътазид фиристод андар санаи арбаъа ва самонина (284/897-898), дархост аз халифа, то а~ди Моваройунна~р бад-\ фиристад, ки он ба расми То~ир ибни Абдулло~ буд. Пас М\ътазид мар]аъфар ибни Ба@ло@узи ~о|ибро с\и Амр фиристод ва нусхати ~адя~о]аъфар ба наздики Амр овард. Чун Амри Лайс он нусхат бихонд, аз он ~ама ~адя~о тавлияти Моваройунна~р хуш омадаш, пас]аъфар с\и писари халифа — Муктаф$ Ал$ ибни М\ътазид ва Убайдулло~ ибни Сулаймон ва Бадрулкабир ба хилофат набишт* ва эшон ба Рай буданд. Дарва<т а~ди Моваройунна~р набиштанд ва с\и вай фиристоданд ба с\~бати Насри Мухтор$, ки @уломи Аб\со| буд. Ва]аъфар бо а~ду ~адя~о пеши Амр шуд. Ва андар он |о ~афт даст хилъат буд ва баданае буд мансу| ба дур(р) ва мурассаъ ба |аво~иру марворид ва то|е буд мурассаъ ба ё<уту |аво~ир ва ёзда~ асб буд, аз он |умла да~ асб ба зину ситоми заррин. Ва якеро зину лигому ситоми заррин ва мурассаъ ба ё<уту марворид ва асби намад ва чанини |ано@и он ~ама мурассаъ ба |аво~ир ва ча~ор дасту пои \ наъли заррин баста ва санду<~ои бисёр. Пас ин ~ама ~адя~о пеши Амр бигзаронид ва санду<~о андар сарои Амр бин~оданд ва]аъфар он хилъат~о ягон-ягон андар Амр ~амеп\шид ва ~ар дасте, ки бип\шид$, ду ракъат намоз кард$ ва шукри он бигзорид$. Пас а~ди Моваройунна~р пеши \ бин~од. Амр гуфт: “Инро ч$ хо~ам кард, ки ин вилоят аз дасти Исмоил берун натвон кард, магар ба сад ~азор шамшери кашида”.]аъфар гуфт: “Ин ту хост$, акнун ту бе~тар дон$”. Амр он а~д бигрифт ва б\са дод ва бар сар ни~од ва пеши хеш бин~од. Ва]аъфар берун шуд”.[1]

Матолиби мазкур дар дигар кутуби таърих$ низ бо ихтилофи андак на<л гардида, дар баъзе маохиз муносибати тамасхуромези Амри Лайс ба иноияти халифа ошкоро ба <айд омадааст. Ба ~ар бобат ишораи пурмаънои Амри Лайс дар хусуси сад ~азор шамшер, ки дар ~ангоми пазируфтани маншури Моваройунна~р хитобан ба расули

халифа баён гардид, фармондории зо~ирии хилофати Ба@додро равшану возе~ намоиш меди~ад. Бо ин ~ама, сардори Саффориён ба дарёфти маншур исрор кардааст. Гумон аст, ки \ аз тамоюли шадиди халифа ба амир Исмоил, ният~ои асл$ ва бози~ои пин~онии амирулм\ъминин ого~ набуда бошад. Пас исрори Амр ба маншуре, ки арзиши <обили тава||\~е надошт, ч$ будааст? Хоса, ки Яъ<уби Лайс сулолаи То~ириёнро бидуни и|оза ё машварат бо халифаи ва<т барафканда буд. Фа<ат дар сол~ои охир баъзе му~а<<<и<он, аз |умла]аводи ^ирав$, Бостонии Пориз$ ва Пано~ии Симнон$, пиромуни ин муаммо андеша варзида, фарзия~ое пеш ни~одаанд. Аммо лозим ба таъкид аст, ки ~ама омил~ои ин и<домоти Амри Лайс бояд дар заминаи мутолиоти да<и< ва густардаи во<еъоти сиёсиву и<тисодии он даврон, дар ~амбастаг$ бо виҷаги~ои равониву ахло<ии иштирокдорони ин падидаи азими таърих дар маърази та~<и< <арор бигиранд. Вагарна баъид нест, ки дар таъйиди арзишмандии че~ра~ои шинохтаи таърих$, чунонки хо~ем дид, зиёдарави~о ва к\то~назари~о бар на<ди холисона тасаллут пайдо намоянд. Бидуни иддао ба файсалаи ин масъалаи мубрам ва пургире~и таърихи дудмон-~ои Хуросони бузург ёдовар мешавем, ки дар "Таърихи Бухоро" тафсири мо|арои Исмоилу Амр андаке дигаргуна аст ва аз па~л\и дигар онро р\шно$ мебахшад. Му~аммади Наршах$ дар зикри му<аддамоти даргир$ ра~и э|озро паймуда, аз мушаххасоте, ки дар "Зайн-ул-ахбор" мастур аст, иттилооте ба дасти мо намеди~ад. Аммо дар <авли ин муаллиф ба ишорате бармех\рем, ки далели ого~ии \ аз ин мушаххасот ма~суб мешаванд: "Дар нома (Амри Лайс – С.А.) ёд кард, ки ~арчанд амирулм\ъминин ин вилоят маро дод, вале туро бо худ шарик кардам дар мулк".[1]

Со~иби "Таърихи Бухоро" достони Амри Лайсро, ки дар ин замон худро |онишини То~ириён дар билоди хилофати шар<$ медонист, аз номаи \ ба се тан умарои маъруфи Моваруннa~р о@оз намудааст. Амр бо ваъдаи подоши муносиб он~оро ба итоату фармонбардор$ ба ~айси ~окимони дастнишондаи \ дар ин минта<а фаро хондааст. "Амри Лайс нома кард ба Аб\довуд, ки амири Балх буд ва ба А~мад ибни Фари@ун, ки амири К\зкониён буд ва ба амир Исмоил, ки амири Моваруннa~р буд. Ва мар эшонро ба тоати хеш хонду а~д~ои нек\ кард. Ва ин~о ба фармони \ пеш рафтанд ва хидмат намуданд".[1] ^окимони Балху К\зкониён сари таслим фуруд оварданд, вале чун расул ба хидмати амир Исмоил расид, номаи Амри Лайсро ба \ бидод "ва аз итоат намудани амири Балху амири К\зкониён хабар доду гуфт: "Ту бад-ин итоат намудан сазовортариву бузургвортар$ ва <адри подшо~$ ту бе~тар дон$, ки подшо~зода$". Амир Исмоил |авоб дод, ки худованди ту бад-ин нодон$ аст, ки маро бо эшон яке мекунад. Ва эшон маро бандаанд.]аводи ман ба шамшер турост. Ва миёни ману \ |уз ~арб нест. Бозгард ва \ро хабар де~, то асбоби ~арб соз кунад".[2]

Дар ин суханони Исмоили Сомон$, ки аз @урури ватандор$, шу|оат ва бузургвории \ паём мерасонад, таассубу такаббуре э~сос намешавад. Эътимоди амир ба <удрат ва нир\и худ ба андозаест, ки \ дар баробари ~окими Хуросон ва бад-ин васила дар баробари халифаи Ба@дод, ки фармони азли \ро содир карда буд, исти<лоли сиёсии кишвари хешро ошкоро эълом дошта, Амри Лайсро ба майдони ~арб даъват кардааст. Беэътибор донистани фармон ва маншури халифа ва бо итминон посух гуфтани амир Исмоил Амрро ба андешаву тааммул водошт.

Чунонки Му~аммади Наршах$ тазаккур додааст: "Амри Лайс бо амирону бузургон тадбир кард ва аз эшон ёр$ хост дар кори амир Исмоили Сомон$ ва гуфт: "Дигар касе бояд фиристодан ва суханони хуш бояд гуфтан ва ваъда~ои хуб бояд кардан". Пас |амоате аз машоихи Нишопурро аз хосагони хеш бифиристод ва нома бинавишт ва дар нома ёд кард, ки ~арчанд амирулм\ъминин ин вилоят моро дод, валекин туро бо худ шарик кардам дар мулк. Бояд ки маро ёр бош$ ва дил бо ман хуш дор$, то ~е| бадг\й миёни мо ро~ наёбад ва миёни мо д\стиву ягонаг$ бувад. Ва он чи пеш аз ин гуфта будем, аз ро~и густох$ буд, аз сари он даргузаштем. Бояд ки вилояти Моваруннa~р нига~ дор$, ки сар~ади душман аст. Ва раъиятро темор дор$ ва мо он вилоятро ба ту арзон$ доштем ва |уз хушнудиву ободонии хонумони ту нахо~ем. Ва

аз маъруфони Нишобур чандеро фиристод ва гуфт: “Моро бар ~е| кас эътимод нест, |уз бар ту, бояд ки ту низ бар мо эътимод кун$ ва бо мо а~д кун$, то миёни мо д\ст$ устувор гардад”.[1] Аз ин фи<ра пайдост, ки Амри Лайс ба итоати забонии Исмоил <онеъ буда, зимни маъзарат аз тундгуфториву беэ~тиёт$ дар номаи аввал ~адиси д\стиву ягонаг$ дар миён оварда, бо арзон$ доштани аморати Моваройунна~р ба Исмоил ~е| тамоюле ба пайкор бо \ нишон намеди~ад.

Амир Исмоил ба ин ~ама нармиву мулоимат$ муносибати тундтару шадидтаре пеш гирифтааст: “Ва чун хабари фиристодаи Амри Лайс ба амир расид, ба лаби]ай~ун (кас) фиристод ва ра~о накард, то аз об бигзаранд ва чизе, ки оварда буданд аз эшон нагирифтанд ва наёварданд. Ва онро ба хор$ бозгардониданд”.[2] Хашм гирифтани Амр ва аз сари @азаб ба с\и Моваройунна~р лашкар фиристодани \ дар манобеъи дигар ~ам тазаккур ёфтааст. Аммо дар гузориши му<аддамоти набард, радду бадал ва мазмуни муросилот дар миёни “Таърихи Бухоро” ва маохизи дигар адами инси|ом боризу р\шан аст. Дар иртибот бо ин тано<уз]аводи ^ирав$ муло~изоти |олиб иброз доштааст: “...агар дар си~~ати |умалоти вай (Му~аммади Наршах$ – С.А.) тардид раво бидорем, бояд гуфт, ки вай аз сари таъзим ба хонадони сомон$ ба тарсими че~раи рашид ва диловару нотарс аз Исмоил дар му<обили симои Амри Лайс пардохта ва як адами инъитофпазиреро аз Исмоил ба минассаи зу~ур кашонидааст. Шояд ~ам хостааст, бад-ин гуна бозича будани шахси Амри Лайсро миёни Исмоил, аз с\е ва М\ътазиди халифа, аз с\и дигар, ки дар поён чорае |уз ба набард тан дардодан надорад, нишон дода бошад”.[3] Пояи истидлоли му~а<<и< бар ахбори манобеъи дигар аст, ки дар ихтилоф бо <авли Наршах$ “че~раи мазлум ва <онеъ аз Исмоил баён доштаанд”.[4]

Дуруст аст, ки дар мавриди корбандии ахбори таърихнома~ои <адим му~ити зиндаг$, шахсият ва тааллу<оти и|тимоии муаллиф бояд дар мадди назар бошад. Мутаассифона дар мавриди маъхазшиносии Сомониён, ба @айр аз коре, ки В.В.Бартолҳд дар заминаи таърихи Хуросону Моваройунна~р (аср~ои VII-XII) ан|ом дода, дигар тад<и<оти |омеъ сомон нагирифтааст. Аз ин |ост, ки]аводи ^ирав$ дар мавриди таассуби Наршах$ нисбат ба Сомониён ба тари<и э~тимол сухан ронда, ~арчанд, ки ин фикри \ басе |олиб ва шоистаи тааммули ҷарфтаре мебошад.

Дигар матлаби му~име, ки дар ин <азия аз назари му~а<<и<он дур мондааст, таассуб ва пофишории амир Исмоил дар ~ифзи исти<лоли сиёсии Моваройунна~р ма~суб мешавад. Мухолифати шадид ба пешни~оди Амри Лайс, ки дар та<лид ба низоми марсуми ~окимияти То~ириён итоати зо~ириро та<озо менамуд, ша~одат бар он меди~ад, ки амир Исмоил бо идроки ами<и рисолати таърихии хеш к\чактарин гузаштеро дар ин замина раво намедонистааст. Ахбори Наршах$, ки аз назари баъзе муаррихон, бо паймудани тари<и хос дар гузиниш ва таба<абандии асноду далоил ба ру|~он ни~одани шахсияти амир Исмоил к\шиш ба хар| дода, аслан мабн$ бар хо~иши падид овардани мо~ияти ботинии р\йдод~о ва раванд~ои таърихист. Ба иборати дигар, ~у||ати си~~ат ва ~а<<онияти гузориши ин таърихнигори асри Х мувофи<ати <авли \ бо мазмуни таърихии замон аст, на дар таносуби комили он бо мушаххасоти соири манобеъ.

Дар “Таърихи Систон”, ки аз |умлаи маъхази м\ътабар дар бораи ин корзор мебошад, мастур аст, ки Амри Лайс сипо~е ба с\и Бухоро фиристод, чун эшон аз дарёи Ому гузаштанд, Исмоил аз Бухоро берун омад ва ононро ташви< кард, ки ба ма<арри хеш бозгарданд ва аз пайкор худдор$ намоянд. Сипо~и Саффориён ин матлаб пазируфтанд. Бо расидани ин хабар ба Амри Лайс \ “Му~аммад ибни Бишрро бо сипо~е бисёр ба ёрии эшон фиристод, ки бо Исмоил ибни А~мад ~арб бояд кард. Боз |амъ шуданд ва <асди Исмоил карданд. Ва Исмоил марде @оз$ буд... Ӯ низ <асди эшон кард ва ~арбе сахт бикарданд. Ва Му~аммад ибни Бишр кушта шуд ва Ал$ ибни Шарвин ва гур\~е бузург асир монданд. Ва ин андар охири шавволи санаи хамса ва самонина ва миатайн (285/898) буд. Чун хабар ба Амр расид, он \ро бузург омад ва давлати дерина гашта ва сабабе ~амебояст гашти давлатро”.[1]

Муаллифи “Зайн-ул-ахбор”, ки низ аз мар|аъи соле~ дар таърихи ~аводиси он р\згор аст, |араёни ин мо|ароро ба шакли дигар та<рир намуда: “...Амри Лайс Му~аммад ибни Бишр ва Ал$ ибни Шарвин ва А~мади Дарозро ба ро~и Ому бар му<аддима пеши Исмоил ибни А~мад фиристод. Ва Исмоил ибни А~мад ба ро~и Зам* аз р\д бигзашт ва пеши эшон омад ва ~арб кард. А~мади Дароз ба зин~ори Исмоил ибни А~мад рафт. Ва Му~аммад ибни Бишр ~азимат шуд ва лашкар ба талаби \ рафтанд, \ андар он ~азимат кушта шуд бо ~афт ~азор мард. Ва Ал$ ибни Шарвинро асир гирифтанд ва ин р\зи душанбе буд ~а|да~уми шавволи санаи ситта ва самонина ва миатайн (286/900). Ва чун Ал$ ибни Шарвинро асир гирифтанд, А~мади Дароз шафоат кард, то \ро накуштанд ва ба Бухоро ба зиндон боздоштанд то марг. Ва Исмоил ибни А~мад ба Бухоро рафт ва лашкари Систон с\и Амр бозомад ба ~азимат ва ба Нишобур омаданд”.[1]

Муаррихони дигар ~ам нусрат ва пир\зии Исмоилро дар пайкори нахустин бо сипо~иёни Амри Лайс мукаррар таъкид кардаанд. Чунончи, Ибни Халдун тазаккур додааст, ки Амр лашкари худро бо сардории яке аз сипа~солоронаш Му~аммад ибни Бишр ва дигар сар~ангон ба |анги Исмоил ибни А~мади Сомон$ равон сохт. Чун сипо~и Амр ба Омул расид, Исмоил аз]ай~ун бигзашт ва сипо~и Амрро дар~ам шикаст ва Му~аммад ибни Бишр ва дигар сар~ангони \ро бикушт ва бо<имондаи лашкари \ ба Нишобур бозгаштанд.[2]

Бояд гуфт, ки музаффарияти Исмоил дар назари хосу ом дорои а~амияти виҷае буд. Мардум бо тава||\~ ба сиёсати мудаббирона, хул<и хуш ва адолату |авонмардии амири сомон$ \ро дар му<обили пархош|\и~ои Амри Лайс пуштибон$ намуданд. Бо дарёфтани ин такяго~и <удратманд аз ибтидои амр пир\зии маънав$ бар |ониби Исмоили Сомон$ буд. Ибни Исфандиёр дар “Таърихи Табаристон” ёдовар шудааст, ки “Исмоил ибни А~мад андар Моваройунна~р мунод$ кард, ки Амр омад, ки Моваройунна~р бигирад ва мардумон бикушад ва мол~о @анимат кунад ва занону фарзандон барда кунад. Чун чунин буд, ~арч$ андар Моваройунна~р кас буд – мардони кор$ – ~ама бо \ бархостанд ва ба ~арби Амр омаданд ва гуфтанд: “Ба мард$ кушта шавем бе~ аз он ки асир”.[3]

Ба гуфтаи Табар$ аъёну ашроф, де~<онон ва дигар таба<а~ои |омеъа низ ба ~имояти Оли Сомон муттафи< гардиданд.]олиб аст, ки Амри Лайс ~ам ин кайфияти мардумро, ки ба сиёсат ва русуми давлатдории Сомониён ра@бат ва тамоили хосе нишон медоданд, саре~ан дарк карда буд. Ӯ гумоштагони хешро ба ша~р~ои мухталифи Моваройунна~р фи-ристод, то мардумро ба \ дилгарм сохта, бар зидди Исмоил биш\ронанд ва амири сомониро аз пуштвонаи нир\манде ма~рум намоянд. Аммо и<домии мазкур натавонист ба давлати Сомониён, ки на фа<ат аз |и~ати маъмуриву ~у<у<$, балки аз ниго~и итти~оди сиёсиву маънав$ комилан ташаккул ёфта буд, ихтилоле ворид оварад. Гузашта аз ин бо фармони Исмоил “кордорони Амри Лайсро бикуштанд ва... аз ~ар |ой касон фиристод то касони Амри Лайсро мекуштанд”.[1]

Аз с\и дигар, Исмоил дар тадовуми аморати худ дар Моваройунна~р бо мабзул доштани саъйи росих дар исте~коми поя~ои низомии давлат абзоли дифоъ аз амният ва тамомияти арзии кишварро фаро~ам овард. Дар ёд бояд дошт, ки ~амзамон бо авомили мутааддиди айниву зе~н$, ба хусус сиёсати андешида ва мусоламатомези амир Исмоил, истеъдоди олии лашкаркаш$, майдондор$ ва диловарии \ дар пайомад ва нати|аи ни~оии ин корзор~о басо ами<у муассир буд.

Як нуктаи муштарак, ки аз ахбори мутано<изи манобеъи мазкур хори| мешавад, ин аст, ки Амри Лайс <аблан зердастони тавонои хешро ба разми амири Моваройунна~р фиристода, баъди шикасту фирор ва дар банд афтодани он~о худ бо сипо~е бузург озими р\ди]ай~ун шуд. Ибтидо Амр сипа~солори худ Ал$ ибни Сурушро дар канори]ай~ун фуруд оварда ва фармуд, ки интизори амри \ бошад. “Ва аз паси \ сипа~солори дигаре, ки Му~аммад ибни Лайс (буд), бо пан| ~азор мард бифиристоду гуфт: “Бо Ал$ ибни Суруш тадбир кунеду сипо~ро бидоред. Ва ~ар ч$ аз он |о ба амон ояд, амон ди~ед ва нек\ доред. Ва кишти~о сохта кунеду |осусон фиристед”. Ва Амри

Лайс лашкар~о паёпай мефиристод”.[2] Саркардаи Саффориён бо тамаркуз бахшидани тамоми нир\~ои низомии худ мехост бо як ~амлаи бар<осо сипо~и самти му<обилро ма@луб созад. Аммо Исмоили зираку дурбин пайомади ин ~илати |ангии ~арифро нек ташхис дод ва фурсате нагузошт, ки Амри Лайс дар <асди хеш тавфи< ёбад. Ў бо бист ~азор сарбозони хеш шабона дарёи Омуро убур намуда, ба лашкари Саффориён шабехун зад ва бо ин зарбаи коромад м\~раи сипо~и душманро шикаст.

Дар му~орибаи шадиде, ки ба ву<ўъ пайваст, Ал$ ибни Суруш ва чанд тан аз че~ра~ои мумтози лашкари Саффориён, ба <авли Наршах$ “маъруфони Нишопур”, бо сипо~иёни зиёд асир афтоданд. Муносибати |авонмардонаи Исмоил бо асирон, ки пеш аз ин корзор ва баъди он ~ам чанд маротиба ба маърази зу~ур омад, ба @айр аз иртиботаш бо шахсияти ахло<ии амири одил дигар ~адаф~оро низ пайгир$ менамуд. Ин амал дар замоне, ки асорат дар майдони ~арб бо марги я<ин ва ё @уломиву бардаг$ ~амсанг буд, р\~ия ва авзои равонии сипо~и душманро мута@аййир месохт ва замина~ои шикасти маънавии онро му~айё мекард. Пиромуни ин матолиб ахбори |олибе дар “Таърихи Бухоро” мундари| аст, ки дар шар~и набарди Сомониёну Саффориён ба <айд омадааст: “Ва дигар р\з амир Исмоил сипо~и (асирафтодагон - С.А.). Амри Лайсро бинвохту улуфа дод ва ~амаро ба наздики Амри Лайс фиристод. Бузургони лашкар ба амир Исмоил гуфтанд: “Ин~о, ки ба мо ~арб карданд, чун бигирифт$ ~амаро хилъат дод$ ва боз пас фиристод$”. Ва амир Исмоил гуфт: “Ч$ хо~ед аз ин бечорагон? Бимонед, то ба мулки хеш бираванд. Эшон ~аргиз ба ~арби шумо бознаёянду дигарон дил табо~ кунанд”.[1]

Ин тадбири амир Исмоил дар набарди дувум бо Амри Лайс хеле корсоз омад. Лашкари Саффориён, ки дар теъдод ва асбобу асли~аи |анг имтиёз мекард, ба шикаст дучор гардид. Исмоили Сомон$ соле <абл аз ин во<еъот бо озод$ ва хилъат бахшидан ба асирон тава||\~ ва ало<аи сипо~иёни Амрро ба даст оварда, бад-ин васила яке аз омил-~ои умдаи пир\зи~ои ояндаи худро бунёд ни~ода буд. Гузашта аз ин, ва<те ки сар~ангони |он ба саломат бурдаи саффор$ ба |ойго~и хеш бозомаданд ва “чун Амр эшонро бидид, за|р гашт ва бисёр тангдил$ кард. Гуфтанд: “Эй амир! Аз ин нек\тар моидаи бузург пухтаанд ва мо ~ан\з як коса х\рдем. ^ар к$ мард аст, г\: бишав, бо<$ бих\р!” Амр хом\ш гашт”.[2] Пайдост, ки намоиши <удрат, истеъдоди лашкаркаш$ ва корсози~ои амири сомон$ дар дили сипо~иёни саффор$, балки дар дили Амри Лайс ~ам ва~шат ва ~айбате падид овард. Чунонки Наршах$ иттилоъ меди~ад “аз баъди он (му~орибаи аввал – С.А.) як сол Амри Лайс ба Нишопур бошид. >амноку анд\~гину пушаймон”.[3]

Тасодуф нест, ки муаллифи гумноми “Таърихи Систон”, ки ихлосу тава||\~аш ба дудмони Саффориён мусаллам аст, дар баршумурдани иллат~ои нокомии Амри Лайс беш аз ~ама фазоили маънав$ ва ахло<ии Сомониёнро ар| ни~одааст. Ў тиб<и тафаккуроти он замон, ки имон ва эъти<од ба суннатро маз~ари ахло< медонистанд, порсо$ ва та<водории сипо~иёни сомониро шарти пир\зии он~о ба шумор овардааст. Баъзе муаррихони дигар ма@лубияти Амрро дар му~орибаи аввал амри ило~$ ва баргаштани и<боли давлати \ тафсир кардаанд, ки низ ишорат ба авомили ахло<$ дорад. Чунончи, Хондамир аз номи амир Исмоил овардааст, ки “худое, ки асби Амри Лайс ба тозиёнаи та<дир пеши ман давонид, <одир аст бар ин, ки бе шикастани а~д та~ияи асбоби сипо~и ман кунад”.[1] Ба ~ар сурат дар назари таърихгузорони аср~ои миёна омили асл$ дар пир\зии Сомониён дар ин набард~о шахсияти хори<улоддаи амир Исмоили Сомон$ будааст.

Дар баъзе манобеъи м\ътабари араб$ шар~и во<еъоти мазкур андаке дигаргуна аст. Чунончи, Табар$ дар “Таъриху-р-русул ва-л-мулук” овардааст, ки: “Амр барои набарди Исмоил ибни А~мад берун шуд. Исмоил ибни А~мад бад-\ навишт, ки ту |а~оне па~новар ба даст дор$, тан~о Моваруннa~р ба дасти ман аст ва ман дар як марз ~астам. Ба он чи дар дасти ту ~аст, <онеъ бош ва маро бигзор дар ин марз му<им бошам. Аммо Амр аз \ напазируфт. Аз на~ри Балх ва сахтии убур аз он бо вай сухан карданд, ки гуфт: Агар хо~ам, ки бо киса~ои мол бар он банд занам ва убур кунам, тавонам”.[2] Ибни Халдун ~ам дар таърихномаи хеш ба ин маън$ ишорат

кардааст. Бо инкор гардидани пешни~оди одилонаи Исмоили Сомон$ аз |ониби Амри Лайс ду лашкари азим р\ёр\и ~амдигар саф оростанд. Амр та<рибан баъди як соли набарди нахустин сипо~е мураттаб намуда, озими наво~ии Балх гардид ва амир Исмоилро дар му<обили худ омодаи набарди шадид дар-ёфт. Зо~иран пайкори сарнавиштсози он~о дар атрофи ин наво~$, ки дар |ануби дарёи Ому <арор доштааст, дар ~удуди сол~ои 900-901 ба ву<ўъ пайвастааст.

Дар "Таърихи Табар$" мазкур аст, ки "Амр бирафт ва дар Балх фуруд омад. Исмоил атрофи \ро бигирифт, ки ~аммонанди ма~сур шуд ва аз он ч$ карда буд, пушаймон шуд ва чунонки гуфтаанд хостори |удо$ шуд, аммо Исмоил инро аз \ напазируфт. Чандон набарде дар миёна нарафта буд, ки Амр ~азимат шуд ва бигрехт ва дар ро~и хеш ба бешазоре расид, ки гуфтанд ро~и наздиктар аст. Ба ~ама ~амро~они хеш гуфт: "Дар ро~и ошкор биравед. Ва бо гур\~е андак бирафт ва вориди бешазор шуд, ки аспаш дар гил рафту бияфтод ва тадбире натавонист кард. ^амро~онаш бирафтанд ва бад-\ напардохтанд, ёрони Исмоил биёмаданд ва \ро ба асир$ бигирифтанд".[3] Аз ин <азия бармеояд, ки Амри Лайс баъди гирифтор шуданаш ба му~осираи амир Исмоил хостори сул~у сало~ шуд. Чун |авоби рад шунид, ноило|, ро~и гурезро пеш гирифт.

Ахбори "Таърихи Бухоро" ки дорои |узъиёти бештаре мебошад, бо он ч$ дар асари Табар$ омадааст, шабо~ат дорад. Мувофи<и <авли Наршах$ Исмоили Сомон$ дар мавзеи Алиободи наво~ии Балх камин гирифт. Амри Лайс ба манзури омодаг$ ба ~арб "бад-он |ониб дарвоза~о устувор карду лашкар бад-он |ониб пеш дошт ва ман|ани<~ову аррода~о бад-он |ониб рост кард".[1] Аммо Исмоил ро~и худро дигар намуда, бо ро~и дигаре ба дарвозаи ша~р наздик омад ва фармон дод, то об аз ша~р бозгирифтанд. Сипо~иёни сомон$ "девор ~амеафканданд ва дарахтон ~амеканданду ро~~оро паст карданд".[2] Чун амир Исмоил ба наз-дики дарвозаи ша~р омад, Амр ~ам бо лашкари хеш берун омад ва дар миёни он~о ~арби сахте ба ву<ўъ пайваст. Сипо~и Саффориён шикаст х\рд ва сардори эшон ~ангоми фирор асир афтод. Исмоил ба асири олима<оми худ бо камоли нармиву мулоимат$ ва одоби шоистаи ша~риёр$ рафтор намуда, <авл дод, ки \ро накушад ва сипас ба ша~ри Самар<анд равона сохт.

Муаррихи гаронмояи араб Ибни Халдун дар таърихномаи арзишманди худ пиромуни ин ва<оеъ овардааст, ки "Амр бори дигар лашкар баси| кард ва ба Балх ронд. Исмоил назди \ кас фиристод ва гуфт, ки туро кишваре густарда аст, маро дар ин са@р вогузор, вале Амр напазируфт ва |ангро ба |ид даристод. Исмоил аз]ай~ун бигузашт ва аз ~ар с\ ро~ бар \ гирифт. Чун Амр худро дар му~осира дид, аз кардаи хеш пушаймон шуд ва хостори |удо шудани лашкар~о аз якдигар гардид. Ин бор Исмоил имтиноъ кард ва ба |анг даристод. Амр шикаст х\рд ва ро~и гурез дар пеш гирифт ва тан~о дар ро~е аз ро~и лашкари Исмоил асб меронд ва худро дар найзоре пин~он сохт. Дар ин ~ол асбаш ба гил фур\ рафт ва ас~обаш аз \ бехабар буданд. Амр ба асорат афтод".[3]

Чунонки ба муоина метавон дид, дар миёни ахбори Наршах$, Табар$ ва Ибни Халдун дар нигориши |араёни ин набард тафовути кулл$ мав|уд нест.]узъиёти мутафовит замина~о ва ангеза~ои во<еъотро аз па~л\~ои мухталиф равшан намуда, барои падид овардани манзараи комилтари корзори ду амири тавонои хилофати шар<$ ро~ро ~амвор месозанд. Ин |о ма|оли он нест, ки асноди дигар манобеъи мутааддид, ки камобеш ба дастури фав< ~аводисро ра<ам задаанд, мавриди та~лил ва та|зияи ами<тару васеътар <арор бигирад. Пайваста ба ин тазаккур бояд дод, ки дар баъзе мутуни таърихиву илмии аср~ои миёна тафсири дур аз манти< ва го~о фа~шу и@ро<омези р\йдод~о ва раванд~ои таърих тасаллут ёфтааст.

Го~о дар манобеъи соле~у м\ътабаре низ аз ин гуна фи<ра~ову андеша~о тазо~ур кардааст. Мин|умла, муаллифи гумноми "Таърихи Систон" шикасти Амри Лайсро марбут ба офати таби$ донистааст, ~ол он ки ин офат ба ~ар ду |ониби разманда мушкилоту дарди сар ба бор оварда буд. Дар ин китоб омада, ки то "... р\зе ~арби саъб ~амекарданд, ки боде даромад чун сои<а, ки р\з шаб гашт ва лашкари Амр

~азимат карданд. Ва Амр ~ама ~арб кард, то бигирифтандаш р\зи сешанбе як шаб монда аз рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900)”.[1] Бино бар ин ахбор нусрати Исмоил аз тасодуфе беш набуда ва амири Моваройунна~р бо он ~ама омодаг$ ва пир\зи~ои соби<а дар ~олати адами тасодуф наметавонист фоте~ аз ин му~ориба берун ояд. Заъфи иддаои мазкур ончунон р\шан аст, ки инти<оди он лузумият надорад.

Дар китоби пуразиши “Таба<оти Носир$” низ дар мавриди матолиби мавз\и ба~с lо-lо зиёдрави~ои хилоф бар манти<и во<еъот ро~ ёфтааст. ^атто муаррихи барlастае чун Ибни Асир ва ба дунболи \ иддае аз таърихнависони дигар ~аводиси lузъ$ ва тасодуфиро заминаи аслии пир\зии амир Исмоил ба <айд овардаанд. Чунончи, дар “ал-Комил фи-т-таърих” мехонем: “Достони Амри Лайси Саффор ва <абл аз \ Яъ<уб, муфассалу лаззатбахш ва яке аз alоиби таърих аст, ки дар ин lо ба ихтисор омада, ин ки lанг накарда асир шуд. Ривояти дигаре дорад, ки г\янд асби \ оши<и як модиёни дар сафи душман буд, ки <абл аз он дар як истабл улфат доштанд ва Амрро с\и~амл кард, ки \ро гирифтанд”.[2] Бидуни lанг асир афтодани Амри Лайс, ки марди шуlоъ ва сила~ш\ру корозмуда буд ва лашкаре lаррору варзида дар ихтиёр дошт, <авле дур аз манти< ва ~а<и<ат аст. Ч$ расад ба он ки г\ё аспи \ дар анб\~и он ~ама лашкар ва сардорони сипо~ м\lиби гирифтор омадани амири саффор$ шуда бошад!

Мутолиа ва та~<и< дар маъхаз~о тасбит менамояд, ки амир Исмоили Сомон$ бо нир\и истеъдод, корсоз$, диловар$ ва ~имояту пуштибонии мардум дар набарди шадиде бар лашкари <удратманди Амри Лайс фоте~ гардид. Аз он ч$ дар фав< гуфта омад, маълум мешавад, ки амири сомон$ дар илми ~арб таба~~ур ва тасаллути комил дошта, пир\зии \ аз бисёр lи~ат~о мабн$ бар ин фазоили \ будааст. Кофист ёдовар бишавем, ки амири дурандеши сомон$ <абл аз ~амлаи тунду бар<осо ва ~алокатовари хеш ба лашкари душман бо lойгардонии сипо~ ва таъвизи ~атти ~аракат имкон ва фурсате нагузошт, ки Саффориён нир\~ои низомии худро бо самти мушаххас тамаркуз ди~анд ва садди муносиби дифоъ фаро~ам созанд. Зо~иран Амри Лайс бо камингир$ дар ша~р <асд дошт, ки аз ин мав<еъияти мувофи< бо баргардонидани та~оlуми Сомониён сипо~и эшонро заъиф намояд, сипас бо ~ифзи нир\ ва и<тидори лашкари худ ба ~ариф ~амла оварад. Амма му~осираи Балх ва бозгирифтани об аз ша~р Амрро маlбур намуд, ки аз мав<еъияти му~офизатии хеш берун ояд ва ночор ба он дастури ~арб, ки амир Исмоил хостор буд, гардан ни~ад. Ба ин маън$, амир Исмоили Сомон$ аз о@оз ~оким бар вазъият ва таъйиди равиши ~арб буд.

Ба ша~одати манобеъ Амри Лайс баъди шикасти сипо~аш ба дасти амир Исмоил асир афтод.[1] Ин пайомади ~арб дар густураи муносибат бо халифаи ва<т низ дорои маънои ами<и сиёс$ буд. Исмоилро амирулм\ъминин аз аморати Моваройунна~р азл карда буд ва корзору пир\зии амири сомон$ дар назари мардумони он р\згор исёну <иём алай~и халифа ва адами итоату фармонбардор$ аз \ тала<<$ мегардид. Из~ори хушнудии М\ътазид аз натиlаи пайкор на фа<ат риёву б\<аламун$, балки заъфу бе<удрат$ ва фасоди маънавии хилофатро ба на~ве бориз намоиш меди~ад. Исмоили Сомон$ баъди ин футу~оти дурахшон низ сиёсати таносуб ва тавозун бо хилофати Ба@додро пеш гирифт ва дар саросари lа~они ислом нуфуз ва эътибори бузурги сиёс$ ба даст овард.

Пиромуни гирифтории Амри Лайс ва lавонмардии Исмоил дар ~а<<и \ <исса~о ва достон~ои латифу зебо ба ёдгор мондаанд. Дар ин замина во<еъият ва тахайюл ончунон омезиш ёфтааст, ки имр\з зудудани @убори хаёл аз че~раи во<еъият амрест басо сангин. Аммо дар асл ангезае мавlуд буда, ки бар тава~~умоти <иссаву ривоёт во<еъият бахшидааст. Ва ин ангеза адолату lавонмардии амир Исмоил буд, ки ба ночор lанги та~милшуда бо бародари ~амхуну ~амнаҷоди хешро пазируфт, аммо ба шахсият ва эътибори ша~риёрии асири хеш ончунон аrl ни~од, ки на тан~о дар он адвор, балки дар ра~гузори таърих низ ба ~айси кирдоре мун~асир ба фард ишти~ор пайдо кард. Зарфияти ин мухтасар маlол намеди~ад, ки дар ин бобат с\~бате т\лон$

ва ~амсанг бо арзиши ин падидаи таърих$ дар миён оварем. Вуруди мо ба борго~и ин матолиб дар ~адди дастёб$ ба иттилоъи баъзе маохиз асту бас.

Дар “Таърихи Бухоро” мазкур аст, ки “Амри Лайсро пеши амир Исмоил оварданд. Амри Лайс хост, ки пиёда шавад, амири моз$ дастур$ надод ва гуфт: “Ман имр\з бо ту он кунам, ки мардумон a|аб доранд”. Ва бифармуд, то Амри Лайсро ба саропарда фуруд оварданд ва бародари хешро ба ниго~ доштани \ фиристод”.[1] Дар |ои дигари ин китоб ба на<л аз забони Амри Лайс омадааст: “Амир Исмоилро дидам аз дур, хостам, ки фуруд оям, ба |ону сари хеш савганд додам, ки фур\ маой. Дили ман <арор гирифт ва маро ба саропарда фуруд овард. Ва Аб\юсуф (бародари Исмоил – С.А.) бо ман нишаст ва маро боздошт ва чун об хостам, маро |улоб доданд ва дар ~а<<и ман анвои эъзозу икром намуданд. Пас амир Исмоил наздики ман андар омад. Ва маро бинвохту а~д кард, ки туро накушам ва бифармуд, то маро дар амор$ нишонанд ва ба ~урмат ба ша~р расонанд. Ва ба шаб маро ба ша~ри Самар<анд даровардан, чунонки аз а~ли Самар<анд ~e| кас бохабар набуд. Ва амир ангуштарии ман бихарид аз он кас, ки бо вай буд, ба се ~азор дирам. Ва ба~ои он бидод ва ба наздики ман фиристод. Ва нигини ангуштар$ ё<ути сурх буд”.[2] Дар “Таърихи Систон” ~ам зикр шудааст, ки: “Исмоил Амрро андар сарои Наср ибни А~мад фуруд оварда буд ба Самар<анд”.[3]

Дарво<еъ, муносибати Исмоил ба амире, ки дар му<обили \ шамшер кашида буд, аз бузургвориву машраби ол$ ва тааммули шоистаи подшо~ии \, ки ба камтар сиёсатмадорон даст додааст, паём мерасонад. Ангуштарии Амрро харидор$ кардани амир Исмоил, ~арчанд и@ро<омез менамояд, он матлабро мусаллам медорад, ки амири одил чашми тамаъ ба амволи сардори саффор$ над\хтааст. Дар иртибот бо ин рафтори шигифтангези Исмоили Сомон$ низ <исса~ои a|ибе ба риштаи та~рир омадаанд. Сиёсатмадори бар|астаи а~ди Сал|у<иён Хо|а Низомулмулк ва мутафаккири ша~ир Му~аммади >азол$ бо истифода аз ин ва<оеъ достон~ои латифе сохтаанд. “Чун сирату нияташ нек\ буд, ло|арам кораш баланд гашт ва ~ама лашкари вай ~азор мард буданд ... Худои таъоло аз баракати он адлу дод \ро бар Амри Лайс зафар дод... “.[4]

Муаррихи <арни XIII ^амдулло~и Муставф$ бо обу ранги бештар ва бо афзудани |узъиёти тоза бар ин <азия ~икояте дилпазир ва судманду ибратом\з тасниф кардааст. “Исмоили Сомон$ ~о|ибро пеши Амри Лайс фиристоду истимолат дод, ки, иншоалло~, туро аз хашми халифа халос кунам. Амр бар Исмоил офарин карду гуфт: “Медонам, ки лашкарат бенавост”. Ва бозубанде бад-он ~о|иб доду гуфт: “Ин нусха~ои ган|-~ои ману бародари ман аст. ^амон бе~тар, ки ин мол ба бандагони ту оид гардад, то эшонро аз ин уббу~ате бошад. Аз бандагии амир тава<<\ъ он аст, ки кирдор мувофи<и гуфтор фармо$ ва аз хуни ман даст к\та~ кун$ ва маро ба ~азрати халифа фирист$. ^о|иб ба тасаввури он, ки |и~ати Исмоил т\~фа оварда, башшош меомад, ~ол бозгуфт, Исмоил бонг бар \ зад ва гуфт: Бирав, ин нусха ба \ бозде~у биг\й: Исмоил мег\яд: аз @ояти дониш мехо~$, ки бар худ фузун$ |\$. Туро ва бародаратро ган| ку|о буд? ^амаи |а~онро маълум аст, ки шумо р\йгарбачагонед. Ду-се р\зи саодате, ки ба ~а<и<ат айни ша<оват буд, мусоиди шумо гашт ва дар |а~он истило ёфтед ва ба з\ри зулму |авр амволи мардум ~осил кардед. Мазламае, ки аз он амвол дар гардани шумост, мехо~$, ки ба ~илае бар гардани ман кун$ ва ман аз он~о нестам ва он чи гуфтаам, касди хунаш накунам. Чун маро бар \ ~а<<и хун нест, чаро даст ба хунаш биёлоям ва он чи гуфта, \ро ба халифа фиристам. Ба @айр аз ин ч$ гуна тавон кард?”.[1]

Дар соири манобеъи таърихиву адабии <уруни вусто <исса~ои мушобе~ ба ~адиси фав<ро бо <арина~ои мухталиф дучор меоем. Шояд бархе аз муаллифон барои та<вияти матлаби худ во<еъияти мазкурро ба сувари хаёл кашида, бар асли он тасарруф кардаанд. Дар таърих ба нудрат во<еъ шудааст, ки подшо~е бо адлу дод ва ~усни ахло< мавриди ало<аманд$ ва ситоиши удабову фузало гардида, м\иби офариниши осори мутааддид гардида бошад. Дар силсилаи салотин ва ша~риёрони А|ам баъди Ан\шервон амир Исмоил буд, ки шахсияти бар|аста ва дурахшони \ дар

тафаккури адабиву эстетик$ на<ше банур бо<$ гузошт. Тасодуф нест, ки ин ду абармарди таърих бо ла<аби “одил” маъруф гардиданд. Осори пур~икмате, ки дар ин замина таълиф шудаанд, бидуни му~ассанот ва виҷаги~ои дигар, че~раи тобноки Исмоили Сомониро аз назари мардумони адвори мухталиф намоён месозад. Аз с\и дигар, амир Исмоил – бунёдгузори давлате буд, ки хостор~ои мардум, ормон~ои милл$ ва идеали и|тимоиву ахло<ии |омеъаро бо бе~тарин ва|~е дар ~астии худ та|ассум карда буд. Ин аст, ки Исмоили Сомон$ ва дудмони шарофатманди Сомониён дар ёди таърихию фар~анг$ ва адабии <авм-~ои ориё$ |ойго~е ол$ ва ма<оме муаззам дарёфт намуд.

Хилофати Ба@дод дар шахсияти М\ътазид, ки ба оташи ин даргир$ доман зада буд, ба таъ|ил номае ба с\и Бухоро ирсол намуд. “Чун нома ба амир Исмоил расид, анд\~гин шуд аз |и~ати Амри Лайс. Фармони халифаро рад натавонист кардан, фармуд то Амри Лайсро дар амор$ нишонда, ба Бухоро оварданд. Ва амир Исмоил аз шарм р\й ба вай нанмуд. Ва кас фиристод, ки агар ~о|ате дор$, бихо~. Амри Лайс гуфт: Фарзандони маро нек\ дор ва ин касоне, ки маро мебаранд, васият кун, то эшон маро нек\ доранд. Амир Исмоил ~амчунон кард ва дар амор$ нишонда, \ро ба Ба@дод фиристод”.[1] Икрому э~тиром ва бо камоли шоистаг$ ба |о овардани дархост~ои Амри Лайс тасбит менамояд, ки Исмоил ботинан ба Ба@дод фиристодани \ро намехоста ва ~атто дар садади он будааст, ки барои ра~оии амири саффор$ ва адами ихтилоф бо халифа имконот ва узре муносиб фаро~ам оварад.

Гузориши “Таърихи Систон” ~ам бар эътимоди ин <авл далолат мекунад: “Номаи М\ътазид омад наздики Исмоил ибни А~мад, ки Амрро бифирист. Ӯро чора набуд аз фармон ниго~ доштан ва фиристодани Амр ва Амрро гуфт: “Маро набоист, ки ту бар дасти ман гирифта шав$ ва чун гирифта шуд$, набоист, к-он |о фиристам ва нахо~ам, ки заволи давлати шумо бар дасти ман бошад. Акнун фармони \ ниго~ дорам ва туро бар ро~и Систон бифиристам бо с$ савор.]а~д кун, то касе биёяд ва туро биситонад, то маро узр бошад ва то зиён надорад. Пас \ро бар дасти Ашноси ходим бифристод ва биёмад ва с$ р\з ба Ни~ бибуд ва ~е| кас андар ~ама Хуросону Систон нагуфт, ки Амр худ ~аст. Охир Ашноси ходим гуфт: “Эй амир, дар ~ама олам касе туро хостор нест?” Гуфт: “Эй устод, ман бар сари подшо~он чун устод будам бар сари к\дакон. Чун к\дакон аз дасти устод ра~о ёбанд, кай хо~анд, ки боз он |о бояд нишаст”. Пас \ро ба Ба@дод бибурд”.[2]

Дар а@лаби мутуни таърихии <арн~ои XII-XIV шар~и во<еъот ба гунаи дигар аст. Гур\~е бар ин а<идаанд, ки Исмоил Амри Лайсро дар банд овард ва му<айяд ба Ба@дод фиристод.[3] Гузашта аз ин, баъзе муаррихон, аз |умла, со~иби “Таърихи Табаристон” м\ъта<ид бар он аст, ки Исмоили Сомон$ амири саффориро ба <атл расонидааст.[1] Аммо “Таърихи Бухоро” ва “Таърихи Систон”, ки бунёди истидлоли мо бар он~ост, беш аз ~ама манобеъи дигари форс$ ба ~аводиси асри Х наз-диктар ва ба ин |и~ат шоистаи эътимоди бештаре мебошанд. Дар ин ду таърихномаи м\ътабар ишорае ба он, ки амир Исмоил нисбат ба асири олима<оми худ |абре ё зулмеро раво дида бошад, ба чашм намерасад. ^ар ду муаллиф ~ам Исмоилро дар ин амал, ки худ ~е| майле бар он надошт, ночор ва ногузир донистаанд. Гусастани иртибот бо хилофати Ба@дод на фа<ат дар тадовуми машруъияти расмии Сомониён, балки барои пиёда кардани а~дофи бузурги Исмоил дар та|диди давлати абар-<удрати <авм~ои ориё$ мушкилот ва хавфи |идд$ э|од менамуд.

Халифаи аббос$, ки аз пайомади ин набард, ба <авли Гардез$, “сахт шодмона гашт” ба таъ|ил ба дорулхилофа фиристодани Амри Лайсро та<озо намуд. [андешаманд аз он буд, ки агар Исмоилу Амр муттафи< шаванд, хилофати Ба@дод ва салтанати Аббосиён дар маърази хатари бузурге <арор хо~ад гирифт. Имкони чунин тавофу< ва итти~од дар миёни ду амири ~амхуну ~амнаҷод ва ~амзабону ~аммаз~аб, ки ба э~тимоли ву<ӯъ ва натои|и он Ибни Халдун бо камоли дирият ишора кардааст, дастго~и хилофатро ба корбандии тадбир~ои <атъиву о|ил$ та~рик мебахшид. Аз с\и дигар, аз эъдоми Амр худдор$ варзидани М\ътазид ва дар зиндон ниго~ доштани \, андеша аз р\з~ои мабодо, андеша аз он буд, ки агар амир Исмоил алай~и хилофат

биш\рад ва дар ~ангоми <удратгир$ музо~имат э|од намояд, м\~раи коромаде дар ихтиёр дошта бошад.

Дар нигориши ан|оми кори Амри Лайс низ ихтилофи назар мав|уд аст. Масъуд$ дар "Муру|-уз-за~аб" навиштааст, ки "Амри Лайсро ба Мадинатулислом оварданд. Абдулло~ ибни Фат~ - фиристодаи султон \ро биёвард. Амрро дар к\ча~о гардониданд, бар шутури дук\~онае савор буд ва пиро~ани ~арир ба тан дошт ва Бадри вазиру &осим ибни Убайдулло~ бо сипо~ аз паи \ буданд, ки М\ътазид \ро бидид, сипас ба Сиё~чол бурданд".[2] Со~иби "Таърихи Систон" ва "Зайн-ул-ахбор" ин |араёнро бо чанде тафовут шар~ додаанд. Баъзе муаррихон, аз |умла ^амдулло~и Муставф$, бар ин а<идаанд, ки \ дар зиндон аз гуруснаг$ ба ~алокат расид. Дар "Таърихи Систон" омадааст, ки М\ътазид нахуст Амрро бинавохту умед~ои нек\ бар \ дод, аммо Бадри вазир и@во барангехт ва бо фармони амирулм\ъминин амири саффор$ ба <атл расонида шуд. Таърихгузорони дигар <атли Амри Лайсро ба низоъ~ои дохилии дастго~и хилофат марбут донистаанд.

Аммо му~имтарин пайомади ин набард~о бар Хуросон ва баъзе маноти<и дигар мусаллат гардидани амир Исмоил ва дар баробари сарзамини бузурге вусъат пайдо кардани <удрати сиёсиву низомии Сомониён ма~суб мешавад. Бесабаб нест, ки а@лаби муаррихон шаклгирии давлати абар<удрати Сомониёнро ба во<еъоти ин р\згор нисбат додаанд. Му~аммади Наршах$ мег\яд, ки "Чун амир Исмоил Амри Лайсро наздики халифа фиристод, халифа маншури Хуросон ба вай фиристод ва аз а<абаи ^улвон ва вилоёти Хуросону Мовароунна~ру Туркистон ва Синду ^инд ва Гургон—~ама \ро шуд".[1] Дар "Таба<оти Носир$" мазкур аст, ки "Амирулм\ъминин амир Исмоилро а~ду ливо фиристод ва мисол дар а~ди мамолики Хуросон, то дар тамоми А|ам \ бузург шуд. Амирулм\ъминин ал-М\ътазид фармон фиристод ба амир Исмоил, то билоди Тахористону Гургон аз дасти амир Му~аммад Зайди Алав$, ки дар забти худ гирифта буд, мустахлас гардонид".[2]

Халифаи Ба@дод аз сиёсати тунд ва ош\бгаронаи амирони саффор$, ки бо сарнагун сохтани То~ириён бар маноти<и па~новаре даст ёфта буданд, ~амеша хатароти азиме э~сос мекард. Дар ин замина на фа<ат муносибати мусола~атомези Оли Сомон бо хонадони аббос$, балки <удрати низомии Исмоил ва ма~бубияти \ дар миёни хосу ом М\ътазидро водор сохт аз му<обалат бо амири сомон$, ки <аблан \ро маъзул намуда, Амри Лайсро ба сарк\биаш ~идоят карда буд, канора |\яд ва аз хоста~ои амири сомон$ пазиро$ кунад. Ба ин маън$, амир Исмоили Сомон$ аслан дар сояи сиёсат, <удрат ва шу|оати фав<улоддаи хеш тавонист, ки давлат ва шук\~и аздастрафтаи давлатдории А|амро та|дид намояд, на тан~о дар хиттаи Хуросону Мовароунна~р, балки дар муносибат бо хилофат низ пешо~анг$ ва тасаллут бар вазъиятро ба даст оварад. Ба таъкиди са~е~и]аводи ^ирав$ "Сомониён аввалин давлати муста<или <удратманди эрон$ ~астанд, ки бо тава||\~ ба доштани пойго~~ои де~<он$, аз |онибдории таба<оти болоии |омеъа низ бархурдор буданд ва бо исти<рори адолату баробар$ низ дигар таба<оти |омеъаро ба с\и хеш мутамоил сохта буданд".[3] Сомониён дар баробари бархурдор$ аз машруъияти милливу таба<от$, бо ирсоли маншури Хуросону Мовароунна~р машруъияти диниро низ дарёфт намуданд.

Аммо маншури халифа ба сари худ наметавонист дар саросари Хуросон <удрати Сомониёнро комилан расмият бубахшад. Чунонки Р.Фрай бар~а< таъкид кардааст: "Ин фармон~о амалан фармонраво$ бар сарзаминеро мусаллам намедошт, зеро ки боязт$ сарзамин~о ба нир\и шамшер мусаххар мешуданд", ~арчанд "~а<<онияти расм$ василаи сиёсии муассире дар фарочанг овардан ва нига~дории <удрат ба даст медод".[1] Ин аст, ки амир Исмоили Сомон$ баъди пир\зии пуразиши хеш дар наво~ии Балх ба Хуросон лашкар фиристод ва дар ~амин сол буд, ки \ро набард~ои шадид ва хунине бо Алавиёни Табаристон пеш омад.

Шикасти Саффориён ва асир афтодани Амри Лайс чанд муддат ба халои <удрат дар Хуросон мун|ар гардид. Тиб<и <оидаи маъмули |анг <аламрави хонадони саффор$ мебоист ба Оли Сомон тааллу< мегирифт, аммо то расидани лашкари амири фоте~ ба Хуросон, Алавиёни Табаристон бо истифода аз ин фурсати муносиб ба тавсеа бахшидани марз~ои давлати худ тасмим гирифтанд. &абл аз баррасии ин р\йдоди му~ими таърих$ лозим аст, ки барои дарёфтани робитаи манти<$ ва мусалсали во<еъоти он р\згор ба тари<и и|мол$ ба саргузашти ин хонадон ва а~дофи пайкор~ои сиёсии эшон тава||\~ фармоем.

]адди ин дудмон - Зайд ибни Ал$ ал-^усайн алай~и халифаи умав$ ^ишом ибни Абдулмалик алами исён барафрошт ва чил ~азор сокинони Куфа ба \ пайвастанд. Зайд ибни Ал$, ки бунёдгузори <иёми пурнуфузи Алавиён шинохта шудааст, дар набард бо сипо~и Умавиён ба ша~одат расид. Марги ин пешвои маз~аб$ дар таърихи ислом ва дар таърихи ташайй\ъ м\|иби бурузи як силсила |унбиш~о ва пайкор~ои хунин гардид. Алавиён эъти<од доштанд, ки маснади хилофат, ки онро нахуст Умавиён ва пасон Аббосиён @асб карда буданд , аслан ~а<<и фарзандони Ал$ ибни Аб\толиб мебошад. ^арчанд ки ин мо|аро дар заминаи и<тисод$ о@оз гардид, тазо~ур ва тадовуми онро ма|м\и ангеза~о ва авомили сиёсиву и|тимо$ ва мубориза~ои мафкурав$ фаро~ам оварданд.

Тиб<и шаво~иди маохиз муомилоти мол$ миёни Зайд ибни Ал$ ва волии Миср - Холид ибни Абдулло~ ал-&аср$, бо фитнаи |онишини вол$ Юсуф ибни Умар, мунта~о боиси аз ша~р хори| карда шудани Зайд гардид. Вале дере нагузашт, ки вай ба Куфа бозгашт ва шиъиёни ша~р \ро ёр шуданд. Соли 739 Юсуф ибни Умар бар му<обили \ бархост ва дар миёни эшон набарди хунине ба ву<\ъ пайваст. Дар ин |анг Зайд захм бардошт ва баъди чанде вафот ёфт ва пайравонаш дар ~амон мавзеъ \ро ба хок супориданд.]онибдорони халифа ^ишом |асади Зайдро аз хок берун кашида, онро хор доштанд, ба тани \ та~<ири г\шношуниде раво диданд. Муаллифи "^абиб-ус-сияр" ин во<еъаи пурфо|иаро чунин ба <алам овардааст: "Мулозимони он |аноб п\шидаву пин~он дар мамарри обе <абре ~афр карданд ва |асади мута~~арашро супурданд. Юсуф чанд р\з саъйи мавфур кард. Аз мадфанаш нишон наёфт ва билохира яке аз @уломони Зайдро та~дид ба <атл карданд ва \ аз хавфи |он <абри \ро нишон дод".[1] Сари Зайдро аз тан |удо намуда, болои найза заданд ва |исмашро с\зонида, ними хокистарро ба дарё партофтанд ва ними дигарро ба киштзор андохтанд.

Зайд ибни Ал$, ки дар 42-солаг$ ба ша~одат расид, аз |умлаи хатибони бузурги Бан$ ^ошим ва шуарои ша~ири араб ба шумор меомад, ба эътибори шу@ли доим$ дар <ироат ва тафсири &уръон ла<аби "халифи &уръон"-ро со~иб гардида буд.

Баъди фавти Зайд фарзандаш - Я~ё ба хотири ситонидани хуни падар ва пуштибон$ аз маслаку эъти<оди \ ба майдони корзор даромад, аммо дар он кишвар хар|и к\шиш дар ин самт хори| аз имкон буд. Бино бар ин Эрон, ба хусус Хуросон, ма<арри тамаркузи нир\~о ва талош~ои фикриву сиёсии Алавиён <арор гирифт. Пиромуни ин ~аводис муаллифи "Таърихи Яъ<уб$" ёдовар шудааст: "Чун Зайд кушта шуд ва кори \ ба ~ар сурате, ки буд, ба ан|ом расид, шиъиёни Хуросон ба |унбиш омаданд ва амри эшон ошкор шуд ва ~амдастону ~авохо~он бисёр шуданд. Ва кор~ои Бан$ Умайя ва ситам~оеро, ки бар Оли паёмбар карда буданд, барои мардум бозгуфтанд, то ша~ре бо<$ намонд, магар он ки дар он ошкор гашт ва доъиён зо~ир шуданд ва китоб~ои пешг\$ бар сари забон~о афтод. Я~ё ибни Зайд ба Хуросон гурехт ва ра~сипори Балх шуд ва он |о мутавор$ гашт".[2]

Я~ё низ мисли падари хеш к\шову п\ё ва муборизи |арроре буд, ки барои пиёда кардани рисолати хонадони Алавиён саъйи бале@ намуд. ^ангоме ки Я~ё дар а~ди хилофати Валид соли 743-744 дар]уз|онони Хуросон сар ба <иём кашид, волии Хуросон Наср ибни Сайёр \ро даст-гир намуд, вале баъди чанде бо фармони халифа аз ~абс озод шуд. Пас аз он ки Я~ё бо гумоштагону маъмурони амирулм\ъминин мухолифат варзид, сипо~иёни халифа \ро ба <атл расонида, сари бетанашро назди Валид фиристоданд ва |исмашро ба дор кашиданд. То замони нусрат ёфтани

Аб\муслим |исми Я~ё бар сари дор буд. Аб\муслим баъди пир\з$ ва тасарруфи Хуросон ба э~тироми бисёр тани Я~ёро аз дор фуруд овард ва ба хок супурд.

Баъди марги фо|еабори Зайд дар Куфа ва писараш Я~} дар Хуросон фарзандону наберагони эшон дар мавзеъ~ои гуногун ба фаъолият пардохтанд, вале нир\и бештари ~аракати зайдия ба таври кулл$ дар ду маноти<и мухталиф ба мушо~ида мерасад, яке дар со~ил~ои дар}и Хазар ва дигар дар Яман.

Муассиси ~аракати зайдия дар Яман Я~} ибни ^усайн (ваф.912) шинохта шудааст. [бо гур\~е хурд, вале басо м\ъмину фидокори |унбиши мазкур бо эъломи "|и~од" ба |ануби "]азират-ул-араб" ра~сипор шуд, баъди тасаллут бар Яман дар он кишвар давлати динии Алави}нро бун}д ни~од. Ро|еъ ба замони маркази пано~|\ии Алави}н <арор гирифтани Табаристон дар байни муаррихон ихтилофи назар ву|уд дорад, бархе онро ба даврони хилофати Мутаваккил (847-862) ва гур\~и дигар ба замони салтанати Маъмун (813-833), алалхусус пас аз а~дшикан$ ва хи}нати \ ба Имом Ризо ва шиддат афзудани таъ<иби Алави}н, марбут донистаанд.

Ба ша~одати манобеъи таърих$ бун}дгузори ~окимияти Алави}н дар Табаристон ^асан ибни Зайд ма~суб мешавад, ки бо ла<аби "Доъии Кабир" } "Доъии аввал" ш\~рат }фта, яке аз нахустин амалдорони мубалли@и эъти<оди зайдия дар Хуросон ба шумор меояд. ^асан ибни Зайд дар даврони аморати Му~аммад ибни То~ир бо даъвати мардуми Табаристон, ки аз тазаллуми амалдорони то~ир$ ба дод омада буданд, аз Рай ба Табаристон омад ва дар Омуя ~укумати пур<удрате таъсис дод. Дар ай}ми лашкаркашии Яъ<уби Лайс \ аз Табаристон фирор намуд, аммо баъди берун шудани амири саффор$ аз ин наво~$, му|аддадан бозгашт ва то дами марг, ки соли 889 ба ву<\ъ пайваст, <ариб 18 сол дар раъси ~укумати Алави}н <арор дошт.

Му~аммад ибни Зайд баъди фавти бародари аршади худ дар саросари Табаристон зимоми <удратро ба даст гирифт. Дар таърихнома~о бузургии шахсияти \ мукаррар г\шзад шудааст. Чунончи, дар "Таърихи Табаристон" мазкур аст, ки "Му~аммад ибни Зайд ад-Доъ$ ала-л-~а< бародари ^асан ибни Зайд буд. Бузургвории <адри \ро агар му|алладоти китоб созанд ~ам, <осир бошад".[1] Муаллифи дигар менависад, ки "Му~аммад ибни Зайд адибу донишманд ва шоиру некрафтор буд ва уламои илми маъониву ба}н ба инти<оди адабии \ истиш~од мекунанд".[2]]ои тардид нест, ки Му~аммад ибни Зайд аз че~ра~ои мумтози хилофати шар<$ дар он даврон ма~суб мегардидааст.

Афзудани и<тидори доъии мазкур дар Табаристон, хосатан ба дунболи таназзули Саффори}н ба хоки Хуросон чашми тамаъ д\хтани \, даст-го~и хилофатро сахт ба та~лука андохт. Ба <авли Му~аммад ибни]арири Табар$ "Ва<те Му~аммад ибни Зайд хабар }фт, ки Исмоил ибни А~мад Амри Лайсро асир гирифта, бо сипо~е анб\~ с\и Хуросон равон шуд ва хост, ки онро ба тасарруфи худ дарорад, зеро чунин мепиндошт, ки <аламрави Исмоил ибни А~мад аз он чи дар ай}ми вилоятдории Амри Лайси Саффор бар Хуросон буда, та|овуз намекунад ва касе \ро аз Хуросон бознамедорад, чун Амр асир шуда буд ва султон (халифа) омиле он |о надошт. Ва<те ба Гургон расид ва он |о <арор гирифт, Исмоил бад-\ нома навишт ва хо~иш кард, ки с\и Табаристон бозгардад ва Гургонро бад-\ вогузорад, аммо Зайд инро аз \ напазируфт".[3]

Пиромуни ангеза~о ва авомили барх\рди Сомониёну Алавиён дар манобеъи таърих$ ду а<идаи мутано<из ба чашм мерасад. Иддае Исмоилро сабабгори бурузи ин набард донистаанд, ба ин далел, ки халифа - ~амзамон бо маншури Хуросон - Табаристон ва Исфа~ону Райро низ ба ихти}ри \ гузошта буд ва амири сомон$ барои исти<рори ~окимияти худ дар ин наво~$ нир\~ои низомии худро бад-ин |ониб та~вил дод. Гур\~и дигар м\ъта<ид бар онанд, ки Алави}ни Табаристон, ки соби<ан бо ~амдастии Рофеъ ибни ^арсама чанд муддат дар Хуросон нуфузи си}с$ пайдо карда буданд ва бо эътимод ба <удрати низомии хеш бо фаро~ам омадани фурсати муносиб хостанд, ки ин сарзамини па~новарро та~ти итоат ва тобеъият <арор ди~анд.

Дарво<еъ, баъид ба назар мерасад, ки амир Исмоили Сомон$, ки тоза аз му~орибаи шадиде берун омада буд, билофосила даст ба |анги наве зада бошад.

Со~иби “Таърихи Табаристон”, бо ву|уди он ки ба хонадони Алави}н иродат ва ало<аманд$ дошт, |ара}ни во<еъотро ба тари<и зер ба <айд овардааст: “Сайййид (Му~аммад ибни Зайд - С.А.) дар ма<оми @урур ба охирин пояи нардбон расида буд. Та~аввуру тез$ кард ва ба пеши он лашкар боз шуд. ^арчи Му~аммад ибни ^орун о~истаг$ фармуд, \ таъ|ил кард. Эътимод бар ~авлу <уввати хеш зи}дат намуд, ки бист ~азор мард бо \ буд”.[1] Му~а<<и<и ша~ири эрон$ Абдул-~усайни Зарринк\б ба |анги Сомони}н тасмим гирифтани Му~аммади Зайдро марбут ба содадил$ ва } |о~талабии \ дониста, таъкид мекунад, ки “Доъии Табаристон, ки мутамалли<они атроф вайро зи}да аз ~ад ба <удрати худ ма@рур ва аз ш\~рату ма~бубияти худ мутмаин карда буданд, аз содадил$ } аз |о~талаб$ чунон пиндошт, ки амири Мовароунна~р ба Хуросон назар надорад ва ба вилояти хеш <онеъ хо~ад буд ва Хуросон бедифоъ мондааст. Аз ин р\ ба]ур|он рафт ва аз он |о бо |амъе касир аз савору пи}да азимати тасхири Хуросон кард ва ~арчанд амири Хуросон аз вай хост, то ба]ур|он бозгардад, напазируфт”.[2]

Дар ин |анг Му~аммад ибни ^орун вазифаи сар~ангии сипо~и Сомони}нро бар \~да дошт. [, ки дар гузашта аз зердастони тавонои Рофеъ ибни ^арсама ба шумор меомад, бо тава||\~ ба та~аввули авзои си}сии хилофати шар<$ ба хидмати Исмоили Сомон$ гаравида буд. Ин марди сила~ш\р, ки бо вазъи |у@рофии Табаристон, маноти<и к\~$ ва |ангализор~ои он ошноии комил дошт, дар пир\зии лашкари Сомони}н зи}да са~мгузор$ намуд.

Соли 900 ми}ни сипо~и Му~аммад ибни ^орун ва Му~аммад ибни Зайд му~орибаи шадиде ба ву<\ъ пайваст, ки ба <авли муаррихон дар авро<и он р\згор беназир буд. Дар ин корзор ~ар ду |ониб бо поймардиву матонат размиданд, аммо Му~аммад ибни ^орун дар |ара}ни ~арб ~илатеро ба кор гирифт, ки мунта~о нати|аи |ангро таъйин сохт. Сипо~и Сомони}н бо а<ибнишин$ аз са~наи корзор чунон вонамуд карданд, ки саф~ояшон шикаста, р\ ба гурез ни~одаанд.Алави}н ба ин дом гирифтор омаданд. Дар лашкари Му~аммад ибни Зайд |и~ати тасарруф бар @аноими |ангии фирори}н парешон$ ва бесарусомон$ рух намуд. Му~аммад ибни ^орун, чун бар адами тамаркуз дар саф~ои душман итминон ~осил кард, @айричашмдошти Алави}н бо чанд зарбаи коромад он~оро ба кулл$ пароканда сохт. Доъ$ дар ин |анг захм бардошт ва баъди чанде вафот }фт. Чунонки Абулфара|и Исфа~он$ }довар шудааст “...дар ми}ни куштагон \ро (Му~аммад ибни Зайдро - С.А.) }фтанд, ки рама<е дар тан дошт. Он го~ вайро бардошта, ба с\и Гургон бурданд ва дар ~амон |о аз дун} рафт. Ва Му~аммад ибни ^орун бар |анозааш намоз хонду \ро ба хок супурд”.[1]

Исмоили Сомон$, ки бо нир\и шамшер Табаристонро фат~ карда буд, ~амзамон даст ба тадбир~о ва амал~ое зад, ки замина~ои си}сиву маз~аб$ ва и|тимоиву и<тисодии исте~коми ~укумати Сомони}нро дар ин наво~$ фаро~ам меовард. Барои тасбити ин матлаб кофист, ки ба саргузашти фарзанди рашиди пешвои Алави}н - Зайд ибни Му~аммад ва пайомад~ои р\згори \ дар Бухоро назар афканем. Вориси Доъ$ ба дасти сипо~и}ни сомон$ асир афтод ва ба Бухоро - ба ~узури амир Исмоили Сомон$ фиристода шуд.

Чанд муддат Зайдро дар зиндон ниго~ доштанд, аммо Исмоили Сомон$ \ро шафоат кард ва аз банд озод намуд. Ма<улаи халосии Зайд дар “Таърихи Табаристон” ба <арори зайл та<рир шудааст: “Исмоили Сомон$ ... бар \ бахшоиш овард ва банд барфармуд гирифт ва пеши хеш хонд. Бинишонд ва гуфт: “Ихти}р турост, агар хо~$ ба Табаристон шав ва агар хо~$, ба ин |о бош”. Гуфт: “А~воли Табаристон аз он та@йир гирифт, ки он |о тавонам шуд, ~ам ин |о авлотар”. Духтари ^амуя ибни Алиро хост ва то охири умр ба Бухоро бимонд. Ва хокаш он |ост. Ва аз \ се фарзанд дар ша|ари “Ансоби толибия” мазкуру мастур аст: “Аб\ал$ Исмоил ибни Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд авлоди~и би Бухоро. Ва Аб\абдулло~ Му~аммад ар-Ризо, а<аби~и би Ба@дод ва арта<и~и ва Аб\му~аммад ал-^асан ибни Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд”.[2]

Амири дурандеши сомон$ мувоіе~ ва мутталеъ буд, ки тафри<оти маз~аб$, ба далели он ки а~ли Гургону Табаристон ба ташайй\ъ гироиши <ав$ доштанд, дар густариши <удрати \ дар ин маноти< омили халал эіод хо~ад кард. Гиром$ доштани Зайд ибни Му~аммад, аріні ни~одан ба илму фазилати \, чунонки пештар ~ам дар муносибати амир Исмоил ба асирон дидем, <абл аз ~ама, та<озои фитрати беназир, іавонмард$ ва адолати \ буд. Ва ~амин адолат ва } таіаллии маънави}ти олии Исмоили Сомон$ дар со~ати си}сат аз му~имтарин васила~ои исте~коми поя~ои давлати Сомони}н ба шумор меояд. Бар адл ни~одани бун}ди си}сат ва тасаллути арзиш~ои ахло<$ дар умури давлатдор$, ки дар заминаи он ва~дату созиш ва ~усни ризоият ба ~ама ихтилоф~ои ма~алл$, маз~аб$ ва мафкурав$ таріе~ мебахшад, пойго~е му~ай} сохт, ки дар а~ди амири одил хатари даргири~ои дохил$, ба хусус барх\рд-~ои тасаннун ва ташайй\ъ, то ~адди ке~ин фур\ нишонида шавад. Э~тиром ва <адршинос$ аз шахсияти іонишини Доъии алав$ ва аз іониби \ эътироф шудани си}сат ва адолати амир Исмоили Сомон$ тасаллути Сомони}нро бар Табаристон аз назари мардум ва гироиши маз~абии эшон низ расмият мебахшид.

Дар Табаристон низ Исмоили Сомон$ бо камоли адлу иродат аз манофеъи и<тисодии таба<а~ои гуногуни іомеъа пуштибон$ намуд ва бо корсози~ои муда<<и<онаи хеш омил~ои тазо~ури эътироз ва ис}ну ош\б~оро аз ми}н бардошт. Дар таърих маш~ур аст, ки амир Исмоил баъди футу~оти Гургону Табаристон дастур дод, ки "... іумлаи амлоки <адими маорифи Табаристон, ки аз муддати паніо~ сол содот ва дигарон гирифтанд, бо худовандони ~а< "боздода шавад. Ба <авли ин муаллиф Исмоил "адлу инсоф ба іое расонид, ки ~аргиз а~ли Табаристон ба ~еі а~д надида буданд ва на аз аслоф шунида... Мардуми Табаристонро дилу іон бар му~аббату муваддату валои Исмоил мав-<уф шуд..."[1] Ин гуна амал~ои соле~ ва мунсифонаи Исмоили Сомон$, ки маз~ари аслиаш шахсияти фарзона ва дурахшони \ буд, на фа<ат амири одилро ма<були хосу ом гардонид, балки зербинои э~} ва таіаддуди Аіам - э~соси ва~дати миллиро дар аз~они афроди іомеъа парвариш дод.

]ара}ни баъдии во<еъот бо номи Му~аммад ибни ^орун марбут аст, ки соли 903 дар Табаристон алай~и ~окимияти Оли Сомон ис}н бардошт. Ба <авли Гардез$ "чун якчанде баромад, Му~аммад ибни ^орун ос$ шуд ва Исмоил <асди \ кард".[2] Дар асное, ки Му~аммад ибни ^орун ша~ри Райро ба тасарруфи худ дароварда, дар он мав<еъ бо ~ашт ~азор сипо~и}наш камин гирифта буд[3], амир Исмоил фурсатро барои сарк\бии сардори хоини хеш ва тавсеаи <аламрави ~окимияти Сомони}н му@танам шуморида, ба Рай лашкар кашид ва онро фат~ кард. Баъди пир\з$ амири одил А~мад ибни Са~лро ба ~окимияти Рай маъмур намуд ва ~ангоми бозгашт дар ша~ри Нишопур ба \ хабари даргузашти халифа М\ътазид ва бар тахт нишастани писари \ Муктафиро (903-909) расониданд. Халифаи ~афда~уми аббос$ "амир Исмоилро а~ду ливо фиристод ва наво~ии Иро<у Рай ва Сифо~он (Исфа~он - С.А.) ва ди}ри Табаристону Гургон - ~ама ба Хуросон зам кард".[1]

Бад-ин васила Исмоили Сомон$ дар маноти<и марказии Эрон мусаллат гардид ва бо расмият }фтани ~окимияти худ тавассути маншури халифа "~укумати Райро ба бародарзодаи худ Аб\соле~и Мансур ибни Ис~о< дод ва \ муддати шаш сол дар он мамлакат ба и<бол гузаронид ва Му~аммад ибни Закари}и табиб китоби "Тибби Мансур$"-ро ба номи \ тамом кард"[2]. Тиб<и ахбори Гардез$ "ва Исмоил Гургон писари хеш - А~мадро дод ва Табаристон - Абулаббос Абдулло~ ибни Му~аммадро ва писарро фармуд, то ба Абдулло~ мувофи<ат кунад ба ~ама кор~о ва ба ~еі чизе \ро хилоф накунад".[3]

Аммо Му~аммад ибни ^орун ба воситаи &азвину Заніон ба Дайлам ворид шуд ва бо Носири Кабир, ки даъвои ~окимият бар Дайламону Табаристон ва хунхо~ии доъии ма<тулро дар сар дошт, муттафи< гардид. Чун он~о р\ ба Омул оварданд

“Исмоил фарзанди - хеш А~мад ибни Исмоилро бо ибни ам(м) - Абдулло~ ибни Му~аммад ибни Н\~и Абулаббос ба масоф фиристод ва мардуми Омул ба кулл$ бад-\ р\й доданд, то ба мавзеъе, ки Фалос г\янд, ба ~ам расиданд ва да}лимро шикаста ва ду ~азор мардро аз эшон кушта ва аз он |умла падари Мокони Кок$ буд ва падари ^асани Фир\зон, ки мулуки Гелу Дайлон буданд...”[4] Абулаббос, ки аз ин му~орибаи шадид пир\з берун омада ва <удрати Сомони}нро дар ин маноти< исте~ком бахшида буд, аз эътибору тава|l\~и хосаи амир Исмоил бархурдор гардид, ки тазо~ури он маъмурияти \ ба ~окимияти Табаристон ма~суб мешавад. Амакзодаи амири одил дар садади он будааст, ки дар танзими умури идор$ аз шахсият ва си}сати мудаббиронаи сар~ал<аи дудмони хеш ибрат пазирад ва исти<бол намояд. Тавфи< }фтани Абулаббос дар ин |ода аз як ишораи муаллифи “Таърихи Табаристон” саре~ан маълум мегардад: “[(Абулаббос - С.А.) марде буд боа<лу ки}сат ва фазлу диросат ва сирати ~асана. Мардум бо \ ором гирифтанд ва осоише, ки ~аргиз надиданд, }фтанд”.[5]

Соли 904 Му~аммад ибни ^орун бо]астони Ва~судон ва Носири Кабир мувофи<ат намуданд, ки Табаристонро аз дасти Сомони}н биситонанд. Абулаббос чун лашкари гаронеро дар му<обили худ дид, номае ба Бухоро фиристод ва к\мак талабид. Амир Исмоил сипо~еро бо сардории писари худ А~мад ба с\и Табаристон равон сохт. Аммо А~мад, ки шикасти Абулаббосро дархури манфиати худ медонист, ба о~истаг$ ро~ мепаймуд. Дар са~рои Таман|ода баъди задух\рди чилр\за бо лашкари душман сипо~и Абулаббосро ~олати мушкил ва сангине пеш омад ва наздик буд, ки эшон р\ ба фирор ованд. Ибни Исфанди}р ла~заи дар му<обили ~ам <арор гирифтани Абулаббос ибни Н\~ ва Му~аммад ибни ^орунро дар майдони корзор чунин ба <айд овардааст: “Писари Н\~ бо исфа~бад Ша~ри}ру Гуки}ни Дайлам$... ба |умлаи хештан ба <алби Му~аммад ибни ^орун расониданд. [пой аз рикоб гирифта, бар гардани асб ни~ода буд, яъне ки масоф шикастам. Писари Н\~ даст ба сару м\й фуруд овард, яъне ки то сари ман бар тан бошад, ту Табаристон натвон$ бурд. Ва бад-он ~амла лашкари Му~аммади ^орун мун~азим шуданд”.[1] Абулаббос бо такя ба фиросати низом$ ва кордонии хеш тавонист, ки душманони му<тадир ва муттафи<и Оли Сомонро шикаст ди~ад.

Аммо кирдори А~мад ибни Исмоил, ки дар муованат ба ~окими Табаристон <асдан таъхир менамуд ва ~ан\з дар Астаробод хабари нусрати лашкари Сомони}н ба \ расида буд, Абулабосро сахт ба сут\~ овард. Ва \ бо эътимод ба адолати амир Исмоил шар~и во<еътро муфассал навишта ба пойтахти мамлакат ирсол дошт. ^ангоме ки А~мад “...ба Омул ба шаробу нишоти шикор маш@ул буд, фармон бад-\ расид, ки бозгардад, бо Бухоро ояд. Чун ба хидмати падар расид, \ро (яъне А~мадро - С.А.) |афо карду дашном дод ва гуфт: “Даъво карда бош$, агар Табаристон аз даст бишавад, Бухороро ч$ халал? Намедон$, ки агар чунин бошад, мо ба Бухоро ба мабраз эмин натавонем буд”.[2] Тиб<и ахбори Ибни Исфанди}р Исмоили Сомон$ писари худро аз фармонравоии Гургон маъзул сохт ва Порас ном ~о|иби дарборро ба |ои \ таъин намуд. Ин тафвиз мубаййини ин матлаб аст, ки амир Исмоил адолату |авонмард$ ва амнияти мулкро бартар аз муваддат ба |игарбанди хеш медониста, аз бурузи ~исси}ти шахс$ дар умури давлатдор$ пар~ез мекардааст.

Абулаббос, ки баъди музаффарият ба Рай бозгашта буд, ба волии Гургон Порас нома навишт, наси~ат кард, ки пайваста аз шарри Му~аммади ^орун ого~у ~уш}р бошад ва то р\зи марг \ро ра~о накунад. Чанде нагузашт, ки Му~аммад ибни ^орун лашкаре овард ва ба Омул фуруд омад. Порас бо тааммул дар таносуби <увва~о ро~и хилатро пеш гирифт. Со~иби “Таърихи Табаристон” ин мо|ароро ба <арори зер ба тасвир овардааст: “Порас набишта ба Бухоро фиристод ва ба Исмоил набишт, то нишону аламу аломати хос ва ангуштарии хеш бифиристад. Ва Му~аммад ибни ^орун дигарбора лашкар баргирифт, ба Омул омада буд. Порас овоза дарафканд, ки Исмоил омада. Ва бо аламу нишони \ аз Гургон ба Омул расид ва р\зи масоф мардеро

либоси Исмоил п\шида дар <алб дошт бо @уломони \. Ва \ те@е дар ми}н баст бе зире~у сило~. Дигарбора @улом пеши Му~аммад ибни ^орун омаду гуфт: “Эй мард, ту девона шуда би}мад$, дар р\и махдуми худ те@ кашида. То |а~он аст, ин маън$ касе накарда. Маро бо ангуштарии хеш пеши ту фиристод, мег\яд: “Дар амони ман$, савганд~о х\рд афв кунам ва вилоят ба ту супорам ва ба Хуросон нон падид орам”. Му~аммади ^орун ангуштар$ дид ва аломату нишон, дар тира шуд. Лашкари хешро гуфт: “Шумо ~ам бар |ой <арор гиред ва албатта, ~аракат накунед”. Порасро гуфт: “Дар пеш бош, то наздики махдум равем”. Порас \ро овард, то ба <алби лашкари хеш ва дар ~ол аз асб фуруд андохт ва ча~ор пора банд барни~од”.[1]

Лашкари ^орун аз ин фар|оми @айримунтазира ба та~лука афтода, <исме ба Ба@дод фирор карданд ва <исме бо сипо~и}ни Порас пайвастанд. Му~аммад ибни ^орун - ин сардори намакношинос ва хи}натпешаро ба Бухоро оварданд ва амир фармон дод, ки \ро дар хонае гузоранд ва ~ама |ониби хонаро девор бардоранд. Му~аммади ^орун бар асари гуруснагиву ташнаг$ ба ~алокат расид. Бо файсалаи ин пархош маноти<и бузурге, аз Гургон то Гелони Табаристон, ба <аламрави давлати Сомони}н мул~а< гардид ва <исмати умдае аз сарзамини па~новари Эрон та~ти султаи он~о <арор гирифт.

Бино бар ахбори баъзе маохизи таърих$ дар замоне, ки Сомони}н дар Хуросон ва <исмати @арбии Эрон ба сарк\бии ош\б~о ва даргири~ои дохил$ гирифтор буданд, а<воми турк фурсатро муносиб дониста, ба Моваройунна~р чашми тамаъ д\хтанд ва ба марз~ои он наздик омаданд. Ин во<еъаро Му~аммад ибни]арири Табар$ бо тафсили бештаре зикр кардааст: “Се р\з монда аз ра|аб, дар ду мас|иди |омеъи Мадинатулислом номаи Исмоил ибни А~мад, ки аз Хуросон омада буд, хонда шуд, ки дар он гуфта буд, ки туркон бо сипо~е анб\~ ва |амъи бисёр о~анги мусалмонон карда буданд ва дар \рдуго~ашон ~афт-сад <уббаи турк$ буд, ки хоси сарони турк аст ва \ яке сардорони хешро бо сипо~е, ки бад-\ пайваста буд, фиристод ва миёни мардум нидои ~аракат дод, ки мардуми бисёр аз довталабон берун шуданд. Сардори сипо~ бо ~амро~они хеш с\и туркон рафт. Мусалмонон ва<те ба он~о расиданд, ки @офил буданд, суб~го~он ба туркон тохтанд, ки бисёр кас аз он~о кушта шуд, бо<имонда ~азимат шуданд ва \рдуго~ашон ба @орат рафт ва мусалмонон ба саломат ва бо @анимат ба |ои хеш бозгаштанд”.[1]

Ин пир\зии дурахшони амир Исмоил, ки дар “Таърихи Табар$” зимни ва<оеъи соли 904 матра~ гардидааст, поя~ои давлати Сомониёнро ончунон устувор намуд, ки Моваройунна~р барои да~сола~о аз та~о|ум ва турктози~ои а<воми са~ронавард на|от ёфт. Нуктаи дигари <обили тава||\~, ки аз ахбори Табар$ истинбот мешавад, ин аст, ки мардуми Хуросону Моваройунна~р бо камоли сид< аз Исмоили Сомон$ пуштибон$ намуданд, ки ин худ нишонаи эътирофи давлати Сомониён ва сиёсати мудаббиронаи ин хонадони олигу~ар аз |ониби таба<а~о ва <ишр~ои мухталифи |омеъа ма~суб мешавад ва он матлабро мусаллам медорад, ки Сомониён ~амзамон бо касби <удрати сиёсиву низом$ дар Моваройунна~ру Хуросон, Гургону Табаристон, Исфа~ону Рай ва Гелону Систон машруъияти мардумиро низ ба даст оварда буданд.

Бо тава||\~ ба ахбори таърихгузорони аср~ои миёна метавон дарёфт, ки амир Исмоили Сомон$ дар поёни умри хеш бештар ба танзими умури дохилии мамлакат ишти@ол варзида, барои рушди и<тисод$ ва равна<и фар~ангии давлати Сомониён замина~о ва пойго~~ои шоиста фаро~ам овардааст. Ав|и <удрати Оли Сомон, ки даврони салтанати Наср ва Н\~ ма~суб мешавад, мадюни ин корсози~ои амири одил буд. Исмоили Сомон$ дар тадовуми аморати шонзда~солаи худ миллати бостонии бузург ва тамаддуни |а~оншумули \ро аз маърази заволу ин<и-роз берун овард ва ба ро~и на|оту растагор$ ~идоят намуд. Ў бо ву|уди бемор$ ва ран|урии тан дар авохири умр, баъди он ки аз амнияти <аламрави па~новари хеш фори@ шуд, бо нир\$ хирад ва истеъдоди хори<ул-одда сохтор~о ва дастго~~ои умури идориро ончунон <удрату тавоно$ бахшид ва бо хостор~ои мардум созгор овард, ки давлати то|иконро дар дарозои як аср аз таназзули и<тисод$ ва та~о|уми а|набиён масун дошт ва барои иртифоъ ва равна<и беназири фар~анги он ро~ро ~амвор сохт.

Соли 908 бемории амир Исмоили Сомон$ шиддат гирифт. ^адиси бемор$ ва даргузашти \ро Му~аммади Наршах$ бо шар~у басти бештаре на<л кардааст: “Амир Исмоил бемор шуд ва муддате бемор буд. Ва ран|и ӯ бештар аз рутубат буд. Атиббо гуфтанд: “^авои |ӯи М\лиён тар аст”. Ӯро ба де~аи Размоз бурданд, ки аз хосаи мулки \ буд. Ва гуфтанд: “Он ~аво \ро мувофи<тар бошад”. Ва амир он де~аро д\ст дошт$ ва ба ~ар ва<т он |о рафт$ ба шикор ва он |о бо@е сохта буд. Ва муддате он |о бемор буд, то вафот ёфт. Ӯ ~ам дар он бо@ буд ба зери гавзбуни бузург дар понзда~уми мо~и сафар ба соли дувисту наваду пан| (295/26.XI.907), худои таъоло бар вай ра~мат кунад, ки дар айёми вай Бухоро дорулмулк шуд ва ~ама амирони Оли Сомон ~азрати хеш ба Бухоро доштанд. Ва ~е| аз амирони Хуросон ма<ом накарданд пеш аз вай. Ва вай ба Бухоро ма<ом доштан муборак дошт$. Ва дили вай ба ~е| вилоят наёромид$, |уз ба Бухоро. (Ва ~ар ку|о буд$, гуфт$: “Ша~ри мо чунону чунин”, яъне Бухоро). Ва баъд аз вафоти вай писари \ ба |ои \ нишасту \ро ла<аб “амири моз$” карданд”.[1]

Бино бар а<оиди муаррихони |адид исти<рори ором$ ва фазои м\ътадили сиёс$ дар дохили мамлакат, ба итмом расидани раванди пургустариши итти~оди сиёс$ ва таъсису та~кими дастго~~ои <удратманди давлат$, ки дар баробари пуштибон$ аз ин дастовард~ои арзишманди таърих$ рушди он~оро замонат медоданд, нати|аи сиёсати андешида ва мудаббиронаи Сомониён, ба хусус, амир Исмоили Сомон$ буд, ки бо таба~~ур ва тасаллути комил бар авзои куллии хилофати шар<$ ва пешомад~ои он русуму оини давлатдории ниёгон ва та|оруби кишвар~ои му<тадири он р\згорро ба кор гирифтаанд. Дар он даврон Оли Сомон дар баробари пир\з$ ба Саффориёну Алавиён ва а<воми турк рисолати таърихии худ–э~ёи гузаштаи пурифтихори А|амро тундтар ва ами<тар аз савоби< дарк намуданд ва дар ро~и пиёда кардани он ~амвора бо андешидани тадбир~ои пурнати|аи сиёсиву низом$ ба авомили маънав$ ва фар~ангиву маз~аб$ эътибори хоса мабзул доштанд.

Ин аст, ки ворисони заковатманди Сомонхудот пайваста бо бунёди ни~од~ои сиёсиву низом$ ва и<тисодиву и|тимоии |омеъа ва сохтор~ои идор$ дар исте~коми зербинои мафкуравии он саъйи боли@ ба хар| доданд. Яке аз замина~ои аслии суъуди Сомониён ва <иёми пурфуту~и эшон дар са~наи таърих самтгир$ ба арзиш~ои маънавии милл$, таассуб бар афкору а<оид, одобу русум ва суннат~ои зиндагонии а|доди хеш ма~суб мешаванд. Дар айни замон умарои Оли Сомон бо пазируфтан ва созгор овардани р\згор, пиндор ва хостор~ои мардум бо фи<~и ханаф$ на фа<ат барои пир\зии маънавии ислом, балки барои равна<у шукуфо$ ва ~ифозати дарунмоя ва че~раи миллии фар~анги А|ам хидмат~ои бузурге ан|ом доданд.

Дар раъси ин ~ама растохез~ои сарнавиштсози милл$ ва сиёсиву фар-~анг$ шахсияти бузург ва абар<удрати амир Исмоили Сомон$ <арор гирифта буд, ки бо доштани э~соси олии ватанпарвар$, истеъдод ва шу|оати |ибилл$, бо |а~ду талош~ои густарда дар |одаи итти~оди сиёс$ ва ва~дати миллии мардум, бо ибтикороти барозанда дар ро~и э~ёи таърихиву фар~ангии <авм~ои ориё$ давлати бузургу па~новаре бунёд ни~од. Ошно$ бо матолиби мавриди ба~с та<озо мекунад, ки ро|еъ ба ма<оми Наср ибни А~мад ва амир Исмоил дар таъсиси давлати Сомониён ва таносуби омил~ои зе~ниву айн$ дар <удратёбии Исмоили Сомон$ дар Моваруннa~ру Хуросон, ки пиромуни он донишмандони гузаштаву имр\за андеша~ои мухталиф ва го~о мутано<из ироа доштаанд, бо такя ба асноду шаво~иде, ки зикраш гузашт, андаке р\шно$ андохта шавад.

Насри Сомон$ соли 874, баъди ин<ирози давлати То~ириён аз |ониби халифа маншури аморати Моваруннa~рро со~иб гардид ва муста<иман ба тобеъияти Ба@дод даромад, ~арчанд ин тобеъият, чунонки пештар ~ам бад-он ишора шуд, аз ниго~и низом$ бештар расмиву рамз$ буд. Наср ибни А~мад на фа<ат нахустин умарои сомон$ буд, ки амораташ биловосита аз тарафи Аббосиён расмият ёфт, балки дар дарозои ~аҷда~ соли ~укмронии хеш дар Моваруннa~р \ дар таъсис ва нир\афзоии давлати Сомониён хадамоти арзишманде ба |о овард. Ӯ к\шиши фаровон ба хар| дод, ки давлати навбунёди то|икон бештар аз пештар ба ~айси во~иди

мураттаби маъмуриву низом$ та~ким пазирад ва гироиши мардум ба ва~дати милл$ ва наҷодиву маз~аб$ тавассути пайрез$ ва танзими дастго~~ои идор$ ва умури давлатдор$ ба итти~оди сиёс$ мубаддал гардад.

Аммо ангезаи аслии муассир дар шаклгирии давлати Сомониён шахсияти беназир ва бар|астаи амир Исмоил буд, ки бо шикастани давлат-~ои тавонои ~ам|авор ватани таърихии то|икон – Хуросони бузургро бо он ~ама шук\~мандии фар~ангиаш умри дубора ато намуд ва мар~алаи |адидеро дар таърихи <авм~ои ориё$ о@оз ни~од. Ин падидаро му<аддамоти вуруди бота|аммули амир Исмоили Сомон$ ба борго~и таърихи |омеъаи башар$, балки ба борго~и абадият метавон тала<<$ кард, ки мо~ият ва арзиши он бо гузашти <арн~о ~амвора р\ ба афзоиш ни~одааст. Ба ин маън$, муассиси давлати Сомониён дар Моваруннa~р Наср ибни А~мад буд, вале бидуни шакку тардид арзиш ва а~амияти сарнавиштсози таърих$ пайдо кардани ин давлат, ки че~раи р\~он$, фар-~анг$ ва равонии сарзамини бузургеро барои садсола~о та~аввулу азамат ва асолату на|обат бахшид, бо номи амир Исмоили Сомон$ марбут аст.

Маз~ар ва мабнои ин ~ама пайкор~ои пир\змандонаи Исмоили Сомон$ дар таъсиси давлати мутамаркиз ва абар<удрати то|икон ва та|диди р\~онияти миллии <авм~ои ориё$ фазоили ахло<$ ва маънавии шахсияти \ буд. Дар таърихи аср~ои миёна ва <уруни баъд ~ам подшо~еро ба нудрат метавон дарёфт, ки ~амонанди Исмоили Сомон$ сиёсат ва маънавиятро ба ин назокату хушоянд$ ба ~ам пайваста, бунёди давлатро во<еъан бар адлу инсоф ни~ода бошад. Пиромуни ин матлаб метавон с\~бате т\лон$ дар миён овард, аммо муносиб он дида шуд, ки ахбори манобеъ по|еъ ба фазоили амир Исмоил дар фасли ало~ида фаро~ам оварда шавад, то хонандагони гиром$ дар бораи му~ассаноти инсон$ ва ахло<ии ин абармарди таърих худ аз мадорики дасти аввал довар$ ва <азоват намоянд.

НИЗОМИ ДАВЛАТДОРИИ СОМОНИЁН

1

Ба иттифо<и а~ли назар зу~ури давлати Сомониён - нахустин давлати муста<или то|икон аз бузургтарин падида~ои сиёс$, и|тимоиву фар-~анг$ ва аз тобноктарин са~ифа~ои таърихи <авм~ои ориё$ ма~суб мешавад. Баде~ист, ки бурузи ~ар як падидаи барозандаи таърихи башар бидуни фаро~ам омадани замина~ои мусоид ва му<аддамоти мувофи< аз имкон берун аст. Бо тава||\~ ба ин матлаб, та~<и<и замина~о ва му<аддамоти бурузи р\йдод~ои сарнавиштсози таърих мун|ар бар он мешавад, ки мо~ият ва |анба~ои гуногуни он падида~о мавриди та~лилу та|зия ва паҷ\~иш~ои ами<рави илм$ <арор бигиранд. Шинохти ин замина~о дар дарки мо~ият ва мухтасоти давлати Сомониён, дар таъйиди ма<ом ва на<ши ин дудмони олигу~ар дар таърихи |омеъаи башар$ пойго~е муносибу арзанда му~айё месозад. Тазаккур бояд дод, ки таъсис, исти<рор ва исте~коми давлати Сомониён нати|а ва самараи як силсила та~аввулоту раванд~ои мудаввоми сиёсиву и|тимо$ ва таърихиву фар-~анг$ аст, ки ~ан\з дар замони давлатдории ^ахоманишиён ибтидо гирифта, дар давраи Ашкониёну Сосониён ва баъдан дар замони тасаллути аъроб бар А|ам бо нир\и созанда ва ~аётбахши худ талош~о ва пайкор~ои маънавии миллати бузургеро дар масири таърих таъйин менамуд.

Дар дарозои ин давраи мутамодии таърих$, аз ^ахоманишиён то Сомониён, дар р\згори сиёсиву и|тимо$ ва мафкуравии ниёгони хал-<и то|ик та@йироту та~аввулоти мухталиф ба ву<\ъ омад. Ин та@йироту та~аввулот дар назари аввал, алалхусус бар асари ~амлаи Искандар ва пасон аъроб, г\ё м\|иби гусастагии таъриху фар~анги А|ам гардиданд. Вале ин гусастаг$ тан~о гусастагии зо~ир$ ва ма~сули назари сат~$ ба мо~ияти масъала аст. Амалан, дар т\ли ин давраи мутамодии таърих$ авомиле мав|уд буданд, ки васила~ои тадовуми таърих ва фар~анги хал<-~ои ориёиро фаро~ам оварданд ва давлати Сомониёнро бо Сосониён ва тавассути он~о бо ^ахоманишиён ва Эрони исломиро бо А|ами зардушт$ ба ~ам пайвастанд. Ин омил~о мухталиф ва мутааддиданд, вале дар миёни он~о ду омил беш аз дигарон барои тадовуми таърих$ ва фар~ангии Эронзамин ва пойдории ~увияту ~айсияти хал<~ои эрон$ муассир будаанд. Яке аз ин омил~о тадовуми андешаи сиёсии миллист, ки дар давлату давлатдории хал<~ои ориё$ аз <адим то замони Сомониён та~а<<у< пайдо кардааст ва давлати Сосониёну Сомониёнро ба сармаш<и комилиёри соири дувал табдил додааст.

Омили дигар тадовуми фар~ангии А|ам ба шумор меояд. ^амин тадовуми фар~анг$ боис шуда, ки сарзамини А|ам ~атто пас аз он, ки Искандар ва пасон аъроби бодиянавард обида~ои м\~ташами фар~анг ва тамаддуни оламшумули онро ба хок яксон карданд, дар замони Сосониён ва Сомониён му|аддадан э~ё гардад, кохи нави фар~анги худро бо рангомези~ои |адид ва |илои тоза бунёд гузорад. Асрори ин матонат ва мудовимат дар реша~ои ами< ва борвари он фар~анг аст, ки дар ~оли ма|р\~ шудани тан намегузорад, ки дарахти фар~анг хушк шавад. Аз |ониби дигар, ба фар~анги ниёгони мо “бегонабезор$” ва “ма~дудият дар худ” хос набудааст. Баръакс, навпазир$ ва омодаг$ дар исти<боли андешаву орои |адид аз мазият~ои фар~анги гузаштагони шарофатманди мост.]олиб он аст, ки фар~анги ниёгони мо ба ~ар матлаби наве, ки <абул кардааст, баъдан рангу р\~и милл$ ил<о карда, дар ~ар шароит асолати худро аз даст надодааст. Далели му|ассами ин амр пазириши ислом ва |а~оншиносии ислом$ ма~суб мешавад. ^а< бар |ониби ховаршиноси маъруф Р.Фрай аст, ки навиштааст: “Эрон исломро пазируфт, вале онро бо эрон$ сохтан дини |а~он$ ва фар~анг$ сохт, ки бо х\й~о, ойин~о ва эъти<од~ои арабони бодия рабте надошт”.[1]

Чунонки дар боло ишора шуд, анъана~ои давлату давлатдор$ дар миёни <авм~ои ориё$ дорои соби<аи хеле т\лон$ ва @ановатманде мебошад. Тадовуми ин анъана~оро аз адвори <адим то замони Сомониён ва баъд ташкилоти идории давлат~ои эрон$, алалхусус девон ва шева~ои девонсолории рои| дар он~о, бо бе~тарин ва|~е дар худ та|ассум кардаанд. Дарво<еъ, низоми девонсолориро метавон нати|а ва умдатарин дастоварди давлатдории а|доди мо <абл аз зу~ури ислом ма~суб кард. Аз }дгори~ои хаттии а~ди бостон$ ва манобеъи румиву араб$ пайдост, ки давлати ^ахоманиши}н дорои ташкилоти идории муназзаме будааст, ки он дар нати|аи кордон$ ва тадбири си}сии Куруши Кабир ва Дорои I ба камол расидааст. Чунончи, Дорои I дар давраи салтанати худ (522-486 пеш аз милод) дар созмони идории кишвар та|диди назар карда ва ба ин васила умури давлатро ба танзим даровардааст, бо бун}ди шо~ро~~о ва э|оди чопорхона~о низоми комилан |адиди муносибат ва иртиботи дастго~~ои ма~алл$ ва марказии давлатиро вазъ намудааст. Муаррихи юнон$ Плутарх ба мав|удияти таба<оти хосаи дабирон дар дарбори шо~они ~ахоманиш$ ба вуз\~ ишорат кардааст.[1] Муаллифони сарчашма~ои араб$ низ ба аносири созмони идории Эрон дар замони бостон фаровон истинод кардаанд. Аз |умла, ^амзаи Исфа~он$ аз Доро - писари Ба~ман ба ~айси нахус-тин подшо~е }д кардааст, ки дар сари ро~~ои бузург чопорхона~о барпо карда ва дар он~о асп~ои вича ниго~ медоштааст. ^амин муаллиф ~ангоми ба}ни саргузашти шо~они ка}н$ Лу~росбро нахустин шо~е номидааст, ки девони лашкар бун}д гузоридааст.[2] Табар$ низ аз мав|удияти чопорхона~о дар даврони салотини ~ахоманиш$ тазаккур додааст. Аз ин ишора~о бармеояд, ки ^ахоманиши}н барои идораи умури мамлакат созмони

девон$ таъсис дода будаанд. Ин созмон дар он замон аз ду девон фаро~ам омада, дар яке хати мех$ ва дар дигаре алифбои оромиро ба кор мегирифтаанд.[3]

Му~а<<и<он бо такя ба манобеъи юнон$ ва араб$ шабо~ати девон-~ои ^ахоманишиёнро аз ~айси низом ва ташкилот ба девон~ои замони Сосониён ва Хилофати араб <айд кардаанд[4]. Ин шабо~ат маз~ари тадовуми анъана~ои давлату давлатдории <авм~ои ориё$ дар масири <арн-~ову замон~ост. Зимнан, ба па~л\и дигари тадовуми суннат~ои созмони девонии Эрон мувоl е~ бояд шуд, ки дар дузабонагии девон~о тазо~ур карда, аз замони ^ахоманишиён о@оз ёфтааст.

Аз суннати дузабонагии девон~о баъдан хулафои умав$ пайрав$ кардаанд ва дар маркази хилофат то соли 697 ва дар Хуросон то соли 742 дар коргузории девон~о дар баробари забони араб$ забони па~лав$ низ мавриди истифода буд.[5] Дузабонагии девон~о баъдан дар замони Сомониён равна< пайдо кард, ки дар ин бобат баъдан сухан хо~ем ронд. Бо тава\l\~ бар он чи гуфта омад, ~ахоманишиёнро метавон нахустин пайрезони созмони девон$ ва давраи салтанати он~оро мар~алаи аввали ташаккули низоми девонсолории аlдоди тоlикон ба шумор овард.

Мар~алаи баъдинаи рушди низоми давлатдории хал<~ои ориё$ замони ~окимияти Ашкониён аст, ки дар таърих бо номи давлати Порт маъруф гардидааст. Мутаассифона, роlеъ ба ин даврони шук\~манди таърихи Аlам, ки беш аз панlсад сол т\л кашидааст, ба иллати аз байн рафтани осори мактуби он адвор, фа<ат аснод ва мадорики ночизе то ба р\згори мо расидааст. Дар таърихшинос$ давраи мазкур “асри юнонимаобии таърихи хал<~ои эрон$” эътироф шуда, тамоюлоти юнонии давлати Ашкониён ба таъкид омадааст. Бо вуlуди ин, ба а<идаи муаррихони тавоно, аз lумла А.Кристенсен, Ашкони}н “усул ва суннат~ои си}сии а~ди ~ахоманиширо ~ифз карданд ва шеваи ^ахоманиши}н дар мамлакатдор$ матрук нашуд”. Гузашта аз ин, А.Кристенсен давлати Ашкони}нро аз ~айси эроният поктар аз давлати ~ахоманиш$ донистааст.[1] Му~а<<и<и аврупоии давлати Ашкони}н Йоҳеф Волски низ бо истинод ба маълумоти бостоншиносиву сиккашинос$ ва навишта~ои муаррихони рум$ ба хулосае расидааст, ки Ашкони}н “дар давраи тасбити ~укумати худ, ба таври умда, худро идомаи давраи ~ахоманиш$ медониста ва низоми ~укуматии ин давраро ба унвони сармаш< та<лид мекардаанд”.[2] Пас, анъанаву суннат~ои давлатдории эрон$ дар давраи подшо~ии Ашкони}н низ, бо вуlуди “юнонимаобии” он~о, <атъ нагардида ва тавассути давлатдории ин силсила ба давраи Сосони}н инти<ол }фтааст.

Бар хилофи давраи салтанати Ашкони}н аз давлати Сосони}н ва ташкилоти идории он маводи бештаре дар дастраси му~а<<и<он <арор дорад. Бо истинод ба ин мадорик аллома Б.>афуров се lи~ати lолиби императории Сосони}нро, ки фузун аз 400 сол (224 } 226-651) идома дошта, чунин муайян кардааст: “Якум, та<рибан аз асри IV мелод$ дар давлати Сосони}н муносибат~ои феодал$ босуръат инкишоф ме}бад. Дуюм, бар хилофи <увва~ои марказгурези волию ~окимони ало~идаи баъзе но~ия~о ма<оми ~окимияти марказ$ дар Эрон баланд мешавад, бино бар ~амин Ф.Энгелҳс давлати Сосони}нро “подшо~ии... батартиб” номида буд. Сеюм, таъсири ко~инони зардуштия ни~оят баланд мешавад, дини зардушт$ ба дараlаи дини давлат$ мерасад ва ба Ардашери I чунин ~икматро нисбат меди~анд: “Тахт пояи ме~роб асту ме~роб пояи тахт”.[3]

Ин се амр, ки поя~ои аслии си}сату давлатдории Сосони}нро фаро~ам меовард, бидуни эlоди созмони идории муназзам ва мураттаб имконпазир набуд. Поягузори ин давлат – Ардашери Бобакон ма~з ба эlоди чунин як созмони идор$ мубодарат варзида, <онун~ои нав вазъ кард, дастго~~ои lадиди идор$ таъсис намуд ва дар ин замина давлати нир\манд ва муста~каме бун}д ни~од, ки беш аз чорсад сол пой дар арсаи таърих устувор ниго~ дошт. Ибтикороте, ки Ардашер дар пайрезии давлати худ ба анlом расонид, мавриди эъlоби муаррихони арабизабон <арор гирифтааст. Аз lумла, Аб\~анифаи Динавар$ (ваф.та<рибан 895) навишта буд, ки “Ардашер ойини шо~он, умур ва суннат~ои шо~иро мураттаб кард, онро устувор намуд, ~ама кор~ои к\чак ва бузургро баррас$ кард ва ~ар чизро дар lойго~и худ <арор дод”.[1] Ш\~рати

Ардашер дар танзими идор$ ва тадбири си}с$ боис шуда, ки дар осори баъдинаи арабиву форс$ \, бар~а<, ба ~айси та|дидгар ва такмилди~андаи расму ойин~ои давлатдории эрон$ намудор гардад.

Яке аз ибтикороти Ардашер, ки дар та|диди ташкилоти и|тимоъ$ ва та<вияти созмони идории кишвар таъсири бузург дошт, ин буд, ки \ ба се таба<аи соби<и |омеъа, яъне р\~они}н, сипо~и}н ва кишоварзон, таба<аи ча~оруми и|тимо$ - дабиронро афзуд.[2]

Идораи умури кишвар тавассути ~амин таба<аи |адиди и|тимо$ сурат мегирифт. Дабирон дар давраи Сосони}н аз таба<оти мумтоз ма~суб шуда, дар тарсими суннат~ои шоистаи давлатдор$ на<ши му~им гузоштаанд. Дабирони сосон$, ки бино ба тавсифи А.Кристенсен, "си}сатмадорони ~а<и<$ ба шумор мерафтаанд, ~ама навъ аснодро тартиб медоданд, мукотаботи давлатро дар даст мегирифтанд, фармон~ои салтанатиро иншо ва сабт мекарданд, |узъи |амъи хазина~оро мураттаб менамуданд, му~осаботи давлатро идора мекарданд". Ин номг\и вазифа~ои дабирони давлати сосон$ ба таври кулл$ нисбат ба дабирони давлат~ои баъд$, аз |умла давлати Сомони}н низ, <обили татби< аст. Ин амр дар ма<олаи аввал аз "Ча~ор ма<ола"-и Низомии Ар\зии Самар<анд$ ба на~ве бориз та|ассум }фта, дар айни замон ша~одат бар он меди~ад, ки суннат~ои дабир$ ва ма<оми волои дабирон дар |а~они ислом тадовуми ~амон расм ва ойинест, ки Сосони}н вазъ карда буданд.[3]

Рукни асос$ ва унсури бун}нгузори низоми идории Сосони}н девон-~о буданд, ки идораи умури со~оти мухталифи |омеъаро бар \~да доштанд. Чунонки дар боло ишора шуд, пайрезии девон~о ~ан\з дар замони ~укмронии шо~они ~ахоманиш$ сурат гирифта буд. Вале ма~з дар замони Сосони}н девон~о ба ~айси ма<омоти идории давлат густардаг$ ва басту тавсеа пайдо карданд ва низоми девонсолор$ ба маънои томи сухан э|од гардид.

Доир ба ми<дори девон~ои ~укумати Сосони}н имр\з маълумоти ани< дар даст нест, вале бо такя ба иттилооте, ки дар манбаъ~ои таърихии адабиву форс$ зикр шудааст, метавон шумораи девон~о, назму тартиби кор ва доираи вазоифу сало~ияти он~оро та<рибан муайян кард. Дар ин маврид му~а<<и<он бештар ба ахбори нависандаи эронитабори араб Абдулло~ ибни Му<аффаъ (721-757) ки онро муаррих ва адиби дигари эрониасл Балозур$ (ваф.892) дар "Футу~-ул-булдон"-и худ овардааст, такя кардаанд. Ибни Му<аффаъ ча~ор м\~ри яке аз подшо~они Сосониро, ки дар ришта~ои мухталифи коргузории давлат$ истифода мебурдаанд, ба таври зайл баршумурдааст: яке барои мукотаботи сирр$, яке барои муросалоти одд$, яке барои маншуру фармон~ои таъйини мансабдорон ва бахшидани молу мулк ва яке барои хиро|.[1] ^ар яке аз ин м\~р~о, ба а<идаи А.Кристенсен, ба як девони ало~ида тахсис дошт. Бино бар ин, \ ~адс задааст, ки шумораи девон~о ба ми<дори м\~р баробар буд.[2] Гузашта аз ин, му~а<<и<и мазкур бо истидлоли а<ливу манти<$ ба хулосае расидааст, ки дар дарбори Сосони}н барои идораи лашкар, чопорхона~о, зарробхона~о, назорати тарозу ва вазн девон~ои хоса амал мекарданд.[3] Ин а<идаи А.Кристенсенро маводи сарчашма~ои дигари арабизабон низ таъйид мекунад. Аз |умла, Масъуд$ (ваф.956) аз ча~ор м\~ри Хусрави Ан\шервон барои умури хиро|, амлок, хар|~о ва барид }д кардааст.[4]

Аб\~анифаи Динавар$ девони дигари дарбори Хусрави Ан\шервон - девони лашкарро зикр карда ва аз мудаббириву кордонии дабири ин девон Бобак - писари На~равон ~икояте ба тафсил овардааст.[5] Бино ба ривояти муаллифи "Таърихи гузида" - ^амдулло~и Муставф$, муассиси девони ариза~о низ Хусрави Ан\шервон будааст.[6]

Масъуд$ ~ангоми зикри подшо~ии Хусрави Парвиз аз н\~ м\~ри \ ном бурдааст, ки ~ар яке дар риштаи мушаххаси идораи давлат ба кор мерафтааст.[1]

Иддае аз ин м\~р~о пеш аз салтанати Хусрави Парвиз низ мутадовил буд, чунончи м\~р~ои хоси нома~ову фармон~о, умури барид, муросалот бо дували хори|$, фармон~ои <атл ва афви гуна~корон, хазинаи шо~$ ва @айра. Дар баробари ин баъзе м\~р~ои Хусрави Парвиз дар умуре ба кор гирифта мешуданд, ки зо~иран дар даврони ин шо~аншо~и номвар барои идораи он~о девон } дастго~и махсуси идор$ таъсис шуда буд. Масалан, дар ин давра м\~р~ои ало~ида барои хазинаи зевар ва |аво~ирот ва м\~р кардани дору~о, @изо~ову атри}т ва шууни дигар низ мав|уд буд. Шояд ~ар яке аз ин м\~р~о намояндаи девони махсусе набуда, балки дар ш\ъба~ои мухталифи ин } он девон ба кор мерафтааст. Дар акси ~ол шумораи девон~о дар дарбори Сосони}н аз ~ад та|овуз мекунад, ки ин дар <и}с бо ду девони давраи ^ахоманиши}н ва да~ девони давраи Сомони}н <обили эътимод наменамояд. Ба ~ар бобат, фузунии м\~р~ои шо~они сосон$ далели бар|астаи он аст, ки дастго~и идории давлати Сосони}н аз сохтор~ои хеле да<и< ва муназзаму мураттаб комилан бархурдор буд. Дар манобеъи арабиву форс$ по|еъ ба усули коргузор$ дар девон~ои дарбори сосон$ ва расму ойин~ои девонии он а~д низ ахбору мадорик ма~фуз мондааст ва он матлабро мусаллам медорад,[2] ки Сосони}н ба танзими умур ва такомули ойин~ои девонсолории а|доди хеш тава||\~и хос мабзул доштаанд.

Дар раъси ташкилоти марказии давлати Сосони}н вазири бузург <арор дошт. Ба иттифо<и а~ли та~<и<, вазири бузург дар а~ди ^ахоманиши}н "~азорбаз" ("~азорпой") ла<аб дошт ва мансаби мазкур бо ин ном дар замони салтанати Ашкони}н низ ма~фуз мондааст. Вазири бузург дар а~ди Сосони}н бо унвони расмии "вузург фрамадор" ва го~о бо унвони "дар андарзбад" (яъне мусташори дарбор) }довар$ шудааст, ки зо~иран ал<оби @айрирасмии вузарои сосон$ ба шумор меомадааст. А.Кристенсен бо такя ба ахбору ишороти "Таърихи Табар$" доираи сало~ият ва и<тидори си}сии "вузург фрамадор"-ро ба <арори зайл муайян кардааст: "Вазифаи \ идора кардани кишвар дар та~ти назорати подшо~ буд, вале аксари умурро бино бар раъйи худ ан|ом медодааст ва аз ин гузашта, ~ангоме ки подшо~ дар сафар } дар |анг буд, вазири аъзам ноибуссалтана ~ам ма~суб мешудааст. Музокироти си}с$ вазифаи \ буд, ~атто метавонист дар ~олоти зарур$ сало~ияти фармонде~$ ~ам дошта бошад".[1] Пиромуни сифоти ахло<иву маънавии "вузург фрамадор" овардаанд, ки \ "боист$ шахсе бошад дорои хиради комил ва рафтори бену<с, ки дар ~ар боб саромади а<рон ва |омеъи хисоли ~амида, со~иби э~ти}т ва тадбири вофир ва дорои а<ли назар$ ва амалии коф$ бошад, то чун сарукораш бо подшо~е ай}ш ва нак\~идахисол афтад, битавонад вайро ба ро~и рост ~идоят кунад".[2]

Дар манобеъи таърихии арабиву форс$ номи чанд тан, аз <абили Абарсом, Ме~р Нарсе, Суран, Па~лав ва @айра, ки дар а~ди шо~они гуногун ба ин мансаб расида буданд, зикр шудааст. Та|аллии олии вузарои сосон$ шахсияти вазири аъзами Хусрави Ан\шервон - Бузургме~ри Бухтакон аст, ки дар адаби}ти баъдинаи ислом$ чун рамзи ~икмат ва хиради си}с$ ишти~ори беназир пайдо кард.

Вазирону дабирон аркони поягузори ташкилоти идории Сосониён, ме~вари низоми девонсолории давлат~ои тоисломии А|ам ба шумор меомаданд. Сало~у исло~и и|тимо$, ки м\|иби ш\~рати салтанати шо~аншо~они сосон$ дар таърихнома~о ва адабиёти ислом$ гардида буд, ма~з тавассути вазирон ва дабирон та~а<<у< пайдо мекард. Лозим ба таъкид аст, ки а<идаи "шо~и одил", ки дар байни а<воми Шар< аз а<оиди маъмул ва ма~буб буд, бояд реша~ое дар тамаддуни бостонии А|ам, ба виҷа дар ойин~ои давлату давлатдории замони Сосониён ва андешаи сиёсии он давр, дошта бошад. Ва шо~и одил бидуни "вазири доно", ки

рисолати исло~и и|тимо$ ва далолати хайр бар д\ши \ буд, дар тасаввури шар<иён намегун|ид. Дар густариши чунин тасаввур на<-шу ма<оми “вузург фрамадор” дар давлати Сосониён, ки худ пайомад, та|дид ва такмили давлат~ои пешинаи ин сарзамини му<аддас буд, мусалламан таъсире ами< гузоштааст. Аз ин р\, ~а< бар |ониби А.Кристенсен аст, ки таъсиси мансаби вазири аъзамро дар ~амаи давлат~ои ислом$ “та<лиди муста<им аз мансаби “вузург фрамадор”-и Сосониён донистааст.”[3]

Бо тава||\~ ба он ч$ гуфта омад, замони Сосониён, ба хусус давраи ав|и <удрати он~оро, метавон мар~алаи рушду камоли давлатдории хал<~ои ориё$ дар адвори мо<абли ислом мавсум кард. Дар ин давра девонсолор$ ба ~айси як низоми мураттаби идорие басту тавсеа ёфт, ки фаъолияти кулли сохтор~о ва дастго~~ои ма~аллии ~укуматиро инси|ому тамаркуз мебахшид ва бад-ин васила замина ва дарунмояи исте~коми давлат ва ни~од~ои и|тимо$, и<тисод$ ва фар~ангии онро фаро~ам меовард. Мазият~ои мазкур буд, ки давлатдор$ ва сиёсати Сосониёнро, ки мабн$ бар |а~оншиносии зардушт$ (ё ба <авли муслимин - ма|ус$) буд, баъди футу~оти ислом$ ба оинаи ибрат ва сармаш<и соири киш-вар~ои машри<замин мубаддал гардонид. ^амин мазият~о буд, ки дар масири таърихи башар умри ойин~ои давлатдории Сосониёнро т\лонитар аз умри худи Оли Сосон гардонид. Далели бар|астаи ин матлаб эътирофи алломаи араб]о~из (ваф.869) аст, ки навишта буд: “... ва мо ойин ва <авонини кишвар ва кишвардор$ ва тартиб додани таба<оти виҷагон ва хавос(с) ва соири таба<оти оммаро аз он~о (Сосониён - С.А.) гирифта ва сиёсатмадор$ ва мардумнавоз$ аз онон ом\хтаем.”[1]

2

Пас аз салтанати Хусрави Ан\шервон (531-579), ки даврони шукуфо$ ва ав|и и<тидори давлати Сосониён аст, дар пайванди сада~ои VI ва VII дар ни~оди шо~аншо~ии бузург нишона~ои заъф ва футури низом$ ва сиёс$ буруз намуданд. Иллат~ои ин амр дар осори муаррихон ба тафсили лозима баён шудаанд.[2] Бо и|тиноб аз такрори матолиби мазбур, ~амин нуктаро тазаккур бояд дод, ки Сосониён, чун пайваста саргарми мухолафат ва мухосамат бо румиён ва турк~о буданд, аз нир\ афзудани <удрати араб~о дар @афлат монданд. Ва агар ба ин <азия мувоl~ ~ам шуда бошанд, ба он эътибори лозим <оил нагаштанд, ё худ ёрои му<обил гузоштани <уввае ба он нир\и р\зафзунро надоштанд.

Таърих мукаррар тасбит кардааст, ки эъти<од ва мафкураи нави милл$ ва ё маз~аб$ метавонад ба <авм~о ва миллат~ое, ки аз он~о исти<бол ва пайгир$ кардаанд, нир\и |адиди р\~ониву маънав$ бубахшад, он~оро мутта~ид ва ба ро~и рушду тара<<$ ра~намун созад, мар~алаи наве дар таърихашон ифтито~ намояд.

Аъроби бодиянавард дар ча~оряки аввали садаи VII ~амин гуна даврони иртифои р\~он$ ва <и}ми маънавиро аз сар мегузарониданд. Дини наве, ки Расули акрам (с) ба он~о оварда буд, <абила~ои то ин дам ба ~ам душманро зери ливои эъти<оди |адиди яктопараст$ - ислом мутта~ид сохт ва му<аддамоти пир\зии он~оро бар кишвар~ои ~амсоя, аз |умла мамолики А|ам, фаро~ам сохт. Му~ориба~ое, ки дар ми}ни сипо~и}ни вопасин шо~аншо~и дудмони Сосони}н - Яздигурди III ва лашкари аъроб дар назди &одисия (соли 636) ва На~ованд (соли 642) ба ву<\ъ пайвастанд, бо пир\зии араб~о ан|ом }фтанд. Ин ду му~ориба силсилаи футу~оти араб~оро дар Хуросону Моваруннаҳр о@оз ни~од. И<домоти аз ~ам гусехтаи Яздигурди III барои дифоъ аз ~у|уми селосои араб~о нати|ае ба бор наовард ва худи \ соли 651 кушта шуд. Бо ~амин давлатдории сосони}н, ки зи}да аз ча~ор аср идома дошт, аз байн рафт ва Хуросон тобеъи араб~о гардид. Пас аз ин араб~о о~анги Моваруннаҳр карда, чанд маротиба ба Бухоро (сол~ои 674 ва 696), Самар<анд (сол~ои 676, 680-681), Хуттал (соли 679) ва наво~ии дигар лашкар кашиданд, вале ин лашкаркаши~о ба |уз аз @анимат~о ва муваффа<ият-~ои мува<<ативу @айри собит суди дигаре ба му~о|имони араб наоварданд. Тан~о дар чоряки аввали садаи VIII ба сарлашкари

араб &утайба ибни Муслими Бо~ил$ муяссар гардид, ки ~окимияти аъробро дар Мовароунна~р исти<рор ва расмият бубахшад.

Аз ли~ози си}с$ ва низом$ тасхири Эронзамин аз lониби араб~о ходисаи фав<улода ва дар зоти худ мумтоз набудааст. &аблан ~ам Эрону Т\рон, <исман ва } комилан, аз lониби @осибони alнаб$, амсоли юнони~о, руми~о ва турк~о истило мешуда, аммо ~ар дафъа <авм~ои ори}$ пас аз гузашти муддате, <омати худро рост мекарданд ва истеъморгаронро аз хоки худ меронданд.

Баде~ист, ки та~oluми бегоназаминон ба сари мардум кулфат ва мусибат~ои гарон меовард, бинои тамаддун ва обида~ои фар~ангиву меъмории он~оро хароб мекард. Вале Alам боз ~ам и<тидору тавоноии си}сиву и<тисод$ ва фар~ангии худро исти<рор бахшида, мulаддадан э~} мегардид.

Вале тасаллути ин сарзамини му<аддас аз lониби араб~о аз истилогари~ои бегонагони дигар, ки <аблан ва баъдан низ бис}р во<еъ гардидаанд, бо вulуди мушоба~ати зи}д, куллан тафовут дошт. Аъроб ~ам мисли истилогарони дигар аз <атлу хунрез$, @асби молу мулки мардум ва ма~в кардани дорои~ои фар~ангии кишвар р\й нагардондаанд. Вале, бархилофи соири истилогарон, он~о ба Эронзамин ойини нав – исломро оварданд. Кишваркушоии аъроб бо дингустар$ тавъам буд. Нир\и низомии аъроб ба и<тидори си}сиву низомии давлати Сосони}н зарбаи фо~иш ворид кард ва онро аз байн бурд. Дингустарии аъроб ба ~астии маънавии <авм~ои ори}$, ба асолати фар~ангу тамаддун ва поя~ои la~оншиносии он~о та~дид мекард. Ин хатар аз хатари аввал азимтар ва пайомадаш барои ин <авми бостон$ бамаротиб фаleътар буд. Зеро пир\зии маънав$ аз ми}н бардоштани lав~ар ва виҷаги~ои миллии <авми ма@лубро дар ~адаф дорад.

&авм~ои ори}$ исломро пазируфтанд ва аз пайи он забони аъробро мува<<атан ба ~айси забон$ расм$ <абул карданд. Гироиш ба ислом ва забони араб$ манти<ан м\lиби ишти~ор ва тасарруфоти расмулхати араб$ гардид. Вале бо вulуди он, ки ин се рукни му~имми тамаддун, яъне дин, забон ва алифбо та@йир пазируфт, ~ал<~ои ори}$ ~астии маънавии худ, асолати фар~ангу тамаддуни худро аз тасаллут ва taловузи бегонагон ~ифз намуданд. ^ол он ки мардуми кишвар~ои дигар, аз <абили Миср, Бобул, Ошур, ки talрибаи таърихии чанд~азорсола дар пушти сар доштанд, дар зери си}дати си}с$ ва фишори маънавии аъроб ~увияти милливу маънавии худро аз даст дода, “араб” гашта буданд.

Эронзаминро фар~анги бузурги он аз “араб$ шудан” nalот бахшид. &авм~ои ори}$ мусалмон шуданд, вале ~увияти миллии худро ~ифз карданд. Имр\з дар эроншинос$ собит шудааст, ки фар~анги aldоди мо дар авохири давлатдории Сосониён ва дар арафаи истилои араб мар~алаи равна< ва шукуфоиро аз сар мегузаронид. ^омилони ин фар~анги шукуфо ба шикасти <удрати сиёсиву низомии кишвар ба ночор муросо карданд, вале и~онат бар арзиш~ои маънавиашонро то<ати та~аммул надоштанд, ба завол ва нобудии фар~анги оламшумулашон ба ~el val~ тан дарнамедоданд. Ин буд, ки пешо~ангон ва аламбардорони миллат ба~ри nalот ва растагории ~астии маънавии Alам даст ба муборизa заданд. &иёми низом$ алай~и аъроб дар он ~олат ва авзои сиёс$ хорil аз имкон буд, зеро ва~дат ва ягонагии маз~абиву мафкурав$, ки битавонад асос ва пояе барои чунин як <иём гардад, байни мардуми Эронзамин мавlуд набуд, <исме аз он~о ойини му~аммадиро пазируфта ва <исми дигар ба эъти<одоти <адимаи худ ~ан\з сид< доштанд. Ро~и дигар барои nalоти Alам дар он адвор пайкори фар~анг$ бар му<обили аъроб буд. Та~аввулоте, ки дар ~аёти иltимоиву маънавии <авм~ои ориё$ ба дунболи истилои араб сурат гирифтанд, яъне исломро пазируфтани а@лаби мардуми бум$, аз са~наи таърих хорil шудани зардуштия ва @айра, абъоди ин муборизаро муайян карданд: дигар муборизаи ошкоро алай~и ислом, ба он му<обил гузоштани арзиш~ои ойини Зардушт маън$ надошт.

Ба<ои Alам дар ворид кардани арзиш~ои тамаддуну фар~анги он ба матну батни тамаддуни lадиде буд, ки дар заминаи la~оншиносии ислом$ пайрез$ мегардид, дар созгор ва мувофи< овардани анъанаву суннат~ои тамаддуни тоисломии ориё$ бо

му~ити нави ислом$, дар рангу р\~и милл$ бахшидан ба ислом ва |а~оншиносии ислом$ буд. Ин |и~ати милливу мафкурав$ буд, ки А|амро ~аёти тоза бахшид, васила~ои тадовуми таъриху фар~ангашро фаро~ам овард. Фарзандони бедори А|ам ин ро~ро пеш гирифтанд. Вуруди аносири ориё$ ба ришта~ои мухталифи зиндагонии |омеъаи нави ислом$ о@оз гардид.

Дар миёни анб\~и аносири тамаддуни тоисломии хал<~ои ориё$, ки баъд аз шикасти давлати Сосониён бар |ой монд ва ба |омеъаи нави ислом$ ро~ ёфт, ма<ом ва нуфузи анъанаву суннат~ои давлатдор$ ва созмони идории эронии тоислом$ аз а~амияти бузурге бархурдор буд. Лозим ба таъкид аст, ки му~а<<и<они тамаддуни хилофати араб$ - мусалмон$ на<ши анъана~ои давлатдории тоисломии Эронро дар таквини созмони идории хилофат эътироф мекунанд, вале ин эътироф ~оло баёнгари он ~ама на<шу таъсире нест, ки ин унсур дар тадовуми таърих$ ва фар~ангии А|ам ва ташаккули |анба~ои мухталифи тамаддуни ислом$ гузоштааст.

Вобаста ба ин масоил ду нуктаро <айд кардан |оиз аст. Якум, анъана~ои давлатдор$ ва созмони идории ориё$ <абл аз дигар унсур~ои тамаддуни тоисломии А|ам ба |омеъаи нави ислом$ ро~ пайдо карданд. Дуюм, ма~з анъана~ои давлатдории А|ам сабаб ва му~аррики ба олами ислом ворид шудани а@лаби суннат~ои фар~ангу тамаддуни тоисломии хал<~ои ориё$ гардиданд. Ба иборати дигар, ойин~ои давлатдории тоислом$ аз дунболи худ як идда унсур~ои дигари тамаддуни ориёиро ба |омеъаи мусалмон$ кашиданд ва бад-ин васила <исме аз арзиш~ои милливу маънавии гузаштаро ~ифз намуданд ва ба |а~они ислом$ инти<ол доданд. Аз ахбори манобеъи араб$ бармеояд, ки нахустин унсур-~ои ташкилоти идории Сосониён ба |омеъаи |адиди ислом$ ~ан\з дар давраи хилофати Умар (634-644) - ёри дуюм аз ча~орёрони Расули акрам (с) - ро~ ёфта буданд. Ин и<дом бо ташви<и эрониён ва та<озову э~тиё|оти амалии давлати мусалмон$, ки р\ ба басту тавсиа ни~ода буд, сурат гирифт. Аъроб дар давлатдор$ соби<а ва та|рибаи коф$ надоштанд. Аз ин р\, ~ангоме ки бар асари кишваркушои~о ба Мадина - маркази Хилофат @анимат~ои зиёде ворид мешуд, Умар дар сабту забт ва та<сими он байни муслимин о|из омад. Бино ба ривоёте, ки дар "ал-Одоб-ус-султония"-и Ибни Та<та<$, "Адаб-ул-котиб"-и ас-Сул$ ва "Ни~оят-ул-ираб"-и Нувайр$ омадааст, яке аз марзбонони эрон$, ки ^урмузон[1] ном дошт, дар рафъи мушкилоти Умар ба \ дасти ёр$ дароз кардааст. ^урмузон ба Умар тавсия мекунад, ки дар пайравии шо~они Сосон$ девоне таъсис намояд ва мо~ияти ин дастго~и идориро ба халифа шар~ меди~ад. Умар ба таъсиси девон мепардозад ва мушкилоташ рафъ мегардад.[2] Доир ба таъсиси девон аз |ониби Умар чанд ривоёти дигар низ, ки дар |узъиёт аз ривояти боло фар< мекунад, дар сарчашма~о мазкур аст. ^амаи ин ривоёт далолат бар он дорад, ки нахустин девони ислом$ дар пайравии девон~ои сосон$ ва бо ра~намоии яке аз бузургони эрониасл дар давраи хилофати Умар таъсис ёфта буд.

Таъсиси нахустин девони ислом$ зарурат ва а~амияти пайрав$ ба низоми тоисломии Эронро ба ~укмронони навкори араб ошкор кард ва давлати Сосониёнро дар назари он~о ба ~айси сармаш<и кишвардор$ |илвагар намуд.

Паз аз давраи хулафои рошидин (яъне, хилофати ча~ор ёрони пай@амбар (с) - Аб\бакр (632-634), Умар (634-644), Усмон (644-656) ва Ал$ (656-661) зимоми <удрат ба хонадони Умавиён (661-750)тааллу< гирифт. Дар давраи Умавиён хилофати араб дар асари кишваркушои~о боз ~ам тавсеа ёфт. Идораи ин давлати па~новар ташкили дастго~~ои идории нав ба навро та<озо мекард. Дар нати|а, дар давраи хилофати Муъовия (661-680) чанд девоне, аз <абили девони "зимом ва хотам", ки вазифааш сабт ва забти фармон~ои халифа буд, девони барид, ки аз <адим бо номи девони чопорхона дар Эрон маъруф буд, таъсис дода шуданд. Аз ахбори сарчашма~о метавон ба хулоса омад, ки ин ду девон ба та<лиди девон~ои соби<и давлат~ои эрон$ ва бо ра~намоии муста<ими фарзонагони А|ам фаро~ам оварда шудаанд.[3] На<ши созмони идории тоисломии эрон$ дар ташкилоти идории хилофати Умавиён тан~о бо таъсиси девон~о ба та<лиди девон~ои сосон$ ма~дуд намегардид. ^амин нуктаро тазаккур бояд дод, ки ин девон~о дар маркази хилофат таъсис ёфта, вале дар

кишвар-~ои мафт\~и араб~о ~амон созмони идории ма~алл$ пойбар|о монда буд. Аз |умла, дар <исмати шар<ии хилофат на тан~о низоми девонии сосон$ дар ~амон шакли пештарааш ма~фуз монда, балки коргузор$ низ ба забони па~лав$ идома дошт.[1] Дар Эрони >арб$ тан~о дар соли 697 ~ангоми ~укумати ^all|o| ибни Юсуф коргузории девони хиро| ба араб$ на<л гардид.[2] Дар Хуросон бошад, коргузор$ <ариб дар тамоми давраи ~укмронии Умавиён ба забон~ои ма~алл$ сурат мегирифт ва тан~о соли 742 араб$ тасаллут пайдо кард. Дар ин маън$]а~шиёр$ чунин навиштааст: "Он замон бештари котибони Хуросон ма|ус буданд ва ~исоб~о ба форс$ менавиштанд. Соли 124 ~и|р$ Юсуф ибни Умар, ки дар Иро< ~укумат дошт, ба Наср ибни Сайёр - волии Хуросон номае фиристод ва ба \ дастур дод, ки дар кор~о ва китобаташ аз ~е| як а~ли куфр к\мак нахо~ад. Нахустин касе, ки коргузориро дар Хуросон аз форс$ ба араб$ на<л кард, Ис~о< ибни Тулайки котиб буд".[3] Баъд аз на<ли расмии девони марказ$ ба забони араб$ забони форс$ дафъатан аз дастго~и идор$ барканор нарафт. Баръакс, дар девон~ои ша~р~о ва вилоят~ои дурдаст муддат~о пас аз ин таърих ~ам, коргузор$ ба забони форс$ ва бо ~амон равиши пешин идома дошт.

Идомати анъана ва суннат~ои давлатдории Сосониён дар давраи Умавиён маз~ари дигаре низ дошт, ки он пайдоиши мансаби китобат, яъне дабир$ дар дастго~и хилофат ма~суб мешавад. Ба дунболи таъсиси де-вон~о аъроб, ки дар умури идор$ ва ойини давлатдор$ таба~~ур ва та|оруби вофир надоштанд, ма|бур буданд, донишу та|рибаи дабирони эрониро ба кор бигиранд. ^атто баъд аз на<ли коргузории девон~о ба забони араб$, ки ма<сади аъроб аз он |илавгир$ аз нуфузи фарзонагони A|ам ва р\~онияти миллии он~о дар созмони идории хилофат буд, донишварони ин сарзамини адабпарвар ба зуд$ ба забони араб тасаллут ёфта, девон~ои навтаъсиси арабиро та~ти нуфузи худ <арор доданд. Аз ин вазъ халифаи умав$ Сулаймон ибни Абдулмалик (715-717) ба таа||уб омада, гуфта буд. "Шигифто аз ин эрониён, ки чун фармонраво$ мекарданд, ниёзманд ба мо нашуданд, вале чун навбати фармонраво$ ба мо расид, аз эшон бениёз намондем".[4]

Ма<ом ва на<ши анъана~ои давлатдории сосон$ дар сохтори давлатии хилофат, алалхусус баъди ба сари ~окимият омадани Аббосиён (соли 750), густардагии бештаре касб кард. Заволи давлатдории як сулола ва бар сари <удрат омадани дудмони дигар дар таърихи давлат~о во<еъаи нодир нест. Дар а@лаби маворид дудмони нав дар сиёсат ва усули кишвардории худ аз анъана~ои сулолаи пешин исти<бол менамояд. Вале аз миён рафтани хилофати Умавиён ва бар |ои он~о нишастани Аббосиён таъвизи одд$ ва та@йири му<аррарии сулолаи ~оким набуда, балки як та~аввули бузург дар асос~ои давлатдории хилофат буд. Давлати Умавиён давлати арабгаро шинохта шудааст. Дар он унсури ягонаи ~оким – араб~о ва р\~и @олиб – р\~и араб$ буд. Хилофати Аббосиён ранги комили a|ам$ дошт ва бунёдгузоронаш низ хуросониён буданд, ки та~ти ливои на~зати Аб\муслим мутта~ид гардида, давлати Бан$ Умайяро барандохта буданд. Алломаи араб]о~из бо назардошти фар<и куллие, ки дар байни давлатдории ин ду дудмон мав|уд буд, давлати Умавиёнро "давлати арабии аъроб$" ва давлати Аббосиёнро "давлати a|амии аъ|ам$" номида буд.[1]

Дар замони Аббосиён дар ташкилоти идории хилофат мансаби нав - вазорат таъсис карда шуд, ки он пайравии ма~з ба мансаби "вузург фрамадор"-и давлати Сосониён буд. Дар садсолаи аввали ~укмронии дудмони аббос$ ин мансабро асосан намояндагони хонадон~ои бузурги A|ам, аз <абили Бармакиён ва Оли Са~ли Хуросон$ бар \~да доштанд.

&удрат ва эътибори вазирони эронии хилофат ба ~адде густариш ва иртифоъ ёфта буд, ки он боиси хавфи халифа~ои араб гардид ва мун|ар ба куштори но|авонмардонаи вазирони бармак$ шуд.

Созмони идории давлати Аббосиёнро вазирони эрон$ та~ти назари худ <арор дода, вобаста ба ниёз~ои давлат дастго~~о ва сохтор~ои нав бар он меафзуданд ва дар ин |ода низоми идории давлати Сосониён барои эшон оинаи ибрат ба шумор

меомад. Дар ин замина теъдоди девон~ои давлати Аббосиён ба му<тазои вазъ ва шароит афзоиш ёфта, девон~ои мав|уда низ ба ш\ъба~ои |адид та<сим мешуданд. Дар сарчашма~ои арабизабон po|еъ ба анвоъи девон~ои давлати аббос$ ва равиши кори он~о ахбор ва мадорики фаровон ма~фуз аст. Чунончи, пас аз бунёд ёфтани ша~ри Ба@дод - пойтахти нави хилофат – ба он |о девони хиро|, девони хотам, девони сипо~, девони ~авои|, девони а~шом, девони матбахи омма, девони нафа<от ва @айра на<л гардидаанд. Фузун бар ин, дар маъхаз~о номи чанде аз девон~ои дигари давлати Аббосиён, мисли девони мавол$ ва @илмон, девони барид ва @айра зикр шудааст.[1]

Дар раъси ~ар як девон котиби он <арор дошт. Идораи кулли девон-~о бар дўши вазир буд. Чунин равиши идор$ то андозае шабе~и низоми идории сосон$ буд, ки а~ли тах<и< "ташкилоти давлати аббосиро яке аз манобеъи та~<и< дар бораи созмони дохилии давлати сосон$ донистаанд".[2]

Бино бар матолиби фав< метавон ба хулосае расид, ки давраи салтанати Аббосиён мар~алаи та|диди анъана~ои тоисломии давлатдории <авм~ои ориё$ будааст. Лозим ба ёдоварист, ки му|аддадан ба кор гирифтани та|оруби тоисломии давлатдории эрон$ дар |араёни рушду тавсеаи худ м\|иби тадовум ва э~ёи расму русуми и|тимо$ ва суннат~ои фар~ангии тоисломии A|ам дар давраи исломият гардиданд. Тадовуми андешаи сиёсиву и|тимо$ ва анъаноти фар~ангии замони Сосониёнро дар даврони хилофати Аббосиён "Китоб-ут-то| фи ахбор-ил-мулук", ки бидуни тардид бо истифода аз маъхаз~ои тоисломии эрон$ навишта шуда ва ба <алами]о~из мансуб аст, ба хуб$ таъйид мекунад. Муаллифи китоб ришта~ои мухталифи ~аёти сиёсиву и|тимо$ ва фар~ангиро нахуст дар замони Сосониён шар~ меди~ад ва баъдан ба васфи ~ар як аз ин ришта~о дар давраи Аббосиён мепардозад.[3] Му<оисаву му<обалаи ин ду адвори таърих$ мушоба~атеро, ки дар байни расму русум ва ойин-~ои давлати Аббосиён ва Сосониён мав|уд буд, ба таври бориз намудор месозад.

Дар ба<ои анъана~ои давлатдории сосон$ ва ворид шудани он ба дастго~и идории хилофати Аббосиён вазирон ва котибони эронинаҷоди хилофат ма<оми ар|манде доштанд. Чунонки пештар ишора шуд, аксари кулли котибони хилофат эрониасл буда, ~арчанд дар коргузории девон~о забони арабиро истифода мекарданд, вале худ парвардаи мактаби фар~ангу тамаддуни оламшумули A|ам ма~суб мегардиданд, анъана~ои ин мактабро ба му~ити нав ва |а~оншиносии |адид созгор мекарданд ва бад-ин васила он суннат~о ва дастовард~ои миллии <авми хешро умри дубора мебахшиданд. Дар тасди<и ин нукта метавон ба як рисолаи]о~из, ки "Дар мазаммати котибон" ном дорад, истинод намуд.]о~из котибони девон~ои хилофати Аббос$ – ~амасрони худро барои он нак\~иш кардааст, ки он~о ба |ои ривояти ашъори араб, ахбору а~одис ва ом\хтани фи<~ ба мутолиаи ~икам ва амсоли Бузургме~р, "А~дномаи Ардашер", рисола~о ва китоб~ои нависандагони бузурги арабизабони A|ам – Абдул~амиди Котиб ва Абдулло~ ибни Му<аффаъ, осори тоисломии эрон$, аз <абили "Маздакнома" ва "Калила ва Димна" мепардозанд, ба усулу а<оиди дин$ ва ~атто "&уръон" бо назари тан<ид чашм мед\занд, сиёсати Ардашер, тадбир~ои Анўшервон ва тарзи давлатдории Оли Сосонро мад~ мекунанд.[1] Онч$ мавриди инти<оди]о~из <арор гирифтааст, a|амгароии котибони хилофат ва ~усни тава||\~и он~о ба фар~ангу тамадддуни ниёгонашон аст.

Во<еъан ~ам, котибони хулафои аббос$ ~омилони фар~ангу тамаддуни асили A|ам буда ва ин рисолатро аз дабирони тоисломии Эрон ба ирс гирифта буданд. Тасодуф нест, ки аввалин мутар|имони осори па~лав$ ба забони араб$, аз <абили Абдул~амид ибни Я~ёи Котиб,]абала ибни Солим ва да~~о донишварони дигар, ки мероси оли<адри A|ами тоисломиро ба олами ислом ворид кардаанд, ма~з аз ~амин таба<аи котибон бархостаанд. Тасодуф нест, ки а@лаби шоирону нависандагони эрониасл, ки дар давраи тасаллути забони истилогарон ва сукути за-бон~ои бум$ дар сада~ои VIII-IX осори худро ба забони араб$ навиштаанд ва рў~у равони фар~анги ниёгони тоисломии хешро дар <олаби забони бегона ~ифз карда тавонистаанд, вазифаи китобати девон~ои хилофатро бар \~да доштаанд.[2]

Ва ~амин котибон буданд, ки |унбиши миллатпарваронаи шуубияро ба са~наи муборизаи мафкурав$ бо араб~о ворид сохтанд ва худ пешо~ангони ин мубориза~о гардиданд, мубориза~ое, ки ~адафаш ~ифзи маънавии <авм~ои ориё$ ва э~ёи А|ам буд. [3]

Омили дигари э~ёи анъана~ои давлатдор$, фар~анг ва тамаддуни тоисломии <авм~ои ориё$ дар давраи Аббосиён фаъолият~ои густардаи вазирони эрон$ ба шумор меоянд. Бештари вазирон, алалхусус Бармакиён, Фазл ибни Са~л ва бародараш ^асан ибни Са~л, дар умури кишвардор$ на тан~о худ ба расму ойин~ои сосон$ пайрав$ мекарданд, балки, бо истифода аз нуфузи хеш ба халифа~ои араб, он~оро низ ба пазируфтани суннат~ои <адимаи ориё$ вомедоштанд. Дар нати|а, дар замони Аббосиён бо саъю к\шиши ин вазирони миллатд\ст дарбори хилофат ~амранг ва шабе~и дарбори Сосониён гардида буд.[1]

^усни тава||\~и вазирони эронии хилофат ба фар~ангу тамаддуни А|ам бор~о мун|ар ба он шудааст, ки халифа~о ва аъроби мутаассиб эшонро ба "эронгаро$" ва "зинди<а" айбдор кардаанд. Чунончи, вузарои хонадони Бармакиёнро ра<ибони арабашон ба пайрав$ аз дини Зардушт мутта~ам карда бошанд, Фазл ибни Са~л - вазири эроннаҷоди халифа Маъмунро ба к\шиши "та|диди давраи Кисро (Хусрав)-ву салтанати Сосониён" му|рим шумориданд.[2] Анъанаву суннат~ои тоисломии А|ам аз доираи дарбор ва а~ли сиёсату фар~анг фаротар рафта, дар ришта~ои мухталифи ~аёти |омеъаи исломии давраи Аббосиён доман густурд. Аз |умла, дар байни аъроб п\шидани либос~ои эрон$ ба ~укми одат даромад. Ид~ои бостонии Навр\з, Ме~ргон ва Ромр\з дар замони Аббосиён аз нав |ашн гирифта мешуданд.

Дар раванди умумии густариши фар~анг ва тамаддуни тоисломии эрон$ дар |омеъаи исломии давраи Аббосиён муси<ии <авм~ои ориё$ низ на<ши умда бозидааст. Ба ша~одати "Китоб - ул - о@он$"-и Абулфара|и Исфа~он$ (897-967)араб~о бо шунидани ла~ни сурудхонии асирони эрон$ дар ~ангоми тармими Каъба ба муси<ии А|ам дил баста буданд. Баъдан ба на~ви муси<ии эрон$ хондани ашъори араб$ аз |ониби як идда ромишгароне, аз <абили Тувайс, Ибни Мис|а~, Ибни Сурай| ва дигарон, ки аслан эроннаҷод буданд, ~укми анъанаро бар худ гирифт. Дар замони Аббосиён анъана~ои муси<ии А|ам ба |араёни бун-ёнгузори муси<ии хилофат табдил ёфт, ки далели бар|астаи он обр\ву нуфузи мактаби муси<ии бузургтарин ромишгарони аббос$ - падару писар - Ибро~им ва Ис~о<и Мавсилии эрон$ аст.[3] Ромишгарони мазкур ~унари Борбади сосониро ба ~айси намунаи олии муси<$ дар доира~ои муси<ии хилофат тал<ин мекарданд.

Дар тадовуми фар~ангу тамаддуни тоисломии <авм~ои ориё$ |унбиши мафкуравии шуубия на<ши муассир дошт. Ин |унбиш дар байни равшанфикрон ва аламбардорони илму фар~анги А|ам ~амчун аксуламал алай~и зулми маънавии араб~о ва эътироз ба му<обили нобаробарии сиёсиву и|тимо$, ки дар а~ди Умавиён ба ~адди аъло расида буд, дар нимаи авввали асри VIII пой бар арсаи ву|уд гузошт. Пайравони шуубия бо фар~ангу тамаддуни тоисломии аслофи хеш нозишу ифтихор мекарданд ва онро бар тамаддуни сода ва хашини аъроб ру|~он мени~оданд. Ин му<обилгузории Арабу А|ам, ба а<идаи шуубиён, мебоист имтиёз ва тасаллути тамаддуни эрониро бар тамаддуни аъроб собит кунад ва ~а<<и ба<ову идомати онро дар му~ити нави ислом$ таъйид ва таъмин созад.

Ма<сад ва мароми шуубиён пештар ва бештар аз ~ама дар адабиёти арабизабони аср~ои VIII-IX, ки шуарои эрониасл дар э|оди он са~ми бориз гирифтаанд, та|ассум ёфтааст. Дар адабиёти давраи мазкур ду маз~ари шуубияро метавон ташхис дод. Аввалан, як зумра шоирон ва нависандагони эронинаҷод дар осори худ р\~и шикастнопазири <авм-~ои ориё$, гузаштаи пурифтихор ва анъанаву суннат~ои тамаддуни бос-тонии А|амро ситоиш карда, дар ин замина ба инти<оли аносири поягузори фар~анги А|ам ба адабиёти араб$-мусалмон$, ба рушду тавсеаи дастоварди~ои маънавии ниёгони хеш дар шароите, ки забон~ои бум$ р\ ба сукут оварда буданд, мусоидат кардаанд. Аз ин миён шуарову удабои шуубимаз~аб - Исмоил ибни Ясор (ваф.750), Башшор ибни Бурд (714-783), Соле~ ибни

Абдул<уддус (ваф.783), Аб\ Нувос (756-815), Абон ибни Абдул~амиди Ло~и<$ (ваф.815), Са~л ибни ^орун (758-830), Аллони Шууб$ (охири асри VIII-нимаи аввали асри IX), Саъид ибни ^умайди Бухтакон (ваф.854) ва дигаронро метавон ёдовар шуд, ки че~ра~ои шинохтаи назми араб ма~суб мешаванд.[1]

Дуюм, дастаи дигар аз пайравони шуубия ба тар|умаи осори тоисломии A|ам ба забони араб$ тасмим гирифтанд, то бад-ин васила бузургии тамаддуни ниёгони худро дар чашми аъроб |илвагар созанд. Аввалин тар|ума~ои осори па~лав$ ба забони араб$ ба сол~ои 40-50-уми асри VIII мансуб мебошанд. То поёни ин аср му~имтарин осори тоисломии <авм~ои ориё$ ба араб$ на<л гардид. Баъдан, ~аракати тар-|ума дар хилофат ба |араёни пурвусъат ва густардаву муназзаме табдил ёфт. Дар Ба@дод ба пайрав$ аз академияи сосонии Гундишопур маркази тар|ума ва паҷ\~иш бо номи "Байт-ул-~икма" бунёд ни~ода шуд, ки дар фаъолияти он са~м ва ма<оми мутар|имони эрон$ ба@оят бузург буд.

Дар "ал-Фе~рист"-и Ибни Надим ва дигар маъхаз~ои арабизабон номи зиёда аз 25 нафар тар|умон~ои эрон$ ва унвони осоре, ки он~о тар|ума кардаанд, зикр шудааст.[1] Бешуб~а, бузургтарин намояндаи ин на~зати барозандаи милл$ Абдулло~ ибни Му<аффаъ (722-759) аст, ки дар ро~и тарви|, посдор$ ва тадовуми фар~анги A|ам |они худро <урбон карда буд. Суннат~ои мактаби тар|умаи Абдулло~ ибни Му<аффаъро удабои дигари эрон$, аз <абили]абала ибни Солим, Ис~о< ибни Язид, Му~аммад ибни]а~ми Бармак$, Мӯсо ибни Исои Кисрав$, Ба~ром ибни Мардоншо~, Умар ибни Фаррухон ва @айра идома ва та<вият доданд.[2] Ба аркони бунёдгузори |а~оншиносии навхези ислом$ созгор ва мутаносиб овардани аносири тамаддун ва фар~анги бостонии <авм-~ои ориё$ ва бад-ин васила ворид кардани он ба матну батни тамаддуни |адиди мусалмон$ ма~сули за~мат~ои фаровон ва пургустариши ин ду даста аз шоирон, адибон ва мутар|имони шуубимаз~аб буд, ки бо инти<оли мероси бузурге ба олами ислом поя~ои маънав$, фар~анг$ ва фалсафии онро шук\~у рифъати |а~он$ бахшиданд.

Ба ин маън$, дар давраи Аббосиён ойин~ои давлатдор$, анъана ва суннат~ои ~аётбахши фар~ангу тамаддуни тоисломии <авм~ои ориё$ аз авомили умда ва созанда дар шаклгирии |а~оншиносии нави ва~дон$ <арор гирифт. A|ам аз ли~ози фар~ангу тамаддун пас аз шикасти сиёсиву низом$ аз аъроб му|аддадан э~ё гардид.

Ин амр аз назари бориқбини донишмандони гузашта низ пин~он намондааст. Аз |умла, Аб\рай~они Берун$ дар "Осор-ул-бо<ия" ба пешг\ии муна||имони зардушт$ дар бораи бозгашти давлати эрониён ва ин пешг\иро ба давлати Дайламиён татби< кардани он~о ишора карда, чунин мефармояд: "Ман намедонам ч$ гуна давлати Дайламиёнро ~амон давлати мавъуд донистаанд, дар ~оле, ки далел~ои эшон бар давлати Бан$ Аббос дуруст меояд. Давлати Бан$ Аббос ~ам давлати хуросонӣ ва шар<$ аст."[3]

Ва<те сухан дар бораи э~ёи A|ам дар давраи хилофати Аббосиён меравад, чанд нуктаро бояд ба назар гирифт. Якум, A|ам дар ин давра дар <исмати @арби Эронзамини таърих$, дар <исмате, ки акнун ба маркази хилофати араб$-мусалмон$ табдил ёфта буд, э~ё гардид. Сониян, ин э~ё дар <олаби забони истилогарони Эронзамин – забони араб$ сурат гирифт. Солисан, исти<лоли сиёс$, ки рукни аслии э~ёи милл$ махсуб мешавад, дар ин даврон ~ан\з ба даст наомада буд, Бино бар ин, э~ёи A|ам дар замони хилофати Аббосиён бештар |анбаи фар~ангиву маънав$ дошт.]анба~ои дигари э~ёи миллии <авм~ои ориё$ - исти<лоли сиёс$, сиёдати забони милл$ ва "бозгашти" A|ам ба маз~ари аслии худ - шар<и Эронзамини таърих$ дар мар~алаи баъдина та~а<<у< пайдо кард. Ин мар~ала аз зу~ури давлати То~ириён о@оз ёфта, бо таъсиси давлати му<тадири Сомониён ан|ом пазируфт.

Яке аз саба<~ое, ки Аббосиён аз нати|аи ~укуматдории Умавиён ва шикасти он~о бардоштанд, он буд, ки бидуни |алб кардани хонадон-~ои маъруфи ма~алл$ ба идораи сарзамин~ои тобеъи хилофат, ба вича Моваруннa~ру Хуросон, |илавгир$ аз ш\риш~о ва |унбиш~ои исти<лолталабии мардум аз имкон берун аст. Бино бар ин, Аббосиён аз ибтидои фаъолияти худ дар са~наи таърих сиёсати баргумоштани таба<оти ашрофи ма~аллиро ба идораи вилоят~ои шар<ии хилофат пеш гирифтанд.[1] Аз |ониби дигар, ин сиёсат нати|аи тавсеаи нуфузи эрониён дар дастго~и идории марказии хилофат буд, ки пештар ба он ишора кардем. Ин сиёсат ~амчунон, ки хулафои аббос$ хостори он буданд, ба исте~коми ~окимияти эшон дар <аламрави вилоёти шар<ии хилофат мусоидат накард, балки барои исти<лоли баъдинаи Хуросону Моваруннa~р аз ~окимияти сиёсии хилофати Ба@дод ва аз тасаллути араб~о берун омадани он~о ро~ро ~амвор сохт. Дудмони То~ириён аз пешо~ангони ин раванди сарнавиштсози таърих$ ма~суб мешаванд.

Поягузори давлати То~ириён (821-873) То~ир ибни ^усайн дар давраи волии Хуросон будани Маъмун - писари халифа ^орунаррашид (786-809) ба \ наздик$ ва <аробат пайдо карда буд. Дар сарчашма~о ~окимии ша~ри Бушан|и вилояти ^иротро бар \~да доштани То~ир ва баъдан дар фур\ нишондани исёни Рофеъ ибни Лайс бар зидди волии аббосии Хуросон – Ал$ ибни Мо~он иштирок кардани \ зикр шудааст. Соли 812 ~ангоми муборизаи Маъмун бо бародараш Амин барои тахти хилофат То~ир ибни ^усайн лашкари Маъмунро, ки а@лаб аз а~ли Хуросон фаро~ам омада буд, сардор$ кард ва пас аз му~осираи яксола, соли 813 Ба@додро забт намуд ва Маъмунро ба маснади хилофат расонид. Бар ивази ин хидмат~о То~ир ибни ^усайн со~иби чанд мансаб~ои идор$ ва ~арб$ гардид ва саран|ом дар соли 821 амири Хуросон таъйин шуд.

То~ир ибни ^усайн дар идораи мамлакати худ сиёсати исти<лол-|\иро пеш гирифт. Бо фармони \ аз хутбаи намози |умъа номи халифа ~азф гардид. ^амчунин дар сикка~ое, ки \ дар соли 821-822 зарб задааст, номи халифа ёд нашудааст. Ин умур, ки амалан аз тобеъияти хилофат сар кашидани То~ирро намоиш медод, боиси марги нога~онии \ дар соли 822 гардид. Халифа Маъмун (813-833), бо ву|уди он ки аз майл~ои исти<лолталабии хонадони То~ириён во<иф буд, ма|бур шуд, ки пас аз То~ир ибни ^усайн писари \ - Тал~аро (822-828) ~окими Хуросон таъйин кунад. Бо ин амал бори аввал пас аз истилои араб суннати тоисломии эронии виросати ~окимият э~ё гардид.

Пас аз Тал~а бародараш Абдулло~ (828-844) бар маснади аморати Хуросон нишаст. Абдулло~ пас аз падараш дуввумин намояндаи бузурги ин дудмон буд. Дар давраи аморати \ вазъи и|тимоиву и<тисодии Хуросон р\ ба бе~буд овард. Дар партави як силсила тадбир~ои хушоянди \, аз <абили танзими умури обёриву зироат, интишори илму маърифат дар миёни авом, ба назму тартиб овардани молиёт, тамаркуз ва исте~коми низоми идории давлат ва @айра давлати То~ириён аз <удрат ва нуфузи бештаре бархурдор гардид. Сиёсати Абдулло~ ибни То~ир дар та~кими поя~ои давлат аз |ониби писари \ – То~ир ибни Абдулло~ (844-862) идома ёфт ва такмил пазируфт.

Дар давраи охирин намояндаи дудмони То~ириён - Му~аммад ибни То~ир (862-873) нишона~ои ин<ирози давлат ба зу~ур омаданд. Му~аммад дар му<обили лашкари нир\манди Яъ<уб ибни Лайси Саффор$ натавонист аз аморати хеш дифоъ намояд. Бад-ин минвол ~окимияти нимасраи То~ириён дар Хуросон ба охир расид. Бархе аз муаррихон давлати То~ириёнро давлати ниммуста<ил ва худи То~ириёнро хидматгузорони соди<и ислом ва амирулм\ъминин номидаанд[1] ва дар тасди<и ин матлаб ба иштироки хонадони То~ир$ дар ислом$ кардани Уструшана ишорат кардаанд. Дар ~а<<онияти ин ба~о шакке нест. Вале дар назар бояд дошт, ки То~ириён пир\зии бебозгашти исломро ба хуб$ дарк карда, мувофе~ бар он буданд, ки та~кими поя~ои давлатдор$ фа<ат дар заминаи дини нави яктопараст$ имконпазир аст. Бино бар ин, хидматгузории То~ириён ба ислом ба ~адаф~ои он~о, ки таъсиси давлати му<тадиру марказиятёфта буд, мувофи<ат мекард. Ин амали То~ириёнро то

андозае метавон бозтоби анъана~ои давлатдории Сосониён, ки мабнои онро э|оди давлати мутамаркиз ва дини ягона фаро~ам месохт, ба шумор овард.

То~ириён бо пуштибон$ аз илму фар~анг ш\~рате шоиста пайдо кардаанд. Аммо, ин пуштибон$ ду |анба дошт, ки дар аксари маворид м\|иби ихтилофи назари му~а<<и<он гардидааст. Аввалан, То~ириён тава||\~и хосаи худро ба забони араб ва адабиёти араб пин~он намедоштанд. Гузашта аз ин, Абдулло~ ибни То~ир ва чанде аз намояндагони дигари ин дудмон худ ба забони араб$ осори манзум ва мансур э|од кардаанд. >айр аз ин, дар баробари То~ириён дар Нишопур як идда шоирон ва адибони арабизабон |амъ омада ва аз ~имояти он~о бархурдор буданд. Ин амр ва ~амчунин ривояти баъзе тазкира~о дар бораи он, ки Абдулло~ ибни То~ир дастури ба об андохтани китоби па~лавии "Воми<у Узро"-ро додааст, боис шудааст, ки баъзе му~а<<и<он То~ириёнро ба адами тава||\~ ба фар~анги бостонии А|ам гуна~кор кардаанд. Дармстетер навишта буд, ки "То~ириён бештар Эронро азиз медоштанд, то он ки фар~анги эрониро".[1]

Аммо То~ириён ба анъанаву суннат~ои фар~ангу тамаддуни ниёгони тоисломии худ бетафовут набуданд. Дар таъйиди ин нукта метавон чанд далел овард. Якум, номаи маъруфи То~ир ибни ^усайн ба писараш Абдулло~ ибни То~ир, ки онро Табар$ дар "Таърих"-и худ зикр кардааст,[2] аз ли~ози шакл ва мазмун дар р\~и а~днома~ои шо~они сосон$ навишта шудааст. Дуюм, То~ириён аз шоирону нависандагони шуубимаз~аби эрон$ ~имоят мекарданд. Масалан, дар дарбори он~о шоир ва адибе чун Аллони Шууб$, ки нисбат ба араб-~о адовати шадид меварзид ва дар мазаммати он~о китоби "ал-Майдон фи-л-масолиб"-ро барои То~ир ибни ^усайн иншо карда буд, аз эътибор ва нуфузи хосае бархурдор буд. Сеюм, дар бештари осоре, ки аз |ониби шоирону нависандагони дарбори То~ириён э|од шудааст, р\~и А|ам ~увайдо аст. Чорум, дар давраи То~ириён дар радифи шуарои арабизабон ду шоири нахустини форсиг\ - ^анзалаи Бод@ис$ ва Ма~муди Варро< умр ба сар бурда, бо дарбори То~ириён иртибот доштаанд.

Дар даврони аморати То~ириён Нишопур ба маркази илму адаб табдил ёфт ва тава||\~и шуаро ва уламои мутаба~~ирро, ки то он р\згор дар маркази хилофат маъво гузида буданд, ба худ |алб намуд ва бад-ин васила раванди "бозгашти" илму адаби эрон$ ба зодбуми аслии хеш о@оз ёфт.

Талош ва пайкор~ои То~ириён дар ро~и исти<лоли сиёсии <авм~ои ориё$ дар шакли <атъитар ва устувортар аз |ониби Саффориён (873-900) идомат ёфт ва умарои ин хонадон дар ро~и касби исти<лол аз дастго~и хилофат гом~ои тоза бардоштанд. Саффориён, бар хилофи То~ириён, на аз хонадони ашрофи ма~алл$, балки аз миёни мардуми оддии Систон сар ба <иём кашида буданд.

Дар ибтидо Яъ<уб ибни Лайс бо бародараш Амр ибни Лайс ба дастаи @озиён пайвастанд ва алай~и Хори|иён ба майдони разм даромаданд. Дар ин |анг~о Яъ<уб бо мардонаг$ ва диловарии хеш дар миёни @озиён ва мардуми одд$ со~иби обр\ву нуфузи бузурге гардид. Яъ<уб соли 861 фармонде~и даста~ои @озиёни Систон Дир~ам ибни Насрро барандохта, худ бар Систон мусаллат гардид.[1] Дар як фосилаи к\то~и таърих$, дар байни сол~ои 865-866 Яъ<уби Лайс ^ирот, Бод@ис, >азна, Кобул, Гардез, Кирмон ва Форсро ба тасарруфи худ даровард ва аз @анимат~ои ба дастовардаи худ <исмеро ба Ба@дод фиристод, "то пайванди худро ба ислом ва халифа бинамояд".[2]

Соли 873 Яъ<уб ибни Лайс Нишопурро ба даст овард ва ба ~окимияти То~ириён дар Хуросон ну<таи таммат гузошт ва ба зуд$ ба с\и Табаристон мувоl е~ гардид. Халифаи Ба@дод, ки аз пир\зи~ои сипо~и Яъ<уб ба андеша афтода буд, ба \ аморати Хуросон, Табаристон, Форс ва <исмате аз]иболро бо пойтахташ - ша~ри Рай вогузор кард. Э~соси исти<лолталабии Яъ<уб бо ин ~ам <онеъ нагардид ва \ соли 876 ба с\и Ба@дод лашкар кашид, ки он бо шикаст ан|омид. Иллати ин шикастро муаррихон ба напазируфтани имдоди ш\ришгарони занг$ бо ро~барии Ал$ ибни Му~аммади Бур<аъ$ аз |ониби Яъ<уб марбут донистаанд.[3] Пас аз се соли ин юриши

бебарор ба Ба@дод Яъ<уб ибни Лайс дар соли 879 аз олам даргузашт ва ба |ои \ бародараш - Амр ибни Лайс ба маснад нишаст.

Амр марди со~ибтадбир ва мисли бародараш - Яъ<уб лашкаркаши тавоно буд. Халифа чанд маротиба к\шиш ба хар| дод, ки \ро аз аморати Хуросон барандозад, вале ~ар дафъа (дар сол~ои 884,886,889) ибтикороти \ бо ноком$ ва бо сул~и и|бор$ бо Амр ан|ом меёфт. Сол~ои баъдина Амр бо пир\з омадан бар Рофеъ ибни ^арсама аз Рай то ^иротро ба даст даровард ва аморати худро дар Хуросон устувор кард. Соли 892 халифа М\ътазид, ки нав ба тахти хилофат нишаста буд, ~окимияти Амрро ба Хуросон комилан эътироф кард. Рай низ бо фармони халифа ба <аламрави Амр мул~а< гардид. Амр бо ин ~ам <аноат накард ва аз халифа аморати Мовароунна~р, ки мулки Исмоили Сомон$ буд, талаб кард. Барх\рди низом$ бо Сомониён бо шикасти Амр ва аз байн рафтани давлати Саффориён дар соли 900 ба ан|ом расид.

Давлате, ки Саффориён бо з\ри сило~ таъсис карда буданд, дер напоид. Аммо дудмони Саффориён бо р\~и @олиби исти<лолхо~$ ва э~соси ме~анпарастии худ пойго~и шоистае барои зу~ури давлати Сомониён фаро~ам оварданд.

Пайкору лашкаркаши~ои пайдар~ам ба Саффориён имкон надод, ки ба сомон додани ~аёти илмиву фар~анг$ дар <аламрави мамлакати хеш ба таври густарда мубодарат намоянд. Бо ву|уди ин, Саффориён дар таърихи фар~ангу адаби <авм~ои ориё$ ба ~айси нахустин мубалли@он ва ташви<гарони шеъру шоир$ ба забони форсии то|ик$ ш\~рат ёфтаанд. ^арчанд ки ин амрро муаллифи "Таърихи Систон" ба нотавонии Яъ<уб дар фа~ми забони араб$ ~амл кардааст, он нукта мусаллам аст, ки бидуни фаро~ам омадани заминаи муносиб о@оз ва равна<и шеъри форс$ номумкин буд. Амири Саффор$ дар садади он буд, ки ба забон ва шеъри форсии то|ик$ расмият бубахшад ва заминаи муносиб ба равна<и баъдии он фаро~ам оварад. Ин аст, ки талошу такоп\ ва хидмати Саффориён дар фаро~ам овардани чунин як замина сазовори ситоиш ва ар|шиноси~ост.

4

Аз он ч$ дар боло ба таври и|мол$ гуфта омад, падидор мегардад, ки <авм~ои ориё$, мин|умла то|икон, дар а~ди бостон ва даврони мо<абли ислом дар оини |а~ондор$ та|оруби фаровоне анд\хта, ~амеша адлу инсоф, некию мардумнавоз$, |авонмардию одамият, фазоили ху|астаи ахло<$ ва авомили маънавиро ме~вари сиёсат ва низоми давлатдории хеш <арор додаанд. Аз баракати ~амин тава||\~и фарогир ба арзиш-~ои ахло<иву фар~анг$ буд, ки ниёгони маърифатпарвари мо, ба таъкиди са~е~и файласуфи бар|астаи асри XX К.Ясперс, ~ан\з дар даврони пеш аз милод, дар радифи <авм~ои бостонии мутамаддин ба таърихи маънавии |омеъаи башар$ о@оз ни~оданд.[1] Густариши низоми давлатдории <авм~ои ори}$, такомул ва рушди он бо густариши таърихи маънавии башар, ки че~раи инсон, |омеъа ва |а~онро дар а~ди бостон, <уруни вусто ва замони нав таъйид намудааст, баробар |ара}н гирифтааст. Дар ~ама мар~ала~ои таърих асолати маънавии давлатдории ни}гони мо бо фаро~ам омадани заминаи мусоид бо шук\~у |аloли тамом ба |илва меомад ва дар батни э|озофарини худ на~зат~о ва <и}м~ои |а~онгири фар~ангиро парвариш медод. Достони давлати Сомони}н ва тамаддуни оламшумули он низ зодаву парварда ва та|аллии ~амин р\~и фанонопазири А|ам буд.

Ин аст, ки асри X ва бахше аз садаи XI айёми пир\зии р\~онияти А|ам, замони нусрат ва сурури халло<ияти миллии <авм~ои ори}$ ма~суб мешавад. Дар ин даврони шук\~манд, ки даврони ав|и <удрат дар таърихи давлатдории то|икон ба шумор меояд, дудмони баландовозаи Сомони}н бо доштани @урури милл$ ва таассуби фар~ангиву маънав$ кохи м\~ташам ва муаззами тамаддуни бузурги хешро бунёд намуданд, ки бо гузашти ~азору сад сол ~амоно м\|иби ~айрат ва тафохури пасовандон аст.

Касби таба~~ур дар та|оруби давлатдории ^ахоманишиву Сосон$, та|алл$ ва хур\ши нир\и миллии ориёиён дар сарзамини му<аддаси Моваруннa~ру Хуросон, пайкор ва му|о~идоти фарзандони бедор ва бар\манди ин марзу бум дар |одаи худшинос$ ва худого~ии <авмию наҷод$ мунта~о дар давлати мутамаркиз ва абар<удрати Сомониён бо комилтарин ва|~е |амъбаст шуд. Ба <удрати сиёс$ даст ёфтани Оли Сомон на амри тасодуф, балки нати|аи манти<ии мубориза~ои муттасили исти<лолхо~она ва мусовотталабонаи ин хонадони олигу~ару ватанпарвар буд, ки авро<е рангин аз корнома~ои милливу фар~анг$ дар таърихи башар ба ёдгор гузошт.

Умарову вузарои сосон$ дар исте~коми мабонии ~у<у<иву сиёсии давлат, бунёдгузории ша~р~о ва рафо~ияту ободонии кишвар ба анд\хта~ои ~азору пан|садсолаи ниёгони хеш такя заданд ва дар баробари такмилу тадовуми русум ва низоми давлатдории бостонии <авм~ои ориё$ дастур~ои наве дар умури идории мамлакат вазъ намуданд. Дар раъси дастго~~ои идории давлат <арор доштани уммоли ~укумати Оли Сомон, ки аз амиру вазир то ма<омоти поёнии идор$ ба ~укми аксарият аз ало<амандони илму фар~анг будаанд, ба хусус мансаби олии "~о|иби бузург"-ро ба \~да доштани се хонадони м\ътабар ва ар|манди он р\згор: Балъамиёну]ай~ониёну Утбиён ба и<болу саодати Сомониён ва раияти ин сарзамини па~новар буд.

Ин номбардорони бузургон ба манзури та|диди сохтор~ои идор$ ва ни~од~ои и|тимоиву фар~ангии |омеъа тавонистанд талош~ои нир\~ои ватанхо~ ва миллатпарварро ба ~ам ованд, на~зат~ои фар~ангиву мафкуравии замонро чун василаи умдаи ва~дат ва итти~оди сиёс$ ба кор бигиранд. Аз ин ли~оз дастовард~о ва та|рибаи давлати Сомониён бо андаке та~аввулу татаввур дар дарозои аср~о аз |ониби давлат~ои Осиёи Марказ$, Шар<и Миёнаву Наздик ва соири кишвар~ои машри<замин исти<бол гардид.[1] Маз~ари гироиши Сомониён ба низоми идориву сиёсии дудмон~ои пуровозаи А|ам, таба~~ури комили эшон дар оини |а~ондории ниёгони хеш марбут ба аслу насаб ва гав~ари поки ин хонадон буд. Умарои сомон$ дар рагу шарён~ояшон тапиши набзи ниёгони вологу~ари хешро пайваста э~сос менамуданд ва ма~з ~амин э~соси олии пайванди р\~он$ бо ша~риёрони абар<удрати ~ахоманишиву сосон$ Оли Сомонро ба корнома~ои сарнавиштсози таърих$ ~идоят бахшид.

Сомониён дар назари хилофати Ба@дод чун амирони дастнишондаи он~о мансуб мешуданд, аммо ин тобеъият фа<ат |анбаи зо~ир$ дошт, дар <аламрави ~укумати худ амирони сомон$ аз ~ар |и~ат ба исти<лоли комили сиёсиву и<тисод$ даст ёфта буданд.[2] Аз манобеъи мутааддиди аср~ои миёна бармеояд, ки Сомониён ~е| го~тиб<и таомули расмии из~ори тобеъият ба халифа бо|у хиро|е надодаанд ва сипо~е низ ба Ба@дод нафиристода. Дар <арн~ои IX-X бо тава||\~ ба умури идории Сомониён мо тазо~ури як давлати <удратманди муста<ил ва решадорро мушо~ида мекунем. Тасодуф нест, ки дар ~амин даврон ма|м\и истило~оти хосаи давлатдор$ ба миён омад. Чунончи, истило~и маъруфи "Дарвозаи <удрат" ("Боб-ус-султон"), ки дар нисбати к\шки шо~он ва ма<арри идораи марказии ~укумат корбанд$ мешуд, дар адвори баъд, ба виҷа дар замони салтанати Усмониёну Сафавиён, дар шакл~ои "дори саодат", "боби ол$" ва ба сурати "дарвозаи ол$" мутадовил гардид.

Аз со~ибназарон п\шида нест, ки баъди футу~оти ислом$ дар баробари р\ ба ин<ироз овардани хонадони Сосониён <олаб~ои аслии а@лаби истило~у мушта<<оти <адимаи порс$, ки махсуси мансаб~ои давлат$ будаанд, аз <абили "шо~аншо~", унвон~ои сосонии Сагоншо~ (барои Сакистон - Систон), Кирмоншо~ ва @айра дар <уруни нахустини ислом$ тадри|ан та@йир мепазируфт ва ё аз ёд~о фаром\ш мегардид. Дар а~ди Сомониён бо ву|уди ма~фуз мондани иддае аз ановини <адимаи порс$, чун ихшиди Су@д ва афшини Усрушана, дар байни ~окимони ма~алл$ истило~оти араб$, амсоли "султон-ус-салотин" (тар|умаи та~туллафзии унвони "шо~аншо~") нуфузи бештаре касб намуданд. Мустала~оту воҷа~ои маъмурии арабиасле чун малик, амир, султон ва @айра батадри| бар воҷа~ои аслии порс$

тасаллут ёфтанд ва мунта~о мунlар бар он шуданд, ки <исме аз истило~оти маъмур$ ва коргузории бум$ аз доираи муомилоти идор$ берун афтоданд.

^ангоме ки ба корбандии ановини дарбор$ дар аср~ои 1Х-Х ва <уруни баъд мувоlе~ мешавем, манзараи аlибе пеши назар меояд. Дар а~ди Сомониён воҷаи малик ба ~айси унвони lомеъи ~укком мустаъмал буд. Аммо истило~оти амир бештар дар мавриди таъкиди вобастагии ~окимон аз хилофати Ба@дод ба кор мерафта. Воҷаи "султон", ки дар ин адвор ва ~атто пештар аз он ~ам ба сифати унвони мутадовили ро~бари дуняв$ дар Хуросону Моваруннa~р истеъмол мегардид, дар сада~ои IX-Х бештар дар нисбати ~окимони ма~алл$ мавриди истифода буд. Аммо дар р\згори Салlу<иён истило~и мазкур ба ~окими муста<ил итло< гардида, калимаи "малик" амирони ма~аллиро ифода мекард. Андаке баъдтар Оли Б\я дар тарвиlи истило~и "малик" на<ши умда бозиданд. Пешо~ангони ин дудмон бино ба гироиши шадид ба ташайй\ъ воҷаи мазкурро, ки ~еl гуна ишколи маз~аб$ эlод намекард, руl~он ни~оданд ва ин и<дом дар lараёни рушди худ "малик"-ро бар унвони па~лавии "шо~аншо~" мусаллат гардонид. ^амчунин унвон~ои "султон-ус-салотин" ва "амирулм\ъминин", ки аз ановини мутадовили он замон ма~суб мешуд, истило~и "шо~аншо~"-ро таъвиз карда буд.

Раванди фарогири матрукшавии истило~оти идории порс$ ва тасарруфоти р\зафзуни унсур~ои араб$ ~ан\з дар о@ози густариши ислом ва салтанати аъроб ба назар мерасад. Чунончи, дар фармон~о ва а~днома~ои асри УII унвони "омили амирулм\ъминин" ва дар <арни IX унвон~ои "амид" ва "хоlаи амид" дар маноти<и гуногуни Хуросон доман густурдааст.

Муассиси силсилаи Саффориён бидуни ~еl гуна унвон худро Яъ<уб номида, бародараш со~иби унвони пуршук\~и "ан-носир фи дин-ил-Ло~ ал-муваффа< би-л-Ло~ Амр ибни Лайс" буд. ^уккоми То~ир$ дар зикри ановини хеш фа<ат аз воҷаи "амир" истифода кардаанд. Дар нисбати бунёдгузори давлати Оли Сомон – Исмоил ибни А~мади Сомон$, ки подшо~ии таъсискардаи \ дар назари ~амзамонон ва пасовандонаш ёдовари императори~ои бостонии Аlам ба шумор меомад, го~о унвони "со~иб", аммо @олибан истило~и "амир" ба кор рафтааст. Баъд аз салтанати Н\~и аввал, ки маротибае зимни корбандии унвони "мавло амирилм\ъминин" таа~~уди худро бо халифа ба маърази намоиш гузоштааст, умарои сомон$ ал<оби "сайййид"-ро бар номи худ афзудаанд. Чанде баъд Мансури аввали Сомон$ нисбати хеш унвони "ал-амир ас-сайййид, ал-малик-ал-музаффар иддатулло~"-ро ба кор баст, аммо писараш бо пазируфтани ла<аби "ал-малик-ал-Мансур" унвони соддатареро барои худ муносиб донист.

Мутафаккири олима<оми авохири асри Х Аб\рай~они Берун$ дар "Осор-ул-бо<ия" роlеъ ба адами таассуб дар гузиниши унвону ла<аб~о аз lониби амирони сомон$ сухан ронда, ба <айд овардааст: "Вале Сомониён, ки со~иби Хуросон буданд, дар ин ла<аб~о ра@бат нанамуданд ва тан~о ба куния <аноат карданд. Ва дар замони салтанати худ бо ин ном~о хонда мешуданд: Малик, Муайяд, Муваффа<, Мансур, Муаззам ва Мунтасир. Ва пас аз марги худ ин тавр номида шуданд: ^амид, Ша~ид, Садид ва @айра".[1]

Пазироии Сомониён аз ановину ал<об ва <олаб~ои воҷасозии араб$ истило~оту мушта<<оти порсиро матрук ва мансух нагардонид, балки эшон бо паймудани тари<и тавозун ва шинохти ~адди эътидол к\шиш доштаанд ба унвон~ои мутадовили аlдоди хеш, аз <абили "шо~и шо~он", "шо~аншо~", "бухорхудот", "девон", "дабир" ва @айра расмият бубахшанд ва барои рушди ояндаи он~о пойго~~ои шоиста фаро~ам оваранд. Худованди "Сиёсатнома" дар иртибот бо ин матолиб дар фасли "Дар маънии ал<об" ба саро~ат нигоштааст: "Ва имр\з камтар касеро агар да~ ла<аб камтар нависанд, хашм гираду биёзорад. Ва Сомониён, ки чандин сол аст, ки подшо~

буданд ва аз Мовароунна~р сар то ба сар ва аз Хоразм то Нимр\з ва >азнин фармон доданд, ~ар якеро як ла<аб будааст: Н\~ро – “шо~аншо~”, падарашро – “амири садид” ва |аддашро – “амири ~амид” ва Исмоил ибни А~мадро – “амири одил” хондаанд”.[1]

Муло~изоте, ки <аблан зикр гардид, мубаййини ин матлаб аст, ки дудмони Оли Сомон ~амзамон бо исти<бол ва таъсирбардор$ аз низоми давлатдории дорулхилофаи Ба@дод дар дарбори худ оини |а~ондории Сосониёнро та|дид намуданд, бо и<тизои замони нави таърих$ ни~од~о ва |анба~ои мухталифи онро басту тавсеа бахшиданд. Ба@доду Бухоро дар умури давлатдор$ мадюни Тайсафуни Сосониён буданд ва ~амин пуштвонаи нир\манди таърих$ дастго~~ои идории Сомониёнро сармаш<и салотини >азнавиёну Сал|у<иён гардонид. Одоби гузиниши унвону ал<об дар р\згори Оли Сомон низ ба на~ве бориз омезиши суннат~ои кишвардории <авм~ои сомиву ориёиро намудор месозад.

Сомониён дар баробари тадовуми анъана~ои давлатдории сосон$ дар ришта~ои мухталифи идории худ низом ва сохтор~ои дастго~и хилофатро пайрав$ кардаанд. Чунонки дар Ба@дод ма~алли дафотири мухталифи адл аз дарбор |удо буд, дар Бухоро низ ду шохаи ~окимияти давлат$ (дарго~ ва девон) арзи ву|уд кард. Ва ё худ амир Исмоил бо тава||\~ ба созмони дохилии хилофат дастаи му~офизону |ондоронро таъсис дод. ^амчунон ки дар ташкилоти горди хулафои аббос$ <удрат ба дасти @уломони турк афтода буд, дар дарбори Сомониён низ, ба хусус баъд аз салтанати амир Исмоил, @уломони турк ба ~адди дахолат ба умури идор$ та@аллуб пайдо карданд. Тавре ки Аббосиён бино ба ташанну|и вазъият ва авомили дигар пойтахтро аз Ба@дод ба Сомарра к\чониданд, бархе аз умарои Оли Сомон низ ма<арри ~укумати худро ба ~аволии беруни ша~р инти<ол доданд. Амирони сомон$ ба |и~ати исте~коми амният дар ну<оти мухталифи мамлакат го~о дар ша~р~ои дигари Мовароунна~ру Хуросон ба муддати т\лон$ манзил мегузиданд. Чунончи, Наср ибни А~мади Сомон$ дар зимистон пойтахтро ба Самар<анду атрофи он ва го~о ба ^ирот инти<ол медод. На<ли макон кардани дарбор ва мав<еияти тахтго~, агарч$ дар адвори баъд$ аз |ониби силсилаи умарои турк, аз <абили Масъуди Салчу<$, Арслон ва Ту@рал идомат пазируфт, вале амри мазкурро му@улон ба ~укми <онун даровардаанд.[2]

]ои таъкид аст, ки исти<боли Оли Сомон аз баъзе виҷаги~ои умури давлатдории дорулхилофат дар заминаи та|дид ва такмили суннат~ои худ$ сурат мегирифт. Он~о ба идроки са~е~и ин матлаб расида буданд, ки оини кишвардории хулафо аслан бозтобест аз та|рибаи таърихии <авм~ои ориё$. Дар ин замина пайгириву исти<бол аз дастго~и идории Ба@дод дар назари умарои сомон$ ва ~амзамонони эшон маънои бозгашт ба асолат ва ~увияти миллии хешро ифода мекард.

Нуфузи суннат~ои |а~ондории мардуми эрониасл ба а<воми @айр, ба хусус аъроб, аз ин <азия низ ошкор мегардад, ки бисёре аз истило~у мушта<<оти давлатдор$, чун девон[1], вазир[2] ва @айра, ки дар забони араб$ тасаллут пайдо кардаанд, аз реша~ои <адими порс$ мушта< шуданд.[3] Чунончи, во~иди лу@авии “девон” таърихан бо воҷаи “дабир” ~амреша аст[4], аммо воҷаи “вазир” аз моддаи лу@авии “варзака”-и забони мод$, ки яке аз забон~ои шимол$-@арбии <адими эрон$ ба шумор меояд, сарчашма гирифтааст.

5

&иём~ои сарнавиштсози сиёсиву и<тисод$ ва на~зат~ои даврони Сомониён як р\йдоди тасодуф$ ва ё инфи|ор$ набуда, пайомади раванди тадри|ии рушду камолоти кулли ришта~ои ~аёти сиёс$ ва умури идор$, нати|аи такомул ва та~аввули афкору а<оиди таба<оти мухталифи |омеъа ва тазо~ури замина~ои и<тисодиву маънавие ма~суб мешавад, ки баъди тасаллути араб бо пайкор~ои ме~анпарваронаи фарзандони бедор ва бар\манди А|ам ба ву<\ъ пайваст.

Дар сарзамини а|додии хеш му|аддадан ба <удрати сиёс$ расидани дудмон~ои бум$ ба авомили мутааддиди айниву зе~н$ марбут буд.

Дар даврони Сосониён ба и<тизои тавсеаи <аламрави эшон барои идораи ша~ру наво~ии кишвар омилону волиён ва ба истило~и он замон “марзбонон” маъмур гардиданд, ки аз тари<и дастго~~ои марказии император$, ки дар Тайсафун во<еъ буд, идора карда мешуданд. Тахтго~и хилофат <арор гирифтани ша~р~ои Куфаю Басраи Байнанна~райн <авми фоте~и арабро ба корбандии низоми мазкури идор$ ~идоят менамуд. Аммо хулафои умав$, бино ба пойбанд$ ва гироиши шадиди хеш ба русуми зиндагии бадавиён, натавонистанд ташкилоти идории хилофатро ба ~адди дастёб$ дар саросари <аламрави ~укумати ислом$ <удрат ва тамаркуз бубахшанд. Мав|удияти садди |у@роф$ боиси он гардид, ки дар адвори оянда <исмати шар<ии Эрон, ба вича Мовароунна~ру Хуросон, аз та~ти назари Байнанна~райн дур афтоданд. Даргири~ои дохилии <абила~ои аъроб ва ташанну|у парешони~ои марбут ба он, бо ву|уди иддаои ~у<у< ба тадовуми ~окимияти хеш дар хилофати шар<$, аббосиёнро ба та|диди сиёсати бунёдгузори хилофат ма|бур сохт, ки зу~ури он таъсиси дастго~~ои идор$ ва маъмурияти бум$ дар ин маноти< ма~суб мешавад. Ин и<домн дар зо~ир и|бор$, вале дар асл дурандешонаи хулафои аббос$, дорои |анба~ои мухталиф ва бисёр му~ими сиёс$ буд, ки на тан~о ~укумати аъробро имтидод бахшид, балки дар аср~ои IX-X хонадон~ои боэътибори ма~аллиро аз касби <удрат ва машруъияти сиёс$ бархурдор гардонид. Бад-ин васила омили аслии ш\риш~о ва исён~ои озодихо~ии миллии <авм~ои мафту~ то андозае фур\ нишонда шуд.

Мардони ватанпарасту олитабори Хуросону Мовароунна~р бо фаро~ам омадани ин фурсати муносиб ба тадри| ма<омоти ро~барии марзу буми а|додии хешро ба даст оварданд ва барои та|аддуди хасоис ва р\~онияти миллии ~ам<авмони худ саъйи боли@ ба хар| доданд. Ин ~ама пайкор~о ва поймарди~о дар ро~и тасаллут бар <удрати сиёсии зодбуми хеш ва ба даст гирифтани сарнавишти таърихиву и|тимоии миллати бузурги ориё$ аз илтизоми мар~алаи |адиде дар раванди пургустариш ва ~аётбахши худого~$ ва худшиносии ин <авми мутамаддини бостон$ паём мерасонид.

Бурузи ошуфтаг$ дар р\згори и|тимоии асри X, ихтилоф~ои шадиди мудаввом дар миёни а~ли тасаннун ва пайравони м\ътазилия, ~амчунин даргири~ои а~ли суннат ва маз~аби ташайй\ъ, <иём~ои исти<лол|\ии сиёс$ дар хилофати шар<$, Сурия, Миср ва @айра бо ву|уди ма~фуз мондани таомули зарби сикка ба номи халифа, ~окимияти Ба@додро аз ботин мутазалзил сохт. Заъфи ма<омоти сиёсиву низомии хилофат, аз ~амин нукта ~ам пайдост, ки хулафои аббос$ дар му<обили к\чактарин му<овимати То~ириён о|из омаданд, зеро намояндаи тавонои ин дудмон – Абдулло~ ибни То~ир (828-844) баъди маъмурият ёфтан ба фармонде~ии горди му~офизи Ба@дод <удрати во<еъиро дарёфта буд. ^амаи ин ташанну|у табодули ~аводис тавофу< ва инси|оми халифаро ба шароити во<еъ$ та<озо мекард. Ин аст, ки ба дунболи та@айюри тадри|ии вазъият халифа авлотар он донист, ки умури дунявии хилофатро ба амирони ма~алл$ вогузор намояд.

Дар ин замина буд, ки Саффориён дар соли 867 бо намоиши зо~рии тобеъияти худ ба хилофати Ба@дод, дар амал бо ~ифзи исти<лоли сиёс$ ба пайрезии давлати худ о@оз ни~оданд. Аз ин р\згор ба баъд нуфузи амирулм\ъминин дар Хуросону Мовароунна~р фа<ат бо расмият бахшидан ба <удрат~ои сиёс$ тавассути ирсоли маншур~о ма~дуд гардид. Сомониён низ, тавре ки дар боло ишорат рафт, бо дарёфти маншури Мовароунна~р (874) ва Хуросон (900), ~арчанд номи халифаро дар хутбаи намоз зикр мекарданд ва дар сикка~о зарб мезаданд ва го~-го~ ~адя~о ба с\и Ба@дод мефиристоданд, вобастагии дигаре бо хилофат надоштанд. Манобеъву маохизи аср~ои ми}на ша~одат меди~анд, ки Оли Сомон ба дорулхилофа хиро| намепардохтанд ва дар си}сати дохиливу хори|ии худ низ комилан со~ибихтиёр буданд.[1]

Ро|еъ ба таназзули <удрати халифа дар сарчашма~ои <адима матолиб ва асноди фаровоне мастур аст. Чунончи, халифаи нав баъди |улуси расмии худ, тиб<и таомул

ба маноти<и мухталифи хилофат расулони хешро мефиристод, аммо ин расулонро мушкилот ва душвори~ои сангине пеш меомад. Зеро амирони ма~алл$, мин|умла умарои Оли Сомон, го~о ба сари <удрат омадани халифаи навро, ки одатан дар Ба@дод бо |абру з\р$ ва фитнаву и@вогари~о сурат мегирифт, расман эътироф намекарданд ва дастур медоданд, то хутба ба номи халифаи маъзул хонда шавад.

Вале лозим ба таъкид аст, ки дудмони Сомониён дар ро~и касби <удрати сиёс$ дар Моваройунна~р бо он ~ама на|обати хонаводаг$ ва пуштибонии мардум ба ризоият ва ~усни тава||\~и Ба@дод низ ниёз доштанд ва онро василаи расмият ёфтани давлати худ ба шумор меоварданд. Баъди дурушт$ ва саркаши~ои Яъ<уб ибни Лайси Саффор$ хулафои аббос$ бо доштани ого~$ аз р\~ияи миллии Моваройунна~ру Хуросон ва пайгирии манофеъи таба<отию динии хилофат дар ин маноти< ба сари <удрат омадани хонадони олитабори сомониро фоли нек медонистанд. Бино бар ин, хилофати Ба@дод дар садади он баромад, ки аз <удратёбии дудмони мазкур ~адди мумкини манофеъро ба даст оварад ва онро авомили умдаи ~ифзи нуфузи дин$ ва сиёсии хеш дар марз~ои шар<ии империтории аъроб <арор ди~ад.

Ин амр аз ли~ози му~иту шароити таърих$ бо ормон~ои миллии мардум ва бо р\~ияи маз~абиву маънавии минта<а низ мувофи<ати ому том дошт. Ёдовар шудан кофист, ки яке аз пешвоёни маз~аби ~анафия дар Моваройунна~р Аб\абдулло~ ибни Аб\~афс мула<<аб ба "Аб\~афси са@ир"* дар парешонтарин ла~азоти таърихи Бухоро ва сарнавишти амир Исмоил бо камоли сид<у ихлос аз амири сомон$ пуштибон$ намуд. Исмоили Сомон$ ва пасовандони \ |онибдор$ аз дини мубини ислом ва хидмати соди<она ба маз~аби ~анафиро аз авомили му~им ва замонати тадовуми ~окимияти хеш ба шумор оварданд. Пайравони ~анафия дар баробари ~у<у<и дин$ ба ~у<у<и дуняв$ низ тава||\~ гуморида, ба урфу одат, ойину русум ва тафаккуру р\~онияти тоисломии <авм~ои @айриараб бетафовут набуданд ва к\шиш бар он доштанд, ки дини нав-хези ва~дониро бо |а~оншиносии хал<~ои бум$ ва тамоюлоти миллии он~о созгор ованд. [1]

Орову а<оиди ~анафиён бо гироиши бесоби<аи худ ба асолати миллии <авм~ои @айриараб дар кишвар~ое, ки ~авои исти<лол дар сар доштанд, ба со~ати сиёсати давлат бардошта шуд ва имконе фаро~ам овард, ки анд\хта~ои маънавии а<вомиориё$ му|аддадан э~ё бишаванд ва бо |илва кардан дар либоси ислом аз та~о|уми шадиди мутаассибон на|от ёбанд. Дар иртибот ба ин масъала тазаккур бояд дод, ки исти<боли гарми муаллифони исломии <уруни вусто аз амирони Оли Сомон то ~адде марбут ба ин далел аст.

Тиб<и ахбори манобеъи таърих$ фа<е~ ва олими мутаба~~ири он р\згор хо|а Аб\~афси Кабир (ваф.834) аз мубалли@они маъруфи ~анафия дар Моваройунна~р буда ва дар ин замина Бухоро ба маркази му~ими маз-~аби ~анаф$ табдил ёфтааст. Донишмандон ~адс задаанд, ки хо|аи маз-кур бунёдгузор ва муравви|и ин маз~аб дар Бухоро будааст.[2] Асноди фав<уззикр далолат меди~ад, ки мо~ият ва ме~вари сиёсати Оли Сомонро равиши мусола~атомези ба ~ам пайвастани а~дофи милл$ ва маз-~аб$ фаро~ам овардааст. Беэътино$ ба ин |араёни пурнуфуз, бидуни тардид, зербинои маънав$ ва мафкуравии давлати Сомониёнро дар маърази хатар мегузошт, чуноне ки баъдтар ало<амандии шадиди Нас-ри дувум ба |унбиши маз~абии <арматия хавфи таъвизи куллии сиёсати кишварро аз Ба@дод ба с\и хилофати фотимиёни Миср ба ву|уд оварда буд.

6

Дар даврони ~укумати Сомониён мабонии ~у<у<$ ва шакл~ои умури идории Оли Сосон дар сохтор~ои низомии и|тимо$ му|аддадан р\и кор омаданд. Му~имтарини он~о та|диди оини девонсолор$ ба шумор меомад, ки дар заминаи омезиш бо <авонини ~у<у<ии ислом дар шакл-гирии давлати Сомониён, сохтор~ову дастго~~ои идор$ ва ни~од~ои мафкуравию фар~ангии |омеъа таъсири ами< бо<$ гузошт.

Маълум аст, ки низоми идории девонсолор$ дар а~ди Аббосиён тамаркуз ва густардагии бесоби<ае пайдо намуд. Хилофати Ба@дод барои ~ар вилоят як девон тахсис дода буд. Девон~ои маноти<и гуногуни хилофат, ки аз ду бахш: идориву мол$ иборат буданд, дар о@ози <арни Х дар "девон-уд-дор", ки девон-ул-машри<, девони Байнанна~райн ва девони >арбро фаро мегирифт, мутта~ид карда шуданд. Бад-ин минвол та<симбандии сарзамини Эрон ба маноти<и ало~идаи идор$ тиб<и дастуроти <адим$ ан|ом пазируфта, таъйину тафвиз ва азли ~окимону фармонравоёни мавзеъоти гуногун аз |ониби халифаи Ба@дод сурат мегирифт.

Ба ду шохаи ~окимияти давлат$: дарго~ ва девон бунёд ёфтани давлатдории Сомониён, во<еан аз густариши ташкилоти муназзам ва муста<или идории Оли Сомон гуво~$ медод.]араёни баъдии ~аводис, ба таври мабсут нишон дод, ки дар ин даврон давлати Сомониён дар радифи шо~аншо~ии Сосон$ ба са~наи корнома~ои сарнавиштсози таърих$ ворид шуд. Ма~з дар а~ди Сомониён, ба хусус замони фармонравоии амир Исмоили Сомон$, дар саросари Моваруннa~ру Хуросон низоми собити идор$ таъсис ва тавсеа ёфт, ки дудмон~ои То~ириёну Саффориён бино ба авомили мутааддиди айниву зе~н$ ба он даст наёфта буданд. Дар партави ибтикорот ва пайкор~ои барозандаи амир Исмоили Сомон$ Бухоро дар саросари машри<замин ба маркази тавонои сиёс$ ва конуни бе~амтои фар~анг$ табдил ёфт.

Умарои сомон$ зимни та<сими <удрат дар миёни дарбор ва девон к\шиш ба он доштаанд, ки дар бунёди низоми давлатдории хеш ~адди эътидол ва таносубро риоят намоянд. Зеро он~о мувo|e~ буданд, ки тар|e~ ни~одани ваколат ва <удрати яке аз ришта~ои дастго~и ~укумат$ и<тидори давлатро аз ботин заъиф месозад. Чун ба умури идории дарбор ва девони Сомониён бо тааммул назар меафканем, ~амоно дармеёбем, ки ~амаи сохтор~ои ~укумат$ дар самти мушаххас фаъолият варзидаанд.

Мансаби со~ибул~арас ва ё амири ~арас, ки бори нахуст дар а~ди салтанати Муъовия расмият пайдо карда буд, дар ибтидо бо вазифа ва сало~ияти со~ибушшурт, ки соби<ан дар раъси низомиёни ша~р <арор дошт, мушобе~ буд. Дар а~ди Аббосиён ваколати амири ~арас аз ниго~и сиёс$ хеле махдуд буд. Ашхосе, ки дар сари ин мансаб <арор доштанд, бештар ба сомон додани фармон~ои марбут ба <атл ё дар банд ни~одани му|римон, ки халифа содир менамуд, ишти@ол меварзиданд. Дар адвори сон$, билхосса дар даврони ~укумати Сомониён, дастго~и амири ~арас басту тавсеа ёфт ва бо дарёфтани ~у<у<и дахолат ба умури сиёсии мамлакат аз нуфузу эътибори зиёде бархурдор гардид.

Ро|еъ ба ма<ом ва мартабаи со~ибул~арас Хо|а Низомулмулк дар "Сиёсатнома"-и хеш фармудааст: "Амири ~арас ба ~ама р\згор яке аз шу@л~ои муаззам будааст. Чунонки гузашт, баъд аз ^о|иби бузург ~е| кас аз амири ~арас ба дарго~ бузургтар набудааст. Аз он, ки шу@ли \ ба сиёсат тааллу< дорад, ~ама аз хашму у<убати подшо~ битарсанд ва чун подшо~ бар касе хашм гирад, \ро фармояд гардан задан ва дасту пой буридан ва бар дор кардан ва ч\б задан ва ба зиндон бурдан ва дар чо~ кардан. Ва мардумон, аз ба~ри |они хеш, бок надоранд молу неъмат фидо кардан ва ~амеша амири ~арасро к\су аламу навбат будааст ва мардумон ба масал аз \ беш тарсиданд$, ки аз подшо~ ва андар ин р\згор ин шу@л хал< шудааст ва равна<и ин кор бибурдаанд...".[1]

Лозим ба таъкид аст, ки амирони сомон$ дар дурдасттарин маноти<и <аламрави хеш намояндагони хос доштанд, ки эшон ~ангоми азлу истеъфо ва ё ~озир набудани ~оким дар ~ангоми набард ва лашкаркаши~о то вуруди ~окими нав ваколат ва масъулияти \ро бар д\ш мегирифтанд ва бино бар ин <удрати намояндагон аз назари замон хеле махдуд буд. Дар ~узури ~окимон таба<аи махсуси "мушовирон" амал мекарданд ва, бар хилофи намояндагон, аз маъмурияти доим$ бархурдор буда, дар манобеъи таърих$ бо ановини мухталиф ёд шудаанд. Чунончи, муаллифи "Таърихи

Табаристон” маъмурони мазкурро бо истило~~ои “мунш$” ва “вазир” ёд кардааст.[2] Тиб<и ахбори сарчашма~ои таърих$ \ дар миёни а~ли дарго~ аз бонуфузтарин шахсият~о ба шумор омада, бар кулли ходимони умури идор$ тасаллут доштааст. Подшо~они он р\згор ба нишони <адршинос$ аз хидмати эшон ангуштарии хешро та<дим мекарданд, яъне ваколати \ро ба маротиб тавсеа мебахшиданд.

Бояд гуфт, ки ба мансаб~ои олии низом$, ба виҷа ба мансаби вол$, дар баробари афроди хонадони ~оким го~о @уломони хонапарварди турк – баъди хидмат ва маъмурияти чандинсола – со~иб мешуданд. Чунончи, Хо|а Низомулмулк бо такя ба низоми давлатдории Сомониён тартиби @уломони сарой ва ба ав|и <удрат расидани @уломони туркро ба <арори зер шар~ додааст: “^ан\з дар а~ди Сомониён ин <оида бар |о ~амебудааст. Ба тадри| бар андозаи хидмату ~унар ва шоистаг$ @уломонро дара|а меафзуданд$, чунонки @уломе хариданд$ ва як сол \ро пиёда хидмат фармуданд$ ва дар рикоб ба <абои зандани|$* шуд$. Ва ин @уломонро фармон набуд$, ки пин~ону ошкоро дар ин як сол бар асб нишаст$ ва агар маълум шуд$, молиш доданд$ ва чун як сол хидмат карданд$, вусо<бош$ ба ~о|иб бигуфт$ ва ~о|иб маълум кард$, он га~ \ро асбе турк$ бидоданд$, боз <ош дар ком гирифтаву лигому дуволи сода. Ва чун як сол бо асбу тозиёна хидмат кард$, як сол \ро <аро|\р$ (шамшери сарка| - С.А.) доданд$, то дар миён баст$ ва соли пан|ум зине бе~тар ва лигом ба кавкабу <абои дороиву дабусе, ки дар ~ал<а овехт$. Ва соли шашум |омаи унвон ва соли ~афтум хаймаи яксар$ ва шонзда~мех$ доданд$ ва се @уломи худро дар хайли \ карданд$ ва \ро “вусо<бош$” ла<аб карданд$ ва куло~е намади сиё~и сим кашида ва <абои кун|а дар \ п\шида. Ва ~ар сол |о~у та|аммул ва хайлу мартабати \ меафзуданд$, то хайлбош$ шуд$. Пас ~о|иб шуд$. Агар шоистагиву ~унари \ ~ама |о маълум шуд$ ва кори бузург аз дасти \ баромад$ ва мардумдору ~удовандд\ст буд$, он го~ то сивупан|сола нашуд$, \ро амир$ надоданд$ ва вилоят номзад накарданд$. Ва Алптегин*, ки бандаву парвардаи Сомониён буд, ба сивупан|солаг$ сипа~солории Хуросон ёфт”.[1]

Матлаби дигаре, ки аз <авли Хо|а Низомулмулк истинбот мешавад, ин аст, ки волии Хуросон, ки бо номи “сипа~солор” ишти~ор ёфтааст, <исмати бузурги <аламрави Сомониёнро аз Нишопур идора мекард. Сипа~солор дар дарбори Сомониён аз ма<оми ар|манд ва <удрати во<еъии сиёсиву низом$ бархурдор буд, то |ое, ки амир дар ~ангоми интихоби вазири аъзами хеш бо \ машварат мекардааст. Фузун бар ин, чунонки Б.Шпулер таъкид кардааст, сипа~солори Хуросон ~у<у<и таъйини фармонде~и низом$, мутасаддиёни умури маз~аб$, вазири молия ва, ба э~тимол, интихоби “вазири мушовир”-ро низ дар ихтиёр доштааст.[2]

Дигар аз мансаби му~имми дарго~ вакил ба шумор меомад, ки дар асл ~укми \ барои кулли амалдорон раво буд. Пиромуни ма<оми вакил дар дарго~ Хо|а Низомулмулк овардааст, ки вакил$ бар д\ши “марде м\~тарам ва маъруф будааст ва касе, ки а~воли шаробхона ва охуру сарой~ои хос(с) ва фарзандону ~авош$ ба вай тааллу< дорад ва ~ар мо~е, балки ~ар р\зе, бояд ки шинохтаи ма|иси ол$ бошад ва бо \ сухан г\яд ва ба ~ар ва<те пеш ояд ва ~ол намояд ва истилои рой кунад ва он ч$ мех\раду меди~аду меситонад, хабар ди~ад ва ба раъйи ол$ арз кунад ва \ро ~урматеву ~ашамате тамом бувад”.[1]

Ба |уз ин дар дарго~ як силсила мансаб~ои к\чактар, чун дарбон ва @айра ву|уд доштанд ва умури дохилии дарбор тавассути он~о танзим меёфт.

7

Дар о@ози ин фасл ишорат рафта буд, ки <авм~ои ориё$ ба манзури танзими умури идории мамлакат ~ан\з дар <арн~ои мо<абли ислом ба пайрезии оини девонсолор$ пардохта буданд. Дар р\згори хулафои рошидин аъроб ба та<лид аз эрониён ин оини гаронмояи давлатдориро дар <аламрави билоди ислом$ ба кор гирифтанд. Муаррихон тасбит кардаанд, ки дар даврони ~укумати халифаи дуввум - Умар араб~о аз оини девонсолор$ саба<~о бардошта ва аз он исти<бол кардаанд.[2]

Баъдтар девонсолор$ дар Шом ба забони юнон$ ва дар Миср ба забон~ои <ибтию юнон$ густариш ёфт. Таърих гуво~ аст, ки дар заминаи авомил ва иллат~ои мухталифи сиёсиву и|тимо$ баъзе аз девон~о дар мар~ала~ои мушаххас а~амияти виҷае пайдо кардаанд ва го~о дар |араёни рушди худ ба умури муста<или идор$ тадбил ёфтаанд, умуре, ки аз назорат ва дахолати вазир фори@ буд. Мин|умла, дар манобеъи таърих$ ба <айд омадааст, ки бино ба равна<и мукотаботи идориву ташрифот$ девони иншо ё расона исти<лоли комил ба даст оварда ва муста<иман дар тобеъияти амир ё султон <арор гирифт.

Баъзе аз вузарои м\ътабари <уруни вусто, амсоли вазири халифаи аббос$ Ал$ ибни Исо, ки "девон-ул-бар"-ро исти<рор бахшида буд ва вазири хирадманди Оли Сомон Абдулло~и]ай~он$, ки аз муассисони умури идории Сомониён ма~суб мешавад, дар та|диди бархе аз девон-~о ва низоми куллии девонсолор$ на<ши му~им ва муассир доштаанд. Бидуни шакку тардид, а@лаби вузарои сулола~ои оянда, ки дар баъзе маворид на<ши эшон дар таъсис ва рушди дастго~~ои идор$ беш аз хонадони ~оким будааст, низ ба та<лид аз дудмон~ои пешина, ба хусус Оли Сомон, дар тадовум ва нум\и русуми давлатдор$ ва бун-ёди девон~ои мухталиф к\шиши фаровон ба хар| додаанд. Барои итминон бар ин <азия кофист аз унвони девон~ое, ки Алиакбари Де~худо баршумурдааст, ёдовар бишавем: Девони э~доси арбаат, девони а~шом, девони истеъфо, девони ишроф, девони иншо ё расоилу мукотабот, девони хайроту мубарроту мав<уфот, девони тамиз ё кишвар, девони |азо, девони |азои уммоли давлат, девони кайфар, девони |унд, девони |айш, девони ~арб, девони ~исоб, девони хотам, девони хоса, девони динорди~$, девони р\~он$, девони садо<ат, девони зиё, девони арз, девони <адр, девони <уззот, девони мазолим, девони мамолик, девони неъмату хоставу мол, девони танхо~, девони хиро|, девони ваколат ва @айра.[1]

Тааммул дар низоми идории давлати Сомониён ошкор месозад, ки омилони ~укумат ва а~ли девон ба ду даста |удо мешудаанд: 1. Омилу вузарои @айрир\~он$; 2. Уммоли маз~аб$.[2] Дастаи аввалро метавон боз ба ду бахш та<сим намуд: а) Девон~ои марбут ба ~арб; б) &исмати марбут ба молиёт. Дар раъси девон "вазири бузург" <арор дошт, ки дар аввал ба унвони "~о|ибул~у||об" зикр шуда[3], дар а~ди фармонравоии Н\~и Сомон$ ба шакли "~о|иби бузург" дучор меояд[4]. Идораи девон~о дар дасти ~о|иби бузург тамаркуз ёфта, ~ама вазирон дар та~ти тобеъияти \ буданд. Мансаби ~о|иби бузург низ ба на~ве виросат$ буда, бо мурури замон ~амонанди устодию шогирд$ аз падар ба писар мегузашт ва ~икмати идораи мамлакат дар хонадони вузаро ма~фуз мемонд.

Дар а~ди салтанати Сомониён вазорат бар д\ши намояндагони се хонаводаи фозилу бар\манд: Балъамиён (Абулфазл Му~аммад ибни Убайдулло~и Балъам$, Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади Балъам$),]ай~ониён (Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$, Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади]ай~он$, Абулфазл Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ ва Мансури]ай~он$) ва хонадони Утб$ <арор дошта, ин дудмон~ои олитабор дар дарозои фармонравоии Оли Сомон кулли умури идории мамлакатро сарвар$ мекарданд, ки по}нтар муфассалтар дар ин бобат сухан хо~ад рафт.

Як виҷагии усули коргузории девон~о дар р\згори Сомони}н ин буд, ки дар баробари сабукд\ш шудани ^о|иби бузург хадамоти дастго~и \ низ куллан } <исман шу@ли хешро тарк мекарданд ва } аз даст медоданд. Вазири нав баъди |улуси расм$ ба маснади вазорат дар раъси ~ама даст-го~~о ва сохтор~ои давлат$ ашхоси соди< ба худро таъйин менамуд. Аммо ^о|иби бузург ва вазирону амалдорони маъзул барои му|аддадан ба даст овардани мансаб~ои худ ва барафкандани |ойнишинони хеш пайваста к\шишу талош меварзиданд.

Бо ин ~ама мусаллам аст, ки дар тарви|и низоми давлатдор$, ташкилоту умури давлат$, му~осиботу моли}т ва @айра ~амзамон бо умарои сомон$, ба хусус амир

Исмоил ва Насри сон$, вузарои номвари ин дудмони олигу~ар са~ми арзанда ва на<ши муассир гузоштанд.

Равна< ва нашъунамои ~а}ти си}сиву фар~ангии даврони салтанати Сомони}н пайваста бо такмили услуби коргузор$ ва идороти давлат$ сурат мегирифт. Амирони сомон$ ба хотири исти<рор ва исте~коми <удрат бо камоли заковату адолат мубодарат намуда, аз ~ар вазъияти мусоид нак\ истифода мекарданд. Чунончи, бештари сарчашма~о ва маохизи таърих$ ша~одат меди~анд, дар ~удуди сол~ои 900 ~укумати Сомони}н дар саросари Моваруннa~ру Хуросон, Гургону Табаристон, Рай, Систон ва ~атто <исмат~ои наво~ии |анубу шар<ии Иро< парчам афрохта буд. Табиист, ки ~ифзи якпорчаг$ ва тамомияти арзии кишвар, пойдории амнияти дохиливу берун$, ривоӀи ни~од~ои и<тисодиву низом$, бун}д ни~одани дастго~и му<тадири идориро та<озо менамуд. Эмин мондани марз~ои давлати Сомони}н дар т\ли <арн аз та~оӀуми аӀнаби}н барои таъсиси низоми комили}ри давлатдор$ заминаи мувофи< фаро~ам овард.

Муаррихон бо такя ба манобеъи м\ътабари аср~ои ми}на низоми идории а~ди Сомони}нро мураккаб аз да~ девон донистаанд. Му~аммади Наршах$ иттилоъ меди~ад, ки дар замони ~укумати Насри сон$ дар майдони Регистони Бухоро, фаротар аз ма~алли и<омати подшо~, барои девон~ои мазкур да~ бино бун}д гардида буд. Мутанаффизони де-вон~о ба файсалаи масоили гуногуни давлат$, амсоли муросилот, хар-Ӏу дахли мамлакат ва хазинаи он, си}сати хориӀии давлат, парастории лашкар ва таъмини сипо~и}н бо маошу озу<а, назорати бозор ва нарху наво ишти@ол доштанд.

Му~а<<и<и эрон$ Азизулло~и Ба}т зимни мутолиаи густарда дар манобеъву маохиз да~ девони аморати Сомони}нро ба <арори зер таъйид кардааст:

1. Девони вазир
2. Девони муставф$
3. Девони амидулмулк
4. Девони со~иби амид
5. Девони со~иби шурта
6. Девони м\~тасиб
7. Девони мушриф
8. Девони ав<оф
9. Девони <азо
10. Девони мамлакати хос.

Девони вазир (девони ~оӀиби бузург ва } ~оӀибул~уӀӀоб) м\~раи асл$ ва марказии умури идор$ ма~суб мегардид ва кулли давонини дигар дар та~ти тобеъият ва итоати он <арор доштанд. Баррасии му~имтарин масоили си}сати хориӀиву дохил$ ва и<тисоди}ти мамлакат бар д\ши ин девон буд. ^оӀиби бузург тиб<и дастури шо~ си}сати давлатро дар сат~~ои мухталифи р\згори Ӏомеъа дар амал пи}да мекард. Яке аз хасоиси умдаи девони вазир дар он а~д ин аст, ки барои дар}фти мансаби вазир$ тааллу<оти таба<от$ садди чинии касногузар эӀод накарда буд, яъне дар баробари хонадон~ои ашроф ~ар фарди со~ибхираду шоиста метавонист дар ин Ӏода к\шиш намояд ва тавфи< }бад. Аммо а@лаби вузарои маъруфи Сомони}н аз хонадон~ои де~<онони олитабор ва решадори Балъам$,]ай~он$ ва Утб$ бархос-таанд.

Бино бар он, ки роӀеъ ба му~ассаноти вузарои сомон$ с\~бати муфассал дар по}ни ин фасл доир хо~ад шуд, бо зикри иӀмолии чанд нукта иктифо меварзем. Гардез$ дар “Зайн-ул-ахбор”-и хеш дар заминаи баррас$ ва на<ди шахсияту р\згори Аб\абдулло~и]ай~он$ афзудааст: “Аб\абдулло~и]ай~он$ марде доно буд ва сахт ~уш}р ва Ӏалду фозил. Ва андар ~ама чиз~о басорат дошт. Ва \ро таълиф~ои бис}р аст андар ~ар фанневу илме. Ва чун \ ба вазорат биншаст, ба ~ама мамолики Ӏа~он нома навишт. Ва расм~ои ~ама дарго~~о ва девон~о бихост, то нусхат карданд ва ба наздики \ оварданд, чун вилояти Рум ва Туркистон ва ^индустон ва Чину Иро< ва Шому Миср ва ЗанӀу Зобил ва Кобулу Синду Араб. Ва ~ама расм~ои Ӏа~он ба наздики \ оварданд ва он ~ама нусхат~о пеш бин~од ва андар он нек тааммул кард ва ~ар расме, ки

нек\тар ва писандидатар буд, аз он |о бардошта ва он ч$ носитудатар буд, бигзошт. Ва он расм~ои нек\ро бигрифт ва фармуд, то ~ама а~ли дарго~ ва девони ~азрати Бухоро он расм~оро истеъмол карданд$ ва ба раъю тадбири]ай~он$ ~ама кори мамлакат низом гирифт".[1]

Аз ин тафсилот пайдост, ки вузарои сомон$ дар баробари та|аддуди девонсолории а~ди Сосони}н та|рибаи таърихии <авм~ои мутамаддини |омеъаи башариро фаро гирифтаанд ва бад-ин васила маънавият ва арзиш~ои фар~ангиро бар бун}ди давлати хеш авлавият бахшидаанд. &и}ми давлати Сомони}н ва ма<оми бар|астаи он дар таърихи тамаддун аз бис}р |и~ат~о мадюни корнома~ои вузарои олитабори]ай~они}ну Балъами}н, мадюни пайкор~ои маънав$ ва тадбир~ои хушоянди эшон дар кори мулк буд. ^амчунон ки вазири аъзами дарбори Сал|у<и}н Хо|а Низомулмулк бар~а< нигоштааст: "^ар подшо~е, ки \ бузург шуд ва бар |а~они}н фармон }фт ва то <и}мат номи \ро ба нек$ мебаранд, ~ама он буданд, ки вазирони нек доштанд$, ~амчунин Сулаймон, алай~иссалом, чун Осафи Бархи} дошт ва хулафои Бан$ Аббосро чун Оли Бармак ва Сомони}нро чун Балъами}н".[2]

Равна<и умури молия ва хар|у дахли мамлакат бар д\ши девони мус-тавф$ буд, ки онро му~а<<и<он аз |и~ати таъйиноти маъмур$ бо "девони хиро|"-и Аббоси}н мушобе~ дониста, тобеъияти му~осибони дарборро ба девони мазкур таъкид кардаанд. Девони муставф$, ки тамоми хазинаи мамлакатро зери назорат дошт, аз дастго~~ои ба@оят му~им ва мубрами идор$ ба шумор меомад. Фаъолияти девони мазкур дар ободонии мамлакат, ба хусус дар тармиму сохтмони иншоот~о, бо камоли саро~ат |илвагар шудааст. Муаррихон зимни гузориши во<еъоти марбут ба с\хтори Бухоро ва рафъи пайомад~ои он ма<оми виҷаи девони истифоро зикр кардаанд: "Чун амири рашид аз сутур бияфтод ва бимурд, дар шаб @уломон ба саро андар омаданд ва ба @орат маш@ул шуданд, хосагон ва канизакон мунозаат карданд ва саройро оташ заданд, то ~ама бис\хт ва дар вай ~ар ч$ зароиф буд аз заррина ва симина - ~ама ночиз шуд ва чунон шуд, ки аз бино~о асаре намонд ва чун амири садид Мансур ибни Н\~ ба мулк биншаст... фармуд, то он саро~оро иморат карданд ва ~ар ч$ ~алок ва зоеъ шуда буд, бе~тар аз он ~осил карданд".[3] Девони муставф$ аз чанд |и~ат барои ~укумати Сомони}н дорои а~амияти му~им буд. &абл аз ~ама дар мавриди офоту ~аводиси нога~он$, зилзила, хушксоливу <а~ат$ ва } дар ~оли даргири~ои дохилии мамлакат ин девон масъулият ва эътибори хоссае пайдо мекард.

Барои дар}фтани авзои моли}ти Моваруннa~р, бо из~ори маъзарат, аз "Сафарнома"-и Ибни ^ав<ал пораеро муфассал и<тибос меоварем: "Подшо~они ин сарзамин ва соири наво~ии Хуросон Оли Сомонанд, ки нисбати эшон ба Ба~роми Ч\бина мерасад. Дар саросари Машри< ~укумати Оли Сомон устувортар ва уддаташон бештар ва созу баргашон комилтар ва атои эшон бештар ва |ираи сарбозонашон фаровонтар ва бистгонии эшон мудовимтар аст, бо он ки |ибоят~ову хиро|~о ва амволашон дар хизона камтар аст. Чунонки ба ~ангоми мусофирати ман бад-он |о, |ибояти Хуросон ва Моваруннa~р мутаалли< ба Аб\соле~и Мансур ибни Н\~ буд ва дар сол ду бор, яъне дар ~ар шашмо~а бист милюн дир~ам ~амл мешуд ва агар хиро|и ~ар ду шашмо~а лозим менамуд, |амъан ба чи~ил милюн дир~ам мерасид, хиро|и як |иреби к\чак аз 1/4 дир~ам то 2/3 аст ва ман Мансур ибни Н\~ро дидам, ки дар ~ар сол ча~ор |ира ба таври мудовим ва лоян<атеъ медод ва ~ар |ира дар сари навад р\з пардохт мешуд ва нахуст ба @уломону хосону сарони лашкар ва сипас ба соири коргузорон мепардохтанд. Мабла@и ~ар |ира пан| милюн дир~ам ва ча~ор |ира муодили мабла@и як хиро| буд ва ин кор дар охири сол ба соири мардумони мамлакат шомил мешуд ва ато}е, ки ба мардум медоданд, бо |ибо}ти мазкур баробар$ мекард ва аз р\и тийби нафс ва шодиву масаррати хотир ва @абтае, ки ба бар<арории адолати комил доштанд, ан|ом мегирифт. Дар замони ин подшо~ ва падараш дар ~ама наво~$ бо ву|уди маболи@е, ки дар мавориди лузум хар| мешуд, моли фаровон ба дасти омилон бо<$ мемонд ва ин амр м\|иби он буд, ки додгустар$ ва инсоф нисбат ба раъият ва муро<абати хосон амал$ шавад ва ба ~амин сабаб аъмоли Моваруннa~р пур аз <ози}ну кофи}ну воли}н аст...

Дар Мовароунна~р панд~ои <адим ва дастуроту рознома~о аст, ~ар го~ омили но~ияеро му<аррар бошад, бундори он |оро низ ~амон расм аст ва ~амчунин агар <озиро атое бошад, со~иби баридро низ назири он хо~ад буд. Аз он |умла аст бистгонии со~иби баридон дар вило}ти Хуросон ва Мовароунна~р, ки |адвали зер вазъи ~ар кадом аз ононро, ки зикр кардем, нишон меди~ад:

Самар<анд	- 750 дир~ам
Ушрусана	- 600 дир~ам
Хуттал	- 400 дир~ам
Вилояти Зам	- 300 дир~ам
Марв	- 900 дир~ам
Абевард	- 500 дир~ам
T\c	- 300 дир~ам
Толи<он	- 300 дир~ам
Нишобур	- 3000 дир~ам
Кошония	- 300 дир~ам
Рабан|ан	- 300 дир~ам
Ху|анд	- 300 дир~ам
Омул ва Фирабр	- 400 дир~ам
]ур|ония	- 600 дир~ам
Сарахс	- 500 дир~ам
Бод@ис	- 300 дир~ам
]уз|он	- 600 дир~ам
&а~истон	- 300 дир~ам
Ча@они}н	- 300 дир~ам
Чоч	- 700 дир~ам
Айло<	- 300 дир~ам
Буст	- 300 дир~ам
Хоразм	- 1000 дир~ам
Марврyд	- 300 дир~ам
^ирот	- 1000 дир~ам
&убоди}н	- 200 дир~ам
Фар@она	- 1000 дир~ам
Кеш	- 300 дир~ам
Ган|русто<	- 300 дир~ам
Балх ва аъмоли он	- 1000 дир~ам
Пушанг	- 300 дир~ам
Тарафз	- 300 дир~ам...”.[1]

Аз ахбори муда<<и<онаи Ибни ^ав<ал бармеояд, ки девони муставф$ дар а~ди фармонравоии Сомони}н шомили низоми мураттабу <ав$ будааст. Азбаски Мовароунна~р дар <итъаи му~ими ро~и бузурги абрешим, ягона ро~е, ки дар он р\згор <итъа~ои рубъи маскунро ба ~ам мепайваст, <арор дошт, танзими ~у<у<и гумрук$ низ дар <аламрави Оли Сомон дар @ояти рушду камол буд. Вазирони корсози сомон$ дар ин замина ~ам хазинаи мамлакатро доро$ меафзуданд. Ситонидани бо|у хиро|и гумрук$ а@лаб дар гузарго~~ои махсуси во<еъ дар Амудар} сурат мегирифт. Тиб<и ахбори манобеъ, аз ~ар корвоне, ки марзро убур менамуд, ба андозаи ду дир~ам барои як шутур хиро|и гумрук ситонида мешуд. Дар <и}с бо анвои дигари андоз, масалан, <авонини инти<оли @уломони турк, ки ба @айр аз и|озатномаи махсуси ма<омоти давлат$ пардохтани 80-100 дир~амро та<озо менамуд, хиро|и гумрук барои то|ирони дигар хеле ночиз буд ва барои ба савдою ти|орати |а~они он-р\за ворид шудани давлати Сомони}н ро~ мекушод. Тасодуф нест, ки сикка~ои умарои сомон$ дар соири кишвар~ои Аврупо низ ба даст омадаанд.

Низоми собити девони муставфиро дар а~ди Сомони}н Азизулло~и Ба}т низ ба саро~ат таъйид намудааст: “Илова бар моли}те, ки аз ша~ристон~о фаро~ам мешуд,

@аноими lанг ва хирo|~оеро, ки султон аз бегонагон } тавоифу а<воми дигар мегирифт, дар хизонаи давлат lамъ мекарданд ва дар мав<еи лузум ба кор мебурданд. Омили ша~ристон пас аз он ки ~у<у<и сипо~и ма~алли худ ва соири ~авола~ои девони вазоратро мепардохт, ба<ияи даромади моли}тро ба василаи со~ибдевони ма~ал ба пойтахт мефиристод ва ~амеша сурате аз тамоми даромад ва мабла@и ирсол шуда ба пойтахтро назди худ ниго~ медошт ва нусхаи дигар аз он сурат дар девони вазорат назди муставф$, ки дар баробари вазири аввал масъул буд, нига~дор$ мешуд".[1]

В.Бартолҳд бо такя ба ахбори Му<аддас$ ва Ибни Фа<е~ тазаккур додааст, ки даромади солонаи Сомони}н ба 40 миллион баробар буда, 20 миллиони он ба мавo|иби сипо~и}ну омилони умури давлат$ масраф мешудааст. Маоши омил барои ~ар вилоят муайян шуда буд ва ~амаи афроде, ки дар як ма~ал хидмат мекарданд ва ~амдарa|a буданд, маошашон баробар буд.[2]

Та<сими умури давлат ба се хазина, ки ба <авли Гардез$ дар замони фармонравоии Амри Лайс роиl будааст,[3] дар а~ди Сомони}н тадовум пайдо накард. Умарову вузарои сомон$ таъсиси ду хазинаро авло донис-таанд, ки пиромуни он Хo|a Низомулмулк муло~изоти lолибе иброз доштааст: "Мулукро ~амеша ду хазина будааст, яке хазинаи асл ва яке хазинаи харl ва моле, ки ~осил мешуд$, бештар ба хазинаи асл буд$ ва камтар ба хизонаи харl ва то зарурате набуд$, аз он хизонаи асл харl накарданд$ ва агар чизе бардоштанд$, бар вa|~и вом бардоштанд$ ва бадал ба lои он ни~оданд$ ва чун ин андеша дошта, набояд ~ар ч$ дахл бувад, бо харo|от бишавад ва агар ного~ ба мол ~o|ат ояд, дилмаш@ул$ таваллуд кунад ва дар он му~им таъхиру та<сир ро~ }бад ва ~ар моле, ки дар вa|~и хизона ни~ода буданд$, аз дахли вилоят ~аргиз онро табдилу та~вил набуд$, то ихро|от ба ва<ти хеш мерасид$ ва дар салоту марсумоту тасви@от та<сир ва таъхир наяфтод$ ва ~ама хазоин ободон буд$".[1]

Фаъолияти густардаи девони со~ибулбарид (маркази иртибот) дар ай}ми ~укмронии Сомони}н намудори он аст, ки ин низоми идор$ дар заминаи та|диди рисолати <адимаи худ, ки дар а~ди фармонравоии ^ахоманиш$ шакл гирифта, бо гузашти замон баъзе аз арзиш~ои худро аз даст дода буд, аз ришта~ои умдаи дастго~и девон$ ма~суб мешудааст. Ба э~тимоли <ав$, исми девони мазкур дар радифи дигар истило~у мушта<<оти давлатдор$ дар заминаи лу@оти забон~ои эрон$ ("барид" - "баред"-асоси замони ~озираи забони порсии <адим, "бара" - аз решаи "бар"-и забони умумиэрон$),[2] арзи вуl|уд карда, баъдан дар забони араб$ ахз гардидааст.[3]

Дар даврони мавриди паҷ\~иш девони барид аз низоми да<и<е бархурдор буда, вазоифи он то ма<омоти ма~алливу марказ$ расонидани муросилоти давлат$ ба шумор меомад ва ин низоми идор$ табъан барои ан|оми хидмати ~окимон, инти<оли дастуру фармон~о ва муросилоти байни эшон дар ~ангоми набард~ову пир\зи~о ва ~амлаи а<воми мухталифи са~ронишин таъсис шуда буд. Лозим ба }доварист, ки арзиши хабару фаромин бо суръати дастрас шудани он ба ма~алли таъйинот$ муста<иман иртибот дошт. Ибни Асир ро|еъ ба расонидани пай@о-ми пир\з$ аз lониби як <осид сухан кушода, ишора мекунад, ки вай 250 фарсанг ро~ро дар зарфи се р\з паймудааст.[4] ^ангоми ирсоли ахбору макотиб аз асб, хачир ва шутур~ои савории (lаммоза~о) маш<дида истифода мекарданд, дар мавориди ало~ида таба<аи хосаи <осидон бидуни васоили мутазаккираи ~амлу на<л, яъне пи}да вазифаи хешро ба сомон мерасониданд. Дар ~олати заруриву o|ил$ ахбори фавр$, чунонки дар маъхаз~о мастур аст[1], тавассути каб\тарон сурат мегирифт. Бино бар ин, ~амвора бо истило~и "девон-ул-барид" дар нисбати ин бахши ташкилоти идор$ унвон~ои "со~ибхабар", "мун~$"[2], "со~иб-ул-барид ва-л-хабар"[3] мустаъмал гардида буд.

Дар ~ар музофот омили махсуси муросилот бо ~айати бонуфузи хадамоти хеш амал мекарданд ва дар ро~~ои асосии мамлакат дар фосилаи ду фарсанг (12 км) ну<оти ибтидоии иртибот мав|уд буданд ва ~амаи он~о муста<иман дар тобеъияти "девон-ул-барид" <арор доштанд. Аз ин р\, як тафовути хосаи девон-ул-барид аз кулли давовини дигар он буд, ки ну<та~ои ма~аллии он дар итоати ~окимони он

билод <арор надошта, балки амали он тиб<и савобдид ва дастуроти биловоситаи идораи марказ$ сурат мегирифт. &айд бояд кард, ки вазоифи коргузорони ин девон тан~о бо расонидани нома~ои пир\з$ } иттилоот$ ба дигар ма~алли зарур$ ма~дуд набуда, балки эшон ба ~айси lосусони давлат$ пиромуни рафтору кирдори ~уккому маъмурони ма~аллии давлат$ ба маркази аморат махфи}на хабар мефиристоданд ва бад-ин васила вазифаи маъмурони “ма~камаи си}~”-ро[4] низ адо мекарданд. Вазифаи мазкур, ки басо хатар~о ва нозуки~ои си}с$ дошт, бо камоли ди<<ату э~ти}т бар д\ши ашхоси мансуб ба хонаводаи руасои <адимаи девон-ул-барид вогузор шуда, он~о аз синни lавон$ барои хадамоти lосус$ парвариш ме}фтанд ва аз lониби таба<аи мазкур пуштибон$ ва ~имоят медиданд.

Ба ин маън$, номаву фармон~ои лашкар$ ва ахбори кишвар тавассути со~иби барид ба дасти подшо~ мерасид ва аз умдатарин вазоифи маъмурини ин дастго~ он буд, ки амирро аз lара}ни умури идории кишвар дар ну<оти мухталифи он ого~ созанд. Дар а~ди Сомониён ~укми ма<омоти марказии идор$ ончунон <удрат дошт, ки со~ибони барид метавонистанд бидуни тааммул дар пайомад~о рolеъ ба аъмоли ~окимони му<тадири ма~алл$ ахбори са~е~ ва да<и<ро ба пойтахти мамлакат ирсол намоянд. Дар ин девон ~ам мизони инсофу адолат бар пояи си}сати давлат устувор буд.

Забони номаву хабар~ои расмии дастго~и идории Бухоро араб$ буд[5], вале, тавре ки муаррихи асри XIV ^амдулло~и Муставф$ дар “Таърихи гузида” дар мавриди зикри тафовути давлатдории амир Исмоил ва писараш А~мад ибни Исмоил овардааст, “амири ша~ид” маношир ва а~ком аз забони дар$ ба араб$ на<л кард”[1]. Тиб<и ахбори Муставф$, дар дарбори Оли Сомон ду забон мутадовил буда, ~ан\з дар а~ди амир Исмоил имти}зи забони тolик$ бар араб$ расмият пайдо кардааст. Бо тава||\~ ба матлабе, ки рolеъ ба дабири маъруфи он р\згор – Искоф$ дар “Ча~ор ма<ола”-и Низомии Ар\зии Самар<анд$[2] на<л шудааст, метавон ~адс зад, ки забони араб$ бештар дар мавриди муросилоти расмии давлат$ ва го~о ба хотири намоиши ~унар аз lониби дабирон ба кор гирифта мешудааст.

Дигар ташкилоти бонуфузи идории Сомони}н девони амид-ул-мулк ва } девони расоил буд, ки маъмурони он тадвини фармон~ову ~y||ат~ои му~ими давлат$ ва идораи муносибат~ои дипломатиро низ бар \~да доштанд. Теъдоди ночизи фаромини ба дастомада, ки муаллифони сарчашма~ои таърихиву адаб$ ба таври мухтасар аз он~о }довар шудаанд, имкон намеди~анд, ки доир ба умури марбут ба фармон, ки яке аз васила~ои асосии дар}фти усул~ои фаъолияти низоми идор$ ба шумор меояд, бо вуз\~и комил сухан дар ми}н оварем. Мусаллам аст, ки дар иншову тадвини фармон~о низ омилони дастго~~ои давлатии Оли Сомон услуби нигориши ни}гони хеш, ба хусус Сосони}нро, ки баъдтар дар дарбори хулафо ривоl пайдо карда буд, ба унвони сармаш< пайрав$ намудаанд. Вобаста ба ин масъала бояд афзуд, ки дар <уруни пешазислом$ дар кишвар~ои >арб таълифи фаромин бештар ба забони юнон$ сурат мегирифт, дар Байнанна~райну Эрон ин рисолатро забон~ои эрон$ бар д\ш доштанд. ^арчанд аз авохири асри VII дар фармоннигор$ забони араб$ бар забон~ои бумии эрон$ тасаллут }фт ва одобу русуми дарбори хулафо дар маноти<и Мовароунна~ру Хуросон интишор }фт, вале раванди мазкур дар lара}ни тавсеаи худ бо суннат~ои эрон$ махлут гардида, амалан нуфузи суннат~ои <адимаи девонсолор$ бидуни та@айюроти lидд$ ~амчунон побарlо монд.

Ба ша~одати мадорики мавlуд, ба фармон~ои <уруни аввали исломият суханпардози~ои барзи}д, ки маъмулан аз мушаххасоти асл$ ма~суб мешуд, бегона буд. Дар адвори баъд, минlумла дар замони аморати Оли Сомон, дар замина~ои корбандии лу@от ва <олаб~ои сарфию на~в$ услуби нигориши фармон~о мар~алаи та~аввулу татаввурро аз сар гузаронид. Чунончи, дар маро~или аввали футу~оти ислом$ фаромин маъмулан бо иборати “бисмилло~” } ба таври расм$ “бисмилло~-ир-ра~мон-ир-ра~им” о@оз гардида, бо ифодаи “~оза-л-китобу мин абдилло~”

идомат ме}фт ва бо зикри ному насаби шо~идон ба итмом мерасид. Го~о баъди таркиби “бисмилло~” ва } “бисмилло~-ир-ра~мон-ир-ра~им” <абл аз вуруд ба матолиби асл$ таркиби “аммо баъд”, ки дар аср~ои сон$ |узви мушаххасоти ~атмии фармон <арор гирифт, низ афзуда мешуд. Дар фармон~ои умарои сомон$ мо такмили сохти фармон-~о ва риояи да<и<и меъ}р~ои нигориши онро дучор меоем. Фармон~ои эшон низ ба дастури пешини}н бо “бисмилло~” шур\ъ шуда, го~о идомаи он~о бо иборату |умалоти маъруфи маз~аб$ (чунончи, зикри сифоти худованд) ва } таманнову орзу~ои бостонии эрон$, аз <абили дархости умри т\лон$ ба амиру подшо~, музайяну ороста буд. Табиист, ки гузиниши иборату ифода~ои фармон~о ба ма~алли та~вил ва } ба шахсияту ~айсияти ~окимон иртибот дошт.

Лозим ба }доварист, ки дар заминаи девони расоил ва сарпарастии хо|аи амид таба<аи хоссаи дабирон ташаккул }фт, ки дар силсилаи ма<омоти давлатии Сомони}н |ойго~и ар|манде дошт. Зо~иран, умарои Оли Сомон дар тарбияти таба<аи дабирон ба ~айси ма@зи а<лонии умури давлатдории хеш саъйи росих мабзул медошта ва дар ин замина муассисот ва равишу низоми хосе ба ву|уд оварда буданд. Дар замони >азнави}ну Сал|у<и}н аз таба<аи дабирон баргузидани ~о|иби бузург (сарвазир) ва вузарои дигар намудори он аст, ки дар даврони аморати Сомони}н низоми парвариши дабирон ба ~адде равна< пайдо карда буд, ки пешо~ангони таба<аи мазкур дар кулли ришта~ои умури идории мамлакат ра}сат }фтанд.

Ро|еъ ба кайфияти ~унари дабир$ рисола~ои мутааддиди илмиву адаб$ таълиф шудааст. Аз муаллифони наздик ба замони фармонравоии Сомони}н Унсурулмаолии Кайковус бо таваll\~ бар ин матлаб нигоштааст: “Бидон, эй писар, ки агар дабир бош$, бояд ки ба сухан гуфтан <одир бош$ ва хат нек\ дор$ ва та|овуз кардан дар хат одат накун$ ва бис}р набиштан одат кун$, то мо~ир шав$ аз ба~ри он ки шунидам, ки ба р\згори Сомони}н Алии Сим|\р дар Нишопур буд, гуфт$, ки ман мутеъи амри исфа~солори Хуросонам, валекин ба дарго~ нарафт$ ва охири давлату а~ди Сомони}н буд, чандон <увват надоштанд, ки Б\алиро ба унф ба даст оварданд$. Пас ба изтирор аз \ ба хутбаву сиккаву ~адя роз$ буданд$ ва Абдул|аббори Ху|он$, ки хатиби Ху|он буд ва марде буд фа<е~, додрасе нек\ буд, |алду зираки тамом ва бо раъйи садид ва бо ~ама кор коф$. Амир Б\ал$ \ро аз Ху|он би}вард ва котибии ~азрат бад-\ дод ва \ро тамкини тамом бидод дар шу@л ва ~е| шу@л бе машварати \ набуд$ аз ба~ри он, ки марде сахт коф$ буд”.[1]

Чунонки <аблан дар мавриди забони номаву хабар~о ба <айд омад, дар а~ди аморати Исмоили Сомон$ ~укму фармон~о а@лаб ба забони араб$ таълиф шуда, ба т\даи мардум, ки ба то|ик$ (форс$) такаллум мекарданд, тар|умаи то|икии матни араб$ <ироат карда мешуд. Дар даврони фармонравоии пешомадону пасовандони амир Исмоил низ, агарчи бархе аз эшон, чун А~мад ибни Исмоил, барои авом ~ам <ироат ба забони арабиро |онибдор$ мекарданд, бино ба бемайливу бера@батии омма ба ом\зишу фарогирии забони араб$ кулли а~кому фаромин бо забони мардуми бум$ тар|ума ва <ироат мегардид.[2]

Девони <оз$ (додгустар$) дар ин даврон дар заминаи он, ки умури идории р\~он$ зо~иран аз суботи бештаре бархурдор буд, ба ~айси давлате дар дохили давлат амал мекард. Чун <уззот ба файсала ва тафтишу та~<и<и кулли масоили шаръ$ ишти@ол доштанд, нуфузу эътибор ва ма<оми р\~они}н дар ми}ни соири таба<оти и|тимо$ ба маротиб афзоиш }фта буд. Ваколати <азовату додгустар$ дар о@ози амр комилан дар ихти}ри халифа буд ва баъдтар ба воли}ни маноти<и мухталифи хилофат вогузор гардид. Дар девони <оз$ низ тиб<и <авонини виросат <удрат аз падар ба писар инти<ол ме}фт. Му~а<<и<он мансаби мазкурро бо “м\бади м\бадон” ва “м\бади бузург”-и давраи Сосони}н ~амсон до-нистаанд, ки <обили бовару эътимод ба назар мерасад.[3]

Бино бар ахбори маъхаз~ои таърихии <уруни вусто, сарр\~он$, ки дар дарбори Исмоили Сомон$ бар|астатарин шахсияти дин$ ма~суб мешуд, дар ибтидо мавсум ба “ал-Устод” буд[4] ва баъдтар ба унвони “Шайхулислом” со~иб гардид.[5] Таъкид бояд кард, ки нуфузи сарр\~он$ аз ~удуди умури дин$ басо фаротар мерафт. Таваll\~и

зи}ди Исмоили Сомон$ ба уламои динии <аламрави хеш м\|иби исти<рори робитаи басо устувор ми}ни умарои сомон$ ва рао}и р\~он$ гардид. Зимнан, амирони сомон$ ба гиром$ доштани таба<аи р\~они}н мехостанд дар ми}ни дарбор ва мардум иртиботи бештари отифиву маънавиро исти<рор бубахшанд ва ин иртиботро ба унвони як василаи нир\манди таъсиру нуфуз ба шууру мафкураи мардум ва тарви|и рукни аслии си}сати давлатии хеш - гироиш ба манфиат ва ~адаф~ои милл$ ба кор бигиранд.

Ба му~аббат ва иродати амир Исмоили Сомон$ ба Аб\~афси са@ир ва дигар уламои ~анаф$ пештар ишорат рафта буд. Аммо ин амири одил ~ама уламои диниву дунявиро ба@оят эъзозу икром менамуд ва ба эшон э~тиром ва ~урмати тамом мабзул медошт. Ихлоси Исмоили Сомон$ то ~адде буд, ки фарзанди асирафтодаи Доъии Алави}ни Табаристонро, ки охир$ алай~и \ <и}м бардошта буд, ма~з ба хотири илму фазоилаш гиромиву ар|манд дошт. Аз Мин~о|и Сиро| ман<ул аст, ки "Амир Исмоил А~мади ^орунро бар му<аддимаи лашкар амир кард ва пеш фиристод ва ми}ни амир Му~аммад Зайди Алавиву амир Исмоил му<оталаи азим рафту амир Му~аммади Алав$ ша~одат }фт. Ва писари \ Зайд ибни Му~аммади Алав$, разиялло~у ан~ум, гирифтор гашт. [ро ба наздики амир Исмоил оварданд. [ро ба Бухоро фиристод ва шарти эъзозу икром ба |о оварду фармуд, то манзил ба манзил ба тарафи муруввату хидмату табарруку улувви ~иммат асбоб му~ай} гардонад".[1]

Ма~алли <азовату додгустар$, чунонки дар баъзе мутуни <адим ишорат рафтааст, маъмулан мас|иди ша~р будааст. Бо ву|уди он ки |узъи}ти ойини додгустар$ чандон р\шану ошкор нест, аз <айду ишорати со~ибони манобеъи таърихиву адаб$ метавон нати|агир$ кард, ки пешво}ни р\~онии суннимаз~аб дар Бухоро аз нуфузу <удрати хосе бархурдор будаанд. Ин нуфуз то |ое буд, ки баъд аз ин<ирози Сомони}н ~ам, умури идории си}сиву и|тимоии ша~р дар дасти пешво}ни р\~онии ~анафимаз~аби хонадони Оли Бур~он, ки бо унвон~ои "Садр" ва "Садри |а~он" маъруфияти хосае касб карда буданд, <арор гирифт. А<идаи фу<а~ову уламои дин$, ки аз баъзе |и~ат~о бо <удрати ~укумати дунявӣ$ ~амсанг буд, ба ~айси яке аз ни~од~ои мафкуравии |омеа дар таъйиди раванд~ои таърихиву и|тимоии он р\згор на<ши муассир гузоштааст.

Дар давраи мазкур омилони дастго~~ои давлат$ ва уламои маз~аб$, бо он ки т\даи мардум пешво}ни р\~ониро дар му<обили фишор ва з\роварии ~укумат ~омиву пуштибони хеш мешумориданд, <аробат ва иртиботи хосае доштанд. Бузургони дин дар ~ангоми <и}му тазо~уроти мардум низ бо пуштибон$ аз ~укумат ва ни~од~ои давлат$ ба умури си}с$ дахл мекарданд. Ма~з ~амин бархурдории муассиса~ои маз~аб$ аз доираи васеи ~у<у<у ваколат имконе фаро~ам овард, ки р\~они}н дар замина~ои мухталиф ба тафтишу та~<и<и фаъолияти умури идории мамлакат даст }банд. Аммо як нуктаи |олиби тава||\~ ин аст, ки муаррихону нависандагони аср~ои ми}на дар а~ди Оли Сомон ба мансаби <озиюл<уззот$ ра@бат нишон надодани а@лаби уламои диниро мукаррар ба <айд овардаанд. ^атто дар мавриди аз |ониби дастго~и вазорат расман ба ин мансаб |алб карда шудани хеш, эшон узре пеш оварда, аз он канора|\$ намудаанд.[1]

Вобаста ба масъалаи мабонии девони додгустар$ } <оз$ як нуктаи му~имро таъкид бояд кард. Феълан асноди ~у<у<$ ва а~коми <онуние, ки тавонад |ара}ни р\змарраи зиндагонии он давронро ба мо р\шан намояд, дар даст нест, то бо тава||\~ бар он ~у<у<и <онун$ ва таълимоти фу<а~оро аз ва|~и арзиши назар$ мавриди баррас$ <арор ди~ем. Вале аз та~лил ва та|зияи ахбори парокандаи маохизи аср~ои ми}на истинбот мешавад, ки низоми ~у<у<ии давраи фармонравоии Сомони}нро наметавон мун~асир ба низоми ~у<у<ии ислом$ донист, зеро дар он, аз як |ониб, нишона~ои боризи низоми ~у<у<ии авасто$, аз с\и дигар, ангеза~ои назари}ти ~у<у<ии а~ди Сосони}н[2] ба назар мерасад. Тасодуф нест, ки дар ин даврон густариши низоми меъ}р~ои му<аррарии "|амоав$" ва падида~ои <авонини соири мактаб~ои ~у<у<$, ба хусус буддо$, |ара}ни ташайй\ъ дар дохили худи ислом ва @айра, ки дар маноти<и мухталифи давлати Сомони}н арзи ву|уд карда буд, мушо~ида мешавад.

Дигар матлаби ба@оят |олиб ин аст, ки фармонраво}ни Оли Сомон, ~амчунон ки муаллифи рисолаи “А~сан-ут-та<осим” ишора кардааст[3], ба дастури ша~ри}рони р\згори пешин ба таври муназзам ~афтае ду-се маротиба ба тафа~~уси умури ~у<у<$ ишти@ол меварзиданд, ки ин расми нак\ баъдан дар дарбори салотини а<вами дигар ба ~айси анъана мутадовил гардид. Бино ба маводи сарчашма~ои таърих$, оси}ну }@и}н ва гуна~корону му|римон дар назари умум ба мурофиа кашида шуда, ~ар кадом мувофи<и гуно~и хеш |азо мегирифт ва ойини мазкури додгустар$ барои аъроб бегона буда, бо суннати <адимаи эрон$ иртибот дошт.

Вузаро } ~уккоми маъзулро, ба хотири дар маърази исте~зои мардум <арор додан, дар либоси ш\ъбадабозон болои маркаб нишонда, дар к\чаву хи}бон~ои ша~р мегардониданд. Гузашта аз ин, мансабдорони гуна~корро ба манзури му|аддадан |алб нашудани эшон ба хадамоти давлат$ бо мил кашидан ба чашмашон к\р мегардонидаанд, } дар ми}ни чор девор зиндабаг\р мекарданд.[1] Ба @айр аз ин, дигар усул~ои ба |азо расонидани гуна~корон рои| буд, ки муаррихон дар ма|м\ъ он~оро бо истило~и “мусла” }довар шудаанд: завлона задан ба дасту по, ур}ну бара~на, ки нанги бузурге буд, ба дарахт бастан, тарошидани м\и сар, шикастани дасту по, буридани г\шу бин$ ва @айра. Ин ~ама |азо~о му<аддимаи <атл буд. Маъмулан му|римони ма~кум ба <атлро бо шамшер сар мезаданд.

Дигар аз девон~ои му~ими дастго~и давлатии Сомони}н девони со~иби шурта ма~суб мегардид, ки таъмини во|иботи нир\и низомии кишвар, фаро~ам овардани озу<аву улуфа ва баровардани ни}зу ~о|оти лашкари}нро дар |ара}ни му~ориба~о дар ихти}р дошт. Тамоми @анимате, ки аз |анг~о ба даст меомад, дар ~узури шо~ дар байни сипо~и}н, бо назардошти хадамоти эшон та<сим карда мешуд. Баде~ист, ки <исмати умдаи @аноим ба хазинаи подшо~$ инти<ол ме}фт. Фузун бар ин, омилони девони со~иби шурта ба тарви|и си}сати шо~ дар ми}ни сипо~, исти<рори адлу дод ва интизоми лашкар маъмур ва масъул буданд. В.В. Бартолҳд бо истинод ба <авли Табар$ таъкид мекунад, ки девони со~иби шурта бо девони лашкари}ни турки хулафои аббос$ мушобе~ буда, нафаре аз ~айати муваккилони таъминоти лашкарии кишвар (ориз) дар раъси он <арор дошта ва назорати кулл$ бар вазъи умури дохилии лашкар ва пардохти хазинаи сипо~и}н бар д\ши \ будааст.[2]

Дар мавриди мухтасоти лашкардории Сомони}н ахбори |олибе аз Ибни ^ав<ал ба }дгор мондааст: “Лашкари}ни ислом умуман аз афроди <абоилу наво~ии ша~р~ои мухталиф ташкил мегардиданд, чунонки агар дар |анг шикаст }банд } ~одисае м\|иби парокандагии онон гардад, фа<ат бо ~илаву муболи@а ва дар биму умед метавон ононро фаро~ам овард. Ба хилофи сипо~и подшо~они сомон$, ки лашкари}ни эшон гур\~е бардагони зархариди турканд ва гур\~е аз озодагону де~<ононанд, ки макон ва а~ли ~амсоягонаш маълуму шинохтааст ва агар иддае кушта шаванд, ба сабаби касрати эшон гур\~и дигаре |ойгузини онон мешаванд ва ~ар го~ ~одисае м\|иби парокандагии онон гардад, саран|ом ~ама ба як |о бозмегарданд ва уюбе, ки соири лашкари}ни ислом$ доранд, дар эшон нест. Ин сипо~и}н наметавонанд монанди саъолики лашкари}н ва ша~наи билод ба сипо~и дигар пайванданд } ба кишвар-~ои дигар раванд, зеро Оли Сомон ба сабаби ~усни си}сат ра}сати во<еъиву маънав$ доранд.

Ба ~ангоми @айбати сипо~и}н аз онон тафа<<уд мекунанд ва ба шахси дурафтода чун шахси наздик менигаранд, агар нек$ кунад, беподош наменонад ва агар хидмате басазо кунад, мукофоташ ба таъхир намеафтад ва ~ар го~ гуно~е кунад, аз \ бозхост мешавад ва ~ар го~ хато кунад, кайфар мебинад, агарч$ аз хешовандону наздикон бошад. ^аргиз аз и|рои а~кому ~удуди худо @афлат намешавад ва бад-ин сон чун си}сати о<илона |ор$ гардад, умур муназзам мешавад ва мардумон ба ситоиши бузургон мепардозанд ва хадаму ~ашам устувор мешаванд. Барои фаровонии сипо~и Сомони}н достони Борас бе~тарин гуво~ аст: “Борас @уломи Исмоил ибни А~мад буд, дар фитнаи Абдулло~ ибни Муъиз аз дасти мавлои худ А~мад ибни Исмоил гурехт, зеро Исмоил \ро ба кор гумошта буд ва бо вай паймоне дошт, ки ин |о ма~алли тафсили он нест. Борас бо гур\~е бис}р, ки султонро бимнок месохт, ба

Иро< омад... аз ~айси созу барг ва абзори |анг$ ва асбону молу шумораи сипо~и}н чунон буд, ки султон ба пои \ намерасид. Бо ин ~ама ко~иши ин сипо~ аз лашкари Хуросон махсус набуд. Боре халифа ба Борас фармон дод, ки марз биравад ва ин Борас бардае аз гур\~и мамолики Сомони}н буд".[1]

Вазифаи девони м\~тасиб назорат ба бозор, хариду фур\ши мол~о ва ба |азо кашидани ашхосе буд, ки <имати колоро бар хилофи меъ}ру авзони мутадовил боло мебурданд. Ба ин тари<, девони мазкур ахло<и и|тимоии |омеъаро таъйин ва танзим мекард ва бо |онибдор$ аз масъулияти ~амагон дар баробари <онун аз ~у<у< ва манофеъи мардум дифоъ ва пуштибон$ менамуд, яъне аз авомили умда ва муассири густариши адлу инсоф дар сат~и муносибат~ои |амъият$ ба шумор меомад. Ин аст, ки дар а~ди Сомони}н, чунонки Самъон$ дар "Китоб-ул-ансоб" тазаккур додааст, омилони ин девон а@лаб аз |умлаи уламову донишмандон будаанд. (Дар адвори баъд ро~ }фтани фасод дар ахло<и м\~тасибон ва аз даст рафтани некномии ин таба<а мавз\и ба~си ало~ида аст).

Дар "Си}сатнома" po|еъ ба одоб, вазоиф ва рисолати омилони девони м\~тасиб омадааст: "Ба ~ар ша~ре м\~тасибе бояд гумоштан, то тарозу~о ва нарх~о рост дорад ва хариду фур\хтан~о ниго~ дорад, то андар он рост$ равад ва дар ~ама чиз~о, ки аз атроф оранд ва дар бозор~о фур\шанд, э~ти}ти тамом кунад, то @аше ва хи}нате накунанд ва санг~о рост доранд ва амри маъруф ва на~йи мункар ба |ой оранд ва подшо~у гумоштагони подшо~ бояд ки дасти \ <ав$ доранд, ки яке аз <оидаи мамлакат ва нати|аи а<л ин аст ва агар |уз ин кунад, дарвешон дар ран| афтанд ва мардуми бозор~о чунонки хо~анд, фур\шанд ва фазлахор муставл$ шаванд ва фис< ошкор шавад ва кори шариат беравна< шавад ва ~амеша ин корро ба яке аз хос фармуданд$ } ходимеро } турке пирро, ки ~e| му~обо накард$ ва хосу ом аз \ тарсиданд$ ва ~ама кор~о бар инсоф буд$".[1]

Девони ишроф ба назорати хар|у дахли хазинаи давлат маъмур буд. Хо|а Низомулмулук po|еъ ба вазоифи мушрифон навиштааст: "Касеро, ки бар вай эътимоди тамом аст, \po ишроф фармоянд, то он ч$ ба дарго~ равад, \ медонад ва ба ва<те ки хо~ад ва ~o|ат афтад, менамояд ва ин кас бояд садидуррой бошад, ки аз дасти хеш ба ~ар ша~ре ва но~ияте ноибе фиристад ва к\та~даст, ки он ч$ равад аз андаку бис}р, ба илми эшон бошад, на чунонки ба сабаби эшон аз мушо~ара ва музд боре бо раъият афтад ва ба тозаг$ ран|е ба ~осил шавад, ки эшонро он ч$ ба кор ояд аз байтулмол биди~анд, то эшон ба хи}нат кардан ва ба ришват ситудан м\~то| набошанд ва ин <оидае, ки аз рост$ кардани эшон ~осил шавад, да~ чандон ва сад чандон мол бошад, ки бад-эшон ди~анд ба ва<ти хеш".[2]

Po|еъ ба девон~ои мазкур ва девон~ои дигаре, аз <абили девони ав-<оф, девони амлоки хоса, девони <азо ва @айра, ки дар са~ифа~ои дигари ин рисола пиромуни вичаг$ ва вазоифи он~о каму беш сухан рафтааст, дар заминаи ахбори манобеъи таърих$ метавон ба тафсили бештаре с\~бат орост.

Аммо бо тава||\~ ба зарфият ва таъйиноти фасли мазкури рисола, ки фа<ат сайри мухтасар дар та|дид ва тадовуми оини девонсолор$ дар а~ди Сомони}н ма~суб мешавад, муносиб он дида шуд, ки баррас$ ва арз}бии ало~идаи маводи фаровони маъхаз~о ба мавриди дигар мав<уф гузошта шавад. Вуруди мо бар ин масоил ба <адри и<тизои мабон$ ва матолиби умумии рисола буду бас.

8

Дар хусуси дастго~~ои ма~аллии идор$ низ ба |уз баъзе ишорот ва }ддошт~ои пароканда, иттилооти дигаре дар даст нест. Он сохтор~ои умури идор$ ва низоми давлатдор$, ки дар га~вораи на~зат~ои бузурги таърихию фар~анг$ - дар Бухорои шариф буруз намуданд, дар марказ-~ои идории музофот~ои <аламрави па~новари Сомони}н ба ~айси намунаву сармаш< исти<бол гардиданд. Ин аст, ки берун аз дарбори аморати Бухоро теъдоди фаровони умарову фармонраво}ни маъруфи

ма~алл$ зу~ур намуданд, ки <удрат ва ~укумати эшон дар даврони салтанати Сомони}н аз рушду равна<и бесоби<ае бархурдор гардида буданд. Пешо~ангони умури идории ма~алл$ маъмулан “~оким” } “катхудо” номида мешуданд.[1] Дар маъхаз~ои таърихиву |у@рофии асри Х, ба хусус дар “^удуд-ул-олам”, <аламрави ~окимони мазкур бо истило~и “мулуки атроф” }довар$ шудааст: “Ва андар ~ад~ои Хуросон подшо~онанд ва эшонро мулуки атроф хонанд... Ва подшо~и \ аз мулуки атроф аст ва андар Хуросон \ро малики Гузгонон хонанд ва аз авлоди Афридун аст... Ва ~ар ме~таре, ки андар ~удуди >ар|истон аст ва ~удуди >\р аст - ~ама андар фармони \янд ва аз ~ама мулуки атроф бузургтар аст... Ва мулуки Фар@она андар <адим аз мулуки атроф буданд$ ва эшонро “де~<он” хонданд$... Ва андар <адим де~<они ин но~ият (Ило< - С.А.) аз мулуки атроф буданд$... Хатлон но~иятест андар ми}ни к\~~о, бузургу ободон ва бис}ркишту бис}рмардум ва неъмат~ои фарох ва подшои вай аз мулуки атроф аст . Ва мулуки вай андар <адим аз мулуки атроф буданд$”.[2]

Р.Фрай низ ба ~амин виҷагии давлатдории Оли Сомон мутаваl|е~ гардида, таъкид карда буд, ки “...давлате, ки тавассути Исмоили Сомон$ таъсис шуд, ба ~е| ва|~ якдаст набуд, зеро илова бар ~уккоме, ки аз |ониби дарбори Бухоро ба вилоят эъзом мешуд, фармонраво}ни ма~алл$ низ ву|уд доштанд, аммо чун дастго~и ~укумати мутасо~ил ва нармрафтори Сомони}н на тан~о ба манофеъи таба<аи де~<онон садамае намерасонд, балки м\|иби та<вияти ин таба<а ~ам мешуд... ”.[3]

Муаллифи “Таърихи Бай~а<$” тазаккур додааст, ки дар замони Сомони}н ~уккоми со~ибтуюл воли}ни худро дар музофот~ои мутасаррифи хеш ниго~ медоштанд ва эшон ноиб, ~о|иб, омил ва } вол$ мавсум карда мешуданд ва го~е як катхудо низ дар канори онон <арор дошт. Ин тоифа аз ~имоят ва пуштибонии марзбонон бархурдор буданд. ^амчунин интихобу таъйини <ози}н тавассути эшон ан|ом мегирифт.[1]

Ба занни <ав$, дар он даврон танзими умури идории ма~алл$ аз тари<и фаъолияти раис, м\~тасиб ва <оз$ сурат мегирифт. Раис ташкили низоми идории ша~ру наво~$, ба маърази и|ро расонидани фаромини мухталифи амир, вазир ва девон~оро бар \~да дошт, м\~тасиб ба @айр аз назорат ба исте~сол, ми<дору сифати амвол ва хариду фур\-ши он мебоист маънави}ту ахло<, риояи а~коми шариат, итоат ба ахло<и |амъиятро тафтишу тафа~~ус намояд ва ~укми |азои му|римонро муайян созад. М\~тасиб танзими умури марбут ба зимми}нро* низ бар \~да дошт ва бояд мувоl|е~ мегардид, ки он~о бар асп савор нашаванд, асли~аву шамшер ~амл накунанд, иморат~ояшон баландтар аз бино~ои мусалмонон набошад ва дар назари умум шаробу хук нишон нади~анд, маросим~ои маз~аб$ ва |ашн~ои худро ба о~истагиву ором$ доир намоянд, дар азову мотам низ аз фи@ону фар}д и|тиноб варзанд.

Назорат ба масоили ~у<у< бар асоси шариати ислом аз умдатарин вазоифи |амъиятии <оз$ ма~суб мегардид. Як хусусияти мутафовити умури идории ма~алл$ дар а~ди Сомони}н ин буд, ки таъйин ва азли ~окимони музофот муста<иман дар сало~ияти подшо~ <арор дошт. >азнави}н дар тадовуми салтанати худ аз ин виҷагии низоми идории Оли Сомон пайрав$ кардаанд. Ав|и расмиятпараст$ ва ифроту таассуб дар он мун|ар бар он гардид, ки сарварони идороти ало~ида бидуни и|озат ва дахолати шо~ дар ша~ру наво~ии аморат <оимма<ом ва |онишинони худро таъйин менамуданд. Гузашта аз ин, дар музофот~о низ мутасадди}ни муросилоти давлат$, моли}т ва @айра бо |онишину дастаи тобеъони худ амал мекарданд. Чунончи, агар маъмури моли}т андозчину мукаллафи онро дар ихти}р дошта бошад, омилони ма~аллии девони со~иби шурта ба |уз “ас~оби муовин” ва “амр ба маъруф” м\~тасибро низ ба худ тобеъ карда буд. Лозим ба таъкид аст, ки исти<рори дастго~~ои к\чаки ма~алл$, ки умарову вузарои Оли Сомон ба хотири файсалаи мухолифоти аъ}ну ашрофи ма~алл$ ва ба |ониби худ кашидани таваl|\~и эшон ба ин тадбир даст зада буданд, а@лаб нати|а~ои номатлуб ба бор меовард. Амир Исмоили Сомон$ ва пасовандони ар|манди \, ба хусус Наср ва Н\~, бо |а~ду талош, корсоз$ ва мубориза~ои пайваста муваффа< шуданд, ки дар заминаи танзими умури идор$ дар

саросари Моваройнна~ру Хуросон давлати <удратманд ва мутамаркизи дудмони хешро бун}д ни~анд. Аммо майл~ои марказгурез$ ва исти<лолхо~ии аъ}ну ашрофи ало~идаи ма~алл$, ки дар маноти<и мухталифи <аламрави Сомони}н беш аз пеш нир\манд мегардид, тадри|ан васила~ои тафкики давлати эшонро фаро~ам меовард. Фармонраво}н ва де~<онони бонуфузи бархе аз вилояту наво~ии Ча@они}ну Хатлону Хоразм бо намоиши зо~ирии тобеъияти хеш ба давлати Сомони}н ва пуштибон$ аз дастго~~ои идории эшон амалан ро~и муста<или ~укмрониро пеш гирифта буданд.

^амчунин интишори ифротомези русуми заминсолории инъоми мулк (и<тоъ), ки бад-ин васила а~ли хонадони сомон$ ва уммоли эшон теъдоди зи}ди ша~ру вило}ти аморатро ба мулки шахсии хеш табдил медоданд, мусталзами "порагардии дохил$"-и давлат ва ~атто та<сим шудани хоки аслии он гардида, хавфи со~ибисти<лол шудани баъзе маноти<и кишварро ба ми}н оварда. Фузун бар ин, сар~ангони <удратманди горди дарбори Сомони}н, ки барои фур\ нишондани му<овамати таба<аи ашрофони ма~алл$ ва хур\|у ис}н~о таъсис }фта буданд ва дар ибтидо ин вазифаи худро соди<она ба ан|ом мерасониданд, бо дар}фтани и<тоъ~ои бузург дар заминаи ташанну|и муносибат~ои таба<отиву ма~алл$ го~о алами исти<лол бармеафроштанд ва алай~и ~окимияти марказ$ сар ба <и}м мекашиданд. Ин аст, ки баъди даргузашти амир Исмоили Сомон$ бо сар задани ш\риш~о дар маноти<и мухталифи <аламрави Сомони}н тадри|ан поя~ои ~укумати марказ$ сусту заиф гардид.

Дар даврони фармонравоии Сомони}н дар ~ангоми |улус ба мансаб-~ои олии давлат$ таомул ва маросим~ои хосае мутадовил буд, ки одоби то|гузор$ аз |умлаи он~ост. П\шида нест, ки <авм~ои ори}$ ~ан\з дар а~ди бостон одоби то|гузор$ ва |улус ба тахти подшо~иро далели <удрат ва та|аммули салтанати хеш ба шумор меоварданд. Дар даврони амирони покгав~ари Оли Сомон шеваи <адимаи оини то|гузор$ му|аддадан э~} гардид ва ~атто тахти подшо~$ ба исти<бол аз суннат~ои шо~аншо~они абар<удрати сосон$ саропо аз тилло сохта шуд. Ба андешаи ба раъият маълум кардани о@ози фармонравоии ~оким ва расмияту машруъият бахшидани <удрати \ маросими то|гузор$ - аз |ониби амир ба сари ~оким гузоштани то| - дар ~узури омма баргузор мегардид. Шахсе, ки ба дар}фти мансаби ~оким мушарраф мегардид, муваззаф буд дар т\ли |ашни чандр\за то|ро дар сар ниго~ дорад.

Ба ~окими нав манзур намудани фармону парчам аз аносири басо <адимаи оини давлатдор$ буда, дар асл ба та<лид аз парчам~ои абрешимии чини}н ба ву|уд омадааст. Дар |омеъаи ислом$ низ ирсоли маншуру парчам аз |ониби амирулм\ъминини ва<т маънои ба расмият шинохта шудани маъмурияти ~окимро ифода мекард. Вале бархе аз дудмон~ои эрон$, мин|умла, Сомони}н парчам~ое низ доштанд, ки ба э~тимоли <ав$, ~амаи он~оро халифа барои эшон наметавонист э~до намояд. Парчам~ое, ки дар ~ангоми пайкору набард ва лашкаркаши~о афрошта мешуд, тавассути со~иб-ул-алам та~вил мегардид. Ин суннати бостониро ~ини таъвизи ~окимони вило}ту ша~р~о ~амвора риоя мекарданд. |олиби тава||\~ аст, ки дар маросими то|гузор$ бархе аз зиндони}нро ~озир мекарданд ва баъди ба ан|ом расидани ин русум он~оро озод менамуданд.

Дар дарбору дарго~и ~окимону умарои маноти<и мухталиф дастаи ромишгарону таблзанон мав|уд буданд, ки дар маврид~ои хоса, ~ангоми вуруди шо~ ба пойтахт, пас аз расидани пай@оми пир\з$ табл мезаданд ва мардумро ого~ месохтанд. Амирони сомон$ ба нишони <адршинос$ ва подоши амал~ои соле~ ва ба |и~ати ифтихор ба вузарои хеш хилъат меп\шониданд. Ин таомул дар р\згори салотини баъд ба унвони як суннати писандидаи подшо~он ишти~ори зи}де пайдо кард. Бино ба ахбори муаллифи "Таърихи Бай~а<$", атои хилъат, ба истиснои сар~ангони сипо~, одатан р\зи |умъа ба ву<\ъ мепайваст.

Бахшоишу ~адо} низ аз вичаги~ои амирони оли~иммати сомон$ буд, ки тадри|ан расмият ва маънои си}с$ пайдо кард. Дар кутуби таърихиву адаб$ аз ~иммату саховати |авонмардонаи умарои сомон$, ки ба шуарову уламо ва вузарову уммоли хеш арзон$ медоштанд, фаровон сухан рафтааст. Ба ~укми мисол кофист аз

матолибе, ки дар “Таърихи Систон” мундарі аст, }довар бишавем. Дар <исмати “^адиси Наср ибни А~мад бо амир Б\аъфар”- и ин китоби арзишманд омадааст, ки соли 933 чун ба Наср <иссаи шуоату саховати Б\аъфарро дар маълиси шароб бозгуфтанд, гуфт: “^ама неъмате моро ~аст, аммо боист$, ки амир Б\аъфарро бидид$. Акнун ки нест, боре }ди \ гирем”. Ва ~ама ме~тарони Хуросон ~озир буданд, ёди вай гирифт ва бих\рд ва ~ама бузургони Хуросон н\ш карданд. Он го~, ки ломи сеяк$ бад-\ расид, ломи сеяк$ сарм\~р кард ва да~ пора }<ути сурху да~ тахт ломаи бешба~о ва да~ @улому да~ канизаки турк ~ама бо ~ул$ ва ~улал ва асбону камар~о наздики вай фиристод ба Систон. Ва Р\дак$ ин шеър андарин маън$ бигуфта буд, бифиристод”.[1] Манзур <асидаи маш~ури “Модари май” аст, ки ма~з бад-ин васила то р\згори мо расидааст.

Амирону ~окимони ма~алл$ низ ба пойтахти аморат ба нишони иродат ва } фармонбардор$ ~адя~о мефиристоданд. Чунончи, ~окими Гургон ба охирин фармонравои сомон$ да~ асби арабии муа~~аз ба абзоли тилло$, с$ <итъа абрешим, бист хачир асбоби тиллову ну<рак\б, с$ шутур фаршхои зебо, як миллион дир~ами шо~$, бист ~азор динори тилло, панло~ тахт порчаи шуштар$ ~адя фиристодааст.[2]

&абули амирони сомон$ низ дорои дастур ва <авоиди хосае буд. Ин подшо~они олитабор дар ~ангоми <абули корафтодагон аз тахти тилло$ бархоста, ба тахти ну<рагин менишастанд. Барои додрас$ ба арзу шикояти раъият р\з~ои мушаххас муайян гардида буд. Дар мавриди дар}фтани шарафи <абул корафтодагонро лозим меомад, ки тиб<и таомули марсум ба нишони э~тиром дасту по, <олин ва } заминро биб\санд. Вале яке аз фазоили мумтози умарои сомон$ ин буд, ки эшон на фа<ат олимону донишмандонро аз одоби заминб\с$ маъоф карда буданд, балки дар ~ангоми ба ~узур пазируфтани а~ли фазл аз лой бархоста, бо эъзозу икром ба арзи эшон г\ш фаро медоданд. Дар ин замина достон~ои зебо ва пандом\зе аз р\згори Оли Сомон ба }дгор мондаанд.

Давлати Сомони}н, ки бар~а< бозтоби дурахшони на~зат~ои миллии <авм~ои ори}$ шинохта шудааст, дар густариш ва тавсеаи иртибот бо хилофати Ба@дод ва кишвар~ои ~амлавор алай~и авзои бесуботи аъроб суннат~ои бостонии эрон$, хосатан, талоруби ша~ри}рони сосониро талдид намуданд ва ба кор бастанд. Дар мавриди боздиди расм$ дар о@ози амр ба ~айси сафир фиристодани ду нафар ашхоси пурталрибаву ла~ондида: яке аз лумлаи фу<а~ои м\ътабар ва дигаре аз лумлаи омилони девон } дарбор марсум буд. Баъдан теъдоди намояндагон ба маротиб зи}д гардид.

Дар а~дномае, ки ~амро~и сафирон ирсол медоштанд, аз ~окимони бегона та<озо карда мешуд, ки сафиронро беш аз ~адди лозима ниго~ надоранд ва бидуни ~ел <айду шарте илозати бозгашт биди~анд. Дар замимаи он }ддошти ра~намое низ дарл мегардид, ки шомили дастуроти да<и< буда, сафирон мебоист тиб<и он амал мекарданд. Гузашта аз ин, сафири аввал лои~аи <арордодеро низ ~амро~и худ дошт, ки дар сурати бо ~усни тафо~ум анлом пазируфтани гуфтушунид барои м\~ру имзо ба лониби му<обил пешни~од мегардид.

Дар одоби мутадовили исти<боли сафир дар а~ди Сомони}н э~}и ташрифоти дерини Эронзамин ба саро~ат мушо~ида мешавад, ки ~ан\з дар замони салтанати ^ахоманиши}ну Ашкони}ну Сосони}н ба ~адди ол$ сай<ал }фта буд. Таваll\~ ба во<еъоти таърихии даврони мазкур ша~одат меди~ад, ки мува<<атан аз исти<лоли си}с$ ма~рум шудани <авм~ои ори}$ ~аргиз маънои ин<ирози тамаддуни бостон$ ва оини давлатдории эшонро надошта, балки <арн~ои IX-X замони талаллии мумтози суннат~ои <адимаи Эронзамин ма~суб мешаванд.

Сафири кишвари дигар, маъмулан, дар марзи <аламрави аморат исти<бол шуда, бо мушойаъати ~олиб ва дастаи сарбозони мусалла~ ба пойтахти мамлакат равон мегардид. Ва<ти ташрифи сафирони хулафои аббос$, ша~р ба шеваи <адимаи шар<$ оро ме}фт ва зери суми асбон матоъ~ои гаронба~о мегустурданд ва мардум аз сари ме~монон танга~ои ну<раву тилло нисор мекарданд. Ба исти<боли сафирон дар назди дарвозаи ша~р бузургону фармонде~он, <уззоту уламову фу<а~о ~озир гашта,

саф меоростанд ва барои пазироии шоиста аз ме~монони оли<адр бо машварати муна|имон барномаи <абул та~ия мегардид. Р\зи <абули подшо~ сарбозону @уломони хоса бо шук\~у та|аммул саф меоростанд ва сафир дар мушойаъати раиси ташрифот ба ~узури ол$ шараф}б мегардид. Сафири халифа дар ~оле, ки парчам болои сараш ниго~ дошта мешуд, мактубро <ироат менамуд ва мушовире онро ба забони то|ик$ (форс$) тар|ума мекард.

Баъди ан|оми гуфтушуниду табодули назар ва дар}фтани ~усни тавофу<, ки р\з~ои дигар дар девони вазорат ба ву<\ъ мепайваст, лои~аи <арордод ба забони форсии то|ик$ бо тар|умаи араб$ та~ия гардида, аз |ониби сафир бо калимаи "шунидам" ба тасди< мерасид. Ни~оят сафиру ~амро~онаш бо <абули ~адя~ои фаровон, ки аз унсури му~им ва собити ташрифоти аслофи Сомони}н ба шумор меомад, ро~и бозгашт ба кишвари хешро пеш мегирифт.

9

Равна<и низоми давлатдор$ ва умури идории Сомониён аз бисёр |и~ат~о ба сиёсат ва корсози~ои вузарои фарзона, фазилатпеша ва баландовозаи эшон марбут буд. Пояи эътибор ва ишти~ори вазирони сомон$ дар ин даврони шук\~манди таърихи то|икон аз ша~омату бузургии амирони ин сулолаи олитабор камтар набудааст. Ба шарофати ин вазирони донишпарвару фар~ангофарин буд, ки дар бунёди давлатдории Сомониён маънавият тасаллут пайдо кард ва кулли ришта~ои даст-го~~ои идории вазорат сиришт ва че~раи мардум$ бар худ гирифт. &иём~ои фар~ангиву маънавии А|ам ба андозаи хеле зиёд мадюни фаъолият~ои ме~анпарваронаи вузарои сомон$ ма~суб мешавад.

Дар даврони фармонравоии Оли Сомон бештар аз ~ама ме~тарону бузургони кишвар фарзандони ар|манди ду хонадони м\ътабар ва решадори ниёгони мо - Балъамиён ва]ай~ониён дар <удратёбии нахустин давлати муста<ил ва мутамаркизи то|икон ва ма<оми арзишманде пайдо кардани он дар <аламрави тамаддуни |а~он$ на<ши бориз ва муассир гузоштаанд. Дар силсилаи вазирони хирадманду адабпарвари сомон$ аввалан Абулфазли Балъам$, сониян Аб\таййиби Мусъаб$, солисан Аб\алии]ай~он$ ва ни~оят Аб\алии Балъамиро метавон зикр кард, ки ~ар кадом аз ри|оли зубдаи замони хеш ва ба истило~и муаррихони <адим "адимулмисл" ба шумор меомаданд. Корнамоии он~о дар са~наи таърих, тамаддун ва фар~анги то|икон ончунон густардаву та<дирсоз буд, ки дар т\ли ~азор сол ойин ва суннат~ои вазъ намудаи эшон тадовум ёфта, дар назари пасовандон ~амеша чун сармаш< ва намунаи олии пайрав$ |илвагар шудаанд.

Таърихшиносони даврони |адид пиромуни му~ассаноти вазирони сомон$ |ое муфассал ва |ое мухтасар пач\~иш~ои судманде ба ан|ом расонидаанд. Аммо то кунун рисолае мав|уд нест, ки ма<оми таърихии вазирони ин а~дро дар заминаи мутолиоти густардаву ами< дар манобеъи аср~ои миёна дар маърази та~<и< <арор дода бошад. Вуруди мо ба ин масъала низ дар ~адди та<озои матолибест, ки дар фасл~ои пешина матра~ гардидааст.

Дар осори мутааддиди таърих$ ва тазкира~ои вузаро, ки аз шоха~ои маъруфи таърихнигории <уруни вусто ма~суб мешавад, шар~и ~ол, р\згор ва пайкори вузарои сомониро аз хонадони покгав~ари Балъам$ о@оз кардаанд. Эшон дар одамияту |авонмард$, э~сону саховат, ватанд\стиву миллатпарвар$, ба виҷа дар му~аббату дилбастаг$ ба забону адаби а|доди хеш ва интишори он дар му~ити нави таърих$, назире ба худ надоштаанд. Ин аст, ки Балъамиёни шарофатманд дар |а~они ислом ва дар тафаккури таърихии аср~ои миёна ба дунболи Бармакиён аз бузургтарин хонадон-~ои со~ибвазорат шинохта шудаанд.]ои тааммул аст, ки донишмандону таърихгузорони пешина ~ар го~е, ки дар бораи Сомониён сухан рон-даанд, ~атман Балъамиёнро низ ёд кардаанд ва бад-ин васила г\ё он матлабро ироа доштаанд, ки Сомониёну Балъамиён дар ма|м\ъ че~раи аслии давлати абар<удрати он~оро падидор

месозанд, ки нир\и шамшер бо нир\и <алам, <удрат бо маънавият ба ~ам пайваста буд.

Дар ибтидо амир Исмоили Сомон$ дар шахсияти бар|аста ва хори<улоддаи худ ин ду |анбаи аслии давлат ва давлатдориро ~усни пайванд бахшида буд. Дар адвори баъд$ |анбаи маънавии сиёсат ва давлатдор$ бар д\ши вазирони Оли Сомон вогузор гардид. Ба ин маън$ Балъамиёну]ай~ониён ва дигар вузарои со~ибтадбири он давронро ворисон ва номбардорони амир Исмоил шуморидан равост, ки дона~ои нишондаи он амири одилро бо камоли иродат сабз намуданд. Исмоили Сомон$, ба масал, решаву тан, амирони ояндаи сомон$ ва Балъамиён ду шохаи тавонои он буданд.

Дар иртибот ба мавз\и ба~с аз маохизи <адиму |адид матолиби фаровоне метавон и<тибос овард. Мо феълан бо зикри ду шаво~иди м\ътабари <адима иктифо меварзем. Шоири тавонои асри X Кисоии Марваз$, ки дар зумраи шуарову удабои мутаба~~ири замони хеш аз саодати ~амнишин$ бо Балъамиён ба~равар шудааст, дар <асидаи маъруфи худ фармудаст:

Ба а~ди давлати Сомониёну Балъамиён,
]а~он набуд чунин, бо ни~оду сомон буд.[1]

Вазири аъзами Сал|у<иён, мутафаккири оламшумули форсу то|ик Хо|а Низомулмулки Тус$, ки умури идории Сомониёнро ~адди аъло ва мумкини давлатдор$ медонист, дар “Сиёсатнома”-и |овидонаи хеш ро|еъ ба ма<оми вазир ва вазорат овардааст: “^ар подшо~е, ки \ бузург шудааст ва то <иёмат номи \ ба нек$ мебаранд, ~ама он буданд, ки вазирони нек доштаанд ва пай@амбарон, ~амчунин Сулаймон, алай~иссалом, Осаф ибни Бархиё дошт ва М\со, алай~иссалом, чун бародараш ^орун, алай~иссалом, ва Исо, алай~иссалом, чун Шамъун ва Мус-тафо, алай~и-с-салоту ва-с-салом, чун Аб\бакри Сидди< ва аз подшо~он Кайхусрав чун Гударз ва Мануче~р чун Сом ва Афросиёф чун Пирон ва Гуштосб чун]омосб ва Рустам чун Зувода, Н\ширвон чун Бузургме~р ва хулафои Бан$ Аббос чун Оли Бармак ва Сомониён чун Балъамиён ва Султон Ма~муд чун А~мади ^асан ва Фахруддавла чун Со~иб Исмоили Аббод ...”[2]

Дурахши ситораи ду вазири бузургвори ин хонадон - Абулфазл Му~аммад ибни Убайдулло~и Балъам$ ва Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади Балъам$ ба и<болу саодати давлати Сомониён буд. Воҷаи Балъам$ дар насаби ри|оли ин хонадон ишора ба зодбуми эшон аст. Ё<ути ^амав$ дар “М\ъ|ам-ул-булдон” дар шар~и лу@ати “Балъам” нигоштааст: “Балъам ба фат~ ва сипас сукуну фат~и айни м\~мала ва мим, ша~рест дар диёри Рум ва дар насаби Абулфазл Му~аммад ибни Убайдулло~ ибни Му~аммад ибни Абдурра~мон ибни Абдулло~ ибни Исои Тамимии Балъам$ - вазири хонадони Сомон дар Мовароунна~ру Хуросон, чунин овардаанд ва вай аз адибони бале@ буд ва дар ахбори вузаро зикри \ рафтааст”.[1]

Му~аммади Зубайд$ дар ин замина бо тафсили бештаре иттилоъ додааст: “Балъам дар наво~ии Рум - Ри|оъ ибни Маъбад ибни Зиёд ибни >олиб ибни &айс ибни Мунзир ибн ^арас ибни ^ассон ибни ^ишом ибни М\~тасиб ибни ^арас ибни Зайди Мано~ ибни Тамим бар он истило ёфт ва он |о монд ва фарзандони вай бад-он мансуб шуданд ва аз эшон аст вазир Абулфазли Балъамии Бухоро$. Му~аммад ибни Абдулло~ ибни Му~аммад ибни Абдурра~мон ибни Абдулло~ ибни Исо ибни Ри|оъ вазири Исмоил ибни А~мад – амири Хуросон шуд ва дар Марв |ои дигар ~адис шунидам, дар соли 329 мурд”.[2]

Дигар муаллифони арабзабон, амсоли Самъон$ дар “Китоб-ул-ансоб”, То|уддин Аб\насри Абдулва~~об ибни Та<иуддин дар “Таба<от-уш-шофеъия” бо тафовути |узъ$ матолиби фав<ро такрор кардаанд. Азизулло~и Баёт зимни паҷ\~иш дар ин масъала ва му<обалаи ахбори мухталиф ба хулосае расидааст, ки маъхази ахбори муаррихони мазкур асари Ибни Мокуло будааст, ки дар нисбати Балъам ва Балъамиён чунин гуфтааст: “Ри|оъ ибни Маъбад бар Балъам, ки ша~ре аз диёри Рум

аст, истило ёфт. ^ангоме ки Маслама ибни Абдулмалик бад-он |о рафту дар он |о монд ва бозмондагони \ дар он |о бисёр шуданд ва фарзандони вайро бад-он |о нисбат доданд. Ва ба хати Аб\саид Му~аммад ибни Абул~амиди Абдон$ хондам, ки Абулаббоси Маъдол$ гуфтааст: “Абулфазли Балъам$ насабаш ба Алвон мерасад. Ва г\яд, ниёи \ дар он |о буд ба р\згори Холид ибни Му@ис ибни ^арас ибни Молик ибни ^азла ибни Зайди Мано~... Бо сипо~и &утайба ибни Муслим дар Марв буд. Ва дар дуртарин <аряе аз Лос|урд, дар |ое, ки онро Балъамон г\янд, фуруд омад ва Балъам$ бад-он |о мансуб шуд. Ва Абулфазл вазири Исмоил ибни А~мад - амири Хуросон буд. Ва аз Му~аммад ибни]обир дар Марв ва Му~аммад ибни ^отам ибни Музаффар ва Абдулма|ид Му~аммад ибни Амр ва Соле~ ибни Му~аммади Зарир ва Исмоил ибни А~мад ва дигарон ~адис шунид. Ва дар хирад ва раъю бузургдошти донишу донишварон ягонаи р\згор буд. Ва аз Аб\абдулло~ Му~аммад ибни Насири фа<е~ мусаннифот шунид. Ва ахборе аз \ овардаанд ва дар китоб~о мондааст. Ва шаби да~уми сафари 329 бимурд. Ва аз мардуми Бухоро аст. Ва аз \ то ин р\згор бозмондагон мондаанд”.[1]

Чунонки аз ин гузориши мухтасар ~ам дида мешавад, дар манобеъи таърихии ба <айд омада, инчунин дар таълифоти муаррихони форсу то|ик номи падари Абулфазли Балъам$ ба тарзи мухталиф сабт шудааст. Ё<ути ^амав$ (“М\ъ|ам-ул-булдон”), ^о|$ Халифа (“Кашф-уз-зунун”) ва Гардез$ (“Зайн-ул-ахбор”) ба Убайдулло~ ном доштани падари Абулфазл саре~ан ишорат кардаанд, аммо дар осори Ибни Асир ва таърихнигорони дигар ба |ои Убайдулло~ “Абдулло~” омадааст.

Донишманди маъруфи Эрон, зиндаёд Саъид Нафис$ дар заминаи <иёсу му<обалаи муда<<и<онаи маъхаз~ои таърих$ бо камоли эътимод тасбит намудаст, ки номи падари Абулфазл на Абдулло~, балки Убайдулло~ аст.[2]

А@лаби муаллифони араб хонадони Балъамиёнро аз тоифаи Бан$ Тамим ва аз нақоди араб дониста, чунин пиндоштаанд, ки зодго~и аслии эшон мавзеи Балъами ша~ри Рум будааст. Ин а<ида, ки си~~ати он аз |ониби бештари донишмандон ма~алли тардид <арор гирифтааст, шояд марбут ба он бошад, ки аъроб дар аср~ои миёна |и~ати интишори имтиёзи нақодии хеш насабнома~ои дур\@ине дуруст мекарданд ва к\шиш ба хар| медоданд, ки ша|араи ашхоси м\ътабари |а~они исломро бо <абила~ои тоисломии бадав$ пайванд ди~анд.

Аъроб дониста ё надониста мавзеи Балъамони Марвро бо <аряи Балъами Рум таъвиз намуда, ватани Балъамиро мансуб бар он кардаанд. Аммо маводу мадорики таърих$ ша~одат меди~анд, ки Абулфазли Балъам$ ~ама умри худро дар Хуросону Мовароунна~р, дар ша~р~ои Нишопуру Сарахс, Марву Самар<анду Бухоро ба сар бурдааст. Хонадони Балъамиён дар Марв манзили бошук\~е бунёд ни~одаанд, ки аз бино~ои маъруфи он ша~р дар а~ди Сомониён ба шумор меомадааст. Ба ин маън$, дудмони Балъамиён аслан зодаву парвардаи ша~ри фар~ангпарвари Марв буда, баъди дарёфти маснади вазорат дар пойтахти давлати Сомониён - Бухорои Шариф рахти и<омат афкандаанд.[1]

Дар таърихи нахустин давлати миллии то|икон ду тан ри|оли бар-|астаи ин хонадон |ойго~и шоиставу ар|манде доштаанд. Абулфазли Балъам$, ки муаррихони <адим го~о ба манзури тафовут додани \ бо писараш бо унвони ифтихории “Балъамии бузург” аз \ ёд кардаанд, ~ан\з дар даврони аморати амир Исмоили Сомон$ дар дастго~~ои давлат$ маъмурият ёфта, дар замони фармонравоии Насри дувум (914-943) камобеш бист сол дар раъси девон <арор дошт. Писари \ – Аб\алии Балъам$ дар айёми салтанати Абдулмалик (954-961) ва му|аддадан дар а~ди ~укмронии Мансур ибни Н\~ ба маснади вазорат нишаст.

Муаррихону донишмандони аср~ои миёна дар тавсифи Абулфазли Балъам$ воқа~ои “Балъамии кабир”, “Мир Абулфазл”, “Хо|а Абулфазл”, “аш-Шайх-ул-|алил”-ро ба кор гирифтаанд ва рою тадбир, корсоз$ ва корнамои~ои \ро бо ~усни ихлос ситоиш кардаанд. Абулфазли Бай~а<$ зимни тава||\~ ба шахсияти Наср ибни А~мад Балъамии бузургро аз |умлаи че~ра~ои мумтози сиёсии р\згори хеш муарриф$ намудааст: “Чунон хондам дар ахбори Сомониён, ки Наср ибни А~мади Сомон$

~аштсола буд, ки аз падар бимонд, ки А~мадро ба шикорго~ бикуштанд. Ва дигар он к\дакро ба тахти мулк нишонданд ба |ои падар, Он шербача маликзодае сахт нек\ баромад ва бар ~амаи одоби мулук савор шуду бе~амто омад, аммо дар вай шароратеву заорате ва сатватеву ~ашамате ба ифрот буд. Ва фармон~ои азим медод аз сари хашм, то мардум аз вай даррамиданд. Ва бо ин ~ама ба хирад ру|ъ кард$. Ва медонист, ки он ахло<и нописандида аст. Як р\з хилвате кард бо Балъам$, ки бузургтар вазире буд ва Б\тайёиби Мусъабии со~ибдевони рисолат. Ва ~ар ду ягонаи р\згор буданд дар ~ама адавоти фазл ва ~оли хеш ба тамом$ бо эшон бironд...”[2]

Сайфуддини У<айл$ низ Абулфазли Балъамиро ба ~айси бузургтарин вузарои Оли Сомон ар| ни~ода, фармудааст, ки “ал-вазир Абулфазли Балъам$ аз кибори вузарои А|ам аст. Ва Исмоил ибни А~мади Сомон$ вазорат бад-\ тафвиз фармуд. Ва дар дафъи ливои маъдалату насафату тадбири умури мамлакат ва тартиби масоле~и давлат би а<са-л-@оят ва-л-имкон бик\шид. Ва ба <асди Хумортегин – со~иби |айш, ки работи Хумортегин дар ро~и Иро< \ бино кардааст, амир Н\~и Сомон$ ба э~локу <атли \ мисол дод”.[1]

Пайдост, ки У<айл$ дар масъалаи замони вазоратдории Абулфазли Балъам$ гирифтори иштибо~ гардида, \ро вазири амир Исмоили Сомон$ ба <айд овардааст.

Бояд афзуд, ки дар манобеъи наздик ба р\згори умарои сомон$, аз <абили “Таърихи Наршах$”, “Таърихи Систон”, “Зайн-ул-ахбор” ва ё дар осори донишмандону |а~онгардони араб, ки дар <арн~ои X-XI зиндаг$ кардаанд, ишорае ба он ки амир Исмоил вазир доштааст, ба чашм намерасад. Шакке нест, ки амири моз$ дар кори мулк бо му<арабону надимони хеш машварат меороста, аммо саре~ан ма<омоти вазоратро фарзанду наберагонаш бо истифода аз имконоте, ки \ фаро~ам оварда буд, бунёд ни~ода ва равна< бахшидаанд. Тиб<и ахбори маохизи м\ътамад вазорати Оли Сомон дар авохири салтанати А~мад ибни Исмоил дар дасти Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ буда, дар р\згори Наср ибни А~мад \ му|аддадан со~иби ин мансаби ол$ гардидааст. Дар “Таърихи Бай-~а<$” мазкур аст, ки вазорат дар ибтидои салтанати Наср ибни А~мад ба ихтиёри Абулфазли Балъам$ гузаштааст. Ибни Асир бошад дар шар~и во<еъоти соли 329 ~и|р$ (940) аз даргузашти вазири Наср ибни А~мад – “Му~аммад ибни Абдулло~и Балъам$” ёдовар шудааст.

Муаллифи мунсиф ва ~а<гузори “Зайн-ул-ахбор” дар чанд маврид бо сид<у ихлос аз Абулфазли Балъам$ ёд карда, \ро аз зубдаи хирадмандони даврон ба <алам додааст: “Дар ин сол Му~аммад ибни Абдулло~и Балъам$ – вазири (амири) саъид Наср ибни А~мад - худованди Хуросон мурд. Вай аз хирадмандони |а~он буд. Ва Наср дар соли 326 \ро аз вазорат боздошт ва |ои \ро ба Му~аммад ибни Му~аммади]ай~он$ дод”.[2]

Соли ба маснади вазорат нишастани Абулфазли Балъам$ да<и<ан маълум нест. Аммо мусаллам аст, ки ин сиёсатмадори хирадпарвар ва ватанд\ст баъд аз Аб\абдулло~и]ай~он$ ва <абл аз писари бузурги \ – Аб\алии]ай~он$ вазири аъзами Оли Сомон буда, та<рибан дар ~удуди бист сол бо рою тадбир дар кори мулк к\шидааст. Бо иттифо<и орову а<идаи а~ли назар да~аи дувуму савуми асри X даврони рафо~ияти дохиливу хори|ии Моваруннa~ру Хуросон, даврони ав|и <удрати Сомониён ма~суб мегардад ва ма<оми Абулфазли Балъам$ дар ин равна<у шукуфоии давлати Оли Сомон, ба виҷа “асри заррин”-и фар~анги то|икон басо ами<у муассир мебошад.

Абулфазли Балъам$ - ин вазири фарзонаву донишвар ва фар~ангпарвари Оли Сомон дар ~адису фи<~и шофеъ$ низ со~ибназар ва со~ибмактаб будааст. Таба~~ури \ дар ин масоил ба андозае комил буд, ки уламои маъруфи шофеъ$ бо истинод ба а<оиди \ ~укм мекардаанд. Ин аст, ки Балъамии бузургро унвони ифтихории “шайхул|алил” насиб гардида буд.[1]

Ба шарофати ибтикороти \ ма~фил~ои шеъру сухан ва илму ~икмат дар дарбори Сомониён ~амеша гарм буд, донишмандон аз ну<оти мухталифи |а~они ислом ба Бухоро меомаданд ва бо дарёфти инояту саховат ва пуштибонии умарову вузарои

сомон$ дар та|диди кохи м\~ташами фар~анги А|ам саъйи вофир мабзул медоштанд. Боризтарин далели гироиш ва иродати вазирони сомон$ ба илму фар~анг достони д\стиву бародарии Балъамии вазир ва Р\дакии шоир аст, ки мо~ият ва дарунмояи сиёсату давлати Оли Сомонро бо ва|~е а~сан падид меоварад. Дар таърихи адабиёт маъруф аст, ки Аб\абдулло~и Р\дак$ бо хо~ишу фармони ~омии олима<оми хеш "Калила ва Димна"-ро ба назм даровардааст. ^аким Абул<осими Фирдавс$ дар "Шо~нома" бо ишорат ба ин маън$ фармудааст:

"Калила" ба тоз$ шуд аз па~лав$,
Бар ин сон, ки акнун ~аме бишнав$.
Ба тоз$ ~аме буд то го~и Наср,
Бад-он га~, ки шуд бар |а~он шо~и аср.
Гаронмоя Булфазл дастури \,
Ки андар сухан буд ган|ури \.
Бифармуд то порсии дар$,
Бигуфтанду к\то~ шуд довар$.[2]

Баъзе муаллифони аср~ои миёна, аз |умла, ^о|$ Халифа дар "Кашф-уз-зунун" ёдовар шудаанд, ки Хо|а Абулфазли Балъам$ дар масоили одоб ва низоми давлатдор$ бо унвони "Тал<е~-ул-бало@а" ва "Китоб-ул-ма<олот" рисола~ое таълиф кардааст, ки то р\згори мо нарасидаанд. Ховаршиноси гаронмояи рус Е.Э.Бертелҳс ва чанде аз уламои дигар м\ъта<иданд, ки тар|умаи мансури "Калила ва Димна" ба <алами ин вазири донишманд ан|ом гирифтааст.

Тава||\~и фаровони Абулфазли Балъам$ ба бунёди иншоот~о ва ободонии кишвар аз фазоили ху|астаи ин вазири пуртадбир ма~суб мешаванд. Бисёре аз обида~ои муаззами меъмории Марву Бухоро ёдовари корсози~ои Хо|а Абулфазл, ёдовари ма<оми шоистаи \ дар равна<у тара<<ии ша~рсозиву ша~рдории то|икон аст. Муаррихони <уруни вусто яке аз дарвоза~ои ша~ри Бухороро ба номи "боб-уш-шайх Абулфазл" зикр кардаанд, ки ма<суд аз он дарвозаи шайхул|алил Хо|а Абулфазли Балъамист. Академик В.В.Бартолҳд аз мав|удияти "Дарвозаи Шайхи]алил" дар Бухоро сухан ронда, онро ~амон дарвозае медонад, ки Балъам$ бино карда буд.

Абулфазли Балъам$ дар олами сиёсат, одоби девонсолор$ ва оини |а~ондор$ низ аз шахсият~ои маъруф ва комилиёр шинохта шудааст. Дар ин замина аз р\згори ин вазири донову тавоно ~икоёту ривоёти мутааддиде ба ёдгор мондаанд. Чунончи, Унсурулмаолии Кайковус дар зикри сиёсатмадориву кордонии Балъам$ во<еаи |олиберо на<л кардааст: "Чунон ки шунидам ки Абулфазли Балъам$ Са~ли Ху|андиро со~ибдевонии Самар<анд дод, маншураш тав<еъ кард ва хилъаташ дод. Он р\з, ки хост рафтан, ба сарои Хо|а рафт ба видоъ кардан ва фармон хостан. Чун хидмати видоъ ва дуои хайр бигуфт ва он сухане, ки ба зо~ир хост гуфтан, бигуфт. Пас хилват хост. Хо|а |ой хол$ фармуд кардан. Са~л гуфт: "Ба<ои худованд бод, мани банда ~амеравам, чун бар сари шу@л расам, ночора фармон~о равон шавад, худованд бо банда нишоне кунад, ки кадом фармон бояд, ки пеш гирад, то банда бидонад, ки фармоне, ки набояд гирифт, кадом бошад ва агар бояд кард, кадом бошад?" Булфазли Балъам$ гуфт: "Эй Са~л, нек\ гуфт$ ва донам, ки ту ин ба р\згор андеша карда бош$, моро низ андеша бояд кард, дарва<т |авоб бознатавонам дод, р\зе чанд тава<<уф кун". Са~л боз хона рафт. Дарва<т Сулаймон ибни Я~ёи Ча@ониро со~ибдевонии Самар<анд дод ва андарва<т маншуру хилъаташ рост карданд ва ба ро~аш карданд ва Са~лро фармуд, ки: "Як сол аз хона берун маой". Са~л як сол ба хонаи хеш ба Бухоро ба зиндон буд. Баъд аз як сол пеш хондашу гуфт: "Эй Са~л, моро кай дида буд$ бо ду фармон, яке рост ва яке дур\@? Ва бузургон |а~ониёнро ба шамшер фармонбардор$ ом\занд, дар мо ч$ а~ма<$ дид$, ки мо ке~тарони хешро бефармон$ ом\зем ва г\ем, ки ба фармони мо кор макун? Фармони мо яке бошад, он ч$ нахо~ем кард, худ нафармоем ва чун фармудем, худ карда шуд, ки моро аз касе биме нест ва на низ дар шу@л о|изем. Ва ин гумон, ки ту бар мо бурд$, кори о|изон

бошад, чун ту моро дар шу@л пиёда донист$, мо низ туро аз амал пиёда кардем, то ту бар он дил ба амал нарав$, ки фармоне бувад моро, ки касе за~ра дорад, ки бар он фармон кор накунад".[1]

Писари рашиди Абулфазли Балъам$ - Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммад ибни Убайдулло~и Балъам$ дар му~ити шоистаи маънав$, дар му~ити фазлу одоби бузургон ба камол расид ва бар асари ин тарбияти хонаводаг$ буд, ки \ро ба маснади вазорат баргузиданд. Аз файзу баракати ин тарбияти ол$ буд, ки Аб\ал$ дар умури девонсолор$ ба пояи ~азрати <иблаго~аш расид ва корномае lовидона дар са~фаи р\згор ра<ам зад. Дар таърихи пуршук\~ ва пур~аводиси то|икон камтар вазиреро метавон дарёфт, ки дар lодаи худого~ии таърихии мардум ва дифоъ аз ~увияти миллии эшон ба андозаи Аб\алии Балъам$ му|о~идат намуда ва тавфи< ёфта бошад.

Дар мавриди р\згори Аб\алии Балъам$ нуктае, ки аз манобеъи таърих$ истинбот мешавад, ин аст, ки \ ду маротиба - дафъаи нахуст дар а~ди Абдулмалик (954-961) ва Мансур ибни Н\~ (961-976) ва бори дувум дар а~ди Н\~ ибни Мансури Сомон$ (976-997) - дар раъси вазорати Моваройунна~ру Хуросон <арор доштааст. Дар "А~сан-ут-та<осим"-и Му<аддас$, "Осор-ул-вузаро"-и У<айл$, "Таърихи гузида"-и ^амдулло~и Муставф$ ва "^абиб-ус-сияр"-и Хондамир[2] низ ба <айд омадааст, ки Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади Балъам$ вазири Мансур ибни Абдулмалик ибни Н\~и Сомон$ буда, аз ри|оли ба@оят фозилу комили р\згори хеш ма~суб мешудааст.

Ро|еъ ба даврони вазорати Аб\алии Балъам$ дар "Зайн-ул-ахбор"-и Гардез$ маълумоти нисбатан муфассале дар| шудааст. Муаллиф дар ~ангоми нигориши во<еа~ои соли 349 ~и|р$, ки ба давраи салтанати Абдулмалик ибни Н\~ наздик аст, тазаккур додааст: "Алптегини ~о|иб ба ~азрат лаё<ати Аб\мансур ~амедонист$. Ва Алптегин гуфт: "Андар кори Юсуф ибни Ис~о< бадма~зар$ (рафтааст), то вазорат аз \ бозситаданд ва ба Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади Балъам$ доданд. То Алптегин аз Абдулмалик ~ол дигаргун дид, андар ишрат ба хидмат камтар омад$. Пас Абдулмалик \ро фармуд то ба Балх шавад. Алптегин гуфт: "Омил набошам ба ~е| ~ол, пас аз он ки ~о|иб-ул-~у||об будам". Пас сипа~солории Хуросон \ро доданд ва Б\мансурро сарф карданд. [с\и Т\с рафт. Алптегин ба Нишопур омад бистуми зул~и||аи санаи тисъа ва арбаъина ва салосумиа (349/960) ва вазири \ Абдулло~ Му~аммад ибни А~мади Шибл$ буд. Ва миёни Алптегину Балъам$ а~д буд, ки ~ар ду ноиби якдигар бошанд. Ва Балъам$ ~е| кор бе илму машварати Алптегин накард$".[1]

Со~иби "Таба<оти Носир$" ~ам бо ишорат ба <аробати Балъамиву Алптегин мо|арои lулуси амир Мансур ибни Н\~ро ба тахти аморати Хуросон чунин нигоштааст: "Чун амир Абдулмалик ба lавори фазли эзид пайваст, lумла сипо~дорону машоихи ~азрат lамъ шуданд ва бо ~ам машварат карданд, ки бародари амир – Соле~и Мансур ибни Н\~ро биншонанд ё писари амир Абдулмаликро? Дар ин ва<т ~о|иб Алптегин @оиб буд, вазири \ Алии Балъам$ буд ва миёни \ву ~о|иб мувофа<ати тамом буд. Ба Алптегин чизе набишт ва амир Алптегин lавоб набишт, ки писар ба тахт авлотар аз бародар бошад. Пеш аз он ки lавоб бирасид$, lумла лашкару умарову машоих бар амир Мансури Н\~ иттифо< карданд..."[2]

Дар ташре~и муносибати Балъамиву Алптегин дар миёни му~а<<и<он ихтилоф афтодааст. Чунонки таърихшиноси то|ик М.Исоматов таъкид кардааст, Аб\алии Балъам$ ба а<идаи гур\~е "олати сипа~солори му<тадир Алптегин буда (В.В.Бартолҳд), дастаи дигар аз ин д\стиву ~амкор$" омили lилавгирии су<ути фаврии давлати Сомониёнро lустаанд".[3]

Аб\алии Балъам$ тиб<и ахбори маъхаз~о ду бор ба маснади вазорат расида, дафъи сеюм, яъне соли 992 аз нав ба ин вазифа маъмур гардидани \ ма~алли тардиди паҷ\~андагон <арор гирифтааст. А@лаби муаррихон дар пояи маълумоти Гардез$ бар ин а<ида собитанд, ки Аб\алии Балъам$ соли 970 вафот кардааст. Корсоз$ ва тадбирандеши~ои Аб\ал$ дар кулли ришта~ои умури идории мамлакат дар суботи авзои сиёс$ ва и<тисодии давлати Сомониён дар нимаи дуввуми асри Х дорои а~амияти хосае буд.]олиби тава||\~ аст, ки ~ам Хо|а Низомулмулк ва ~ам

со~ибназарони дигар вазорати хонадони Балъамиён - падару писарро дар ~ашамату та|аммул ва додгустариву фар~ангпарвар$ ~амсангу ~ампояи Бу-зургме~ру Бармакиён донистаанд. Шоири номвари асри XI Муиззии Самар<анд$ дар ин маън$ гуфтааст:

Эй аз карам чу Бармакиён дар Араб масал,
В-эй аз ~унар чу Балъамиён дар А|ам самар.

Аб\алии Балъам$ дар баробари и<тидори бе~амтояш дар олами сиёсат дар |а~они илму адаб низ аз аллома~ои замон будааст. [дар тадовуму та|диди фар~анги А|ам, э~ёи русум ва суннат~ои а|додон ва бунёду густариши илми таърихнигории милл$ хидмат~ои бузургеро ан|ом додааст. Тар|ума ва таълифи "Таърихи Табар$", ки ин вазири фарзона дар а~ди салтанати Аб\соле~и Мансур ба сомон расонид, фузун бар арзиши беназири худ дар тарви|и забону адаби форсии то|ик$, дар раванди худого~ии милливу таърихии |омеъа аз а~амияти фав<улоддае бархурдор буд. Тасодуф нест, ки ма<оми тар|умаи "Таърихи Табар$" бо гузашти ~азор сол ба ~айси ёдгории м\ътабари таърихиву адабии аср~ои миёна дар саросари <аламрави забони форс$ ~амоно гиромиву ар|манд мебошад.

Дар маъхазу манобеъ ва фар~ангномаву фе~риствора~ои гузашта ба осори дигаре, ки Аб\алии Балъам$ дар заминаи одоби давлатдор$ таълиф намуда, ишорат рафтааст. Чунончи, Низомии Ар\зии Самар<анд$ дар ма<олаи аввали "Ча~ор ма<ола"-и хеш ёдовар шуда, ки Аб\алии Балъам$ дар оини кишвардор$ китоби м\ътабаре бо номи "Тав<еот" доштааст.[1] ^арчанд ин китоб имр\з дар даст нест, бино бар он ки муаллифи "Ча~ор ма<ола" онро чун сармаш<и дабирон муарриф$ кардааст, метавон нати|а бардошт, ки "Тав<еот" дастуре мабсут дар умури идор$ будааст. Баъзе му~а<<и<он, аз |умла олими гаронмояи то|ик Х.Шарифов, бо та~<и<у мутолиот дар сабкшиносии осори асри X ба хулосае расидаанд, ки тар|умаи андарзномаи Бузургме~ри вазир аз араб$ ба форсии то|ик$ бо унвони "Пир\знома" тавассути Аб\алии Балъам$ сурат гирифтааст[2]

Бо такя ба абёти шо~иди "Фар~анги]а~онгир$" ва "Ан|уманорои Носир$" устоди зиндаёд Саъид Нафис$ ду байтро ба Аб\алии Балъам$ нисбат додааст. Дар нашри то|икистонии "Ашъори ~амасрони Р\дак$" ин байт~о ба <арори зер оварда шудааст:

Даранда чу шерон, даманда чу саъбон,
Дурафшон чу Хасб$, дурахшон чу озар.

Чун барафр\з$ рух аз бода, кала соз$ яла,
Даст~ояш тик гардад, пой~ояш шишала.[1]

Хонадони]ай~он$ аз маъруфтарин силсилаи вузарои давлати Сомониён ба шумор меоянд, ки дар дастго~и идории Моваруннa~ру Хуросон дар т\ли як аср дорои <удрат ва нуфузи пурвусъати сиёс$ будаанд. Аз ин дудмони фаррухпай се вазир ва ду амир дар са~наи сиёсиву фар~ангии он р\згор зу~ур кардаанд: Нахуст Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$, пас аз \ писараш - Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммади]ай~он$, сипас бародараш - Абулфазл Му~аммад ибни А~мади]ай~он$, сониян бародари дигари Абдулло~ ибни А~мади]ай~он$ ва ахиран Аб\мансури]ай~он$.

Тахаллуси вузарову умарои ин хонадон ишора ба зодбуми эшон набуда, балки, ба э~тимоли <ав$, исми яке аз а|доди сулолаи мазкур будааст.

Сар~ал<аи ин дудмони пуровозаи А|ам Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ ма~суб мешавад. Мутаассифона, аз р\згори ин вазири хирадманду донишвар дар осори таърихиву адаб$ ба истиснои чанд маълумоти парешону пароканда ахбори дигаре ма~фуз намондааст.

Вале ~амин чанд сатри парешон, ки аз тундбод~ои таърих эмин монда, бузургиву ша~омати \ро дар равна<и оини давлатдор$ ва илму фар-~анги оламшумули то|икон ба хуб$ намудор месозад. Бино ба ахбори Ибни Асир, Гардез$, Наршах$ ва дигар

муаррихони аср~ои миёна Аб\абдулло~и]ай~он$ дар айёме ба маснади вазорат нишаст, ки Наср ибни А~мади Сомон$ ~ан\з ба ~адди рушду булу@ нарасида буд. Дар замоне, ки ин шо~зодаи хуштолеъву баланди<бол ба дастури вазири аъзам тарбият меёфт ва оини |а~ондор$ меом\хт, идораи давлат комилан дар ихтиёри Аб\абдулло~и]ай~он$ <арор дошт. Ба <авли муаллифи "Таърихи Бухоро", "чун аз дафтари амири ша~ид (А~мад ибни Исмоил - С.А.) фори@ шуданд, писари \ Насрро "саъид" ла<аб карданд. Ва вай ~аштсола буд ва вазорати \ – Абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ гирифт..."[2]

Гардез$ дар а~волу осори Аб\абдулло~и]ай~он$ баъди |улуси Наср ибни А~мад ба тахти салтанат чунин менависад: ... "Со~ибтадбираш (Наср ибни А~мад - С.А.) Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ буд. Кор~оро ба ва|~и нек\ пеш гирифту ~амеронд. Ва Аб\абдулло~и]ай-~он$ марде доно буду сахт ~ушёр ва |алду фозил ва андар ~ама чиз~о басорат дошт. Ва \ро таълифоте бисёр аст андар ~ар фанневу илме ва ба раъю тадбири]ай~он$ ~ама кори мамлакат низом гирифт."[1]

Со~иби "Таба<оти Носир$" зимни <иссаи а|иби бар тахт нишастани фарзанди амири ша~ид Наср ибни А~мад аз фазоили Аб\абдулло~и]ай~он$ ба нек$ ёд кардааст: "Писари \ Насри А~мадро ба |ои \ биншонданд ва амир Наср дар он р\з ~аштсола буд. Ров$ чунин меоварад, ки он ла~за, ки амир Насрро аз ~арам берун оварданд, то бар тахти аморат биншонанд, чун ба сол хурд буд, хавф бар вай @олиб шуда буд, мегиристу мегуфт: "Маро ку|о мебаред? Мехо~ед ~амчунон бикушед, ки падари маро куштед! Аз ман бозшавед!" Чун \ро бар тахт нишонданд, Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мади]ай~ониро нисбати \ доданд ва \ марди о<илу нек\рой буд. Ифтито~и кор~о бино бар адлу сиёсат ни~од ва умури мулкро бар <оидаи инсофу э~сон о@оз кард..."[2]

Дар "Равзат-ус-сафо"-и Му~аммад ибни Ховандшо~ низ омадааст, ки "Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мад вазири мутакаффили умури мулк шуда, ба забти ма<ом <иём намуда, то он замон, ки Наср ба синни рушд расид ва ба иттифо<и подшо~у вазир а~воли мулк низому интизом ёфт".[3]

Ибни Фазлон - сафири му<тадири халифаи аббос$, ки ~ангоми маъмурияти худ ба дарбори подшо~и Бул@ор аз Хуросон гузашта буд, дар "Сафарнома"-и хеш аз]ай~он$ ба нек$ ёд карда, тазаккур меди~ад, ки вазири со~иброй сар то сари хиттаи Хуросон бо унвони "шайхуламид" ишти~ор доштааст. Ин нукта таа||убангез аст, ки Ибни Фазлон]ай~ониро бо унвони "вазир" ном намебарад. Э~тимол меравад, ки Ибни Фазлон ин унвонро тан~о дар нисбати дастго~и идораи хилофат ба кор гирифта бошад.

Ро|еъ ба даврони вазорати Аб\абдулло~и]ай~он$ дар манобеъву маохиз ихтилоф ва тано<узи назар~о ба чашм мерасад. Далели аз ~ама <ав$ он аст, ки Аб\абдулло~и]ай~он$ дар таърих чун вазири Наср ибни А~мад шинохта шудааст.

Аб\абдулло~и]ай~он$ дар баробари таба~~ур дар оини давлатдор$ ва бархурдор$ аз хислат~ои додгустариву адолатпарвар$, дар назари ~амзамонон ва пасовандони хеш аз |умлаи ашхоси фозилу донишманди ин даврони шук\~манд шинохта шуда, осори хешро дар сат~и баланди илми замона таълиф кардааст. Ин аст, ки гузаштагон мартабаи \ро дар олами илм бо ма<оми ар|мандаш дар |а~они сиёсат ~амсанг донистаанд. Аз он ч$ ма~фуз монда маълум мешавад, ки вай аз илм~ои ну|уму фалсафа ого~ии комил дошта, |у@рофидон ва |а~онгарди маш~ури он замон низ ба шумор мерафтааст ва дар равна<и фаъолият~ои уламову удабои р\згори хеш, чунончи дар пач\~иш~ои Аб\зайди Балх$ дар гире~кушоии муаммо~ои илми |у@роф$ пайваста мубодарат меварзидааст.

Дар ин замина зикри суханони Му<аддас$ дар му<аддимаи "А~сан-ут-та<осим" айни матлаб ба назар мерасад: "Аб\абдулло~и]ай~он$ вазири амири Хуросон буд ва дар фалсафаву ну|уму ~айъат даст дошт. Ва бегонагонро гирд карду аз кишвар~ову ро~~о ва чигунагии он ро~~о, аз иртифои ахтарону истодани сол~о дар мамолик бозпурсид, то бад-он ба кушодани ша~р~о ком ёбад ва ро~ кушодан бидонад. Ва илми ахтарону гардиши фалак бар \ рост шуд. Ва дид$ ч$ гуна олам бар ~афт

и<лим ни~одааст. Ва ~ар и<лимеро кавкабе ни~од. Як |ой чунонки дар ну|уму ~андаса аст, биёвард ва дигар |ой он ч$ авомро андар он суд нест, ~ам биёвард. Ва ба як |ой аз будани ^индустон ва |ои дигар аз шукуфа~ои диёри Синд сухан рондан гирифт..., валекин аз ша~р~о ба тафсил нагуфтааст ва санглох~оро тартиб нани~одаву аз ша~ристон~о васф наронддааст..., валекин ро~~оро аз Ховар ба Бохтар ва аз Шимол ба]ануб бо шар~и он ч$ дар ро~~ост, аз ~омун~ову к\~сор~о ва дашт~ову пушта~о ва беша~ову |\й~о овардааст...”[1]

Тиб<и на<лу ривояти сафирону сайё~ону то|ироне, ки ба <аламрави давлати Сомониён сафар кардаанд, Аб\абдулло~и]ай~он$ рисолаи |у@рофие ба номи “Китоб-ул-мамолик ва-л-масолик” таълиф намудааст, ки пач\~иш~ои муда<<и<она ва маводи фаровони он ~амвора мавриди тава||\~и а~ли илм ва а~ли назар будааст. Пиромуни ин асари]ай~он$ |у@рофишиноси араб Масъуд$ овардааст, ки “китобе таълиф кард ро|еъ ба а<олими олам ва тасниф дод, ки он~о ч$ а|оиботе доранд, ч$ ша~р-~о, ч$ пойтахт~о ва ба~р~о ва манзили сокинон ва дигар на<лу ривояти а|иб овард”.[2] Тар|умаи ин асар ба забони форсии то|ик$, ки бо номи “Ашкол-ул-олам” ш\~рат ёфтааст, дар асри XVI сурат гирифта, нусхае аз он то ба р\згори мо расидааст.

]ай~он$ дар ин рисолаи гарон<адри хеш заминро ба ~афт и<лим та<сим намуда, бар хилофи му~а<<и<они араб бештар ба та~лилу тад-<и<и мамолики @айримусалмон тава||\~ гуморидааст.

Таълифоти Аб\абдулло~и]ай~он$ мун~асир ба ин асари |у@роф$ нест. Ё<ути ^амав$ дар “М\ъ|ам-ул-удабо” баъди зикри шар~и ~оли]ай~он$ бо истинод ба <авли Му~аммад ибни Ис~о<и Надим <айд мекунад, ки ба <алами Аб\абдулло~и]ай~он$, ба |уз рисолаи мазкур, “Китоби оин”, “Китоб-ул-у~уд ва-л-хулафо ва-л-умаро”, низ тааллу< дорад,[1] ки дар ма|м\ъ номи муаллифро дар саросори олами ислом маш~ур гардонидаанд.[2]

Дар давраи салтанати Наср ибни А~мади Сомон$ бародари Аб\абдулло~и]ай~он$ - Убайдулло~ ибни А~мади]ай~он$ муддате чанд вазоратро ба \~да дошт ва баъди маъзул шудани Абулфазли Балъам$ ин вазифа ба писари Аб\абдулло~и]ай~он$ - Аб\ал$ А~мади]ай~он$ насиб гардид. Вале баъди р\згоре чанд байни |онибдорони Аб\таййиби Мусъаб$, ки аз намояндагони бонуфузи маз~аби исмоилия дар а~ди Сомониён ба шумор меомад ва |онибдорони Аб\ал$ ихтилоф афтода, м\|иби падид омадани ихтилол дар аморати Насри Сомон$ гардид ва ин мухолифат то марги Аб\алии]ай~он$, ки дар заминларзаи соли 941 ба ву<\ъ пайваст, давом кард. Соли 976 дар р\згори аморати Мансур ибни Н\~ набераи Аб\абдулло~и]ай~он$ - Аб\абдулло~ А~мад ибни Му~аммади]ай~он$ ба маснади вазорат нишаст ва амир Мансур то охири салтанати хеш \ро дар ин мансаб ниго~ дошт. Охирин вазири хонадони]ай~он$ Абулфазл Му~аммад ибни А~мади]ай~он$ ма~суб мешавад, ки дар а~ди фармонравоии Мансур ибни Н\~и Сомон$ (Мансури дуввум) ин мансаби олии давлатиро бар \~да дошт.

Аб\таййиб Му~аммад ибни ^отами Мусъаб$ вазири Наср ибни А~мади Сомон$ ва аз шахсият~ои бар|астаи р\згори Сомониён шинохта шудааст, аммо пиромуни шар~и ~оли \ дар маъхаз~ои таърих$ маълумоти ночиз ва парешоне мав|уд асту бас.

Аз як таъкиди Абулфазли Бай~а<$ мусаллам мегардад, ки Аб\таййиби Мусъаб$ “дар ~ама адавоти фазлу ~оли хеш ба тамом$”[3] ягонаи р\згор буда, со~ибдевони расолати Наср ибни А~мади ~аштсола будааст. Муаллифи “Зайн-ул-ахбор” бо тава||\~ ба инти~ои салтанати Наср ибни А~мад ба <айд овардааст, ки “... шу@ли дабир$ аз Абулфазл Му~аммад ибни Абдулло~ ал-Балъам$ с\и Аб\ал$ Му~аммад ибни Му~аммад ал-]ай~он$ шуд. Ва Му~аммад ибни ^отам ал-Мусъаб$ хилоф карду кор бенизом шуд”.[1]

Аз ахбори Бай~а<$ пайдост, ки Аб\таййиби Мусъаб$ дар ибтидои салтанати Наср ибни А~мади ~аштсола масъули кори вазорат будааст. Дар мавриди эътимод ба си~~ати ин <авл бояд бипазирем, ки Мусъаб$ дар а~ди ~укмронии падари Наср - А~мад ибни Исмоил низ дар раъси девони расоили Сомониён <арор доштааст.

Муаллифи “Ятимат-уд-да~р” Аб\мансур Абдулмалик ибни Му~аммад ибни Исмоили Нишопурии Саъолаб$ ро|еъ ба р\згори Аб\тайиби Мусъаб$ и|молан матолибе оварда, навиштааст: “Аб\тайиб ал-Мусъаб$ Му~аммад ибни ^отам дар ~амаи кор~ои муошират у надим$ ва асбоби раёсату вазорат маш~ур буд. Дасти вай дар китобат бо бар< ~амчашм$ кард$ ва хомаи \ дар равиш чун кишт$ ва хати \ гулшани дидагон ва бало@ати \ имлои Уторид ва шеъри \ дар ду забон натои|и фазлу мева~ои а<л. Ва чун бар амири саъид Наср ибни А~мад ба воситаи фузунии ма~осини вуфури мано<иб мусаллат шуд, \ вайро вазири хеш гардонид ва ба мунодимати хеш ихтисос дод. Замоне нагузашта, ки бар \ чашмзахм расиду офати вазорат бар вай бупечид. Ва пас заминро хуни \ сероб кард”.[2]

Тавре ки ишорат рафт, Аб\тайиби Мусъаб$ аз шуарои зуллисонайни даврони салтанати Оли Сомон буда, ба забон~ои арабиву порсии дар$ ашъори нобу ширине сурудааст, вале то р\згори мо аз осори манзуми \ ба |уз чанд байт чизе бо<$ намондааст. Дар мавриди ашъори форсии Аб\тайиби Мусъаб$ устод Саъид Нафис$ дар пояи маълумоти Абулфазли Бай~а<$ ба хулосае расидааст, ки абёти маш~ури:

]а~оно, ~амоно фусуниву боз$,
Ки бар кас напоиву бо кас насоз$.
Чу мо~ аз намудан, чу ~ур аз шунидан,
Ба го~и рабудан чу шо~ину боз$...

ки ба Р\дакиву Да<и<$ нисбат додаанд, аслан ба <алами Мусъаб$ тааллу< доштааст.[3]

Муаррихони <адим пайрави |араёни исмоилия будани Аб\тайиби Мусъабиро ба <айд овардаанд. Чунончи, дар “М\ъ|ам-ул-булдон”-и Ё<ути ^амав$ во<еъаи таълифи рисолае дар маз~аби <арматия аз |ониби яке аз фа<е~они номии он айём Аб\~отами Си|истон$ ёдовар$ шуда, ба подоши он аз |ониби Мусъаб$ ба вазифаи <озии Си|истон таъин шудани Аб\~отам зикр гардидааст.[1] Аз ин <азия ошкор мешавад, ки Мусъаб$ чун Наср ибни А~мад ба маз~аби исмоилия тава||\~и зиёд доштааст.

Дар даврони фармонравоии Сомониён Аб\|аъфари Утб$, Абул~усайни Утб$ силсилаи вазирони номвари он р\згор, мин|умла Утб$, Абулфазл Му~аммад ибни А~мад ал-^аким, Абул~усайни Музн$, Аб\алии Дом@он$, Аб\насри Аб\зайд ва дигарон дар сол~ои мухталиф дар са~наи сиёсат ш\~рат ёфтаанд. Як хасоиси муштараки вазирони сомон$ ин буд, ки эшон а~ли фазл, а~ли сухан ва а~ли китобро ба@оят азизу гиром$ медоштанд. Аз зикри далоили фаровон дар пиромуни ин матолиб худдор$ варзида, фа<ат ба як санади |олиб: ба Аб\мансури Да<и<$ назми “Шо~нома”-ро фармудани Аб\алии Балъам$ мувофе~ мешавем. Ин вазири олитабор на бар и<тизои таомули мутадовили ашрофона, ки сарпарастии суханварону ~унармандонро як |узъи ~ашамати хеш мешинохтаанд, балки ба манзури та|аддуди таърих ва р\~онияти миллии А|ам, ба хотири э~ёи фар~анги суннатии то|икон ба адибону донишмандон ~усни иродат мепарваридааст.

Аб\алии Балъам$ бо тава||\~ ба падид омадани заъфу суст$ дар <удрати Сомониён дар садади он буд, ки зербинои маънав$ ва мафкуравии давлатро аз субот ва густардагии бештаре бархурдор созад. Ва ин маслаки ол$ фа<ат дар заминаи фаъолият~ои ~адафманди нир\~ои а<лониву отифии милл$ метавонист тавфи< ёбад ва бад-ин васила тани заъифу хастаи давлатро з\ру и<тидор афзояд.

Вазирони донишвари сомон$ бо касби таба~~ур дар таърихи ниёгони хеш ва а<воми дигар нек дарёфта буданд, ки марги сиёсии давлат аз заволи маънавият, аз заволи ~увият ва р\~онияти милл$ о@оз мегардад. Маз~ари к\шиш~ои росих ва пурнати|аи эшон дар э~ёи милливу фар-~ангии А|ам ва ма<оми ар|мандашон дар густариши асри заррини фар-~анги то|икон, бидуни тардид, дар ~амин шинохти

масъулият ва рисолати сарнавиштсози таърих$ буд, ки дар баробари амирони Оли Сомон ном ва корномаи он~оро дар авро<и таърих ба таври |овидона сабт намуд.

НАҒЗАТИ ФАРҒАНГ

Ин Бухоро манбаи дониш бувад,
Пас бухороист ~ар к-онаш бувад.

Мавлоно]алолуддини Рум$

1

Маз~ари фар~ангу тамаддуни форсии то|икиро дар даврони |адиди таърих$, бар~а<, даврони фармонравоии Сомони}н , балки марбут ба си}сати дурнигарона ва мудаббиронаи ин дудмони фаррухнаҷод донистаанд. Фар~анги |а~онгири то|икон ба маънои комили сухан зодаву парвардаи <арн~ои IX-X милодист, давроне, ки сулола~ои овозадори Моваруннаҳр Хуросон, ба виҷа Оли Сомон, дар касби машруъияти <удрати си}с$ ва дар та~кими исти<лоли во<еии нахустин давлати миллии то|икон тавфи< }фтанд. Зербино ва заминаи аслии ин ин<илоб~ои ~а}тбахши милл$, ки ба иттифо<и оро ба “асри заррини фар~анги А|ам” мавсум гардидааст, пайкор~ои маънавии ме~анпарастона буд.

А<идаи устод Забе~улло~и Сафоро, ки дар мавриди наср ва назми а~ди Сомони}н иброз доштааст, бо камоли эътимод метавон ба кулли падида~ои фар~ангии ин давраи шук\~манд нисбат дод: “Давраи Сомон$ ~амчунон ки барои шеъри порс$ давраи тиллоист, барои насри порс$ низ давроне бис}р <обили тава||\~ аст ва нати|аи коре, ки дар он а~д барои бун}дгузории шеъру насри порс$ шуд, чунон му~им ва шоистаи эътино буд, ки дар давра~ои баъд бо ~амаи ин<илоботи и|тимо$, ки дар Эрон рух дод, на тан~о асари он аз ми}н нарафт, балки р\з ба р\з нир\мандтар ва боровартар гардид”.[1]

Ме~вари ин ~ама |унбиш~о ва <и}м~ои сарнавиштсози фар~анг$ э~соси пайванди р\~он$ бо а|доди хеш, э~соси бошарофати э~}и суннат~ои зиндаг$ ва тафаккури ни}гон, э~соси му<аддаси бозгашт ба асолати миллии хеш ма~суб мешавад. Давлати му<тадири Сомони}н ва дурахши азамату шавкати он дар ра~гузари таърих бозтоби он ~ама на~зат~ои барозандаи миллист, ки аз як с\ поя~ои таърих$, мафкурав$ ва маънавии ~окимияти Оли Сомонро суботу матонат бахшид, аз с\и дигар дар заминаи |а~оншиносии навхези ва~дон$ ва бо и<тизои замони нави таърих$ арзиш~ои тамаддуни бостонии то|икон ва бад-ин васила р\~онияти миллии <авм~ои ори}иро э~} намуд.

Зодго~и ин фар~ангу тамаддуни оламшумули то|икон Бухорои шариф буд, Бухорое, ки дар авохири <арни IX ва ибтидои асри X на фа<ат дар Моваруннаҳр Хуросон, балки дар саросари <аламрави тамаддуни ислом$ дар интишори илму маърифат ва парвариши олимону донишмандон аз Ба@дод пеш$ гузид, Бухорое, ки бо нури дониш, бо нури шеъру ~икмат |а~онеро р\шно$ бахшид. Да~ аср му<аддам дар а<сои замин маконе набуд, ки халло<ият, нубу@ ва нир\и созандагии инсон~оро

ба ин бузургиву ~ашамат дар худ та|ассум карда бошад. Фузун бар ин, дар адвори баъдина ~ам дар саросари машри<замин бузург-тар аз Бухоро ша~реро наметавон дар}фт, ки ба унвони конуни маърифат ва мавлудго~и фар~ангу тамаддуни ол$ бо ин сарзамини му<аддас г\и саб<ат дар ми}н афканда бошад.

Дар ин даврони тиллоии таърихи то|икон ма~з Бухоро буд, ки машъали донишро, ки дар ^инду Чин, Мисру Юнон ва Бобулистону Эрон фур\зон медоштанд, бо нир\и а<лу хирад аз нав барафр\хт, ма~з дар о@\ши пурхосияти Бухоро донишварони абар<удрати А|ам дар <уруни вусто дастовард~ои маънавии |а~они бостонро та|дид намуданд, бар дорои~ои он @ановат бахшиданд ва ба замони нав инти<ол доданд. Фарзандони Бухорои фар~ангофарин анд\хта~ои ни}гони шарофатманди хешро бо табъи яздонии худ ончунон зевар бастанд, ки ~адиси он то имр\з ва минбаъд ~ам фур\@и ~ар ан|уман хо~ад буд*.

Дар сарга~и суъуди пир\змандонаи Бухоро дар масири таърих ва тамаддуни |омеъаи башар$ амир Исмоили Сомон$ <арор дошт. Вуруди амир Исмоил ба Бухоро зотан вуруди Бухоро ба борго~и тамаддуни |а~он$ буд. Дар а~ди ин амири одил буд, ки замина~ои равна<и си}с$ ва фар~ангии Бухоро пайрез$ гардид. Дар фасли аввал гуфта омад, ки инти<оли пойтахти давлати Сомони}н аз Самар<анд ба Бухоро нош$ аз авомили си}сиву низом$ буд ва ба <авли са~е~и Истахр$: ~ар кас он |о мебуд, Хуросонро р\ ба р\и хеш дошт ва Моваройунна~рро пушти сар[1]. Аммо, п\шида нест, ки амир Исмоил ба Бухоро му~аббату дилбастаг$ ва ало<аи шадиде дошт. Чунонки Наршах$ навиштааст: “Худои таъоло бар вай ра~мат кунад, ки дар ай}ми вай Бухоро дорулмулк шуд... ва ~е| аз амирони Хуросон ба Бухоро ма<ом накарданд пеш аз вай. Ва вай ба Бухоро ма<ом кардан муборак дошт$ ва дили вай ба ~е| вилоят на}ромид$, |уз ба Бухоро”[1]. Ва Наршах$ афзуда, ки чун амир Исмоил бо зарурате аз Бухоро берун мерафт, ошуфтагиву тангдил$ дар димо@аш падид меомад ва пайваста }ди Бухоро мекарду ро~и бозгаштро пеш мегирифт.

Аз ободи~ое, ки амир Исмоил дар Бухоро карда буд, кофист, ки аз ~адиси барандохтани девори Бухоро ва пай афкандани мавзеи би~иштосои]\и М\ли}н }довар шавем. Барафтодани девори Бухоро, ки со~ати ша~рро вусъати азиме бахшид, на фа<ат далели <удрати амир Исмоил, балки ма|озан намудори он буд, ки пойтахти давлати то|икон |а~они па~новарро ба о@\ши худ фаро мехонд ва худ ба исти<боли он болу пар кушода буд. Ин аст, ки дар Бухорои <уруни вусто фар~анг~ои бузурги |а~он$ ба ~ам барх\рданд ва дар заминаи он дар <аламрави тамаддуни |омеъаи башар$ мар~алаи |адиде музайян бо р\~оният ва фитрати миллии то|икон густариш }фт.

Ба зо~ири амр, Бухоро дар асри Х аз ду |и~ат м\|иби азимат ва и<омати фозилону донишмандон бар ин ша~р гардид.

Якум, дар партави тадбир~ои хушоянди си}сиву низомии амир Исмоил ва саъйи бале@и \ дар танзими умури идории мамлакат Хуросони бузург, ба хусус Моваройунна~р, аз субот ва амнияти комиле бархурдор шуда буд. Сониян, амири одил ва пасовандони \ дар <аламрави хеш фазои фар~ангие парварда буданд, ки бештар аз ~ар маноти<и дигари |а~они ислом озодии маънавию маз~аб$ ва мафкуравии афроди |омеъаро замонат медод.

Паймудани тари<и та~аммул нисбат ба соири ад}ну мазо~иб ва и|тиноб аз таассуб бар пояи тааллу<оти маз~аб$ ба бис}ре аз умарои сомон$ хос буд. Аз муносибати иродатмандонаи амир Исмоил бо Му~аммад ибни Зайди алав$ <аблан }д карда шуд. Дар замони фармонравоии Нас-ри дуввум кор ба |ое расид, ки ~атто баъзе аз вузарои аъзам ва худи амир ~ам ба таълимоту табли@оти исмоилия ва <арматия тамоюлу гироиши шадиде нишон доданд, ки пиромуни он дар таърихнома~ои аср~ои ми}на, чунончи дар “Зайн-ул-ахбор”-и Гардез$, “Таърихи гузида”-и ^амдулло~и Муставф$ ва @айра ба тафсил сухан рафтааст.

Аз сафарнома~о ва баъзе манобеъи таърих$ истинбот мешавад, ки дар а~ди Сомони}н дар баробари ад}ни бостонии зардуштия, монавия ва маздакия а~ли насоро низ мавриди таъ<иби мутаассибона набудаанд. Му~а<<и<он дар асоси ахбори

донишмандоне чун Му<аддас$ ва Масъуд$ бар ин а<ида расидаанд, ки “дар Эрони <арни ча~орум ад}ни <адим ~ан\з <увват ва интишор доштанд, чунонки дар бис}ре аз наво~ии Эрон дини исавиву я~удиву зардушт$ мунташир буданд ва аз ми}ни ойин~о зардуштия бештар аз соири ад}н ривоl дошт”.[1]

Аммо умарои сомон$, алалхусус амир Исмоил, дар тарвиlу нашри маз~аби ~анафия басо соди<у зобит ва к\шо буданд ва пуштибон$ аз ин маз~абро як василаи умдаи че~раи милл$ ва мардум$ пайдо кардани ислом дар <аламрави аморати хеш ба шумор меоварданд. Гироиш ба ин маз~аб имконе фаро~ам месохт, ки мардуми Мовароунна~ру Хуросон ~амзамон бо имону эъти<оди пок ба дини му~аммад$ ойин, расму русум, забону таърих ва р\~онияти миллии хешро, ба як сухан lав~ари зотиашонро ~ифз намоянд ва барои рушди он расмияти си}сиву дин$ ва пойго~~ои шоистаи маънав$ ба вуlуд оварданд. ^анафи}н, ки эшонро ас~оби раъй низ номидаанд, <абл аз ~ама усули исте~сонро арl мени~оданд, ки мувофи<и он зимни истифода аз <и}с ва ду хулосаи имкон$ ~амонашро ба кор мегирифтанд, ки барои раъйи уммату lамоат созгор бошад. Дар ин замина амирони зираку дурандеши сомон$ бидуни ихтилоф бо суннат~ои поягузори lа~оншиносии нави ва~дон$ ва дастго~и идории хилофат муваффа< шуданд, ки ро~ро барои пи}да кардани ормон~ои милливу фар~ангии мардум ~амвор созанд.

Ин аст, ки донишмандон ва шоирону адибон аз атрофу акноф ба Бухоро р\й оварданд ва ин тарокуми а~ли назар, ки дар замони салтанати Исмоили Сомон$ о@оз ва равна< }фт, бори нахуст баъди футу~оти ислом$ на~зат~ои фар~анг$ ва исти<лолl\и~ои миллии Моваroунна~ру Хуросонро дар пояи си}сати давлат тамаркуз ва расмият бахшид. Саъолаб$ дар “Ятимат-уд-да~р”-и худ аз ш\~рат ва маъруфияти Бухорои он даврон на<ли аlибе ба }дгор гузоштааст: “Бухоро дар давлати Оли Сомон масобаи маlд ва Каъбаи мулк ва маlмаъи афроди замон ва матлаъи нуlуми удабои арз ва мавсуми фузалои да~р буд. Ва ривоят кард маро Аб\lаъфар Му~аммад ибни М\сои М\сав$ ва гуфт: “Падарам Абул~асан дар ай}ми амири саъид (Наср) даъвате ба Бухоро дар}фт кард ва он lо афозили @урабои адаб... lамъ омада буданд... Пас падарам маро гуфт: “Эй писар, ин р\з р\зи маш~уди маш~уре аст, онро таърихе барои иlтимоъи аъломи фазл ва афроди ва<т <арор де~ ва баъд аз ман дар зумраи аъ}ди да~р ва аъ}ни умр аз он }д кун. Ва гумон накунам бо ин<изои ай}м иlтимоъе муташаккил аз афроди назири онон тавон$ дид”. Ва чунин низ шуд. Зеро пас аз он чашми ман ~аргиз ба lамоли чунон lамъе р\шан нагардид”[1]. Иродати умарои сомон$ ба а~ли дониш ба дараlае бузург будааст, ки ба <авли Му<аддас$ “дар фар~анги ин хонадон донишмандонро дар баробари шо~ маlбур ба заминб\с$ намекунанд”[2].

Як нишони бис}р му~им ва мубрами равна<и фар~ангии Бухоро дар назари мардумони он р\згор, ба виҷа донишмандони араб, ривоlи китобдор$ ва китобхона~ои бузурге ма~суб мешудааст, ки Сомони}ни маърифатпарвар бун}д ни~ода буданд. Бар~а<, та<аддуси китоб ва ойини муназзами китобдор$ таlаллии <и}м~ои ме~анпарастонаи Оли Сомон буд, ки саъй доштанд бун}ди давлат ва lомеъаро бар маънавият устувор намоянд ва бо пайкор~ои фар~анг$ бар и<лиму мамолик мусаххир бишаванд. Пури Сино, ки бо нир\и донишу хирад lа~онеро тасхир сохт, дар ай}ни шабоб дар китобхонаи “Савон-ул-~икмат”-и Сомони}н ба мутолиаи китоб~ое даст }фт, ки бо он ~ама маърифат ва таба~~ур дар анвоъи улум ~аргиз номе аз он~о нашунида буд.

Дар “Рисолаи саргузашт”, ки онро шогирди ибни Сино- Аб\убайди]узlон$ аз на<ли устоди хеш тасниф карда, пиромуни ин матлаб омадааст: “Р\зе аз \ (Н\~ ибни Мансури Сомон$ - С.А.) иlозат пурсидам, ки ба китобхонаи эшон дароям ва ба мутолаа ва хондани китоб~ои тиб, ки дар он lост, бипардозам. Вай маро иlозат дод ва вориди сарое шудам, ки хона~ои бис}р дошта, дар ~ар хонае санду<~ои китоб болои ~ам чида шуда буданд. Дар як хона китоб~ои илм~ои араб$ ва шеър, дар дигараш китоб~ои фи<~ ва ~амин тавр дар ~ар хонае як илме lой дошт. Сипас, фе~ристи

китоб~ои пешини}нро мутолаа намуда, он чиро, ки бад-он ни}з доштам, хостам. Китоб~оеро дидам, ки бис}р касон ~атто номашонро нашунидаанд ва ман он~оро на пеш аз ин ва на баъди он надидам. Он китоб~оро хонда суд~о бурдам ва андозаи дониши ~ар мардеро шинохтам"[3].

Ибтикороти фар~анггустарии Сомони}н дар заминаи бун}ди китобхона~о ва китобдор$ на lузви ороишу таlаммули дарбор$, балки як низоми тавсеадор ва як рукни устувори си}сати фар~анггаро}наи эшон будааст. {<ути ^амав$, ки беш аз се сол дар Марв умр ба сар бурда, аз китобхона~ои маъруфи он дониши фаровоне анд\хтааст, дар "М\ъlам-ул-булдон" аз мавlуд будани китобхонае, ки онро Сомони}н таъсис карда буданд, хабар меди~ад. [1]

Дар дастго~~ои идории давлати Сомони}н теъдоди бузурги донишмандон ва ~акимону суханварон дар ма<омоти мухталиф тафвиз }фта буданд. Дар фасли пешина, дар мавриди с\~бат аз вузарои Оли Сомон ба ин матлаб ишорат рафта буд. Дар ин lода чун дар кулли ришта~ои дигар, ба саро~ат падидор мегардад, ки Сомони}н ба густариши ни~од-~ои фар~ангии умури идор$ ба унвони омили аслии заминасоз ва пайгирии ~адаф~о ва манофеи милл$ тамоюли <ав$ ва мабсуте доштаанд. Гузашта аз ин, дарбор ва девони Сомони}н бо расмият бахшидан ба на~зат~ои фар~ангиву адаб$ ва таlдиди р\~онияти миллии Аlам <удрат ва нир\и офаринандагии <авми бостонии бузургеро бо ~ифзи асолати он мазмуни ами<и таърихиву милл$, балки умри дубораи таърих$ ато намуданд. Пиромуни ин матолиб фузун бар тад<и<оте, ки анlом }фтааст, дар замина~ои мухталифи илм$ паҷ\~иш~ои доманадоре бояд сурат бигиранд. Барраси~ои мо ба~се мухтасар ва му<аддамотист дар шинохти баъзи виҷаги~ои че~раи фар~ангии давлати Сомони}н.

Му~аррик ва дарунмояи на~зати фар~ангии Хуросони бузург ва } ба истило~ Э~}и Аlам, ки дар аср~ои IX-X ба зу~ур омад, талош~ои ме~анпарастона ва миллатд\стонаи фарзандони бедори ин сарзамини бузурги бостон$ буд, ки дар партави таlдиди афкору а<оид ва тамаддуни оламшумули ни}гон, бозшинохти ~увияти милл$ ва ма<оми таърихии ~ам<авмони хеш мар~алаи комилан lадид ва сарнавиштсозеро дар таърихи толикон падид оварданд. Дар мавриди вуруд ба мо~ияти ин ин<илоб~ои фар~ангии маънав$ <абл аз ~ама ба масъалаи забон мувоlе~ бояд шуд. Забони lадиди форсии толик$ на тан~о ин та~аввули бузурги маънавиро дар худ таlассум намуд, балки яке аз авомили бис}р му~ими ~а}тбахше буд, ки заминаи исти<лоли си}с$ ва ташаккули давлати миллии толиконро фаро~ам оварда.

Пиромуни замон ва макони ташаккули забони порсии дар$ аз дер ин lониб дар ми}ни уламо оташи ба~су мунозира~о хом\ш намешаванд. Гур\~е аз донишмандон а<ида доранд, ки бун}ди забони мазкур бар забони порсии ми}на аст[2], дастаи дигар мутмаинанд, ки забони порсии lадид бо порсии ми}на иртиботе надошта, дар заминаи ихтилот ва омезиши ла~lаву шева~ои Хуросону Моваруннаҳр дар аср~ои IX-X ташаккул }фтааст[1]. А<идае низ роиl аст, ки ин забон дар аср~ои IV-V аз г\иш~ои шар<$ } шар<ии Хуросонии забони порсии ми}на дар натиlаи омезиши шева~ои забони парфиян$ пайдо шудааст[2].

Илали аслии тано<уз ва гуногунии а<ида~о вобаста ба он аст, ки дар тадовуми 200-250 соли баъди футу~оти ислом$ маводи муфассале, ки тавонад манзараи густариши забони порсиро нишон ди~ад, то ~ол ба даст наомадааст. Бо таваll\~ ба нудрати маъхаз~ои <адима бархе аз му~а<<и<он ба чунин хулоса расидаанд, ки г\} ташаккул ва рушду равна<и забони порсии дар$ ба истилои араб вобаста будааст. Чунончи, мусташри<и амрико$ Р.Фрай зимни андешарон$ дар авомилу ангеза ва шебу фароз~ои густариши забони порсии дар$ иброз доштааст, ки "бар асари ~амлаи араб Оси}и Ми}на порае шуд аз <аламрави хилофат ва эрони}ни Оси}и Ми}на нахустин бор пас аз замони ^ахоманишиён бо хешони @арбии худ пайвастанд.

Гузашта аз ин~о, ба а<идаи нигоранда, ~амлаи араб иллати умдаи интишори забони форс$ аст дар Оси}и Ми}на ва саросари Машри<, ки пеш аз ислом дар он |о~о бо ла~|а~ову забон~ои эронии гуногун сухан мегуфтанд ва забони китобати он ~удуд иборат буд аз хоразмиву су@диву к\шонии бохтар$"[3].

Маводи манобеъи м\ътабаре, ки дар ихти}ри забоншиносон <арор дорад, бо саро~ат тасбит менамояд, ки густариши забони порсии дар$ дар Хуросону Моваруннa~р ба та~о|уми аъроб иртибот ва муносибати мабсуте надорад. А<идаи Р.Фрай аз дидго~и си}с$, яъне густариши забони порс$ ба ~айси як аксуламали милл$ дар му<обили кишваркушо$ ва си}сати истеъморгаронаи хилофати Ба@дод пазируфтанист. Аммо ин омили зе~нист, ки |ара}нро суръат бахшидааст, омили айн$ ва асл$ <авонин ва та~аввули дохилии забон ва ни}з~ои маънавию р\~онии со~ибони он аст.

Мав|удияти воҷа~ои фаровони форс$ дар ашъори шуарои тоислом$ ва даврони аввали исломият, амсоли]о~из, Асвад, Ибни &утайба, ашъори форсии <исме аз он~о чун Му~аммад ибни Баис ва Ибни Муфарри@[1], корбандии забони порс$ дар доираи |амоати монави}ни Оси}и Ми}на дар аср~ои VI-VII, густариши забони мазкур дар ша~р~ои марказии Тахористону Балху Марв дар <уруни VII-VIII, табли@и дини ислом бо ин забон дар Бухорову Самар<анд дар нимаи садаи VIII ва истифодаи хати порс$ дар Хуросон то ~удуди сол~ои 742 милод$[2], ашъори ~и|оии монави}н, ки аз хароба~ои Турфон }фт шудаанд[3], суруди оташкадаи Каркуй ва аз |ониби Борбади Хуросон$ дар ситоиши Хусрави Парвиз хонда шудани суруди хусравон$, соли 676 милод$ падид омадани як фи<ра шеъри форс$ дар му~аббати сардори аъроб Саъд ибни Усмон ба маликаи со~иб|амоли Бухоро, ки мардуми Бухоро сурудаанд, э|од гаштани шеъри тамасхуромези а~ли Балх ба муносибати шикасти Асад ибни Абдулло~ дар Хатлон, тар|умаи "&уръон" ба порс$ дар соли 713 милод$ ва гузоридани намоз бо ин забон, бино ба балад набудан ба забони порс$ аз табли@от даст кашидани як мубалли@и ислом[4] дар Самар<анд дар соли 728 милод$, дар радифи забон~ои па~лав$, порт$, ором$ ва хуз$ бо забони дар$ такаллум кардани подшо~и сосон$ Ба~роми Г\р[5] ва ба пайдо омадани ашъори мавзуни ~унармандона дар а~ди фармонравоии \ далели боризи он матлаб аст, ки забони порсии дар$ пеш аз судури ислом дар Моваруннa~р ва Хуросон густариш }фта ва рои| будааст[6].

]ои шуб~а нест, ки <исме аз ашъор ва навишта|оти мазбур бо забони порсии ми}на э|од шудаанд. Муаррихони асрими}нагии Арабу А|ам бино ба нагузоштани тафовут дар ми}ни ду давраи инкишофи забони порс$ забони кулли таълифоти аср~ои IV-IX-ро ба "форс$" мавсум кардаанд.

Лозим ба }доварист, ки форсии дар$ (порсии дар$) ба унвони як шохаи тавонои забон~ои эрон$ дар баробари па~лавии сосон$, хоразм$, су@д$ ва бохтар$ дар ми}ни хосу ом мутадовил будааст. Нуфузи ин забон, ки лу@оти а~ли Хуросон дар он тасаллут дошт, ба андозае буд, ки мардуми ша~ри Мадоин ва дарбори}ни шо~аншо~ии сосон$ бо он такаллум мекарданд. Аз риво}ти мутааддиди марбут ба р\згори пай@амбари ислом (с) ошкор аст, ки эътибори забони дар$ дар назди аъроб низ хеле бузург буда, то |ое, ки ба он расмияти дин$ бахшидаанд. Чунончи дар "ат-Танбе~ ва-л-ишроф"-и олими бар|астаи араб Абул~асан Ал$ ибни ^усайни Масъуд$ (вафот 956) риво}ти дилпазире дар ин замина ба }дгор мондааст[1]. Бо инти<оли <удрати си}с$ ва идораи давлат аз @арб ба шимолу шар<и Эрон забони дар$ бо паймудани маро~или та~аввулу татаввур, бо фаро гирифтани @ановати дигар забону ла~|а~ои эрон$ ба забони нир\манди фар~анг$, адаб$, дин$ ва коргузориву милл$ табдил }фт.

Аввалин намуна~ои к\чаки насри форс$ ба ~амин забон ва бо алифбои мухталиф то р\згори мо расидаанд. Чунончи, яке аз <адимтарин осори мактуби форсии дар$, ки соли 1901 му~а<<и<и инглис Аврал Стоун дар би}бони Туркистони Чин кашф намуд ва соли 1903 акси <исмате аз он бо тар|умаи матн дар р\зномаи "Ан|умани Оси}ии

салтанатии Лондон” мунташир гардид, бо хати ибр$ навишта шудааст. Эроншиносони номвар, аз |умла, Ҷилбер Лазар аз та~лили забон ва м\~тавои ин матн, ки аслан як мактуби хусус$ аст, нати|а гирифтаанд, ки он ба ибтидои асри VIII, та<рибан сол~ои 717-718 мутаалли< мебошад. Аз ин р\згор боз чанд <итъаи дигаре низ ба алифбои сур}ниву монав$ ма~фуз аст[2].

Лозим ба таъкид аст, ки густариши забони порсии дар$ ва раванди ташаккули хал<ияти то|ик ва адаби}ти классикии он узван ба ~ам пайвастаанд. Файласуфи тавонои то|ик А.Турсунов навиштааст, ки бино ба санаду ~у||ат~ои дастрас ва таълифоти м\ътамади таърих$, |ара}ни ташаккули хал<ияте мавсум ба “то|ик” дар охир~ои асри V сар шуда, дар <арн~ои IX-X, дар замони ташаккул ва тара<<ии нахустин давлати миллии то|икон (Оли Сомон) ба охир расидааст”[3].

Мусаллам аст, ки дар <уруни IV-VIII (ва сада~ои баъдина низ) дар Оси}и Марказ$ забон~ои су@диву хоразмиву сакоиву бохтар$... дар сарзамини па~новаре вусъат пайдо карда буданд. Дар баробари ин ~адс задаанд, ки дар ин марзу бум лоа<ал шакли шифо~ии забони порс$ ву|уд дошт, зеро сарманзили азалии а|доди мардуми форсизабон ма~з <аламрави Оси}и Марказ$ ма~суб мешавад.

Аллома Бобо|он >афуров дар заминаи мутолиот ва пач\~иш~ои ами<у доманадор ба хулосае расида буд, ки “... а|доди тоифа~ои мухталифи ~индуэрон$ то замони аз~ам|удошав$ дар сарзамини Оси}и Ми}на ва но~ия~ои ~ам~удуди он умр ба сар бурда, сипас як гур\~и ~индуори}$ аз ин |о ба ^индустон к\чидааст ва гур\~и дигар дар Оси}и Пеш маскан гирифта, та<рибан дар ми}наи ~азораи II пеш аз милод осори нут< ва маданияти худро бо<$ гузоштааст, ~амчунин тоифа~ои эрон$, а|доди миди~о, форс~о ва @айра ба самти Эрони >арб$ ~аракат карда, дар он |о сукунат ихти}р намудаанд”.[1]

Пайдост, ки дар ~амаи давру замон~о ~ар гуна забон шомили шакл-~ои навишториву гуфторист.[2] Бинобар ин, бо ву|уди дастрас набудани маводи хатт$ по|еъ ба густариши забони порс$ дар Моваруннa~ру Хуросон дар даврони <адиму ми}наи инкишофи забон~ои эрон$, шакли гуфтории он аз рибо|у равна<е бархурдор буд. Бархе аз мусташри<он низ тахмин кардаанд, ки дар даврони салтанати ^ахоманиши}н дар ... Эрони Шар<$ } Оси}и Ми}на ... забони “расм$”-и гуфтор$ шояд форс$ буда ва ла~|аву забон~ои бум$ барои му~овара ба кор мерафтааст”[3].

Дар адвори баъд$ ин забон вусъати комил пайдо намуд, ки онро дар эроншинос$ бо истило~~ои “забони порсии ми}на” ва “забони па~лав$” номзад кардаанд. Аслан корбандии истило~и “забони па~лав$“ дар нисбати ин забон чандон са~е~ нест, зеро зимни истило~и мазкур забони дигари эрон$-порт$ дар назар дошта мешавад ва он ба этнотопоними “Парсава” мансуб буда, баъдан шакл~ои “па~лав /па~лав$”-ро пазируфтааст. Калимаи “порс” бошад аз во~иди лу@авии “парса”-и <адим сарчашма мегирад. Баъзе муаллифони аср~ои ми}на истило~и “забони па~лавиро” бар@алат ба забони порсии ми}на нисбат додаанд. Дар замони нав ин иштибо~ ба таълифоти уламои >арб ва тавассути он ба забоншиносии то|ик низ ро~ }фт.

По|еъ ба густариши забони порсии ми}на дар Хуросону Моваруннa~р Р.Фрай а<идае пеш мегузорад, ки тиб<и он “... забони порсии ми}на дар бозор~ои ша~р~ое, монанди Бухорову Самар<анд, ~атто пеш аз ~амлаи араб, ки мояи густариши бештари ин забон ба с\и шар<у шимол шуда, фа~мида мешуд. На<ш~ои Сосониро фаровон бар |омаи бузургони су@д$, ки бар девор~о дар ша~ри Афроси}бу Пан|акент нигоштаанд, метавон дид”[4]. Ин андешаи мусташри<и амрикоиро бо чунин нукта метавон эътимод бахшид, ки дар бархе аз шева~ои мутадовили забони то|ик$ бозмондаи категория~ои ~исса~ои нут<, ки хоси забони порсии ми}на буданд, дучор меоянд. Чунончи, дар шеваю ла~|а~ои маноти<и мухталифи То|икистон (Хиштхона, Шайдон, Пон-@оз, Ашт, Косонсой, Филмандар, баъзе наво~ии тобеъи |ум~ур$ ва мавзеъ~ои то|икнишини |ум~ури~ои дигар, ба хусус Урметани Бухоро) феъл~ои навъи “рафтаким, рафтак$, рафтакет, рафтанкет, рафтакетан, рафтакит, рафтакетон”

ба назар мерасанд, ки маъхуз аз сифати феълии замони гузаштаи забони порсии ми}на бо пасванди -ак мебошанд.[1]

Аз ин |и~ат ~а< бо он~оест, ки забони форсии ми}на ва забони форсиро (забони адабии форсии то|ик$) ду давраи инкишофи пай дар пайи як забон ба шумор овардаанд, ки дар хат~ои мутафовит: форсии ми}на, мон$ ва араб$ та|ассум }фтаанд.[2] Тафовути |иддии забони порсии ми}на аз порсии дар$ дар фузунии ми<дори ~узвориш~о (идео-грамма) дар даврони <адим ва фаровонии лу@оти араб$ дар адвори классикии равна<и он зо~ир мешаванд. Ба ин тари<, реша~ои забони порсии дар$ аз даврони пеш аз милод об х\рдааст. Ин реша~ои ами<и таърих$ ва @изо гирифтани забони порсии дар$ аз суннат~ои чандин-асраи фар~анги зодбуми хеш доираи муомилоти забон~ои ма~аллиро танг намуд ва мунта~о бар он~о мусаллат гардид. Дар иртибот бо ин масъала бояд афзуд, ки рив о|и забони порсии дар$ дар Моваруннa~ру Хуросон, на дар @арби Эронзамин, низ аз мав|удияти реша~ои бос-тонии забони мазкур ша~одат меди~ад. Дигар иллати тавсеа пайдо накардани забони порсии дар$ дар @арби Эронзамин фаровонии забону ла~|а~ои гуногуни ма~алл$ дар маноти<и мухталифи ин сарзамин буд. Бино ба та~<и<и Б.Шпулер, дар к\~истон~ои Сабалон дар ~удуди соли 985 милод$ “70 забони мухталиф” ву|уд дошта, а@лаб фа<ат ба ~омилони он~о <обили фа~м будаанд.[3] Забони порсии дар$ ~амзамон бо густариши тавсеадори худ дорои <удрат ва имконоти бе~амтое буд ва дар ташаккули ва~дат ва ягонагии <авм~ои ори}$, амсоли су@ди~ову хоразми~ову бохтари~о, ки забони эшон бино ба авомили мутааддиди айниву зе~н$ р\ ба завол ро~ мепаймуд, на<ши фав<улодда му~им бо<$ гузошт ва дар сарзамини па~новаре ма<оми забони адабиро со~иб шуд. Шеваи муттакои ин забони бузурги |а~он$ гуфтори мардуми Моваруннa~ру Хуросон ба шумор меомад.

Ро|еъ ба матрук гардидани забон~ои <адимаи бум$ академик Б.>афуров навишта буд: “Пас аз аср~ои XIII-XIV мо дигар аз мав|удияти забони хоразм$ ~е| як мадраке дар даст надорем. Мумкин аст, аз он ва<т дере нагузашта, ин забон бо таъсири ла~|а~ои турк$ тамоман аз байн рафта, а~олии дар соби< эронизабони Хоразм комилан туркзабон гардида бошад. Шева~ои турк$ (\збек$ ва туркман$), ки дар заминаи забони хоразм$ инкишоф ме}фтанд, як ми<дор калима~ои <адимаи хоразмиро низ дар бар гирифта буданд (чунончи, агна- канали калон, уав - канали хурд ва амсоли ин~о дар шеваи \збекии Хоразми ~озира то ~ол ма~фузанд”.[1]

Вуруду ро~}бии воҷа~ои ма~алл$ ва аносири лу@авии забон~ои су@д$, хоразм$ ва @айра ба таркиби лу@авии забони порсии дар$ м\|иби зу~ури тафовут~ои |узъ$ дар гуфтори мардуми Моваруннa~ру Хуросон ва <исмати @арбии Эронзамин гардид. Чунонки, му~а<<и<он таъкид кардаанд, дар ашъори Р\дак$ с$ калимоте пайдо мешавад, ки асли он~о су@дист ва чунин унсур~ои лу@ав$ дар осори а~ли адаби наво~ии дигар ~е| }фт намешавад. [2]

Забони порсии дар$ (форс$, то|ик$) на тан~о |ойгузини иддае аз забон~ои эрон$ гардид, балки бо забони араб$ ~амовард$ намуда, нуфузи онро дар Моваруннa~ру Хуросону Систон ва дигар маноти<и Эронзамин ма~дуд гардонид. Донишманди араб Му~аммад ибни Абдуси]а~ши}р$ дар китоби арзишманди худ “ал-Вузаро ва-л-куттоб” ро|еъ ба вазъи дабирон дар даврони ~афтумин халифаи умав$ ^ишом ибни Абдулмалик (731-745) навиштааст, ки дар он ~ангом бештари мунши}ни Хуросон зардушт$ буданд ва ~исоб~о ба порс$ навишта мешуд.[3] Бо ву|уди тазйи<у таассуби хулафои араб, ки дар баробари дин забони хешро низ ба сари <авм~ои мафт\~та~мил кардан мехостанд (ва дар кишвар~ои зи}де дар ин <асди худ пир\з ~ам шуданд), забони форсии то|ик$ ~увияташро ~ифз намуд ва замина~ое барои рушди баъдинаи худ фаро~ам овард.

Пайваста бо таъсиси давлат~ои муста<ил ва ниммуста<или эрон$ дар ибтидои асри IX муросилоти девон$ ба забони форс$ густардагии бештаре касб кард. Дар дарбори То~ири}н забони форс$ дар баробари забони <авми фоте~ равна<е дошт ва баъзе шоирон ба форс$ шеър мегуфтанд. Аммо Р.Фрай та|диди назар ба а<идаи

рои|ро г\шзад оварда, таъкид мекунад: “Агар давраи фармонравоии То~ири}нро мутолиа кунем, мадраке, ки далолат кунад То~ири}н форсиро бар араб$ тар|е~ медоданд, намебинем. Балки комилан баръакс, чанд тан аз умарои ин силсила худ ба забони араб$ нек\ менавиштанд ва нек\ шеър месуруданд. Шаке нест, ки он~о бо ~ар ду забон ошно$ доштанд, аммо араб$ забони расмии <аламрави онон буд ”.[1] Гироиши Саффори}н ба забони форс$ аз <иссаи маъруфе, ки дар “Таърихи Систон” мастур аст, ба саро~ат падид меояд. Яъ<уби Лайс ин матлабро ба камоли соддаг$ ва бар|астаг$ иброз доштааст: “Пас шуаро \ро (Яъ<убро - С.А.) шеър гуфтанд$ ба тоз$ ... Чун ин шеър бархонданд, \ олим набуд, дарна}фт. Му~аммад ибни Васиф ~озир буд ва дабири расоили \ буд, адаб нек\ донист ва бад-он р\згор номаи порс$ набуд. Пас Яъ<уб гуфт: “Чизе, ки ман андар на}ям, чаро бояд гуфт?” Му~аммад Васиф шеъри порс$ гуфтан гирифт”.[2]

Аммо ~ама донишмандон муттафи<анд, ки дар даврони фармонравоии Сомони}н забони форсии то|ик$ равна< ва шукуфоии беназир ва бесоби<ае ба даст овард. Дар ~амин даврон буд, ки ин забони му<аддас ва дорои сармояи бузурги фар~анг$ ба маънои комили сухан расмияти си}сиву давлат$ ва фар~ангиву дин$ пайдо кард, ки та|аллии мумтоз ва нурафзои он зу~ури адаби}ти нави форсии то|ик$ дар са~наи тамаддуни |а~он$ ма~суб мешавад.

2

Адаби}ти оламшумули форсии то|ик$ дар аср~ои IX-X <омат афрохт ва яке аз дурахшонтарин мар~ала~ои таърихи беш аз ~азорсолаи худро ба сар бурд. Пайванди забон, адаби}т ва ~увияти милл$ дар ~е| замони дигар ба дара|аи даврони ~окимияти Сомони}н аз чунин густардаг$ ва пайомад~ои сарнавиштсози и|тимоиву таърих$ бархурдор нагардидааст. Дар замоне,ки дар баробари пайрезии рукн~ои давлати муста<или то|икон поя~ои шеър ва адаби форсии то|ик$ бун}д ни~ода мешуд, ~унари шоириву адиб$ <абл аз ~ама арзиши милл$ пайдо намуд. Талош-~о ва пайкор~ои ме~анпарастонаи озодагону фарзонагон бештар аз ~ама дар со~ати адаби}т ва илму ~унар ба |авлон омад ва |и~оди миллии а|ами}нро аз файзи маънав$, аз @оя~ои олии башарпарвар$ шодоб гардонид. Ин аст, ки моя ва заминаи на~зат~ои милл$ ва исти<лолхо~ии то|икон аслан <и}м~ои фикриву зе~н$ ва зав<иву ~унар$ ва бозтоби фитрати азалии фар~ангофарини он~о буд. Давлати Сомони}н тазо~ури си}сии ин ~ама на~зат~ову <и}м~о буд ва ма~з ба ин далел давлати миллии то|икон аз аввалин дували фар~анггаро ва маънавиасос дар аср~ои ми}на шинохта шудааст.

Ин |ав~ари маънавии давлати Сомони}н, бар~а<, омили аслии пайдоиш ва равна<и он ба шумор меояд. Умарои сомон$ бо дарки ами< ва са~е~и ин матлаб замонати ~аст$, исте~ком ва тадовуми давлати худро мабн$ бар си}сати фар~анггустар$ ва пуштибон$ аз а~ли <алам медонистанд.]алол ва азамати кохи м\~ташами давлати Сомони}н, ки ливои пурдурахши фар~ангу адаб дар пешто<и он партавфишон$ мекард, аз саросари машри<замин со~ибназаронро ба с\и худ фаро мехонд. Дере нагузашт, ки зубдаи донишмандони р\згор дар дарбори Сомони}н, ки ба ~укми конуни маърифат даромада буд, му|тамеъ гардиданд ва ма<оми он ба |ое расид, ки бар Ба@дод бартар$ }фт. Ба <авли устод Р\дак$:

Имр\з ба ~ар ~оле Ба@дод Бухорост,
Ку|о мири Хуросон аст, пир\з$ он |ост.[1]

Тиб<и тасаввуроти мутадовили ~афтодсола мо дарбори подшо~они гузаштаро ба ~айси маз~ари аслии интишори зулму таадд$ мавриди и~онат ва инти<оди шадиди хеш <арор дода будем. Фасод дар ахло< ва одоби дарбории аср~ои ми}на ба а~ли маън$ п\шида нест. Аммо та<сир дар он буд, ки |а~л ва таассуб дар шинохти

дидго~~ои и|тимоиву синф$ та~рифу ифроти во<еот ва мо~ияти таърихро ба ми}н овард, хубу зишт ва нек\ бадро бо шакл~ои бис}р номуносиб ва да@алона бо ~ам даромехт. Бо ин ~ама, донишмандони то|ик к\шиш бар он доштанд, ки ба васила~ои мухталиф ма<оми дарбори Сомони}нро дар рушди адаби}ту фар~анги асри X ~атталимкон мунсифона таъйид намоянд. Тад-<и<оти пураразиши олимони со~ибном А.Мирзоев, Ш.^усейнзода, Р.^одизода, Х.Шарифов ва дигарон бар сид<и ин матлаб далолат мекунад. Бо такя ба паҷ\~иш~ои ин донишмандон ва дигар уламои ватаниву хори|$ мо ба баъзе нукта~ои марбут ба сириштн фар~ангии давлати Оли Сомон ишорат хо~ем кард.

Пеш аз ~ама тазаккур бояд дод, ки амирони сомон$, а~ли дарбор ва девони эшон на тан~о ишти}<мандони адабу ~унар ва мухлиси уламо, балки худ низ а@лаб аз а~ли таълиф будаанд. Чунонки <аблан ~ам гуфта омад, муаррихони <уруни вусто дар тавсифи умарои сомон$ воҷа~ои "олим" ва "адиб"-ро ба кор гирифтаанд. Я<инан, тарбияти адабию илм$ аз суннат~ои рои| ва бисҳ}р пура~амияти ин хонадони покгав~ар будааст ва шояд яке аз ангеза~ои му~ими хирадгаро$ ва парастиши дониш дар он р\згор мадюни ~амин "ом\зиш"-и амирони сомон$ бошад. Вузарои сомон$ низ ба ~укми виросат ва фармонбардор$ аз худовандгори хеш ин си}сат ва хоста~оро дар замина~ои мухталифи р\згори |омеъа басту тавсеа мебахшиданд. Аксари китоб~ои м\ътабаре, ки дар ин даврони <и}м~ои пурфуту~и фар~ангию милл$ таълиф } тар|ума шудаанд, ба дастури амирону вазирони сомон$ сурат гирифтаанд. Аз |умла, осоре чун "Шо~нома"-и Аб\мансур$, "Шо~нома"-и Да<и<$, "Синдбоднома", "Калила ва Димна", "Таърих" ва "Тафсир"-и Табар$, "ас-Савод ул-аъзам"-и Абул<осим Ибро~им ибни Зайди Самар<анд$ ва @айра ба ша~одати таърих бо амри Сомони}н та~рир шудааст. Аз ин зикри мухтасар ~ам пайдост, ки ин фармоиш та<озои хотиру табъи амире } вазире набуда, зимни си}сати андешида ва ~адафманде ба ми}н омада, комилан дархури хостор~ои ~амагонии миллист.

Давлати навбун}д ва тозаисти<лоли Сомони}н, чун соири давлат~ои милл$, ба густариши |а~оншиносии хосаи мафкурав$ бар пояи манфиат~ои <авмии хеш ни}з доштанд, хостори ба ву|уд омадани як назари |адиду |омеъ ба таърих ва |а~он, толиби вазъ гардидани арзиш~о ва дидго~~ои навин дар шинохти мо~ияти одаму олам буданд, ки тавонад че~раи миллии |омеъаро дар баробари во<еъияти нави таърих$ ~ифз намояд, <и}ми нир\~ои маънав$ ва р\~онии мардумро дар заминаи тадовуми суннат~ои зотии фикриву отиф$ дар масири таърихи инсоният тамаркуз ва инси|ом бубахшад.

Ба ин маън$ раванди пурнуфузи худшиносии то|икон дар а~ди Сомони}н ба шинохти таърих ва шинохти |а~он, ани<тараш дар раванди таърих шинохтани |а~он ва дар}фтани ма<оми миллати хеш дар ан|умани а<вомн мутамаддини дун} бун}д }фта буд. Ин хулосаро манзараи адабии асри X ба @ояти саро~ат собит менамояд.

Осори гаронмояи ~амос$, ба виҷа "Шо~нома"-~ои мансуру манзум, ки дар ин р\згор таълиф шудаанд, аз |умла "Шо~нома"-~ои Масъуди Марвазиву Да<и<$ ва "Шо~нома"-и Аб\мансури Муаммар$ василаи басо муассири маърифат ва иттисоли р\~он$ бо таърихи <авми хеш ба шумор меомаданд. Аммо "Шо~нома"-и ^аким Абул<осими Фирдавс$ ~арчанд бо дастури Сомони}н навишта нашудааст, нуктаи олии худ-|\и~ои таърихиву миллии <авм~ои ори}ист, ки амирони олинаҷоди сомон$ замина~ои онро фаро~ам карда буданд. Афкор ва асари оламшумули Фирдавс$ дар баробари нубу@и беназири худодаш зодаву парвардаи фазои фар~ангии <арни X милодист. Дар |а~оншинос$ ва тафаккури Фирдавс$ му~имтарин дастовард~ои а<ливу маънавии шар<у @арб ба ~ам махлут гардид ва ин назари пур@ун|оиши \ р\~у равон, ~икмат ва мо~ияти таърих ва ма<оми <авм~ои эрониро дар партави арзиш~ои озмудаи |омеъаи башар$ намудор овард. Фирдавс$ худ гуфтааст:

Басе ран| бурдам дар ин сол с$,
А|ам зинда кардам бад-ин порс$.

Дар саросари ин ~амосаи бузурги милл$ р\~и фанонопазири А|ам ~увайдост. Фирдавсии олимашраб на фа<ат А|амро ба порс$ зинда кард, балки дар таърихнигор$ ва маърифати р\згори ни}гон оини комилан тозае падид овард, ки ме~вари он худшиносии миллии инсон ва |омеъа дар раванди азалии таърих аст. Дар ин оинаи ~икматнамои таърих, ки Фирдавс$ пай афканда буд, талошу тапиш~о ва му|аддадан ба та~рик омадани нир\ ва р\~ияи милл$ та|ассум }фтааст.

Зимнан, дар шеъри аср~ои IX-X ба @айр аз корбандии густардаи мазомини адаби}т ва ~икмати тоисломии А|ам талме~оти фаровони асотириву таърихиро дучор меоем, ки дар ин замина ба куллияи анвои каломи манзум ро~ }фтаанд. Аб\абдулло~и Р\дак$ дар як маде~аи худ китоби му<аддаси "Авесто" ва тафсири маъруфи он "Занд"-ро }довар шуда, ки аз нуфузи ин осор дар зе~ну тафаккури мардумони ин р\згор ша~одат меди~ад:

^амчу муаммост фахру ~иммати \ шар~,
^амчу Абистост фазлу сирати \ Занд.

Дигар шоири тавонои а~ди Сомони}н Аб\мансури Да<и<$, ки ба оини зардушт$ дилбастагии хос дошт, дар шеър~ои нобу ширини худ аз афкор ва маънавияти пайравони зардуштия па}м мерасонад:

Да<и<$ чор хислат баргузидаст,
Ба гет$ аз ~ама хубию зишт$.
Лаби }<утрангу нолаи чанг,
Маи хушрангу дини зарду~ишт$.

Дар |ои дигар аз И}рда - китоби шар~и Занд ва Хурда порае аз нуск-~ои Зандро ба силки тасвир кашида, ни}иш~ои зардуштонаро бо ~усни ихлос ситоиш кардааст:

Бубинам охир р\зе ба коми дил худро,
Га~е И}рда хонам, шо~о, га~е Хурда.[1]

Чунин шеър~о ва маънибанди~о бар асоси таърих ва ад}ни бостонии эрон$ тазо~ури посдор$ ва ифтихор аз суннат~ои милл$ ма~суб мешаванд.

"Шо~нома"-и Фирдавс$ бо он ~ама маъон$ ва м\~тавои бекаронааш дар заминаи маърифати зав<$ ва ~унари олии суханвар$ офарида шудааст ва илали ишти~ору ма~бубияти бе<и}си он ~ам аз ин |ост.

Дар дигар осори таърих$, ки дар ин даврон таълифу тадвин ва } тар|ума шудаанд, |анбаи на<лию илм$ тасаллут дорад. Чунончи, аз тар-|умаи "Таърихи Табар$" ва "Тафсири Табар$" метавон }довар шуд, ки пояи он ба истидлолу шаво~ид ва му~окима~ои а<лист. Аммо манзури ин муаллифону мутар|имон ~ам зинда кардани таърих ба забони порс$ аст, ки онро аз умдатарин мухтассоти |а~оншиносии он даврон ма~суб метавон кард.

Ин матолиб дар му<аддимаи "Тафсири Табар$" ба <арори зер ироа шудааст: "Ва ин китоб тафсири бузург аст аз ривояти Му~аммад ибни]арири Табар$, ра~матулло~и алай~и, тар|ума карда, ба забони порсию дарии ро~и рост ва ин китобро би}варданд аз Ба@дод чи~ил мус~аф буд. Ин китоб навишта ба забони тоз$ ва ба аснод~ои дароз буд, ва би}варданд с\и амири сайиди музаффар Аб\соле~ Мансур ибни Н\~ ибни Наср ибни А~мад ибни Исмоил, ра~матулло~и алай~им а|маин. Пас душхор омад бар вай хондани ин китоб ва иборат кардани он ба забони тоз$ ва чунон хост, ки мар инро тар|ума кунад ба забони порс$. Пас уламои Мовароунна~рро гирд кард ва ин аз эшон фатво кард, ки раво бошад, ки мо ин

китобро ба забони порс$ гардонем. Гуфтанд, раво бошад хондан ва навиштани тафсири &уръон ба порс$ мар он касро, ки \ тоз$ надонад. Аз <авли худои азза ва |алла, ки гуфт: Ва мо арсално мин расулин илло би лисони <авми~и. Гуфт: ман ~е| пай@омбареро нафиристодам, магар ба забони <авми \, ба он забоне, ки эшон донистанд. Ва дигар он буд, к-ин забони порс$ аз <адим боздонистанд аз р\згори Одам то р\згори Исмоил пай@омбар, алай~иссалом, ~ама пай@омбарон ва мулукони замин бо порс$ сухан гуфтанд$. Ва аввал кас сухан гуфт ба забони тоз$ Исмоил пай@омбар буд, алай~иссалом, ва пай@омбари мо, саллалло~у алай~и ва саллам, аз Араб берун омад ва ин &уръон ба забони араб бар-\ фиристоданд. Ва ин |о бад-ин но~ият забони порс$ аст ва мулукони ин |ониб мулуки А|аманд".[1]

Дар ин суханон робитаи забон ва миллият ошкор аст ва аз назари дин$ расмият }фтааст. Дарбори Сомони}н бад-ин васила тарви|и забони порсиро ба ~айси зербинои милл$ ва мафкуравии давлат ва ба ~айси му~имтарин омили шаклгирии |а~оншиносии милл$ самти асос$ ва бун}дгузори си}сати хеш <арор дода буд. Вобаста ба тар|умаи "Тафсири Табар$" бояд гуфт, ки Сомони}н дар исте~ком ва афзоиши сармояи фар~ангии ислом хидмати бузурге ба ан|ом расониданд. Р.Фрай бар он аст, ки "...ин та~аввулро (Ренессанси эрон$-араб$) к\шиши муваффа<е бишморем барои на|оти ислом ва ра~онидани он аз заминаи араб$ ва русуму одоби бадав$, аз ин ро~, ки исломро бо фар~анги @анитар ва интибо<пазиртар ва |а~онитар аз он чи <аблан буд, мубаддал сохт. Сомони}н ро~и созишу ошт$ ми}ни сунани <адим ва исломро нишон доданд ва баъд~о дар атрофу акнофи дурафтодаи |а~они ислом а<воми дигар ~амин ро~ дар пеш гирифтанд".[2]

Пешо~ангии дарбор дар густариши на~зат~ои фар~ангии милл$ дар шакл~ои мухталифе зо~ир шудааст. А~ли дарбору девони Сомони}н а@лаб аз а~ли <алам буданд (чун силсилаи вузарои сомон$) ва дар таълифоти худ бо пайгир$ аз си}сати давлат му~ити фикриву адаб$ ва самт~ои инкишофи онро таъйид менамуданд, бо гирдовардани донишмандону суханварон ва бар мабнои одоб ва суннати хоса барни~одани муносибат ва <адршиносии уламову шуаро <и}м~ои а<ливу зав<ии |омеъаро дар заминаи ~адаф~ои милл$ ва~дату <удрат мебахшиданд, бо "харидор$" аз ма~сул ва осори ~ирфаии адибону ~унардмандони берун аз дарбор дар ми}ни таба<оти мухталифи |омеъа а<оид ва арзиш~ои миллиро бар аз~они мардум мусаллат мегардониданд.

Пайваста ба ин, кофист аз тар|умаи китоб~ои адаб$ ва илмиву дин$ ба дастуру ибтикори амирони сомон$ }довар бишавем, ки яке аз васоили камоли маърифати милл$ ва исти<лоли фар~ангиву маънав$ ба шумор меомад. Тар|умаи китоб~ои маъруфе аз <абили "ас-Савод ул-аъзам"-и Абул<осим Ибро~им ибни Зайди Самар<анд$, "Калила ва Димна"-и манзуми Аб\абдулло~и Р\дак$, "Калила ва Димна"-и мансури Абулфазли Балъам$, "Таърихи Табар$"-и Аб\алии Балъам$, "Тафсири кабир"-и тар|умаи фу<а~ои Моваруннаҳр, "Синдбоднома", "ат-Таарруф ли маз~аб ит-тасаввуф"-и Аб\ис~о<и Калобод$ дар тар|умаи Аб\ибро~ими Мустамилл$ ва @айра, ки баъзе аз он~о <исман ва } комилан то р\згори мо расидаанд, мусаллам медоранд, ки |унбиши пурвусъати тар|ума бо он ~ама арзиши бузургаш дар нашъунамои забони то|ик$ ва дороиафзоии фар~ангу мафкураи милл$ марбут ба си}сати дарбори Сомони}н ва авзои маънавие буд, ки эшон дар саросари <аламрави давлати па~новари худ исти<рор бахшида буданд.

Дар айни замон рушду равна<и тар|ума барои вуруд ба борго~и тамаддуни |а~он$ ва касби таба~~ур дар та|оруби таърихиву маънавии <авм~ои дигар ро~ро ~амвор сохт ва |а~оншиносии аср~ои IX-X - ро, ки реша дар таърихи <адиму гаронмояи милл$ дошт, бо пазироии ин анд\хта~о тавсеа бахшид ва @ановват афзуд. Муколамаи бузурги фар~ангие, ки дар ин замина ба зу~ур омад, дар сарнавишти таърихии <авм-~ои мухталифи шар<у @арб аз бис}р |и~ат~о басо му~им буд ва аз о@оз }фтани мар~алаи |адиде дар |усту|\~ои фикриву маънавии аср~ои ми}на ша~одат медод.

Падидаи худ|\и~ои милливу <авм$ дар саросари “Му<аддимаи Шо~номаи Аб\мансур$” (957), ки аз <адимтарин мутуни насри форс$ ба шумор меояд, ба чашм мерасад ва аз он шар~е, ки муаллифон дар усули нигориш ва шеваи кори худ навиштаанд, бармеояд, ки асли матлаби эшон низ ~адафи мазкур будааст. Чунонки дар “Му<аддима” омадааст, амир Аб\мансури Абдураззо< бо нияти “}дгоре андар ин |а~он” гузоштан навиштани “Шо~нома”-ро фармуда. Вазири \ Аб\мансури Муаммар$ “худовандони кутубро аз фарзонагону |а~ондидагон би}вард ва бинишонд ба фароз овардани ин нома~ои шо~он ва корнамои~ошон ва зиндагонии ~ар яке аз доду бедод, аз ош\бу |ангу оин аз Кайи нахустин, ки андар |а~он \ буд, ки ойини мардум$ овард, то Яздигурди Ша~ри}р, ки охири мулуки А|ам буд ...”.[1] Пайдост, ки дудмон~ои <адимаи эрон$ нахустофаринандагони “ойини мардум$”, бун}дгузорони тамаддуну маънави}ти инсон$ дониста шудаанд ва ба таъкид зикр гардидааст, ки фа<ат таърихи мулуки А|ам, саргузашти тоисломии <авм~ои ори}$ манзури худовандони китоб аст.

Дар замоне, ки ислом р\згори беш аз сесадсола дар пушти сар дошт, бо ~усни ифтихор ситудани ни}гони шарофатманди хеш далолат бар он дошт, ки дар афкори |омеъа |усту|\~ои ами<е дар ро~и худого~ии милл$ падид омада, тава||\~ ба гузашта ва <и}ми хотироти таърихии милл$ мояи ангезиши ин раванди пургустариш <арор гирифтааст. Густариши |унбиши нир\манди шуубия, ки дар партави э~}и суннат~ои фар~анги бостон ~адаф~ои си}сиро дунбола мекард, бун}ди и|тимоии худ|\и~ои |омеъаро исте~ком бахшида, самтгири~ои ибтикороти фар~ангиву адабиро мушаххас намуд.

Дар “Му<аддима” равшан ишора шудааст, ки “Шо~нома” ~арчанд аз саргузашти ша~ри}рон ~икоят мекунад, маъние ки аз ма@зи он ~осил шавад, хонандаро зав<и маънав$ мебахшад ва саба<и зиндаг$ меом\зад. Кайфияти маърифати таърих ба замми му~ассаноти дигар, аз назари г\яндагон чун василаи камолоти маънавии инсон арзишманд аст. Ин |о нуктаи му~им он аст, ки дар ми}ни худ|\и~ои таърихиву милл$ ва рушди маънави}ти инсон тафовуте гузошта намешавад ва он матлаб мусаллам мегардад, ки дар тасаввуроти аср~ои ми}на худ|\и~ои инсону |омеъа бидуни арзиш|\и~ои маънавию ахло<$ номукаммал ба шумор меомадааст. Дастури мазкур дар чанд <арни пасин низ дар шеваи нигориши таърих тасаллут дошт. Нуфузи ~икматанд\з$ ва унсур~ои маърифати баде$ дар та~<и<и таърих аз бисёр |и~ат~о, аз тасаввуроти мазкур сарчашма гирифтааст.

Назари муаллифон нисбат ба во<еияти замонашон вусъате дорад ва ба э~тимоли <ав$ эшон хостаанд таърихи тоисломии Эронзаминро дар партави таърихи башар фаро бигиранд. Чунин фарохназар$ ба тасаввуроти |у@рофии он замон бун}д }фтааст, вале му~имаш он нияти мусаннифон, ки ма<оми гузаштагони худро дар ~ал<аи таърихи хал<~ову кишвар~ои гуногун таъйин кардан мехостанд, аз фаъолиятмандии э~соси худого~ии милл$ па}м мерасонид. Аз |ониби дигар тавсеаи худ|\и~ои милл$ бо |унбиш~ои исти<лолхо~$ ва зиддихилофатии кишвардорони Хуросону Варазр\д низ муста<иман иртибот дошт.

Тар|умаи “Таърих-ур-русул ва-л-мулук”-и Му~аммад ибни |арири Табар$, ки бино ба а<идаи а@лаби донишмандони <адиму |адид ба <алами Аб\алии Балъам$ тааллу< дошта, бо номи “Таърихи Табар$” ш\~рат пайдо кардааст, аввалин асари таърихнигории миллии то|ик$ ма~суб мешавад. Балъам$ дар ~ангоми тар|ума ра~и э|озро паймуда, бо тава||\~ ба мо~ият ва |ав~ари во<еот |узъи}т ва асноди фаровони таърихномаи бузурги Табариро фур\гузор намудааст. Аммо ин вазири фарзона матолиби зи}де бар матни асл афзуда, дар баробари таърихи паямбарон ва таърихи исломии араб |алолу ~ашамати таърихи А|амро падид овардааст. Бад-ин васила на тан~о таърихи А|ам бо он ~ама сармоя ва дорои~ои беназири фар~ангиаш ба матну батни тамаддуни ислом$ ворид шуд ва дар баробари он арзиш ва расмияти си}сиву маз~аб$ ба даст овард, балки дар заминаи андар}фти мо~ияти маънавии таърих оини комилан |адиде вазъ гардид. Тар|умаи “Таърихи Табар$” бо бе~тарин сурате таърих ва ~икмати А|амро бо маънави}ти дини нави ва~дон$ пайванд дод ва бун}ди

фар~ангии исломиятро ба@оят нир\манд гардонид. Дастуре, ки Балъам$ ба василаи забони форсии то|ик$ дар шинохти таърих падид овард, дар чанд <арни баъд$ ~амоно побар|о буд ва а@лаби таърихгузорон аз он исти<бол намуданд.

Ба а<идаи му~а<<и<они адвори мухталиф аср~ои IX-X даврони |улуси шеъри |а~онгири форс$ ба тахтго~и шук\~манди тамаддуни |омеъаи башар$ ба шумор меоянд. Ма~з дар ин даврони пурдурахши таърихи то|икон му~имтарин суннат~ои адаби}ти классик$ шакл гирифтанд ва барои сайри нусратбори ~азорсолаи он замина~ои мусоиди ~унариву мафкурав$ фаро~ам омадаанд.

Яке аз умдатарин хусусият~ои ин давраи адабиёти форсу то|ик, ки онро аз давра~ои баъд$ мутамойиз мегардонад, фузунии адади шуаро ва удабо аст. Ногуфта намонад, ки сафа~оти баъдии таърихи адабиёти классикии мо низ бо номи сад~о суханварони бузург музайян аст, вале камтар давраеро метавон пайдо кард, ки ин <адар шоирони бузург дар <аламрави як давлат ва як маркази адаб$ зиндаг$ ва э|од карда бошанд. Бухорои фар~ангзову шоирхези давраи Сомониён во<еъан ~ам ма|маъи а~ли шеъру адаби оламгир гардида буд. Ин вазъ, пеш аз ~ама нати|а ва ма~сули пуштибонии беназири амирони сомон$ аз а~ли шеъру адаб ва ~унари воло буд. Сиёсати фар~анггустар$ ва адабпарварии Сомониён, ки ош$ аз сириштиманънавии давлати он~о ва мунтаби< бо хостор-~ову а~дофи миллии эшон буд, боиси ривоıи шеъру адаб ва м\|иби исти<лоли адабиву фар~ангии Моваруннаˇру Хуросон пас аз ду <арни истилои маънавиву мафкуравии араб гардид.

Дар а~ди фармонравоии Сомони}н шуарое чун Аб\абдулло~и Р\дак$, Абул<осими Фирдавс$, Ша~иди Балх$, Кисоии Марваз$, Аб\ал$ ибни Сино, Хаббозии Нишопур$, Да<и<$, Муродии Бухоро$, Аб\ Шуайб, Аб\ Зироа, Фаролов$, Аб\шакури Балх$, Имораи Марваз$, Робеаи &аздор$, Абул~асани О@о|$, Лукар$, Маънав$, Аб\абдулло~ Му~аммад ибни ^асани Маъруф$, Му~аммад ибни Мухаллад, Абулмуайяди Равна<$ ва дигар шоирони со~ибноми тавоно бо ашъори нобу обдори хеш дар такомули шакл~ои мутадовили шеъри классик$ гом~ои судманде бардоштанд.

Таъкиди ин нукта бар|ост, ки а@лаби аламбардорони ин <и}ми пургустариши адаб$ аз Моваруннаˇру Хуросон бархостаанд ва дар Бухорои шеърпарвар осори бегазанде дар са~наи офо< интишор додаанд. Дар ин даврон дар <исмати @арбии Эрон, дар <аламрави салтанати Бувай~и}ну Зи}ри}н низ шеъри порс$ зу~ур карда, шоироне чун &обус ибни Вушмгири Зи}р$, Абулфат~и Пиндори Роз$, Аб\бакр Му~аммад ибни Алии Хусрав$, Аб\лайси Табар$, >азоирии Роз$ дар пайрезии адаби}ти |адиди форсии то|ик$ са~им гардиданд.

Мусташри<и номовари рус Е.Э.Бертелҳс зимни мутолиоти да<и< дар сафа~оти “Лубоб-ул-албоб”-и Му~аммад Авфии Бухоро$ аз 106 шоир }довар шудааст, ки 86 дар сади эшон зодаву парвардаи Моваруннаˇру Хуросонанд, 15 дар садашон аз маноти<и дигар, тан~о 16 нафар аз он~о аз вило}ти @арбии Эрон бархостаанд. [1] Тавре ки ишорат рафт, амирони сомон$ худ а~ли фазлу адаб буда, го~-го~ дар ма|лис-~ои мунозираи уламо ва дар ма~фил~ои шеър ширкат меварзиданд. Осори зи}де ба шарофати ибтикороти амирони сомон$ таълиф гардид. Чунончи, Насри дуввум тавассути Балъам$ Р\дакиро ба назми “Калила ва Димна”, ки дар замони ~укмронии Н\шервон ибни &убоди Сосон$ аз ^инд ба Эрон оварда шудааст”[2], та~рик бахшид, Мансур ибни Н\~ барои тар|умаи тафсир уламоро гирд овард, охирин амири ин хонадон Аб\ибро~им Исмоили Мунтасир худ <ари~аи хуби шоир$ дошт.

Бино ба таъкиди Му~аммад Авф$[3], ин амири номурод, ки охири умраш ~амвора дар |ангу гурез гузашт, р\згори басо хоксоронаву порсо}на ба сар бурдааст. ^ангоме, ки надимон ба базми суру ма~фили сурур майл надоштани Мунтасирро маломат намуданд, \ бо <итъаи зер ба он~о посух дод:

Г\янд маро, чун салаби хуб насоз$,
Маъвога~и ороставу фарши мулавван?
]\ши маю н\ши лаби со<$ ба ч$ кор аст,
]\шидани хун бояд бар @айбаи |авшан,

Асб асту сило~ аст маро борга~у бор,
Тир асту камон аст маро лолаву савсан.[1]

Тазкиранигори охири асри X ва ибтидои асри XI Аб\мансур Абдулмалик ибни Му~аммад ибни Исмоили Саолаб$ (961-1038) дар тазкираи чор|илдаи "Ятимат-уд-да~р" ро|еъ ба шуарои арабизабони Мовароунна~ру Хуросону Эрон маълумот дода, номи 119 шоири гузаштаву муосирашро }д кардааст, ки аз он~о ча~ор нафар амир, ~ашт тан вазир, бисту ~ашт котиб, 31 нафарашон ~окиму амалдор, <оз$ ва заминдори давлатманд буданд.[2]

Амирони сомон$ тиб<и ~адаф~ои муайяни си}с$, ки зикраш дар боло гузашт, шоирони порсиг\йро аз офариниши ашъори араб$ низ манъ намефармуданд, балки бино ба ахбори маъхаз~о, шеър~ои арабии Абул~асани Муродиву Ша~иди Балхиро <обили та~сину ситоиш донис-таанд. Чунончи, як <итъаи Мурод$, ки дар мавриди чавгонбозии амир дар мад~и \ хонда буд, чунон ш\~рат }фт, ки онро баъди чанде Ибни Хубайра бо та@йироти |узъ$ дар ситоиши халифа ал-Муктаф$ ба кор гирифт.[3]

Иродату му~аббати хосаи амирони сомон$ ба шеъру шоир$ ва машраби фар~анггустарии эшон шеъри форсии то|икиро бар~а< ба курсии заррин нишонд. Пиромуни виҷаги~ои шеър ва шуарои ин даврони пуршук\~ устодони зинда}д Садриддин Айн$, Саъид Нафис$, Абдул@ан$ Мирзоев ва уламои дигар рисола~ои мабсут ва арзишманде таълиф кардаанд. Мо бо ~идоят намудани хонандагони гиром$ ба мутолиаи ин осори гаронмоя бо як шеъри ло|авоби устод Р\дак$, ки аз <аъри аср~о нак~ату рои~аи он р\згорони саидро ба мо мерасонад, бо зарбу о~анги <удси}на, ~унари олии шоирона ва мазомини масе~онафаси худ баъди ~азору сад сол моро ба маз~ари аслии хеш - ба маз~ари фар~анг ва тамаддуни оламафр\зи а|доди аълоямон фаро мехонад, ин с\~бати мухтасарро ~усни ан|ом мебахшем:

Б\и |\и М\ли}н ояд ~аме,
{ди }ри ме~рубон ояд ~аме.
Реги Омую дурушти ро~и \,
Зери поям парни}н ояд ~аме.
Оби]ай~ун аз нишоти р\и д\ст,
Хинги моро то ми}н ояд ~аме.
Эй Бухоро, шод бошу дер з$,
Мир наздат ме~мон ояд ~аме.
Мир мо~ асту Бухоро осмон,
Мо~ с\и осмон ояд ~аме.
Мир сарв асту Бухоро б\стон,
Сарв с\и б\стон ояд ~аме.

3

Бо таъсиси давлати <удратманди Сомони}н то|икони ма~ал~ои мухталифи Хуросону Мовароунна~р дар <аламрави як давлат гирди ~ам омаданд, бо э~соси фаро~ам омадани фурсати муносиб ва бо и<тизои фитрат ва пуштвонаи таърихии худ ба ро~и созандагиву бун}дкор$, ба ро~и корнома~ои муассири илмиву фар~анг$, ба ро~и доро$ афзудани тамаддуни @аниву бостонии худ <адам ни~оданд. Дар а~ди давлатдории Оли Сомон дастовард~ои а<ливу маънав$ ва маз~абии халк~ои мухталифи Шар<у >арб ба ~ам омезиш }фтанд ва дар сат~и нав ва болотари илм$ |амъбаст гардиданд. Дар заминаи ин бозшинохти анд\хта~ои илмиву фар~ангии |омеъаи башар$ ва дар ~амин поя шинохта шудани масъулият ва рисолати таърихии худ имконе пеш омад, ки то|икон дар он даврони пурдурахши сарнавиштсоз бо нир\и а<лу заковат ва халло<ияти хеш дар саросари олами мутамаддин ма<оми пештоз$ ва пешо~ангиро дар}фт намоянд. Бино бар ин аср~ои IX-X - ро дар таърихи хал<и

то|ик даврони ~умоюнфаррухе метавон ма~суб кард, ки "... аз |и~ати савияи тара<<и}ти афкори илмию фалсаф$ ва баде$ сар то сари Ховару Бохтар ~амтои худро надоштанд. Дар ин давраи ху|аста як |унбиши бузурги таърихию фар~ангие о@оз шуд, ки ... ~амчун э~}и то|ик }д мешавад".[1]

^адди ме~ини нум\и илму фар~ангро дар а~ди Сомони}н ба ин далел метавон собит намуд, ки аллома~ои он р\згор ба эътибори бун}дгузории як силсила улуми назариву амал$ дар таъйиди му~имтарин раванд-~ои илм дар даврони |адиди таърих$ са~ми бориз гирифтанд ва илми Моваруннаˆру Хуросонро на тан~о дар <аламрави хилофат, балки дар арсаи |а~он маш~ур ва мумтоз гардониданд.[1]

&исмати бузурги осори илмии <арни IX-X ба забони араб$ таълиф шудааст, вале ин падидаро ~аргиз о|изии забони порсии дар$ дар ба}ну ифодаи андеша~о ва му~окима~ои илм$ шуморидан раво нест. Зеро дар саросари мамолики шар<и ислом$ дар т\ли <арн~ои зи}д забони араб$ забони муколамаи илмии хал<~ои мухталиф <арор гирифта буд ва як василаи му~ими интишори афкори илм$ дар сат~и байналмилал$ ба шумор меомад. Аз ин р\, а~ли илму фар~анг ба манзури тавсеа бахшидани доираи интишори осори хеш к\шиш ба хар| медоданд, ки дар таълифоти худ дар баробари забони модар$ забони арабиро ~ам ба кор бигиранд. А@лаби донишмандон бо ~адафи намоиш додани <удрати забони модариашон дар ифодаи афкори илм$ чанде аз осори хешро ба ин забон э|од намуда, дар таърих чун бун}дгузорони истило~оти илмиву фанн$ ш\~рат }фтаанд.

Дар даврони мавриди ба~с теъдоди бузурги олимони мутаба~~ир арзи ву|уд карданд, ки дар байни он~о Аб\насри Фороб$, Аб\алии Сино ва Аб\рай~они Берун$ бештар аз ~ама ин <и}ми заковати илмиро дар р\згор ва осори хеш та|ассум намуда, дар таърихи тамаддуни |а~он$ ма<оми ар|манде ба даст овардаанд.

Аб\наср Му~аммад ибни Му~аммади Фороб$ (873-950), ки дар де~аи Фороби (сонитар Утрор) со~или дар}и Сир ба дун} омада, яке аз пояафрозони фалсафаи машшоъ, донандаи забон~ои ~индуори}$ (эрон$, санскрит), ком$ (араб$), юнониву лотин$ буда, пеш аз ~ама дар илми фалсафа, манти<, илми ахло<, табии}т, ризои}т ва табиатшиносии умум$ аз эътибори бузург ва шоистае бархурдор гардидааст. Ба <алами ин олими абар<удрат осори гаронба~ои зи}де тааллу< доранд, ки "Фусул-ул-~икам" (дар ~икмат), "Ма<ола фи-л-|и~ат аллати яси~~у алай~о ал-<авм би а~ком-ин-ну|ум" (дар ситорашинос$), "Китоб-ул-мадинат-ил-фозила" (дар и|тимои}т), "И~со-ал-улум" (дар табиатшинос$), "Китоб-ул-лаво~и ли шар~-ил-ма|ист$" (дар ну|ум), "Шар~-ул-муста@ла< мин мусодират-ил-ма<олот илло ва-л-~осила мин У<лидус" (дар ри}зи}т), "Фи-а@рози мо баъду-т-табиа" (дар фалсафа), "Китоб фи аш}-ил-лати я~то|у ат-тааллума <абл-ал-фалсафа" (дар фалсафа), "Китоб-ул-муси<$ ал-кабир" (дар муси<$) аз ин |умла аст.

Фороб$ дар фалсафа аз |а~онбинии хирадгароёнаи машшоъ пайрав$ намуда, аз зумраи бун}дгузорони равияи шар<ии навафлотуния ба шумор меояд. Хизмати шоистаи Фороб$ аз он иборат аст, ки "... \ мероси Арас-ту ва дигар файласуфони Юнони <адимро аз худ намуда, онро ба хал<~ои Шар<и наздик инти<ол дод".[1]

Дар ин замина бояд афзуд, ки дар замони фармонравоии Оли Сомон фалсафаи Юнони бостон, ба вича осори Арастуву Афлотун, ш\~рати бузурге касб намуда, бар афкори фалсафии он даврон тасаллут пайдо карда буд. Аслан тарви|и фалсафаи юнон$ хеле пештар, дар замони салтанати Сосони}н, дар академия~ои овозадори Гундишопур, Насибийин, ^аррон ва @айра ба шарофати тар|ума~ои мутааддид о@оз }фта, ба равна<и улуми таби$ ва фалсаф$ мусоидат намуд. Муассиси мактаби машшоияи шар<$ ал-Кинд$ ба шумор меояд. Баъдан Фороб$ ва Ибни Сино ин фалсафаро ончунон ум<у вусъат бахшиданд, ки та<рибан кулли мактаб~ои фалсафии <уруни вусто ва а~ди |адид аз файзи он ба~равар гардидаанд. Дар а~ди Сомони}н бузургтарин шахсияте, ки фалсафаи машшоъро ба поя~ои олии рушду камолот расонид, Аб\ал$ ибни Сино буд.

Аб\ал$ ^усайн ибни Абдулло~ ибни Сино (980-1037), ки дар канори Бухорои шариф ба дун} омадааст, аз бузургтарин уламои аср~ои ми}на ма~суб мешавад.

Олими бар|астаи фаронсав$ Фредерик Ҷолио Кюри дар радифи абармардони олами тамаддун Аб\ал$ ибни Синоро ~акими муаззам, файласуф ва донишманди кабири олами Шар< номида, <айд карда буд, ки “тамоми фаъолияти \ бар талаби ~а<и<ат ва хирад асос }фтааст”.[2]

Пури Сино аз |умлаи аллома~ое буд, ки пан| <арн пеш аз Николаус Стено <онуни |ойгузинии мутабба<и |исм~ои <\~ии та~шин, шаш аср <абл аз Томас Уиллис аломат~ои диабети <анд ва ни~оят ~ашт <арн пеш аз Антон Левен Гук мав|удияти организм~ои ба чашм нонамо}нро (ба истило~и Сино “~айвоноти к\чак”) дар обу ~аво собит сохт. Шайхурраисро бидуни тардид метавон бун}дгари илми геронтология, асосгузори физиотерапия ва соири улум донист. Доираи паҷ\~иш ва кашфи}ти илмии Ибни Сино ончунон пурвусъату фарогир аст, ки фа<ат барои зикри он~о дафтар~о бояд. Таълифоти мутааддиди Ибни Сино дар илм-~ои манти<, фалсафа, равоншинос$, ги}~шинос$, ри}зи}т, ахло<, кими}, космография, забоншинос$, муси<$ ва @айра му~имтарин самт~ои инкишофи илмро дар аср~ои ми}на, балки дар замони нав низ таъйид намуданд. Феълан му~а<<и<он 185 рисолаи Ибни Синоро пиромуни фалсафаву фи<~у манти<, 40 таълифоти тибб$ (аз он 2-тоаш бо забони то|ик$), 30 асари марбут ба ситорашиносиву табиатшинос$ ва се асари по|еъ ба илми муси<иро муайян карданд, ки худ ба на~ве бориз халло<ият ва нубу@и беназири |адди аълои моро ба саро~ати комил тасбит менамояд. Б\алии Сино ба анд\хта~ои ни}гони хеш аз ду |и~ат та@йироту илова~о даровардааст : 1. Вай бо ироаи а<ида } нукта~ои комилан нав, чанд |узъи}ти му~ими таълифоти пешиниёнро инти<одан та|диди назар намудааст, 2. [нукта~ои норасову бебур~они пешини}нро мукаммал намуда, @алат~ои илмии он~оро исло~ намудааст.[1]

“Ал-&онун-фи-т-тиб”-и пан||илда му~имтарин асари тиббии Ибни Сино аст, ки дар он назарияи умумии тиб, илми ташхису ташре~, усули восита~ои табобат, пешгирии бемор$, амрози шадиди дерин ва @айраро дар маърази та~<и< <арор додааст. Рисолаи мазкур дар зарфи даврони мутамодии таърих$ на тан~о дар Шар<и мусалмон$ вазифаи китоби дарсиро адо мекард, балки дар >арби насрон$ низ ба он тава||\~и беандоза доштанд. Чунончи, дар Донишго~и Йенаи Олмон то <арни XVIII ин рисолаи м\ътабар ба ~айси китоби дарсии тибб$ мавриди истифода буд. &ариб 30 маротиба тар|ума шудани “ал-&онун” ба забони лотин$ аз ни}змандии шадид ва пайвастаи мардуми Ма@рибзамин ба рисолаи мазкури Пури Сино ша~одат меди~ад. Нуфузи илмии “ал-&онун”-ро дар Аврупо ра~намои илми тиб, ки дар <арни XV дар Италия ба табъ расидааст, ба хуб$ намоиш меди~ад: дар ин китоб номи Ибни Сино бештар аз 3000 маротиба зикр гаштааст, ~ол он ки ба Бу<рот - табиби маъруфи юнон$ ~амаг$ 140 ишорат рафтааст.[2]

Масъала~ои гуногуни илм$ на тан~о дар осори арабии Ибни Сино, балки дар рисола~ое, ки \ ба забони то|ик$ таълиф кардааст, низ мавриди та~лилу тад<и< <арор гирифтаанд. Намунаи бар|астаи ин <абил осори Ибни Сино “Донишнома” аст. Дар “Донишнома” Ибни Сино андеша~ои илмии дар “Китоб-уш-шифо” иброз намудаи худро ривo| дода, <удрату тавоноии забони то|икиро дар ба}ну ифодаи мураккабтарин масъала~ои илм$ ба таври бар|аста ба зу~ур овардааст. Ба таъбири му~а<<и<и тамаддуни эрон$ Му~аммад Муин Ибни Сино ва Берун$ “... на~зате дар Эрон падид оварданд, ки доманаи таъсири он то асри ~озир кашида шудааст. Бо таълифи ин ду китоб (“Донишнома” ва “Китоб-ут-таф~им”-С.А.) фар~ангу лу@ати форс$ @анитару ар|мандтар гардид, зеро ин ду донишиманд аз лу@оте, ки мутадовилу рои| буд ва низ аз он ч$ дар мутуни кутуб мазбут буд, гулчин карда, дар ду асари |овидонаи худ ба кор бурданд. Ва барои мафо~име низ, ки лу@оте дар тадовул } дар кутуби пешини}н на}фта буданд, лу@ати рои|ро ма|озан ба маъонии |адид истеъмол карданд ва дар сурати зарурат таркиботу истило~оте аз муфрадоти порс$ пардохтаанд ва забони порсиро то он |о, ки дар он а~д муяссар буд, шоистаи адои мафо~ими илм$ кардаанд”.[1]

Ибни Сино дар таърихи фалсафа, пеш аз ~ама бо рисола~ои “Ишорот ва танбе~от” ва “Китоб-ун-на|от” ш\~раи офо< гардид. Андеша~ои фалсафии \ дар

заминаи та|рибаву дониш~ои анд\хтааш ва таълимоти гуногуни фалсаф$ ташаккул }фтаанд. Вай дар масъалаи |а~онбинии фалсаф$ пайрави Арасту ва Аб\насри Форобист. [|онибдори фалсафаи машшоъ ва маслаки машшоъин буд, а<оид ва назари}ти фалсафии \ дар заминаи кашфиёташ дар ришта~ои мухталифи илм дар таърихи афкори фалсафаи |омеъаи башар$ на<ше азим ва носутурдан$ бо<$ гузоштааст.

Дигар аз шахсият~ои бузурги ин "асри заррин"-и таърихи то|икон олими з\фунун Аб\рай~он Му~аммад ибни А~мади Берун$ (974-1048) мебошад, ки дар ша~ри Хоразм зода шуда, аз |умлаи уламои мумтоз ва мутаба~~ири ча~оряки охири асри X ва нимаи аввали <арни XI шинохта шудааст. ^арчанд р\згор ва пайкор~ои пурмаънои илмиву маънавии \ дар ибтидои садаи XI гузаштааст, вале \ аз анъана~ои илмии а~ди Оли Сомон бархурдор гардида, онро аз бис}р |и~ат~о такмил додааст. Аб\рай~они Берун$ бо фаро гирифтани забон~ои ибрию араб$, ~индию па~лав$ ва юнон$ ба сарвати илмиву маънавии хал<~ои гуногун даст }фт. Вусъати дониш ва таба~~ури Берун$ дар ришта~ои мухталифи илм ба \ имкон додааст, ки дар улуми маъданшинос$, массо~$ (геодезия), ри}зи}ту ну|ум, фалсафаю тиббу |у@рофиё таълифоти пуразриш э|од намояд.

Сай}~и араб {<ут }довар мешавад, ки дар яке аз масо|иди ша~ри Марв р\ихати осори Беруниро дучор омадааст, ки 60 са~ифаро фаро~ам меовардааст.[1] Тавре ки тамаддуншиноси номдори то|ик Н.Неъматов таъкид кардааст, теъдоди осори Берун$ фузун аз 150 адад буда, то р\згори мо тан~о 26 асари \ бо<$ мондааст[2]. Ба <атори маш~уртарин осори Аб\рай~они Берун$ "ал-Осор-ул-бо<ия ан-ил-<урун-ил-холия", "Китоб та~дид ни~о}т- ил-амокин ли тас~е~ масофат-ил-масокин", "Илми ну|ум", "Та~<и< мо ли-л-^инд", "Китоб-ул-|амо~ир фи маърифат-ил-|аво~ир", "Китоб-ус-сайдана фи-т-тиб", "ал-&онун ал-Масъуд$ фи-л-~айъа ва-н-ну|ум"-ро метавон мансуб донист, ки а@лаби он~о ш\~рат ва нуфузи |а~он$ касб кардаанд. Муаррихи маъруфи илм Г.Сартон овардааст, ки Берун$ "... яке аз бузургтарин уламои кулли замон~о буда, р\~и тан<ид$, пурсабр$, д\стдории ~а<и<ат ва |асорати а<лии \ дар аср~ои ми}на ~амто надошт".[3]

Наз~ати барозандаи фар~анг$, ки дар а~ди Сомони}н дар саросари Хоразму Мовароунна~р доман густурд, дар о@\ши худ фарзонагону донишмандоне парварид, ки ному осори эшон то кунун м\|иби ифтихори пасовандон аст. Ин донишмандон поягузорони а@лаби илм~ои да<и< ва аз бузургтарин симо~ои илми ри}зи}ту ну|ум, |у@рофиё ва кими}ву тиб эътироф шудаанд. Шар~у тавзе~и ин осори гаронмояи илм$ аз @ун|оиши рисолаи мазкур берун аст. Ба |и~ати ишорат ба манзараи р\згори илмии он даврон, фа<ат бо зикри номи чанде аз он~о иктифо меварзем: Му~а<<и<и илм~ои ри}зиёт, ну|ум, |у@рофиё Му~аммад ибни М\со ал-Хоразм$ (нимаи авв. асри IX), му~а<<и<они ри}зи}ту ну|ум Аб\ма~муди Ху|анд$ (нимаи дуюми асри X), Абулаббос ибни А~мад ибни Му~аммад ибни Касири Фар@он$ (асри IX), Аб\~амид Устурлобии Са@он$ (асри X), му~а<<и<и ри}зи}ту муси<иву манти< А~мад Абулаббоси Сарахс$ (асри IX), му~а<<и<они ри}зи}т А~мад ибни Абдулло~и Марваз$ (асри IX), Абулвафо Му~аммад ибни Му~аммади Бузјон$ (асри X), Абул~асан Ал$ ибни А~мади Насав$ (аср~ои X-XI), |у@рофидон~о ^афс ибни Мансури Марваз$, А~мад ибни Му~аммад ибни Таййиби Сарахс$ (асри IX), Абулаббос]аъфар ибни А~мади Марваз$ (асри IX), Абдулло~ ибни А~мад Абул<осим ибни Хурдодбе~ (аср~ои IX-X), Аб\зайд А~мад ибни Са~ли Балх$ (аср~ои IX-X), Абулмуайяди Балх$ (асри X), Аб\абдулло~ Му~аммад ибни А~мад ибни Насри]ай~он$ (асри X), кими}шиносон]обир ибни ^ай}н (аср~ои VIII-IX),

Абул~аким Му~аммад ибни Абдулмалики Хоразм$ (аср~ои X-XI), табибон Аб\бакр Му~аммад ибни Закари}и Роз$ (аср~ои IX-X), Аб\бакр Рабеъ ибни А~мад Ахавайнии Бухоро$, ~аким Майсар$ ва дигарон.

Осори уламои мазкур на тан~о барои донишмандони кишвар~ои машри<замин чашмаи фай}зе буд, балки аврупои}н низ аз он~о ба~раи вофир гирифтаанд, то |ое, ки ному осори ин бузургон асоси истило~у мушта<оти мутааддиде гардидааст. Ал-Хоразм$ бун}дгузори мактаби асосии ри}зи}тшиносони кишвар~ои тобеъи хилофати Араб ба шумор омада, аз о@ози <арни XII ба ин |ониб осораш дар байни тамаддуни Шар<у >арб ~укми "пули фар~анг$"-ро дошт ва дар ми}ни мардуми Оси}и Са@иру Аврупои >арб$, ^индустон, Эрон, Арабистон, Оси}и Ми}наву Русия комилан маъруфу мутадовил буд.[1]

Ал-Хоразм$ дар ~амаи 17 асари хеш, ки илм~ои мухталифро фаро мегирад, бо исти<лоли назар дар соири улум, бори нахуст фанни ало~ида будани алгебраро ба субут расонид. Вай бо таълифи рисолаи "Китоб-ул-|амъ ва-т-тафри< би ~исоб-ил-^инд" дар шумораи аввалин~о аъроб ва бад-ин васила |омеъаи Аврупоро бо системаи ~исоби ~индувон ошно намуд[2], ки ба туфайли он дастовард~ои пурарзиши ри}зи}ти ~инд$ ба олами >арб ро~ }фт. &удрати бе~амтои ал-Хоразм$ дар илм аз ин матлаб ~ам истинбот мешавад, ки истило~и маш~ури илми муосир "алгоритм" (аз овонавишти лотинии номи олим - Алгоритмус) аз таркиби "ал-Хоразм" ахз шудааст, тавассути рисолаи дигари ал-Хоразм$ "Китоб-ул-мухтасар фи ~исоб-ул-|абр ва-л-му<обала" истило~и "алгебра" ба доираи муомилоти илм$ ворид гардид ва дар илми ри}зи}т самти наверо тахсис дод. Ин аст, ки ал-Хоразм$ аз |ониби му~а<<и<они номии дун}и муосир аз бар|астатарин ри}зи}тшиносони кулли <арн-~о эътироф гардида "савияи илмии осораш бо таълифоти аврупои}н @айри <обили <и}с дониста шудааст".[3]

Ба дунболи кашфи}ти оламшумули ал-Хоразм$ аз навангез$ ва ихтирооти А~мад ибни Абдулло~и Марваз$, Абулвафои Буз|он$, Аб\ма~муди Ху|анд$, Абул~асани Насав$, Аб\зайди Балх$, Закари}и Роз$ ва дигар уламои со~ибмактаби давраи Сомони}н }довар бояд шуд, ки дар таърихи илми |а~он$ са~ми бориз гузоштаанд. Тасодуф нест, ки ~ан\з дар Аврупои <уруни вусто осор ва назари}ти олимони то|ик ш\~рати азим пайдо карда буд. Чунончи, рисолаи Абулаббос ибни А~мад ибни Му~аммад ибни Касири Фар@он$, таълифоти Аб\маъшар]аъфар ибни Му~аммади Балх$, ки тан~о дар илми ну|ум 40 асар ба <алами \ тааллу< дорад, осори А~мад ибни Абдул|алили Са|з$, Аб\насри Хоразм$ ва дигарон гуво~и шук\~ ва та|аммули улуми ри}зиву ну|уми Шар<и мусалмон$ дар сада~ои IX-X ва интишори он дар <аламрави илму тамаддуни |а~он$ ма~суб мешаванд. Дар давраи та|аддуди фар~анг$, ки "... дар байни а~ли илму дониш ра@бат ба илми табиии ... Юнони <адим бис}р афзуд"[1], ду самти инкишофи илми |у@рофиё-ри}зиву тавсиф$ ба назар мерасад, ки ро|еъ ба он~о як силсила рисола~о, амсоли "Китоб аз боби хиро|и Хуросон"-и ^афс ибни Мансури Марваз$, "Китоб-ус-сифат"-и ибни Шумайл, "ал->ароиб-ул-мусаннаф"-и Аб\убайд, "ал-Масолик ва-л-мамолик"-и А~мад ибни Му~аммад ибни Тай-йиби Сарахс$, "Китоб-ул-масолик ва-л-мамолик"-и Абдулло~ ибни А~мад ибни Са~ли Балх$, "А|оиб-ул-булдон"-и Абулмуайяди Балх$ таълиф шудаанд.

Дар охири асри X ба забони порсии дар$ "^удуд-ул-олам мин ал-машри< ила-л-ма@риб"-и ма|~улмуаллиф таълиф шуд, ки он мушкилоти |у@рофи}и табииву (6 боби аввал) и<тисодии (52 боби сон$) Хуросону Мовароунна~р ва мамолики дигари |а~онро дарбар гирифта, асноду далоили муаллиф дар авзои и<тисодии кишвар~ои мухталиф, ти|орату кишоварз$, пешаву ~ирфа~о, таомул ва расму одати а<воми гуногун басо |олибу пурарзиш мебошанд.

Аз пизишкони ша~ири ин даврон Аб\бакр Му~аммад ибни Закари}и Роз$ ва Аб\бакр Рабеъ ибни А~мади Ахавайнии Бухороиро зикр бояд кард, ки Синои бузург аз осори он~о бархурдор гардида, нукта~ои ба~сангез ва наво<иси илмиашонро тас~е~ намудааст. Аб\бакри Роз$ ро|еъ ба амрози на@заку ~асба

<адимтарин рисолаи тиббиро (“Китоб-ул-|удори ва-л-~асба”) таълиф намуда, бо ду асари тиббии бузург ва |амъбастии худ: “Китоби Мансур$” ва “ал-^ов$”-и бист|илда ш\~рати |а~он$ }фт. Ахавайнии Бухорой дар дарозои с$ соли фаъолият дар табобати бемори~ои р\~$ ба ~адди камол расида, унвони “табиби савдо$”-ро со~иб шуд ва нати|а~ои та|оруби т\лонии хешро дар китоби “^идоят-ул-мутааллимин фи-т-тиб” |амъбаст кард, ки аз нахустин рисола~ои комили тибб$ ба забони форсии то|ик$ мебошад.

Ба забони форсии то|ик$ таълиф шудани рисола~ои тиббии “ал-Абния ан-ил-~а<ои<-ил-адвия”-и Аб\мансур Муваффа< ибни Алии ^ирав$, “Рисола дар ило|и амрози садр” ва “Китоби гина ва муна”-и Аб\мансури Бухоро$, “Ма|м\аи кабир дар адвияи муфрада”-и Аб\са~ли Масе~$, “Сад боб”-и Аб\са~ли Саид ибни Абдулазизи Нил$ ва да~~о асри дигар аз и<тидор ва нир\мандии ин забон дар а~ди Оли Сомон ша~одат меди~анд.

Лозим ба }доварист, ки улуми ирфон$ низ бори нахуст дар замони ~окимияти Оли Сомон ба забони порсии дар$ густариш }фт ва тасаввуфро аз хона<о~~о берун оварда, |анбаи илм$ ва назариашро бамаротиб ами< бурд. Маркази давлати Сомони}н чандин тан уламои со~ибназари с\фимашрабро падид оварда буд, ки на<ши эшон дар рушди а<оиди ирфон$ <обили тава||\~и хосае мебошад. Яке аз пешво}ни бузурги тасаввуф Шайх Аб\бакр ибни Аб\ис~о< Му~аммад ибни Ибро~им ибни Яъ<уби Калобод$ (ваф. 900 мелод$) аз де~оти атрофи Бухоро бархостааст. [дар илми фи<~у ~адис забардаст буда, бо ла<аби “То|-ул-ислом” маш~ур гардидааст. Асари ча~ор|илдаи \ “ат-Таарруф ли маз~аб ит-тасаввуф”, ки аз |ониби шогирдаш Аб\ибро~ими Мустамилл$ дар а~ди Сомони}н ба форсии то|ик$ тар|ума шуд, аввалин асари ом\зишии ирфон$ дар адаби форс$ аст, ки ма<омот ва маро~или тари<ат, сайри сулук ва маротиби касби камоли маънавиро шар~у тафсир додааст.

Чунонки аз ин номаи мухтасар ва шитобзада ~ам падидор мегардад, дар ин даврони м\~ташами таърихи то|икон та<рибан куллияи раванд~о ва суннат~ои фар~анг ва илму адаби ~азорсолаи форсии то|ик$ бун}д ни~ода шуд. Гап фа<ат бар сари он нест, ки ма~з дар ин даврон <олаб~о ва шакл~ои тафаккури илмиву адаб$ ташаккул }фтанд, балки дар он аст, ки дар пояи ~увият ва виҷаги~ои миллии мардум |а~оншиносии муназзам ва комили}ри суннатие пайрез$ шуд, ки че~раи фар~ангии Хуросони бузургро барои ~азорсола~о таъйин намуд.

* * *
* * *

Давлат зи дастгирии мардум ба по бувад,
Фонуси ин чаро@ зи дасти дуо бувад.

Соиби Табрез$

Инак, с\~бати мухтасари мо пиромуни р\згор ва корномаи амир Исмоили Сомон$, низоми давлатдории Сомониён ва на~зат~ои фар-~ангии Моваруннa~ру Хуросон дар ин а~ди ~умоюну ~у|аста ба инти~о расид. Рисолаи мазкур дар идомаи паҷ\~иш~ое, ки донишмандони гузаштаву имр\за ан|ом додаанд, таълиф шудааст ва <асди мо бар ин буд, ки дар ~адди имкону и<тидори хеш ба масоил ва матолибе, ки то кунун ба андозаи арзишу ма<оми таърихии худ арзёб$ нашудаанд, р\шан$ афканем ва бо андешидан дар мабонии аслии зу~ури давлати Сомониён ва ро~и пурфуту~и он дар масири таърих авомил ва замина~ои густариши нахустин давлати миллии

то|иконро падид оварем. То ку|о тавфи< ёфтани моро хонандагон худ <азоват хо~анд кард.

Аммо, дар поёни сухан муносиб он дида шуд, ки ба чунин суоле посух би|\ем: Чаро имр\з, баъди ёзда~ аср, |омеъаи то|икон ба саргузашту сарнавишти |адди аълои худ р\и ниёз овардаанд ва дар садади он баромадаанд, ки дар о@ози вуруд ба ~азорсолаи сеюми милод$ ба таърихи миллати хеш дар авохири ~азорсолаи якум чашми ибрат бид\занд?

Таърихнигори бузург ва файласуфмашраби асри XI Абулфазли Бай~а<$ зимни тааммул дар шебу фароз~ои таърихи |омеъаи башар$ ~икмати пурмаъноеро г\шзад овардааст: "^укамои бузургтар, ки дар <адим будаанд, чунин гуфтаанд, ки аз ва~йи <адим, ки эзиди азза ва |алл фиристод ба пай@амбарони р\згор, он аст, ки мардумро гуфт, ки зоти хеш бидон, ки чун зоти хешро бидонист$, чиз~оро дарёфт$. Ва пай@амбари мо алай~иссалом гуфтааст: "^ар ки худро ғинохт, худояшро шинохт" ва ин лафзе аст к\то~ бо маънии бисёр, ки ~ар кас, ки хешро натавонад шинохт, дигар чиз~оро чигуна тавонад донист".[1] А<оид ва андарз~ои мушобе~ ба <авли Хо|а Абулфазли Бай~а<иро аз осори дигар бузургони миллати бостон$ ва фар~ангофарини мо метавон дарёфт, ки худшинос$ ва худого~иро ме~вар ва м\~раи аслии рушди инсон~о ва |омеъа~ои инсон$ ба шумор овардаанд. Инсон, ки аслаш гав~аре пок ва осмон$ аст, бо шинохтани ин азамати р\~онии худ, <одир ба корнома~ои бузург ва сарнавиштсозе мешавад. Ин ~укми ниёгони мо дар ~а<<и |омеъа~о ва <авму миллат~о низ <оим аст ва таърихи башар ~ам онро мусаллам медорад.

Шинохтани мо~ияти зоти худ бо ин, ки амре маънав$ ва инфирод$ аст, бидуни тааммулу таа<<ул дар во<еъоти р\згор ва вуруд ба та|оруби <авмию таърих$ имконпазир нест, зеро инсон бо он ~ама |ибиллату ~алло<ияти худ махлу<е и|тимоист, ки манофеъ ва хостор~ои худро дар пояи ~амо~анг$ ва ё ихтилоф бо ~адаф~ои милл$, фар~анг$ ва ё мафкуравии |омеъа пайгир$ менамояд. Ба ин маън$, ме~вари хештаншиносии инсону |омеъа таърих аст, ки дар оинаи он савобу хатои р\згорон ва во<еъоту ~олоти одамиён дар адвори мухталиф акс андохтааст. Муаррихи номовари <арни ХУ Мирхонд дар китоби м\ътабари "Равзат-ус-сафо" таърихро "сабаби ву<уф бар авзои а~ли олам..." дониста, афзудааст: "...а~воли оламро камо янба@$ ба тари<и а<л маълум натавон кард ва низ му~ол аст, ки шахсе во~ид аз афроди башар$ чандон, ки муддати ба<ои олам аст, во<еъот ва ~олоти одамиёнро мушо~ида кунад ва ба хайру шарри он аз тари<и муоина ву<уф ёбад, пас ба тари<и шинохтани а~воли оламу оламиён ва авзову атвори эшон тари<и тааммул бошад дар илми таърих".[1]

Алломаи асри XX Му~аммад И<боли Ло~ур$ бо таба~~ур дар ин ~икмати ку~ани машри<замин абёти |аззоб ва ш\рангезе сурудааст:

&авм равшан аз саводи саргузашт,
Худшинос омад зи ёди саргузашт.
Саргузашти \ гар аз ёдаш равад,
Боз андар нест$ гум мешавад.
Чист таърих, эй зи худ бегонае,
Достоне, <иссае, афсонае?
Ин туро аз хештан ога~ кунад,
Ошнои кору марди ра~ кунад.
Р\~ро сармояи тоб аст ин,
]исми миллатро чу аъсоб аст ин...
Забт кун таърихро, поянда шав,
Аз нафас~ои рамида зинда шав...
Сар занад аз мозии ту ~оли ту,
Хезад аз ~оли ту исти<боли ту.

Маз~ари и<бол ва саодати дудмони фаррух<аламу фаррухнаҷоди Сомониён низ ~амин гироиш, иродат ва му~аббати он~о ба таърихи <авм~ои ориё$ ва <авм~ои

дигар ва дар ин ма<оми ол$ шинохтани масъулият ва рисолати таърихии хеш буд. Амирони сомон$ аз ро~и худ-ого~ии таърих$ ва шинохти ~увияти милл$ ба дарки ин ~а<и<ат расиданд, ки фа<ат бунёд ни~одани давлати <удратманди муносиб ва мувофи< бо хостор~о ва ормон~ои миллии мардум метавонад <авми бостонии бузургеро ба ро~и на|от ва растагор$ ~идоят намояд. Ин аст, ки пайкори Сомониён дар са~наи таърих пайкори маънав$ буд, ки мунта~о тамаддуни оламшумулеро му|аддадан э~ё намуд ва умри дубораи таърих$ бахшид. Агар шамшери Сомониён Моваруннa~ру Хуросонро тасарруф карда бошад, <алами эшон саросари дунёро гирифт ва агар нуфузи сиёсии Оли Сомон бо шикасти давлаташон аз байн рафта бошад, нуфузи маънавии эшон ба шарофати фар~анги |a~онгире, ки ба ву|уд оварданд, то ~ол побар|ост.

Пиромуни адолатпарварии умарои сомон$, ба вича амир Исмоили Сомон$, зиёд сухан рафтааст ва мо ~ам дар лобалои рисолаи хеш фузун бар он мувo|e~ гардидем. Адолати амирони сомон$ бо хосу ом ва бо д\сту душман ва бар адл ни~одани сиёсати давлат сахт маъруф шуда, дар ин замина достон~о ва <исса~ои латифу зебое аз <удамо ба ёдгор мондааст. Тааммули ҷарфтар дар ин <авли мукаррари донишмандони пешин моро водор бар он месозад, ки дар шинохти ин ма<ула фаротар равем ва аз адолати таърихии Сомониён, аз адолати Оли Сомон ба аслофи хеш ва р\~онияти миллии ниёгон сухан дар миён оварем. ^амин маслаки ол$ ва му<аддас Сомониёнро ба ~айси меросбарону номбардорони таърих ва фар~анги бузурги A|ам аз ма<оми ар|манди |овидонае бархурдор сохт.

Дар а~ди Сомониён худ|\и~ои инсону |омеъа ва ~адаф~ои давлат дар заминаи арзиш~ои ~аётбахши милливу таърих$ ба ~ам омаданд ва бад- ин васила давлати эшон че~ра ва сиришти мардум$ ба худ гирифт. Амирони олигу~ари сомон$ <авми парокандаро бо парваридани э~соси ягонагии аслу насаб ва таъриху сарнавишташон ба ~ам пайвастанд. Ва~дату итти~оди мардум ва пуштибонии эшон аз салтанати Сомониён м\|иби и<тидор, шукуфо$ ва равна<и давлати миллии то|икон гардид. Яке аз авомили умдаи фар~анггустар$ ва адабпарварии Оли Сомон дар сат~и сиёсати давлат, ба @айр аз муносибаташ бо шахсияти фарзонаи ин дудмон, бо тава||\~и хосаи эшон ба |ав~ари ва~датофарини |омеъа - забон ва таърихи миллат муста<иман иртибот дошт. Ин ~ама фазоилу му~ассанот буд, ки мардум дар давлати Сомониён ормон~ои милл$ ва таърихии худро дарёфтанд ва тасодуф нест, ки муассису бунёдгузори онро “шо~и одил” ном карданд.

Раъиятпарварии Оли Сомон ва исте~коми бунёди давлати он~о дар назари мутафаккирони пешин ~ам аз камоли ватанпарастиву миллатд\ст$ ва ~ам худого~ию худшинос$ ва ар|гузории хосу оми мулки хеш бар-хоста буд. Аломат~ои заволу ин<ирози ин давлати абар<удрати маънавиасос замоне фаро расид, ки пасовандони амири одил кам-кам аз ин оину маслак берун омаданд. Авомили мутааддиди сиёсиву низом$ ва и<тисодиву маънав$, бахусус, вуруди селосои <абила~ои турк ва дар дастго~~ои идориву низомии мамлакат нуфуз ёфтани он~о, мунта~о ба таназзули давлати Сомониён мун|ар гардид. Аммо иллати асл$ дар он буд, ки охирин фармонравоёни сулолаи Сомониён бо аз даст додани омил~ои заминасози ва~дату ~амраъйии |омеъа, аз дастгир$ ва пуштибонии мардум ма~рум гардиданд. Мутафаккир ва файласуфи бар|астаи асри XII Му~аммади >азол$ дар поёни ситоиш аз фазилат~ои амир Исмоили Сомон$ афзудааст: “Ва амир Исмоил ба амирии Хуросон биншаст эмин ва сокин ва саду с$ сол мамлакат андар хонадони Сомониён бимонд, чун кор ба к\даконаш расид ва бар хал<и худ ситам карданд, мулк аз эшон бираст”.[1]

Имр\з, ки то|икон бо гузашти 1100 сол дар ~олати мушобе~ то замони пояафрозии давлати Сомониён <арор доранд, ибрат ва саба<~ои таърихи он р\згор басо судманду пандом\з аст. Ба и<боли то|икон давлати тозаисти<лоли To|икистон бо ~амон ро~е <адам бардоштааст, ки амир Исмоили Сомон$ пеш гирифта буд. Ма<омоти ро~барии To|и-кистон бо ~идояти Президенти мамлакат Э.Ш.Ра~монов дар садади онанд, ки оини давлатдории a|доди пуровозаи худро му|аддадан э~ё намоянд, ни~од~о ва

сохтор~ои давлатиро бар пояи армон~ои милл$, таърих$ ва фар~ангии мардум устувор намоянд.

Талош ва пайкор~ои Президенти кишвар, ки имр\з арзиши таърих$ пайдо кардааст, далели <отеъи ин матлаб аст, ки то|икон дар ву|уди хеш тапиши набзи ниёгони вологу~арашонро э~сос намудаанд ва сарвари давлат бо камоли масъулияту ога~$ рисолати сарнавиштсози худро дар баробари таърих, имр\з ва фардои миллати бузургу мутамаддине шинохта, ягона ро~и на|от ва растагории миллат ва давлати то|иконро дарёфтааст. Исти<рори сул~, фаро~ам омадани замина~ои итти~оди сиёсиву мафкуравии мардум, пуштибон$ аз манофеъ ва арзиш~ои милл$, дифоъ аз забон ва таърихи то|икон дар сат~и сиёсати давлат дар баробари ибтикороти хушоянди марбути и<тисодиёти мамлакат, ки Э.Ш.Ра~монов бо ~иммату |асорати муносиб ба Сомониёни шарофатманд ан|ом меди~ад, бидуни тардид кафолати ояндаи дурахшони То|икистон аст.

Таъкид ва исрори гаштаву баргаштаи Президенти]ум~урии То|и-кистон пиромуни зарурати худого~ию хештаншинос$, саба<анд\з$ аз таърихи гузашта, касби таба~~ур дар дастовард~ои маънавии ниёгон дар иртибот бо и<дом ва ибтикороте, ки дар ин замина тавассути дастго~~ои умури давлат$ ан|ом мепазирад, дар саросари <аламрави мамлакат фазои комилан |адиди сиёсиву мафкуравиро парвариш дод. Фузун бар ин фидокориву сарсупурдагии Э.Ш.Ра~монов ба ~айси пешо~анги мумтози ин <иём~ои барозандаи таърихиву фар~анг$ <удрату нир\и созандаг$ ва бунёдкории то|иконро, ки бор~о дар таърихи пуршук\~ашон ба зу~ур омада буд, аз нав э~ё хо~ад кард. Бино бар ин, та|лили |ашни 1100-солагии давлати Сомониён ба @айр аз нишони <адршинос$ аз ниёгони номовари хеш ва посдории суннат~ои эшон маънои ами<и рамзие дорад, ки моро бо ~ам ва бо таърихамон пайванд меди~ад ва чунонки Сомониён дар о@ози асри Х бад-ин васила дар ан|умани кишвар~ои мутамаддин ма<оми ар|манде пайдо карда буданд, То|икистон ~ам дар о@ози асри XXI ба дарёфти чунин ма<оми ол$ мушарраф хо~ад шуд. Дасти дуо кушодани мардум ва дастгириву пуштибонии он~о аз давлати тозаисти<лоли хеш моро мутмаин месозад, ки меросбарон ва номбардорони сазовори амирони сомон$ ба сарманзили ма<суд хо~анд расид.

ИСМОИЛИ СОМОНӢ
ДАР МАНОБЕЪИ ТАЪРИХӢ

(мутуни форсиву арабє)

АбКбакр Муқаммад ибни ▪аъфари Наршахє*

ТАЪРИХИ БУХОРО[1]

ЗИКРИ ХОТУНЕ, КИ БА БУХОРО ПОДШО^ БУД ВА ФАРЗАНДОНИ [, КИ ПОДШО^ БУДАНД БАЪД АЗ ВАЙ

Ва чун &утайба ибни Ту@шода ба сабаби риддат, ки аз вай зо~ир шуда буд*, Аб\муслим \ро бикушт (ва мар бародар) ва а~ли байти \ (ро), зи}ъоту муста@аллоти \ро ба Бун}т ибни Ту@шода дод, то ба р\згори амир Исмоили Сомон$ бо вай мебуд.

Чун Бун}т риддат оварду кушта шуд, ин зи}ъот мебуд дар дасти фарзандони (Бухор) худот*. Ва охирин касе, ки ин мамлакат аз дасти вай берун рафт, Аб\ис~о< Ибро~им ибни Холид ибни Бун}т буд. Ва Ибро~им ба Бухоро буд$ ва мамлакат дар дасти вай буд$. ^ар соле аз иртифооту @аллот аз тарафи Моваройунна~р ба наздики бародари худ Наср фиристод$, то ба амирулм\ъминин М\ътазид расонид$. (Ва) амир Исмоили Сомон$ ин зи}ъоту муста@аллот аз дасти вай берун кард ба сабаби он ки А~мад ибни Му~аммади Лайс, ки со~ибшурт буд, р\зе амирро гуфт, ки: "{ амир, ин зи}ъ бад-ин нек\$ бо чандин @алла ба Аб\ис~о< аз к$ мондааст?" Амир Исмоили Сомон$ гуфт: "Ин зи}ъ мулки эшон нест, мулки султон$ аст". (А~мад ибни Му~аммади Лайс гуфт: "Мулк эшонрост, аммо) ба сабаби риддати падари эшон халифа аз дасти эшон берун кардааст. Ва мулки байтулмол* гардонида ва боз бар сабили у|рату |омаг$ ба эшон дода ва вай хидмат ба сазо намекунад ва чунин медонад, ки ин зи}ъ мулки \ст". Дар ин сухан буданд, ки Аб\ис~о<и Ибро~им андар омад. Амир Исмоили Сомон$ \ро гуфт: "{ Аб\ис~о<, туро ~ар сол аз ин зи}ъ ч$ <адар @алла ба ~осил ояд?" Аб\ис~о< гуфт: "Аз баъди ран|и бис}ру такаллуф соле бист ~азор дир~ам ба ~осил ояд". Амир Исмоил фармуд А~мад ибни Му~аммади Лайсро, ки ин мавзеъро ту бигир ва Абул~асани оризро биг\й, то ~ар сол бист ~азор дир~ам ба вай ди~ад. Бад-ин сабаб ин зи}ъ аз дасти вай берун рафт ва беш ба дасти \ бозна}мад.

Аб\ис~о< аз дун} бирафт дар соли сесаду як (301/913-914) ва фарзандони \ ба де~аи Сифанаву Суюн| монданд.

...Иски|кат <ундузе* бузург дорад ва дар вай мардумони тавонгар будаанд ва сабаби тавонгарии эшон кишоварз$ набуда (аст), аз ба~ри он ки зи}ъи он де~а вайрон ва ободони он ба ~азор |уфт нарасидааст. Ва мардумони \ ~ама бозаргон будаанд ва аз он |о карбос бис}р хезад. Ва ~ар пан|шанбе он |о бозор будааст ва он де~а (аз |умлаи) хоссаи (мамликаи) султон$ аст. Ва Аб\а~мад ал-Муваффа< Билло~ ин де~аро ба му<отаъа дода буд ба Му~аммад ибни То~ир, ки амири Хуросон буд. Ва боз фур\хт ба Са~л ибни А~мади До@унии Бухоро$ ва ба~о гирифт. Вай он |о гармобае бино кард ва кохе азим бар г\ша(е) бар лаби р\д сохт. Ва то ба р\згори мо ба<ияи он кох монда буд ва онро Кохи До@ун$ хондаанд. Оби р\д он кохро вайрон кард.

Ва мар ин Са~л ибни А~мади До@униро бар а~ли Иски|кат зариба будааст ~ар соле да~ ~азор дир~ам, <исмат бар хона~о карданд$. Пас, аз он де~а зариба бозгирифтанд ду-се сол ва ба султон бозгаштанд ва аз вай }р$ хостанд. Ва варасаи Са~л ибни А~мад <аболае берун оварданд* ба р\згори амир Исмоили Сомон$. Вай <аболае дид дуруст, валекин хусумат дароз шуда буд ва хо|агони ша~р ми}н|$ шуданд. А~ли де~а ва варасаи До@ун$ ба саду ~афтод ~азор дирам сул~ карданд. А~ли ин де~а мар ин де~аро бихариданд, то ин зариба аз эшон бархост ва он мол бидоданд...

...Ва Му~аммад ибни]аъфар овардааст, (ки) ин де~аро (яъне Шар@-С.А.) амир Исмоили Сомон$, ра~има~улло~, ва |умла зи}ъоту у<ороти \ро бихарид ва он |умларо ва<ф* кард бар работе, ки карда буд ба дарвозаи Самар<анд, дар даруни ша~ри Бухоро. Ва имр\з он работ намондааст ва он ва<ф низ намондааст...

...Баркад де~е <адиму бузург аст ва <ундузе азим дорад. Ва ин де~аро Баркади алави}н хонданд, бад-он сабаб, ки амир Исмоили Сомон$ ин де~аро хариду ва<ф кард, ду донг* бар Алави}ну]аъфари}н* ва ду донг бар дарвешон ва ду донг бар варасаи хеш...

...Ва амир Исмоили Сомон$, ра~има~улло~*, мардуми он де~аро (Варахшаро-С.А.) бихонду гуфт: “Ман бист ~азор дирам ва ч\б биди~ам ва сохтагии он бикунам ва баъзе иморат бар |ой аст. Шумо ин кохро мас|иди |омеъ созед”. Он мардумони де~а нахостанд ва гуфтанд, ки мас-|иди |омеъ дар де~аи мо рост на}яд ва раво набошад. Ва ин кох то ба р\згори амир А~мад ибни Н\~ ибни Наср ибни А~мад ибни Исмоили Сомон$ бар |ой буд. Вай ч\б~ои он кохро ба ша~р оварда ва сарое, ки \ро буд бар дари ~исори Бухоро ба иморат маш@ул шуд...

ЗИКРИ][И М[ЛИ{Н ВА СИФАТИ [

Дар <адим ин зи}ъи]\и М\ли}н мулки Ту@шода будааст. Ва вай ~ар касе аз фарзандону домодони худро ~иссае додааст. Ва амир Исмоили Сомон$, ра~матулло~и алай~, ин зи}ъро бихарид аз ^асан ибни Му~аммад ибни Толут, ки сар~анги ал-Мустаъин ибн ал-М\тасим буд. Ва амир Исмоил ба]\и М\ли}н сарой~ову б\стон~о сохт ва бештар бар маволи}н ва<ф кард ва ~ан\з ва<ф аст. Ва пайваста \ро аз |и~ати маволи}ни хеш дил маш@ул буд$, то р\зе амир Исмоил аз ~исори Бухоро ба]\и М\ли}н назора мекард. Симоъ ал-Кабир (мавлои) падари \ (пеши \) истода буд, \ро ба@оят д\ст дошт$ ва нек\ дошт$. Амир Исмоил гуфт: “^аргиз бувад, ки худованди таъоло сабабе созад, то ин зи}ъро аз ба~ри шумо бихарам. Ва маро зиндагон$ ди~ад, то бубинам, ки ин зи}ъ шуморо шуда(аст), аз он ки ин зи}ъ аз ~ама зи}ъи Бухоро ба<иматтар аст ва хуштар (ва хуш~авотар)”. Худои таъоло р\з$ кард, то |умла бихарид ва бар маволи}н дод, то “]\и Маволиён” ном шуд. Ва оммаи мардум “]\и М\ли}н” г\янд. Ва пайвастаи ~исори Бухоро са~рое аст, ки онро Даштак хонанд ва |умла найистон~о будааст. Амир Исмоил, ра~има~улло~, он мавзеъро ~ам бихарид аз ^асан ибни Му~аммад ибни Толут ба да~ ~азор дирам ва ~ам соли аввал да~ ~азор дирам аз ба~ои най ба ~осил омад. Амир Исмоил он мавзеъро ва<ф кард бар мас|иди |омеъ.

Ва баъд аз амир Исмоил аз фарзондони \ ~ар к$ амир шуд, хештанро ба]\и М\ли}н б\стон~ову к\шк~о сохт ба сабаби хушиву хуррамиву нуз~ати \. Ба Дарвозаи Нав мавзее аст, ки онро Кораки Алави}н хонанд бар дари ша~р. Ва (он |о) амир Мансур ибни Н\~ к\шке сохт ба@оят нек\, чунонки ба вай масал заданд$ аз нек\$. Ва сол бар сесаду пан|о~у шаш буд (356/966-967). Ва ин зи}ъи Кораки Алави}н мамликаи султон$ буд, то ба р\згори Насрхон ибни Там@очхон. Вай ин зи}ъ а~ли илмро дод аз он, ки ба ша~р наздик буд, то фу<а~оро кишоварз$ осонтар бувад. Ва ивази он зи}ъро дуртар бигирифт.

Ва]\и М\ли}н ва Кораки Алави}н маъмур буд то охири а~ди Сомони}н. (Чун мулк аз Сомони}н) бирафт, он сарой~о хароб шуд. Ва ба Бухоро дорулмулки муайян набуд, магар ~исор, то ба р\згори малик Шамсулмулк Наср ибни Ибро~ими Там@очхон, ки \ Шамсобод бино кард.

ЗИКРИ ХИРО]И БУХОРО ВА НАВО^ИИ ОН

Ба р\згори Оли Сомон умарои Сомон яке бор ~азор ~азору саду шас-ту ~ашт ~азору понсаду шасту шаш дираму пан| донгу ним будааст бо хиро|и Кармина.

Ва Абул~асани Нишобур$ дар "Хазоин-ул-улум" ба тартиб овардааст, ки чун хилофат ба амирулм\ъминин Ма~д$ расид, яъне падари ^орунарраШид ва ~е| кас аз хулафои аббос$ аз вай порсотар набуд$. Пас амирии |умлаи Хуросон Абулаббос Фазл ибни Сулаймониро дод дар соли саду шасту шаш (166/782-783). Ва \ би}мад то ба Марв ва он |о биншаст. Пас ву|\~у ме~тарону бузургони (Бухоро) ба наздики \ рафтанд. Ва ме~тарони Су@д низ |умла ба Марв рафтанд ба саломи амири Хуросон. [аз ~оли вилояти эшон пурсид. А~ли Бухоро гуфтанд, ки моро аз кофирони турк ран| аст, ки ба ~ар ва<т ного~ меоянд ва де~~о @орат мекунанд. (Ва) акнун ба тозаг$ омадаанд ва де~аи Сомдунро @орат кардаанд ва мусалмононро асир карда бурдаанд.

Абулаббоси Т\с$ гуфт: "^е| тадбире доред, то бифармоям". Язид ибни >\рак - малики Су@д он |о буд, гуфт: "Ба<ои амири Хуросон бод! Ба р\згори пешин дар |о~илият туркон вилояти Су@дро @орат мекардаанд. Ба Су@д зане подшо~ будааст, \ Су@дро бора баровардааст, вилояти Су@д аз туркон амон }фта".

Абулаббоси Т\с$ бифармуд мар М\~тад$ ибни ^аммод ибни Амр аз-З\~лиро, ки амири Бухоро буд аз |ониби \, то Бухороро бора занад, чунонки ~амаи русто~ои Бухоро андаруни (он) бора бувад ба шакли Самар<анд, то дасти туркон ба вилояти Бухоро нарасад. Ин М\~тад$ ибни ^аммод бифармуд, то ин девор бизананд ва (дар фарсанге) дарвозае ни~анд ва ба ~ар (нима) миле яке бур| устувор (бароранд).

Ва Саъд ибни Халафи Бухор$, ра~матулло~и алай~, ки <озии Бухоро буд, ин шу@лро <и}м намуд, то ба р\згори Му~аммад (ибни Я~} ибни Абдулло~) ибни Мансур ибни ^ал|ад ибни Вара< тамом шуда дар соли дувисту понзда~ (215/830-831).

Ва ~ар амире, ки буд$, баъд аз он иморат мефармуду ниго~ медошт. Ва маунату хар|е азим бар мардумони Бухоро буд. Ва ~ар соле моле азим бибоистиву ~ашар~ои бис}р то ба р\згори амир Исмоили Сомон$, ра~има~улло~, ки \ хал<ро ра~о кард, то он девор хароб шуд ва гуфт: "То ман зинда бошам, бораи вилояти Бухоро ман бошам". Ва он ч$ пазируфт, тамом кард ва пайваста ба тани хеш ~арб мекард ва нагзошт, ки ба вилояти Бухоро душманон зафар }банд.

ЗИКРИ ОЛИ СОМОН ВА НАСАБИ ЭШОН

Чун Асад ибни Абдулло~ ал-&асР$ амири Хуросон шуд ва ба Хуросон омад ва ~амон |о буд, то аз дун} бирафт дар соли саду шасту шаш (166/782-783). Ва овардаанд, ки марде нек\кор буду |авонмард. Ва дили \ бад-он |ониб нигарон, ки хонадон~ои бузурги <адимро темор кард$ ва мардумони асилро нек\ дошт$, ~ам аз арабу ~ам аз а|ам.

Ва чун Сомонхудот, ки |адди эшон буд, аз Балх бигурехт ва ба наз-дики (вай) омад ба Марв, варо икроме карду ~имоят кард. Ва душманони \ро <а~р кард ва Балхро боз ба вай дод. Сомонхудот ба дасти вай имон овард. Ва \ро Сомонхудот бад-он сабаб хонанд, ки де~е бино кардааст ва онро Сомон ном кардааст. [ро ба он ном хондаанд, чунонки амири Бухороро - Бухорхудот.

Чун Сомонхудотро писаре омад, аз д\стии \ писарро Асад ном кард. Ва ин Асад |адди амири моз$-амир Исмоили Сомон$ аст, ра~матулло~и алай~-Исмоил ибни Асад

ибни Сомонхудот. Ва Сомонхудот аз фарзандони Ба~роми Ч\бини малик будааст. Ва аз он го~ боз борго~и Сомони}н ~ар р\з баландтар аст, то расид он |о, ки расид. А~мад ибни Му~аммад ибни Наср г\яд, ки Му~аммад ибни]аъфар ривоят кардааст андар китоб аз Му~аммад ибни Соле~ ал-Лайс$ ва Абул~асани Майдон$, ки ба р\згори Асад ибни Абдулло~ ал-&аср$ марде берун омад ва а~ли Бухороро ба имон хонд. Ва а~ли Бухоро бештар а~ли зимма буданд ва |изя медоданд. &авме и|обат карданд ва мусалмон шуданд. Малики Бухоро Ту@шода буд. Вайро хашм омад, аз ба~ри он ки дар сар кофир буд. [ба амири Хуросон Асад ибни Абдулло~ нома навишт, ки ба Бухоро марде падид омадааст ва вилоят ба мо ш\рида медорад. Ва <авмеро ба хилофи мо берун овардааст ва мег\янд, ки ислом овардем ва дур\@ мег\янд. Ислом ба забон овардаанд ва ба дил ба ~амон кори хеш маш@уланд. Ва бад-ин ба~она вилояту мулк ш\рида медоранд ва хир| мешикананд. Бад-ин сабаб Асад ибни Абдулло~ нома кард ба уммоли хеш-Шарик ибни ^арис. Ва \ро фармуд, ки он <авмро бигираду ба малики Бухоро таслим намояд, то ~ар ч$ бихо~ад, бикунад.

Оварданд, ки он <авм дар мас|ид будаанд, |умла ба овози баланд мегуфтанд: “Аш~аду ан-ло ило~а иллалло~ ва аш~аду анна Му~аммадан абду~у ва расулу~у”. Ва фар}д мекарданд, ки “Во Му~аммадо” ва “Во А~мадо”. Ва Ту@шодаи Бухорхудот эшонро гардан мезад ва ~е| касро за~ра набуд$, ки сухан г\яд } шафоат кунад, то ча~орсад танро гардан заду ба дор кард. Ва бо<иро барда кард ба номи Асад ибни Абдулло~ ва ба наздики \ фиристод ба Хуросон. Ва ~е| кас аз ин <авм аз ислом барнагашт. Ва ~ар к$ монд, бар ислом монд. Ва ин <авмро Асад ибни Абдулло~ аз ислом боз надошт. Ва чун Ту@шодаи Бухорхудот бимурд, он <авм ба Бухоро боз омаданд, валло~у аълам...

ЗИКРИ БИДОЯТИ ВИЛОЯТИ ОЛИ СОМОН, РА^ИМА^УМУЛЛО^

Пеш аз ин }д карда шуда буд, ки Сомонхудодро писаре буд. Асад ном кард, аз д\стии Асад ибни Абдулло~ ал-&аср$. Ва Асадро ча~ор писар буд: Н\~, А~мад, Я~} ва Ил}с. Ва чун Рофеъ ибни Лайс хуру| кард бар ^орунаррашид ва Самар<анд бигирифт, ^орунаррашид ^арсама ибни Аъйанро ба ~арби вай фиристод ва Рофеъ Самар<андро ~исор кард. ^арсама дар кори вай о|из шуд. Маъмун бо ^орунаррашид ба Хуросон омада буд ба сабаби ~амин ~одиса. Ва дили ^орун ба@оят маш@ул буд ба ин кор. Маъмун номае кард ба фарзандони Асад ва бифармуд, то ^арсамаро дар ~арби Рофеъ }р$ ди~анд. (Ва фарзандони Асад) Рофеъро бад-он доштанд, то бо ^арсама сул~ кард. Ва ми}ни эшон мусо~арат карданд ва дили ^орун аз он кор фори@ гашт. Ва хатари он буд, ки Рофеъ ~амаи Хуросон бигирифт$. Ва ин кор ба наздики Маъмун нек дар мав<еъ афтод. Ва дар ин сафар ^орун ба Т\с вафот }фт. Ва чун хилофат ба Маъмун расид, >ассон ибни Аббод амири Хуросон шуд. Маъмун вайро фармуд, то фарзандони Асад ибни Сомонхудотро вилоят ди~ад аз ша~р~ои Хуросон. ^ар якеро ша~ре м\ътабар дод дар ~а<<и он ч$ карда буд. Ва >ассон ибни Аббод Н\~ ибни Асадро ба Самар<анд амир кард ва А~мад ибни Асадро ба Марв амир кард. Ва ин дар соли дувисту ду (202/817-818) буд. Ва чун >ассон аз Хуросон маъзул шуд, То~ир ибн ал-^усайн амири Хуросон шуд ва ин вилоят~о бар эшон му<аррар дошт. Ва Н\~ ибни Асадро, ки бузургтар буд, хилъат дод. Ва вай ба Самар<анд мебуд, то аз дун} бирафт. Бародари хеш А~мад ибни Асадро халифа кард. Ва ин А~мад ибни Асад марде буд олиму порсо ва ба Самар<анд мебуд, то аз дун} бирафт. Писари хешро халифа кард - Наср ибни А~мад ибни Асадро. Чун ба

|ои падар биншаст, аз халифа Воси< Билло~ маншури аъмоли Моваруннa~р бирасид ба номи вай ба таърихи р\зи шанбе @урраи мо~и мубораки рамазон, сол ба дувисту пан|о~у як буд (251/865-866).

ЗИКРИ БИДОЯТИ ВИЛОЯТИ АМИРИ МОЗ# АБ[ИБРО^ИМ ИСМОИЛ ИБНИ А^МАДИ СОМОН#

Аввали салотини Сомони}н аст ва ба ~а<и<ат подшо~и сазовор ба исте~<о< буда, марде о<ил, одил, мушфи<, со~иброю тадбир. Ва пайваста бо хулафо из~ори итоат кардиву мутобаати эшон во|ибу лозим донист$. Дар р\зи шанбеи мунтасафи рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900) Амри Лайсро ба Балх асир кард ва бар мамлакат муставл$ гашт. Ва муддати ~ашт сол подшо~$ кард. Ва дар санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/907-908) дар Бухоро ба |авори ра~мати ~а< пайваст, алай~и-р-ра~ма ва-л-@уфрон. Ва \ро вилодат ба Фар@она будааст дар мо~и шаввол таърих бар дувисту сиву ча~ор (234/849). Ва чун \ шонзда~сола шуд, падари \ вафот }фт. Ва амир Наср, ки бародари бузургтари \ буд, \ро бузург дошт$. Ва \ хидмати амир Наср кард$. Ва чун ^усайн ибни То~ири ат-То$ аз Хоразм ба Бухоро омад дар рабеъулохир, сол бар дувисту шаст буд (260/874). Ва ми}ни \ву а~ли Бухоро ~арб~о афтод ва баъд аз пан| р\з бар ша~р даст }фт. Ва бо а~ли Бухоро узри (?) ша~ру русто карду бис}р касро бикушт. Ва хоразми}нро баргумошт, то дузд$ намуданд ва мусодарат мекарданд ва ба шаб мукобараи хона~о бармезаданд. Ва |иноят~ои гарон мени~оданду мол меситоданд.

А~ли Бухоро бо \ ба ~арб берун омаданд ва бис}р кас кушта шуданд. Ва аз ша~р ми<дори ду донг бис\хт. Ва чун а~ли ша~р даст <ав$ карданд, \ мунод$ карду амон дод. Ва мардумон, ки |амъ шуда буданд ва ~арбро омода гашта, чун хабари амон бишниданд, пароканда шуданд ва баъзе ба русто рафтанд. Чун ^усайн ибни То~ир донист, ки мардум пароканда шуданд, шамшер андар ни~од ва хал<е азимро бикушт. Боз @ав@о карданд. Ва ^усайн ибни То~ир ба ~азимат шуд. Ва ~ама р\з ~арб карданд. Чун шаб шуд, \ дари к\шкро ма~кам кард. Ва хал<ро дар к\шк ниго~ медоштанд, то вайро бигиранд. Ва \ хиро|и Бухоро ба тамом$ гирифта буд, ~ама дирами @идриф$. Ва дар ми}ни сарой рехта буд ва мехост то ба ну<ра сарф кунад. Замон на}фту он шаб деворро с\рох кард ва бигурехт бо касони хеш бара~наву гурусна. Ва он дирам~ои @идриф$ бимонд. Мардумон хабар }фтанд, андар омаданду он мол @орат карданд. Ва бис}р кас аз он мол тавонгар шуданд, чунонки асари он дар фарзандони эшон бимонд. Ва андар ша~р гуфтанд$: “Фалон кас тавонгари сарои ^усайн ибни То~ир аст”. Ва баъд аз он бигрехт.

Ва пас аз вай фитна~ои дигар ва ~арб~о бо а~ли Бухоро ~ар касро бис}р шуд. А~ли илму сало~ аз Бухоро ба наздики Аб\абдулло~и Фа<е~ - писари Хо|а Аб\~афси Кабир, ра~матулло~и алай~, |амъ шуданд. Ва вай мубориз буд, бо вай тадбир карданд дар кори Бухоро. Ва ба Хуросон амире набуд. Ва Яъ<уб ибни Лайс Хуросонро ба @алаба гирифта буд. Ва ба Бухоро Рофеъ ибни ^арсама бо вай ~арб мекард ва ба Хуросон низ фитна буд. Ва Бухоро хароб мешуд аз ин фитна~о. Пас Аб\абдулло~ - писари Хо|а Аб\~афс номае кард ба с\и Самар<анд ба Наср ибни А~мад ибни Асади Сомон$. Ва \ амири Самар<анду Фар@она буд. Аз \ ба Бухоро амир хостанд. [бародари хеш - Исмоил ибни А~мадро ба Бухоро фиристод.

Чун амир Исмоил ба Кармина расид, чанд р\з он |о ма<ом кард ва расул фиристод ба Бухоро ба наздики ^усайн ибни Му~аммади Хори|$, ки амири Бухоро буд. Чанд бор расули \ мерафту меомад, то <арор бад-он афтод, ки амир Исмоил амири Бухоро

бошад ва ^усайн ибни Му~аммади Хори|$ халифаи \ шавад. Ва лашкари \ дар ин маън$ итоат намуданд. Амир Исмоил маншури хилофати хеш ба наздики Хори|$ фиристод бо аламу хилъат. Ва Хори|иро бо ин аламу хилъат дар ша~ри Бухоро бигардониданд ва а~ли ша~р шод$ намуданд. Ва ин р\зи сешанбе буд. Ва р\зи одина хутба ба номи Наср ибни А~мад хонданд ва номи Яъ<уби Лайс аз хутба бияфканданд, пеш аз андар омадани амир Исмоил ба Бухоро. Ва он р\зи одинаи нахустин буд аз мо~и мубораки рамазон, сол бар дувисту шаст (260/874).

Ва писари Хо|а Аб\~афси Кабир, ра~има~умолло~, берун омад ба исти<бол. Ва ашрофи Бухоро аз арабу а|ам ~ама ба вай буданд то ба Кармина. Ва Аб\абдулло~ бифармуд, то ша~рро би}ростанд. Ва амир Исмоил аз омадан ба Бухоро пушаймон шуда буд, аз он ки ба вай ~ашами бис}р набуд. Ва Бухоро ш\рида буду @ав@о бархоста буд. Ва маълум набудаш, ки а~ли Бухоро ба дил бо вай чи гунаанд.

Чун Аб\абдулло~ ибни Хо|а Аб\~афс берун омад ва бо Кармина бирафт, дили вай <ав$ шуд. Донист, ки Аб\абдулло~ ~ар ч$ кунад, а~ли ша~р онро ботил натавонанд кардан. Азм <ав$ гардонид. (Аб\абдулло~ \ро бис}р мад~~о гуфт ва дили вай <ав$ гардонид). Чун \ро ба ша~р андар оварданд, муаззаму мукаррам доштанд ва фармуд, то а~ли ша~р зару сими (бис}р) бар вай нисор карданд. Ва амир Исмоил ^усайни Хори|иро бигирифт ва ба зиндон фиристод. Ва он @ав@о пароканда шуд ба <удрати худои таъоло.

(ЗИКРИ ДАРОМАДАНИ) АМИР ИСМОИЛ (РА^ИМА^УЛЛО^) БА БУХОРО

(Дар) р\зи душанбе дувозда~уми мо~и мубораки рамазон, сол бар дувисту шаст (260/874) буд ва бад он сабаб ша~р <арор гирифт. Ва а~ли Бухоро аз ран| берун омаданд ва ба ро~ат пайвастанд. Ва дар ~амин сол амир Наср ибни А~мадро маншури вилояти ~ама аъмоли Моваруннa~р аз оби]ай~ун то а<сои билоди Машри< би}варданд аз халифа Муваффа< Билло~. Ва хутбаи Бухоро ба номи амир Наср ибни А~мад ва ба номи амир Исмоил гуфтанд. Ва номи Яъ<уби Лайси Саффор аз хутба афтода буд.

Ва амир Исмоил муддате ба Бухоро бошид ва баъд аз он ба Самар-<анд рафт бе он ки аз амир Наср \ро фармон буд$, писари бародари худро бар Бухоро халифа (кард) - Аб\закари} Я~} ибни А~мад ибни Асад.

Чун ба Рабан|ан расид, амир Наср хабар }фт, нохуш омадаш ба |и~ати он ки бе дастур$ буд. Фармуд, то \ро исти<бол карданд, валекин худ берун на}мад ва ~е| икром накард ва фармуд, то \ро ба ~исори Самар<анд фуруд оварданд. Ва со~ибшуртии Самар<анд ба исми \ карданд. Ва ~амчунон бар вай дар хашм буд. Ва амир Исмоил ба салом рафт$, чунонки пеш аз рафтани Бухоро чунон набуд. Ва Му~аммад ибни Умарро халифаи вай карданд ва амир Исмоил ба салом омад$ ва соате биистодиву боз бирафт$. Ва амир Наср бо вай ~е| сухан нагуфт$, то бар ин ~олат сензда~ мо~ баромад. Писраи амми вай - Му~аммад ибни Н\~ро ва Абдул|аббор ибни ^амзаро ба шафоат овард, то \ро ба Бухоро бозфиристод. Ва Исмат ибни Му~аммади Марвазиро вазири вай кард. Ва Фазл ибни А~мади Марвазиро дабири вай гардонид. Ва амир Наср бо ~ама ву|\~и аъ}ну си<оти Самар<анд ба мушояъати \ берун омаданд. Ва дар ин асно амир Наср р\й с\и Абдул|аббор ибни ^амза кард ва гуфт: “{ Абулфат~, ин к\дакро, ки мо ~амефиристем, то мо аз вай чи хо~ем дидан?”. Абдул|аббор гуфт: “Чунин маг\й, ки \ бандаи туст. (Ба шарти он ки ~ар ч$ фармо$, амир Исмоил ~амон кунад ва ~аргиз бо ту хилоф накунад”. Гуфт: “Чунон аст ба ~а<и<ат, ки ман мег\ям”. “Абдул|аббор гуфт: “Боз ч$ ~укм карда$?”. Амир Наср гуфт: “Андар чашм~ову шамоили вай хилофу ис}н ~амебинам”).

Амир Исмоил чун ба Бухоро расид, а~ли Бухоро исти<бол карданд ва ба эъзози тамом \ро ба ша~р даровардaнд. Ва яке аз дуздон хал<еро ба худ гирд карда буд. Ва аз авбошону риндони русто ча~ор ~азор мард |амъ шуда буданд ва ~ама дар ми}ни

Рометану Баркад ро~ мезаданд. Ва наздик буд, ки <асди ша~р кунанд. Амир Исмоил ^усайн ибни Алоро, ки со~ибшурти \ буд ва ~азираи Бухоро вай ни~ода буд ва к\и Алоро ба вай бозмехонданд, ба ~арби ин дуздон фиристод. Ва аз а~ли Бухоро бузургону ме~тарон бо вай }р шуданд ва рафтанду ~арб карданд ва дуздонро ~азимат карданд. Ва ^усайн ибни Ало бар эшон нусрат }фт ва калонтари дуздонро бигирифту бикушт ва сари вайро би}вард. Ва lамоъате, аз он~о, ки бо вай }р буданд, бигирифт. Амир Исмоил эшонро банд кард ва ба Самар<анд фиристод.

Ва чун аз ин кор фори@ шуд, хабар доданд, ки ^усайн ибни То~ир боз бо ду ~азор мард ба Ом\й омадааст ва <асди Бухоро карда. Амир Исмоил лашкар lамъ кард он ч$ тавонист ва ба ~арб рафт. Хабар доданд, ки ^усайн ибни То~ир аз]ай~ун бигузашт бо ду ~азор марди хоразм$. Амир Исмоил барнишасту берун (омад) ва ~арби сахт карданд. Ва ^усайн ибни То~ир ~азимат шуд ва аз лашкари вай баъзе кушта шуданд ва баъзе ба об @ар< шуданд ва ~афтод мард асир шуданд. Ва ин ~арби нахустини амир Исмоил буд (ки кард).

Чун бомдод шуд, амир асиронро бихонд ва ~ар мардеро як lомаи карбос дод ва бозфиристод.

^усайн ибни То~ир ба Марв рафт ва амир Исмоил ба Бухоро бозомад ва дар ~оли мулк таамул кард. (Ва маълум кард), ки \ро бо ме~тарони Бухоро чандон ~урмате зи}дат нест ва ба чашми эшон ~айбате нест. Ва аз lамъ шудани эшон манфиате ба вай роlеъ нахо~ад шуд. Савоб чунин дид, ки lамоъате аз ме~тарони Бухороро бихонад. Ва гуфт, ки аз ба~ри ман ба Самар<анд равед ва пеши амир Наср биг\ед ва узр аз ман бихо~ед. Эшон гуфтанд: “Самъан ва тоатан”. Р\зе чанд замон хостанд ва баъд аз он бирафтанд. Ва ин lамоъати амирони Бухоро буданд пеш аз амир Исмоил. Аб\му~аммади Бухорхудот худ подшо~и Бухоро буд. Ва Аб\~отами Ясор$ ба@оят тавонгар буд ва ба сабаби моли бис}р эшонро тоат надошт$. Бузургони Бухоро бо ин ~арду ба Самар<анд рафтанд. Амир Исмоил нома кард ба амир Наср то эшонро банд кунад ва ба зиндон фиристад, то вай мулки Бухоро тавонад дошт. (Амир Наср ~амчунон кард ва он <авмро р\згоре дар он lо боздошт), то он го~, ки Бухоро <арор гирифт. Амир Исмоил боз ба амир Наср (нома) кард (ва эшонро талабид. Ва аз баъди он амир Исмоил эшонро) нек\ дошт$ ва ~оlат~ои эшонро раво кард$ ва риояти ~у<у<и эшонро ба хештан воlиб дид$.

Ва Наср ибни А~мад ба Исмоил вазифа ни~ода буд аз амволи Бухоро дар соле понсад ~азор дирам. Ва аз баъди он \ро ~арб~о ~афтод ва он мол харl шуд ва натавонист фиристодани дигарон.

Амир Наср <осидон фиристод ба талаби он мол ва вай нафиристод. Ми}ни эшон бад-ин сабаб нохуш$ падид омад. (Амир) Наср лашкар lамъ кард ва нома фиристод ба Фар@она ба наздики бародари худ Абул-ашъас ва бихондаш бо лашкари бис}р. Ва номаи дигар ба Шош фиристод ба бародари дигар Аб\юсуф Яъ<уб ибни А~мад, то бо лашкари худ би}яд. Ва туркони* Истиlобро низ би}ранд ва лашкари азим lамъ карданд. Он го~ р\й ба Бухоро ни~ода дар мо~и раlаб, сол бар дувисту ~афтоду ду буд. (272/885).

Чун амир Исмоил хабар }фт, Бухороро хол$ кард ва ба Фараб рафт, ~урмат дошт бародарро. Амир Наср ба Бухоро омад. Чун амир Исмоилро на}фт ва ба Байканд рафт ва он lо фуруд омад, а~ли Байканд исти<болаш карданд ва зару сим бар \ нисор карданд ва нузл~о бис}р берун оварданд.

Ва ми}ни амир Исмоилу Рофеъ ибни ^арсама, ки бад-он таърих амири Хуросон буд, д\ст$ буд. Амир Исмоил ба вай нома карду аз вай }р$ хост. Рофеъ бо лашкари худ би}мад. Ва]ай~ун ях карда буд. Аз р\и ях бигзашт. Чун амир Наср хабари омадани Рофеъ }фт, ба Бухоро бозомад. Ва амир Исмоил бо Рофеъ иттифо< карданд, ки раванду Самар<андро бигиранд. Ин хабар ба амир Наср расид. Ба таъlил ба Тавоис рафту сари ро~ бигирифт. Амир Исмоил бо Рофеъ ба ро~и би}бон рафтанд. Ва ~ама русто~ои Бухоро ба тасарруфи амир Наср буд. Ва эшон андар би}бон таому алаф наме}фтанд. Ва он сол <а~т буд ва кор бар эшон душвор шуд, то андар лашкари эшон як ман* нон ба се дирам* шуд. Ва хал<и азим аз лашкари Рофеъ ба

гуруснаг$ ~алок шуданд. Ва амир Наср нома кард ба писари худ А~мад ба Самар<анд то вай аз Су@ди Самар<анд @ози}нро |амъ карду лашкаре сохт. Ва а~ли вилоят амир Исмоилро алаф надоданду гуфтанд, ки ин~о хори|и}нанд, моро ~алол набошад нусрат додани эшон. Ва амир Наср ба сабаби омадани Рофеъ тангдил шуда буд. Амир Наср ба Кармина рафту эшон бар асари \ мерафтанд, ки Рофеъро касе наси~ат карду гуфт: “Ту вилояти худ монда$ ва ин |о омада$. Агар эшон ~арду бародар бо якдигар бисозанду туро дар ми}н гиранд ту ч$ тавон$ кардан?” Рофеъ аз ин сухан тарсиду расул фиристод ба наздики амир Наср ва гуфт: “Ман ба ~арб на}мадаам, бар он омадаам, то ми}ни шумо сул~ кунам”. Амир Насрро ин сухан хуш омаду сул~ карданд бад-он, ки амир касе дигар бувад Бухороро. Ва амир Исмоил омили хиро| буваду амволи девон* ва хутба ба номи вай набувад ва ~ар соле понсад ~азор дирам биди~ад.

Ва Наср ибни А~мад (\)-ро бихонду Ис~о< ибни А~мадро низ ва хилъат дод ва амирии Бухороро ба вай дод. Ва амир Исмоил бад-он ризо дод. Ва амир Наср бозгашт ва Рофеъ низ ба Хуросон рафт. Ва ин дар соли дувисту ~афтоду се (273/886-887) буд. Чун аз ин ~ол понзда~ мо~ баромад, амир Наср кас фиристод ба талаби мол. Амир Исмоил мол бозгирифт ва нафиристод. Амир Наср нома кард ба Рофеъ, ки вай замон карда буд. Рофеъ низ номае ба амир Исмоил кард бад-ин маън$. Амир Исмоил илтифот накард.

Амир Наср дигарбора лашкар~о |амъ кард ~ама аз а~ли Моваройунна~р. Ва Абулашъас аз Фар@она би}мад ва дигарбора р\й ба Бухоро оварданд ба ~амон таври пеш. Ва р\й ба Бухоро ни~од. Чун ба Кармина расид, амир Исмоил низ лашкари худ |амъ (карду) ба Тавоис рафт ва ~арб андар пайваст. Ва корзори сахт шуд. Ва Ис~о< ибни А~мад ба Фараб ба ~азимат рафт. Амир Исмоил ~амлаи <ав$ кард бар а~ли Фар@она ва Абулашъас ба ~азимат рафт то Самар<анд. А~ли Самар<анд хостанд, ки \ро бигиранд аз он, ки бародари худро монда буд ва (гурехта буд). Абулашъас аз Самар<анд бозгашту ба Рабан|ан омад. Ва амир Исмоил А~мад ибни М\сои Марзу<ро асир карду ба Бухоро фиристод ва дигарбора лашкари Бухоро ~азимат шуд ва амир Исмоил бар |ой истода буду бо вай андак мардум монда буданд. Ва аз маъруфон Симоъ ал-Кабир бо вай буд. Амир Исмоил кас фиристоду аз @уломону маволи}н ~ар к$ гурехта буд, ~амаро |амъ кард. Ва Ис~о< ибни А~мадро аз Фараб боз овард. Ва @ози}ни Бухоро низ ду ~азор мард берун омаданду лашкари <ар$* |амъ карданд. Ва ~амаро улуфа бидод. Ва амир Наср ба Рабан|ан бирафту кори лашкар бисохт ва бозгашт. Ва амир Исмоил пеш-пеши вай бозрафт ба де~аи Возбадин ва он |о |амъ шуданду ~арб дарпайвастанд. Р\зи сешанбе понзда~уми мо~и |умодиюлохир, сол бар дувисту ~афтоду пан| (275/888) амир Исмоил бар лашкари Фар@она зафар }фт. Ва Абулашъас ба ~азимат рафт ва лашкар ~ама ~азимат шуда буданд. Ва амир Наср бо мардуми андак бимонд. Вай низ ба ~азимат шуд. Амир Исмоил |амоъате аз хоразми}н(ро) бонг барзаду аз амир Наср дур кард. Ва аз асб фуруд омаду рикоби \ро б\са дод. Ва Симоъ ал-Кабир @уломи падари эшон буд ва сипа~солор. Ва (ба) Симоъ ал-Кабир кас фиристод. (Ва амир Исмоил \ро хабар дод аз ин ~ол). Наср ибни А~мад аз асб фуруд омад ва ни~олин бияфканду биншаст. Ва амир Исмоил бирасиду хештан аз асб бияндохт, пеш омад ва ни~олинро б\са доду гуфт: “{ амир, ~укми худой ин буд, ки маро бар ту берун овард. Ва мо имр\з ба чашми хеш мебинем ин кор бад-ин азимиро”. Амир Наср гуфт: “Мо мутаа||ибем бад-ин кор, ки ту овард$, ки итоати амири худ надошт$ ва фармоне, ки худои таъоло бар ту карда буд, нагузорид$”. Амир Исмоил гуфт: ”{ амир, ман му<иррам, ки хато кардам ва ~ама гуно~ марост. Ва ту авлотар$ ба фазл, ки ин гуно~и бузург аз ман даргузарон$ ва авф кун$“. Эшон дар ин сухан буданд, ки бародари дигар - Ис~о< ибни А~мад бирасид ва аз асп фур\ на}мад. Амир Исмоил гуфт: “{ фулон, худовандгори хешро фур\ на}$?” Ва дашном додаш ва хашм гирифт бар вай. Ис~о< зуд фуруд омаду дар пои Наср афтод. Ва заминро б\са доду узр хост, ки ин аспи ман тавсан аст ва аз вай зуд фур\ натавон омадан. Ин сухан тамом кард. Амир Исмоил гуфт: “{ амир, савоб он аст, ки зуд ба ма<арри иззи хеш бозгард$, пеш аз он ки ин хабар он |о расад ва

раъият биш\ранд дар ми}ни Моваройунна~р". Амир Наср гуфт: "{ Аб\ибро~им, ин ту$, ки маро ба |ои хеш мефирист$?". Амир Исмоил гуфт: "Ин накунам, ч$ кунам? Ва бандаро бо худовандгори хеш |уз ин муомила нашояд кардан, ки ~ар ч$ ки муроди ту бошад". Ва амир Наср сухан мегуфту об аз чашми \ меборид ва пушаймон$ мех\рд бар он ч$ рафта буд ва бар хун~ои рехташуда. Он го~ бархосту барнишаст. Амир Исмоилу бародар - Ис~о< рикоб~о гирифтанд ва \ро бозгардониданд. Ва Симоъ ал-Кабиру Абдулло~ ини Муслимро бар мушояа фиристод. Як манзил рафтанд. Амир Наср эшонро бозгардонид ва ба Самар<анд рафт.

Ва он р\з, ки Наср ибни А~мад асир буд, ~амчунон сухан мегуфт бо он <авм, (ки) дар ай}ме, ки амир буду бар тахт нишаста буд ва эшон ба хидмат пеши \ истода буданд.

Ва амир Наср аз баъди \ ба ча~ор сол вафот }фт, ~афт р\з монда буд аз мо~и |умодиюлаввал, дар соли дувисту ~афтоду н\~ (279/892). Ва амир Исмоилро халифа кард бар |умлаи аъмоли Моваройунна~р ва бародари дигару писари хешро ба фармони \ кард.

Ва чун амир Наср аз дун} бирафт, амир Исмоил аз Бухоро ба Самар-<анд рафт ва мулк рост кард. Ва писари \ А~мад ибни Насрро халифаи худ биншонд. Ва вай аз он |о @азв пеш гирифт. Ва амир Исмоил ба Бухоро омада буд бист сол, то он го~, ки бародар аз дун} бирафт ва |умла Моваройунна~р ба вай дод.

Ва чун хабари вафоти амир Наср ба амирулм\ъминин М\ътазид Билло~ расид, маншури амали Моваройунна~р ба амир Исмоил бидод дар мо~и му~аррам, ба таърихи дувисту ~аштод (280/893). Ва вай ба ~амин таърих ба ~арб ба Тароз рафту бис}р ран| дид. Ва ба охир амири Тароз берун омад ва ислом овард бо бис}р де~<онон ва Тароз кушода шуд. Ва калиси}и бузургро мас|иди |омеъ карданду ба номи амирулм\ъминин М\ътазид Билло~ хутба бихонданд. Ва амир Исмоил бо бис}р @анимат ба Бухоро омаду ~афт сол подшо~$ кард ва амири Моваройунна~р буд, то он гох ки Амри Лайс бузург шуд. Ва баъзе аз Хуросон бигирифт ва р\й ба @азв ни~од.

Ва Ал$ ибни ^усайн, ки амир буд, аз А~мад, ки амири К\зкони}н* буд, }р$ хост.]авоби нек\ на}фт. Аз]ай~ун бигузашту ба наздики амир Исмоил омад ба Бухоро. Амир шод шуд ва вай(ро) пеш рафт бо сипо~ ва ба эъзозу икром ба Бухоро даровардан. Ва бис}р неъмат ба назди вай фиристод. Ва Ал$ ибни ^усайн ба Фараб рафту сезда~ мо~ он |о бошид. Ва амир Исмоил пайваста ба наздики \ ~адя~о фиристодиву вайро нек\ дошт$. Ва Ал$ ибни ^усайн он |о мебуд то писараш ~ам \ро бикушт ба Фараб дар ~арб.

Амри Лайс нома кард ба Аб\довуд, ки амири Балх буд ва ба А~мад ибни Фари@ун, ки амири К\зкони}н буд ва ба амир Исмоил, ки амири Моваройунна~р буд. Ва мар эшонро ба тоати хеш хонду а~д~ои нек\ кард. Ва ин~о ба фармони \ пеш рафтанду хидмат намуданд. Расул ба наздики амир Исмоил омаду нома бидод ва аз итоат намудани амири Балху К\зкони}н хабар дод ва гуфт:"Ту бад-ин итоат намудан сазовортариву бузургвортар$ ва <адри подшо~$ ту бе~тар дон$, ки подшо~зода$". Амир Исмоил |авоб дод, ки: "худованди ту бад-ин нодон$ аст, ки маро бо эшон яке мекунад. Ва эшон маро бандаанд.]авоби ман ба шамшер турост. Ва ми}ни ману \ |уз ~арб нест. Бозгарду \ро хабар де~, то асбоби ~арб соз кунад."

Амри Лайс бо амирону бузургон тадбир карду аз эшон }р$ хост дар кори амир Исмоили Сомон$ ва гуфт: "Дигар касе бояд фиристодану суханони хуш бояд гуфтан ва ваъда~ои хуб бояд кардан". Пас |амоъате аз машоихи Нишобурро аз хосагони хеш бифиристоду нома бинвишт. Ва дар нома }д кард, ки ~арчанд амирулм\ъминин ин вилоят моро дод, валекин туро бо худ шарик кардам дар мулк. Бояд ки маро }р бош$ ва дил бо ман хуш дор$, то ~е| бадг\ ми}ни мо ро~ на}бад. Ва ми}ни мо д\стиву ягонаг$ бувад. Ва он ч$ пеш аз ин гуфта будем, аз ро~и густох$ буд, аз сари он даргузаштем. Бояд ки вилояти Моваройунна~р нига~ дор$, ки сар~ади душман аст. Ва раъиятро темор дор$. Ва мо он вилоятро ба ту арзон$ доштем ва |уз хушнудиву ободонии хонумони ту нахо~ем. Ва аз маъруфони Нишобур чандеро фиристоду

гуфт:”Моро бар ~е| кас эътимод нест, |уз ба ту, бояд ки ту низ бар мо эътимод кун$ ва бо мо а~д кун$, то ми}ни мо д\ст$ устувор гардад”.

Ва чун хабари фиристодаи Амри Лайс ба амир расид, ба лаби]ай~ун фиристоду ра~о накард, то аз об бигзарад. Ва чизе, ки оварда буданд, (аз) эшон нагирифтанд ва на}варданд. Ва онро ба хор$ бозгардониданд. Ва Амри Лайсро хашм омад, ~арбро рост сохт. Ва Ал$ ибни Сурушро, ки сипа~солори \ буд, бо сипо~ фармуд, ки биравад ва ба Омуя лашкарро фуруд орад. Ва ба гузаштан шитоб накунад, то он го~, ки бифармоям. Ва аз паси \ сипа~солори дигаре, (ки) Му~аммад ибни Лайс буд, бо пан| ~азор мард бифиристоду гуфт: “Бо Ал$ ибни Суруш тадбир кунед ва сипо~ро бидоред. Ва ~ар к$ аз он |о ба амон ояд, амон ди~еду нек\ доред. Ва кишти~о сохта кунеду |осусон фиристед”. Ва Амри Лайс лашкар~о па}пай мефиристод.

Чун амир Исмоил хабар }фт, аз Бухоро бо бист ~азор мард тохтан карду ба лаби]ай~ун рафт ва ного~ шабехун бурд ва аз]ай~ун бигзашт ба шаб. Ва Ал$ ибни Суруш хабар }фт. Зуд барнишасту сипо~ро сило~ дод ва пи}дагонро пеш фиристод ва ~арб дарпайваст. Ва аз ~ар с\ лашкари амир Исмоил медаромад. Ва ~арб сахт шуд. Ва Му~аммад ибни Ал$ ибни Суруш баргашт ва \ низ гирифтор шуд. Ва аз маъруфони Нишобур бисёр гирифтор шуданд. Ва дигар р\з амир Исмоил сипо~и Амри Лайсро бинвохту улуфа дод ва ~амаро ба наздики Амри Лайс фиристод. Бузургони лашкар бо амир Исмоил гуфтанд: “Ин~о, ки бо мо ~арб карданд, чун бигирифт$, ~амаро хилъат дод$ ва боз пас фиристод$”. Амир Исмоил гуфт: “Ч$ хо~ед аз ин бечорагон? Бимонед, то ба мулки хеш бираванд. Эшон ~аргиз ба ~арби шумо бозна}янд ва дигарон дил табо~ кунанд”. Ва амир Исмоил бозгашт ва бо бис}р симу |омаву зару сило~ ба Бухоро бозомад.

Ва аз баъди он як сол Амри Лайс ба Нишобур бошид @амноку анд\~-гину пушаймон ва мегуфт: “Ман кини Ал$ ибни Сурушу писар бозхо~ам”. Ва чун амир Исмоил хабар }фт, ки Амри Лайс тадоруки ~арб месозад, вай мар сипо~и хешро гирд карду улуфаи эшон бидод ва аз ~ар с\ р\й ба эшон ни~од ва мар а~лу ноа~лро ва |уло~а ~амаро улуфа бидод. Ва мардумро аз ин сахт меомад ва мегуфт: “Бо ин лашкар бо Амри Лайс ~арб хо~ад кардан”. Ва ин хабар ба Амри Лайс расид, шод шуд. Ба лаби]ай~ун буд. Мансури &аротекину Пораси Байканд$ аз Хоразм ба Омуя омаданд. Ва аз вилояти Туркистону Фар@она с$ ~азор мард (расид). Ва бисту пан|уми зул<аъда* Му~аммад ибни ^орунро бо му<аддимаи лашкар фиристод ва худ р\зи дигар берун рафт ва аз]ай~ун бигзашт ва сипо~ аз ~ар |ой ба Омуя гирд кард. Ва аз Бухоро ба ша~ри Хоразм рафтанд ва то душанбеи дигар кор рост карданд. Ва аз он |ой р\й ба Балх оварданд ва Амри Лайс шористони ~исор бигрифт ва худ пеши шористон сипо~ фуруд овард. Ва лашкар ба рада гирд бар гирди ханда< бигрифт. Ва чанд р\з буд, то сипо~ даромаду бора~о устувор кард. Ва ба мардум чунон намуд, ки ман аз ша~ри шумо гардам ва мардумро дилхуш кард. Ва амир Исмоил Ал$ ибни А~мадро ба Фор}б фиристод ва фармуд, то кордорони Амри Лайсро бикуштанд. Ва бис}р мол би}варданд. Ва аз ~ар |ое касон фиристод, то касони Амри Лайсро мекуштанду мол меоварданд.

Ва амир Исмоил ба Алиободи Балх фуруд омад ва се р\з он |о ма<ом кард. Ва аз он |о лашкар бардошту чунон намуд, ки ба намозго~ хо~ад фуруд омад. Ва он ро~(ро) фарохтар фармуд карданд. Чун Амри Лайс чунон бидид, он |ониб дарвоза~о устувор кард ва лашкар бад-он |ониб пеш дошт ва ман|ани<~ову аррода~о бад-он |ониб рост кард. Ва ба ро~и намозго~ камин ни~оду чанд |ой лашкарро маш@ул кард. Пас, чун бомдод шуд, амири моз$ ро~ бигардонид ва ба ро~и дигар ба дарвозаи ша~р рафт ва ба Пули Ато фуруд омад. Амри Лайс аз ин кор ба таа||уб монд. Ва ман|ани<~о низ бад-он |ониб боист бурдан. Ва амир Исмоил се р\з он |о бошид ва бифармуд, то об аз ша~р бозгирифтанд ва девор ~амеафканданд. Ва дарахтон ~амеканданд ва ро~~оро паст карданд, то р\зи сешанбе, бомдод, ки амир Исмоил ба андак сипо~ барнишаст ва ба дари ша~р рафт. Амри Лайс берун омаду ~арб дарпайваст. Ва ~арби сахт шуду лашкари вай ба ~азимат шуданд. Ва лашкар дар паи эшон ~аметохт. Ва баъзеро ~амекуштанд ва баъзеро мегирифтанд, то ба ~ашт

фарсанги Балх бирасиданд. Амри Лайсро диданд бо ду чокар: яке бигурехту он дигар$ ба Амри Лайс даровехт. Пас Амри Лайсро бигирифтанд. Ва ~ар кас мегуфт, ки Амри Лайсро ман гирифтам. Амри Лайс гуфт: “Маро ин чокари ман гирифтааст”. Ва Амри Лайс мар он чокарро понзда~ дона марворид додааст, <имати ~ар яке ~афтод ~азор дирам. Он марворид~о аз он @улом бистаданд. Ва гирифтани Амри Лайс ча~оршанбе буд, да~уми мо~и |умодиюлаввали соли дувисту ~аштоду ~ашт (288/901).

Ва Амри Лайсро пеши амир Исмоил оварданд. Амри Лайс хост, ки пи}да шавад. Амири моз$ дастур$ надоду гуфт: “Ман имр\з бо ту он кунам, ки мардумон а|аб доранд”. Ва бифармуд, то Амри Лайсро то ба саропарда фуруд оварданд ва бародари хешро ба ниго~ доштани \ фиристод. Ва аз паси ча~ор р\з амирро бидид. Амри Лайсро бифармуд, то бипурсиданд, ки ч$ гуна гирифтор шуд$. Гуфт: “^аметохтам, аспам фур\ монд, фуруд омадаму хуфтам. Ва ду @улом дидам бар сари ман истода. Яке аз эшон този}на ра~о карду бар бинии ман бини~од. Гуфтам: “Аз ин пирамард ч$ мехо~$?” Савганд додам мар эшонро, ки маро ~алок накунанд. Фуруд омаданду пои маро б\са доданд ва маро зин~ор доданд. Яке аз эшон маро бар асб нишонд. Ва мардумон |амъ омаданду гуфтанд: “Бо ту чист?”. Гуфтам: “Бо ман чанд марворид аст, <имати ~ар яке ~афтод ~азор дирам”. Ва ангуштарии хеш бидодам. Ва м\за аз пои ман берун карданд. Лахте гав~ар~ои гаронба~о }фтанд. Ва сипо~ маро андар }фт. Ва Му~аммадшо~ (?) мардумонро аз ман боз ~амедошт ва дар ин ми}н амир Исмоилро дидам аз дур. Хостам, ки фуруд оям. Ба |ону сари хеш савганд додам, ки фур\ маой. Дили ман <арор гирифт. Ва маро ба саропарда фуруд овард. Ва Аб\юсуф бо ман нишасту маро боз дошт. Ва чун об хостам, маро |улоб доданд ва дар ~а<<и ман анвои эъзозу икром намуданд. Пас амир Исмоил наздики ман андар омаду маро бинвохт ва а~д кард, ки туро накушам. Ва бифармуд, то маро дар амор$ нишонанд ва ба ~урмат ба ша~р расонанд. Ва ба шаб маро ба ша~ри Самар<анд даровардаанд, чунонки аз а~ли Самар<анд ~е| касро хабар набуд. Ва амир Исмоил ангуштарии ман бихарид аз он кас, ки бо вай буд, ба се (~азор) дирам. Ва ба~ои он бидод ва ба наздики ман фиристод ва нигини ангуштар$ }<ути сурх буд”. Ва Амри Лайс гуфт, ки “р\зи ~арб бо ман чи~ил ~азор дирам буд, ки дар |анг бурданд ва ман бар аспе будам, ки пан|о~ фарсанг ро~ рафт$. Ва бис}р озмуда будам. Имр\з ~амон асп чунон суст ~амерафт, ки хостам фуруд оям. Пой~ои асп ба |\й фур\ шуд. Ва аз асп фур\ афтодам ва аз хештан навмед гаштам чун он ~арду чокар <асди ман карданд, он кас, ки бо ман буд, \ро гуфтам: “Бар аспи ман бинишину бигрез”. Вай бар аспи ман бинишаст. Ниго~ кардам, чун абр ~амерафт. Донистам, ки он аз бедавлатии ман будааст, айби асп набудааст”.

Амри Лайс амир Исмоилро гуфт: “Ман ба Балх да~ хирвор зар пин~он кардаам. Бифармой, то би}варанд, ки имр\з бад-он сазовортар$”. Амир Исмоил кас фиристод ва би}варданд. |умларо ба наздики Амри Лайс фиристод. Ва амир Исмоил(ро), ра~има~улло~, ~арчанд ил~о~ карданд, ~е| <абул накард. Ва номаи амирулм\ъминин ба Самар<анд расид ба талаби Амри Лайс. Унвони нома чунин навишта буд, ки “Мин Абдилло~ ибн ал-Имом Абулаббос ал-М\ътазид Билло~-амирилм\ъминин ило Абиибро~им Исмоил ибн А~мад мавло амирилм\ъминин”*. Чун нома ба амир Исмоил расид, анд\~гин шуд аз |и~ати Амри Лайс. Фармони халифаро рад натавонист кардан. Фармуд, то Амри Лайсро дар амор$ нишонда ба Бухоро оварданд. Ва амир Исмоил аз шарм р\й ба вай нанамуд. Ва кас фиристод, ки агар ~о|ате дор$, бихо~. Амри Лайс гуфт: “Фарзандони маро нек\ дор. Ва ин касоне, ки маро мебаранд, васият кун, то эшон маро нек\ доранд”. Амир Исмоил ~амчунон кард. Ва дар амор$ (нишонда) \ро ба Ба@дод фиристод. Ва чун ба Ба@дод расид, халифа \ро ба Софии ходим супурд. Ва вай дар банд мебуд пеши Софии ходим то охири а~ди М\ътазид. Ва вай ду сол дар зиндон буд, то кушта шуд ба таърихи дувисту ~аштод (280/893-894). Ва чун амир Исмоил Амри Лайсро наздики халифа фиристод, халифа маншури Хуросон ба вай фиристод ва аз а<абаи ^улвону вилояти Хуросону Мовароунна~ру Туркистону Синду ^инду Гургон - ~ама \ро шуд. Ва бар ~ар ша~ре

амире насб кард ва осори адлу сирати хуб зо~ир кард. Ва ~ар к$ зулм кард$ бар раъият, г\шмол дод$. Ва ~е| кас аз Оли Сомон боси}саттар аз вай набуд. Бо он ки зо~ид буд, дар кори мулк ~е| му~обо накард$ ва пайваста халифаро итоат намуд$. Ва дар умри хеш як соат бар халифа ос$ нашуд$ ва фармони \ро ба@оят устувор дошт$.

Ва амир Исмоил бемор шуду муддате бемор буд. Ва ран|и \ бештар аз рутубат буд. Атиббо гуфтанд:"^авои]\и М\ли}н тар аст". [ро ба де~аи Размоз бурданд, ки аз хоссаи мулки \ буд. Ва гуфтанд:"Он ~аво \ро мувофи<тар бошад". Ва амир он де~аро д\ст дошт$ ва ба ~ар ва<т он |о рафт$ ба шикор. Ва он |о бо@е сохта буд ва муддате он |о бемор буд, то вафот }фт. [~ам дар он бо@ буд ба зери гавзбуни бузург* дар понзда~уми мо~и сафар ба соли дувисту наваду пан| (295/25.XI.907). Ва вай бист сол амири Хуросон буд ва муддати ~укумати \ с$ сол буд. Худои таъоло бар вай ра~мат кунод, ки дар ай}ми вай Бухоро дорулмулк шуд. Ва ~ама амирони Оли Сомон ~азрати хеш ба Бухоро доштанд. Ва ~е| аз амирони Хуросон ба Бухоро ма<ом накарданд пеш аз вай. Ва вай ба Бухоро ма<ом доштан муборак дошт$. Ва дили вай ба ~е| вилоят на}ромид$, |уз ба Бухоро. (Ва ~ар ку|о буд$, гуфт$:"Ша~ри мо чунину чунон", яъне Бухоро. Ва баъд аз вафоти вай писари \ ба |ои \ нишасту \ро ла<аб "амири моз$"карданд.)

ҒУДУД-УЛ-ОЛАМ МИН АЛ-МАШРИ" ИЛА-Л-МАўРИБ[1]*

СУХАН АНДАР НО^ИЯТИ ХУРОСОН ВА ША^Р^ОИ ВАЙ

...Ва ин (Хуросон - С.А.) но~иятест бо ~авои дуруст ва мардумон бо таркиби <ав$ ва тандуруст. Ва подшои Хуросон андар <адим |удо буд$ ва подшои Моваруннa~р |удо. Ва акнун ~ар ду якест ва мири Хуросон ба Бухоро нишинад ва аз Оли Сомон аст ва аз фарзандони Ба~роми Ч\бинанд. Ва эшонро малики Машри< хонанд. Ва андар ~амаи Хуросон уммоли \ бошанд...

...Марв ша~ре бузург аст ва андар <адим нишасти мири Хуросон он |о буд$ ва акнун ба Бухоро нишинад. Ва |ое бо неъмат аст ва хуррам ва \ро ку~андиз аст ва онро Та~мурас кардааст...

СУХАН АНДАР НО^ИЯТИ МОВАРОУННА^Р ВА ША^Р^ОИ ВАЙ

Но~иятест, ки ~удуди машри<и вай ~удуди Туббат аст ва |ануби вай Хуросон аст ва ~удуди Хуросон ва ма@риби вай >уз аст ва ~удуди Халлух ва шимолаш ~ам ~удуди Халлух аст. Ва ин но~иятест азиму ободон ва бис}рнеъмат ва дари Туркистон ва |ои бозаргонон. Ва мардумонеанд |анг$ ва @озипешаву тирандоз ва покдин. Ва ин но~ияте бо доду адл аст ва андар к\~~ои вай маъдани сим асту зар сахт бис}р, бо ~ама |ав~ар~ои гудозанда, ки аз к\~ хезад, бо ~ама дору~о, ки аз к\~ хезад чун зогу зарниху г\гирду навшодир.

Бухоро - ша~ри бузург аст ва ободонтарин ша~рест андар Моваруннa~р ва муста<арри Малики Машри< аст. Ва |ое намнок аст ва бис}р мева~о ва бо об~ои равон. Ва мардумони вай тирандозанду @озипеша ва аз \ бисоту фаршу мусаллои

намоз хезад нек\ ва пашмин. Ва ш\ра хезад, ки ба Iой~о бибаранд. Ва ~удуди Бухоро дувозда~ фарсанг андар дарвоза фарсанг* аст ва деворе ба гирди ин ~ама даркашида ба як пора ва ~ама работ~ову де~~о аз андаруни ин девор аст.

Маъкон, Ху▪одак, Дандуна, Бумикас, Мадёми▪кас, ▪азҲанкас - ша~рак~оеанд бо минбар аз ~удуди Бухоро, Iой~ое ободон ва бо кишту барзи бис}р.

Фараб - ша~ракест бар лаби]ай~ун ва мир равад, он Iо нишинад ва андар ми}ни би}бон аст.

Байканд - ша~ракест, \ро ми<дори ~азор работ аст, заминаш дуруст аст ва андар вай гунбади г\рхона~ост, ки аз Бухоро он Iо баранд*.

СуҲд - но~иятест, ки андар наво~ии Машри< Iое нест аз он хуррамтар бо об~ои равону дарахтони бис}р ва ~авое дуруст ва мардумони ме~мондору омезанда ва неъмате фароху ободон ва мардумони нарми диндор бис}ранд.

Тавовис -ша~ракест аз Бухоро бар сар~ади Су@д ва андар вай ~ар соле як р\з бозор аст, ки хал<и бис}р андар вай гирд оянд.

Кармина, Дабусє, Рабан▪ан - ша~рак~оеанд андар Су@д бар ро~и Самар<анд, ободону бонеъмат ва об~ои равону дарахтон.

Кушонє - ободонтарин ша~рест андар Су@д.

Армон - аз Кушонист.

Истихам - Iои хуррам аст ва ободон ва бо неъмати бис}р.

Кун▪кас, Фарнкас (?) - ду ша~р аст ми}ни р\д ва ми}ни Истихан ни~ода.

Дарон -ша~ри хуррам аст ва хурд аст ва аз Самар<анд аст.

Самарҳанд - ша~ре бузург аст ва ободон аст ва бо неъмати бис}р ва Iои бозоргонони ~ама Ia~он аст ва \ро ша~ристон аст, ва ку~андиз аст ва рабаз аст. Ва аз болои боми бозорашон яке I\и об равон аст аз арзиз ва об аз к\~ би}варда. Ва андар вай хонаго~и Монави}н* аст ва эшонро “на@ушок” хонанд. Ва аз вай ко@аз хезад, ки ба ~ама Ia~он бибаранд ва риштаканаб хезад. Ва р\ди Бухоро бар дари Самар-<анд бигзарад.

ВарҲсар, Бун▪икас - ду ша~раканд аз Самар<анд бар лаби р\ди Бухоро ни~ода ва <исматго~и об бад-ин Вар@сар аст.

Кеш- ша~ре гармсер аст ва андар вай борон бис}р ояд ва \ро ша~ристону ку~андизу рабаз аст. Ва \ро ду р\д аст, ки бар дари ша~р бигзарад ва андар кишт~ои вай ба кор шавад. Ва андар к\~~ои вай маъдани дору~ост ва аз \ астарони нек хезад ва тарангубин ва намаки сурх, ки ба ~ама Ia~он бибаранд.

Навкати ҳурайш - ша~ракест бо кишту барзи бис}р.

Нахшаб - ша~рест бис}рнеъмат ва ободон ва бо кишту барзи бис}р. Ва \ро як р\д аст, ки андар ми}ни ша~р бигзарад.

СКнах - ша~ракест аз Нахшаб.

СакифаҲн - ша~ракест бо кишту барзи бис}р.

Базда - ша~ракест каммардум ва бис}ркишту барз. Ва эшонро яке хушкр\д аст, ки андар вай баъзе аз сол об равад ва бештари обашон аз чо~~о ва д\лоб~ост.

Касаба - Iое бо кишту барзи бис}р аст.

Тирмиз - ша~рест хуррам ва бар лаби р\ди]ай~ун афтода. Ва \ро ку~андизест бар лаби р\д. Ва ин ша~р борга~и Хатлону Ча@они}н аст ва аз вай собуни нек ва б\р}и сабз ва бодбезан хезад.

Ґошимгирд - ша~ракест бо г\спанду ча~орпои бис}р.

▪арманкон - ша~ракест бо кишту барз ва об~ои равон.

ЧаҲониён - но~иятест вайрон ва но~ияте бузург аст ва бис}ркишту барз ва барзигароне ко~ил ва Iои дарвешон, валекин бо неъмати бис}р аст. Ва мардумоне Iангиву диловар. Ва ин но~ият ~авое хуш дорад ва замине дуруст ва обе гуворанда. Ва аз вай асб хезад андак ва Iомаи пашмину палос ва заъфарон бис}р хезад. Ва подшо~и ин но~ият аз мулуки атроф аст ва \ро “амири Ча@они}н” г\янд.

Дорзанлє - ша~ракест аз гирди \ ханда< аст ва аз ~удуди Ча@они}н аст. Ва аз вай пойтоба хезад ва гилемина ва бисоти пашмин.

ЧаҲониён - ша~рест бузург ба барок\~ ни~ода ва <асабаи ин но~ият аст, lое бо об~ои равон ва ~авои хуш ва мардумони дарвеш.

Босанд - ша~ракест бо мардуми бис}р бар ро~и Бухорову Самар-<анд, lое устувор ва мардумони lанг$.

Зайнур - ша~ракест бо кишту барзи бис}р ва каммардум.

НКҷон - ша~ракест ва андар вай ~исорест сахт устувор.

Д.К.Р.* - ша~ракест ба наздики р\ди Ни~ом ни~ода аст ва ~авои хуш ва (неъмати) бис}р.

Ғамворон - ша~ракест ба наздики р\ди Касавон ни~ода аст ва мардум андаканд.

Шумон - ша~рест устувор ва ба барок\~ ни~ода ва гирди \ борае кашида ва \ро ку~андизест бар сари к\~ ни~ода. Ва андар ми}ни ку~андиз чашмаи об аст бузург, аз вай заъфарон хезад бис}р.

Афризон - ша~рест каммардум ва андар ми}ни к\~ ни~ода.

Вишкирд - ша~рест устувор, андар ми}ни к\~у са~ро ни~ода бар ~адди ми}ни Ча@они}ну Хатлон. Ва андар вай доим бод ояд ва турбати Шамси Балх$, ра~матулло~и алай~, он lост. Ва аз вай заъфарон бис}р хезад.

Сурушана - но~иятест бузургу ободон ва бо неъмати бис}р. Ва \ро ша~ру русто~ои бис}р ва аз вай набид бис}р хезад. Ва аз к\~~ои вай о~ан хезад.

Зомин - ша~рест бар ро~и Ху|анду Фар@она ва аз Сурушана аст. Ва андар вай ~исорест ма~кам, lое бо кишту барзи бис}р.

Чарҳон - ша~ракест ~ам аз Сурушана, lои ободон.

Дизак - ша~ракест андар вай оби равон аст ва ба наздики \ lоест Марсманда хонанд. Ва он lо дар ~ар соле як р\з бозор бувад, ки г\янд он р\з дар он бозор афзун аз сад ~азор динор бозаргон$ кунанд.

Навинькас - <асабаи Сурушана аст ва муста<арри мири ин но~ият аст ва lои бис}рмардум ва ободон ва бо неъмати бис}ру об~ои равон.

ФаҲкас, ўарак, Собот, Куркас - ша~рак~оеанд аз ~удуди Сурушана бо кишту барз ва мардуми бис}р.

Бутамон - но~иятест андар к\~~ову шикастаги~о аз ~удуди Сурушана. Ва \ро се ~ад аст: Бутамони андарун$ ва Бутамони ми}на ва Бутамони берун$. Ва ин но~иятест бо кишту барзи бис}р ва lои дарвешон ва андар вай де~~ову русто~ои бис}р аст. Ва андар к\~~ои вай маъдани навшодир аст бис}р.

БарҲар - но~иятест аз Бутамони ми}на ва дар}ҷа андар вай аст ва р\ди Бухоро аз ин дар}ҷа равад. Ва андар вай об~о дарафтад аз Бутамони ми}на.

Ху.анд - ша~рест ва он <асабаи он но~ият аст ва бо кишту барзи бис}р аст. Ва мардумоне бамурувват ва аз вай анор хезад.

ФарҲона - но~иятест ободон ва бузург (ва бо) неъмат~ои бис}р. Ва андар вай к\~ бис}р ва дашт ва ша~р~о ва об~ои равон. Ва дари Туркис-тон аст ва он lо бардаи бис}р афтад турк. Ва андар к\~~ои вай маъдани зару сим бис}р ва маъдани мису сурбу навшодиру симобу чаро@сангу санги пойза~ру санги ми@нотису дору~ои бис}р аст. Ва аз \ табархун хезад ва ги}~~ое, ки андар дору~ои alаб ба кор шавад. Ва мулуки Фар-@она андар <адим аз мулуки атроф буданд$ ва эшонро де~<он хонданд$.

ЧазҲал - но~иятест аз Фар@она ва андар ми}ни к\~~ову шикастаги~о ни~ода. Ва андар вай ша~рак~ост ва де~~ои бис}р. Ва аз вай асб хезад. Ва андар вай маъдан~ост. Ва аз вай г\спанди бис}р хезад.

Ахсикас - <асабаи Фар@она аст ва муста<арри амир аст ва уммол ва ша~ре бузург аст бар лаби р\ди Хашарт ни~ода ва бар доманаи к\~. Ва андар к\~и вай маъдани симу зар бис}р аст, мардумоне набидхораанд.

Воткас - ~аддест ми}ни Ху|анду Фар@она ва ша~ракест бо кишту барзи бис}р.

Битмух - ша~ракест, ки аз вай бис}р симоб хезад.

Тамохус, Номакохус - ду ша~рак аст ба барок\~ ни~ода.

СКх - андар к\~ аст бар ~адди ми}ни Бутамону Фар@она ва \ро шаст де~ аст.

Авол - ба барок\~ аст ва \ро де~~ост.

БаҲаскан - (?) аз Авол аст.

Хавоканд, Риштон, Зандаромиш - ша~рак~оеанд анб\~, бо кишту барзи бис}р.

“убо - ша~рест бузург ва хуррамтарин ша~рест андар но~ияти Фар@она.

¤ш - lое ободон аст ва бис}рнеъмат ва мардумони lанг$ ва ба барок\~ ни~одааст. Ва бар ин к\~ посбон аст ва дидбон аст, ки кофири туркро ниго~ дорад.

¤рашт, хирсоб - ду ша~раканд бо об~ои равон ва гушодаг$ ва неъмати бис}р ва ~авои дуруст.

¤зканд - ша~рест бар ~адди ми}ни Фар@она ва Турк. Ва бар каронаи вай ду р\д бигзарад: якеро р\ди Табо@ар хонанд аз Туббат равад ва дигарро Барасхон хонанд, ки аз Халлух равад.

Хатлом - ша~ракест мавлуди Наср ибни А~мад - мири Хуросон андар вай будааст.

КашКкас, Поб - ду ша~раканд ободон ва бо кишту барзи бис}р аст ва ин ~ама ша~р~о аз но~ияти Фар@она аст.

Бушт, Каласкон, Явканд, КҚкас, Хушкоб - ша~рак~оеанд ба якдигар наздик ва бо кишту барзи бис}р ва мардумони дарвеш.

Шалот - са@ре аст бар р\и турк ни~ода.

Элоҳ - но~иятест бузург андар ми}ни к\~у са~ро ни~ода ва мардуми бис}р ва бо кишту барз ва ободон ва мардумоне камхоста. Ва андар вай ша~р~ову русто~о бис}р ва мардумони рустопеша, кеши сапед|омагон доранд. Ва мардумонеанд |ангиву ш\хр\й. Ва андар к\~~ои вай маъдани симу зар аст ва ~удудаш ба Фар@онаву]ад@алу Чоч ва р\ди Хашарт пайваста аст. Ва ме~тарони ин но~иятро де~<онони Эло< хонанд. Ва андар <адим де~<он ин но~иятро аз мулуки атроф буданд$.

Навкас - <асабаи Эло< аст ва \ро ша~ристонест ва ку~андиз аст ва рабаз аст. Ва эшонро р\дест, Эло< хонанд ва ин Навкас бар лаби \ ни~одааст.

КҚқсим - ша~ракест ба барок\~ ва андар к\~и вай маъдани сим аст.

Захкас - ша~ракест, ки аз к\~и вай доруи муш хезад.

ЯқудлиҲ, АбарлиҲ (?), **Этлух, Алхин▪ос** - ша~рак~оеанд бар ~адди Фар@онаву Эло<.

Сомии сабрак - ша~ракест хурраму ободон.

Барфаксум, Ґинақ, Хос - ша~рак~оеанд бо кишту барзи бис}р ва андакмардум.

ўуз▪анд - ша~раке хуррам аст ва бонеъмат.

Такас - ша~ракест бо хостаи бис}р.

Калаш▪ак, Хамбарак, Ардалонкас, СитабҲаво, (Ґ.Н.О.Ґ)* - ша~рак~оеанд ба якдигар наздик ва ободон ва бо кишту барзи бис}р ва об~ои равон. Ардалонкас <асабаи ин ша~рак~ост.

Кирол, ўазак, Хайвол, Варзул, “абрми, БаҲуронк (?) - ша~рак~оеанд хурд, бо кишту барзи бис}р. Ва аз ин lо асб хезад. Ва ба якдигар наздиканд.

Абрадкас, БаҲуйкас, Фарнкас- ша~рак~оеанд хурду ободон ва бонеъмат ва ба якдигар наздик.

▪абҲукас - ша~раке хуррам аст ва лашкарго~и Чоч буд$ андар <адим.

Шанокаб, Н(?) он▪ибас - ду ша~рак аст хурраму ободон ва аз Эло< аст.

Тунгати бухорнон - <асабае аст ва \ро но~ият~ост ми}ни Эло<у]ад@алу Чоч ва андар вай об~ои равон аст ва lои бозоргонон аст.

Ёлопон - ша~ракест, аз вай то лаби р\ди Парак фарсангест ва андар вай сарои дирам задан аст.

Чоч - но~иятест бузургу ободон ва мардумоне @озипешаву lангкун ва тавонгар ва бис}рнеъмат. Ва аз вай камону тири хаданг ва ч\би халанl бис}р афтад ва мулуки вай андар <адим аз мулуки атроф буданд$.

Байкас - <асабаи Чоч аст ва ша~ре бузург аст ва ободону хуррам ва муста<арри султон андар вай аст.

Нави▪кас - ша~ракест, ки киштибонон, ки андар р\ди Парак ва р\ди Хашарт кор кунанд, аз он lо бошанд.*

Кар▪окас, ТаркКс, Хотункас, ДимҲонкас - ду ша~рак аст хурду ободон ва борго~и Су@ду Самар<анд аст ва они Фар@онаву Эло< аст*.

Банокас - ша~ракест ба лаби р\ди Хашарт, хурраму ободон.

Ґарсанкас, Ґараққас, Шутуркас, Сабкас, Ґокас, Каскарол - ша~рак~оеанд аз Чоч ва аз эшон камон~ои чоч$ хезад ва lое хуррам аст ва бис}рнеъмату ободон.

Исби▪об - но~иятест бар сар~ади ми}ни мусалмонону кофирон, lои бузург асту ободон, бар сар~ади Туркистон аст. Ва ~ар чизе, ки аз ~ама Туркистон хезад, он lо афтад ва андар вай ша~р~ову но~ият~ову русто~о бис}р аст. Ва аз вай намад хезад ва г\спанд. Ва <асабаи ин но~ият ша~рест, ки Исби▪об хонанд. Ша~ре бузург аст ва бо неъмати бис}р ва lои султон аст ва бо хостаи бис}р аст. Ва маъдани бозаргонони ~ама lа~он аст.

Соникас - ша~рест хурраму бонеъмат ва тавонгар.

Надаққас - ша~ракест хурраму бо неъмати бис}р.

Сутканд- lое бонеъмат аст ва бар лаби р\д ни~ода. Ва мардумоне lангианд ва андар вай lои туркони оштист ва аз <абила~ои эшон бис}р мусалмон шудааст.

Пороб - но~иятест бонеъмат ва <асабаи \ро Кадир хонанд ва мардумонеанд lангиву диловар ва lои бозаргонон аст.

Ва миёни Исби▪обу лаби рКди гиё~(в)ор ~ама Исби▪об аст. Ва баъзе аз Чочу Пороб ва Кан▪ада. Ва андар вай ~азор хирго~ аст аз они туркони ошт$, ки мусалмон гаштаанд.

Сақарон - ша~рест бо неъмати бис}р ва lои бозаргонони >уз аст.

ЗарнКх - ша~ракест бар лаби р\д ни~ода ва ободон ва мардуми андак.

СКнох - ша~ракест аз Пороб ва бис}рнеъмат ва аз вай камон~ои нек хезад, ки ба lой~о бибаранд.

Шил▪є, Тарор, Маконкас, Фурункас, Маркє, Набекас- ша~рак~оест, ки андар вай мусалмонону туркон анд. Ва lои бозаргонон аст. Ва дар Халлух ва дар Афрункасу Маркиву Навикас туркон бис}ранд.

СУХАН АНДАР НО^ИЯТИ ^УДУДИ МОВАРОУННА^Р ВА ША^Р^ОИ ВАЙ

^удуди Моваруонна~р но~иятест пароканда, баъзе бар машри<и Моваруонна~р аст ва баъзе бар ма@риби вай аст, аммо он-к андар машри<и Моваруонна~р аст, машри<и вай ~удуди Туббат аст ва ^индустон ва lануби вай ~удуди Хуросон аст ва ма@риби вай ~удуди Ча@они}н аст ва шимоли вай ~удуди Сурушана аст аз Моваруонна~р.

Хатлон - но~иятест андар ми}ни к\~~о, бузургу ободон ва бис}ркишту бис}рмардум ва неъмат~ои фарох ва подшойи вай аз мулуки атроф аст. Ва мардумони ин но~ият мардумоне lангианд ва андар ~удуди вай аз с\и Туббат мардумонеанд ва~ш$, андар биёбон~о ва андар к\~~ои вай маъдани сим асту зар. Ва аз ин (но~ият) асбони нек хезад бис}р.

Ґулмук - <асабаи Хатлон аст ва муста<арри подшо~ аст, ша~рест ба барок\~ ни~ода, бис}рмардум бо русто~ои бис}р.

Нучоро - ша~рест устувор ва андар ми}ни ду р\д ни~ода: яке Харноб ва дигар]ай~ун. Ва \ро но~иятест то ба ~удуди Бадахшон бикашад ва \ро Рустобек хонанд. Ша~рест аз як с\й]ай~ун аст ва дигар с\й-к\~, lое бис}рнеъмат аст ва борго~и Хатлон аст.

БорҲар - ша~рест ободону бис}ркишту барз ва бис}рмардум.

БорсораҲ, Мунк, Тамлиёт - ша~рак~оеанд хурд ва бис}рнеъмат ва ободон ва мардумони lанг$.

Вахш - но~иятест ободон ва бар каронаи Вахшоб ни~ода.

Ґаловард - <асабаи Вахш аст, ша~рест бо кишту барз ва русто~ои бис}р ва мардумони тирандозу lанг$.

Ливканд - аз Вахш аст, lоест, ки аз вай г\спанди ва~ш$ хезад.

Ҷошт - но~иятест андар к\~~ову шикастаги~о ва андар ми}ни Бутамону Хатлон ни~ода, бо русто~о ва кишту барзи бис}р. Ва ме~тарони ин но~иятро де~<они Зошт хонанд.

Ва гур\~е мардумонанд, ки эшонро кумиlи}н хонанд ва андар ~удуди Хатлону Ча@они}н нишастаанд. Мардумонеанд диловару lанг$ ва дуздпеша. Ва хостаи эшон г\спанд аст ва барда. Ва эшонро де~~ову русто~ои бис}р аст ва ~el ша~р нест. Ва аммо он-к андар ~удуди Ча@они}нанд, ми}ни Шумону Бишкард но~иятест, ки онро Сайлокон хонанд, он lо бошанд. Ва ин-к андар ~удуди Хатлонанд, ми}ни Намли}ту* Мунк бошанд, ми}ни к\~у дашт нишаста, бо об~ои равон ва lои хуш. Ва ~ар гур\~е андар фармони амири но~ияти хешанд. Ва амирони Хатлонро ва Ча@они}н чун бояд, аз эшон }р$ хо~анд.

Туркони кан~ина гур\~и мардумонанд андак ва андар к\~е, ки ми}ни Хатлону Ча@они}нанд, андар дарае нишастаанд. Ва lое сахт устувор аст. Ва ин мардумонеанд дуздпеша, корвоншикану ш\хр\й ва андар он дузд$ lавонмардпеша. Ва эшон то с$ фарсангу чи~ил фарсанг аз гирди он но~ияти хеш бираванд ба дузд$. Ва эшон бо амири Хатлон ва они Ча@они}н пайвастаг$ намоянд.

Дари туббат - де~ест ва он lо дарест бар к\~ ни~ода ва он lо мусалмононанд, ки боҷ ситонанд ва ро~ ниго~ доранд. Ва чун аз ин дар берун шав$, ба ~удуди Вахон андар афтад.

Рахти.аб - де~ест аз Вахон ва андар вай габракони вахианд.

Сикошим - ша~рест ва <асабаи но~ият аз Вахон аст. Ва андар вай габраконанд ва мусалмонон ва малики Вахон он lо нишинад. Ва аз ~удуди вай р\и намадзин ва тири вах$ хезад.

Хумдоз - lоест, ки андар (\) бутхона~ои вахи}н аст ва андар вай андаке туббати}нанд. Ва бар дасти чапи \ ~исорест, ки андар вай туббати}нанд.

Санглан. - бар доманаи к\~ аст ва маъдани белодаи бадахш$ ва лаъл андар ин к\~ аст ва ба наздикии маъдан обест гарм ва истода, чунон-к даст аз гарм$ дар вай натавон кард ва аз маъдан то ба Туббат як р\зу ним ро~ аст.

Ва аз он lо бигзар$, но~ияте ояд, \ро рустои Мал~ам хонанд.

Самарҳандоҳ - де~ест бузург ва андар вай ~индувонанд ва туббати}нанд ва вахи}нанд ва мусалмононанд, сар~ад аст ва охири ~удуди Мовароунна~р аст.

БулКр - но~иятест азим ва ин но~иятро маликест ва чунин г\яд, ки мо фарзанди офтобем ва то офтоб барнаёяд, аз хоб барнахезад ва г\яд, ки фарзанд набояд, ки пеш аз падар бархезад ва онро Бул\риншо~ хонанд ва андар ин но~ият намак набувад магар он, ки аз Кашмир оранд.

Андарос? -ша~рест, ки андар вай туббати}нанд ва ~индувон ва аз он lо то Кашмир дур\за ро~ аст ва он хона~о, ки андар сурат ми}ни Рахзу Мултон аст, ~ама де~~ост ва манзил~ои корвоне аст ва андар би}бон lой~ои бенеъмату тангалаф*.

Ва аммо Хоразм он-к бар маҲриби Мовароуннақр аст, қудуди Хоразм аст.

Коҷ - <асабаи Хоразм аст ва дари Туркистони >уз аст ва борго~и туркон ва Туркистону Мовароунна~р аст ва Хазарон аст ва lои бозаргонон аст ва подшои вай аз мулуки атроф аст ва \ро Хоразмшо~ хонанд. Ва мардумони вай мардумони @озипеша ва lангианд ва ша~ре бо хостаи бис}р аст ва аз вай р\и михадда ва <азоганд ва карбос ва намад ва тарф ва ра~бин хезад.

Хушмиш - ша~ракест lои бозаргонон ва хостаи бис}р аст.

Нуҷобон - ша~рест бо бора ва дар~ои о~анин ва об~ои равон ва мардуми бис}р.

Гургон. - ша~рест, ки андар <адим он мулки Хоразмшо~ буд$ ва акнун подшояш lудо аст ва подшои \ро амири Гургон| хонанд ва ша~рест бо хостаи бис}р ва дари Туркистон ва lои бозаргонон ва ин ду ша~р аст: ша~ри андарун$ ва ша~ри берун$ ва мардумони вай маъруфанд ба lанг ва тирандоз$.

Курднозхос, Базминия, Деқи "аротегин - се ша~раканд ва андар вай мардумоне андак ва lое бо кишту барз.

Курдар - ша~ракест бо мардуми бис}р ва кишт ва барз ва аз вай п\сти барра бис}р хезад.

Хив - ша~ракест хурд бо бора ва аз Гургон| аст.

▪анд, ▪авора, Деқи Нав - се ша~раканд бар канораи руди Чоч ни~ода, аз Хоразм бар да~ манзил ва аз Пороб бар бист манзил ва малики @узон ба зимистон бад-ин Де~и Нав бошад.

ТАЪРИХИ СИСТОН[1]*

ОМАДАНИ НАСРИ САЙ{Р# БА СИСТОН

Ва Наср писари хешро - Сай}р ибни Насрро ба Буст фиристод. Ва марде бар вай берун омад ба Буст, номи вай Му~аммад ибни Восил. Мардуми пароканда бар \ |амъ шуд. Ва Сай}р зишт$ кард бар мардумони Буст ва боз ба ~арби Му~аммад ибни Восил берун шуд ва ~арб карданд ва ~азимат ба Сай}р афтод ва Сай}рро асир гирифт Му~аммад ибни Восил. Чун хабар ба Насри Сай}р расид, ки писарро гирифтанд ва ~ол бар ин |умла буд, Му~аммад ибни Сайфи Торобиро он |о фиристод ва Б\яъ<уби Росбиро* ба расул$ с\и Му~аммад ибни Восил. Чун Б\яъ<уб наздики \ шуд, Сай}раро* халос кард ва худ ба нафси хеш бо Б\яъ<уб ба Систон омад с\и Наср ибн Мансури Сай}р$. Чун би}мад ва пеши \ шуд, \ро каромат кард ва бинавохт ва хилъат дод ва бозгардонид. Ва андар ин ми}на нома расид с\и Ил}си Асад, ки фав|и сай}р* ба Буст фиристод*, то он марв* ниго~ доранд аз хавори|. Ил}с писари бародари хеш - А~мад ибни Умайра ибни Асадро бо гур\~е саворони нек он |о фиристод ва худ ба к\и Синак фуруд омад. Чун А~мад ибни Умайра* ба Буст шуд, бо мардумон нек\$ кард ва мардумон бо \ ором гирифтанд. Ва андар ми}на Абдулло~ ибни То~ир Ибро~им ибни ^азинро халос кард аз <алъаи ^ар$ ва хилъат дод ва вилояти ^ар$ бад-\ дод. Боз Абдулло~ ибни То~ир нома кард ва Ил}с ибни Асадро аз Систон бозхонд...

...Ва М\ътамид Исмоил ибни Ис~о< ал-&озиро ба расул$ наздики Яъ<уб фиристод дар санаи исно ва ситтина ва миатайн (262/875) ва Абдулло~ ибни ал-Воси< омада буд наздики Яъ<уб ва \ро нек\ ~амедошт, ~ам андар ин сол фармон }фт ба сипо~и Яъ<уб андар. Ва М\ътамид вилояти Моваруннa~р ~ам андар ин сол Наср ибни А~мад ибни Асод* ибни Сомон ас-Сомониро дод...

... Ва андар ин ми}на Рофеъ ба Хуросон буд ва Б\тал~а халифаи Му~аммад ибни Амр ибни Лайс буд, <асди Рофеъ кард. Чун кор ба Рофеъ сахт шуд, ба Моваруннa~р шуд ва аз Наср ибни А~мад }р$ хост. Наср бародари хешро - Исмоил ибни А~мадро бо ча~ор ~азор савор бо \ ба }р$ фиристод. Чун ду лашкар яке шуд, Б\тал~а ба ро~и Систон* баргирифт...

...Пас Умар* Ал$ ибни ^асанро* ба Гургон фиристод ва Му~аммад ибни Шаф~урро* ба Марв ва Му~аммад ибни Амри Хоразм$ ба Нишопур наздики Амр омад. Пас аз он ки Рофеъро кушта буд, Амр \ро хилъат дод ва ба Хоразм фиристод. Ва Иро< ибни Мансур аз |и~ати Исмоил ибни А~мад ба Хоразм омада буд. Амр нома набишт с\и Ал$ ибни Шарвин*. Му~аммад ибни Амр ба Хоразм худ бо сипо~, он |о бирафтанд ва ба |ониби шар<ии с\и Бухоро фуруд омаданд. Ва гармое сахт буд, би}бон на}растанд рафт. Он |о бибуданд, то ~аво хуш шуд ва ба]ай~ун бигзаштанд, шаби одина салхи рабеъулохири санаи хамса ва самонина ва миатйн (285/898) ва Исмоил ибни А~мад аз Бухоро берун омад ва гуфт бор кард(.)д ва ~арб на(.)ояд*. Эшон бозгаштанд. Хабар ба Амр омад. Боз Му~аммад ибни Бишрро бо сипо~е бис}р ба }рии эшон фиристод, ки бо Исмоил ибни А~мад ~арб бояд кард. Боз |амъ шуданд ва <асди Исмоил карданд. Ва Исмоил марде @оз$ буд ва ~ама сипо~и \ ~амчунон мардумоне буданд, ки р\зу шаб намозу дуо карданд$ ва &уръон хонданд$. [низ <асди эшон кард ва ~арбе сахт бикарданд. Ва Му~аммад ибни Бишр кушта шуд ва Ал$ ибни Шарвин ва гур\~е бузург асир монданд. Ва ин андар охири шавволи санаи

хамса ва самонина ва миатайн (285/898) буд. Чун хабар ба Амр расид, он \ро бузург омад ва давлати дерина гашта ва сабабе ~амебояст гашти (давлатро). Нанг дошт аз он ва ~амийят \ро бигирифт. Нома набишт с\и М\ътазид, вилояти Моваройнна~р бихост ва гуфт: "Агар ин шу@л маро ди~ад ва бад-ин ризо дорад, ман Алавиро* аз Табаристон барканам ва агар нади~ад, ночор ман Исмоили А~мадро барканам". Ва ба наздикии Абдулло~ ибни Сулаймон андар ин боб навишт. Чун Абдулло~* он нома бихонд, \ д\сти Амр буд гуфт: "Ч$ ~о|ат аст он ме~тарро бад-ин ва ман донам, ки ин амирул-м\ъминирро хуш на}яд". Бозгуфт андар ма|лиси М\ътазид ва нома арза кард. Амирулм\ъминин сар фуруд афканд ва замоне бибуд. Боз сар баровард, гуфт: "]авоб кун номаи Амр чунонки дархостааст ва чунин донам, ки ~алоки \ дар ин аст ва наздики Исмоил ибни А~мад бинавис, ки мо дасти ту к\то~ накардем з-он амал, ки карда будем, вассалом". Абдулло~ ибни Сулаймон номаи Амр |авоб кард, ки амирулм\ъминин он ч$ хоста буд$, тамом кард, аммо хуш набуд андар он. Ва а~ду ливо бифиристод. Амр, чун нома бад-\ расид, сипо~ |амъ кард, ки ба ~арби Исмоил шавад ва Ал$ ^усайни Дир~амро бар му<аддима бифиристод ва худ ба Гургон бибуд. Ва Му~аммадони ^амдон ибни Абдулло~ро* бифиристод ва \ волии Зобулистон буд. То ин буд, хабар омад, ки Носиди ^инд$ ва Олмони ^инд$* ~ар ду шо~ яке гаштанд ва ба >азнин омаданд ва (брд ол$)*, ки омили Амр буд, \ро аз >азнин ~азимат карданд. З-он тангдил шуд ва бирафт, то ба Балх расид. Ва Исмоил ибни А~мад андар Моваройнна~р мунод$ кард, ки Амр омад, ки Моваройнна~р бигирад ва мардумон бикушад ва мол~о @анимат кунад ва занону фарзандон барда кунад. Чун чунин буд, ~ар чи андар Моваройнна~р кас буд - мардони кор$ - ~ама бо \ бархостанд ва ба ~арби Амр омаданд. Гуфтанд: "Ба мард$ кушта шавем, бе~ аз он ки асир".

Амр ба Балх андар буд ва Исмоил ба дари Балх ва ~арб~ои бис}р бикарданд. Боз Исмоил сари гур\~е аз сар~ангони Амр бигардонид ва эшонро аз худои таъоло битарсонид, ки мо мардумони @озием ва моле надорем ва ин мард ~аме дун} талаб кунад ва мо охират. Аз мо ч$ хо~ад? То охири р\зе ~арби саъб ~амекарданд, боде даромад чун сои<а, ки р\з шаб гашт ва лашкари Амр ~азимат карданд. Ва Амр ~аме ~арб кард, то бигирифтандаш р\зи сешанбе, як шаб монда аз рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900).

МОНДАНИ АМРИ ЛАЙС БА БАЛХ БА ДАСТИ ИСМОИЛ ИБНИ А^МАД ВА ВАФОТИ НАСРИ А^МАД

Ва андар ин сол мурд Наср ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон - саййиди Оли Сомон ба Самар<анд шаби одина дувозда~ р\з гузашта аз шавволи санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900)*. Пас чун Амр асир монд, То~ир ва Яъ<уб - ду писари Му~аммад ибни Амр ибни Лайс ба сар~ангон ва сипо~ ба ~азимат ба Хуросон омаданд ва уммоли Хуросон ~ама |амъ шуданд ва ба ^ар$ омаданд ва аз он |о ба Систон омаданд. Ва Му~аммад ибни Ша~фур бар ро~и Кирмон ба Буст омад ва дерго~ он |о бимонд. Ва Билол ибни Аз~ар аз Форс ба Кирмон омад. Пас сипо~и Амр ~ама |амъ шуданд ва То~ирро байъат карданд ва То~ир А~мад ибни Ша~фурро вазорат дод ва ~укми подшо~$ ба дасти \ кард. Ва он р\з, ки То~ирро байъат карданд, андар арки |удогона ба хазина андар сию шаш бор ~азор ~азор дирам буд, дуни динору |аво~ир ва хизона~о пур буд ва ба &алъаи Испа~бад ва дигар <алъа~о ~ама ган|хона ва хазина буд ва |ома ва сале~ ва сутуронро касе адду э~со надошт*, ки чанд буд...

...Боз номаи Амр расид аз Самар<анд бар дасти Юсуф ибни Яъ<уб ан-На<иб, ки шу@ли ман ба бист бор ~азор ~азор дирам рост шуд, ки маро бигузоранд ва ин мол наздики амирулм\ъминин фиристад. Ва Исмоил Амрро андар сарои Наср ибни А~мад фуруд оварда буд ба Самар<анд. Чун нома ин |о расид, эшонро хуш на}мад берун гузоштани Амр. Р\з р\з мегузоштанд, то номаи Амр дигар ро~ бирасид, ки он ки

гуфта буданд, ки бист бор ~азор ~азор, акнун бар да~ бор ~азор ~азор дирам рост шуд, бояд ки ин |умла бифиристанд ва инро хатаре нест...

...То ин чандин р\згор шуд, номаи М\ътазид омад наздики Исмоил ибни А~мад, ки Амрро бифирист. [ро чора набуд аз фармон ниго~ доштан ва фиристодани Амр. Ва Амрро гуфт: “Маро набояст, ки ту бар дасти ман гирифта шав$ ва чун гирифта шуд$, набояст к-он |о фирис-там ва нахо~ам, ки заволи давлати шумо бар дасти ман бошад. Акнун фармони \ ниго~ дорам ва туро бар ро~и Систон бифиристам бо с$ савор.]а~д кун, то касе би}яд ва туро биситонад, то маро узр бошад ва то зи}н надорад”. Пас \ро бар дасти Ашноси ходим* бифиристод ва би}мад с$ р\з ба Ни~* бибуд ва ~е| кас андар ~ама Хуросон ва Систон нагуфт, ки Амр худ ~аст. Охир Ашноси ходим гуфт: “Эй амир, дар ~ама олам касе туро хостор нест?” Гуфт: “Эй устод, ман бар сари подшо~он чун устод будам бар сари к\дакон. Чун к\дакон аз дасти устод ра~о }банд, кай хо~анд, ки боз он |о бояд нишаст”. Пас \ро ба Ба@дод бурд...

...Пас чун Лайси Алиро ба Ба@дод бурданд ва Субкар$* хештан аз |умлаи бандагони Му<тадир шуморид, Му<тадир нома навишт наздики А~мад ибни Исмоил ибни А~мад - со~иби Моваройунна~р ва Хуросон ва а~ди Систон ба \ фиристод ва фармон дод, ки сипо~ ба Систон фирист. А~мад ибни Исмоил ^усайн ибни Ал$ ибни ^усайни Марврудиро ин |о фиристод ба сипо~солор$ ва хо~арзодаи хешро бо \ бо фав-|е сипо~ бифиристод. Ва Му~аммад ибни Ал$ ибни Лайс та|рибат карда набуд ~ан\з андар кор~о ва бо ^усайни Ал$ сипо~е ороста буд. Ва Му~аммад ибни Ал$ ибни Лайс сипо~и бис}р |амъ кард савору пи}да ва ~ашари русто$ ва ба <асаба андар набуд то \ ба дари ша~р омад$. Бирафт ва б.р.м.т.у* шуд пазираи \. Ва он |о ~арб о@оз кард ва А~мад ибни Му~аммад Амрро*, ки Ни} гуфтанд$, бар ша~р халифат кард ва ин р\зи шанбе буд }зда~ р\з бо<$ аз |умодиюлохири санаи самон ва тисъина ва миатайн. (298/911). Ва бис}р ~арб~о бикарданд он |о ~ар р\з то р\зи пан|шанбе се р\з гузашта аз ра|аб. Ва мардум ~ар р\з бисёр аз ~ар ду гур\~ кушта шуд. Чун р\зи пан|шанбе буд, }рони ^усайн ибни Ал$ ~ама баробар даст ба тир андохтан бурданд ва дигар сило~~о кор нафармуданд. Тирбороне саъб карданд ва ~амла~ои гарм оварданд. Он мардуми ~ашар$ ~азимат кард ва лашкар$ чун ~азимат дид, низ бирондан гирифт, то зи он ~ашари}н андар он ~азимат на~ви се ~азор мард кушта шуд. Ва Му~аммад ибни Ал$ андар ша~р омад р\зи одина ва бар мардумон тадбир кард, ки ч$ бояд кард. Охир бар он ни~оданд, ки бародарро берун бояд гузошт, то дасти ту бад-\ <ав$ бошад. Бародарро бигузошт* ва бис}р нек\$ гуфт ва кард. Бародар \ро гуфт: “Туро <асаба ниго~ бояд дошт, то ман шористон ниго~ дорам”. Бародар гуфт: “Нек ояд”. Фуруд омад, ки <асаба ниго~ дорад, андар соат бародари \ Муаддали Ал$ табл бизад ва дар~ои шористон фур\ гирифт ва хилоф пайдо кард бар бародари хеш. Чун чунин буд, Му~аммад донист, ки мумкин нашавад бар ду р\й душман ~арб кардан. Р\зи ~афтум ша~р бигузошт ва бар ро~и Киш* ба Буст шуд.

АбКсаъид Абдулқай ибни Заққок ибни Мақмуди Гардезє*

ТАЪРИХИ ГАРДЕЗЄ[1]

АЛ-М[ЪТАЗИД

Ва ба р\згори Амр ибни Лайс Моваройунна~р Исмоил ибни А~мад дошт ва Амр вилояти Моваройунна~р аз М\ътазид бихост ва М\ътазид а~ди он бад-\ фиристод. Амр <асди А~мад кард ва ба Балх омад ва Исмоил ибни А~мад ного~ аз об бигзашт ва шабехун кард ва Амрро бигирифт ва банд кард ва ба наздики М\ътазид фиристод ва М\ътазид сахт шодмона гашт ва он фат~е буд мар М\ътазидро ~ар ч$ бузургтар.

АМРИ ЛАЙС

Пас М\ътамид ва Муваффа< Хуросону Систону Форс мар Амр ибни Лайсро доданд ва Амр аз]ундишопур с\и (Порс) бозгашт ва аз он |о с\и ^ирот берун омад. Ва Ху|истон$ ба Нишобур ма<ом кард ва ^айкони &ор$ Я~ё ибни Му~аммад ибни Я~}и Зу~л$* ва ~ама мутаввиъа ва фу<а~ои Нишопур майл с\и Амр доштанд, ки \ фиристодаи амирулм\ъминин буд ва а~ду ливо \ дошт.

Ва андар Ху|истон$ ва<иат карданд, ки \ мухолиф буд мар султонро ва чун Ху|истон$ хабар }фт, А~мад ибни Мун~ро ба Нишобур халифат кард ва худ ба ^ирот омад ба ~арби Амр ибни Лайс. Ва ^ирот бар Амр ~исор кард андар санаи сабъа ва ситтина ва миатайн (267/880-881). Ва ~е| чиз натвонист кард ва аз он |о <асд с\и Систон кард. Чун ба Рамалсим расид, он ~исорро бар Шодони Масрур ва Асрам ~исор кард. Пас Ху|истониро дил маш@ул гашт ва с\и Нишобур бозгашт ва <авмеро бикушт. Ва Амрро дил фори@ гашт.

Пас Амр ибни Лайс шу@ли аморати Хуросонро ~арчи нек\тару тамомтар забт кард ва си}сате ба расм бин~од, чунонки ~е| кас бар он гуна нагирифта буд.

Ва чунин г\янд, ки Амр ибни Лайсро ча~ор хазина буд: яке хазинаи сило~ ва се хазинаи мол, ки ~амеша бо вай буд$: яке хазинаи моли сада<оту газид~о* ва он чи бад-он монад ва ~арчи он андар ва|~и бистгонии сипо~ буд$. Дудигар: хазинаи моли хос, ки аз ба~ри @аллаву зи}ъ |амъ шуд$ ва хар|и он андар ва|~и нафа<оту матбах ва монанди он буд$. Ва седигар: хазинаи мол, ки дахли он аз а~дос* ва масодир~ои ~ашам, ки ба душманон майл карданд$, |амъ шуд$. Ва хар|и он андар ва|~и силат-~ои ~ашаму мун~и}ну расулон ва он чи бад-ин монад, сарф шуд$.

Ва Амр ибни Лайс андар кори ~ашаму лашкар сахт к\шо буд ва ~ар се мо~ эшонро сила фармуд$ ва ба@оят ~уш}р буд. Ва чун мусодара кард$, ба ва<т кард$ ва узр ни~од$, то моле аз марде бистад$.

Г\янд: Р\зе Му~аммад ибни Бишр* пеши Амр омад ва андар хазинаи силот мол намонда буд ва ваъдаи силаи ~ашам наздик омада буд. Ва Амрро ~аме мол мебоист. Пас Амр р\й с\и Му~аммад ибни Бишр кард ва бо вай итоб кардан гирифт ва гуфт: “Дон$, ки ту ч$ кард$? Ба |ои ман чунону чунин кард$!” Ва аз ~ар чизе ~амегуфт. Ва Му~аммад ма<суди Амр бидонист. Гуфт: “Аййада-л-ло~у-ул-амира*. ^ар чи маро мол аст, агар аз сабалу барда ва агар аз моли сомит зи}да аз пан|о~ бадра дирам, ин |умла мол аз ман бистон бевосита ва маро аз ин итобу та~дид афв кун!” Амр гуфт: “^аргиз марде аз ин ~уш}ртар надидам”. Му~аммадро гуфт: “Бирав, ин молро ба хазина биспор ва бар ту ~е| хар| нест”. Пас Му~аммад ибни Бишр он мол ба хазина супурд ва аз бис}р ран|~ову зи}н~ову миннат~ои д\стон эмин гашт.

Ва расми Амр чунон буд$, ки чун сари сол бигзашт$, \ро ду табл буд: якеро “муборак” гуфтанд$ ва дигареро “маймун”. Фармуд$, то ~арду таблро бизаданд$, то ~ама ~ашам хабар }фтанд$, ки р\зи сила аст. Пас Са~л ибни ^амдони ориз биншаст$ ва бадраи дирам пеши хеш фур\ рехт$ ва шогирди ориз дафтар пеш гирифт$. Ва нахустин номи Амр ибни Лайс баромад$, пас Амр ибни Лайс аз ми}н берун омад$ ва ориз \ро бингарист$ ва ~иляву асби \ро ва сило~и \ро ~ама сара кард$ ва ~ама олати \ро нек\ ниго~ кард$ ва бистудиву писандид$. Пас сесад дирам бисухт$ ва андар киса кард$ ва бад-\ дод$. Амр бистад$ ва андар со<и м\за ни~одиву гуфт$: “Ал~амдуллилло~, ки эзиди таъоло маро тоати амирулм\ъминин арзон$ дошт ва муста~и<<и а}дии \ гардонид” ва бозгашт$.

Пас бар |ой баланд шудиву биншаст$ ва с\и ориз ниго~ ~амекард$, то ~ама лашкарро - ~ар якеро тафа~~ус ~амчунин кард$ ва асбу зину афзору олати савору пи}да ~ама нек\ нигарист$ ва силаи ~ар як бидод$ ба андозаи он кас.

Ва ~амеша мун~и}н дошт$ бар ~ар солореву сар~ангеву ме~таре, то аз а~воли ~ама во<иф буд$. Ва Амр бас ~уш}ру гурбузу р\шанрой буд. Ва сабаби баргаштани давлаташ он буд, ки чун Амр сари Рофеъ с\и М\ътазид фиристод андар санаи арбаъа ва самонина (284/897-898) дархост аз халифа то а~ди Моваруонна~р бад-\ фиристад,

ки он ба расми То~ир ибни Абдулло~ буд, пас М\ътазид мар]аъфар ибни Ба@ло@узи ~о|ибро с\и Амр фиристод ва нусхати ~адя~о]аъфар ба наздики Амр овард. Чун Амр ибни Лайс он нусхат бихонд, аз он ~ама ~адя~о тавлияти Моваройунна~р хуш омадаш, пас]аъфар с\и писари халифа Муктаф$ Ал$ ибни М\ътазид ва Убайдулло~ ибни Сулаймон ва Бадрулкабир ба хилофат биншаст* ва эшон бар Рай буданд. Дарва<т а~ди Моваройунна~р навиштанд ва с\и вай фиристоданд ба с\~бати Насри Мухтор$, ки @уломи Аб\со| буд.

Ва]аъфар бо а~ду ~адя~о пеши Амр шуд. Ва андар он |о ~афт даст хилъат буд ва баданае буд мансу| ба дурр(р) ва мурассаъ ба |аво~иру марворид ва то|е буд мурассаъ ба }<уту |аво~ир ва }зда~ асб буд, аз он |умла да~ асп ба зину ситоми заррин. Ва якеро зину лигому ситоми заррин ва мурассаъ ба }<уту марворид ва аспи намад ва |анини |ано@и он ~ама мурассаъ ба |аво~ир ва ча~ор дасту пои \ наъли заррин баста ва санду<~ои бис}р.

Пас ин ~ама ~адя~о пеши Амр бигзаронид ва санду<~о андар сарои Амр бин~оданд ва]аъфар он хилъат~о ягон-ягон андар Амр ~амеп\шид ва ~ар дасте, ки бип\шид$, ду ракъат намоз кард$ ва шукри он бигзорид$.

Пас а~ди Моваройунна~р пеши \ бин~од. Амр гуфт: “Инро ч$ хо~ам кард, ки ин вилоят аз дасти Исмоил берун натавон кард, магар ба сад ~азор шамшери кашида”.]аъфар гуфт: “Ин ту хост$, акнун ту бе~тар дон$!” Амр он а~д бигирифту б\са дод ва бар сар ни~од ва пеши хеш бин~од. Ва]аъфар берун шуд.

Пас Амр ибни Лайс Му~аммад ибни Бишр ва Ал$ ибни Шарвин ва А~мади Дарозро ба ро~и Ом\й бар му<аддима пеши Исмоил ибни А~мад фиристод. Ва Исмоил ибни А~мад ба ро~и Зам аз р\д бигзашт ва пеши эшон омаду ~арб кард. А~мади Дароз ба зин~ори Исмоил ибни А~мад рафт. Ва Му~аммад ибни Бишр ~азимат шуд ва лашкар ба талаби \ рафтанд, \ андар он ~азимат кушта шуд бо ~афт ~азор мард. Ва Ал$ ибни Шарвинро асир гирифтанд ва ин р\зи душанбе буд ~а|да~уми шавволи санаи ситта ва самонина ва миатайн (286/900).

Ва чун Ал$ ибни Шарвинро асир гирифтанд, А~мади Дароз шафоат кард, то \ро накуштанд ва ба Бухоро ба зиндон боздоштанд то марг. Ва Исмоил ибни А~мад ба Бухоро рафт ва лашкари Систон с\и Амр бозомаданд ба ~азимат ва ба Нишопур омаданд.

Чун Амр эшонро бидид, за|р гашт ва бис}р тангдил$ кард. Гуфтанд: “Эй амир! Аз ин нек\тар моидаи бузург пухтаанд ва мо ~ан\з як коса х\рдем. ^ар к$ мард аст, г\: бишав, бо<$ бих\р!” Амр хом\ш гашт.

Пас Амр ибни Лайс лашкар бисохт ва сило~ бидод ва бо олати бис}р ва убба~ате тамом р\й ба Моваройунна~р ни~од аз Нишопур. Чун ба Балх расид, бо Исмоил ибни А~мад баробар шуд ва ~арб карданд ва бас р\згоре нашуд, ки Амр ибни Лайсро бишкастанд. Ва лашкари Амр ~азимат шуд ва андар он Амр ибни Лайс дастгир шуд ва \ро асир карданд ва пеши Исмоил ибни А~мад оварданд. Ва ин ~азимати Амр р\зи сешанбе буд, нимаи рабеъулаввали сабъа ва самонина ва миатайн (287/900).

Дарва<т Исмоил \ро ба Самар<анд фиристод. Ва чун хабар ба М\ътазид расид, сахт шодмона гашт ва Абдулло~ ибни Фат~ро ба Хуросон фиристод. Ва а~ди Хуросон ва то|у хилъат~ои бис}р андар санаи самон ва самонина ва миатайн (288/901) с\и Исмоил ибни А~мад ба Самар-<анд фиристод ва Ашносро бифиристод, то Амрро бо \ бифиристад. Ва чун Амрро ба Ба@дод бурданд ва пеши М\ътазид омад, М\ътазид гуфт: “Ал~амдуллило~, ки шарри ту кифоят шуд ва дил~о аз шу@ли ту фори@ гашт”. Ва бифармуд то \ро ба зиндон боздоштанд ва то марг андар зиндон буд ва марги \ андар санаи тисъа ва самонина (буд) (289/902).

ВИЛОЯТ ВА НИСБАТИ СОМОНИ{Н

Ва сабаби вилояти Сомони}н он буд, ки Сомонхудо ибни ^омтон, ки ин ~амаро бад-\ бозхонанд, му@ буд, дини зардушт$ дошт. Ва насаби \ Сомонхудо~ ибни ^омто ибни Н\ш ибни Там@осби Шодил ибни Ба~роми Ч\бин ибни Ба~роми ^асис ибни

К\зак ибни Асфи}н ибни Кардор ибни Деркор ибни]ам ибни]ир ибни Бастор ибни ^аддод ибни Ран|а~он ибни Фир ибни Фаровул ибни Сим ибни Ба~ром ибни Шосб ибни К\зак ибни]ардод ибни Сафрасб ибни Каркин ибни Милод ибни Мараси Марзвон ибни Ме~рон ибни Фозон ибни Кашрод ибни Содсод ибни Башдод ибни Ахшин ибни Фардин ибни Вамом ибни Арсотин ибни Дусари Мануче~р ибни К\зак ибни Эра| ибни Афредун ибни Асфи}нбеки Мунбек ибни Сурков ибни Ахшинков ибни Расадков ибни Дерков ибни Риманков ибни Бефруш ибни]амшед ибни Виванка~он ибни Аска~ад ибни ^ушанг ибни Фаровак ибни Мунш$ ибни Каюмарс подшо~и нахустин, ки бар замин буд*.

Ва андар он ва<т, ки Му~аммад ал-Амин ба Ба@дод халифа буд ва Маъмун ба Марв буд, Хуросон ба расми \ буд, ин Сомонхудо ба наздики Маъмун омад ва бар дасти \ мусалмон шуд. Ва \ро писаре буд - номи \ Асад. Ва Маъмун мар ин Асадро сахт нек\ дошт$. Ва \ро ча~ор писар буд: Н\~, А~мад, Ил}с ва Я~}. Ва Маъмун эшонро нек\ дошт$ ва бад-\ наздик буданд, аз он чи мардумони асил буданд.

Ва чун Маъмун ба Ба@дод рафт ва ба хилофат биншаст ва Хуросон мар >ассон ибни Аббодро дод, Маъмун \ро андар маънии эшон васият кард. Пас >ассон Самар<анд мар Н\~ ибни Асадро дод. Ва Фар@она А~мад ибни Асад ва Чочу Усрушана Я~} ибни Асадро. Ва ^ирот Ил}с ибни Асадро.

Чун То~ир ибни ^усайн ба сарфи >ассон ба Хуросон омад, эшонро ~ам бар он амал~о ниго~ дошт. Ва аз ин ~ама писарон А~мад ба кор омадатар буд. Ва чун \ бимурд, \ро ду писар монд: Наср ва Исмоил. Ва ба р\згори То~ири}н Самар<анду Бухоро эшон доштанд. Самар<анд Наср дошт ва Бухоро - Исмоил. Ва ми}ни эшон нек\ кор ~амерафт, то бадг\}н ми}ни эшон та~риз карданд ва ва~шат афканданд ва онро мадад ~амекарданд, то он ва~шат бодат }фт* ва муста~кам гашт, то кори эшон ба ~арб расид ва лашкар~о бикашиданд ва ба ~арби якдигар рафтанд, андар санаи хамса ва сабъина ва миатайн (275/888-889) ~арб карданд ва Исмоил бар Наср зафар }фт ва Насрро дастгир карданд ва пеши Исмоил оварданд.

Чун Исмоилро чашм бар вай афтод, пи}да шуд ва пеши \ омад, бар дасти \ б\са дод ва аз вай узр хост ва \ро бар сабили хуб$, бо ~ама ~ашаму ~ошият ба Самар<анд бозфиристод. Ва аз паси он Исмоил мар Насрро бар ~ама Мовароунна~р халифа кард ва кор нек\ ~амерафт.

Ва чун Амр ибни Лайс Мовароунна~р аз М\ътазид бихост ва и|обат }фт, <асди Исмоил кард ва Исмоил лашкар бикашид ва пеши Амр омад ва онро кифоят кард ва Амрро ба Ба@дод фиристод ва ин <исса гуфта шуда.

ИСМОИЛ ИБНИ А^МАД ИБНИ АСАД ИБНИ СОМОН

Ва чун вилояти Хуросон мар Исмоилро гашт ва а~ду ливои М\ътазид бирасид, Исмоил ибни А~мад мар Му~аммад ибни ^орунро бифиристод то Гургону Табаристон бигрифт. Ва Му~аммад ибни Зайд ибни Му~аммадро бигирифт ва с\и Исмоил фиристод. Ва Исмоил Гургону Табаристон мар Му~аммад ибни ^орунро дод.

Ва чун якчанде баромад, Му~аммад ибни ^орун ос$ шуд ва Исмоил <асди \ кард ва ба Рай шуд ва [куртамиш кушта шуд. Ва Му~аммад ибни ^орун бо ду писар дастгир шуданд. Ва ин фат~ ~афда~уми ра|аб буд санаи тисъа ва самонина ва миатайн (289/902).

Ва Исмоил бозгашт ва ба Нишобур омад ва мар А~мад ибни Са~лро бад-он ди}р бигзошт. Ва андар ин ва<т М\ътазид бимурд. Ва Муктаф$ ба хилофат биншаст ва а~ди Хуросон ба Исмоил фиристод ва аз паси \ писари \ро - А~мад. Ва а~ду ливои Хуросон ба с\~бати Му~аммад ибни Абдуссамад фиристод бо а~ди вилояти Рай ва &азвину Зангон, ки бо вилояти Хуросон зам карда буд.

Ва чун Му~аммад ибни Абдуссамад ба Нишобур расид, \ро каромат кард, сесад ~азор дирам сила дод ва бо ~адя~ое бис}р \ро бозгардонид. Пас вилояти Рай Исмоил мар Аб\соле~ Мансур ибни Ис~о<ро дод. Мансур А~мад ибни Са~лро сар~анг$ дод

ва ~араси хеш ба расми \ кард ва фармуд, то тимори ~ама ~ашам \ бикашад, чунонки дарди саре ба Мансур на}яд.

Ва Исмоил Гургон писари хеш А~мадро дод ва Табаристон - Абулаббос Абдулло~ ибни Му~аммадро ва писарро фармуд, то бо Абдулло~ мувофа<ат кунад ба ~ама кор~о ва ба ~е| чизе \ро хилоф накунад. Пас аз он мар писари хешро маъзул кард аз Гургон, бад-он сабаб, ки бо]астон корзор накарда, аммо]астонро писари Н\~ ~азимат кард. Ва Гургон мар Пораси бузург - ~о|иби хешро дод. Ва Исмоил ибни А~мад бимурд шаби ча~оршанбеи ча~орда~уми сафар санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/907). Ва \ро "моз$" ла<аб карданд.

Хо▪а Низомулмулк*

СИЁСАТНОМА[1]

АНДАР МАЗОЛИМ НИШАСТАНИ ПОДШО^ ВА АДЛУ СИРАТИ НЕК[ВАРЗИДАН

Ґикоят. Амири одил аз |умлаи Сомони}н яке будааст, \ро Исмоил ибни А~мад гуфтанд$. Ва сахт одил будааст, \ро сират~ои нек\ бис}р будааст. Ва бо худои азза ва |алла эъти<оди хосе доштааст. Ва дарвешбахшой буд, ки аз сияри \ бознамудаанд. Ва ин Исмоил он амире буд, ки ба Бухоро нишаст$ ва Хуросону Иро<у Моваруннa~р падарони \ро буд. Яъ<уби Лайс аз Систон хуру| кард ва |умла Систон бигирифт ва доъи}н* мар \ро бифирефтанд ва дар шариати исмоили}н* шуд ва бар халифаи Ба@дод дил бад кард. Ва о~анги Ба@дод кард, то халифаро ~алок кунад ва хонаи Аббоси}нро бардорад. Халифа хабар }фт, ки Яъ<уб о~анги Ба@дод кардааст. Расул фиристод, ки ту ба Ба@дод ~е| коре надор$, ~амон савобтар, ки К\~истону Иро<у Хуросон нига~ дор$ ва мутолаат мекун$, то дилмаш@ул$ таваллуд накунад, бозгард. Фармон набурд. Гуфт: "Маро орзу чунон аст, ки лобуд ба дарго~и ту оям ва шарти хидмат ба |ой орам ва а~д тоза кунам. То ин накунам, бознагардам". ^арчанд халифа расул мефиристод, |авоб ~амин медод. Лашкар бардошт ва р\й ба Ба@дод ни~од. Халифа бадгумон шуд, бузургони ~азратро бихонду бигуфт: "Чунон мебинам, ки Яъ<уби Лайс сар аз чанбари итоат берун карда ва ба хи}нат ин |о меояд, ки мо \ро нахондаем ва ман мефармоям, ки бозгард, бознамегардад ва ба ~ама ~ол хи}нате дар дил дорад ва мепиндорам, ки дар байъати ботини}н* шудааст ва то ин |о нарасад, из~ор накунад моро, аз э~ти}т кардани \ @офил набояд будан, тадбири он кор чист?" Пас бар он ни~оданд, ки халифа дар ша~р набошад ва ба са~ро равад ва \рдую лашкарго~ бизанад ва хоссаги}ну бузургони Ба@дод |умла бо \ бошанд. Чун Яъ<уб бирасад, халифаро ба са~ро бинад бо лашкар, андешаи \ бархато афтад ва ис}ни \ амирулм\ъмининро маълум шавад ва мардум дар лашкарго~и якдигар омадушуд кунанд. Агар сари ис}н дорад, на ~ама амирони Иро<у Хуросон бо \ }р бошанд ва ризо ди~анд ба бад-он-ч дар дил дорад. Чун ис}н ошкоро кунад, лашкари \ро сар баргардонем ба тадбир. Пас агар дармонем, боре ро~ бар мо кушода шавад ва чу асирон дар ча~ордевор гирифтор нагардем ва ба |ое биравем. Амирулм\ъмининро ин тадбир хуш омад. ^амчунон карданд. Ва ин халифа ал-М\ътамид Алалло~ А~мад буд. Чун Яъ<уби Лайс даррасид, баробари лашкарго~и халифа фуруд омад ва ду лашкар дар~ам омехтанд ва Яъ<уби Лайс ис}н зо~ир кард. Ва кас ба халифа фиристод, ки Ба@додро пардозад ва "~ар ку|о, ки мехо~$, ~амерав". Халифа ду мо~ замон хост, замонаш надод. Чун шаб андар омад, ба сарони сипо~и \ дар сир кас фиристод, ки "\ ис}н ошкоро кард ва бо мул~идон, лаъана-~умулло~,* яке шуд. Ва бад-он омадааст, то хонадони моро андозад ва мухолифонро ба |ои мо нишонад ва шумо ~ам бад-ин ~амдастон$ мекунед } на?". Гур\~е гуфтанд: "Мо нонпора аз \ }фтаем ва ин неъмат аз хидмати \ дорем, ~ар чи \ кард, мо кардем". Ва бештар

гуфтанд: “Мо аз ин ~ол хабар надорем ва чунон пиндорем, ки \ ~аргиз ба амирулм\ъминин хилоф кунад*. Пас агар мухолафот зо~ир кард, мо ризо нади~ем ва р\зи муло<от бо ту бошем ва ба ва<ти масоф с\и ту оем ва туро нусрат ди~ем”. Ва ин гур\~ умарои Хуросон буданд. Чун халифа сарони лашкари Яъ<уб бар ин гуна дид, хуррам гашт. Дигар р\з ба дили <ав$ пайи Яъ<уб пай@ом фиристод, ки “акнун куфрони неъмат падид кард$, ми}ни ману ту шамшер аст ва ~e| бок нест агар маро лашкар андак аст ва аз они ту бис}р аст”. Ва бифармуд, то лашкар дар сило~ шуданд ва к\си |анг бизаданд ва б\<и кин бидамиданд ва бар са~ро саф кашиданд. Чун Яъ<уби Лайс бар он гуна дид, гуфт: “Ба коми хеш расидам”. Ва \ низ бифармуд, то к\с бизаданд ва ~ама лашкар барнишастанд ва бо таъбия ба са~ро шуданд, баробари лашкари халифа саф баркашиданд. Ва аз он |ониб халифа би}мад ва дар <алб биистод ва аз ин |ониб Яъ<уби Лайс. Пас халифа фармуд ба марде баландовоз, ки то дар ми}ни ду саф равад ва ба овозе баланд биг\яд, ки “{ маъшарал-муслимин!* Бидонед, ки Яъ<уб ос$ ғуд ва бад-он омадааст, то хонадони Аббос барканад ва мухолифи \ро аз Ма~дия* би}рад ва ба |ои вай биншонад ва суннат бардорад ва бидъат ошкоро кунад. ^ар он касе, ки халифаи расули худойро хилоф кунад, ~амчунон бошад, ки сар аз итоати худои таъоло кашида бошад ва аз доираи мусалмон$ берун шуда бошад, чунон-к худои таъоло дар ма~кам китоби хеш мефармояд: “Атиу-л-ло~а ва атиу-р-расула ва улу-л-амри минкум”*. Акнун кист аз шумо, ки би~иштро бар д\зах баргузинад. ^а<ро нусрат кунед ва р\й аз ботил бигардонед, бо мо бошед, на бар мо”. Чун лашкари Яъ<уб ин сухан бишниданд, умарои Хуросон ба якбор баргаштанд ва с\и халифа омаданду гуфтанд: “Мо пиндоштем, ки \ ба ~укми фармону тоату хидмат меояд. Акнун, ки мухолифату ис}н падид кард, мо бо туем, то |он дорем, аз ба~ри ту шамшер мезанем”. Чун халифа <увват гирифт, он лашкарро бифармуд, то |умла ~амла карданд ва Яъ<уби Лайс ба нахустин ~амла шикаста шуд ва ба ~азимат с\йи Хузистон рафт. Ва хазинаи \ |умла @орат карданд ва лашкар аз хостаи \ тавонгар шуд. Ва \ чун ба Хузистон расид, бар ~ар |ониб кас фиристод ва лашкар оварда ва гумоштагонро бихондан гирифт ва динору дирам бифармуд, то аз хазина~ои Иро<у Хуросон би}варданд. Чун халифа хабар }фт, ки ба Хузистон ма<ом кардааст, дарва<т номаву <осид фиристод, ки “моро маълум шуд, ки марде соддадил$ ва ба сухани мухолифон @арра шуд$ ва о<ибати кор ниго~ накард$. Дид$, ки эзиди таъоло сунъи хеш ба ту бинамуд ва туро ~ам ба лашкари ту бишикаст ва са~ве буд, ки бар ту рафт. Акнун донам, ки бедор гашта ва бар ин пушаймон$, аморати Иро<у Хуросонро ~e| кас аз ту шоистатар нест ва туро ~а<<и неъмат бис}р аст ба наздики мо. Ин як хатои туро дар кори он хидмат~о писандида кардем ва кардаи \ро нокарда пиндоштем*, бояд ки \ аз сари ин ~адис даргузарад, чун мо аз сари ин ва~шат даргузаштем. Ва ~ар ч$ зудтар ба Иро<у Хуросон равад ва ба мутолаати вилоят маш@ул шавад”. Чун Яъ<уб номаи халифа бархонд, ~e| гуна дилаш нарм нашуд ва бар он кор пушаймон$ нах\рд. Ва бифармуд, то тарраву мо~иву пи}зе чанд бар таба<и ч\бин ни~ода пеш оварданд, он го~ бифармуд, то расули халифаро даровардand ва бинишонданд. Пас р\й с\и расул карду гуфт: “Бирав ва халифаро биг\й, ки ман марде р\йингарзодаам ва аз падар р\ингар$ ом\хтаам ва х\рдани ман нони |авину мо~иву тарраву пи}з будааст. Ин подшо~ию олоти ган|у хоста аз сари ай}риву* шермард$ ба даст овардаам, на аз падар мерос дораму на аз ту }фтаам. Аз пой нанишинам, то сари ту ба Ма~дия нафиристам ва хонадони туро вайрон накунам, то ин-к гуфтам, бикунам } ба сари нони |авину мо~иву тарра бозшавам ва инак ган|~оро дар боз кардам ва лашкар~о бозхондам ва бар асари ин пай@ом омадам”. Ва расули халифаро касал* кард. Ва ~арчанд ки халифа ба номаву <осид бинавохт ва ташриф фиристод, албатта, бознагашт ва лашкар гирд мекард ва <асди Ба@дод кард. Ва \ро иллати <улин| буд, иллати <улин|аш бигирифт ва ~олаш ба |ое расид, ки донист, ки аз он дард нара~ад. Бародари хешро - Амр ибни Лайсро валиа~д кард ва ган|нома~о ба вай доду бимурд. Амр ибни Лайс бозгашт ва ба К\~истон омад ва якчанде он |о буд. Пас ба Хуросон рафт ва подшо~$ кард ва тоат ~амедошт. Ва лашкару раъият Амрро д\сттар аз Яъ<уб

доштанд, ки ин Амр бас бу-зург~иммату боато ва бедору боси}сат буд ва муруввату ~иммати \ то он|о будааст, ки матбахи \ро ча~орсад уштур мекашиданд. Чиз~ои дигарро <и}с бояд кард. Валекин халифаро истишъоре ~амебуд, ки набояд ки \ низ бар тари<ати бародар бувад ва фардор\з ~амон пеш гирад, ки бародараш бар даст гирифта буд, ки ~арчанд, ки Амр ин эъти<од надошт, валекин халифа аз ин маън$ андеша ~амекард. Пайваста дар сирр кас ~амефиристод ба Бухоро - ба наздики Исмоил ибни А~мад, ки "хуру| кун бар Амр ибни Лайс ва лашкар бикаш ва мулк аз дасти \ берун кун, ки ту ~а<тар$ аморати Хуросону Иро<ро, ки ин мулк падарони туро будааст. Ва эшон та@аллуб доранд, яке он ки худованди ~а< т\$ ва дигар он-к сират~ои ту писандидатар аст. Ва седигар он-к дуои ман дар <афои ту аст, бад-ин ~ар се маън$ шак накунам, ки эзиди таъоло туро бар вай нусрат ди~ад, бад-он манигар, ки туро уддату лашкар андак аст, бад-он нигар, ки худои таъоло ~амег\яд: "Кам мин фиатин <алилатин @алабат фиатан касиратан биизнилло~и валло~у маъассобирин"*. Пас сухан~ои халифа бар дили \ кор кард ва азм дуруст гардонид, ки бо Амр ибни Лайс мухолифат кунад. Лашкаре дошт, ~амаро гирд кард ва аз]ай~ун бар ин с\ гузашт ва ба сари този}на бишмурд: ду ~азор савор баромад, чунон-к аз ~ар ду яке сипар дошт ва аз бист мард яке |авшан дошт ва аз ~ар пан|о~ мард яке найза дошт. Ва мард буд, ки аз бесутур$ |авшан бар фитрок баста буд. Ва аз Ом\й бардошту ба ша~ри Марв омад. Хабар ба Амри Лайс бурданд, ки Исмоил ибни А~мад аз]ай~ун гузашту ба Марв омад ва ша~наи Марв бигурехт ва талаби мамлакат мекунад. Амри Лайс бихандиду ба Нишопур буд ~афтод ~азор савор арза кард, ~ама баргустувондор бо сило~у уддате тамом ва р\й ба Балх ни~од. Ва чун ба якдигар расиданд, масоф карданд, иттифо< чунон афтод, ки Амр ибни Лайс ба дари Балх шикаста шуд ва ~афтод ~азор савори \ ба ~азимат бирафтанд, чунон-к якеро |аро~ате нарасид ва на касе асир гашт, илло аз ми}ни ~ама Амр ибни Лайс гирифтор шуд. Ва чун \ро пеши Исмоил оварданд, бифармуд, то \ро ба юзбонон супурданд ва ин аз а|оиб~ои дун}ст. Чун намози дигар бикарданд, фарроше, ки аз они Амри Лайс буд, дар лашкарго~ мегашт, чашмаш бар Амр ибни Лайс афтод, дилаш бис\хт. Пеши \ рафту гуфт: "Имшаб бо ман бош, бас тан~о мондаам". Гуфт: "То ман зиндаам, аз <ут чора нест, тадбири чизе х\рдан$ кун". Фаррош як ман г\шт ба даст оварду тобаи о~анин аз лашкари}н орият хост. Ва ~ар |ониб давид ва лахте саргини хушк бичид ва кул\хе ду-се бар ~ам ни~од, то <алия хушк бикунад. Чун г\шт дар тоба кард, магар дар талаби намак шуд ва р\з ба охир омада буд. Саге би}маду сар дар тоба кард ва устухоне бардошт. Да~анаш бис\хт, саг сар бароварда ва ~ал<аи тоба дар гарданаш афтод ва аз с\зиши оташ ба так хоста, тоба бибурд. Амр ибни Лайс чун чунон дид, р\й с\и лашкару нига~бонон карду гуфт: "Ибрат гиред, ки ман он мардам, ки бомдодон матбахи маро ча~орсад уштур мекашид ва шабонго~$ саге бардошт". Ва дигар гуфт: "Асба~ту амиран ва амсайту асиран". Маън$ он аст, ки бомдод амир будам ва шабонго~ асирам. Ва ин ~ол аз а|оиб~ои дун}ст. Ва аз ин ~ар ду ~ол а|ибтар дар маънии амир Исмоилу Амр ибни Лайс он аст, ки чун Амр гирифтор шуд, амир Исмоил р\й с\и бузургон ва сарони лашкари хеш карду гуфт: "Ин нусрат маро худои азза ва |алла дод ва ~е| касро бад-ин неъмат бар ман миннат нест, |уз худойро азза исму~у "*. Пас гуфт: "Бидонед, ки Амр ибни Лайс марде бузург~иммату бис}рато буд ва ба олату уддату рою тадбир ва бедор буд дар кор~о ва фарохнону намаку ~а<шинос. Маро рой чунон аст, ки |а~д кунам, то \ро ~е| газанде нарасад ва бо<ии умр ба саломат бигузаронад". Амри Лайс чун ин бишнид, гуфт: "Донам, ки маро аз ин банд ~аргиз халос$ набувад, валекин ту, ки Исмоил$, м\ътамадеро пеши ман фирист, ки сухане дорам гуфтан$, чунон-к аз ман бишнавад, ба ту расонад". Ин кас би}маду бигуфт. Исмоил дарва<т м\ътамадеро пеши вай фиристод ва Амр ибни Лайс м\ътамадро гуфт: "Исмоилро биг\, ки маро ту нашикаст$, балки ди}нату эъти<оду сирати неки ту, нохушнудии амирулм\ъминин шикаст ва ин мамлакат худои азза ва |алла аз ман бистаду ба ту дод. Ва ту бад-ин нек$ арзониву сазовортар$ ин неъматро. Ва ман мувофи<ати худои азза ва |алла кардам ва туро |уз нек$ нахо~ам ва ту дар ин ~ол мулке нав гирифта$ ва истиз~оре надор$. Ва марову бародарамро

хазина~ову ган|~ову дафина~ост бис}р ва нусхати он бо ман аст ва ~ама ба ту арзон$ доштам, то туро истиз~оре бувад ва <ави~ол гард$ ва олату уддат созиву хазина ободон кун$". Пас ган|номаро бигушод ва ба дасти он м\ътамад фиристод ба пеши амир Исмоил. Чун м\ътамад би}мад ва он-ч шунида буд, бозгуфт ва ган|нома пеши Исмоил ни~од, \ р\й с\и бузургон карду гуфт: "Ин Амр ибни Лайс аз бас зираке, ки ~аст, мехо~ад, ки аз дасти зиракон берун |а~ад ва зираконро дар дом орад ва гирифтори балои |овидон гардонад". Он ган|номаро бардошту пеши ~амон м\ътамад андохту гуфт. "Он ган|номаро бад-\ бозбар ва \ро биг\й, ки аз бас ~илате, ки дар ту аст, мехо~$ ки аз сари ~ама берун |а~$. Турову бародари туро ган| аз ку|о омад, ки падари шумо марде р\гар буд, шуморо р\гар$ ом\хт ва аз иттифо<и осмон$ мулк ба та@аллуб гирифтед ва ба та~аввур кори шумо баромад. Ва ин ган|~о туро аз дираму динор ~ама он аст, ки аз мардумон ба зулм ситада$ ва аз ба~ои ресмони гандапирону пиразанон аст ва аз т\шаи @арибону мусофирон аст ва аз моли заифону ятимон аст. Ва |авоб ~ар ч$ фардо пеши худои азза ва |алла шуморо бояд дод, акнун ту ба |алд$ мехо~$ он мазолим дар гардани мо афкан$, то фардо ба <и}мат чун хасмон шуморо бигиранд, ки ин ~ама мол, ки ба но~а< ситада$, бозди~ед. Шумо г\ед: "^ар чи аз шумо бистадем, ба Исмоил супурдем, аз \ талаб кунед". Шумо ~ама ~аволат ба ман кунед ва ман то<ати |авоби хасмон ва хашму саволи худои азза ва |алла надорам". Аз тарси худои азза ва |алла ва ди}нат, ки дар \ буд, он ган|нома напазируфт ва бад-\ бозфиристод ва ба дун} @арра нашуд. Ба амирони ин замона монад, ки ба~ри диноре ~аром бок надоранд, ки да~ ~аромро ~алол гардонанд ва ~а<ро ботил кунанду о<ибатро нанигаранд.

Ғикоят. Ва ~ам ин Исмоил ибни А~мадро одат чунон буд$, ки он р\з, ки сармо сахттар буд$ ва барф бештар омад$, тан~о барнишастиву ба майдон омад$ ва то намози пешин бар пушти асп буд$. Гуфт$: "Бошад, ки мутазаллиме ба дарго~ ояд ва ~о|ате дораду \ро нафа<отеву маскане набувад ва чун ба узри барфу борон моро набинад ва то ба мо расидан бар вай душвор гардад, чун бидонад, ки мо ин |о истодаем, би}яд ва кори хештан бигзорад ва ба саломат биравад". Ва монанди ин бис}р аст, ки гуфтаанд, ки ~ама э~ти}т аз ба~ри он |а~он кардаанд.

ДАР МАЪНИИ АЛ&ОБ

...Ва имр\з камтар касеро агар да~ ла<аб камтар нависанд, хашм гирад ва би}зорад. Ва Сомони}н, ки чандин сол подшо~ буданд ва ~ар якеро як ла<аб буд: Н\~ро "шо~аншо~", падарашро "амири садид" ва |аддашро "амири ~амид" ва Исмоил ибни А~мадро "амири одил".

ХУРУ]И &АРМАТ# ВА МАЗДАК# ДАР НО^ИЯТИ ^ИРОТУ >УР

Дар соли дувисту наваду пан| (295/908) аз ~и|рат волии ^ирот Му~аммади ^арсама хабар кард амири одили сомониро, ки марде дар к\~пояи >уру >ар|истон хуру| кардааст ва \ро Б\билол мег\янд ва аз ~ар таба<а мардум бар \ |амъ шуда ва хештанро "доруладл" ном ни~одааст ва мардуми бе~ад аз рустои ^ироту наво~$ р\й ба вай ни~одаанд ва байъат мекунанд ва адади эшон фузун аз да~ ~азор мард аст. Агар дар кори \ та@офул кунанд, ба изъоф он мардум гирд оянд, он га~ кор душвортар тавон буд ва мег\янд, ки надими Яъ<уби Лайс \ буд ва дар маз~аби хавори| даъват ба ни}бати \ мекунанд. Чун амири одил аз ин ~ол ого~ шуд, гуфт: "Чунон донам, ки Б\билолро хун ба |\ш омад". Пас Зикро ~о|ибро бифармуд, ки понсад @уломи турки далер бигузин ва биг\, то эшонро дирам ди~анд ва Бай@ашро сар~ангии эшон де~, ки \ @уломест бохирад ва биг\, то да~ ~азор дирам ба вай ди~анд ва понсад |авшан бар шутурон таъбия кунанд. Ва ту бо эшон фардо ба]\и М\ли}н ой, то ман эшонро бинам ва аз пеши ман бираванд. ^о|иб Зикро ~амчунин кард ва нома навишт ба

Б\алии Марваз$, ки мардуми хешро дирам де~ ва аз ша~р берун ой, пеш аз он-к @уломон ба ту расанд ва @уломон ба ^ирот шаванд ва бо Му~аммади ^арсама пайванданд. Ва ба Му~аммади ^арсама нома набишт, ки сохта бош ва аз ша~р берун ой, то Б\ал$ ва Бай@аш ба ту расанд. Ва Бай@ашро гуфт: “Агар фат~ ба даст баромад, туро вилоят ди~ам”. Ва @уломонро гуфт: “На ~арби Ал$ ибни Шарвин } ин Амри Лайс } Му~аммади ^иравист, ки он |о лашкару олат бис}р буд ва андар ин му~им эътимод бар шумост, ки ба к\~пояи ^ирот хавори| падид омаданд ва маз~аби хавори|у <аромита ошкоро карданд. Ва бештари эшон шубону кишоварзанд. Ва чун ин фат~ бикунед, ~амаро хилъату силат ди~ам”. Ва дабире |алдро номзад кард ба кадхудоии эшон. Чун ба Марвурр\д шуд, Б\ал$ дар~ол бо мардуми хеш бад-\ пайваст ва сари ро~~о фур\ гирифт, то хори|и}н хабари эшон на}банд. Чун ба ^ирот расиданд, Му~аммади ^арсама бо сипо~ берун омад ва ро~~о бигирифтанд, то Б\билол хабар на}фт ва ба к\~ андар шуданд ва а<аба~ои дурушт дар се шабонар\з бибуриданд, то ба эшон расиданд. Нога~он эшонро гирд бар гирд гирифтанд ва ~амаро бикуштанд ва Б\билолу ^амдон ва да~ тани дигарро аз раисони эшон бигрифтанд ва сари ~афтод р\з аз он |о бозомаданд ва Б\билол ба зиндони ку~андиз бурданд, то бимурд. Дигарон ~ар яке ба ша~ре фиристод, то бар дор карданд ва моддати эшон муддате аз >уру >ар|истон бурида гашт. Ва ~ам дар ин сол амири одил фармон }фт. Ва Насри А~мад, ки писари \ буд, ба |ой биншаст, он-к ~адиси \ бештар }д кардем.

Имом Муқаммади ўазолє*

НАСИҐАТ-УЛ-МУЛУК[1]

АД-ДИНУ ВА-Л-МУЛКУ ТАВЪАМОН□#*

...Ва чун амирон чунон буданд, ~авошиву ~ашами эшон низ чунон буданд. Ва адл ба тамом$ он бувад, ки ма|~ули бенамро бо маъруфи бо|о~у ~ашмат дар хусумат ва довар$ баробар дор$ ва ба ~ар ду ба як чашм нигар$ ва якеро бар яке фазл нани~$, ки ин тавонгар аст ва он дарвеш, зеро ки гав~ару сафол ~ар ду бад-он |а~он ба як нарх ояд ва (~е| о<ил) аз ба~ри ~ашмати касон хешро ба оташ нас\зад. Агар ба масал заъиферо бар подшо~е довар$ бувад, бояд ки аз садри мамлакат бархезад ва бар ~укми худои таъоло кор кунад ва доди \ аз хештан биди~ад ва хушнудаш кунад ва нанг надорад аз ~а< ва бар <авли ~а< таъоло кор кунад: инна-л-ло~а яъмуру би-л-адли ва-л-и~сони*. Ва ~а<и<ат он бувад, ки агар туро бар касе ~а<<е бувад ба мол } ба @айри мол, он бар вай ра~о кун$ ва бар вай миннат нани~$ ва ~амчунин уммолро ва си<оти хешро бифармо$, то ~ам бар ин мисол бошанд ва ~ам бар ин сират кор кунанд, то туро аз ба~ри раъият пурсиш набувад, ки ба ривоят омадааст аз расул саллалло~у алай~и ва саллам, ки ~ар шубонеро бипурсанд аз рамаи \ ва подшо~ро аз раъият бипурсанд ва ~ол~о бар ин сифат аст, то дониста бош$*.

Ґикоят: Чунин г\янд, ки амири Хуросон Исмоил ибни А~мад ба Марв фур\ омада буд ва расми \ он буд, ки ~ар ку|о фур\ омад$, мунод$ фармуд$ кардан, ки лашкареро бо раъияти ман кор нест. Пас харбандае аз они \ ба полезе андар шуд ва андак моя зи}н кард. Ба дари сарои амир омаданд ва бинолиданд. Амир бифармуд, то харбандаро би}варданд ва гуфт: “Туро музд ~аст?”. Гуфт: “^аст”. Гуфт: “Мунодии ман нашнид$?”. Гуфт: ”Шунидам”. Гуфт: “Пас чаро раъияти маро зи}н кард$?”. Гуфт: “Хато кардам”. Гуфт: “Ман аз ба~ри хатои ту ба д\зах натавонам рафтан”. Пас бифармуд, то дасташ бибуриданд.

Ґикоят: ^ам аз Исмоили Сомон$ ~икоят карданд андар китоби “Сияр-ул-мулук”* ва \ он ва<т ба |\и М\ли}н буд ва ~ар ва<те бархост$ ва ба ку~андиз баромад$ ва мунод$ фармуд$ кардан ва намози дигар парда баргирифтанд$ ва ~о|ибу дарбон

набуд$, то ~ар касеро, ки мазлама буд$, даромад$ ва то канори бисот бирафт$ ва бо вай сухан гуфт$ ва бо <азои ~о|ат бозгашт$. Бар мисоли ~окимон кор~о мегузорид$, то он ва<т, ки довари~о ~ама сипар$ шуд$, он го~ бархост$ ва ма~осини хеш бигрифт$ ва р\й с\и осмон кард$ гир}н ва гуфт$: "{ раб, |а~ди ман ин буд, ки кардам ва олимуласрор ту$ ва ого~$ аз нияти ман, ки надонам бар кадом банда ситам рафтааст аз ману касони ман, маро аз нодонистани он афв кун".

Чун сирату нияташ нек\ буд, ло|арам, кораш баланд гашт ва ~ама лашкари вай ~азор мард буданд (бо рикоб~ои ч\бин). Во бо (Амри Лайс сад ~азор мард буданд, ~ама) ороста ба сило~и о~ану п\лод. Худои таъоло аз баракоти он адлу дод \ро бар Амри Лайс зафар дод, то \ро бигирифт ва Хуросон бикушод. Пас Амри Лайс с\и \ кас фиристод ва гуфт: "Маро андар Хуросон мол~ои бис}р аст, ~ама ба ту ди~ам ва аз зиндон ра~о кун". Исмоил чун ин сухан бишунид, бихандиду гуфт: "Амри Лайс ~ан\з бо мо рост намеравад, мехо~ад, то ~ар ч$ ваболу база~, ки кардааст, ~ама дар гардани мо кунад ва худ сабукбор бад-он |а~он шавад. Биг\ед, ки маро ба молу ту ~о|ат нест". Ва ра~оаш карду ба Ба@додаш фиристод ба рисолат ва аз амирулм\ъминин хилъат~о ва ташриф }фт. Ва Исмоил ба амирии Хуросон биншаст эмину сокин ва саду с$ сол мамлакат андар хонадони Сомони}н бимонд. Чун кор ба к\даконаш расид ва бар хал< |авру ситам карданд, мулк аз эшон бирафт.

Муқаммад Авфии Бухороє

▪АВОМЕЪ-УЛ-ҒИКОЁТ ВА ЛАВОМЕЪ-УР-РИВОЁТ[1]

Яке аз сияри ~амида ва маосири мурзияи амир Исмоили Сомон$, ра~има~улло~, он буд, ки дар р\з~ои барфу борон барнишастиву дар майдон биистод$, то агар касро ~о|ате буд$ } мазламате, онро бишнидаву инсоф дод$. Пас чун дере дар майдон биистод$, аз ми}н бурун омад$ ва гирди рабази ша~р баромад$ ва зуафоро сада<а додиву дар фаро@и эшон саъй кард$ ва дар ва<ти муро|аъат ду ракъат намози шукр гузорд$ бар он тавфи<, ки }фта будиву гуфт$, ки ~а<<и ин р\з ба <адри вусъу то<ат гузордам. [ро гуфтанд: "Эй амир, дар р\зи барфу борон бузургон аз хона~о бурун на}янд ва амир дар ин ай}м барнишинаду ран| бар худ ни~ад, сабаби он чист?"]авоб дод, ки "дар чунин р\з~о @урабову бечорагон тангдилтар бошанд ва агар дар он ~ол дар ~а<<и яке аз эшон тавфи< }фта шавад, дуои эшон ба и|обат наздиктар бошад". Р\зе бар одати маъ~уд дар зо~ири Марв мегузашт, шутуреро дид, ки дар киште омада буд ва онро мех\рд. >уломеро фармуд, ки "пи}да шаву бингар, ки он шутур до@ ч$ дорад? Он кас ниго~ кард, гуфт: "До@и амир дорад". Бифармуд, то шутурро бигирифтанд ва савореро бифармуд то бираваду сорбонро би}варад. Ва ~ам дар он са~ро му<ом кард. Савор ~ам дар соат <атордорро би}вард, бар |аммоза нишаста буду он шутурро талаб мекард. Амир пурсид, ки "Шутури ман дар кишти мардумон ч$ кунад? &атордор савганд х\рд, ки "аз д\ш боз рамидааст ва ба са~арго~ маро маълум шуд, ки аз нафар бирафтааст. Аз он ва<т боз бар |аммоза нишастаам ва \ро металабам".

Чун узри \ масм\ъу ма<бул афтод, фармон дод, ки худованди киштро ~озир карданд. [ро гуфт: "Шутури ман дар кишти ту рафтаасту баъзе аз он х\рдааст, маъ~уди иртифои он кишт чанд будааст? ". Он мард ба рост$ бигуфт. Амир бифармуд, то ~амон соат ба~ои @алла ба нархи р\з бидоданд. Он го~ р\й ба ~озирон кард, ки "агар ман инсоф аз худ нади~ам, аз мусалмонон натавонам ситод".

То ман инсоф хештан нади~ам,
Натавонам ситод зи кас инсоф...

...Овардаанд, ки чун Амри Лайс дар му<обилаи Исмоили А~мад лашкар кашид ва ададу уддати \ мушо~ида карданд, бо якдигар машварат пайвастанду гуфтанд: “Му<овамату муборазат бо ин lамоъат бар lони худ зин~ор х\рдан аст ва бе зарурат гурехтану бе ~olат фитна ангехтан аз хирад нест. Савоб он аст, ки раъй занему тадбир кунем ва ба Амри Лайс та<арруб намоем, ки \ марде доносту подшо~е тавоно. Ва ~ар ки донову тавоно бувад, хирадмандро аз вай бим набувад, ч$ куштану гирифтан кори olизон асту шеваи абла~он”. Яке аз эшон гуфт, ки ин сухан нек\ст ва ин наси~ат аз шаф<ат дур нест ва зиракон гуфтаанд, ки дурусттарин раъй~о он аст, ки мард дар худ бадгумон бувад то он ч$ э~тимоли хавф дорад, пеши хотиру дил орад, о@оз дар он накунаду ранl дар он набарад. Пас бад-ин lумла <арор доданд, ки дар шабе lамъияте созанд ва он раъйро тамом кунанд. Як шаб бинишастанду ба Амри Лайс нома~о навиштанд ва худро ба д\стдор$ бад-\ намуданду аз \ амон хостанд.

Амри Лайс нома~о дар харита ни~оду эшонро амон дод. Ва дар шаб а~д бастанду дар зо~ир ~арб пайвастанд. Худ нусрати ило~$ <арини Исмоил гашт ва сипо~и Амри Лайс бе уддату олат бигзаштанду Амри Лайс дастгир шуд ва хизонаро @орат карданд. Ва он харита, ки нома~ои хавос дар он lo буд, ба дасти Исмоил афтод. Пас хост, ки ин нома~оро бихонад, аммо раъйи росту хатари софе инони азимати \ро аз самти он андеша бозгардонид. Бо худ гуфт: “Агар ин нома~оро бихонам, бар хавоси худ мута@аййир шавам ва эшон ба сабаби бада~д$ аз ман ~аросон шаванду аз бими lони худ бар lони ман зин~ор х\ранд ва ба мухолифат берун оянду оташи фитна боло гирад, ки ба ~el обе нанишинад”.

Ва бузургон гуфтаанд, ки <уввати подшо~он ба лашкар бувад. Чун лашкар баргардад, подшо~ olиз шавад. Дар~ол хавосро бихонду он харитаи нома~оро бихост ва хамчунон ба м\~ри Амри Лайс бад-эшон намуду гуфт: “Ин нома~ое аст, ки lамоъате аз лашкари мо ба Амри Лайс навиштаанд ва аз ро~и пешбин$ ба вай та<арруб намуда. Худоро, дар гардани Исмоил де~ халli пи}да, агар донад, ки дар ин нома~о чисту нависандаи ин нома~о кист? Агар рост аст, авф кардам ва агар дур\@ аст, исти@фор овардам”.

Пас оташе барафр\хту нома~о дар пеши эшон бис\хт. Ва чун он макрамат бидиданд, дил~ои ~ама ба <арор бозомад ва lумла дар сид<и мутобаъати \ якдилу якзабон шуданд. Ва бад-ин раъйи писандидаву хислати сутуда lумларо ра~ини нек$ гардонид...

Яке аз нудамои Оли Сомон гуфт, ки ман ихтилофи табоеъи инсон мушо~ида кардаам, ки а<л дар он ~айрон монад. Яке аз он lумла он аст, ки Тош ~olиби бузурги амир Исмоил буд. Падари амир Исмоил \ро харида буд ва бузург карда. Р\зе ин Тош ба бозори саррофони Бухоро бигузашт. Марде мар @уломи худро овоз дод, ки “эй Тош” ва \ро ~амин ном буд. ^olиб фур\ монд. Бифармуд то он мардро ~абс карданд ва мусодира фармуду гуфт: “Муроди ту истихфофи ман буд”. Он мард дар истихлоси худ ба ман тавассул талабид. Ман дар хидмати амири одил арза доштам, ки ва<те Абдулазизи Марвон, ки волии Миср буд, р\зе барнишаста буд ва ба тарафе мерафт. Яке писари худро овоз дод, ки “} Абдулазиз?” Амирро чашм бар он тараф афтоду бифармуд, то он мардро ~азор динор бидоданд, то он писарро бипарварад. Ва он хабар дар Миср фош шуд. Ва он сол ~ар киро писаре меомад, Абдулазиз ном мекард. Ва ~амин lиноят саррофкардааст. Ва Тош ~olиби бузург аст ва \ро ба таъзиб мубтало кард. Тафовут беш аз он нест, ки \ гузидаи араб бувад ва ин бандаи дирамхарида. Лolарам ми}ни табоеъи эшон тафовут зо~ир шуд...

МУ▪МАЛ-УТ-ТАВОРИХ ВА-Л-“ИСАС[1]*

БОБ-УС-СОБИЪ*

Дар таърихи мулуку салотин то бад-ин Ҳоят

(Аз) Ибтидои давлати Оли Сомон дувисту сиву се сол аст:
Аз ахди Исмоил ибни А~мад - дувисту бисту пан| сол.
Аз а~ди А~мад ибни Исмоил - дувисту нузда~ сол.
Аз а~ди Наср ибни А~мад - саду ~аштоду н\~ сол.
Аз а~ди Н\~ ибни Наср - саду ~афтоду ~афт сол.
Аз а~ди Абдулмалик ибни Н\~ - саду ~афтод сол.
Аз а~ди Мансур ибни Н\~ - саду пан|о~у ча~ор сол.
Аз а~ди Н\~ ибни Мансур - саду сиву се сол.
Аз ин<итоъи мулки эшон ва ~аводиси Абул~арас Мансур ва Абдулмалик - саду с$ сол*.

Муддати хилофати МКътазид дақ солу қашт моқу се рКз буд

... Пас дар ин ми}на ва<ъат~о буд ба Хуросон то амир Аб\ибро~ими Исмоил ибни А~мади Сомон$ Амр ибни Лайсро бигирифт ва пеши М\ътазид фиристод дар соли дувисту ~аштоду ~афт (287/900). Ва маншури Хуросону Табаристону |ур|он М\ътазид ба Исмоил фиристод бо хилъат ва ибтидои давлати Сомони}н аз ин ва<т буд...

БОБ-УЛ-ИШРУНА*

Дар таърих ва зикр ва насаби мулуку салотин андар ақди хулафо ва азамату шавкати эшон

Зикри умарои Оли Сомон

Аввал подшо~ии Сомони}н Исмоил ибни А~мадро буд ва насаби \ ба Ба~роми Ч\бин кашад: Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон ибни Сомак ибни Ба~роми Ш\бина ибни Кушасб. Ва насаби эшон ба Каркину Милод расад. Ва Асад ибни Сомон ба де~е нишаст$, ки онро Сомон хонданд$. Ва ча~ор писар будаш: Н\~у А~маду Я~}ву Ил}с. Ва андар он р\згор, ки Маъмун аз Хуросон ба Иро< омад, Н\~ ибни Асад бо вай буд. Баъд аз он вайро Моваройунна~р дода (шуд) аз <ибали То~ири}н. Ва баъд аз он М\ътазид |умлаи Моваройунна~р ва он ~удуд ва Хуросон ба мир$ Исмоил ибни А~мадро дод андар соли дувисту ~аштоду ~афт (287/900). Ва ^амзаи Исфа~он$* дар таърихи худ г\яд: Пеш аз Исмоил бародараш Наср ибни А~мад Моваройунна~р аз <ибали То~ири}н дошт нузда~ сол. Ва аз он пас Исмоил (Хуросон) фаро гирифт ва андар соли дувисту наваду пан| (295/907) бимурд. Муддати мулкаш ~афт сол буд. Баъд аз \ писараш А~мад ибни Исмоил биншаст андар хилофати Муктаф$. Ва сахт азим бадх\й буд ва тунду носозкор. Ва хосу ом аз \ сут\~ шуданд ва @уломонаш дар |омаи хоб бикуштандаш сол бар сесаду як (301/913). Ва ~амаи муддати фармон додани \ шаш сол будааст. Пас аз он писари \ро биншонданд Наср ибни А~мад охири ай}ми Муктаф$. Ва ба мо~и ра|аб андар соли сесаду сиву як (331/III.942) бимурд. Ва подшо~ии \ |умла с$ сол будааст. Аз паси ин Наср Н\~ - писараш биншаст андар а~ди хилофати Мутеъ Лилло~. Пас дар мо~и рабеъулохир бимурд соли сесаду чи~ил (340/VIII.951) аз ~и|рат. Ва муддати подшо~ии \ дувозда~ сол буд. Пас Абдулмалик ибни Н\~ро подшо~ карданд. Ва асбаш хато кард андар майдон, дар а~ди Мутеъ бимурд. Ва фармон додани \ ~ама ~афт сол будааст. Ва баъд аз \ бародараш Мансур ибни Н\~ биншаст дар ай}ми ат-Тоеъ. Ва дар ин ва<т Сабуктегин ва писараш Ма~муд нав хоста буданд андар атрофи Хуросон. Ва писари Сим|\ру Фои< ал-Хосса, ки ходим буд ва бандаи Сомони}н, <увват гирифтанд ва хуру| карданд андар соли сесаду ~аштоду ча~ор (384/994-995). Ва Мансур ибни Н\~ аз Сабуктегину Ма~муд }вар$ хост ба ~арби эшон, то эшонро |умла бишкастанду пир\з омаданд. Ва андар ин ва<т Сабуктегинро “Носируддавла” ла<аб доданд ва Ма~муд(ро) “Сайфуддавла”. Ва аввали р\згори Ма~муди}н аз ин таърих буд. Ва андар сесаду ~аштоду пан| (385/995) духтари ша~аншо~ Фахруддавларо аз ба~ри Н\~ ибни

Мансур бихостанд ва номи ин духтари шо~ Бону буд, ба мабла@и сад ~азор динор ковин ба тавассути Сабуктегину Ма~муд. (Ва) андар соли сесаду ~аштоду ~афт р\зи одина ба мо~и ра|аб (387/VII-997) Н\~ ибни Мансур бимурд. Ва муддати подшо~ии \ сиву ~афт сол будааст. Ва ~амин сол Сабуктегин ба Нишобур бимурд. Ва аз ин пас изтироб~о афтод. Ва Абул~арас Мансур ибни Н\~ - набераи \ро мил даркашиданд дар соли сесаду ~аштоду н\~ (389/998-999). Ва бародари \ Абулфаворис Абдулмалик ибни Н\~ биншаст ва Фои<и ходим бимурд. Ва кори Ма~муди Сабуктегин андар Хуросон бузург шуд ва лашкари Сим|\ру Фои< ~азимат кард ва бипароканд. Ва андар Бухоро кори Арслони Элик <ав$ гашт. Ва Абдулмалики Сомониро бигирифту бандаш кард. Пас Хуросон Ма~мудро соф$ кард ва Наср ибни Сабуктегин бародарашро ба Нишобур фиристод ва кор~о исти<омат гирифт. Ва баъд аз ин давлати Сомони}н сипар$ гашт ва давлати Сабуктегини}н буд.

Абулқасан Алє ибни Зайди Байқаҳє*

ТАЪРИХИ БАЙҒА“[1]

СОМОНИ{Н

И}лати Самар<анду иморати он наво~$ ба амир Н\~ ибни Асад ибни Сомонхудо~ муфавваз буд фи санати арбаъа ва миатайн (204/819-820). Ва амир А~мад ибни Асад Фар@она дошт. Ва амир Я~} ибни Асад Чоч дошт. Ва амир Ил}с ибни Асад ^ирот дошт. Ва \ро он|о а<аб бис}р аст. Ва-л-а<аб мин ал-амир А~мад ибни Асад*: ал-амир Наср ибни А~мад ал-аввал, ва-л-амир Яъ<уб ибни А~мад, ва-л-амир Я~} ибни А~мад, ва-л-амир Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад ва-л-амир Ис~о< ибни А~мад, ва-л-амир Аб\@оним ^амид ибни А~мад. Валиа~д амир Наср ибни А~мад буд ва волии Бухоро - амир Исмоил ибни А~мад. Ва \ро бо бародари ме~ини \ - амир Наср ибни А~мад му~орабат афтод ва зафар \ро буд. Чун бародари ме~инро бидид, пи}да шуду рикоби \ б\са дод ва гуфт: “Амирро ин та|ашшум набоист фармуд. Чун ин чашмзахм иттифо< афтод, ба саодат бо хизонаву хадам бо дорулмулки хеш бояд рафт”. Амир Наср гуфт: “]ид(д) меравад } ~азл?” Амир Исмоил гуфт: “Маъозалло~, ки маро дар ~азрати ту ма|оли ~азл бувад”. Амир Наср шигифт дошт ва бо дорулмулки хеш рафт - Фар@она. Ва дили \ бо бародар соф$ шуда ва \ро валиа~д кард. Ва амир Наср бо дори охират инти<ол кард ва кор бо амир Исмоил афтод фи шу~ури санати самон ва сабъина ва миатайн (278/891-892). Аз Ко|@ар то ба Рай мулки \ басит гашт. Ва амир Амр ибни Лайс ба дасти \ гирифтор омад фи мунтасаф рабиъилахири санати сабъа ва самонина ва миатайн (287/IV.900). Тувуффия ал-амир Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад ибни Асад лайлат-ус-суласоъ ли арбаъа ашрата лайлатин халат мин сафари санати хамса ва тисъина ва миатайн (295/11.907)*. Ва \ро осори ситуда буд. ^ар р\з, ки борону барф омад$, соботе буд бар дари саройи вай ба Бухоро. Он |о бар д\кон биншаст$ аз ду тарафи р\з. Гуфт$: “>арибе дарвешро коре бошад дар чунин р\з, дар г\шаи корвонсарой бе барг бимонад. Набояд, ки маро дуои бад г\яд”. Ва баъд аз вай подшо~$ ба писари \ омад - амир Аб\наср А~мад ибни Исмоил. Ва \ро “амири ша~ид” гуфтанд, ки @уломон \ро бикуштанд фи лайлат-ил-хамиси лисабъин ба<ина мин |умодиюлахирати санати и~до ва салосумиа (301/1.914)*. Ва баъд аз вай подшо~$ ба писари \ омад - амир Абул~асан Наср ибни А~мади сон$. Ва \ро “амири карим” хонданд. Ва мулки \ с$ сол буд. Ва мота лайлата-л-хамиси ли салоса ба<ина мин ра|аби санати и~до ва салосина ва салосумиа (331/IV-943)*. Ва баъд аз вай подшо~ фарзанди вай буд - амири ~амид малики машри< Н\~ ибни Наср. Ва работи Ан<араи Сарахс бар як манзилии Сарахс \ бино кардааст аз моли ~алол. Ва бар он |о набишта:

Ин осорано тадуллу алайно,

Фанзур баъдано ила-л-осори.*

Тувуффия фи ша~ри рабиъилахири санати салоса ва арбаъина ва салосумиа (343/VIII.954)*. Ва баъд аз вай подшо~$ ба амир Абдулмалик ибни Н\~ омад. Ва баъд аз вай амир Мансур ибни Н\~ буд. Ва баъд аз вай амир Н\~ ибни Мансур буд, тувуффия фи ра|аби санати сабъа ва самонина ва салосумиа (387/VIII.997)*. Ва баъд аз вай подшо~ амири раз$ Абул~орис Мансур ибни Н\~ буд. [ро @уломи \ - Бектузун банд кард ва мил кашид. Ва баъд аз вай бародари вай буд подшо~ - амир Абдулмалик ибни Н\~. Ва муддати мулки \ ~ашт мо~у ~афда~ р\з буд. Ва Эликхон ^орун ибни М\со \ро бигирифт*. Ва малик Мунтасир Аб\ибро~им Исмоил ибни Н\~ аз зиндони Эликхон бигрехт. Ва лашкар бар вай гирд омаданд ва ~афт сол метохт аз Фар@она ба Рай ва аз Рай ба Фар@она. Навбат~о ба но~ияти Бай~а< расид ва ин |о ма<ом кард. Ва Ма~муд ин ва<т амири Хуросон буд аз дасти Сомони}н. Ва ла<аби \ “Сайфуддавла” буд. ^ар ку|о, ки Мунтасир расид$, ~амгинон \ро тоат доштанд$ ва хутбаву сикка ба номи \ буд$. (Ва) чун бигзашт$, ~укм бигардид$. Ва амир Абдулмалик ибни Н\~ кушта омад бар дасти Эликхон фи рамазон санати тисъа ва самонина ва салосумиа (389/VIII.999)*. Ва кори Мунтасир афтону хезон буд, то ки атроки >уз аз вай баргаштанд. Ва \ бо сесад @улом аз хавоси хеш бимонд бар лаби]ай~ун дар манзилго~и К\рмуши араб$ ва ~ува Холид ибни На~иб* аз аъроби Сарахс аз Бан$ И|л, ба @адр кушта омад. Ва \ро дар де~и Моймур@* дафн карданд. Ва султон Ма~муд агарч$ толиби мулк буд, фармуд, то он аъробиро бикуштанд ва он <абиларо бис\хтанд, то рао} бар <атли мулук далер$ нанамоянд. Ва ин во<еъа буд фи рабиъилаввали санати хамса ва тисъина ва салосумиа (395/XII.1004)*.

Бақоуддин Муқаммад ибни Ғасан ибни Исфандиёр*

ТАЪРИХИ ТАБАРИСТОН[1]

ГИРИФТАНИ РОФЕЪ ИСФА^БАДИ МАЛИКУЛ]ИБОЛ РУСТАМ ИБНИ &ОРУНРО

...Рофеъ дар ин ва<т пеши исфа~бад Рустам фиристод, ки ман бо Му~аммади Зайд ин а~д на аз ихлос кардам ва бар сари ~амон хилофам. Исфа~бад, чун эшон ба му~одана маш@ул буданд, Амр ибни Лайсро намуда буд, ки Рофеъву Му~аммад мувофи<ат карданд ва маро судоъ хо~анд дод ва хештан бар Амр баста, то чун дигар набишта ва м\ътамади Рофеъ расид ва он чи намуда буд, \ро ~а<икат шуд. Пеши Рофеъ омад ба Астаробод. Ба |и~ати \ хон ни~од ва такаллуф фармуд. Ва чун фори@ шуданд, ба машварат биншастанд, хол$, то ча~ор пора банд оварданд ва бар пои исфа~бад ни~од ва \ро баргирифт ба К\~истони \ бурд, |умла молу ча~орпою вадойеъи \ ва мутаалли<он ба шикан|а ~осил кард ва вилояти \ ба Аб\насри Табар$ супурд ва азобу у<убат музоаф фармуд. Дар мо~и рамазони санаи иснайн ва самонина ва миатайн (282/X.895) фармон }фт ба банд. Ва Му~аммади Зайд лашкари Рофеъро дар он сол нафа<а дод, то Рофеъ шиору алам сапед гардонид ва ба |умлаи Гургону Де~истону]о|арм ба |и~ати \ байъат гирифт ва аз моли исфа~бад Рустам Му~аммадро насиб кард. Му~аммади Зайд аз Омул ва Сор$ омад ва Му~аммад ибни Ва~судон ва Ал$ ибни Сурхоб бо \ буданд. Ми}ни эшон хусумат афтод. Му~аммади Ва~судон тане чандро аз они Алии Сурхоб бикушт. [бо Килур|он шуд ва овоз афтод, ки халъи тоат кард. Ал$ ибни Сурхоб пеши Му~аммади Зайд фиристод, ки ман дар байъату тоатам, аммо Му~аммади Ва~судон хасми ман аст. Бо \ як |ой нахо~ам буд ва оби Сор$ маро ба тобистон созгор нест. Ва Рофеъ низ дар ин ва<т намуд, ки ман ба ~арби Амр ибни Лайс мешавам, аз савора сут\~ам, ки бис}ранд, маро пи}да мададе фармояд, Му~аммади Зайд ро~и Гургон пеш гирифт ва овоза дод, ки ба мадад меоям. Ва о~иста мерафт, то Рофеъ к\ч карду бигзашт. Ба Нишобур мусодиф афтод. Амр \ро

бишкаст ва мардум аз \ баргардиданд ва ба Амр пайваста. [р\й ба Хоразм ни~од. Ва а~ли Хоразм ба зулме, ки \ ба а~ди Сомони}н карда буд, бар \ кинавар буданд, ба @ав@о \ро гирифтанду сар бардошта пеши Амр ибни Лайс фиристода. Ва \ пеши М\ътазиди халифа равона кард. Ва баъд аз ин ва<оеъ |умлаи Табаристон-аз Гургон то охири Гелон-Му~аммади Зайдро мусаллам шуд.

Ва дар санаи сабъа ва самонина (287/900) хабар расид, ки Исмоил ибни А~мади Сомон$ Амри Лайсро бигирифту бикушт. Саййид ба кулл$ аз ~амаи |авониб фори@ буд ва овозаи ~иммату мурувват ва илму саховат ва амонату вафои \ ба олам мунташир гашт. Ва аз Арабу А|аму Руму ^инд мулуку акобир бар мувофи<ату муво~оти \ ра@бат намуданд ва а<лу суботу фазлу баракоти \ достон шуд, то айнулкамол ро~ }фт, казока кусуф-ул-бадри инда тамоми~и*.

САБАБИ ША^ОДАТИ МУ^АММАДИ ЗАЙД БА ^АРБИ МУ^АММАД ИБНИ ^ОРУН

Исмоил ибни А~мади Сомон$ Му~аммад ибни ^орунро бо лашкаре ороста ба Табаристон фиристод ва Саййид дар ма<оми @урур ба охири пояи нардбон расида буд. Та~аввуру тез$ карду ба пеши он лашкар бозшуд ва ~ар ч$ Му~аммади ^орун о~истаг$ фармуд, \ таъ|ил кард. Эътимод бар ~авлу <уввати хеш зи}дат намуд, ки бист ~азор мард бо \ буд. Сари \ баргирифтанд ва бист ~азор мард мун~азим шуда. Ва писари \-Абул~усайни Зайд ибни Му~аммадро гирифтанд ва бо сари \ р\зи одина, пан|уми шавволи санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/X.900) ба Бухоро фиристода ва тани \ ба Гургон бесар мадфун аст, маъруф ба “Г\ри Доъ$”. Ва муддати мулки \ шонзда~ сол буд. Ва писари \ Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд саййиде фозилу бузургвору олим буд ва муддате ба Бухоро дар банди Исмоил ибни А~мади Сомон$ бимонд.

Ва ~ам аз банди Бухоро ба Табаристон ба д\стон менависад*.

Ин байт~о бар Исмоили Сомон$ арз карданд. Бар \ бахшоиш оварда банд барфармуд гирифт ва пеши хеш хонд. Биншонду гуфт: “Ихти}р турост, агар хо~$, бо Табаристон шав. Ва агар хо~$, ин |о бош”. Гуфт: ”А~воли Табаристон аз он та@йир гирифт, ки он |о тавонам шуд, ~ам ин |о авлотар”. Духтари ^амуя ибни Алиро бихост ва то охири умр ба Бухоро бимонд. Ва хокаш он |ост. Ва аз \ се фарзанд дар ша|араи “Ансоби толибия” мазкуру мастур аст: Аб\ал$ Исмоил ибни Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд авлоди~и би Бухоро (ва Аб\абдулло~ Му~аммад ар-Ризо а<аби~и би Ба@дод ва арта<и~и) ва Аб\му~аммад ал-^асан ибни Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд...

А^ВОЛИ МУ^АММАД ИБНИ ^ОРУН ВА ПОДШО^ИИ ИСМОИЛ А^МАДИ СОМОН#

Чун Му~аммади ^орун аз Гургон фори@ шуд, р\й ба Сориву Омул ни~од. Р\зи одина, тири мо~и ме~ри* санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900) ба Омул расид ва як солу шаш мо~ подшо~$ кард, то |умлаи Хуросон Исмоил ибни А~мадро мусаллам шуд. Ба Табаристон омад. Му~аммад ибни ^орун дар \ ис}н кард. Бо Дайламон рафт. Ва \ ба Омул ба са~рои Лайкон$ ба мавзеъе, ки Ишилодашт г\янд, лашкарго~ сохт ва адлу инсоф ба |ое расонид, ки ~аргиз а~ли Табаристон ба ~е| а~д надида буданд ва на аз аслоф шунида. Ва |умлаи амлоки <адими маорифи Табаристон, ки аз муддати пан|о~ сол содоту дигарон бо тасарруф гирифта буданд, бо худовандони ~а< дод...

...Мардуми Табаристонро дилу |он бар му~аббату мавaддату валои Исмоил мав<уф шуд, то саййид Носири Кабир Аб\му~аммад ^асан ибни Ал$ ба Гелону Дайламон хуру| карду гуфт: “Саъри Доъиюл~а< Му~аммад ибни Зайд хо~ам хост”. Халои<е анб\~ бар \ гирд омаданд ва р\й ба Омул ни~ода. Исмоил фарзанди хеш - А~мад ибни

Исмоилро бо ибни амм - Абдулло~ ибни Му~аммад ибни Н\~и Абулаббос ба масоф фиристод. Ва мардуми Омул ба кулл$ бад-\ р\й доданд, то ба мавзеъе, ки Фалос г\янд, ба ~ам расиданд. Ва да}лимро шикаставу ду ~азор мард-ро аз эшон кушта ва аз он |умла падари Мокони Кок$ буд ва падари ^асани Фир\зон, ки мулуки Гелу Дайлам буданд...

...Ва чун ин фат~у нусрат падид омаду да}лим молише бале@ }фтанд, вилояти Табаристон |умла бо ибни амми хеш - Абулаббоси Абдулло~ ибни Му~аммад ибни Н\~ ибни Асад супурд. Ва \ марде буд боа<лу ки}сат ва фазлу диросат ва сирати ~асана. Мардум бо \ ором гирифтанду осоише, ки ~аргиз надиданд, }фтанд...

...Исмоил, чун вилоят бад-\ супурд, ба талаби Му~аммад ибни ^орун ба Иро< рафт. Ба Симнон хабар }фт, ки М\ътазиди халифа даргузашт, то ба Рай лашкар кашид. Му~аммади ^орун ба]астони Ва~судон пайваст ба замини Дайлам ва бар саййид Аб\му~аммади ^асан ибни Ал$ ан-Носир ал-Кабир байъат кард ва шар~и насаби \ пештар рафт. Ва]астони Ва~судон аз абнои даъвати \ буд, дар санаи тисъина ва миатайн (290/902-903) азимати истихлоси Табаристон мусаммам гардониданд. Абдулло~ ибни Н\~ исфа~бад Ша~ри}р ибни Бодусбон ва мали-кул|ибол исфа~бад Шарвин ибни Рустамро ва бародарзодаи \ - Абарвиз со~иби Лор|онро бо ~ашами эшон бихонд ва ба Бухоро пеши Исмоил нома набишт, то мадад фиристад. Му~аммад ибни ^орун бо Носиру]астони Ва~судон (р\зи) ~урмузди ба~мани* санаи тисъина (290/902-903) ба Таман|ода расид, ба са~рое, ки маъруф аст ба Гозур, фуруд омад. Чи~ил р\з ~арб буд. Мардуми Омул битарсиданд ва фарзандону матоъ бо русто<~о фиристоданд. Р\зи ча~оршанбе ~азимат бар мардуми писари Н\~ афтод, чунонки ~азимате то ба Мамтир расиданд. Писари Н\~ бо исфа~бад Ша~ри}ру Г\ки}ни Дайлами ва|о$* ба |умлаи хештан ба <алби Му~аммад ибни ^орун расониданд. [пой аз рикоб гирифта, бар гардани асб ни~ода буд, яъне ки масоф шикастам. Писари Н\~ даст ба сару м\й фуруд овард, яъне ки то сари ман бар тан бошад, ту Табаристон натавон$ бурд. Ва бад-он ~амла лашкари Му~аммади ^орун мун-~азим шуданд ва то Ан\шдодон - дар ба дунбол дошта мекуштанд. Ва амир Исмоил писари хеш - А~мадро ба мадади Абдулло~и Н\~ фиристода буд, дар ро~та~овун намуд. Ва муроди \ он буд, то писари Н\~ шикаста шавад. Чун ба Астаробод расид, хабари нусрат бишнид. Ба таъ|ил би}мад ва писари Н\~ шикояти \ (ба Исмоил) намуд ва набишта буд. Р\зе ба Омул ба шаробу нишоти шикор маш@ул буд. Фармон бад-\ расид, ки бозгардад, бо Бухоро ояд. Чун ба хидмати падар расид, \ро |афо кард ва дашном доду гуфт: “Даъво карда бош$, агар Табаристон аз даст бишавад, Бухороро ч$ халал? Намедон$, ки агар чунин бошад, мо ба Бухоро ба мабраз эмин натавонем буд”. Ва Абулаббос баъд аз ин масоф ба Рай рафту ба ~о|иби хеш - Порас ном, ки волии Гургон буд, набиштаву наси~ат фиристод, ки ~уш}р бошад ва то р\зи марги Му~аммад ибни ^орун дунболи \ дорад. Порас набишта ба Бухоро фиристод ва ба Исмоил набишт, то нишону аламу аломати хос ва ангуштарии хеш бифиристад. Ва Му~аммад ибни ^орун дигарбора лашкар баргирифт, ба Омул омада буд. Порас овоза дарафганд, ки Исмоил омада. Ва бо аламу нишони \ аз Гургон ба Омул расид ва р\зи масоф мардеро либоси Исмоил п\шида, дар <алб дошт бо @уломони \. Ва \ те@е дар ми}н баст бе зире~у сило~. Дигарбора @улом пеши Му~аммад ибни ^орун омаду гуфт: “Эй мард, ту девона шуда би}мад$, дар р\и махдуми худ те@ кашида. То |а~он аст, ин маън$ касе накарда. Маро бо ангуштарии хеш пеши ту фиристод, мег\яд: “Дар амони ман$, савганд~о х\рд, ки афв кунам ва вилоят ба ту супорам ва ба Хуросон нон падид орам”. Му~аммади ^орун ангуштар$ диду аломату нишон, дар тира шуд. Лашкари хешро гуфт: “Шумо ~ам бар |ой <арор гиред ва, албатта, ~аракат накунед”. Порасро гуфт: “Дар пеш бош, то наздики махдум равем”. Порас \ро овард, то ба <алби лашкари хеш ва дар~ол аз асб фуруд андохту ча~ор пора банд барни~од. Ва ~ам барфавр гусел кард ва бар асари \ к\ч фармуд. Лашкари Му~аммад ибни ^орун баъзе ба Порас пайвастанд ва баъзе то Ба@дод бирасиданд ва моба<$ ба Табаристон ма<ом сохтанд. Ва \ро шабонар\з медавониданд, то ба Бухоро пеши Исмоил бурданд. Фармуд, то ~амчунон гирди ша~р бигардонанд

ва баъд аз он дар хонае карданд ва девор~о бароварда, то аз гуруснагиву ташнаг$ ~алок шуд. Ва Абулаббос - писари Н\~ ~ам дар он муддат бо Табаристон расид ва аз Гургон то Гелон ба ~укми \ бимонд...

...Ва дар муддати ~а}ти Исмоил ибни А~мад ба Бухоро Абулаббоси Абдулло~ ибни Н\~ ба Табаристон подшо~ буд, то Исмоилро фармони ~а< даррасид ва ба макони \ писари \ - А~мад ибни Исмоил биншаст ба санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/907). Баъди ду солу анд мо~ ба сабаби икро~е, ки бо Абулаббос дошт, \ро маъзул кард. Ва санаи сабъа ва тисъина (297/909-910) Саллом ном туркеро ба вилояти Табаристон падид овард. Ва |умлаи умарои падар аз \ мустазид шуданд. Чун Аб\соле~и Мансур ва Порас хостанд бар Абулаббос байъат кунанд ва пеши \ номаву пай@ом фиристоданд, хост аз Табаристон ба Гургон шавад, наздики Порас. ^урмузди Кома - со~иби Тамиша ва Рустам ибни &орун ва исфа~бад Ша~ри}р ро~и \ бигрифтанду боздоштанд. Ба Омул омаду ба ро~и Ка|в ва Р\}н азм кард, ки ба Рай шавад, исфа~бад Ша~ри}р ба де~и Ан|ир наздик омада, бад-\ расиду наси~ат кард, ки ис}н муборак набошад ва |уз оворагг$ набувад. Подшо~ бар сари шаф<ат ояд ва пушаймон гардад. Дар ин сухан буданд,ки Му~аммад ибни ^а|ар ба рисолат аз пеши А~мад ибни Исмоил расид ва ташрифу истимолат овард. Ва ба диле <авиву амале фасе~ р\й ба Бухоро ни~од. Ва бузургону ас~оби раъйи давлати Сомони}н гуфтанд: “Албатта, \ро таарруз набояд расонид ва мартаба зи}дат гардонид”. Ва с$ ~азор савор бад-\ дода, ба Иро< фиристод. Дар |умодиюлаввали санаи сабъа ва тисъина ва миатайн (297/1.910) Салломи турк ба Омул расид р\зи аштод мин мо~и озари <адим*...

...Дар ин сол шонзда~ пора киштг$ ба дар} падид омад аз они русон ва ба Обаскун шуд, ки ба а~ди ^асани Зайди Алав$ русон ба Обаскун омада буданд ва ~арб карда. ^асани Зайд лашкар фиристодаву |умларо кушта. Дар ин ва<т Обаскун ва саво~или дар} бад-он тараф хароб карда ва ба торо| дода буданд. Ва бис}р мусалмононро куштаву ба @орат бурда. Аб\зар@ом А~мад ибни ал-&асм волии Сор$ буд. Ин ~ол ба Абулаббос набишт. Мадад фиристод ва рус ба Ан|ила (?), ки ба а~ди мо Кола мег\янд*, фур\ омада буданд. Шабехун ба сари эшон бурд ва бис}реро бикушту асир гирифт ва ба наво~ии Табаристон фиристод. То соли дигар русон бо адади анб\~ би}маданд ва Сориву наво~$ пан|о~ ~азор с\хтаву халои<ро асир бурда ва ба таъ|ил бо дар} рафта ва то ба ~адди |ашмруд ба Дайламон расида. Ва баъзе берун рафтаву баъзе ба дар} буда. Гелон ба шаб ба канори дар} омаданд ва кишти~о с\хта ва он |амоъатро, ки берун буданд, кушта ва дигарон, ки ба дар} буданд, гурехта. Шарвоншо~и подшо~ аз ин ~ол хабар }фта буд, ба дар} камин фармуд ва то охири эшон якеро зинда нагзошт. Ва тараддуди русон аз ин тараф мун<атеъ шуд. Дар мо~и сафари охири санаи самон ва тисъина ва миатайн (298/X.910) Абулаббос ибни Н\~ аз дун} ре~лат кард ва хабари вафот ба Бухоро расид. Му~аммади Саълук ба Рай вол$ буд. Бад-\ мисол фармуд, то ба Табаристон шавад. Вазири хеш - Му~аммад ибни Убайдулло~и Балъамиро аз Бухоро гусел кард, то забти Табаристон фармояд. Му~аммад ибни (Ибро~ими) Саълук бо лашкаре бис}р ба нимфарсангии Омул ба мавзее, ки Бошир мег\янд, фур\ омад, то Балъам$ бад-\ расид. Ва Му~аммад ибн ал-Ясаъ бо эшон буд. Мулк бар Саълук <арор гирифту |амоъат бозгаштанд. Ва саййид Аб\му~аммад ^асан ибни Ал$ ан-Носир ал-Кабир дар ин сол~о ба Гелон ба и|ти~од маш@ул буд...

Минқо■и Сиро■*

ТАБА“ОТИ НОСИРЄ[1]

АТ-ТАБА&АТ-УТ-ТОСИЪА СОМОНИ{Н

БИСМИЛЛО^-ИР-РА^МОН-ИР-РА^ИМ

Чунин мег\яд заифтарин бандагони суб~он$ Мин~о|и Сиро|и]уз-|он$, ки баъд аз зикри мулуки Яман ва умарои Саффорин, ин фасл, ки ма<сур аст ба зикри Оли Сомону мулуки он хонадон, авло дидам ва ин |узв бар |узви мулуки Ма~мудиву Носир$ дар тартиби китоб му<аддам гардонидам, то таба<оти ин таърих бар тартиб афтод. Агарчи зикри мулуки Яман ба ~укми тартиб та<дим пештар мебоист, аммо чун аз мулуки ислом набуданд, бар хулафо му<аддам доштан савоб нанамуд. Бар ин <адр та<дим му<аррар шуд ва он фасл аз таърихи Ибни ^айсам* на<л афтод, то нозиронро бар си~~ати он эътимоди тамом афтад.

Ров$ чунин мег\яд, ки |адди Сомони}нро Сомон ном буд. Бар <авли баъзе, ном чизе дигар буд, илло он ки Сомон но~ияте аст аз наво~ии Су@ди Самар<анд*. Ва |адди эшон раиси он мавзеъ буд ва \ро Сомонхудо~ хонданд$. Барои ихтисорро ~ам бар исми Сомони}н басанд карданд, то исм алами \ шуд. Ва \ аз авлоди Ба~роми Ч\бин буд. Ва \ро писаре омад, Асад ном кард. Ва Асадро ча~ор писар буд: Н\~ ибни Асад ва Я~} ибни Асад ва Ил}с ибни Асад ва А~мад ибни Асад. Эшон мулук шуданд ва умаро гаштанд. Азбаски ша~иму коф$ ва |алду кордон буданд, хонадони эшон чун бузург шуд, ба о<ибат аслашон ба бузург$ кашид. Ва Алптегин амири >азнин ва Сабуктегин аз маволии фарзандони эшон буд. Ва аз эшон ~ар як дар Хуросону Мовароунна~р осори хайр монд. ^а< таъоло арво~и эшонро дар садри |инон ба мазиди дара|от махсус гардонод. Омин ва раббулоламин вассалом.

АСАД ИБНИ СОМОН

Н\~ ибни Асад - вилояти Самар<анд аввал Н\~ дошт, баъд аз он ба А~мад дод.

А~мад ибни Асад - вилояти Самар<анд, Фар@она (Марв), Кош@ар, Туркистон ва Чин дошт.

Ил}с ибни Асад - вилояти ^ирот ва музофоти он дошт.

Я~} ибни Асад - вилояти Шош ва музофоти он дошт.

(Бидон, ки чун амирулм\ъминин Маъмун ба Марв омад ва кифояту ша~омати писарони Асади Сомон бидид, дар боби эшон отифати вофир фармуд). Ва эшонро бузург гардониданд ва дара|аи эшон баланд кард. Ва чун амирулм\ъминин Маъмун муро|аъат фармуд, >ассон ибни Аббодро амирии Хуросон дод ва билоди Хуросон ва Мовароунна~р ба иморати \ изофат кард. >ассон ибни Аббод ~ар якро аз авлоди Асад амирии вилоят дод ва ша~р~о бад - эшон таслим кард, чунончи аз |адвал маълум шавад. Ва ин иморати эшон дар шу~ури санаи арбаъа ва миатайн (204/819-820) буд. Чун аз ~азрати хилофат, а|алла~улло~*, иморати Хуросон ба амир То~ир ибни ^усайн доданд ва ~ар ча~ор амири сомониро, ки ча~ор бародар буданд, дусаду чи~ил ша~р~ову вилоят, ки доштанд, му<аррар дошт. Ва чун навбати иморат аз амир То~ир ба писари \ - Абдулло~и То~ир расид, иморати Сомони}н бар <арори фармони падар му<аррар дошт ва та@йир бад-он ро~ надод. Валло~у аълам биссавоб*.

А^МАД ИБНИ СОМОН*

Бидон, ки ~ар ча~ор писари Асад ибни Сомонхудо~ бузург шуданд ва ~ар як аз Мовароунна~ру Фар@онаву Хуросон тарафе доштанд, чунонки дар ин сутун та<рир бояд, иншоалло~у таъоло. Н\~ ибни Асадро мамолики билоди Самар<анд фармуда буданд ва \ бас нек\сирату |алд буд. Я~} ибни Асадро вилояти Шошу Испи|обу музофоти он фармуда буданд ва \ низ ба@оят |алду зобит буд. Ва дар он ди}р осори

бис}р намуд. Ил}с ибни Асад и}лати ^ирот ва музофот ва наво~ии он дошт ва \ ~ам марди lалду кордон буд. Аммо А~мад ибни Асад ша~имтару зиракгар буд. Баъд аз бародар вилояти Самар<анду Фар@она биalмаи~о*, Кош@ару Туркистону Чин \ дошт. Ва (ба) lалодату муборазату кордон$ дар атрофи мамолики Эрону Т\рон мазкуру маш~ур буд. Ва фарзандони \ баъд аз якдигар ба тахт нишастанд ва бо хал<и худой базлу э~сон карданд. Ва асмои фарзандони \, ки ба мулк расиданд, яке аз афозил ба назм овардааст.

Байт:

Гашта ба иморати Хуросон мазкур,
Н\~ тан буданд аз Оли Сомон маш~ур:
Исмоилеву А~мадеву Насре
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур*

Ва зикри нисбати эшон бар ин ва|~ }фта шудааст, ки сабт афтод: Сомон ибни ^атимон ибни Там@он ибни Н\шид ибни Ба~ром ибни Ш\бин.

АС-СОН# НАСР ИБНИ А^МАД

Чун А~мад ибни Сомон ба Самар<анд аз дорулфано ба дорулба<о ре~лат кард, Наср ибни А~мади Сомониро халифаи худ кард. Ва дар а~ди давлати То~ири}н иморати мамолик бар вай му<аррар бимонд. Ва Исмоил А~мади Сомон$ бародари худ - Насри А~мадро хидмат кард$. Дар шу~ури санаи и~до ва ситтина ва миатайн (261/874-875) вилояти Бухоро ба Исмоил дод. [мутамаккин шуд ва кор~ои бузург кард. Нек\сират буд ва <авоиди мамлакатро мума~~ад гардонид, то чун alал даррасиду умр мун<аз$ шуд, дар lумодиюлухрои санаи тисъа ва сабъина ва миатайн (279/VIII.892) ба lавори ра~мати ~а< пайваст, ра~има~умулло~.

Чун амир Исмоил ба Бухоро мумаккин шуд, lамоъати ас~оби а@роз ми}ни \ ва бародараш амир Наср, ки фармонде~и \ буд, ро~ }фтанд. Ва он~о ифтиро кардан гирифтанд, то мизоlи амир Насри бузург бар бародар та@йир пазируфт ва азимати <амъу <а~ри Исмоил кард ва бо лашкари гарон аз Самар<анд ба самти Бухоро равон шуд. Амир Исмоил ба наздики Рофеъи ^арсама ибни Аъйан, ки амири Хуросон буд, маориф фиристод ва аз ~оли худу бародар хабар дод ва истимдод намуд. Рофеъи ^арсама лашкари lаррор бо олоти уддати тамом бад-он тараф кашид ва ба ва|~и лутфу шаф<ату мар~амати о<илона ми}ни бародарон исло~ карду бозгашт. Ва амир Наср ба Самар<анд ва амир Исмоил ба Бухоро бозрафт. Чун он маъон$ ба самъи амир Наср расида буд ва дар табиати \ lой гирифта, бо лашкари lаррор р\й ба Бухоро ни~од. Ва амир Исмоил аз Бухоро берун омад ва бо \ масоф кард ва <итол карданд дар @ояти шиддат дар шу~ури санаи хамса ва ситтина ва миатайн (265/878-879). Ва амир Исмоил бар бародари худ - амир Насри А~мад зафар }фт. Чун мун~азим шуд, гирифтор гашт ва \ро ба наздики Исмоил оварданд. Дар~ол пи}да шуд ва бародари худро хидмат кард. Ва б\са ба синаи \ зад ва шароити таъзим ба lо овард. Ва \ро ба ~азрати Самар<анд бозгардонид ва худ ба исми хилофати Бухоро бозомад. Ва муддати мулки Наср ибни А~мад ~аҷда~ сол буд. Ал-бо<$ ва ва-д-доим ~ува-л-ло~у азза ва lалла*.

АС-СОЛИС ИСМОИЛ ИБНИ А^МАД*

Чун амир Наср А~мади Сомон$, ра~има~улло~, аз дорулфано ба дорулба<о ре~лат кард, амирулм\ъминин ал-М\ътазид Билло~ и}лати мамолики Моваруннa~ру он ч$ бародараш дошт амир Наср, ба амир Исмоили Сомон$ дод. Ва \ро а~д доду ливо фиристод. Ва \ <уввати тамом гирифт ва мамлакат ба \ соф шуд. Ва |умлаи умарову ашрофи хал<у авом \ро мутеъ гаштанд. Ва чун марди олиму одил буд, кор~ои бузург бар дасти \ баромад. Чунончи, Амри Лайс <асди \ кард бо лашкари гарон. Чунончи Ибни ^айсам мег\яд, ки дар лашкари Амри Лайс он р\з, ки ба ~арби Исмоил меомад, ~афтод ~азор савори найзадор буд, тирандозу шамшердор ва сило~~ои дигар.

Чун амир Исмоил аз]ай~ун убур кард ва дар Балх бо Амри Лайс масоф дод, ~а< таъоло Исмоилро нусрат бахшид. Ва лашкари Амри Лайс мун~азим шуд ва \ асир гашт ва бар банд афтод. Амир Исмоил Амрро му<аййад ба ~азрати амирулм\ъминин ал-М\ътазид фиристод. Ва амирулм\ъминин амир Исмоилро а~ду ливо фиристод ва мисол дар а~ди мамолики Хуросон, то дар тамоми А|ам \ бузург гашт. Амирулм\ъминин ал-М\ътазид фармон фиристод ба амир Исмоил, то билоди Тахористону Гургон аз дасти амир Му~аммад Зайди Алав$, ки дар забти худ гирифта буд, мустахлас гардонад. Амир Исмоил А~мади ^орунро бар му<аддимаи лашкар амир кард ва пеш фиристод ва ми}ни амир Му~аммад Зайди Алавиву амир Исмоил му<оталаи азим рафту амир Му~аммади Алав$ ша~одат ёфт. Ва писари \ Зайд ибни Му~аммади Алав$, разиялло~у ан~ум, гирифтор гашт. [ро ба наздики амир Исмоил оварданд. [ро ба Бухоро фиристод ва шарти эъзозу икром ба |о оварду фармуд, то манзил ба манзил ба тарафи муруввату хидмату табарруку улувви ~иммат асбоб му~ай} гардонад. Ва амирул-м\ъминин ал-М\ътазид ~ам дар ин ва<т ба ра~мати ~а< пайваст ва писари \ амирулм\ъминин ал-Муктаф$ Билло~ ба хилофат нишаст ва амир Исмоилро а~ду ливо фиристод. Ва наво~ии Иро<у Раю Сифо~ону ди}ри Табаристону Гургон - ~ама бо Хуросон зам кард. Амир Исмоил бародарзодаи худ - Аб\соле~ Мансур ибн Ис~о<и Сомониро и}лати Рай дод. Ва писари худ - А~мад ибни Исмоилро и}лати Гургон дод. Ва шаби шанбе ча~орда~уми мо~и сафари санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/XI.907) ба ра~мати ~а< пайваст. Ва \ро “амири моз$” ла<аб шуд. Ва муддати мулки \ ~аштод* сол буд.

Ғамдуллоқи Муставфє*

ТАЪРИХИ ГУЗИДА[1]

БОБИ ЧА^ОРУМ

Дар зикри подшоқон, ки дар замони ислом буданд ва он дувоздаҳ фасл аст

Фасли аввал дар зикри подшоқони Банє Лайси Саффор
Се тан, муддати мулкашон сиву се сол

Лайс р\йгарбачае систон$ буд. Чун дар худ нахвате медид, ба дурудгар$* мултафит нашуд. Аз сило~варз$ ба ай}риву ра~зан$ уфтод, аммо дар он ро~ тари<и инсоф сипард$ ва моли кас ба якборағ$ набурд$ ва буд$, ки аз бурда баъзе боздод$. Шабе хазонаи Дир~ам ибни Наср ибни Лайс ибни Насри Сай}р, ки волии Систон буд,

бурид ва моли бе<и}с берун бурд. Пас чизе шаффоф дар}фт, тасаввури гав~аре кард. Бардошт ва забони имти~он бар \ зад, намак буд. Чун ~а<<и намак пеши \ бар <абзи мол @олиб омад, мол~о бигзошт ва бирафт. Шабгири хозин аз он мутаа|иб шуд. Ба Дир~ам ибни Наср бознамуд. Дир~ам мунод$ кард ва дуздро амон дод, то ~озир шавад. Лайси Саффор пеши \ рафт. Дир~ам пурсид, ки: “чун бар амвол <одир шуд$, м\иби нобурдан ч$ буд?” Лайс ~икояи намак ва ~а<<и он боз кард. Дир~амро писандида омад ва \ро бар дарго~и худ ро~и му|овират дод. Пеши \ мартабаву |о~ }фт ва амири лашкар шуд. Баъд аз \ писараш Яъ<уб ибни Лайси Саффор пас аз вафоти Дир~ам ибни Наср бар бусаронаш* Соле~у Наср хуру| кард дар санаи сабъа ва салосина ва миатайн (237/851-852). Кори \ тара<<$ гирифт, умарову аркони давлати Наср бо \ муттафи< шуданд, то дар санаи салоса ва хамсина ва миатайн (253/867) бар тамомати вилояти Систон муставл$ шуд. Насру Соле~ бигрехтанд ва пано~ ба подшо~они Кобул бурданд. Тунбал - подшо~ ба мадади эшон бо с$ ~азор мард ба |анги Яъ<уб омад. Яъ<уб бо се ~азор мард баробар рафт . Яъ<уб аз ~илат бо Тунбал - подшо~и Кобул макр кард ва \ро бифирефт ва пай@ом дод, ки аз карда пушаймон аст ва аз р\и махдумзодагон шармсор. Агар узр дарпазирад, чун аз он тараф умеди амон } ба мар \ а~ду мисо< ояд, ба мутоваат оям ва мулк биспорам. Тунбал ин фиреб бих\рд ва ~у||ати там~иди а~ду мисо< бо Насру Соле~ ва дувист - сесад савор аз лашкар ба г\шаи дур рафт. Яъ<уб низ бо ~амин моя мардум бирафт ва бар эшон @адр кард ва тамомати лашкарро бикушт. Ва бо лашкар бар сари кобули}н тохт ва аз эшон шаш ~азор одам$ ба те@ гузаронид. Кори Систон бад-\ <арор гирифт. Баъд аз ду сол бар мулки ^ар$ муставл$ шуд. Му~аммад ибни А~мад ибни То~ир ибни Абдулло~и То~ири Зуляминайн ~окими Хуросон буд. Дар худ <удрати му<овамати \ на}фт. Хост, ки ба ~ила бад-\ чира шуда шавад. Он маън$ худ сабаби нек\ии давлати Яъ<уб ибни Лайс гашт. Ба д\ст$ пай@ом фиристод ва ~укумати Кирмон бад-\ дод, то дар @айбати Яъ<уб магар Систон мустахлас кунад. Яъ<уб аз ин маън$ хуррам шуд, чи андешанок буд, ки агар <асди Хуросон кунад, лашкари Кирмон аз пушти \ дароянд. Бирафту Кирмон мустахлас кард. Ва Му~аммади То~ир дар @айбати Яъ<уб амире &осим ном ба сипо~е гарон ба истихлоси Систон фиристод. >уломи Яъ<уб - Б\ълон ном - бо эшон ~арб кард. &осим кушта шуд ва лашкараш шикаста гашт. Яъ<уб ба лутфу <а~р умарои Хуросонро пай@ом~о фиристод ва ба биму уммед эшонро мутеи худ гардонид. Му~аммади То~ир дар шароб афтод ва мулк бигзошту ба Ба@дод рафт. Ал$ ибни Мустаъин ба |анги \ бо мардуми ша~р берун рафт ва Тав< ибни &айсро асир кард ва ба Шероз рафт ва баъд аз му~ораба асир шуд. Ва мулки Форс бар дасти Яъ<уб омад. М\ътаззи халифа \ро подшо~$ дод ва маншуру хилъат фиристод, то Ал$ ибни Мустаъин ва Тав< ибни &айс аз \ халос шуданд. Яъ<уби Лайс муддати ду солу шаш мо~ подшо~$ кард. ^ар |о, ки нишони моле }фт, ба з\ру зулм бистод. Мол~ои |а~он бад-\ гирд шуд. ^аваси Иро< кард ва Мозандарон. Ба |анги ад-Доъ$ илал~а< ^усайн ибни Зайд ал - Бо<ир рафт ва музаффар шуд. Пас аз ин ~авои Ба@дод кард ва р\й ба |анги М\ътамиди халифа ни~од. Халифа бародари худро - Муваффа< ба |анги \ фиристод. Дар ^улвон |анг карданд. Яъ<уб шикаста ба Хузистон рафт. Боз муовадат кард ва дар робеъашари шавволи санаи хамса ва ситтина ва миатайн (265/VI.879) он |о даргузашт. Чунонки зикр рафт, Амр ибни Лайси Саффор баъд аз бародар подшо~$ боз тааллу< бад-\ гирифт ва бисту ду сол ~укм кард ва кори \ уру|и тамом }фт. Бар Хуросону Иро<у Форсу Кирмону Систону К\~истону Мозандарону >азна муставл$ шуд.

Рофеъ ибни ^арсама бо \ мухолафат кард ва бо ~уккоми Табаристону Мозандарон. Аммо ба ва<ти ~арб мухолафат намуданд ва муованати Рофеъ накарданд. Рофеъ мун~азим шуд ва ба Бовард гурехт ва о~анги Нахшаб кард. Амри Лайс ро~аш бигрифт, бештари лашкар ба зин~ори Амри Лайс рафтанд. Рофеъ пано~ ба подшо~и Хоразм бурд ва \ бо Рофеъ @адр кард ва бикушт ва сараш ба Амри Лайс фиристод. Кори Амри Лайс <ав$ шуд ва тамаъ дар Хузистону Иро<и Араб кард. Бо М\ътамиди халифа тари<и мухолафат сипард ва халифа Исмоили Сомониро бифармуд, то бо \ |анг кунад. Дар рабеъулохири санаи сабъа ва самонина (287/IV.900) Исмоили Сомон$

бо дувозда~ ~азор марди |анг$ ба |анги Амри Лайс рафт, ки диз бар ^ар$ дошт. Дар к\чаи бо@е дарахте себ сар бар ро~ дошт. Исмоил @уломеро ни~он бар \ гумошт, то худ касе аз он тасарруфе хо~ад кард } на. ^ама лашкар бар он бигузаштанд ва як себ дар тасарруф накарданд. Исмоил худои таъолоро са|даи шукр гузорид, ки си}сату адли \ дар лашкар бад-ин мартаба расидааст. [умед дар зафар баст. Амри Лайс ба эшон баробар омад. Чун фари<айн саф би}ростанд ва табл фур\ к\фтанд, асби Амри Лайс нишот кард ва \ро даррабуд ва ба ми}ни лашкари исмоили}н овард, то бе |анг гирифтор шуд. Ва он ~ама лашкар ба бонги табле мун~азим шуданд. Амри Лайсро дар хонае ма~бус карданд. Аз фаррошони \ яке он |ойго~ бигзашт, Амр \ро бихонд ва гуфт: "]и~ати ман чизе х\рдан$ тартиб кун". Фаррош порае г\шт ба даст овард ва дар я@лов$ <аля месохт. Дар талаби ~ави|е рафт. Саге сар дар я@лов$ кард ва устухоне баргирифт ва да~онаш бис\хт. Сар ба таъ|ил берун овард. ^ал<аи я@лов$ ба гарданаш афтод. Ва медавид ва я@лов$ мебурд. Амр бихандид. Муваккилон, ки мулозим буданд, суол карданд, ки "м\|иби ханда чист?" Гуфт: "^ам имр\з бомдод холигар шикоят мекард, ки матбах сесад шутур ба душвор$ мебаранд, зи}дат мебояд кард. Шаб~ангом мушо~ада мекунам, ки саге ба осон$ мебарад". Туъиззу ман ташоъу ва тузиллу ман ташоъу, биядика-л-хайру, иннака ало кулли шайъин <адирун.* Исмоили Сомон$ ~о|ибропеши Амри Лайс фиристод ва истимолат дод, ки, иншоалло~, туро аз хашми халифа халос кунам. Амр бар Исмоил офарин кард ва гуфт: "Медонам, ки лашкарат бенавост". Ва бозубанде бад-он ~о|иб дод ва гуфт: "Ин нусха~ои ган|~ои ману бародари ман аст. ^амон бе~тар, ки ин мол ба бандагони ту оид гардад, то эшонро аз ин уббу~ате бошад. Аз бандагии амир тава<<\ъ он аст, ки кирдор мувофи<и гуфтор фармо$ ва аз хуни ман даст к\та~ кун$ ва маро ба ~азрати халифа фирист$". ^о|иб ба тасаввури он, ки |и~ати амир Исмоил т\~фа оварда, башшош меомад, ~ол бозгуфт. Исмоил бонг бар \ зад ва гуфт: "Бирав ва ин нусха бозде~у биг\й Исмоил мег\яд: Аз @ояти дониш мехо~$, ки бар худ фузун$ |\$. Туву бародаратро ган| ку|о буд? ^амаи |а~онро маълум аст, ки шумо р\йгарбачагонед. Ду-се р\зи саодате, ки ба ~а<и<ат айни ша<оват аст, мусоиди шумо гашт ва дар |а~он истило }фтед, ба з\ру зулму |авр амвол ~осил кардед. Мазламае, ки аз он амвол дар гардани шумост, мехо~$, ки ба санъат дар гардани ман кун$ ва ман аз он~о нестам ва он ч$ гуфтаам, <асди хунаш накунам. Чун маро бар \ ~а<<и хун нест, чаро даст ба хунаш би}лоям ва он ч$ гуфта, \ро ба халифа фиристам. Ба @айр аз ин ч$ гуна тавон кард?" ^о|иб бирафт ва ган|нома бад-\ расонид бо |авоб. ^азор офарин бар равону эъти<оди Исмоил бод! Имр\з ба замоне афтодаем, ки бародар хуни бародар |и~ати андак фоида раво медорад ва @анимат мешуморад.

Исмоили Сомон$ Амри Лайс(ро) му<аййад ба ~азрати халифа фи-ристод. Чун чашми халифа бар Амри Лайс омад, гуфт: "Ал~амду лилло~и-л-лаз$ кафон$ минка ва кафо шу@лака"*. Ва \ро ма~бус кард. Дар а~ди М\ътазид ду сол ма~бус буд. Ба ва<ти вафот М\ътазид, ба ривояте, ходиме бифиристод, то \ро бикушт ва, ба ривояте, \ро фаром\ш карданд ва х\рдан$ надоданд, аз гуруснаг$ бимурд. Кори \ аз эътибори |а~они}н аст бо он ки аз подшо~он ~е| касро чун \ суфра набуд, аз гуруснаг$ мурд. Аз осори Амри Лайс |омеъи ати<и Шероз аст*.

То~ир ибни Му~аммад ибни Амри Лайси Саффор, чун |аддаш асир гашт, аркони давлат \ро ба подшо~$ биншонданд. Як солу чанд мо~ карру фарре кард ва саран|ом Исмоили Сомон$ бар \ @алаба кард ва подшо~$ бистад. Баъд аз муддате ~укумати Систон ба набераш А~мад дод ва аз \ ба бусараш расид. Баъд аз \ набераи \-Наср ибни А~мад ибни То~ир ибни Халаф ~оким шуд ва санаи самон ва хамсина ва хамсумиа (558/1162-1163) ~укм кард ва умраш аз сад сол гузашта буд. Ин замон насл бар насл ~укумати эшон ба Систон тааллу< дорад.

ФАСЛИ ДУВВУМ АЗ БОБИ ЧА^ОРУМ
ДАР ЗИКРИ ПОДШО^ОНИ СОМОНИ{Н

НКқ кас, муддати мулкашон ба Эрон

саду ду солу ним ва бист рKз

Сомон аз тухми Ба~роми Ч\бин буд. Насабаш Сомон ибни Худо~ ибни]ассом ибни Туъом ибни ^урмузд ибни Ба~роми Ч\бин. А|додаш пеш аз ислом ~уккоми Моваройунна~р буданд ва баъд аз ислом - со~иблашкар. Падари Сомонро р\згор мухолиф шуд, ба шутурбон$ афтод ва гав~ари бузурги \ сар ба кори шутурбон$ дарнамеовард. Р\зе дар ~ангомае ин аб}т шунид.

Байт:

Ме~тар$ гар ба коми шер дар аст,
Рав, хатар кун, зи коми шер би|\й.
{ бузургиву ран|у ро~ату ком,
{ чу мардон-т марги р\}р\й.

Аз ин аб}т ру|улияти \ дар ~аракат омад, ба ай}р$ маш@ул шуд*. Баъд аз он ки муддате бар ша~ри Ашнос муставл$ гашт, бусараш Асад ибни Сомонро дар а~ди Маъмуни халифа ~урмате пайдо шуд. Ва То~ири Зул-яминайн \ро кор~о фармуд. Маъмуни халифа писаронашро ба вилоят иморат дод: Самар<анд ба Н\~ ибни Асад ва Фар@она ба А~мад ибни Асад ва Ишфос* ба Я~} ибни Асад ва ^ирот ба Ил}с ибни Асад дод. Эшон муддате мубошири аш@оли ин вилоят буданд, то дар санаи и~до ва ситтина ва миатайн (261/874-875) М\ътамиди халифа тамоми вилоят ба Наср ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон дод, ки аршади он <авм буд. Бародараш Исмоил аз <ибали \ ~окими Бухоро шуд. Баъд аз муддате муфаттинон ми}ни бародарон хусумат афканданд. Наср ба |анги Исмоил рафт. Зафар Исмоилро буд, аммо бародари ме~тарро дастб\с карду гуфт: “^амчунон ту ме~тару махдум$. Ва агар Бухоро ба ман арзон$ дор$, ба кори он <и}м намоям ва илло ба ~ар ч$ фармо$, мутеъам”. Наср хи|ил шуд ва бар <арор кори Бухоро Исмоил месохту Наср ~укумати Моваройунна~р мекард, то дар санаи тисъа ва тисъина ва миатайн (299/911-912) Наср даргузашт ва тамомати кор бар Исмоил ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон <арор гирифт. Ва Бухоро дорулмулк сохт. Марде фарзонаву бошук\~ буд, аморати подшо~$ аз |абини \ метофт. Мулки Моваройунна~р дар а~ди \ маъмур шуд. Чун Бан$ Лайс даст баровардан, М\ътазиди халифа \ро фармон дод ва эшонро барандохт. Ва халифа мамлакати Бан$ Саффор бар \ мусаллам дошт. Дар мунтасафи рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/IV.900) дар баъзе аз Эрон номи подшо~$ бар \ итло< рафт ва \ дар кори хайрот масоъии |амила ба та<дим расонид ва дар адлу дод к\шид. Яке аз бузурге дар а~ди \ пурсид, ки То~ири}н мардумони покдин, нек\эъти<од буданд (ва хайроти бис}р) ва аз он ~е| пайдо нест. Ва Бан$ Лайс золиму ситамкор буданд. Аз @ояти хубси табииву |а~ли |ибилл$ и|рои хайроти То~ири}н накарданд. Ва аз ~ирсу тамаъ тамомат ботил карданду мав<уфоти он бо тасарруф гирифтанд. (Ва баъд аз) Бан$ Лайс Сомони}н аз р\и некмардиву некэъти<од$ хайроти Бан$ Лайс му<аррар доштанд ва ба он тамаъ накарданд. Ло|арам он яке ночизу он дигар |ор$ шуд. Ва ~икмат дар ин сурат он ки, лошак(к), р\зи ма~шар неку бадро |азо хо~ад буд. Ва ~ар касе, ки нек$ карда, \ро а|ри он ди~анд ва он ки аз бад$ он некиро ботил карда, некие, ки он бадкирдорро бошад, дар изои бутлони некии нек\кирдор ба нек\кор ди~анд. Боз агар нек\коре дигар некии он нек\корро |ор$ гардонад, ~амон бошад му~йии сониро савоб бошад. Пас савоби нек\кори аввал яке дар се бошад ва бадкирдорро ~е| савоб набошад ва онро ба би~ишт ва инро ба д\зах расонанд.

Исмоили Сомон$ ~афт солу да~ мо~ дар Эрон подшо~$ кард ва дар робеъашари сафари санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/XI.907) даргузашт. Аз суханони \ст: “Кун исомиййан ва ло такун изомиййан”*.

Носируддин Муншии Кирмонє*

НАСОИМ-УЛ-АСҐОР МИН ЛАТОИМ-ИЛ-АХБОР[1]

ЗИКРИ ВУЗАРОИ ПОДШО^ОН ВА САЛОТИН, АНОРАЛЛО^У БУР^ОНА^УМ ВА СА&&АЛА БИ-Л-^АСАНОТИ МИЗОНА^УМ*

Аз вузарои давлати Оли Сомон ибтидо карда шуд, чи аввал тоифае аз мулуки ислом, ки дар мамолики Эрон дами исти<лол заданд, эшон буданд. Ва Оли То~ир, ки пеш аз он Хуросону Иро< ва бештаре аз билоди Aлам тасарруф фармуданд, ноибони дарго~и хилофат ва гумоштагони ~азрати имомат буданд. Ва Яъ<уби Лайсу бародараш Амрро, ки бар халифаи ва<т хуру| карданд, пешаву шева ай}р$ ва саълук$ будааст ва аз дорулхилофа ла<абу нуути подшо~$ надошта ва муддати давлаташон низ ба с$ сол нарасид. Бад-он сабаб аз вузарои сомон$ о@оз карда омад.

ВАЗИР АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМ#

Р\и размаи вузарои Aлам ва тарро~и ~уллаи ка~оримаи умам будааст. Ва аввали подшо~они сомон$ - Исмоил ибни А~мад вазорат бар вай та<рир кард* ва дар басти бисоти маъдалат ва рафъи ливои насафат ва тадбири умури мамлакат ва тартиби масоле~и давлат яди байзо намуд. Ва ба воситаи <асди Хумортекини со~иб|айш, ки работи Хумортекин ба ро~и Иро< \ бино кардааст, малик Н\~и Сомон$ ба э~локу <атли \ мисол дод.

Муқаммад ибни Алє ибни Муқаммади Шабонкорає*

МА▪МАЪ-УЛ-АНСОБ[1]

СОМОНИ{Н ТОИФАИ ДУВВУМ АЗ ТАВОИФИ ^АШТГОНА, ЭШОНРО СОМОНИЯ Г[ЯНД ВА ТАХТГО^И ЭШОН ДАР МОВАРОУННА^Р ВА ША^РИ БУХОРО БУД.

Муҳаддамуқум амир Исмоил ибни Ақмади Сомонє

Р\зи сешанбе нимаи рабеъулаввали санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/III.900) дар Бухоро бар тахти аморат нишаст. Ва \ марде одил, мунсиф, худойтарс буд, |авонбахт, ~а<шинос. Ва бо хулафо тари<и мутоваъат сипард$ ва хулафо |ониби \ро азиз доштанд$. Ва \ дар из~ори тоати Бан$ Аббос басе масоъи маш~ур дорад атамлиш (?)* <а~ри эшон буд. Ва \ ~аргиз дами ис}н назад ва пайваста ба @азви куффор маш@ул буд$. Ва ~ашт сол ро}ти подшо~$ барафрохт ва ~амаи Машри< \ро соф$ шуд ба тоати Бан$ Аббос. Ва дар шаби шанбеи ча~оруми сафари санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/XII.907) ба |авори ~а<, |алла ва ало*, пайваст, ра~матулло~и алай~и. Ва ба ~укми вилоят ва виросат ва васо} тахти мулк ба фарзандаш омад - А~мад ибни Исмоил.

АМИР А^МАД ИБНИ ИСМОИЛ

Чун амир Исмоил даргузашт, аркон ва аъ}н ~озир гаштанд ва ба иттифо<и |ум~ури а~олии мамолик муттафи<-ул-лафз ва - л - калима* амир А~мад ибни Исмоилро бар тахт нишонданд ва бар вай ба амир$ ва подшо~$ салом карданд. Ва \ марде беназир

буд ва сирати падар дошт ва адле шомил ва а<ле комил ва марде музаффари |авонбахт буд. Чун муддати амораташ ба шаш сол кашид, |амъе аз умарову хавоссу @уломон бар вай @адре андешиданд ва \ро ша~ид карданд дар |умодиюлохири санаи и~до ва салосумиа (301/1.914). Ва \ро “амири ша~ид” г\янд.

Муқаммад ибни Ховандшоқ ибни Мақмуд маъруф ба Мирхонд*

РАВЗАТ-УС-САФО[1]

ЗИКРИ МУ^ОРАБАИ АМРИ ЛАЙС БО ИСМОИЛ ИБНИ А^МАДИ СОМОН# ВА ГИРИФТОР ШУДАНИ АМР ВА НИ^ОЯТИ КОР ВА МАОЛИ ^ОЛИ [

Чун хабар расид, ки и}лати Мовароунна~р аз Дорулхилофа муфавваз ба Амри Лайс шуда, хидматаш - Му~аммад ибни Бишрро, ки яке аз м\ътамадон, балки ахасси хавосси \ буд, бо сипо~е |аррор ба |анги ~окими он ди}р - Исмоили Сомон$ фиристод. Исмоил аз]ай~ун гузашта, дар баробари мухолифон саффи <итол би}рост. Ва баъд аз ситез Му~аммад ибни Бишр кушта шуд ва лашкараш ин~изом }фта, ба Амр пайвастанд. Амр та~ияи асбоби му~ораба намуд, ки худ ба |анги Исмоил равад. ^арчанд умаро монеъ омаданд, ки масли~ат нест, лашкаре фиристод, муфид наяфтод. Чун Амр ба Балх расид, Исмоил ба \ пай@ом дод, ки ^а<(<), азза ва ало, мамлакате васеъ ба ту арзон$ дошта ва ман тамаъ дар он намекунам ва ба ин сар~ад <аноат кардаам. Акнун тава<<\ъ он аст, ки ин г\ша ба ман гузор$, ки андак |оест. Амр <абул накарда ва аз ро~и Пан|об равон шуд. Исмоил низ дар ~аракат омада, аз об убур кард ва дар баробари хуросони}н биншаст. Ва Амр бо лашкари бис}р на пеш тавонист рафт ва на ма|оли муро|аъат дошт ва ба андак фурсате лашкари}ни \ р\ ба ~азимат ни~оданд ва дар ~ини ин~изом ба Амр гуфтанд: “Масли~ат чунон аст, ки ту аз ро~и беша муро|аъат намо$”. Амр лашкар ба ро~и рост равона карда, худ бар беша даромад ва аспи \ дар гилзоре афтода. Андак нафаре, ки бо \ буданд, хидматашро гузошта рафтанд ва |амоъате аз сипо~и Исмоил аз а<иб расида, \ро бигирифтанд.

Ва дар баъзе таворих мазкур аст, ки Исмоили Сомон$ ба и@во ва та~риси М\ътазиди халифа, ки бо Амри Лайс сафое зи}да надошт, бо да~ ~азор савор, ки аксар рикоб~о ч\бин доштанд, ба азми му~орабаи Амри Лайс аз]ай~ун убур намуда ва Амр бо ~афтод ~азор савори |аррор мутава|е~и \ шуд. Чун дар баро~ам* саф~о рост карданд, аспи Амр, ки ба@оят тунду саркаш буд, дар |авлон омада, \ро ба сафи душман расонид ва бе он ки хуне рехта гардад, Исмоил @олиб гашта. Мардуми Амр р\й ба ~азимат ни~оданд. Ва Амрро дар хайма ма~бус гардониданд. Яке аз фаррошони \ бар Амр гузашт. Амр \ро бихонду гуфт: “]и~ати ман х\рдан$ тартиб кун”. Фаррош ми<доре г\шт ба даст оварда ва дар сатли асп карда, дар зери он оташ афр\хт ва ба талаби ~авои| рафт. Иттифо<ан саге омад ва сар дар сатл карда, ба оташ с\хта, сар ба таъ|ил даровард ва дастаи сатл дар гарданаш афтода медавид ва сатл мебурд. Амр аз мушо~адаи он сурат дар ханда афтод. Яке аз ходимон ба \ гуфт, ки “ч$ |ои ханда аст?” Амр |авоб дод, ки “имр\з бомдод хонсолор ба ман шикоят мекард, ки сесад шутур адавоти матбах мекашанд ва дар за~матанд, шутур зи}да кун, ~ангоми шаб мебинам, ки саге онро ба су~улат мебарад”. Баъзе г\янд, ки чун Амри Лайсро назди Исмоил овард, Исмоил р\яш биб\сид ва гуфт: “Ту бародари азиз$”. Ва хилъате фохир ба \ дода, савганд }д карда, ки: “Туро наран|онам ва азияте ба ту нарасонам”. Ва чун ба |ониби Мовароунна~р муро|аъат кард, \ро бо худ ба ^ирот бурд. Ва баъд аз гирифтор шудани Амри Лайс расуле ба Дорулхилофат фиристода, аз кайфияти ~ол эълом дода. М\ътазиди халифа гуфт: “Ра~мат бар Исмоил ва лаънат бар Амр бод”. Баъд аз ин элчи}н пеши Исмоил фиристод, то Амрро таслими эшон намоянд ва Исмоил \ро ба расулони атабаи хилофат супурд. Ва чун Амрро ба наво~ии Ба@дод расониданд, бар шутуре савор карда, ба ша~р дароварданд. Чун

чашми М\ътазид бар вай афтод, гуфт: “Шукр мар худойро, ки туро ба дасти ман дод ва кифояти шу@ли ту кард”. Он го~ фармуд, то \ро дар ма~басе бидоштанд.

Ва дар ни~ояти ~оли \ ихтилоф аст. Баъзе гуфтаанд, ки М\ътазид дар ~ини вафот сар~ангеро бифиристод, то \ро бикушт. Ва баъзе гуфтаанд, ки дар марази М\ътазид ~е| кас }ди \ накард, то аз гуруснаг$ сипар$ шуд. Ва ривояте он, ки халифа дар ~олати назъ буд, со~иби ~абс чун донист, ки дар он замон М\ътазид ~алок хо~ад шуд, домани исмати худ ба хуни \ на}луд. Чун Муктаф$ бар сарири хилофат мутамаккин гашт аз ~оли Амр пурсид. Гуфтанд: “Зинда аст”. Хуррам шуд, ки бис}р караму нек\$ аз \ дида буд ва мехост, ки дар ивази он мар~амату э~сон ба та<дим расонад. &осими вазир чун донист, ки Муктаф$ нисбат ба Амри Лайс дар ма<оми иноят аст, бино бар адовате, ки ба \ дошт, касон фиристод, то Амрро куштанд. Ва бо Муктаф$ гуфтанд, ки мо чунон пиндоштем, ки Амр дар зумраи а~}ст, чун тафа~~ус кардем, хилофи он зо~ир шуд. Дар “Таърихи Банокат$” мастур аст, ки муддати салтанати \ бисту се сол буд. Ва аз осори Амр мас|иди сиравии(?) Шероз аст*.

ЗИКРИ МУЛУКИ СОМОНИЯ, РА^ИМА^УМУЛЛО^, ВА БА{НИ БАЪЗЕ ДАВЛАТ ВА ^УКУМАТИ ЭШОН ДАР БИЛОДИ ИСЛОМ

Дар насаби Сомон гуфтаанд, ки \ аз авлоди Ба~роми Ч\бин аст ва ибтидои давлати он |амоъат дар замони хилофати Маъмун во<еъ шуд. Муфассали ин му|мал он ки чун Маъмуни халифа дар он овон, ки дар Марв буд, ~укумати Хуросон ва Мовароунна~р ба >ассон ибни Аббод, ки аммзодаи Фазл ибни Са~ли Зурри}сатайн буд, дод, фарзандони Асад ибни Сомонро, ки дар он ~ин ба мулозимати атабаи хилофат ишти@ол менамуданд, ба \ суфориш фармуда гуфт, ки ин |амоъат худовандони насабанд, эшонро амал~ои гаронманд фармо$. Ва Н\~ ибни Асадро волии Самар<анд гардонида, А~мад ибни Асадро ба ~укумати Фар@она фиристод ва Шош ва Усрушана ба Я~} ибни Асад дод. Ва зимоми рат<у фат<и ^иротро дар кафи кифояти Ил}с ибни Асад ни~од. Ва баъд аз он, ки Маъмун >ассонро азл карда, ~укумати Хуросонро ба То~ири Зуляминайн дод, То~ир Оли Сомонро ба ~оли худ гузошт. Чун То~ир вафот }фт ва мансаби \ ба писараш - Тал~а мунта<ил шуд, Маъмун А~мади Аб\холидро ба Хуросону Мовароунна~р фиристод, то ба забту нас<и иморату зироати он вилоят к\шида, аз кайфияти ~укумати Тал~а низ истикшоф намояд. Ма|м\и Бан$ Асад ба хидмати А~мади Аб\холид омада, манзури назари отифати \ гаштанд. Чун мухолифон Фар@онаро аз А~мад ибни Асад интизоъ намуда буданд, А~мади Аб\холид ба он савб лашкар кашида, аъдои динро аз Фар@она берун кард. Ва А~мад ибни Асадро ба дастури соби< бад-он ди}р вол$ гардонида муро|аъат намуда. Баъд аз вафоти Н\~ ибни Асад, Тал~а ибни То~ир Самар<андро ба бародарони \ - Я~} ва А~мад дод. Ва А~мад ба@оят пар~езгору ра~мдилу одилу нек\кор буд. Ва ~афт писар дошт: Наср, Яъ<уб, Я~}, Асад, Исмоил, Ис~о< ва ^амид. Баъд аз чанд го~ А~мад ибни Асад ~укумати Самар<андро ба савобдиди Тал~а ибни То~ир ба писари худ - Наср арзон$ дошт. Фил|умла муддати мадид дар ай}ми давлати То~ир ~укумати Мовароунна~р ба ни}бати эшон мутаали< ба фарзандони Асад ибни Сомон буд. Чун Яъ<уби Лайс хур\| кард ва То~ирия заиф шуданд ва дар шу~ури санаи и~до ва ситтина ва миатайн (261/874-875) М\ътамиди халифа маншури и}лати Мовароунна~р назди Наср ибни А~мади Сомон$ фиристод. Ва \ дар Самар<анд ра~ли и<омат андохта, аз тари<и ни}бат бародари худ - Исмоилро ба Бухоро равон кард. Дар ин асно ми}ни Рофеъ ибни ^арсама, ки дар Хуросон ба<увват шуда буд ва Исмоил ибни А~мад асоси му~аббат муаккад шуда, ба якдигар мукотабот ирсол мекарданд.

Исмоил аз Рофеъ илтимос намуд, ки Хоразмро ба \ ди~ад. Рофеъ мултамаси \ мабзул дошта, аз сари Хоразм даргузашт. Ва |амъе аз хабисон, ки лаънат бар эшон бод, фурсат ёфта, ба самъи Наср расониданд, ки м\|иби му~аббати Исмоил бо Рофеъи

^арсама он аст, ки мехо~ад, ки ба мадади \ туро аз Мовароунна~р берун кунад. Наср аз Исмоил мушавваш гашта, ба та|~изи асбоби Бухоро маш@ул шуд. Ва Исмоил бар ин маън$ иттилоъ }фта, ^амуя ибни Асад ибни Алиро ба Хуросон фиристод, то аз Рофеъ истимдод намояд. Ва ^амуя ба ма<сад расид. Ва Рофеъ ба нафси хеш озими Моваroунна~р шуд. Чун аз Омуя убур намуд, ^амуя андешид, ки Рофеъ ба ин сипо~, ки ~амро~ дорад, метавонад, ки |амеъи мамлакати Моваroунна~рро дар тасарруф оварад ва я~тамил, ки чун Насрро дафъ кунад, Исмоилро бигирад ва бар та<дире, ки мамлакатро ба \ ди~ад, баъд аз он Исмоилро тобеъи Рофеъ бояд буд ва ин маън$ оре азим бошад. Ва ^амуя раъйи худ бар ~алли ин во<еа муфассала гумошта, бо Рофеъ гуфт, ки: "Эй амир, масла~ат он аст, ки саъй намо$, ки ми}ни бародарон мусола~а во<еъ шавад, ки агар дар ма<оми |анг собит<адам бош$, бародарон бо ~ам зимнан иттифо< намоянд ва амирро дар мамлакати бегона малоле расад". Рофеъро тадбири ^амуя мувофи<и мизо| афтод ва расулонро назди Насру Исмоил фиристод, ки сало~ дар сул~ аст. Ва чандон дар он боб мубола@а кард, ки ~ар ду бародар бо ~ам ошт$ карданд ва Рофеъ ба Хуросон бозгашт ва ^амуя кайфияти андеша ва ~илаи худро маърузи Исмоил гардонид. Исмоил шарафи э~мод арзон$ дошт ва \ро ба маротиби ар|манд расонид. Ва чанд го~ миёни Наср ва Исмоил бисоти мусода<ат мума~~ад буд, то боз бо ифсоди муфсидон навардида шуд ва ва~шат ба |ое расид, ки Наср лашкаре |амъ оварда, р\й ба Бухоро ни~од. Ва Исмоил низ ба та|~изи сипо~ <и}м намуда ва дар баробари \ омад. Ва баъд аз му~ораба Исмоил зафар }фт ва Насрро асир карда, назди \ оварданд. Исмоил Насрро бар тахт нишонда, дастб\с кард ва ба мартаба маросими таъзиму тас|ил ба |ой овард, ки Насрро тасаввур шуд, ки Исмоил бо \ исте~зо мекунад. Он го~ Исмоил бародарро бо мулозимон ба та|амулле тамом ба Самар<анд гусел фармуд. Ва дар ~ини видоъ гуфт, ки ман ба ни}бати ту дар Бухоро ба забту рабти умур маш@ул хо~ам буд.

Ва арбоби таворих гуфтаанд, ки Исмоил подшо~и мухаййири каримуттабъ буд. Фузалову уламо дар ай}ми давлати \ муаззаз ва м\~тарам буданд. Ибни Касир г\яд, ки баракати ин тари<~ои хуб муддат~о дар хонадони он бимонд. Г\янд, ки яке аз уламо р\зе ба дидани \ омад ва дар ~ини муро|аъат ~афт <адам мушоямати \ кард. Шаб пай@амбар, саллалло~у алай~и ва оли~и ва салламро ба хоб дид, ки фармуд: "Эй Исмоил, бад-он ~афт <адам, ки мушояти он олим намуд$, ~афт аз ту насли подшо~$ хо~анд кард". Ва чун Наср дар санаи тисъа ва хамсина ва миатайн (259/872-873) вафот }фт, ма|м\и ди}ри Мовароунна~р дар та~ти тасарруфи гумоштагони Исмоил омад. Ва \ бар сабили истибдод ва исти<лол дар ма~оми мамлакат мадхал мекард. Муаррихон аввал касеро аз Оли Сомон, ки дар зумраи подшо~он шумурдаанд - Исмоил буд, чи пеш аз он авлоди Сомон баъзе ба ни}бати То~ир ва бархе ба маншури хулафо дар Мовароунна~р ~укумат мекарданд ва зи}да исти<лоле надоштаанд.

ЗИКРИ САЛТАНАТИ ИСМОИЛ ИБНИ А^МАДИ СОМОН#

Исмоил баъд аз вафоти бародар дар самонина ва миатайн (280/893-894) лашкар ба Туркистон кашида ва падари подшо~и Туркистон ва хотунашро бо да~ ~азор кас асир карда, ба Самар<анд овард. Ва чандон @анимат ба дасти лашкари}ни Исмоил афтод, ки ~ар саворио ба ва<ти <исмат ~азор дир~ам расид ва аспу шутуру г\сфанд дар ~исоб набуд. Баъд аз он Исмоил боз]ай~ун убур намуда, Амри Лайсро бигирифт, чунончи дар <азияи Саффория ра<амзадаи килки ба}н гашт. Дар "Таърихи гузида" мастур аст, ки баъд аз гирифтории Амри Лайс Исмоил ~о|ибе назди \ фиристод ва истимолат дод, ки агар худои таъоло хоста бошад, ман туро аз хашми халифа халос кунам. Амр бар Исмоил офарин карда гуфт: "Медонам, ки маро аз халифа р\и ра~о$ нест". Исмоил он ч$ вазифаи мардиву мурувват аст, бар забон меовард. Ва баъд аз адои ин калимот Амр бозубанде ба ~о|иб дода гуфт, ки хидмати ман ба амир расон

ва биг\й ки: “Мешунавам, ки лашкари ту ба мол э~ти}|и тамом доранд ва дар ин нусха ган|~ои ман ва бародари ман мастур аст. ^амон бе~тар, ки ин амвол ба бандагони ту расад ва м\|иби зинат ва рафо~ияти эшон гардад. Тава<<\ъ аз карами амир он аст, ки кирдори \ мувофи<и гуфтор бошад ва даст аз хуни ман ра~о карда, маро назди халифа фиристад”. ^о|иб ба тасаввури он ки т\~фаи касир пеши амир Исмоил оварда, башшошу хандон бозгашта, маъруз дошт, ки Амри Лайс чунон ва чунин гуфт. Амир Исмоил бонг бар вай зада гуфт: “Бирав ва ин нусхаро ба \ де~ ва биг\й, ки Исмоил мег\яд, ки ту ва бародаратро хазинаву ган| аз ку|о омад, бар ~ама олами}н равшан аст, ки шумо р\йгарбачагонед ва ду-се р\з саодате, ки дар ~а<и<ат айни ша<оват буд, мусоадати шумо карда, дар |а~он исти<лол }фтед ва ба тааддиву |авр амвол ~осил кардед. Мазламае, ки аз он амвол дар гардани шумост, мехо~ед, ки мутаалли< ба ман шавад. Ман аз он мардум нестам, ки ба суханони шумо фирефта гардам ва ма@рур шавам, ми}ни ману ту хуне во<еъ нашуд, ки бар <атли ту мубодарат намоям”.

Ро<ими ~уруф г\яд, ки <авли ^амдулло~и Муставф$ - со~иби “Таърихи гузида” хол$ аз заъфе нест, чи бо ву|уди он ки <оил шуда, ки Амр дар |авоби ~о|иб гуфт, ки маро аз халифа р\и ра~о$ нест, чи гуна та|аввуз тавон кард, ки Амр аз Исмоил илтимос намуда бошад, ки \ро ба хидмати халифа ирсол намояд ва далел бар он, ки ин идоя* аз аввал то ба охир мар|\~ аст, он аст ки хо|а Низомулмулки Т\с$, ра~има~улло~, ки замони \ ба наздик буд ба ай}ми давлати Сомони}н, дар васо}и хеш оварда, ки чун амир Исмоили Сомон$ дар наво~ии Балх бо Амри Лайс му<обил гашт ва, он чунонки маш~ур аст, Амрро бигирифт ва ба тафа~~уси хазоине, ки бо вай буд, маш@ул шуд. Чандон, ки тафа~~ус намуд, асаре аз он зо~ир нагашт ва маълум нашуд, ки а~аде аз о~оди* лашкарро бар он ву<уф буда бошад. Фармуд, то кайфият аз Амр пурсиданд. Гуфт, ки аз а<ориби ман касе буд, Сом ном - мутаа~~иди хазоин. Шояд ки онро ба ^ирот бурда бошад. Чун баъд аз чанд р\з (аз) амир Исмоил ба~ри а~ли ^ирот амон хостанд, эшонро амон дода ва аз ~оли Сом ва хазинаи Амр истеълом намуд. ^е| офарида ахборе накард ва машо~иру |амо~ири баимону мавоси< ва соири ву|\~и тафа~~усу та~<и< аз он мубарро шуданд. Чун он амвол ба даст на}мад ва аксар низ аз ибтидо ба ва|~и (он ки) @анимате ма~фуз нагашта, гуфтанд, ки “ба сало~ ин а<раб аст, ки бар а~ли ша~р та~мил равад”. Маърузи амир Исмоил карданд, ки дар ^ирот ва наво~ии он сад ~азор одами бетараддуд ~астанд. Агар ~ар як ба ду мис<ол зар мусоадат кунанд, дувист ~азор динор бошад ва агар ба як динор мадад намоянд, сад ~азор мис<ол бошад ва бад-ин мабла@ мараммати лашкар тавон кард. Амир Исмоил гуфт: “Чандин ~азор м\ъмину муслимро амон дода бошам ва ба а~ду савганд муаккад гардонида, хилофи он ба ~е| таъвил натавон кард”. Ва ба суръату истеъ|ол аз ^ирот берун омад, то боз он сухан дар ми}н на}варанд ва шайтон тасвиле накунад, ки м\|иби на<си мисо< гардад. Чун ба манзиле нузул намуданд, аъ}ни ~азрат ~амон ~икоят бо амир Исмоил о@оз карда гуфтанд, ки “аз мамлакате, ки му~а<<а< нест, ки дар тасарруф <арор хо~ад гирифт } не, чунин бе истеъдод берун рафтан аз сало~и малик$ мустабъад менамояд”. Амир Исмоил боз ~амон |авоб дода гуфт: “^амон худое, ки аспи Амри Лайсро ба този}наи та<дир пеши ман давонид, <одир аст ба он, ки бе@орату торо|и |амъи мардуми мазлум та~ияи асбоби лашкари ман кунад”. Он |амоъат маъюс аз пеши \ берун омаданд. Ва дар он ~ол канизе аз канизони хоссаи амир Исмоил ~амоиле мурассаъ аз <итъа~ои лаълу }<ут аз гардан берун оварда, болои |ома ни~ода буд ва ба та~оратхона рафта. >аливо|е ба тасаввури он, ки пора~ои г\шт аст, аз ~аво фуруд омада онро даррабуд. Наздикон савор шуданд ва бар асари @аливоқ тохтанд, чун хост, ки фуруд ояд, саворон аз атрофу |авониби \ даромаданд. >аливоқ ~амоил аз михлаб бияфганд. Иттифо<ан баробари чо~е буд, дар он чо~ афтода. Танобе оварданд ва бар камари касе баста, дар чо~ фур\ гузоштанд ва аз он |о ба чо~е дигар ро~ буд, санду<~о бинамуд. Ва он шахс наздики саноди< рафт ва он хизонаи Амри Лайс буд, ки Сом аз Балх гурезонида, бар су~улу |ибол ва тари<е, ки мурури хал< во<еъ набошад, оварда то ~удуди ^ирот ва дар он мавзеъ ихфо карда буд. Ал<исса, он чи аз хизонаи Амри

Лайс ма<сур буд ва он чи бар а~олии ^ирот доия доштанд, ки ~авола доранд, ба азъофи музоъаф зо~ир шуд.

Хо|а Низомулмулк баъд аз эроди ин ~икоят г\яд, ки @араз аз ин та<рир он, ки бар тиб<и а~ду паймон муста<им будан фавоиди мавфуру самароти нома~сур доранд. Г\янд, ки баъд аз ирсоли Амри Лайс ба Ба@дод М\ътазиди халифа |и~ати амир Исмоил хилаъи <имате ва а~кому маношир фиристод ва ~укумати Систон ва Хуросон то Мозандарон ва Рай ва Исфа~он ба вай тафвиз намуд ва \ хилъат~ои халифаро як-як меп\шид ва баъд аз п\шидани ~ар як ду ракъат намоз мегузорид ва чун ма|м\и хилаъ бип\шид, маношири халифаро биб\сид ва шароити таъзим ба |о овард ва ~омили хилъат~о ва а~комро ~афтсад ~азор дир~ам дод.

Ва дар ин асно хабари азимати Му~аммад ибни Зайди Алав$ - со~иби Табаристон ба самъи амир Исмоил расид. Исмоил касе пеши \ фиристода наси~ат кард. Муфид наяфтод. Амир Исмоил Му~аммад ибни ^орунро ба |анги \ фиристод. Му~аммад бо ~окими Табаристон |анг карда @олиб гашт ва Алав$ дар маърака захм х\рд, бо он даргузашт. Му~аммад ибни ^орун ба ни}бати амир Исмоил дар]ур|он ва Табаристон ~оким гашт ва амир Исмоил \ро баъд аз он талаб дошт ва \ тахаллуф намуд, из~ори ис}н карда, ба истидъои мардуми Рай р\й бад-он но~ия ни~ода, бо гумоштаи халифа |анг карда, \ро бо бародаронаш ва писарон бикушт. Муктафии халифа <осиде пеши амир Исмоил фиристода пай@ом дод, ки "забти Рай тааллу< ба ту медорад, дасти тасарруфи писари ^орунро аз он |о к\то~ кун". Амир Исмоил лашкар~о |амъ оварда, мутава||е~и он савб шуд. Чун ба он ~удуд расид, Ибни ^орунро гузошта, ба &азвину Зан|он рафт ва аз он |о ба Табаристон омад. Амир Исмоил Райро мутасарриф шуда, аз он мавзеъ ба &азвин шитофт ва дар он овон бо@от пур аз фавоке~ ва ангур буд. Амир ~укм фармуд, ки ~е| кас пиромуни бо@~о нагардад ва як ман |ав ва як тубраи ко~ ~е| а~аде бе ба~о ва ризои худованд настонад. Ва амир Исмоил ~укумати Рай ба бародарзодаи худ - Аб\соле~ Мансур ибни Ис~о< дод ва Му~аммад ибни Закари} - табиби Роз$ "Китоби Мансур$" ба номи \ навиштааст. Ва вай муддати шаш сол ба ~укумати он вилоят ишти@ол дошт, чун амир Исмоил аз Иро< муро|аъат намуда, ба |ониби Туркистон лашкар кашида ва басе мавозеъ фат~ карда, бо @аноими нома~сура муовадат кард ва дар мунтасафи сафари санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/XI.907) ба фародиси |инон хиромид. Баъд аз вафот \ро "амири моз$" гуфтанд. Ва муддати салтанати амир Исмоил баъд аз ин<ирози ай}ми ~укумати Амри Лайс ~афт сол ва касре буд.

Адолати \ ба ~адде буд, ки навбате ба самъи \ расониданд, ки дар Рай санге, ки зари хиро| ба он вазн мекунанд, зи}да аз санг~ои дигар аст. Амир Исмоил фил~ол элчиро ба Рай равон кард, то санг~оро м\~р карда, ба Бухоро оварад. Ва чун элч$ вориди Рай шуд, мардум мутава~~им шуданд, ки мабодо ба |и~ати шилто<$ омада. Пас санг~оро м\~р карда, бо худ ба |ониби Бухоро бурд, дари девонхона баста, арбоби девон муаттал шуданд. Чун санг ба Бухоро расонид, э~ти}т карданд, аз вазни му<аррара зи}д берун омад. Бифармуд, то зи}датиро ис<от намуда, санги муаддал ба Рай фиристоданд. Ва ~укм фармуд, то ~ар зи}дате, ки дар ай}ми гузашта шуда бошад, дар оянда му|ро доранд.

Г\янд, ки А~мад - писари амир Исмоилро муаллиме буд*. Р\зе муаллим аз А~мад дар хашм шуда, ба ~узури падараш гуфт, ки "баракат ди~од худой туро ва онро, ки ту аз вай пайдо шуда$". Амир Исмоил аз ма|лис берун омада, он муаллимро ато дод, то ~и|обе, ки дошт, зоил гашт.

Навбате пеши амир Исмоил аз ~асабу насаб сухан мерафт. Фармуд, ки "Кун исомиййан ва ло такун изомиййан"*. Мухотаб фа~м накард, амир фармуд, ки фахр бе~тар ба истеъдоди худ кун, на он, ки ба аслу табори ту бузурге буда. Я~} ибни Закари}и Роз$ г\яд, ки р\зе амир Исмоил аз ман пурсид, ки ч$ сабаб буд, ки чун давлати Оли Муъод* мун<ариз гашт ва бо он ки сари эшон @олиб (?) буд, андак чизе, ки аз он |амоъат содир шуда буд, |ор$ монд, бозмондагони эшон мураффа~ул~ол р\згор гузарониданд. Ва Оли То~ир, ки ба адлу карам инсоф доштанд, баъд аз заволи он <авм хайротеву мубарроте, ки аз эшон судур }фта буд,

мундарис гашт ва мунтасибони эшон абтару бад~ол шуданд.]авоб додам, ки чун салтанату и<боли Оли Муъовия ба ни~оят ан|омид, Оли То~ир истило }фтанд. Чун эшон мулуки одили о<ил буданд, хостанд, ки ~ар халале, ки аз Оли Муъод содир шуда буд, ба |уброни он маш@ул шаванд ва ~ар нек\ие, ки аз эшон дар ву|уд омада буд, бо<$ монд. Чун асолате доштанд, риояти хонадон~ои <адим менамуданд. Чун давлати То~ирия ба Саффория, ки беаслу дун~иммат буданд, инти<ол кард, ба му<тазии “ал-аслу ло яхто”* ~амаг$ ~иммат бар та@йири умури соби<у мунтасибони дудмони ~уккоми пешин гумоштанд, то осори эшон мунтамис ва русуми эшон мундарис гашт. Я~} г\яд, ки чун ин сухан гуфтам, амир Исмоил тасди< намуд ва маро сила дода гуфт: “Хотири ман бад-ин |авоби босавоб аз да@да@а~о фори@ гашт”.

Овардаанд, ки чун Наср вафот }фту Исмоил подшо~ шуд, ба дастури соби< абвоби мукотабот нисбат ба }рони ~а<гузорон мафт\~ дошта аз ал<оби эшон калимае кам намекард. Носи~он фармуданд, ки чун ба мартабаи салтанат расид$, ин ~ама тавоз\ъ ~о|ат нест.]авоб дод, ки дар ай}ми азамату шавкат бар худ лозим ва во|иб медонам, ки д\стонро аз мартабаи эшон наяфганам, балки дар <адри он |амоъат бияфзоям, то ихлоси эшон нисбат ба мо зо~ир гардад ва зи}да шавад. Ва ба шукри он, ки худои азза ва ало дара|аи моро рафиъ гардонид, моро низ дар тараффуъи дӯстону як|и~атон бояд кӯшид.

Сайфуддин Ғо■є ибни Низоми Уҳайлє*

ОСОР-УЛ-ВУЗАРО[1]

ДАР ЗИКРИ ВУЗАРОИ ОЛИ СОМОН

Агарчи пештар аз Оли Сомон То~ири Зуляминайн ва Оли Яъ<уби Лайс ва бародараш Амр дар мамолики Эрон дами исти<лол заданд, аммо Оли То~ир гумоштагони дарго~и хилофат буданд ва даъвии салтанат ва исти<лол накарданд. Саффори}н, ки иборат аз Яъ<уб ва Амри Лайс аст, бар хулафо хуру| карданд ва пешаи эшон ай}р$ ва ро~зан$ будааст ва аз дорулхилофат насиб ва маншур надоштаанд ва муддати давлаташон ба с$ сол нарасид. Ва бад-он сабаб аз вузарои Сомони}н ибтидо карда шуд, ки Сомони}н подшо~они мусалмон ва диндор будаанд ва дар мамлакати Эрон ва баъзе аз Т\рон н\~ тан аз эшон салтанат кардаанд. Пойтахти эшон Бухоро будааст, чунонки шоир г\яд:

Н\~ тан буданд Оли Сомон мазкур,
Гашта ба иморати Хуросон маш~ур:
Исмоилеву А~мадеву Насре,
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур*.

Ва дар баъзе таворих овардаанд, ки эшон аз насли Ба~роми Ч\бин будаанд ва муддати салтанати эшон саду бист солу шаш мо~у бист р\з будааст*.

ВАЗИР АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМ#

Аз кибори вузарои А|ам аст ва Исмоил ибни А~мади Сомон$ вазорат бад-\ тафвиз фармуд ва дар рафъи ливои маъдалат ва насафат ва тадбири умури мамлакат ва

тартиби масоле~и давлат би а<са-л-@оят ва-л-имкон* бик\шид ва ба <асди Хумортекини со~иблайш, ки “Работи Хумортекин” дар ро~и Иро< \ бино кардааст, амир Н\~и Сомон$ ба э~лок ва <атли \ мисол дод.

ўиёсуддин ибни Ғумомуддин Ғусайнии Хондамир*

ҒАБИБ-УС-СИЯР[1]

ГУФТОР ДАР БА{НИ ГИРИФТОР ШУДАНИ АМР БА ДАСТИ АМИР ИСМОИЛИ СОМОН# ВА ЗИКРИ КАЙФИЯТИ РЕ^ЛАТИ [АЗ]А^ОНИ ФОН# БА ОЛАМИ]ОВИДОН#

Дар ин боб ду ривоят дар кутуби ас~оби дирояти самти та~рир }фта ва партави э~тимоми фузалои лозимулэ~тиром бар табйини он тофта. Аввал он ки чун Амр ибни Лайс шунид, ки аз мав<ифи хилофат и}лати Моваройунна~р муфавваз ба раъй ва рувияти \ шуд, Му~аммад ибни Бишрро, ки аз лумлаи м\ътамадони хосси \ буд ва ба мазиди та<арруб ихтисос дошт, бо сипо~е ларрор ба истихлоси он ди}р номзад кард. Ва Му~аммад ибни Бишр ба лониби Бухоро на~зат намуд. Ва амир Исмоили Сомон$, ки дар он вало бар мамлакати Моваройунна~р истило }фта буд, аз]ай~ун гузашт ва дар баробари Му~аммад ибни Бишр сафи <итол би}рост. Ва баъд аз карруфар Му~аммад ибни Бишр кушта гашта, лашкараш ин~изом }фт ва Амр ба нафси худ мутаваlle~и ~арби амир Исмоил шуда. Чун ба Балх расид, Исмоили Сомон$ ба \ пай@ом дод, ки “моликулмулк алалитло< мамлакате васеъ ба ту арзон$ дошта ва ман ба ин вилоят <аноат карда, тамаъ дар он намекунам, набояд, ки ту низ бо ман му<овамат намо$ ва ин тарафи обро ба ман гузор$”. Амр ин суханро ба самъи ризо нашнуд ва аз ро~и Панлоб равон шуда. Исмоил низ дар ~аракат омада, аз]ай~ун убур карда, дар баробари хуросони}н биншаст. Ва чун Амр сипо~и бис}р ~амро~ дошт ва маъбар~ои он lo танг буд, на пеш метавонист рафтан ва на муролаъат метавонист кард.

Мисроъ: **Не рои сафар кардану не рКи иҳомат.**

Ва ба андак фурсате сипо~и \ о@ози фирор карда, Амр низ инони азимат ба савби Хуросон инъитоф дод ва дар аснои ро~ асби \ дар гилзоре афтода.]амъе аз сипо~и Моваройунна~р бад-он lo расиданд ва Амрро гирифта, назди амир Исмоил бурданд. Ривояти сон$ он ки Исмоили Сомон$ бино бар мубола@аи М\ътазиди халифа, ки кинаи Амр дар сина дошт, бо да~ ~азор савор, ки рикоби аксари эшон ч\бин буд, ба lанги Амри Лайс аз оби Омуя убур намуд. Ва Амр бо ~афтод ~азор савор ва истеъдоди бис}р дар баробари \ сафорой гашта. Чун овози нафиру садои к\си ~арб$ баромад, асби Амр о@ози тавсан$ кард ва \ро беихти}р ба сафи аъдо расонид. Ва амир Исмоил бе истеъмоли сайфу синон @олиб гашта, Амрро бигирифт ва дар хайма ма~бус гардонид.

На<л аст, ки дар он р\з назари Амр бар яке аз шогирдпешагонаш афтод, ки ба ро~е мерафт ва \ро талабида аз гуруснаг$ шикоят намуд. Шогирдпеша дар~ол <итъаи г\шт ба ~ам расонида, бино бар фи<дони дег онро дар сатли асб андохт ва оташ афр\хта ба талаби ~авоі рафт. Иттифо<ан саге омада, сар дар сатл кард ва да~онаш аз ~арорати ш\рбо с\хта батаъил сар баровард ва дастаи сатл дар гарданаш афтода бидавид. Ва Амр аз мушо~адаи ин сурати бадеъ бихандид. Яке аз ~орисон бар забон оварда, ки “ч$ lои ханда аст?” Амр lавоб дод, ки “имр\з бомдод хонсолори ман шикоят мекард, ки сесад шутуру асб матбахро ба за~мат мекашад, ~оло муло~аза мекунам, ки саге онро ба су~улат мебарад”. Фаътабару } ули - л- абсор*. Дар “Таърихи гузида”* мастур аст, ки чун насими фат~у зафар бар парчами алами амир Исмоил вазиду Амри Лайс ма~бус гардид, амир Исмоил ~олибе lи~ати истимолат назди Амр фиристод ва пай@ом дод, ки “иншоалло~у таъоло, туро пеши халифа

ирсол хо~ам дошт ва саъй хо~ам намуд, ки асари @азаби амирулм\ъминин ба ту нарасад". Амр |авоб дод, ки "~арчанд медонам, ки маро аз сахати М\ътазид на|от мумкин нест, аммо он чи @ояти мардист, амир Исмоил ба |ой меоварад". Ва ко@азе дар ~ам печида аз бозуи худ гушода, ба ~о|иб гуфт, ки "ин нусхаи ган|~ои ману бародари ман аст, ба назари амир Исмоил расон ва аз забони ман илтимос намой, ки ин амволро дар масоле~и лашкари худ сарф кунад ва чунончи пай@ом оварда, даст аз хуни ман ниго~ дошта, маро назди халифа фиристад". Ва чун ~о|иб муфассали кунузи авлоди Лайси Саффорро пеши Исмоил бурд ва илтимоси \ро арз кард, амир Исмоил бонг бар вай зада гуфт: "Бозгард ва ин нусхаро ба \ де~ ва биг\й, ки туву бародаратро ган| аз ку|о бошад, зеро ки шумо дурудгарбачагонед* ва ду се р\зе, ки давлат шуморо мусоадат намуд, даст ба зулму таадд$ бароварда, амволи рао} ва а|азаро ба @айри ~а< тасарруф кардед. Ва ~оло ту мехо~$, ки он мазолимро, ки анд\хта$, дар гардани ман кун$ ва ~ол он ки ман ~амчунон касе нестам, ки ба тамаъи музахрафоти дунявия мазолими туро бар гардан гирам. Аммо он илтимоси дигар мабзул аст, зеро ки маро бар ту ~а<<и хун нест, ки туро <асос кунам ва чунончи ваъда кардаам, назди халифа мефиристам". ^о|иб бозгашта муфассали ган|ро ба Амр боздода, суханони амир Исмоилро бад-\ расонид. Дар "Равзат-ус-сафо"* мастур аст, ки чун М\ътазиди халифа аз гирифтории Амри Лайс ву<уф }фт, расулон пеши амир Исмоили Сомон$ фиристод ва Амрро талабида ва Исмоил \ро ба |ониби Ба@дод гусел карда. Чун элчи}ни дорулхилофа Амрро наздики Ба@дод расониданд, бино бар фармоне, ки аз М\ътазид бад - эшон расид, \ро бар шутуре нишонданд ва ба Доруссалом дароварданд. Ва чун чашми М\ътазид бар Амр афтод, гуфт: "Шукр он худойро, ки туро ба дасти ман гирифтор сохт ва кифояти шу@ли ту кард". Он го~ фармуд, ки ба ма~басе бурданд. Ва дар ни~ояти кори Амр ми}ни муаррихон ихтилоф аст. А<идаи зумрае он, ки М\ътазид дар ва<те ки ба сакароти мавт гирифтор буд, сар~анге фиристод, то \ро бикушт. Ва маз~аби фир<ае он, ки дар ва<ти марази М\ътазид ~е| кас }ди Амр накард ва \ дар ма~бас аз гуруснаг$ бимурд. Ва тоифае гуфтаанд, ки М\ътазид дар ва<ти вафот амири ~арасро ба <атли Амр маъмур гардонида буд. Ва чун \ медонист, ки ~амон ла~за мемирад, домани исмати худро ба хуни \ мулаввас насохт. Ва баъд аз он ки Муктаф$ бар маснади и}лат нишаст, бино бар му~аббате, ки бо Амр дошт, пурсид, ки "~олаш чист?" Гуфтанд: "Дар <айди ~а}т аст". Из~ори башошат намуда. &осими вазир донист, ки агар Амр зинда монад, манзури назари иноияти халифа хо~ад гашт ва бино бар адовате, ки бо вай дошт, <осиди <атли \ шуда м\ътамаде фиристод, то корашро ба итмом расонид. Ва ба Муктаф$ гуфт, ки "мо мепиндоштем, ки Амр дар зумраи а~} аст, аммо ~оло чунон зо~ир гашт, ки му~имми \ аз ва~м гузашта". Валло~у аълам би ~а<ои<-ил-умур ва ~ува алимун би зот-ис-судур*.

ЗИКРИ САЛТАНАТИ ТО^ИР ИБНИ АМР ИБНИ ЛАЙСИ САФФОР ВА БА{НИ МУ]МАЛЕ АЗ И&БОЛУ ИДБОРИ БАЪЗЕ ДИГАР АЗ ОН ^УККОМИ ЗАВИЙЮЛЭЪТИБОР

Чун акобиру аъ}ни Систон аз гирифтории Амр ибни Лайс ву<уф }фтанд, То~ир ибни Му~аммад ибни Амрро бар сарири подшо~$ нишонданд. Ва \ дар санаи тисъа ва самонина ва миатайн (289/901-902) лашкар ба Форс кашида омили халифаро аз он вилоят ихро| намуд ва азми тасхири А~воз фармуд, аммо <абл аз он ки бар мамлакат тамаккун }бад, бино бар мактубе, ки аз назди амир Исмоили Сомон$ ба вай расид, ба Систон бозгашта ба ~амон вилоят <онеъ гардид. Ва ба ривояти Ибни]авз$*, халифаи Ба@дод бино бар илтимоси Исмоили Сомон$ баъзе аз вило}ти маврусии То~ир ибни Му~аммадро ба вай бозгузошт. Ва дар санаи салоса ва тисъина ва миатайн (293/905-906) Сангар$ - @уломи Амр ибни Лайс бар То~ир хуру| намуда, ми}ни эшон му~ораба иттифо< афтод ва Сангар$ @олиб омада То~иру бародараш - Яъ<убро асир сохт ва ба дорулхилофа фиристод. Ва баъд аз ин<изоъи ай}ми

~укумати То~ир бародари дигараш - Муаддал ва амзодааш - Лайс ибни Ал$ ибни Лайс чанд р\з карруфаре карданд, аммо ~е| кадом ба подшо~$ нарасиданд. Ва ~укумати мулки Нимр\з ба нуввоби дарбори Сомони}н тааллу< гирифт. Ва дар санаи салосумиа (300/912-913), ки А~мад ибни Исмоили Сомон$ подшо~ буд, Амр ибни Яъ<уб ибни Му~аммад ибни Амр ибни Лайси Саффор ба иттифо<и |амъе аз хавори|и Систон хур\| намуд ва Мансур ибни Ис~о<и Сомониро, ки дору@аи он вилоят буд, гирифта му<айяд гардонид. Ва А~мад ибни Исмоил ^усайн ибни Алии Марврудиро ба дафъи \ номзад гардонид. Ва ^усайн бар Амр ибни Яъ<уб @олиб омад. Ва \ бо яке аз нуввобаш, ки мула<<аб ба “Ибни Саффор” буд, гурехта ба Бухоро рафт. Ва навбати дигар он мамлакат ба ~авзаи девони Сомони}н даромад ва то замони зу~ури Халаф ибни А~мад нав-карони он подшо~они нофизфармон дар мулки Нимр\з рояти ~укумат меафрохтанд...

...Ва Халаф дар замони салтанати Мансур ибни Н\~и Сомон$ хур\| намуда зимоми и}лати вилояти Нимр\з ба <абзаи и<тидор даровард. Ва \ ~окиме буд ба адлу инсоф мавсуф ва ба вуфури илму фазл маъруф ва дар боби тарбияти уламову фузало масоъии |амила мабзул медошт ва ас~оби шеъру иншоро аз мавойиди инъому э~сони худ ма~рум намегузошт. Аммо бо ву|уди ин сифоти писандида ба адами ра~м ва <асовати <алб маш~ур буд ба масобае, ки ду писари худро ба дасти худ дар ай}ми ~укумат <атл намуд. Ва Халаф дар санаи хамсина ва салосумиа (350/961-962) ба ~а| рафта, То~ир ибни ^усайнро дар Систон ноиби хеш сохт. Ва шарбати ра}сат мизо|и То~ирро хушгувор омада. Баъд аз муро|аъат Халаф ба Бухоро рафта аз Мансур ибни Н\~и Сомон$ истимдод фармуд ва бо лашкаре |аррор р\й ба Систон оварда. То~ир ибни ^усайн ба <алъаи Исфизор гурехт ва Халаф ба Систон даромада. Сипо~и Моваруннa~р ба масокини худ бозгаштанд ва То~ир хабари муро|аъати эшон шунида, алами азимат ба |ониби Систон барафрохт. Ва Халаф бори дигар ба Бухоро рафта мадад талабид. Ва Мансур тоифае аз |унуд ба нусрати \ маъмур гардонид ва Халаф му<зиюлмаром бозгашт. Ва <абл аз вусули \ ба ~удуди Систон То~ир даргузашт ва писараш - ^усайн <оимма<ом шуд. Ва ^усайн аз муро|аъати Халаф хабар }фта дар ша~р та~ассун намуд. Ва Халаф Систонро му~осара карда, аз тарафайн |амъе касир кушта гашта. Ва о<ибатуламр ^усайн осори инкисор бар ва|аноти р\згори худ мушо~ада намуда, арзадоште назди Мансури Сомон$ фиристод ва амон талабид. Ва нишони Мансур дар он боб ба Халаф расида, ^усайн аз Систон берун омад ва ба савби Бухоро шитофт. Ва Халаф дар он мулк мутамаккин шуд. Ва баъд аз ва<оеъи мазкура Халафро бо салотини сомон$ ва мулуки Да}лима ва >азнавия мухолафоту му~одасот даст дод, чунончи дар зимни <азо}и он подшо~они нофизфармон ишорате ба он хо~ад рафт...

ЗИКРИ ШАММАЕ АЗ А^ВОЛИ МАБОДИИ МУЛУКИ СОМОН# ТО ЗАМОНИ]УЛУСИ ЭШОН БАР МАСНАДИ]А^ОНБОН#

Ба иттифо<и муаррихон, насаби Сомон, ки мулуки Сомония ба вай мансубанд, ба Ба~роми Ч\бин мепайваст. Ва падари Сомон ба сабаби навоиби р\згор ва масоиби лайлу на~ор чанд го~ сорбони яке аз аъ}н буд, аммо Сомонро бино бар улувви ~иммат сар ба он кор фуруд на}мад ва пой дар водии ай}р$ ва <атъи тари< ни~ода. Чун андак шавкате пайдо кард, ша~ри Шошро дар та~ти тасарруф овард. Ва дар замони Маъмуни халифа валади Сомон - Асад бо ча~ор писар ба Марв шитофта, манзури назари иноят гашт. Ва Асад дар Марв фавт шуда. Дар ва<те ки Маъмун азимати Доруссалом - Ба@дод намуд, и}лати мамолики Хуросону Моваруннa~рро ба >ассон ибни Аббод, ки аммзодаи Фазл ибни Са~ли Зурра}сатайн буд, тафвиз фармуд. Ва \ро гуфт, ки авлоди Асадро ба маносиби ар|манд сарфароз созад. >ассон бар тиб<и фармон Н\~ ибни Асадро волии Самар<анд гардонид ва А~мад ибни Асадро ба иморати Фар@она фиристод ва Шошу Усрушанаро ба Я~} ибни Асад

мусаллам дошт ва Ил}с ибни Асадро либоси ~укумати ^ирот п\шонид. Ва баъд аз азли >ассон ~ар кас, ки ~окими ^уросон шуд, авлоди Асадро аз маносиби мазкура маъзул накард. Ва дар замони иморати Тал~а ибни То~ири Зуляминайн Н\~ ибни Асад ба чанги гурги а|ал гирифтор гашта, Тал~а зимоми Самар<андро дар кафи кифояти бародаронаш - Я~}ву А~мад ни~од. Ва ин А~мад марде буд ба@оят пар~езкору адолатшиор ва ~афт писар дошт: Наср, Яъ<уб, Я~}, Асад, Исмоил, Ис~о<, ^амид. Ва чун А~мад ибни Асад р\зе чанд дар Самар<анд ба лавозими и}лат пардохт, тари<и инзиво ихти}р карда, он шу@лро ба валади худ - Наср бозгузошт. Ва баъд аз хуру|и Яъ<уб ибни Лайси Саффор ва ин<изои ай}ми и<боли То~ирия М\ътамиди халифа мисоли ра}сати вилояти Моваруннa~р ба номи Наср ибни А~мад <алам$ карда ирсол дошт. Ва Наср дар Самар<анд ра~ли и<омат андохта бародари худ - Исмоилро дар Бухоро ~оким сохт. Ва дар ва<те ки Исмоил ба ни}бати бародар дар Бухоро ~укумат менамуд, Рофеъ ибни ^арсама дар Хуросон хуру| карда, ми}ни \ ва Исмоил ба воситаи омадшуди суфаро асоси му~аббат муаккад гашт. Хабисе ба самъи Наср расонид, м\|иби д\стии Исмоилу Рофеъ ибни ^арсама он аст, ки ба имдоди \ туро аз Моваруннa~р ихро| намояд. Ва Наср ин суханро бовар карда |и~ати му~орабаи бародар ба тартиби асбоби лашкар маш@ул гашт. Ва Исмоил бар ин маън$ иттилоъ }фта ^амуя номеро назди Рофеъ фиристод ва аз \ истимдод намуда. Рофеъ ба нафси худ р\й ба Моваруннa~р оварда чун аз оби Омуя убур намуд, ^амуя андешид, ки ~ар го~ Рофеъ Самар<андро мус-тахлас гардонад, э~тимоли <ариб дорад, ки Исмоилро низ дар Бухоро нагузорад. Ло|арам дар хилвате ба Рофеъ гуфт: “Эй амир, масла~ати ту дар он аст, ки ба юмни э~тимоми ту ми}ни бародарон тари<аи сул~у сафо маръ$ бошад, ч$ агар ту дар ма<оми му~ораба суботи <адам намо$, имкон дорад, ки эшон зимнан бо ~ам иттифо< намуда, <асди ту кунанд”. Ва ин сухан муассир афтода, Рофеъ элчи}н пеши Насру Исмоил фиристод ва дар боби мусола~а он <адар мубола@а кард, ки эшон дар ма<оми ошт$ омаданд. Он го~ Рофеъ ба Хуросон бозгашта, ^амуя назди Исмоил рафт ва тадбире, ки андешида буд, маъруз дошт. Ва Исмоил \ро та~син намуда маносиби ар|манд сарфароз гардонид. Ва баъд аз муро|аъати Рофеъ р\зе чанд ми}ни бародарон тари<и сул~у сафо маслук буда, навбати дигар бино бар ифсоди муфсидон @убори низоъ иртифоъ }фт ва дар ин карат му~им(м) ба му~ораба ан|омид ва Исмоил @олиб гардид ва лашкари}ни Бухоро Насрро асир карда пеши \ оварданд. Ва Исмоил аз камоли саломати нафсу @ояти ~усни хул< дар э~тироми бародари бузургтар к\шида, \ро бар тахт нишонд ва дасташро б\сида, он ми<дор таъзим кард, ки Наср гумон бурд, ки Исмоил бо вай тамасхур мекунад. Он го~ бародарро яро< дода ба тарафи Самар-<анд гусел фармуд ва дар ва<ти видоъ ба вай гуфт, ки “ман ба дастури пештар ба ни}бати ту дар Бухоро ~оким хо~ам буд”. Ва дар авохири санаи тисъа ва сабъина ва миатайн (279/893) Наср вафот }фта, салтанати тамоми билоди Моваруннa~р аз р\и исти<лол тааллу< ба амир Исмоил гирифт. Ва амир Исмоил аввали мулуки Сомония аст ва мулуки Сомония н\~ нафар буданд. Ва муддати салтанати эшон саду да~ солу касре имтидод }фт, чунончи мубайян мегардад.

ЗИКРИ]А^ОНБОНИИ АМИР ИСМОИЛИ СОМОН#

Орифони фазоили нафсон$ ва во<ифони камолоти инсон$ овардаанд, ки амир Исмоили Сомон$ ба вуфури адлу э~сон ва шумули базлу имтинон ба аксар салотини |алилул<адр шарафи тар|е~у тафзил дошт. Ва дар ай}ми салтанат рояти насафат ва раъиятпарвар$ ва аъломи саховату мар~аматгустар$ меафрошт ва дар риояти хавотири д\стони <адим шароити э~тимом ба та<дим мерасонид ва аз тарфе~и а~воли ас~оби фазлу камол дар ~е| ~ол аз худ ба та<сир роз$ намегардид. Ва амир Исмоил баъд аз фавти бародар афсари исти<лол бар сар ни~ода, дар санаи самонина ва миатайн (280/893-894) бо лашкари зафарасар мутава|ле~и Туркистон гашт ва подшо~и турконро бо хотунаш асир карда. Дар он сафар чандон @анимат ба дасти бухори}н афтод, ки аз ~адди ~исобу шумор даргузашт. Ва дар санаи сабъа ва

самонина ва миатайн (287/900), чунончи саб< зикр }фт, му~имми Амри Лайсро ба файсал расонид. Он го~ маншури ~укумати вило}ти Моваруннa~ру Хуросону Систону Мозандарону Раю Исфа~он аз Дорулхилофа ба вай расид. Ва амир Исмоил баъд аз асри Амри Лайс муддати ~афт соли дигар дар @ояти и<бол ба сар бурд ва дар мунтасафи сафари санаи хамса ва тисъина ва миатайн (295/XI.907) р\й ба олами у<бо овард. Муддати ~а}таш шаст сол ва вазираш Абулфазли Балъам$ буд. Ва килки та<дир баъд аз фавт ла<абашро “амири моз$” та~рир намуд.

ГУФТОР ДАР БА{НИ ШАММАЕ АЗ ^ОЛОТИ АМИР ИСМОИЛ ВА ЗИКРИ БАЪЗЕ АЗ ^ИКО{Т, КИ МУХБИР АСТ АЗ ВУФУРИ АДЛИ ОН ПОДШО^И БЕАДИЛ

^азрати махдуми ма@фиратинтимо дар китоби ифодатинтисоби “Равзат-ус-сафо” он ривоятро, ки соби<ан дар боби “Ган|номаи Амри Лайс” аз “Таърихи гузида” на<л карда шуд, тазъиф намудаанд. Ва дар ва<ти и<омати далел бар заъфи он <исса ин ~икоятро аз васо}и Хо|а Низомулмулки Т\с$, ра~има~улло~*, сабт фармудаанд, ки чун Амр ибни Лайс асири пан|аи та<дир шуд, амир Исмоил дар тафа~~уси хазоине, ки ~амро~ дошт, шароити мубола@а ба |ой овард. Ва чун мутла<ан надонист, ки он амвол ку|ост, кас назди Амр фиристода пурсид, ки “хазоини ту ч$ шуд?”. Амр |авоб дод, ки “яке аз хешони ман, ки Сом ном дорад, мутаа~~иди забти хазина буд, метавонад, ки онро ба ^ирот бурда бошад”. Ва амир Исмоил мутава||е~и ^ирот гашта. Сокинони он балда амон хостанд ва амир Исмоил эшонро амон дода, аз ~оли Сом ва амволи Амр истифсор намуд. ^арчанд дар он боб э~тимом фармуд, хабаре на}фт ва ~ол он ки лашкари}ни \ дар камоли усрат ав<от мегузарониданд. Бино бар он баъзе аз махсусон маъруз доштанд, ки дар ^ироту булукот, бетараддуд, сад ~азор нафар и<омат доранд. Агар ~ар кас ба як мис<ол } ду мис<ол зар лашкарро мадад кунад, он <адар мол ~осил шавад, ки сипо~ аз фа<ру фо<а на|от }банд. Амир Исмоил гуфт, ки “мо лавозими а~ду паймон дар ми}н оварда, ин мардумро амон додаем, акнун ба кадом таъвил аз эшон чизе тамаъ кунем”. Ва ба таъ|или тамом к\ч фармуд, ки мабодо ба васовиси ша}тин, |инну инс амре, ки мусталзами на<зи мисо< бошад, во<еъ шавад. Ва чун дар манзили аввал нузул карданд, карати дигар умаро ~амон суханро дар ми}н оварданд. Амир Исмоил фармуд, ки “худое, ки асби Амри Лайс ба този}наи та<дир пеши ман давонид, <одир аст бар ин ки бе шикастани а~д та~ияи асбоби сипо~и ман кунад”. Дар хилоли ин а~вол канизаке аз канизакони хоссаи ша~ри}ри адолатшиор гарданбанде, ки мурассаъ буд ба <итъа~ои лаъл, аз гардан берун карда, бар мавзеъе муртафеъ ни~оду ба му~имме маш@ул гашт. >аливозе <итъа~ои лаълро г\штпора~о пиндошта даррабуд. Ва баъзе аз туркон савор шуда, ба ~ар |ониб, ки мушгир дар парвоз буд, метохтанд. Ба ~асби иттифо< ~амоил аз михлабу чанколи @аливоз |удо шуда, дар чо~е аз чо~~ои корез афтод ва |и~ати берун овардани он касе ба чо~ рафта. Аз он |о ба чо~е дигар ро~ буд ва санду<~о менамуд. Ва он шахс наздик ба он саноди< шитофта дид, ки ~ама мамлу аз зару гав~ар аст. Он худ хизонаи Амри Лайс буд, ки Сом дар он макон пин~он сохта буд. Бил|умла, ба воситаи риояти ~усни а~ду паймон ба азъофи музоъаф он ч$ аз мутаваттинони ^ирот ба вусул расид$, ба дасти лашкари}ни амир Исмоил даромад.

Байт:

Аз \~даи а~д агар бурун ояд мард,
Аз ~ар ч$ гумон бар$, фузун ояд мард.

На<л аст, ки амир Исмоил Му~аммад ибни ^орунро ба ни}бати хеш дар]ур|ону Табаристон ~оким гардонид ва баъд аз чанд го~ \ро талабида. Му~аммад итоат нанамуд, балки ливои мухолафат муртафеъ сохта, р\й ба Рай оварду гумоштаи Муктафии халифаро бо бародару писараш <атл кард. Амир Исмоил бо сипо~и вофир ба савби Рай дар ~аракат омада. Му~аммад ибни ^орун ба &азвин гурехт ва амир

Исмоил \ро тао<уб намуда. Му~аммад р\й ба |ониби Табаристон овард. Ба си~~ат расида, ки дар ва<те ки амир Исмоил ба &азвин даромад, бо@от аз фавоке~у ангур пур буд, аммо аз @ояти адолати \ ~е| лашкар$ дасти тасарруф ба тарафи меваи касе дароз натавонист кард. Ва амир Исмоил ~укумати Райро ба бародарзодаи худ - Аб\соле~ Мансур ибни Ис~о< дод. Ва \ муддати шаш сол дар он мамлакат ба и<бол гузаронид. Ва Му~аммад ибни Закари}и табиб китоби "Мансур$"-ро* ба номи \ тамом кард. Ва амир Исмоил баъд аз он ки аз Иро< муро|аъат намуд ва ба Бухоро расид, лашкар ба Туркистон кашида, баъзе аз он вило}тро мафту~ гардонид ва солиман @ониман* ба Бухоро бозгашт. Дар "Равзат-ус-сафо" мастур аст, ки адолат амир Исмоил он дара|а дошт, ки навбате шунид, ки санги Рай, ки зари хиро|ро ба он вазн мекунанд, аз санг~ои дигар зи}да аст. ^амон ла~за элч$ ба Рай фиристод, то санг~ои он мамлакатро м\~р карда ба Бухоро оварад. Ва чун тафа~~ус намуд ва донист, ки он санг зи}да аст, ишорат фармуд, то зи}датиро ис<от намуданд ва санги муаддалро ба Рай ирсол дошт ва гуфт, то он ч$ дар санавоти соби<а ба воситаи тафовути санг аз раоё зиёда берун омада, дар моли санавоти оянда бар эшон ~исоб намоянд.

ўиёсуддин ибни Ғумомуддин Ғусайнии Хондамир

ДАСТУР-УЛ-ВУЗАРО*[1]

ЗИКРИ ВУЗАРОИ САЛОТИНИ СОМОНИЯ

Насаби мулуки сомон$, ки дар Мовароунна~ру Хуросон мутасаддии амри |а~онбон$ буданд, ба Ба~роми Ч\бин мерасад ва аз эшон н\~ нафар ба мартабаи баланди салтанат фоиз гаштанд ва муддати 102 сол ва касре замони давлати он тоифа <арор }фт.

Асомии эшон ин аст:

1) Исмоил ибни А~мади Сомон$.
2) А~мад ибни Исмоил.
3) Наср ибни А~мад.
4) Н\~ ибни Наср.
5) Абдулмалик ибни Н\~.
6) Мансур ибни Н\~ ибни Наср.
7) Н\~ ибни Мансур ибни Н\~.
8) Мансур ибни Н\~ ибни Мансур.
9) Абдулмалик ибни Н\~ ибни Мансур.

Ва он чи аз а~воли вузарои эшон ба вузу~ пайваста ин аст, ки навишта мешавад:

АБУЛФАЗЛИ БАЛЪАМ#

Дар замони подшо~и беадил - амир Исмоил мутасаддии вазорат гашт ва камо янба@$* аз \~даи он амри хатир берун омада, дар ай}ми давлати амир Н\~ ба воситаи <асди Хумортекин мутава||е~и хулди барин шуд.

ўиёсуддин ибни Ғумомуддин Ғусайнии Хондамир

МАОСИР-УЛ-МУЛУК[1*]

АМР ИБНИ ЛАЙС

Амр ибни Лайс баъд аз фавти бародар мутасаддии амри салтанат гашт. Дар авохири ай}ми давлати Амр амир Исмоили Сомон$ ба нияти кишварситон$ аз оби Омуя убур карда, Амрро исти<бол намуд ва дар наво~ии &уббатулисломи Балх тало<ии фари<айн даст дода, Амр дар сарпан|аи та<дир асиру дастгир шуд.

На<л аст, ки дар он р\зе чашми Амр аз ма~бас бар яке аз фаррошон афтод, ки ба му~имме мерафт. [ро талабида гуфт, ки "|и~ати ман ми<доре таъом пайдо кун". Фаррош <итъае г\шт ба даст оварда, онро дар сатли об андохту оташ барафр\хт ва ба талаби ~авои| тава||\~ намуд. Иттифо<о саге омада сар дар сатл карда, да~онаш та~аммули ш\рбои |\шон на}варда, ба суръати ~ар ч$ тамомтар сар бароварда ва дастаи сатл дар гарданаш афтода медавид ва сатлро мебурд. Амр аз мушо~адаи ин ~ол хандон гашта. Яке аз ~орисон гуфт: "Ч$ ма~алли ханда аст?" Амр |авоб дод, ки "имр\з сабо~ хонсолори ман мегуфт, ки сесад шутури борбардор адавоти матбахи манро ба за~мат мекашад ва ~оло мебинам, ки саге онро ба су~улат мебарад...".

СОМОНИ{Н

Сомони}н н\~ нафар буданд ва муддати саду ду солу касре замони давлати эшон имтидод }фт. Аввал мин~ум*:

АМИР ИСМОИЛ

[подшо~е буд ба сифати насафату адолат мавсуф ва ба ма~осини ахло<у макорими одоб маъруф.

Дар васо}и Хо|а Низомулмулки Т\с$ мастур аст*, ки чун амир Исмоил бар Амри Лайс зафар }фт, ба тафа~~уси хазоине, ки Амр ~амро~ дошт, ишти@ол фармуд ва ~арчанд шароити тафтиш ба |ой оварда, маълум нашуд, ки он амвол ку|ост? Ло|арам, аз Амр истифсор намуданд. Амр гуфт: "Шахсе аз хешони ман - Сом ном - мутаа~~иди хазина буд, я~тамил, ки онро ба ^ирот бурда бошад". Амир Исмоил ба балдаи фохираи ^ирот рафта, ~арчанд аз ~оли Сому хизона истеълом фармуд, фоидае бар он мутараттиб нагашт. Бино бар ин фалокату усрате тамом ба а~воли мута|аннида ро~ }фт. Аркони давлату аъ}ни ~азрат ба арзи он подшо~и оли~иммат расониданд, ки масли~ат он аст, ки чизе бар мутаваттини ^ирот та~мил намоем, то лашкари}н мураффа~у осуда гарданд. Амир Исмоил та|визи ин маън$ накарда фармуд, ки "мардумеро, ки амон дода бошем, акнун ба ч$ таъвил аз эшон зар талаб дорем?". Ва ба суръати ~ар ч$ тамомтар нидои ра~ил дардод, то дигар он сухан дар ми}н на}яд ва ба тасвилоти шайтон$ амре, ки м\|иби на<зи паймон бошад, содир нагардад. Чун дар манзиле нузул карданд, боз умаро ~амон ~адисро иъода намуда гуфтанд: "Ша~ре, ки маълум нест, ки дар тасарруфи мо <арор хо~ад гирифт } на, чунин беяро< берун рафтан муносиб наменамояд". Амир Исмоил гуфт, ки "он худое, ки асби Амри Лайсро ба този}наи <азо ба тарафи ман давонида, \ро асири сарпан|аи та<дир гардонид, <одир аст бар он ки бе @орату торо| та~ияи асбоби сипо~и ман кунад".

Дар хилоли ин а~вол канизаке аз канизони хоси амир Исмоил ~амоиле, ки ба <итаъоти лаълу }<ут тарсеъ }фта буд, аз гардан берун карда бар зери |ома ни~оду худ ба му~имме маш@ул шуд. Ного~ мушгире ба тасаввури он ки он ~амоил му|ассам аз г\шпора~о аст, аз ~аво даромада ~амоилро даррабуд. Баъзе аз наздикон савор шуданду ба |ониби @аливоқ равон гаштанд. Мушгир чун майл кард, ки фуруд ояд, саворон аз атрофу |авониби \ даррасиданд ва @аливоқ ~амоилро бияфканд. Ба ~асби иттифо< он гарданбанд дар чо~е аз чо~~ои корезе, ки дар баробар буд, афтод ва чун касе |и~ати ахзи ~амоил ба |о~ рафт, дид, ки аз он чо~ ба чо~е дигар ро~ аст ва санду<~о менамояд. Ло|арам, ба |ониби саноди< шитофт. Он худ хизонаи Амри Лайс буд, ки Сом дар он макон пин~он карда буд. Бил|умла ба азъофи музоъафи он ч$ дар

хизонаи ха}л махзун доштанд, ки аз а~олии ^ирот бигиранд, ба воситаи риояти а~ду паймон ба ~усул мавсул шуд.

Г\янд, ки навбате пеши амир Исмоил аз ~асабу насаб сухане мегузашт. Фармуд, ки "кун исомиййан ва ло такун изомиййан". Мурод аз ин калимот он аст, ки фахр ба ~унару истеъдоди худ кун, на ба он ки дар силсилаи насаби ту бузурге буда. Баъд аз он ки амир Исмоил ба ри}зи ризвон хиромид, писараш - амир А~мад бар тахти салтанат нишаст. Ва чун \ ша~ид гашт, валадаш - Наср фармонравои аном шуд.

"озє Ақмад ибни Муқаммади ўаффории Кошонє*

ТАЪРИХИ НИГОРИСТОН[1]

...Г\янд, дар рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн (287/900)* амир Исмоили Сомон$ ба та~рики М\ътазиди аббос$ бо дувозда~ ~азор савор, ки рикоби эшон аксар аз ч\б буд, ба |анги Амри Лайс, ки дар он ва<т ~аштод ~азор савори |аррор дошт, омада. Чун р\зи сешанбе нимаи ша~ри мазкур тасвияи суфуф даст дода, к\си |анг фур\ к\фтанд, аспи Амри Лайс о@ози боз$ карда, саркаш$ намуд ва инон аз дасташ рабуда, дар дам \ро ба сафи аъдо расонид ва бе он ки |анге во<еъ шавад, ба му|арради овози табле он навъи лашкар мун~азим гардида. Ва Амри Лайсро дар хаймае ма~бус сохтанд.

Бе мадади Амри Зайд, чун ту ба як чашмзахм,
Лашкари чун к\~ро кас, ба худо, кам шикаст.

Яке аз фаррошони \ дар ~авол$ гузашт. Амр \ро хоста гуфт: "Барои ман х\рдан$ тадбир кун". Фаррош <адре г\шт дар сатле андохта ме|\шонид, дар он асно ба талаби ~авои| рафта буд. Саге хост, ки онро даррабояд, да~анаш с\хта, сарро ба таъ|ил берун оварда, дастаи сатл дар гарданаш афтода медавид ва сатлро мебурд. Амри Лайс бихандид, муваккалон гуфтанд: "Ч$ |ои ханда аст"?.

Байт:

Ханда, ки аз дил нагшояд гире~,
Гиря аз он хандаи бева<т бе~.

Гуфт: "Сабо~и ~амин р\з хонсолор ба воситаи <иллати уштури матбах, бо он ки сесад нафар буд, ба шикоят пеши ман омада буд, акнун саге ба осон$ мебарад, ч$ гуна бар беэътибории дун} нахандам?!".

Мисраъ: **Ки ойини |а~он, го~е чунин бошад.**

...Овардаанд, ки нахустин касе, ки аз Сомон бар тахти сарвар$ нишаст, сарвари |алил амир Исмоил аст. Ва \ подшо~ест мутахалли< ба ахло<и карима. Ва аз |умлаи ахло<и мурзиаш он ки дар мабодии ~ол аз <ибали бародари бузургтараш, ки Наср ном дошт, ~окими баъзе вило}ти Бухоро буд ва ойини адолатро шиори худ сохта. Рао}и атроф майл ба раъиятии \ намуда, мамлакати \ ба@оят ободон шуд. Ош\гарон фасод ми}ни бародарон ба |ое расониданд, ки <осиди |они якдигар гаштанд. Наср аз Самар<анд бо асокир аз сари та<айюзу интибо~ дасти эътисом дар фитрок ва мо ан-насру илло мин инди - л - ло~* ба му<обала шитофт. Ал<исса, аз <илу <ол ба |идолу <итол ан|омида, му~им аз те@и забон ба те@у синон расида, дар хилоли ~арбу зарб лашкари Наср ма@луб гардид ва хидматаш "явма язурру-л-маръу мин ахи~и"* амал намуда, дар аснои фирор ба дасти яке аз лашкари}ни амир Исмоил афтода. [ро даст баста, назди Исмоил оварданд. ^амагиро аз дуру наздик эъти<од он буд, ки дар дам ба <атлаш мерасонад, аммо он малики малаксират аз он |о, ки камоли саломати нафсу покии тинат дошт, аз асп ба зер давида, рону рикоби Насрро биб\сид, чунонки

Насрро гумон он шуд, ки исте~зою тамасхур мекунад. Баъд аз он |и~ати \ хаймаву борго~е тартиб намуда, дар баробари хонаи худ \ро фуруд овард.

...Дар ~ине, ки амир Исмоил мутава||е~и дафъи Амри Лайс буд, гузараш бар к\чае аз бо@~ои ^ирот афтода. Дар к\ча дарахте пурсеб дид, ки аз девор сар ба ро~ ни~ода. Амир шахсеро бар он дошт, ки муло~аза намояд, ки касе о} осебе бад-он дарахт мерасонад } на? Аз фарти адолат |умлаг$ лашкар аз он ро~ гузаштанд ва а~аде аз он себе начид.

Назм:

Посат фур\ нишонад аз хок шохи савлат,
^ифзат ниго~ дорад бар об на<ши хотам.

Амир чун бар ин хабир гашт, шукри ило~$ ба та<дим расонида, дил дар зафар баст.

Ґикмат: Подшо~ чун р\дхонаи бузург асту аркони давлат чун |\й~ое, ки аз он муншаъиб шуда. Чунонки таъму ранги оби р\д бошад, |\й~оро низ чунон бошад. Пас бар подшо~ во|иб аст сирати писандида доштан, то дигарон низ сирати нек\ гиранд.

Г\янд, Му~аммади ^оруни Сурх$*, ки аз |ониби амир Исмоил ~окими]ур|он буд, саркаш$ намуд. Амир мутава||е~и дафъи \ гашта, Му~аммад аз \ бигурехт. Амир \ро то &азвин тао<уб намуда, дар ма~алле, ки ба &азвин расид, ~ангоми иртифоъот буд ва дар он иртифоъот шох~ову мева~ои раз-фаровон. Лашкари}наш х\шаи ангуре аз касе талаб накарданд ва фа<ат го~е ба зар мехариданд.

Ґикмат: Тамаъ аз |умлаи офот аст, зеро ми}наи он ва маъдалат мунофот аст.

Байт:

^ар киро дил ба адл шуд моил,
Тамаъ аз моли хал<, г\, бигсил,
Тамаъу адл оташу обанд,
^ар ду як |о <арор кай }банд?

Чун Амри Лайс ба дасти амир Исмоил гирифтор омад, амир аз @ояти макрамат яке аз му<аррабонашро ба пурсиши \ фиристода ва умедвораш намуд. Амр низ дар баробари он алтоф ко@азпорае аз бозуи худ боз карда, ба он кас дод, ки “ин ган|, ки дар ай}ми салтанати ман ва бародарам анд\хтаем, мехо~ам, ки дар <адами амир исор кунам”. ^о|иб онро гирифта, ба таъ|ил назди амир Исмоил оварда ~а<и<ат бознамуд. Амир бонг бар \ зада гуфт: “Бирав ва ин нусхаро бад-\ бозде~ ва биг\й: “Мехо~$ бар хирад аз вай пеш$ гир$? Туву бародаратро ган| ку|о омад?]а~они}нро маълум аст, ки шумо р\йгарбачагонед, ба мусоидат замона чанд р\зе шуморо баркашид ва ба тааддиву татовул моли база~у мискин |амъ кардед. Акнун мехо~$, ки мазламае, ки аз он~о бар гардани шумост, бар гардани ман андоз$?”.

...Ба самъи амир Исмоил расид, ки дар Рай санге, ки бад-он хиро| аз рао} мегиранд, зи}да аз санги маъмул аст. Бино бар ин чапару элч$ ба Рай равон дошт. Чун ба ~аволии Рай расид, мардум да@да@а карданд, ки мабодо мутазаммини макр\~е бошад. Он шахс ба ша~р даромад, санг-~оро дар киса ни~ода, сар ба м\~р карда, ~амро~и худ ба Бухоро бурд. Чун зи}датии санг зо~ир шуд, ~укм ба ис<оти зи}датии он намуда, санги муаддалро ба Рай ирсол дошт ва ~укм фармуд, ки омили он |о зи}дате, ки дар санавот гирифта, аз хар|и ояндаи эшон кам кунад. Ва аз суханони ~аким Суюн - |адди модарии Афлотун аст. **Ґикмат:** Бе~тар чизе, ки арбоби ~укму фармон бар он <удрат }банд, чашонидани за~ри си}сат аст ва ~аловати тахфифи маунат аз раъият. Умед, ки ба ~амин шеваи мурзия ~окими р\зи ~исоб ва мизон ба м\иби ваъдаи карима фааммо ман са<улат мавозину~у фа ~ува фи ийшатин розиятин* |ои он амири маъдалатойинро дар фародиси |инон намуда бошад. Ва дар

ин шак нест, ки пай@амбари акрам (с) фармуда, ки адл-ус-соати хайрун мин ибодат-ис-сабъина санатин*.

Назм:

Адл кун з-он, ки дар вилояти адл,
Дари пай@амбар$ занад одил.

Аз суханони подшо~ Ан\шервони одил аст.

Ғикмат: Адл ган|ест, чандон ки аз он бештар хар| кун$, бештар шавад ва саодати дорайн афзояд. Ва зулм чандон ки камтар хар| кун$, камтар ~осил гардад.

...Баъзе г\янд, амир Исмоил баъд аз он ки Амри Лайсро гирифта ба ^ирот омад, а~олии он |о амон хостанд, бидод. Чун асокир аз ибтидой тава||\~ ба @анимате ма~зуз нагашта буданд, ло|арам тангиву усрат даст дода, парешонии тамом ро~ }фта буд ва аз мардуми ^ирот низ имдоде во<еъ нашуд. Аъ}ни давлат маъруз доштанд, ки дар ин ша~ру вилоят сад ~азор кас хо~ад буд. Агар ~ар як ба ду мис<ол зар мадад кунад, дувист ~азор мис<ол ва агар як мис<ол - сад ~азор мис<ол мешавад ва бад-ин <адар мараммати а~воли лашкар метавон кард. Амир гуфт: “Мо чандин ~азор м\ъминро амон додаем ва хилоф аз р\и шаръу мурувват дур аст”.

Байт:

^аст кофир зи сирати нек\,
Маз~ари файзу фазли раббон$.
^ар киро нест ~усни а~ду вафо,
^аст дур аз ра~и мусалмон$.

Ва дар он ла~за аз ^ирот равон гашт, то дигар он суханро иъода накунанд, ки м\|иби на<зи а~д гардад. Чун ба манзили аввал нузул карданд, аъ}ни дарго~ ба дастур он суханро иъода карданд ва гуфтанд: “Аз мамлакате, ки маълум нест, ки дар тасарруфи мо хо~ад монд, боз чунин бе истеъдод берун омадан аз сало~и малик$ дур менамояд”. Амир гуфт: “Худое, ки аспи Амрро ба този}наи та<дир пеши ман давонид, <одир аст, ки бе на<зи а~д та~ияи лашкари мо кунад”. Он |амоъат маъюс аз пеши \ бархост. Му<орини ин ~ол канизе аз хоссони амир дар он хона даромада ~амоиле, ки мурассаъ ба чанд дона }<ути сероб буд, аз гардан берун карда, бар болои рахт~о ни~од. Кало@е дар гузор буд. Ба тасаввури он ки васл~ои г\шт аст, онро даррабуд.]ондорон савор шуда, бар асари он метохтанд. Чун хост, ки фуруд ояд, саворон расиданд. ^амоил аз мин<ори \ |удо гашта бияфтоду ба |о~е, ки дар му~озии он буд, фур\ шуд. Касеро дар чо~ фиристоданд, аз он |о ба |ои дигар ро~ буд. Чун рафтанд, санду<~о диданд, ки бинамуд, |умла аз зари сурху сафед ва он худ аз хизонаи Амр буда, ки (Сом) ва <авми \ аз |ангго~ гурезонда, то ~удуди ^ирот оварда дар тарафе, ки мазури хал< дар он |о кам во<еъ шуд$, пин~он сохта буданд. Ал<исса, он ч$ мехостанд, ки бар а~олии ^ирот та~мил кунанд, азъофи он ба даст омад.

Назм:

Ч$ ган|~о, ки ни~оданд, дигаре бардошт,
Ч$ ран|~о, ки кашиданд, дигаре осуд.

АбКбакр Аҳмад ибни Муҳаммад ал-Ғамадонє маъруф ба Ибни Фаҳеҳ*

МУХТАСАРИ “КИТОБ-УЛ-БУЛДОН”[1]

Дар соли 284 (897м.) М\ътазид Билло~ ба Амр ибни Лайси Саффор нома навишт ва \ро ба |анги Рофеъ (ибни ^арсама) фармон дод, чун бидонист, ки Рофеъ ба Му~аммад ибни Зайд гароиш дорад ва <атли М\ътамиду ба маснади хилофат нишастани М\ътазидро напазируфта. Амр ба Хуросон рафт ва дар набард бо Рофеъ ~илае ба кор бурда, \ро мун~азим гардонид. Рофеъ дар наздикии Хоразм ба даст афтода ва кушта шуд ва сарашро ба Мадинатуссалом (Ба@дод) фиристоданд*. Хуросон ба мулки Саффор мул~а< гардид.

Дар соли 285 (898м.) М\ътазид ба Амр ибни Лайси Саффор маншур фиристод, ки дар он Исмоил ибни А~мадро аз ~окимият маъзул ва амораташро ба \ арзон$ фармуда буд. ^амин гуна маншурро \ ба Исмоил низ фиристод. Ва Саффор бар зидди Исмоил лашкар кашид. Он~о дар но~ияе байни Нисо ва Абевард ба ~ам барх\рданд. Миёнашон куштори бузурге р\й дод. Пас ~ар яке аз он~о бо лашкари бо<имондааш ба кишвари худ баргашт*.

Чун соли 287 (900м.) даромад, Исмоил о~анги Саффор кард ва \ро, ки бо сад ~азор лашкар дар ша~ри Балх буд, му~осира намуд. Пас Саффор ба набарди Исмоил омад ва ва<те ки он~о бо ~ам р\ ба р\ шуданд, саворони Саффор пароканда гаштанд. Худи \ бо |амоъате аз ву|\~и лашкараш асир афтод ва ба Самар<анд ва аз он |о ба Ба@дод фиристода шуд*.

Хабари ин во<еъот ба Му~аммад ибни Зайд расид. Дил дар Гургон бубаст ва бо <асди истилои он сомон равон гашт ва дар он |ой фуруд омад. Исмоил Му~аммад ибни ^орунро ба с\и \ фиристод. Он~о дар наздикии Гургон ба корзор шуданд. Му~аммад ибни Зайд ма@луб шуд ва ёронаш осеб диданд. Ва \ро дар кашокаши сипо~ кушта ёфтанд. Фарзандаш - Зайд асир шуд. Ин ба р\зи одина, пан|уми шавволи соли 287 (900м.) буд.

...Ва аз шигифти~ои туркон сангрезае аст, ки ба василаи он борону барф истидъо кунанд, чун онро бихо~анд. Ин амр дар назди туркон маш~ур аст ва касе аз он~о онро инкор намекунад. Ва он сангреза тан~о дар назди шо~и та@аз@уз аст ва шо~они дигари атрок онро надоранд. Г\янд, ки он~о онро дар кишвари тул\ъи офтоб аз о~увон ба даст овардаанд. О~увоне, ки дар он |о буданд, ба воситаи он худро аз тобиши офтоб п\шида медоштанд.

Исмоил ибни А~мад ~икоят кардааст, ки турк~о, ва<те бо \ ба пайкор омадаанд, аз он сангреза мадад |устаанд ва он сармое овардааст, ки он ба лашкариёни \ то ба охир асар кардааст. Исмоил ба дарго~и худо тазарр\ъ ва зор$ кардааст. Пас худованд таъсири сарморо аз лашкар ма~в карда ва Исмоил бар эшон пир\з гаштааст*.

АбКаъфар Муҳаммад ибни арири Табарє

“ТАЪРИХ УР-РУСУЛ ВА-Л-МУЛУК”[1]

Соли дусаду ҳафтоду нКҳум (279/892-893)

... Дар ин сол хабари вафоти Наср ибни А~мад расид ва кореро, ки дар он с\и р\ди Балх ба \~даи \ буд, бародараш Исмоил ибни А~мад ба зимма гирифт.

Соли дусаду ҳаштодум (280/893-894)

... Дар ин сол хабар расид, ки Исмоил ибни А~мад ба |анги ди}ри турк рафт ва, чунонки гуфтаанд, ша~ри подшо~ашонро фат~ карда, \ро ~амро~и занаш - Хотун ва

наздики да~ ~азор кас асир гирифт, бис}р кас аз он~оро кушт, чорпоёни зиёд ба @анимат гирифт, ки ми<дори он бешумор буд. ^ар савори мусалмон ~ангоми та<сими @анимат ~азор дир~ам гирифт.*

Соли дусаду қаштоду панҷум (285/898)

... ^афт р\з монда аз мо~и му~аррами ин сол ба |амоате аз ~о|иёни Хуросон дар дарбори М\ътазид маншур дар бораи таъйини Амр ибни Лайси Саффор бар аморати он с\и р\ди Балх ва бар канор кардани Исмоил ибни А~мад аз он ма<ом хонда шуд.

Соли дусаду қаштоду қафтум (287/900)

... Дар р\зи ча~оршанбе, пан| р\з монда буд аз |умодиюлаввал, ~амон тавре ки зикр шудааст, номае ба султон расид, ки Исмоил ибни А~мад Амри Саффорро асир гирифта, урдуго~и \ро ба @орат додааст*. Хабари Амр ва Исмоил чунон буд, ки Амр аз султон аморати Моваройунна~рро хоста буд. Султон он аморат ба \ дод ва ва<те ки \ дар Нишопур му<им буд, ба \ хилъат~о ва парчами аморати Моваройунна~рро равон кард. Амр ба му~орибаи Исмоил ибни А~мад баромад. Исмоил ибни А~мад ба \ навишт, ки “ту |а~оне па~новар дар даст дор$, дар дасти ман тан~о Моваройунна~р аст ва ман дар як марз ~астам. Ба он ч$ дар даст дор$, <онеъ бош ва маро бигзор, ки дар ин марз бимонам.” Амр инро напазируфт. Ва<те ба \ аз р\ди Балх ва маша<<ати убур аз он сухан карданд, гуфт: “Агар хо~ам, ки бо ~амҳён~ои мол он р\дро пур кунам ва аз он гузарам, метавонам.”

Ва<те Исмоил аз бозгашти Амр навмед шуд, касонеро, ки бо \ буданд, бо бумиён ва де~<онон |амъ оварда ва аз р\д ба самти @арб$ гузашт. Амр дар Балх фуруд омад. Исмоил атрофи \ро бигрифт ва \ дар му~осира бимонд. Пас Амр аз он ч$ карда буд, пушаймон шуд ва, чунонки зикр кардаанд, хостори |удо$ шуд, аммо Исмоил инро аз \ напазируфт.

Дар байни он~о чандон набарде нарафта буд, ки Амр ма@луб гардид ва фирор кард. Дар ро~и худ ба бешазоре расид. Ба \ гуфтанд, ки ро~ наздиктар аст. Ба ~ама ~амро~они хеш гуфт: “Бо ро~и ошкор биравед.” Худ бо гур\~и андак бирафт ва вориди бешазор гардид. Аспаш дар гил фур\ рафт ва бияфтод. Дар кори худ чорае надошт. Он~ое, ки бо \ буданд, бирафтанд ва ба \ тава||\~ накарданд. Ёрони Исмоил омаданд ва \ро асир гирифтанд.

Ва<те М\ътазид аз кори Амр ва Исмоил хабар ёфт, \, чунон ки зикр кардаанд, Исмоилро ситоиш ва Амрро нак\~иш кард.

ЗИКРИ ХАБАРИ МУ^АММАД ИБНИ ЗАЙДИ АЛАВ#

Пан| р\з монда аз шаввол ба султон хабар расид, ки Му~аммад ибни Зайди Алав$ кушта шуд.

Зикри хабари кушта шудани К

Овардаанд: Ва<те Му~аммад ибни Зайд хабар ёфт, ки Исмоил ибни А~мад Амр ибни Лайсро ба асир$ гирифтааст, бо лашкаре анб\~ ба с\и Хуросон равон шуд ва хост, ки онро ба тасарруфи худ дарорад, зеро чунин мепиндошт, ки <аламрави Исмоил ибни А~мад аз он ч$ дар айёми аморати Амр ибни Лайси Саффор буд, та|овуз намекунад ва касе \ро аз Хуросон бознамедорад, чун Амр асир шуда буд ва султон омиле он |о надошт. Ва<те ба Гургон расид ва он |о муста<ар шуд, Исмоил ба \ нома навишт ва хо~иш кард, ки ба Табаристон баргардад ва Гургонро бо \ вогузорад. Аммо Ибни Зайд инро рад кард. Чунонки ба ман гуфтаанд, Исмоил хост якеро ба номи Му~аммад ибни ^орун, ки дар айёми аморати Рофеъ ибни ^арсама бар Хуросон ноиби вай буд, аз |ониби худ ба |анги Му~аммад ибни Зайд бифиристад.

[ин масъулиятро <абул кард. Исмоил lамъе бисёр аз мардон ва сипо~иёни худро ба \ бипайваст ва \ро ба lанги Ибни Зайд равон кард. Му~аммад ибни ^орун ба с\и Ибни Зайд ~аракат кард. Он~о дар назди Гургон ба ~ам вох\рданд ва lанги шадиде карданд. Лашкари Му~аммад ибни ^орун ба ~азимат дучор шуд. Пас аз ин, ва<те ки саф~ои алавиён дар~ам рехта буд, Му~аммад ибни ^орун бозгашт ва сипо~и Му~аммад ибни Зайд дучори ма@лубият гардида, р\ ба фирор ни~оданд ва, чунонки гуфтаанд, бисёр кас аз он~о кушта шуд. Ибни Зайд чанд зарба х\рд ва писараш - Зайд асир шуд. Му~аммад ибни ^орун \рдуго~и \ро ба тасарруфи худ овард. Пас аз чанд р\зи ин во<еа Му~аммад ибни Зайд дар асари зарба~ое, ки ба \ расида буд, вафот кард ва ба дари Гургон дафн шуд. Писари вай - Зайдро ба назди Исмоил ибни А~мад бурданд ва Му~аммад ибни ^орун ба Табаристон рафт.

Соли дусаду қаштоду қаштум (288/900-901)

... Дар о@ози lумодиюлаввали ин сол Абдулло~ ибни Фат~, ки ба назди Исмоил ибни А~мад фиристода шуда буд, ~амро~и Ашнос - @уломи Исмоил, Амр ибни Лайсро ба Ба@дод оварданд. Ба ман гуфтанд, ки Исмоил ибни А~мад ба Амр ~а<<и интихобро байни асир монданаш дар назди Исмоил ва ё фиристода шуданаш ба дарбори амирулм\ъминин дода буд. Амр фиристоданашро баргузид ва Исмоил \ро фиристод.

Чунонки гуфтаанд, ду р\з рафта аз lумодиюлохир номаи со~иби бариди А~воз расид. Дар он омада буд, ки Исмоил ибни А~мад ба То~ир ибни Му~аммад ибни Амр нома навишта ва ба \ хабар дода буд, ки султон \ро (яъне Исмоилро) бар Систон гумошта ва дастур дода, ки ба он lо равад. Аз ин р\ ба с\и То~ир ба Форс меравад, то бо вай набард кунад ва он го~ ба Систон равад. То~ир низ ба набард баромад ва ба писари амми хеш, ки бо сипо~и худ дар Аррalон му<им буд, нома навишта, дастур дод, ки бо ~амро~они худ ба Форс ба назди вай баргардад.

...Дар ин сол М\ътазид @уломи худ - Бадрро волии Форс таъйин кард ва амр дод, ки ба он lо ~аракат кунад. Н\~ р\з рафта аз lумодиюлохир \ро хилъат дод ва lамоате аз сардоронро ба \ пайваст. Бадр бо гур\~е азим аз сипо~иён ва @уломон ба Форс ~аракат кард.

...Да~ р\з рафта аз lумодиюлохири ин сол Абдулло~ ибни Фат~ ва Ашнос - @уломи Исмоил ибни А~мад аз lониби М\ътазид бо хилъат~о ба с\и Исмоил ибни А~мад ибни Сомон рафтанд ва як шутур, тоl ва шамшере аз тилло, ки бо гав~ар~о пероста буд, ~амчунин ~адя~ои дигар ва се ~азор дир~амро ба \ бурданд, ки ба яке аз сипо~~ои Хуросон та<сим кунад ва онро ба Систон - ба lанги ёрони То~ир ибни Му~аммад ибни Амр фиристад. Гуфтаанд: Моле, ки М\ътазид ба Исмоил фиристод, да~ ~азор дир~ам буд, ки <исмате аз онро аз Ба@дод фиристод ва дар бораи <исмати бо<имонда ба омилони]абал навишт ва эшонро дастур дод, ки онро ба фиристодагон бипардозанд. Ва дар раlаби ~амин сол Бадр - @уломи М\ътазид ба lое расид, ки наздики сарзамини Форс буд ва касони То~ир ибни Му~аммад ибни Амр, ки дар Форс буданд, аз он lо берун шуданд. ^амро~они Бадр вориди Форс шуданд ва омилони вай дар он lо хирol гирифтанд.

Соли дусаду қаштоду нКқум (289/901-902)

... Дар раlаби ин сол, ча~ор р\з монда аз он хабар омад, ки lамоате аз а~ли Рай бо Му~аммад ибни ^орун, ки Исмоил ибни А~мад \ро пас аз куштани Му~аммад ибни Зайди Алав$ волии Табаристон карда буд, мукотаба кардаанд ва аз \ хостаанд, ки ба Рай ояд, то \ро ба ша~р дароранд, зеро [куртумуши турк - волии эшон, чунонки гуфтаанд, бо он~о рафтори бад доштааст. Му~аммад ибни ^орун бо [куртумуш lанг кард,\ро ма@луб гардонид ва бикушт. ^амчунин ду писари \ро бо яке аз сардорони султон, ки Абрун ном дошт ва бародари Ке@лу@ буд, ба <атл расонид. Пас аз ин Му~аммад ибни ^орун вориди Рай шуд ва бар он тасаллут ёфт.

... Аз |умлаи ~аводиси сол он буд, ки н\~ р\з монда аз шаъбони ин сол номае аз Исмоил ибни А~мад - фармонравои Хуросон ба султон расид дар бораи хабари набарде, ки миёни одамони \ ва Ибни]астони Дайлам$ дар Табаристон во<еъ гардида буд ва ёрони вай Ибни]астонро ба ~азимат дучор карда буданд. Номаи Исмоил дар ин бора дар ду мас|иди |омеъи Ба@дод хонда шуд.

... Дар ин сол дар Рай миёни Исмоил ибни А~мад ва Му~аммад ибни ^орун набарде р\й дод. Чунонки гуфтаанд, дар он ва<т Ибни ^орун наздик ба ~ашт ~азор нафар аскар дошт. Му~аммад ибни ^орун ма@луб гардид ва пешопеши*... ёрони хеш рафт. Наздик ба ~азор кас аз ёронаш аз паси \ ба с\и Дайлам равон шуданд. Му~аммад ибни ^орун ба Дайлам дохил шуд ва дар он |о пано~ бурд. Исмоил ибни А~мад ба Рай ворид шуд. Чунонки гуфтаанд, та<рибан ~азор кас аз лашкариёни Му~аммад ибни ^орун, ки ба ~азимат дучор шуда буданд, ба дари султон рафтанд.

Соли дусаду навадум (290/902-903)

Аз |умлаи ~одисоти сол он буд, ки ду р\з рафта аз му~аррами ин сол Муктаф$ расулеро ~амро~и Абдулло~ ибни Фат~ бо хилъат, фармони вилоятдории Рай ва ~адя~ое ба назди Исмоил ибни А~мад фиристод.

Соли дусаду наваду якум (291/903-904)

... Се р\з монда аз ра|аб дар ду мас|иди Мадинатуссалом номаи Исмоил ибни А~мад, ки аз Хуросон расида буд, <ироат шуд. Дар нома омада буд, ки туркон бо лашкаре азим ва |амъе бисёр <асди мусалмонон кардаанд ва дар урдуго~ашон ~афтсад <уббаи турк$ буд, ки тан~о хосси сарони турк аст. Исмоил яке аз сардорони худро бо сипо~е, ки ба \ пайваста буд, фиристод ва мардумро ба ёр$ даъват кард. Мардуми бисёр аз ихтиёриён даъвати \ро пазируфтанд. Суб~го~он он~о ба туркон дарафтоданд. Бисёр кас аз турк~о кушта шуд, бо<имондагон ба ~азимат дучор шуданд. Урдуго~и туркон ба @орат рафт. Мусалмонон ба саломат ва бо @аноим ба мавзеъи худ баргаштанд*.

Соли дусаду наваду панъум (295/907-908)

Дар ин сол, дар мо~и сафар, ча~орда~ р\з рафта аз он Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад - омили Хуросон ва Мовароунна~р вафот кард ва писараш - А~мад ибни Исмоил |онишини падар шуд ва кор~ои вайро ба \~да гирифт. Чунонки гуфтаанд, ча~ор р\з рафта аз мо~и рабеъулохир Муктаф$ биншаст ва бо дасти худ парчаме баст ва онро ба То~ир ибни Ал$ ибни Вазир супурд ва \ро хилъат дода, амр кард, ки парчамро ба назди А~мад ибни Исмоил барад.

АбКисқоҳ Иброқим ибни Муқаммади Форсии Истахрє*

МАМОЛИК ВА МАСОЛИК[1]

ДИЁРИ ПОРС

ЁД КАРДАНИ ТАБА&ОТ ВА МАНСАБИ МАРДУМ БА ФОРС

Ва аз мулуки Порс касоне, ки дар он |о ~оким буданд ва аз Порс набуданд, аввал Оли Сомонанд - аз фарзандони Ба~ром* ва Ба~ром аз Ардашери Хура* буд ва дар Рай мутаваттин ва му<им буд$. Баъд аз он бор карданд ба мухосамат ва му<оталати атрок ва <асди Балх кард ва гур\~и атрокро мутафарри< гардонид ва дар авомиру наво~$ ва ~аллу а<д азим шуд ва шавкату <уввати \ @олиб гашт, то он го~, ки Кисро* дар нафс ва мулк бо вай хиёнат кард ва ба му~орабати \ дар нафсу мол <асд кард. Ва Кисро м\~то| ва муфта<ар шуд, ки ба малики Рум эътизод ва муъованат талабад ва мамлакату салтанати худро тарк г\яд то он го~, ки дар |авор ва истиъонати \ мутамаккин шуд. То ва<те ки малики Рум бо вай а~д бишикаст ва зикру ~икоёти \ дар кутуб~о мутаввал ва мушарра~ гуфта меояд.

Ва Оли Сомон аз фарзандони \ буданд ва эшон мулуки Моваройунна~р буданд$. Ва на~ри Балх, ки ба]ай~ун маъруф аст ва он ч$ дар наво~$ ва атрофи он, та~ти тасарруфи эшон буд ва аморат ва салтанат эшонро ба мерос меафтод. То он го~, ки ба Исмоил ибни А~мад ибни Асад на<л афтод, <авоид ва аркони адл мума~~ад ва мушайяд гардонид, то мулки \ро тамкине ва <ароре ~ар ч$ тамомтар ва муста~камтар пазируфт. То ~ар ч$ бар М\ътазид Билло~-амирулм\ъминин бо вуфури <увват ва шавкат ва ~ишам ва хидам фат~ ва <абзи он душвор буд$, бар вай осон шуд ва ~арчи мутафарри< буд, |амъ кард. То тамомати Хуросон ва Моваройунна~р ва]ур|он ва Табаристон ва &умис ва Рай ва &азвин ва Аб~ар ва Зан|онро дар та~ти ~укм овард.

Ва аз акосира* як шахси тан~оро чандин мамолик мусаххар ва та~ти ~укм набудааст ва бо ин чандин мамолик, ки \ро буд, бо атрок мухосамат ва |анг пайваст ва эшонро хору ма<~ур гардонид, то <уввату ~айбат ва дабдабаву ~ашамату азамати \ ба ~удуди Син расида буд. Ва мулуки атрок аз \ бо хавфу тарс буданд$, то чунон шуд, ки он ч$ бар тарафи ислом буд аз ша~р~ои туркон, мисли дорулислом шуда буд. Баъд аз вафоти \ А~мад ибни Исмоил, ки писари \ буд, дар мамлакат му<им шуд ва <авоиди аркони давлат дар айёми давлати \ мушайяд ва мума~~ад гашт ва фат~и Си|истон, агарчи бо тамомати ~укком душх(в)ор ва муъзил буд, бар вай осон ва муяссар шуд. Ва бо<$, ки аз си|зиён монда буданд, эшонро ма~<ур ва махзул гардонид ва аз адлу ~усни назар бар раоё ва камоли шаф<ат чандон ки ма<дарати \ буд, саъйи бале@ намуд, чунонки осори ~укм ва адлу сиёсати \ дар офо< мунташир ва зо~ир гашт. Ва баъд аз он Наср ибни А~мад, ки бандаи амирулм\ъминин буд, молик шуд ва <уввату шавкат ва маъдалат ва нусрати \ ба ма<оме расид, ки ~е| лашкару ~ишам ва умарову салотин лашкари \ро муориз ва му<обил намешуд. Ва ~ар к$ бо вай дар му~орабат мув|а~а намуд$, албатта \ро ~ойиб ва ма<~ур кард$ ва то айёми ~аёти \ буд, дар давлат ~аргиз ~е| кас бар вай музаффар ва <одир нашуд...

МОВАРОУННА^Р

... Ва ~оким ва @олиб дар ин и<лим ва тамомати Хуросон Оли Сомон буданд ва эшон аз фарзандони Ба~роми Ч\бин аст. Ва ~икояти \ дар <уввату шавкат дар замонаи худ беназир буд ва дар кутуби ахбор эшонро ш\~рате ~ар ч$ тамомтар аст.

Ва мисли он асбоб дар мамлакати ислом ~е| мулкеро |онибе мунеътар ва иддату созу олати ~арб ва шавкату азамату камоли асбоб чун малики ин и<лимро нест.

]и~ат он ки дар тамомати ислом ~e| лашкаре нест, ки аз як мавзеъ бошанд ва дар миёна <аробату мувосалат бошад, чунонки агар эшонро за~мате расад, р\й бозгардидан набошад ва |ону танро базли якдигар кунанд.

Валекин ~ар якро аз тарафе ва г\шае меоваранд ва чун аз он кор фори@ шуданд, ~ар кас ба мавзеъи худ на<л мекунанд. Ва агар дар му~орабат эшонро осебе расад, ~ар кас ро~и худ гиранд ва сар берун баранд ва ~e| чиз эшонро монеъ нашавад. Ва ин гур\~ ~аргиз дар ~одисот аз якдигар мутафарри< нашаванд ва якдигарро му~офазат мекунанд ва тамомати эшон бандагони дир~амхаридаанд ва он ч$ аз насли эшон таволуд карда бошад. Ва @айр аз дир~амхаридагон касоне бошанд, ки хона ва ватани эшон пайдо ва асл$ мебошанд ва чун касе аз ин гур\~ вафот меёбад, аз фарзандони \ |амоате ба |ои \ мерасанд ва ~аргиз аз адади он лашкар камтар намешавад. Ва дар во<еъа ва ~одиса, ки бо якдигар мусо~иб ва мурофи< шаванд, албатта, ба ~e| гуна аз якдигар мустабид ва мутафарри< нашаванд, то он го~ ки дигарбора ба мавзеъи худ бозмерасанд. ^аргиз гурехтан ва пушт кардан эшонро одат ва самт намебошад ва ~амчунон ки русуми дуздони лашкару ша~нагони ша~р~о бошад, он гур\~ дар мамолик мунта<ил нашаванд.

Ва дар баъзе аз айёми мозия бандае аз они Исмоил ибни А~мад, ра~има~улло~, дар ва<ти фитнаи Абдулло~ ибни М\ътаз дар он замон, ки аз А~мад ибни Исмоил, ра~има~улло~, гурехта буд, аз Хуросон берун омад ва озими тарафи Порс шуд. Ва бо \ лашкаре бисёр ва созу олати ~арб ва шавкате ~ар ч$ тамомтар (буд), чунонки халифа аз лашкари бисёри \ @амнок ва мутаассиф шуд ва асари <удуми \ дар он мамлакат таъсире азим кард аз бисёрии лашкар ва ~ишаму хидам ва асб, ки \ро буд. Ва \ бандае буд аз бандагони ~уккоми ин и<лим, ки ба хуру| ва духули \ бад-ин диёр ~e| касро хабар набуд ва пайдо нашуда буд ва дар лашкари эшон ~e| асар накарда буд.

Ва дар тамомати ша~р~ои ислом аз мулуки А|ам дар салтанату азамат мисли Оли Сомон набудааст ва эшонро мулку ~укм ба мерос мунта<ил мешавад ва раёсат дар хонадони эшон мухаллад ва муаббад монда. Ва дар сабаби рафтани эшон аз Порс ба Хуросон ва он ч$ ба р\згори эшон ~одис шуд, чун эшон аз Порс буданд, дар |адвали сурати Порс ёд карда омад ва аз иъодати зикри эшон дар ин мавзеъ эъроз карда шуд...

... Ва мег\янд, ки а~ли Бухоро дар асл аз Истахр будаанд, ки аз он |о на<л карданд ва ба атрофи Хуросон мутаваттин ва сокин шудаанд.

Ва амирони Бухоро, ки аз а~ли Сомонанд, ба Бухоро мутаваттин мебошанд, |и~ати он ки аз ша~р~ои Моваруннa~р ~e| ша~ре ба Хуросон наздиктар аз Бухоро нест. Ва ~ар к$ дар Бухоро бошад, Хуросон аз пеши вай ва Моваруннa~р аз паси \ мебошад. Ва эшон |авониби умаро худро муроот ва му~офазат во|иб медоранд ва имтисоли фармони \ро мун<од ва мутоъ ва ~аргиз аз и<тизои раъй ва фармони \ та|овуз намекунанд ва дар ~усни итоати умаро аз тамомати а~олии Моваруннa~р афзун мебошанд. Ва аввал касе, ки аз фарзандони Сомон мутаваллии Хуросон шуд, Исмоил ибни А~мад будааст, ки вилояти мамлакати Хуросон бо \ ру|\ъ афтод ва кор бар вай исти<омат ёфт ва авомир ва наво~ии \ дар он |о нафиз шуд ва дар Бухоро ма<ом сохт. Ва мулк ва давлат баъд аз вафоти \ бар фарзандони вай ба ~укми ирс мунта<ил шуд ва мухаллад ва муаббад монд.

Ва дар а~ди <адим ~уккоми Моваруннa~р ба Самар<анд ва Шош ва Фар@она му<им буданд |и~ати дафъи тасаллут ва манъи тазаллуми туркон. Ва ~окими Бухоро ба @айр аз ~уккоми Моваруннa~р буд, то он го~ ки давлати То~ир$* сипар$ шуд...

... Ва дорулимораи Оли Сомон ба @айр аз дорулимораи <у~андиз аст, ба мавзеъе, ки онро Сафрон мехонанд, мавз\ъ аст...

... Ва дар <адими а~д дорулимора дар Моваруннa~р будааст то ба р\згори давлати Исмоил ибни А~мад. Баъд аз он фармуд, то дорулимораро ба Бухоро на<л карданд...

Абулқасан Алє ибни Ґусайни Масъудє*

МУРУ▪-УЗ-ЗАҐАБ ВА МАЪОДИН-УЛ-▪АВҐАР[1]

... Дар соли дусаду ~аштодум (893-894) Исмоил ибни А~мад, ки пас аз вафоти бародараш Наср ибни А~мад аморати Хуросон ёфта буд, с\йи диёри турк шитофт ва ша~реро, ки дар он но~ия унвони дорулмулкро дошт, бигрифт ва Хотун - ~амсари шо~ро асир кард ва понзда~ ~азор кас аз турконро асир гирифт ва да~ ~азор кас бикушт. Г\янд: “Ин шо~ Танкаш ном дошт ва ин унвони ~амаи касоне, ки подшо~ии он диёрро дошта бошанд.*

... Дар соли дусаду ~аштоду ~афтум (900) миёни Исмоил ибни А~мад ва Амр ибни Лайс - фармонравои Балх |анг шуд ва Амр асир шуд, ки чигунагии асорати \ро дар китоби “ал-Авсат”* овардаем.

... Дар ~амин сол, ки соли дусаду ~аштоду ~афтум (900) буд, Доъии Алав$* бо сипо~и фаровон аз Дайлам ва @айра аз Табаристон ба Гургон рафт ва аз тарафи Исмоил ибни А~мад сипо~и сиё~п\шон ба солории Му~аммад ибни ^орун бо \ р\ ба р\ шуд ва |анге шуд, ки дар он р\згор назири он дида нашуда буд. Ду тараф пойдор$ карданд ва нати|аи |анг ба нафъи сапед|омагон ва зарари сиё~п\шон буд. Он го~ Му~аммад ибни ^орун, ки пойдории суфуфи дайламонро бидид, ~илае кард ва бигрехт. Дайламон бо шитоб пеш давиданд ва саф~ояшон дар~ам шуд. Сиё~п\шон бозомаданд ва шамшер дар он~о ни~оданд. Бисёр кас аз он~о кушта шуд ва Доъ$ чанд захм бардошт, зеро ва<те ёрони вай ба садади гирифтани @анимат саф~ои хешро шикастанд ва ба \ напардохтанд, \ бо касоне, ки ба ёриаш истода буданд, исти<омат карданд ва мавриди ~у|ум <арор гирифтанд. ^амин ки |анг ба сар расид, захми бисёр дошт, писараш - Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд ва касони дигар асир шуда буданд. Му~аммад ибни Доъ$ чанд р\зе беш намонд ва аз захм~ое, ки х\рда буд, бимурд ва ба дарвозаи Гургон ба хок шуд ва <абри \ то кунун он |о м\~тарам аст.

... Дар |умодиюлаввали соли дусаду ~аштоду ~аштум (IV-V, 901) Амр ибни Лайсро ба Мадинатуссалом оварданд. Абдулло~ ибни Фат~ - фиристодаи султон \ро биёвард. Амрро дар к\ча~о гардониданд, бар шутури дук\~онае савор буд ва перо~ани ~арир ба тан дошт ва Бадри вазир ва &осим ибни Убайдулло~ бо сипо~ аз пайи \ буданд. Пас аз он вайро ба <асри Сурайё* бурданд, ки М\ътазид \ро бидид. Сипас \ро ба Сиё~чол* бурданд. Дар ~амин ва<т сипо~иёни шокария* аз тарафи То~ир ибни Му~аммад ибни Амр ибни Лайс ба ш\риш водор шуданд, ки вай аз рафторе, ки бо |аддаш - Амр карда буданд, хашмгин буд. Шокария дар вилояти А~воз бад-\ пайвастанд ва аз <аламрави Форс берун шуданд ва кор ошуфта шуд. М\ътазид, Абдулло~ ибни Фат~ ва Ашносро бо ~адя~о пеши Исмоил ибни А~мад фиристод, ки аз он |умла сад |омаи ~арири зарбофи мурассаъ буд бо як камарбанди тиллои мурассаъ ба |аво~ир ва |аво~ироти дигар ва сесад ~азор динори на<д, ки миёни ёрони худ та<сим кунад ва он~оро ба Систон - ба |анги То~ир ибни Му~аммад ибни Амр ибни Лайс бифиристанд. М\ътазид ба Абдулло~ ибни Фат~ дастур дод, ки зимни убур аз билоди]абал да~ миллион дирам аз хиро|и он |о ~амро~ бардорад ва ба сесад ~азор динор бияфзояд. Дар ~амин сол Бадр - @уломи М\ътазид низ бо сипо~и худ ба Форс рафт ва дар Шероз |о гирифт ва шокарияро аз он вилоят берун ронд.

... Дар айёми М\ътазид ба соли дусаду ~аштоду ~афт (900) Наср ибни А~мад - фармонравои Моваруннa~р ва Балх бимурд* ва бародараш Исмоил ибни А~мад ба |ояш нишаст.

Ғамзаи Исфақонє*

СИНИЙ МУЛУК-ИЛ-АРЗ ВА-Л-АНБИЁ[1]

ДАР ЗИКРИ УМАРОИ ХУРОСОН

...Ма<арри умарои Хуросон аз о@ози ~укумати араб дар он lо то кунун се ша~р будааст: Марв, Нишобур ва Бухоро. Ша~ри Марв то ~ангоме, ки Абдулло~ ибни То~ир аморати Хуросон ёфт ва ба Нишобур нишаст ва сипас ба Марв омад, дорулимора буд. Он го~ Нишобур дорулимора гашт то ~ангоме ки Исмоил ибни Ахмад ибни Асади Сомон$ билоди То~ирро ба даст гирифт ва дар Бухоро нишаст.

...Аммо ~укумати Моваройунна~рро аз о@оз Наср ибни А~мад ибни Асад ибни Сомон ба даст дошт ва аз тарафи То~ир ба ~укумати он lо гумошта шуда буд ва 19-сол дар он lо бимонд, то дар соли 279 (892-893) даргузашт ва аморат ба бародараш Исмоил ибни А~мад ибни Асад расид.

...Исмоил ибни А~мад ба аъмоли Хуросон ва наво~ие, ки То~ириён ба даст доштанд, яъне наво~ии муттасил ба Хуросон, аморат ёфт ва то ~ангоми марг, ки дар мо~и сафари соли 295 (XI-XII, 907) р\й дод, дар он lо бимонд. Дар ~амин сол Муктаф$ даргузашт. Ва худо донотар аст.

...Пас аз Исмоил писараш А~мад ибни Исмоил аморат ёфт ва то мо~и шавволи соли 301 (IV-V,913), ки дар ин таърих кушта шуд, дар он lо бимонд.

Ибни Асир*

АЛ-КОМИЛ ФИ-Т-ТАЪРИХ[1]

А~мад ибни Асадро ~афт писар буд: Наср, Аб\юсуфи Яъ<уб, Аб\закари}и Я~ҳ}, Абулашъаси Асад, Исмоил, Ис~о< ва Аб\@оними ^амид.

Ва<те А~мад ибни Асад вафот кард, фарзандаш - Наср ба lои падар ~окими Самар<анд ва марз~ои тобеи он гардид. [то ин<ирози давлати То~ириён ва пас аз заволи он~о низ ~окими он lой бимонд, ро~и марг-ро пеш гирифт ва бирафт.

Исмоил ибни А~мад дар хидмати бародараш Наср буд. Наср дар соли дусаду шасту якум (874-875) ба \ ~укумати Бухороро супурд. Маънои гуфтаи Аб\ lаъфар* дар бораи он, ки Наср ибни А~мад дар соли дусаду шасту як ба ~укумати Моваройунна~р расид, ин аст, ки \ дар ин сол аз lониби халифа ~оким таъйин гардид. &абл аз ин бошад, \ аз lониби волиёни Хуросон ~укумати Моваройунна~рро дар \~да дошта буд. Вагарна он <авм, яъне Бани Сомон <абл аз ин таърих ~окими он диёр буданд. Ва сабаби ба аморат расидани Исмоил ин буд: Ва<те Яъ<уб ибни Лайс Хуросонро ба даст даровард, Наср барои гирифтани пеши ро~и \ ба р\ди]ай~ун лашкар фиристод. Лашкариён фармонде~и худро куштанд ва ба Бухоро бозгаштанд.

А~мад ибни Умар, ки ноиби Наср дар Бухоро буд, аз лашкари баргашта тарсид ва аз он~о пин~он шуд. Ва он~о Абду~ошими Му~аммад ибни Рофеъ ибни Лайс ибни Наср ибни Сайёрро ба аморат расониданд. Сипас \ро азл карданд ва А~мад ибни Му~аммад ибни Лайс - падари Аб\абдулло~ ибни]унайдро амири худ намуданд. Пас аз \ р\й гардониданд ва ^асан ибни Му~аммадро аз авлоди Абда ибни]адид ба аморат расониданд ва боз \ро азл намуданд. Ва Бухоро бидуни амир монд. Раис ва фа<е~и ша~р Аб\абдулло~ ибни Аб\~афс ба Наср нома навишт ва хо~иш кард, ки шахсеро барои идораи Бухоро бифиристад. Ва Наср бародари худ Исмоилро фиристод.

Исмоил бо Рофеъ ибни ^арсама, ки волии Хуросон шуда буд, мукотиба кард ва байни он~о а~днома доир ба ~амкор$ ва ёр$ ба ~амдигар баста шуд. Исмоил аз Рофеъ аморати Хоразмро дархост кард ва \ инро <абул кард. Исмоил дар

мукотибаташ ба \ машварат мекард. Пас аз ин хабарчинон миёни Наср ва Исмоил низоъ ангехтанд ва дар соли дусаду ~афтоду ду (885-886) Наср <асди |анг бо Исмоил кард. Исмоил ^амуя ибни Алиро ба назди Рофеъ ибни ^арсама фиристод ва аз \ мадад хост. Рофеъ бо лашкари азим ба ёрии \ шитофт ва ба Бухоро расид. ^амуя г\яд: "Ман худ фикр кардам ва ба хулоса омадам, ки агар Исмоил ба бародараш зафар ёбад, аз ку|о мо эмин бошем, ки Рофеъ Исмоилро нагирад ва банд накунад ва бар Мовароунна~р @олиб нашавад? Ва ~атто агар ин корро накунад ва ба Исмоил вафо кунад ~ам, Исмоил ~амеша эътироф хо~ад кард, ки Рофеъ на|отбахши \ аст ва ма|бур мешавад, ки ~ар яке амру на~йи \ро и|ро бикунад". Ман ба Рофеъ дар хилват с\~бат кардам ва бо \ гуфтам: "Наси~ат карданро ба ту барои худ во|иб мешуморам. Ман аз Наср ва Исмоил чиз~ое кашф кардаам, ки он бароям п\шида буд. Аз ин р\бовар надорам, ки он~о ба му<обили ту нахезанд. Раъйи ман ин аст: "Магзор, ки |анг шавад ва ~ар дуро ба ошт$ водор кун". Рофеъ инро пазируфт, ~ар ду бародар бо ~ам сул~ карданд ва \ бозгашт.

^амуя г\яд: "Пас аз он ман Исмоилро аз кори шуда ого~ кардам, \ Рофеъро дар бар<арории сул~ маъзур донист ва тадбири маро писандид. Наср ва Исмоил муддате бад-он ~ам бо<$ монданд. Вале фасодкорон аз нав байни он~о хабарчин$ карданд ва низоъ барангехтанд, то ин ки дар соли дусаду ~афтоду пан| (888-889) дар байни он~о му~оribае во<еъ гардид ва Исмоил бар бародараш Наср пир\з шуд. Ва<те ки Насрро ба назди Исмоил оварданд, Исмоил ба э~тироми \ пиёда шуд, дасташро биб\сид ва ба ма~алли худ ба Самар<анд баргардонид ва худро ноиби \ дар Бухоро донист".

Исмоил марди нак\кор буд. [а~ли илм ва динро д\ст ва гиром$ медошт. Ба баракати он~о мулки \ ва фарзандонаш давом ёфт ва ба дарозо кашид.

Абулфазл Му~аммад ибни Абдулло~и Балъам$ г\яд: "Ман аз амир Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад шунидам, ки мегуфт: "Ман дар Самар<анд будам. Р\зе барои шунидани шикояти мардум нишастам. Бародарам Ис~о< дар па~л\ям нишаст. Аб\абдулло~ Му~аммад ибни Наср - фа<е~и шофеъ$ ворид шуд. Ман барои э~тироми илм ва дини \ аз |ой бархостам. Ва<те ки \ рафт, бародарам маро сарзаниш карду гуфт: "Ту амири Хуросон ~аст$. Марде аз раияти ту ба назди ту ворид мешавад ва ту бармехез$? Бо ин сиёсататро аз даст меди~$". Исмоил афзуд: "Он шаб дар хоб пай@амбарро, ки дуруду саломи худо бар \ бод, дидам. Ман ва бародарам Ис~о< истода будем. Пай@амбар бозуи маро гирифт ва гуфт: "Эй Исмоил, аморати худ ва хонадонатро бо э~тироми Му~аммад ибни Наср муста~кам кун". Пас, \ ба Ис~о< р\й оварду гуфт: "Мулки ту ва хонаводаат ба бод рафт, зеро ту Му~аммад ибни Насрро ~а<ир донист$".

Ин Му~аммад ибни Наср аз уламои фи<~ ба маз~аби шофеъ$ ва аз касоне буд, ки ба илми худ амал мекарданд. [чандон китоб таълиф ва дар талаби илм ба кишвар~о сафар кардааст. Дар Миср аз пайравони Шофеъ$ - Юнус ибни Абдулаъло, Рабеъ ибни Сулаймон, Му~аммад ибни Абдулло~ ибни ^аким илм ом\хтааст ва бо ^ориси Му~осиб$ мусо~абат доштааст, аз \ а~коми шаръии муомалотро ом\хта ва дар он бориз гаштааст.

Соли дусаду шасту қаштум (881-882)

Зикри ахбори Рофеъ ибни Ғарсама: Чун А~мад ибни Абдулло~и Ху|истон$... дар ин сол кушта шуд, ёрони \ ба аморати Рофеъ ибни ^арсама муттафи< шуданд ва \ро ба худ амир карданд.

Рофеъ яке аз ёрони Му~аммад ибни То~ир ибни Абдулло~ ибни То~ир буд. Чун Яъ<уб ибни Лайс Нишопурро гирифт ва То~ириёнро аз он |о барканор кард, Рофеъ бар \ пайваст. Ва<те Яъ<уб ба Систон бозгашт, Рофеъ ~амро~и \ буд. Рофеъ риши дароз, р\и зишт ва абр\вони гирифта дошт. Р\зе \ ба назди Яъ<уб даромад ва ва<те ки аз он |о берун шуд, Яъ<уб гуфт:"Ман ба ин мард майл надорам, ~ар |о ки мехо~ад, биравад". Ин сухан~оро ба Рофеъ расониданд. [аз Яъ<уб |удо шуд ва ба манзили худ ба Томин, ки аз наво~ии Бод@ис аст, баргашт ва дар он |о бимонд, то даме ки Ху|истон$ \ро ба назди худ хонд ва солори сипо~и худ гардонд.

Ва<те ки Ху|истон$ кушта шуд, сипо~иёни \ бар Рофеъ, ки дар ^ирот буд, |амъ омаданд ва \ро амири худ карданд. Рофеъ аз ^ирот ба Нишопур лашкар кашид. Дар он ~ангом Аб\тал~а ибни Шарк\б аз Гургон рафта ва ша~ри Нишопурро гирифта буд. Рофеъ \ро му~осира кард ва ро~и вуруди озу<аро ба \ ва ба Нишопур баст. &а~т$ дар ша~р шиддат гирифт. Аб\тал-~а ро~и гурезро пеш гирифт. Рофеъ ба Нишопур ворид шуд, дар он |о и<омат гузид ва ин дар соли дусаду шасту н\~ (882-883) буд.

Аб\тал~а с\и Марв лашкар кашид, ^иротро ба Му~аммад ибни М\~тад$ вогузор кард ва дар Марв ва ^ирот ба номи Му~аммад ибни То~ир хутба кард. Амр ибни Лайс <асди |анг бо Аб\тал~а кард ва \ро ма@луб гардонид. Амр Му~аммад ибни Са~л ибни ^ошимро ~окими Марв кард. Ва худ бозгашт. Шарк\б* ба Байканд рафт ва аз Исмоил ибни А~мади Сомон$ ёр$ хост. Исмоил лашкаре ба мадади \ фиристод. Ибни Шарк\б ба Марв гашт, Му~аммад ибни Са~лро аз ша~р ронд, а~ли ша~рро @орат кард ва ба номи Амр ибни Лайс хутба хонд. Ин во<еъот дар мо~и шаъбони соли дусаду ~афтоду як (885) рух дод.

Дар он сол Муваффа< Му~аммад ибни То~ирро, ки дар Ба@дод буд, амири Хуросон таъйин кард. [Рофеъ ибни ^арсамаро ноиби худ намуд, вале Моваруннa~р ба Наср ибни А~мад вогузор кард.

Дастури Муваффа< дар ин бора, ~амчунин дар хусуси азли Амр ибни Лайс ва нафрини \ ба Хуросон расид. Пас Рофеъ ба ^ирот рафт, ки дар он |о Му~аммад ибни М\~тад$ - ноиби Аб\тал~а ибни Шарк\б буд.

Юсуф ибни Муаббад, Му~аммад ибни М\~тадиро ба <атл расонид ва дар ^ирот му<им шуд. Чун Рофеъ ба назди Юсуф омад, Юсуф аз \ амон хост. Рофеъ ба \ амон дод ва \ро бахшид. Рофеъ ~укумати ^иротро ба Ма~д$ ибни М\~син супорид.

Пас Рофеъ аз Исмоил ибни А~мад мадад хост ва \ шахсан бо ча~ор ~азор савор ба ёрии Рофеъ омад.

Рофеъ ~амчунин Ал$ ибни ^усайни Марвр\диро ба наздаш хонд ва \ низ бо сипо~и худ омад. Он~о як|оя ба му<обили Ибни Шарк\б, ки дар Марв буд, лашкар кашиданд ва бар \ зафар ёфтанд.

Исмоил ба с\и Му~озил (?) баргашт. Ин дар соли дусаду ~афтоду ду (885-886) буд. Ибни Шарк\б ба ^ирот рафт. Ма~д$ ба \ иттифо< баст ва Рофеъро тарк кард. Боз Рофеъ бо он ду набард кард ва ~ар дуро шикаст дод. Пас аз ин Ибни Шарк\б ба Амр ибни Лайс пайваст. Ма~д$ дар @оре пин~он шуд. Ба Рофеъ хабар доданд, \ро бигирифт ва гуфт: "Вой бар ту, эй бевафо, табо~ шав$!". Баъд \ро афв ва озод кард. Рофеъ ро~и Хоразмро пеш гирифт ва он дар соли дусаду ~афтоду ду (885-886) буд. Андозро |амъ овард ва ба Нишопур баргашт.

Соли дусаду қафтоду якум (884-885)

Зикри азли Амр ибни Лайс аз аморати Хуросон: Дар ин сол М\ътамид ~о|иёни Хуросонро ба назди худ хонд ва эълон кард, ки Амр ибни Лайсро аз аморати Хуросон азл кардааст ва дар ~узури ~о|иён ба \ лаънат хонд. М\ътамид ба он~о хабар дод, ки ~укумати Хуросонро ба Му~аммад ибни То~ир вогузор кардааст. [~амчунин дастур дод, ки Амрро аз минбар~о нафрин кунанд ва мардум ба \ лаънат хонад. Саъид ибни Му~аммад ба му<обили Амр ба Форс лашкар кашид. Му~аммад ибни

То~ир Рофеъ ибни ^арсамаро дар Хуросон ноиби худ гардонид. Ва Сомониёнро дар Мовароунна~р ба ~оли худ вогузор кард.

Соли дусаду қафтоду нКкум (892-893)

Зикри вафоти Насри Сомонє: Дар ин сол Наср ибни А~мади Сомон$ вафот кард. ^укумати \ дар Мовароунна~р ба бародараш-Исмоил ибни А~мад гузашт. Наср марди худотарс ва хирадманд буд, шеъри хуб мегуфт.

Соли дусаду қаштодум (893-894)

... Дар ин сол Исмоил ибни А~мади Сомон$ ба мамлакати турк~о лашкар кашид, пойтахти шо~и он~оро фат~ кард, падар ва зани шо~ - Хотун ва наздик ба да~ ~азор касро ба асир$ гирифт. Мардуми бисёре кушта шуд. Исмоил ча~орпоёни зиёде, ки шумораш номаълум буд, ба @анимат гирифт. Аз @анимат~о ба ~ар сипо~и \ ~азор дирам расид*.

Соли дусаду қаштоду панъум (898)

Дар ин сол Амр ибни Лайс аморати Мовароунна~рро ба фармони халифа гирифт ва Исмоил ибни А~мади Сомон$ аз аморати он lо маъзул гардид.

Соли дусаду қаштоду қафт (900)

Зикри асорати Амри Саффор ва тасаллути Исмоил бар Хуросон: Дар ин сол дар мо~и рабеъулаввал Амр ибни Лайси Саффор асир шуд. Сабаб ин буд, ки Амр сари буридаи Рофеъ ибни ^арсамаро ба М\ътазид фиристод ва аз \ дархост кард, ки аморати Мовароунна~рро ба \ бисупорад. Халифа хилъату парчам фиристод ва Амр дар он замон дар Нишопур буд. Амр барои lанг ба Исмоил ибни А~мади Сомон$ - амири Мовароунна~р лашкаре ба фармонде~ии Му~аммад ибни Башир* таl-~из ва равона намуд. Му~аммади мазкур lонишин, ~оlиб ва аз хидматгузортарин ёрони Амр, бузургтарин сардорони \ ма~суб мешуд. [ро бо лашкар ба Омул фиристод.

Исмоил ба сипо~и худ аз р\ди]ай~ун гузашт ва lанг кард ва лашкари Амрро шикаст дод ва худи Му~аммадро <ариб ба шаш ~азор лашкараш кушт ва худ с\и Бухоро рафт. Хабари во<еъа ба Амр расид, ки дар ша~ри Нишопур му<им буд. Барои lанги Исмоил омода гардид. Ёрон ва сардорони \ масли~ат доданд, ки лашкар~ои худро паёпай бифиристад ва худ шахсан аз lанг бо Исмоил худдор$ кунад. [напазируфт ва аз Нишопур хорl шуд ва ро~и Балхро гирифт. Исмоил ба \ пай@ом дод, ки "мамлакати ту па~новар аст ва ман фа<ат бо Мовароунна~р <онеъ шудам. Бе~тар ин аст, ки ба ~ар ч$ дор$, иктифо кун$ ва маро ба ~оли марздор бигзор$. Бигзор, ки ман марздор ва мудофеъи ин диёр бошам." Амр <абул накард ва ба набард пардохт.

Ба Амр гуфта шуд, ки убур аз р\ди Балх бисёр душвор аст. Гуфт: "Агар чунин бошад, ман онро бо кисса~ои зар ба дастони худ хо~ам баст ва аз он бо сарфи амвол хо~ам гузашт".

Исмоил ~ам лашкар кашид ва аз р\д ба тарафи @арб убур кард. Амр ~ам расид ва дар Балх и<омат гузид. Исмоил атрофи сипо~и \ро гирифт ва ~ама чизро ба р\и \ баст. [ба му~осира афтод ва пушаймон шуд. Аз Исмоил дархости аз ~ам дур шуданро кард. Исмоил напазируфт.]анг о@оз шуд. ^ан\з андак муддате нагузашт, ки Амр гурехт. Дар ро~ аз назди lангал гузашт. Ба \ гуфтанд, ки ро~и наздиктарин ба воситаи lангал аст. Ба сипо~ дастур дод, ки ро~и ростро тай кунад ва худ бо чанд нафаре ба ро~и lангал ворид шуд. Дар ро~ аспи \ дар ботло< фур\ рафт. Иддаи каме, ки ба \ ~амро~ буданд, дар фикри наlоти худ шуданд ва \ро ба ~оли худ гузошта рафтанд. Сипо~и}ни Исмоил ба \ расиданд ва \ро асир карданд. Исмоил \ро ба Самар<анд фиристод. Чун хабари во<еа ба халифа М\ътазид расид, Амрро мазаммат ва Исмоилро ситоиш кард. Исмоил ихти}рро ба Амр вогузошт, ки назди \ бимонад }

назди халифа биравад. Амр рафтани назди халифаро ихти}р кард. Исмоил \ро ба Ба@дод фиристод. Соли 288 (900-901) ба Ба@дод расид. [ро ба шутур савор карданд ва дар ша~р ба зиндон супориданд ва \ ма~бус бимонд, то дар соли дусаду ~аштоду н\~ (902)кушта шуд.

Пас аз он М\ътазид барои Исмоил хилъат фиристод ва <аламрави Амрро ба \ вогузор намуд, ба намояндаи \, ки дар дарбор му<им буд ва ба номи Марзбон$ маъруф буд, хилъат дод. Исмоил бар Хуросон даст }фт.

Баёни ҳатли Муқаммад ибни Зайди Алавє: Дар ин сол Му~аммад ибни Зайди Алав$ - амири Дайламон ва Табаристон кушта шуд. Сабаби <атли \ ин буд, ки хабари асир шудани Амр ибни Лайси Саффор ба \ расид, аз Табаристон ба Хуросон лашкар кашид ва гумон мебурд, ки Исмоили Сомон$ аз мулки худ - Моваройунна~р таlовуз нахо~ад кард, ба Хуросон тамаъ надорад ва дифоъ аз он нахо~ад кард. Чун ба Гургон лашкар кашид, Исмоил, ки Хуросонро ба даст гирифта буд, ба \ пай@ом дод, ки ту <аламрави худро дошта бош ва ба lои дигар таlовуз макун ва ба Хуросон лашкар макаш. Исмоил Гургонро ба \ вогузошт, вале \ инро <абул накард ва аз Гургон хорl шуд ва ба Хуросон лашкар кашид. Исмоил барои дафъи \ Му~аммад ибни ^орунро баргузид. Му~аммади мазбур дар ва<ти амири Хуросон будани Рофеъ ибни ^арсама lонишини \ буд.

Му~аммад ибни ^орун сипо~и азиме аз савора ва пи}да lамъ кард ва ба lанги Му~аммад ибни Зайд равон шуд. Тарафайн дар марзи Гургон бо ~ам вох\рданд ва lанги шадиде карданд. Му~аммад ибни ^орун нахуст мун~азим шуду баъд бозгашт. Дар он ~ангом сипо~и}ни Му~аммад ибни Зайд ба таъ<иби гурехтагон шитоб карда буданд, чун диданд Му~аммад ибни ^орун бозгаштааст, гурехтанд. Бис}ре аз он~о кушта шуданд. Му~аммад ибни Зайд маlр\~ ва фарзандаш Зайд ибни Му~аммад асир шуд. Ибни ^орун лашкарго~и Му~аммад ибни Зайдро @орат кард. Му~аммад ибни Зайд бар асари lаро~ат даргузашт ва дар дарвозаи Гургон ба хок супорида шуд.

Фарзанди \ - Зайд ибни Му~аммад назди Исмоил ибни А~мад бурда шуд. Исмоил \ро гиром$ дошт ва дар Бухоро манзил дод. Му~аммад ибни ^орун ба Табаристон рафт.

Соли дусаду қаштоду қашт (900-901)

Дар ин сол дар мо~и сафар То~ир ибни Му~аммад ибни Амр ибни Лайс ба Форс лашкар кашид ва волиро, ки аз тарафи халифа таъин шуда буд, аз он lо берун кард. Исмоил ибни А~мади Сомон$ ба То~ир навишт, ки халифа М\ътазид Систонро ба Исмоил супурда ва \ он ди}рро <асд кардааст. То~ир ногузир аз Форс баргашт.

Дар ин сол М\ътазид @уломи худ - Бадрро волии Форс таъин кард, ки ба он lо биравад, зеро шунида буд, ки То~ир дар он билод зафар }фтааст. Бадр бо сипо~е азим дар мо~и lумодиюлохир ба с\и Форс мерафт. Чун \ ба Форс наздик шуд, он~ое, ки аз lониби То~ир дар он lо буданд, бадар рафтанд. Бадр ба Форс дохил шуд ва хироlи онро lамъ намуд. То~ир ба Систон баргашт. Чунон ки зикр кардем, Исмоили Сомон$ ба \ навишта буд, ки <асди кушудани Систонро дорад.

Соли дусаду қаштоду нКқ (901-902)

Баёни Ҳалабаи Муқаммад ибни Ґорун бар шақри Рай: Дар ин сол а~олии Рай ба Му~аммад ибни ^орун, ки бо Му~аммад ибни Зайди Алав$ lанг кард ва бар Табаристон @алаба карда, онро ба номи Исмоил ибни А~мад гирифта буд, нома навишта, аз \ хо~иш карданд, ки ба Рай би}яд ва он~о ша~рро ба \ месупоранд. Дар он ~ангом Му~аммад ибни ^орун аз итоати Исмоил баромада буд. Сабаби дархости а~олии Рай он буд, ки волии ша~р ба он~о бадрафтор$ карда буд. Му~аммад <асди Рай кард ва волии он, ки Датмиши Турк$* буд, бо \ lанг кард. Му~аммад ибни ^орун \ ва ду фарзандаш, ~амчунин бародараш - &е@лу@ро, ки аз солорони халифа буд, кушт. Му~аммад вориди Рай шуд ва онро дар мо~и раlаб истило кард.

Зикри баъзе қаводис:...Дар ин сол ми}ни Исмоил ибни А~мад ва Ибни]астони Дайлам$ дар Табаристон |анг рух дод, ки]астон мун-~азим шуд ва ба Дайлам пано~ бурд. Исмоил ба ша~ри Рай дохил шуд.

Соли дусаду навадум (902-903)

Баёни гирифтории Муқаммад ибни Ғорун: Дар ин сол Му~аммад ибни Ибро~им* асир шуд.Сабаб ин буд, ки Муктаф$ барои Исмоил ибни А~мади Сомон$ фармони и}лати Райро фиристод, ки Му~аммад дар он |о буд. Му~аммад Райро тарк карду ро~и &азвинро гирифт ва аз он |о ба Зан|он рафт ва пас ба Табаристон баргашт. Исмоил ибни А~мад Бораси Кабирро амири Гургон намуд ва ба \ супорид, ки Му~аммад ибни ^орунро хо~ ба сул~, хо~ ба |анг назди \ ~озир намояд. Борас бо Му~аммад мукотиба ва а~д кард, ки кори \ро назди амир Исмоил исло~ кунад. Му~аммад <авли \ро пазируфт ва аз]астони Дайлам$ |удо шуд ва ро~и Бухороро гирифт. Чун ба Марв расид, \ро банд карданд ва он дар мо~и шаъбони дусаду навад (VII.903) буд. Пас аз он \ро с\и Бухоро фиристоданд. [ро савори шутур ба ша~р дохил карданд ва ба зиндон супурданд. Пас аз ду мо~ дар зиндон даргузашт.

Соли дусаду наваду якум (903-904)

Зикри баъзе қаводис: Дар ин сол туркон ба Моваройунна~р ~у|ум карданд. Дар сипо~и он~о ~афтсад борго~ буд, ки фа<ат барои солорон насб мешуд. Исмоил ибни А~мад барои дафъи он~о як сипо~и азим та|~из кард. Бис}ре аз ихти}ри}н ба он~о пайвастанд. Он сипо~ турконро @офилгир кард. Мусулмонон шабехун заданд ва хал<и бис}реро аз туркон куштанд, ки ададашон бешумор буд, ба<ия гурехтанд. Лашкарго~и он~о ба торо| рафт. Мусулмонон ба саломат ва бо @анимат бозгаштанд...

Соли дусаду наваду сеюм(905-906)

Дар ин сол Исмоил ибни А~мади сомон$ - подшо~и Моваройунна~р чандин мавзеъ аз кишвари турк, ~амчунин аз билоди Дайламонро фат~ кард*.

Соли дусаду наваду панҷум (907-908)

Зикри вафоти Исмоил ибни Ақмади сомонє ва аморати фарзандаш Ақмад: Дар ин сол дар нимаи мо~и сафар Исмоил ибни А~мад - амири Хуросон ва Моваройунна~р дар Бухоро вафот }фт. [пас аз марг ба ла<аби “моз$” мула<<аб шуд.

Пас аз \ фарзандаш Аб\насри А~мад ба аморат расид. Муктаф$ фармони аморати \ро фиристод ва парчами аморатро ба дасти худ афрошт.

Исмоил марде хирадманд, ~алим , додгар ва некрафтор ва нисбат ба раият ме~рубон буд. Г\янд: “А~мад - фарзандаш муаллим ва муаддибе дошт. Р\зе Исмоил аз назди муаллим мегузашт, ки \ бехабар аз ин фарзандашро дашном медод ва мегуфт: “Худованд ту ва он касеро, ки ту фарзандаш ~аст$, гиром$ ва хуш надорад”. Исмоил бар \ дохил шуд ва гуфт: “Эй мард, о} гумон мебар$, мо гуна~кор ~астем, ки моро носазо мег\$ ва мазаммат мекун$, о} метавон$ моро аз дашном муоф бидор$?”.

Муаллим сахт ~аросид. Исмоил чун ~ароси \ро бидид, дастур дод, ки ба \ инъом ва мукофот биди~анд.

Г\янд, р\зе дар ~узури \ сухан аз ~асабу насаб рафт, \ ба ~амнишини худ гуфт: “Кун исомиййан ва ло такун изомиййан”. Он шахс маънии он гуфтор надонист ва худи Исмоил барои \ шар~ дод*.

Р\зе (Исмоил) аз Я~ҳ} ибни Закари}и Нишопур$ пурсид: “Сабаб чист, ки давлати Оли Муъоз* бар~ам х\рд, бо ин ки ситамгар ва бадрафтор буданд, неъмати он~о

бо<$ монд ва чун давлати То~ири}н бар~ам х\рд, бо ву|уди адлу э~сон ва муруввату хушрафтории эшон неъмати он~о дар Хуросон зоил ва маъдум гардид?" Я~ҳ} ба \ гуфт: "Сабаб ин аст, ки чун кори Оли Муъоз дигаргун шуд, То~ири}н ба сари кор <арор гирифтанд, ки додгар, боинсоф ва аз рабудани моли мардум худдор ва пар~езгор буданд ва майл доштанд хонавода~ои бузургро ба кор бигуморанд, Оли Муъозро му<аддам ва гиром$ доштанд. Чун давлати То~ири}н аз байн рафт, хонадони Саффор ба сари кор омаданд. Он~о бо бузургону ашроф ва аъ}н ситез ва хусумат меварзиданд ва неъмати ононро бар~ам доданд".

Исмоил чун он сухан~о шунид, гуфт: "Офарини худой бар ту, эй Я~ҳ}, ту синаи маро шифо дод$". Он го~ дастур дод, ки ба \ сила ва инъом биди~анд.

Чун Исмоил пас аз бародари худ ба аморат расид, бо д\стон ва }рони худ мисли пештара мукотаба ва хитоб мекард. Ба \ гуфтанд: "Чаро чунин кун$?" Гуфт: "Бар мо во|иб аст, ки чун худованд моро сарфароз ва баландмартаба гардонид, аз мартабаи д\стону }рони худ нако~ем, балки |о~у |алол ва рафъати он~оро зиёда бикунем, то сипос ва ихлоси он~о нисбат ба мо биафзояд". Чун фарзандаш - А~мад |онишини падар шуд ва кораш устувор гардид, хост с\и ша~ри Рай лашкар кашад.

Ибро~им ибни Зайдуя ба \ наси~ат кард, ки нахуст Самар<андро <асд кунад ва амми худ Ис~о< ибни А~мадро бигирад, зеро агар аммаш ба му<обили \ <и}м кунад, он го~ \ро маш@ул ва мубтало мекунад. [инро пазируфт. Амми худро назди худ ба Бухоро хост ва \ро банд кард. Сипас ро~и Хуросонро пеш гирифт ва аз р\д гузашт. Чун ба Нишопур расид, Бораси Кабир аз Гургон гурехт ва аз тарси \ ба Ба@дод пано~ бурд. Сабаби тарси \ ин буд, ки амир Исмоил, чун Гургонро аз дасти Му~аммад ибни Зайд гирифт, фарзанди худ А~мадро амири он ди}р намуд. Пас аз он А~мадро азл кард ва Бораси Кабирро ба |ои \ гузошт. Чунон ки навиштем, Борас аз хиро|и Рай, Табаристон ва Гургон моли бис}р |амъ овард, ки зи}да аз ~аштод шутур бор гардид. ^амаи онро назди Исмоил фиристод. Чун хабари марги Исмоил ба \ расид, он ~аштод борро баргардонид ва аз худ кард. Чун А~мад \ро <асд кард, тарсид ва ба Муктаф$ нома навишт ва и|озати рафтанро назди \ хост. Муктаф$ ба \ и|озат дод, \ ~ам бо ча~ор ~азор савор с\и халифа равон шуд. А~мад ба дунболи \ лашкар фиристод, вале ба \ нарасид...

Ибни Халдун*

КИТОБ-УЛ-ИБАР[1]

Хабар аз Оли Сомон - подшоҳони Мовароуннаҳр: ^ангоме ки То~ир ибн ал-^усайн фармонравоии Хуросон }фт, ононро дар ма<ом~ое, ки доштанд, иб<о кард. Он го~ Н\~ ибни Асад бимурд ва То~ир ибни Абдулло~ ибни То~ир <аламрави \ро ба ду бародараш - Я~ҳ} ва А~мад дод. Ва чун Илҳ}с аз дунҳ} рафт, Абдулло~ ибни То~ир писараш Аб\ис-~о< Му~аммад ибни Илҳ}сро ба <аламрави \ аморат дод. Ва А~мадро ~афт писар буд: Наср, Аб\юсуфи Яъ<уб, Аб\закари}и Я~ҳ}, Абулашъаси Асад, Исмоил, Ис~о<, Аб\@оними ^амид.

Аморати Наср ибни Аҳмад бар Мовароуннаҳр: Чун Саффор бар Хуросон даст }фту ~укумати Оли То~ир мун<ариз гардид, Ал-М\ътамид Алалло~ - халифаи аббос$ маншури аморати Мовароунна~р ба номи Наср ибни А~мад содир кард. Наср ибни А~мад чун маншури халифа }фт, сипо~и худро ба канори]ай~ун бурд, то аз убури Яъ<уб ибни Лайс мамониат кунад. Лашкари}ни \ сардори сипо~и Яъ<убро куштанд ва ба Бухоро бозгардиданд. Волии Бухоро бар |они худ битарсид ва ша~рро ра~о карда бирафт. Мардуми Бухоро чанд танро яке пас аз дигаре бар худ амир карданд ва азл намуданд, то он го~, ки Наср ибни А~мад бародари худ - Исмоил ибни А~мадро ба со~или шатти]ай~ун фиристод. Исмоил бародари худ Насрро гиром$ медошт ва дар хидмати \ ба сар мебурд. Он го~ Аб\ис~о< ибни Алптегин аморати Хуросон }фт.

Рофеъ ибни ^арсама аз с\и Оли То~ир бар Хуросон даст }ф т ва Саффорро аз он |о бironд. Пас Исмоил бо Рофеъ ибни ^арсама боби мукотабат бикшод ва аз \ хост, ки аъмоли Хоразмро бад-\ ди~ад. Рофеъ низ чунин кард ва ин амр сабаб шуд, ки ми}ни Исмоилу бародараш Наср ихтилоф падид ояд. Наср ибни А~мад дар соли 272 (885-886) лашкар ба |анги \ овард. Исмоил сардори худ ^амуя ибни Алиро назди Рофеъ ибни ^арсама фиристод ва аз \ }р$ талабид. Вале ^амуя худ бирафт ва ми}наи он ду бародар ошт$ афканд ва ба Хуросон бозгашт. Пас аз чанде боз оташи фитна ми}ни он ду афр\хта гардида ва дар соли 275 (888-889) бори дигар масоф доданд. Дар ин масоф Исмоил бар Наср пир\з шуд. Чун Насрро оварданд, Исмоил аз асп фуруд омад ва бар дасташ б\са дод ва \ро ба муста<арри давлати худ - Самар<анд бозгардонид ва худ ба ни}бати \ дар Бухоро бимонд. Исмоил марде нак\кор буд ва а~ли илму динро гиром$ медошт.

Вафоти Наср ибни Ақмад ва қукумати бародараш Исмоил бар Моваройуннақр: Дар соли 279 (892-893) Наср ибни А~мад вафот кард ва бародараш Исмоил бар Моваройунна~р даст }ф т ва ба |ои \ нишаст. М\ътазид Билло~и халифа низ маншури амораташ дод. Сипас \ро ба соли 287 (900) ~укумати Хуросон арзон$ дошт. Сабаб он буд, ки Амр ибни Лайсро М\ътазид аморати Хуросон дода буд ва \ро ба |анги Рофеъ ибни ^арсама барангехта буд. Амр бирафт ва Рофеъ ибни ^арсамаро бикушт ва сарашро назди М\ътазид фиристод ва дар иваз аморати Моваройунна~рро аз \ хост. М\ътазид Билло~ низ дархости \ бипазируфт. Амр сипо~е бо сардории Му~аммад ибни Башир, ки аз хавосси \ буд, ба |анги Исмоил ибни А~мад фиристод. Сипо~ то каронаи]ай~ун пеш рафт. Исмоил лашкар аз]ай~ун бигзаронид ва душманро дар~ам шикаст ва Му~аммад ибни Баширро низ ба <атл овард. Ва ба Бухоро бозгардид. Амр ибни Лайс аз Нишопур ба Балх ронд, бад-он <асд, ки аз]ай~ун бигзарад ва ба Моваройунна~р равад. Исмоил назди \ кас фирис-тод, ки ин |а~он па~новар аст ва <аламрави ту бис}р. Ин са@рро ба ман вогузор. Вале Амр напазируфт ва ба |ид даристод. Исмоил аз об бигузашт ва \ро дар му~осира гирифт. Амр дар баланд$ буд. Чун дида кушод, худро дар му~осираи Исмоил ёфт. Амр хост, ки ду лашкар бе ~е| |анге аз якдигар |удо шаванд, вале Исмоил напазируфт. Пас |анг дарпайваст ва Амрро шикаст дод ва баъзе аз сипо~они \ро асир кард ва ба Самар<анд фиристод. М\ътазид Билло~ аз \ хост, ки Амрро ба Ба@дод фирис-тад. Исмоил низ Амрро ба Ба@дод фиристод. Амр дар соли 288 (900-901) ба Ба@дод расид дар ~оле, ки бар уштуре савораш карда бурданд. Халифа фармон дод ба зиндонаш баранд. Халифа М\ътазид Билло~ фармони ~укумати Хуросонро барои Исмоили Сомон$ фиристод ва \ бар саросари Хуросон муставл$ шуд ва ~амаи он билод дар <абзаи <удрати \ <арор гирифт.

Чун Амр кушта шуд, Му~аммад ибни Зайди Алав$-со~иби Табаристону Дайлам тамаъ дар мулки Хуросон баст ва лашкар ба он ди}р овард. Му~аммад ибни Зайд мепиндошт, ки Исмоил ибни А~мад <асди \ намекунад ва аз сарзамини худ пой берун намени~ад. Му~аммад ибни Зайд, ки бар]ур|он расид, номаи М\ътазид Билло~ ба Исмоил омад ва \ро аморати Хуросон дод. Исмоил низ ба Му~аммад ибни Зайд нома навишт ва \ро аз та|овуз ба Хуросон манъ фармуд, вале Алав$ напазируфт ва лашкар пеш овард. Исмоил Му~аммад ибни ^орунро, ки аз сардорони Рофеъ ибни ^арсама буд ва пас аз шикаст ва кушта шудани Рофеъ бад-\ пайваста буд, ба |анги Алав$ фиристод. Му~аммад ибни ^орун бо лашкаре бирафт ва бо Му~аммад ибни Зайд дар]ур|он р\ ба р\ шуд. Дар ин набард Му~аммад ибни Зайд шикаст х\рд ва Му~аммад ибни ^орун лашкарго~и \ро @анимат гирифт. Му~аммад ибни Зайд |аро~ати сахт бардошт ва пас аз чанд р\з ~алок гардид. Писараш Зайд ибни Му~аммад ибни Зайд низ асир шуд. Исмоил \ро дар Бухоро нига~ дошт ва барояш а|ре ва ротиба таъйин кард. Му~аммад ибни ^орун ба Табаристон рафт ва он |оро дар тасарруф овард ва ба номи Исмоил ибни А~мад хутба хонд ва аз с\и Исмоил ба аморати он ди}р мансуб гардид.

Истилои Исмоил ибни Ақмад ба Рай: Му~аммад ибни ^орун дар Табаристон ис}н кард ва сар аз тоати Исмоил бартофт. Волии Рай аз |ониби Муктаф$ Билло~ -

А@ритмиши турк буд, ки марде бадсират буд. Мардуми Рай Му~аммад ибни ^орунро аз Табаристон даъват карданд. Му~аммад ибни ^орун бирафт ва бо А@ритмиш |ангид ва \ву ду писарашро бикушт, ~амчунин &е@лу@ро, ки аз сардорони Муктаф$ Билло~ буд. Му~аммад ибни ^орун ба Рай муставл$ шуд. Халифа маншури ~укумати Рай ба номи Исмоил ибни А~мад равон дошт. Исмоил лашкар ба Рай овард. Му~аммад ибни ^орун аз Рай ро~ии &азвин ва Зан|он гардид, сипас ба Табаристон бозгардид. Исмоил Борас ал-Кабирро бар ~укумати]ур|он гумошт ва \ро ба э~зори Му~аммад ибни ^орун фармон дод. Борас ба \ нома навишт ва замонат кард, ки ми}ни \ ва Исмоилро исло~ кунад. Му~аммад ибни ^орун бипазируфт ва аз]астони Дайлам$ мунсариф гардид ва дар мо~и шаъбони соли 290 (VII.903) ба Бухоро рафт. Дар ро~, ки мерафт, \ро бигирифтанд ва дар банд кашиданд ва \ро бад-ин ~олат ба Бухоро бурданд ва ба зиндон карданд. Вай пас аз ду мо~ бимурд.

Вафоти Исмоил ибни Ақмад ва аморати писараш Ақмад ибни Исмоил: Исмоил ибни А~мад - со~иби Хуросону Моваруннa~р дар нимаи соли 295 (907) аз дунҳ} бирафт. Пас аз маргаш \ро “амири моз$” хонданд. Пас аз \ писараш Аб\наср А~мад ибни Исмоил ба |ояш нишаст. Муктаф$ Билло~ низ фармони ~укумат ба номи \ фиристод ва ба дасти худ ливо баст.

Исмоил амире одил ва нексират ва бурдбор буд. Дар ай}ми \ ба соли 291 (904) |амоати бешуморе аз туркон вориди Моваруннa~р шуданд. Г\янд, ки ~афтсад чодар аз они руасояшон буд. Исмоил мардумро барои ронданашон баси| кард ва аз сипо~и}н ва мутатаввиа хал<и касире омаданд. Инон ба якбора бар туркон заданд ва бис}реро куштанд ва бо<$ ро~и гурез пеш гирифтанд. Лашкарго~ашон низ ба @орат рафт.

Чун Исмоил бимурд, писараш Аб\насри А~мад ба |ои \ нишаст. Чун кораш дар Бухоро устувор шуд, фиристод, то амми худ Ис~о< ибни А~мадро, ки дар Самар<анд буд, гирифтанд ва ба зиндон кард. Сипас аз]ай~ун бигузашт ва ба Хуросон омад ва дар Нишопур фуруд омад, Борас ал-Кабир - @уломи падараш омили]ур|он буд. Падараш Борасро пас аз азли \ аз]ур|он ба он |о фиристода буд. Ва ин Борас аз амволи Рай ва Табаристон ~аштод бор барои Исмоил ибни А~мад равона дошта буд. Чун хабари вафоти \ро шунид, он амволро аз ро~ баргардонида буд. Аб\наср А~мад ибни Исмоилро инак ~авои он амвол дар сар буд. Чун Аб\наср А~мад ибни Исмоил ба Нишопур фуруд омад, Борас битарсид ва ба Муктаф$ нома навишту и|озат хост, ки ба назди \ равад. Муктаф$ и|озат дод ва Борас бо ча~ор сипо~е берун омаду равонаи Ба@дод шуд.

Т А В З Е Ғ О Т

Саҳ. 21.

Ғафтхон - (мураккаб аз ~афт Ӯ хон ӯ хона, мар~ала, манзил) ~афт мавзеъ } ~афт мар~ала ми}ни Эрон ва Т\рон буд, ки Рустам ва Исфанди}р дар он мавзеъ ба мухотироти бузург дучор шудаанд (Фар~анги асотир, с.450).

Саҳ. 35.

Алавиён - гур\~е аз бузургони авлоди Ал$ ибни Аб\толиб (р) ба номи "Зайд$" дар <арни II ~и|р$ дар Табаристон <и}м карданд. Алави}н маснади хилофати Ба@додро ~а<<и аз дастрафтаи худ медонистанд ва аз ибтидои ~укмронии Аббоси}н мавриди та~диду таъ<иб <арор гирифтанд. Асосгузори ин ~аракат ^асан ибни Зайд буд, мула<каб ба "Доъии Кабир", ки ба даъвати мардум алай~и Аббоси}н, интишори маз~аби шиа ва тарафдор$ аз хонадони Ал$ ибни Аб\толиб пардохт. Пас аз \ |онишинонаш дар Табаристон <удратро ба даст гирифтанд ва ~укумати эшон та<рибан аз соли 864 то 1034 давом }фт. Нуфузи Алави}н дар доманак\~~ои Албурз ва со~или ба~ри Хазар, дар наво~ии Мозандарону Табаристон, ки лашкари халифа ба он |о дастрас$ надоштанд, хеле ами<у <ав$ будааст. Бо ву|уди ин, а@лаби сарону бузургони ин хонадон дар зиндони хулафои аббос$ |он супурданд.

Саҳ. 37.

Сандони Систон - Яъ<уби Лайс бино ба шу|оат ва тундх\ии хеш бо ин ла<аб ш\~рат }фта буд.

Саҳ. 40.

"***...дар заминаи воҳеаҳои соли 261 ба ҳайд овардааст***"- Ибни Асир ин во<еаро бо тафсили бештар ва бо зикри ном~о на<л кардааст. Аз <авли \ бармеояд, ки лашкари}н на сардори сипо~и Яъ<уб, балки фармонде~и худро куштаанд, ки аз э~тимол дур аст: "ва<те Яъ<уб ибни Лайс Хуросонро ба даст даровард, Наср барои гирифтани ро~и \ ба р\ди]ай~ун лашкар фиристод. Лашкари}н фармонде~и худро куштанд ва ба Бухоро бозгаштанд. А~мад ибни Умар, ки ноиби Наср дар Бухоро буд, аз лашкари баргашта тарсид ва аз он~о пин~он шуд. Ва он~о Аб\~ошим Му~аммад ибни Мубашшир ибни Рофеъ ибни Лайс ибни Наср ибни Сай}рро ба аморат расониданд. Сипас \ро азл карданд ва А~мад ибни Му~аммад ибни Лайс - падари Аб\абдулло~ ибни]унайдро амири худ намуданд. Пас аз \ р\й гардониданд ва ^асан ибни Му~аммадро аз авлоди Абда ибни]адид ба аморат расониданд ва боз \ро азл намуданд. Ва Бухоро бидуни амир монд. Раис ва фа<е~и ша~р Аб\абдулло~ ибни Аб\~афс ба Наср нома навишт ва хо~иш кард, ки шахсеро барои идораи Бухоро бифиристад. Ва Наср бародари худ Исмоилро фиристод".

Саҳ. 41.

Ғусайн ибни Тоҳир ат-Тоє - мусташри<и амрико$ Р.Фрай а<ида дорад, ки ^усайн ибни То~ир аз афроди хонадони То~ир$ буда, бо мусаххар сохтани Бухоро к\шиш доштааст, ки <удрати ин дудмонро дар Моваройунна~р ба зо~ир ~ифз намояд. Аммо дурустии ин фарзия, ки В.В.Бартолҳд ~ам бидуни эътимод ба си~ати <авл ба он ишорат карда буд, ма~алли тардид аст. Дар манобеи таърихии аср~ои ми}на ро|еъ ба муносибати ^усайн ибни То~ир ба То~ири}н ахбору ишорате ба чашм намерасад.

Саҳ. 41.

Дирами Ҳидрифє - онро "дирами @итриф$", "@итрифия" низ г\янд, номи дир~амест, ки дар Бухоро ба амри >итриф ибни Ато - волии Хуросон сикка зада шуд ва тан~о дар Бухоро гардиш мекард. >итриф ибни Ато а<рабои халифа ^орунаррашид буд, ки бино бар маълумоти Табар$ дар соли 175 ~и|р$ аморати Хуросон ба \ дод. Азбаски танга~ои ну<рагини замони Бухорхудот~о аз муомила берун афтоданд ва } ба хори|и кишвар инти<ол }фтанд, бухори}н аз >итриф ибни Ато хо~иши задани сикка~ое карданд, ки тан~о дар муомилоти дохил$ бошанд. Ба <авли В.В.Бартолҳд, >итриф ин танга~оро, бар сабаби <иматии ну<ра, аз ма|м\и шаш фулуз: зар, ну<ра, мушк, арзиз, о~ан ва мис сикка зад. Чун |ав~ари дирам~ои @итриф$ холис набуд, ба касрати истеъмол си}~ шуд. Аз ин р\ бо номи "дирами си}~" низ маъруф буд.

Саҳ.41.

Хавори (хориҷиён) - пайравони яке аз аввалин а~зоби дин$-си}с$ дар таърихи ислом мебошанд, ки дар замони хилофати ~азрати Ал$ пайдо шудааст. Пас аз <атли ~азрати Усмон (р) ва ба сари хилофат омадани ~азрати Ал$ Муъовия ибн Аб\суф}н - волии Сурия аз <ибали Умавия ~азрати Алиро (р) ба <атли ~азрати Усмон мутта~ам кард ва даъвои хунхо~$ намуд. Дар аввали мо~и сафари соли 37 ~.<. (657) байни ~азрати Ал$ (р) ва Муъовия му~орибаи маш~ури Сиффин ба ву<\ъ пайваст, ки баъди он ~азрати Ал$ ба музокира бо Муъовия мувофа<ат карданд. Дувозда~ ~азор нафар |анговарони аз си}сати Ал$ нороз$ шуда аз Куфа хори| гардиданд ва ба с\и де~и ^ару ро~ гирифтанд. Хори|и}н алай~и ~азрати Ал$ (р) муборизаи мусалла~она бурданд ва о<ибат ~азрати Ал$ (р) ~ангоми хуру| аз мас|иди Куфа ба зарби шамшери яке аз хавори| - Абдурра~мон ибн Мул|ам захм$ ва пас аз ду р\з - 21 рамазони соли 40 ~.<. (661) ба ша~одат расид. Хавори| дар замони хилофати Муъовия низ муборизаро идома доданд. Дар нимаи дуюми <арни VII хавори| ба гур\~~о ва фир<а~ои ало~ида та<сим шуданд.]унбиши хавори|ро асосан мардуми ша~р~о, хосса эрони}н |онибдор$ мекарданд ва он тадри|ан аз Иро< ба @арби хилофат густариш }фт. Вале дар замони хилофати Язид мав|и на~зати хавори| аз >арб ба Шар< - ба Хуросону Систон кашида шуд.Бархе аз |омеа~ои хавори| имр\з ~ам дар шимоли Афри<о (масалан, ибоди}н) арзи ву|уд доранд.

Сақ.41.

АбКқафси Кабир - Хо|а Аб\~афс А~мад ибни ^афс ибни Забар<он ибни Абдулло~ маъруф ба Аб\~афси Кабир дар соли 768 тавлид шудааст. [илми фи<~ро дар Ба@дод фаро гирифт. Аб\~афс маз~аби ~анафияро дар Бухоро интишор дод. Хо|а Имом Аб\~афси Кабир дар ми}ни мардум ва дар олами ислом ма<ом ва ш\~рати фав<улодда бузург пайдо кардааст. Таърихи вафоти \ро Наршах$ ва Муллозода соли 834 ба <айд овардаанд.

Сақ. 46.

Фираб - Ин калимаро]аводи ^ирав$ - муаллифи китоби арзишманди "Эрон дар замони Сомони}н" дар мавриди и<тибос аз "Таърихи Бухоро" (бо тас~е~и Мударриси Разав$) са~ван "@арб" хондааст. Фираб (Фирабр), бино ба маълумоти китоби "]у@рофи}и таърихии сарзамин~ои хилофати шар<$", дар наздикии со~или рости]ай~ун дар сари ро~и Бухоро во<еъ гардида, пиромуни он де~када~ои ободони пур|амъият <арор доштааст (с.471).

Сақ. 53.

Тавоис - дар а@лаби маъхаз~о дар шакли ат-Тавоис омадааст, аз бузург-тарин ва му~имтарин ша~р~ои атрофи Бухоро буд. ^ар сол дар р\з~ои муайян дар ин ша~р бозоре доир мегардид ва аз тамоми Хуросон то|ирону савдогарон ба ин |о |амъ мешуданд. Коркарди ми<дори зи}ди пахтае, ки аз Мовароунна~р ба Иро< содир мегардид, дар Тавоис сурат мегирифт. Матоъву порча~ои он низ дар саросари Машри<замин ш\~рат доштанд. Ба <авли муаррихону |у@рофинависон, Тавоис ша~ре ободу маъмур ва дорои ку~андизу мас|иди |омеъ будааст.

Сақ. 65.

"***...улуси писараш ал-МКътазид ба тахти хилофат (892)...***" Тиб<и ахбори сарчашма~о дар даврони хилофати М\тамид идораи мамлакат амалан дар дасти бародари валиа~даш Муваффа< (ваф. 891) <арор дошт.

Сақ. 66.

"арматє - пайрави фир<аи <арматия - яке аз фир<а~ои исмоилия аст, ки охири асри IX дар заминаи ~аракат~ои зиддифеодалии де~<онон, ~унармандон ва бадави}ни Иро< ба ву|уд омада, ба дигар кишвар~о интишор }фтааст. Бархе аз манобеъ ^амдони Ашъаси &армат - яке аз сарварони ш\риши |ануби Иро<ро муассиси <арматия донистаанд. Пайравони таълимоти <арматия Му~аммад ибни Исмоилро имоми ~афтум ва со~ибуззамон ~исобида, баъди \ имоми дигарро эътироф намекарданд. Аз ин |ост, ки <арматия бо номи сабъия (~афтимом$) низ маъруф аст. Зи}рати <абр~о, б\сидани санги Каъба, эъти<од ба зо~ир барои тарафдорони <арматия ~аром буд. &армати}н ибодат ва и|рои а~коми шаръиро як навъи азобу у<убати мусалмононе ме~исобанд, ки ба "имом" имон наовардаанд. Аксари му~а<<и<он шабо~ати таълимоти <арматияро бо а<оиди исмоили}н таъкид кардаанд.

Сақ. 69.

Набишт - муаллифи китоби “Эрон дар замони Сомони}н” дар мавриди и<тибос аз Гардез$ калимаи мазкурро “нишаст” овардааст. Дар нусха~ои <адима онро “биншаст” навиштаанд. Бино ба тавзе~и фаро~амоварандаи матни китоб устод Абдул~айи ^абиб$ воҷаи “набишт” аз |и~ати маънову манти< са~е~ буда, ба занни <ав$, табдили он ба “биншаст” ~ангоми истинсохи котибон, дар заминаи таъвизи ну<от ба ву<\ъ пайвастааст.

Сақ. 73.

Зам - по|еъ ба ша~ри Зам дар китоби “]у@рофи}и таърихии сарзамин-~ои хилофати шар<$” омадааст: “Дар]ай~ун, та<рибан дар саду бист милии шимол$ - ховарии Марв, |ое, ки шо~ро~и Хуросон аз р\ди]ай~ун гузашта, ба самти Бухорову Моваруннa~р меравад, ша~ри Омул ва та<рибан дар сад мили ховари Омул, дар со~или ул}и р\дхона, ша~ри Зам во<еъ буд ва дар он |о низ ро~ аз р\ди]ай~ун убур мекард. Омул дар <уруни вусто маъруф буд ба Омул ва аз он пас маъруф шуд ба]а~ор|\й ва ~ан\з ба ~амин исм хонда мешавад (с.429.)

Сақ.133.

АбКабдуллоқ Муқаммад ибни Ақмад ибни Ґафс ибни Забарҳони Бухории Ґанафє маъруф ба АбКқафси СаҲир - Фарзанди Аб\~афси Кабир аст, ки монанди падараш аз саромадони уламои а~ди хеш будааст. Дар охири асри IX умр ба сар бурдааст. Тиб<и ахбори “Таърихи Бухоро” ва “Тар|умаи Таърихи Ямин$” \ бо та<озои а~ли Бухоро ба Наср ибни А~мад мактуб навишта, фиристодани амири зобитеро дархоста буд. ^амчунин амир Исмоили Сомон$ соли 874 бо мушойаъати ин фа<е~и ~анаф$ ба Бухоро ворид шуда буд. Аб\~афси Са@ирро таълифоти зи}де буда, ки дар “^адият-ул-орифин” номи чанде аз он~о зикр шудааст. Муллозода дар китоби “Мазороти Бухоро” овардааст, ки <абри \ дар |ониби <иблаи турбати падараш во<еъ аст.

Сақ.136.

Алптегин - аз |умлаи пешо~ангони давлати >азнави}н, аз @уломони Сомони}н буд. Пас аз он, ки мавриди эътимод <арор гирифт, то ба ма<оми ~о|ибсолории дарбори Сомони}н тара<<$ кард ва Абдулмалики Сомон$ вайро ба сипо~солории Хуросон ва аморати Нишопур мансуб кард. Нуфуз ва и<тидори Алптегин ба |ое расид, ки бо идомаи салтанат ва фармонравоии Мансури Сомон$ мухолифат варзид ва чун хостанд \ро дастгир кунанд, ба Марв рафт ва билохира ис}н кард ва сипо~е, ки ба |анги вай рафта буд, шикаст х\рд. Алптегин, сипас >азнаро ба осон$ тасхир кард ва давлати >азнави}нро таъсис дод.

Муассиси силсилаи >азнави}н - Сабуктегин аз @уломони Алптегин буд. Ӯ аз |умлаи хосагони Алптегин буд ва бо духтари \ издиво| кард. Соли 963 баъди марги Алптегин фарзандонаш барои касби кудрат бо ~ам ихтилоф карданд. Саркарда~ои низом$ бо ~ам машварат карданд ва Сабуктегин баъди фат~и Тахористону Бусту Пешовар бо даъвати амир Н\~и Сомон$ барои |анг бо Бу@рохон ба Хуросон лашкар кашид. Баъди шикасти Бу@рохон Н\~и Сомон$ Сабуктегинро бо ла<аби “Носируддавла” мушарраф гардонид ва фармонравоии Хуросони бузургро ба \ супорид.

Сақ.156.

Зиммиён - зимма аслан маънии кафолат, замонат ва ~амчунин а~ду паймону зин~орро дорад. Ибораи “а~ли зимма” мансуб ба мардуме аст, ки аслан аз а~ли китобанд, аз <абили зардуштиёну я~удону тарсоён. Дар садри ислом “зимма” ба @айримусалмоне мансуб буд, ки дар сарзамини мусалмонон зиндаг$ мекард, |изъя медод ва |ону моли \ дар пано~у зин~ори ислом буд.

Сақ.179.

“***...фурКҲи қар аньуман хоқад буд***” - шук\~у |алоли Бухоро ончунон ш\~рат пайдо кард, ки дар васфи он аз |аноби пай@амбари ислом (с) а~одисе низ ривоят шудааст. Дар “Таърихи Бухоро” омадааст: “Хо|а Имом Зо~иди Воиз Му~аммад ибни Ал$ ал-Нав|обод$ ~адисе ривоят кардааст аз Салмони Форс$, разиялло~у ан~у, ки \ гуфт: Расул, саллалло~у алай~и ва саллам, фармуд, ки]абраил, салавотулло~и алай~, гуфт: Ба замини Машри< бу<ъаест, ки онро Хуросон г\янд. Се ша~р аз ин Хуросон р\зи <и}мат ороста би}ранд ба }<ути сурху мар|он ва нуре аз эшон бармеояд ва гирд ба гирди ин ша~р фариштагони бис}р бошад, тасбе~у там|иду такбир меоранд. Ин ша~р~оро бар арасот оранд ба иззу ноз, чун ар\се, ки ба хонаи ш\яш баранд. Ва... ~азрати расул, саллалло~у алай~, гуфт: {]абраил, номи ин ша~р~о биг\й.]абраил, алай~иссалом, гуфт: Номи яке аз ин ша~р~оро ба тоз$ &осимия хонанд. Дувумро Самрон хонанд ва ба порс$ Самар<анд.

Савумро ба тоз$ Фохира хонанд (ба порс$ Бухоро). Расул, саллалло~у алай~и ва саллам, гуфт: {]абраил чаро Фохира хонанд? Гуфт: Аз ба~ри он, ки Бухоро р\зи <и}мат бар ~ама ша~р~о фахр кунад ба бис}рии ша~ид" (Таърихи Бухоро, с.31-32).

Сақ.217.

Наршахє - Аб\бакр ибни Му~аммад ибни]аъфари Наршах$ аз |умлаи таърихнависони бузурги а~ди Сомони}н ма~суб мешавад. Мутаассифона, пиромуни р\згор ва осори \ ахбори комил дар даст нест. Му~а<<и<он бо такя ба "Китоб-ул-ансоб"-и Самъон$ ва <и}су му<обалаи он бо шаво~иди дигар таъйид кардаанд, ки Аб\бакр Му~аммад ибни]аъфари Наршах$ соли 286 ~и|р$ (900 милод$) дар Бухоро ба дун} омада, соли 348 ~и|р$ (961 милод$) аз дори фано даргузашт.

Наршах$ китоби "Таърихи Бухоро"-ро дар а~ди фармонравоии Н\~ ибни Насри Сомон$ (943-954) ба забони араб$ иншо намуда, соли 944 онро ба амири мазкур та<дим кардааст. Нусхаи арабии китоб зо~иран аз байн рафта. Соли 522 (1128-29) Аб\наср А~мад ибни Му~аммад ибни Насри &убов$ бо дархости д\стонаш "Таърихи Бухоро"-ро ба форс$ тар|ума намуд. Аб\насри &убов$ <исмате аз матолиби китобро малолатовару бесуд пиндошта, ~ангоми тар|ума онро фур\гузор карда ва аз кутуби дигари таърих$, амсоли "Хазоин-ул-улум"-и Абул~асан Абдурра~мон ибни Му~аммади Нишопур$ ба матни асл афзудааст. Тар|умаи мазкурро соли 574 (1175) Му~аммад ибни Зуфар ибни Умар талхис намуда, та@йироте бар он ворид овардааст. Баъдан шахси номаълуме боз ба ин китоб тасарруф карда, ~аводиси марбут ба ~у|уми му@улро бар он ил~о< намудааст.

Мударриси Разав$ бо истинод ба матни "Таърихи Бухоро" тазаккур меди~ад, ки китоб~ои Му~аммад ибни Соле~и Лайс$ ва Абул~асани Мадоин$ (дар асл Майдон$) аз |умлаи маохизи мавриди истифодаи Наршах$ будааст. Осори дигаре, ки ба ~айси мар|аъи "Таърихи Бухоро" }д мешавад, ма~алли тардиди донишмандон мебошад.

Таърихномаи Наршах$ ба забон~ои рус$, инглис$, фаронсав$ ва \збек$ тар|ума шудааст. Нусха~ои "Таърихи Бухоро" дар талхиси Му~аммад ибни Зуфар ибни Умар дар китобхона~ои мухталифи дун} ма~фуз аст. Соли 1939 Мударриси Разав$ матни инти<одии "Таърихи Бухоро"-ро бо шар~у таъли<оти мабсут ба табъ расонид.

Сақ.217.

Ба сабаби риддат, ки аз вай зоқир шуд... - Бино бар ахбори Наршах$ Ту@шода ба дасти &утайба имон оварда буд. Баъди ислом овардан \ро писаре таваллуд шуд ва ба хотири д\стие, ки байни Ту@шода ва &утайба ибни Муслим буд, к\дакро &утайба ном карданд. &утайба баъди вафоти падари хеш - Ту@шода бар тахт нишаст, вале аз ислом баргашта муртад шуд. Аб\муслим аз ин мо|аро хабар }фта, &утайба ибни Ту@шода ва бародари \ро бо касони эшон ~алок кард.

Сақ.217.

Бухорхудот - номи умумии фармонраво}ни Бухоро дар даврони ~окимияти Сосони}н ва а~ди аввали ислом. Ин суннат то ба р\згори Сомони}н тадовум кардааст. Тиб<и ахбори Наршах$ сол~ои 80-уми а.VII ва ми}ни а.VIII Бидун, Ту@шода, Бун}т ва Сухон ном ~окимон дар Бухоро Бухорхудот будаанд. Бино бар а<идаи тас~е~гари матни "Таърихи Бухоро" - Мударриси Разав$ ~арфи "Т" дар охири ин воҷа таъсири забони араб$ буда бояд "Бухорхудо" хонда шавад. Ба занни <ав$ воҷаи мазкур аз решаи су@д$ мушта< шудааст. Ва бино бар <авли Забе~улло~и Сафо, ки дар асари "^амосасаро$ дар Эрон" омада, воҷаи "худой", "худот" ба маънои "молик, со~иб, ~оким" аз истило~и мутадовили кишвардорони Моваруннa~р дар даврони пеш аз ислом ва аср~ои VIII-IX ма~суб мегардидааст. Дар г\иш~ои форсии ми}на воҷаи "худот" ба маънои "шо~" низ мустаъмал будааст.

Сақ.217.

Байтулмол - яке аз ни~од~ои густардаи низоми давлатдории аср~ои ми}на. Аз мавод ва мадорики фаровоне, ки дар лу@атнома~о омадааст, маълум мегардад, ки воҷаи мазкур маънои хонаи молу @анимат ва моли мутаваффиро доштааст, ки баъд аз ~исобу китоб он мол дар он |о ниго~дор$ мешудааст. Байтулмол дар |ара}ни рушди дастго~~ои давлат$ тадри|ан ба хизонае табдил }фт, ки ~амаи мусалмонон бар моли он ~а< доштанд. Ба ин маън$, байтулмол дар <аламрави хилофат маркази амвол ва дафотири давлат$ низ ба шумор меомад. Нахустин касе, ки дар таърихи давлатдории ислом$ байтулмолро бун}д ни~од, савумин аз хулафои рошидин - Умар ибни Хаттоб (р) буд, ки аз соли 634 то 644 бар маснади хилофат нишастааст.

Саҳ.217.

“ундуз ва куҳандиз - муарраб ва мухаффафи “к\~андиз” } “к\~андиҷ” аст ба маънии “<алъа” } “~исори <адим”. А@лаби ша~р~ои Мовароунна~ру Хуросон дар замони <адим ку~андиҷе доштаанд. Ба а<идаи В.В.Бартолҳд ша~р~ои асри Х ва <уруни оянда дар ~удуди рабаз~о вусъат }фтанд. Дар адаби}ти |у@рофии <уруни вусто барои номи ша~р~ои Оси}и Марказ$ истило~оти махсус мав|уд аст, ки <исман дар ин марзу бум арзи ву|уд карда, <исман аз забони араб$ ба форс$ ворид шудаанд. Чунонки академик Н.Неъматов таъкид кардааст, арки ша~рро бо истило~~ои форсии “диз” (<алъа) ва “к\~андиз” (<алъаи к\~на } <алъа дар баланд$), инчунин истило~и арабии “<алъа” ифода мекарданд. Ба <исми дохил$ ва нисбатан <адимтари ша~р, ки бо девор и~ота буд, истило~и форсии “Ша~ристон” ва арабии “Мадина”-ро ба кор мегирифтанд. ^аволии ша~р, ки муста<иман ба ша~ри дохил$ - “ша~ристон” мепайваст, “рабаз” (истило~и араб$) ном дошт. Баъзан девори умумии ша~ристон ва ~аволиро “рабаз” меномиданд. Го~о ша~р (ша~ристон) ва рабазро “балад” низ мегуфтанд. ^амзамон бо таъсиси давлат~ои пури<тидор, ба виҷа давлати мутамаркизи Сомони}н, к\~андиз~ои муста~кам а~амияти пештараи худро аз даст доданд. Дар а@лаби навишта|от~ои |у@рофидон~ои аср~ои IX-X <айд шудааст, ки арк~о ба хароба, диз~о (<алъа~о) ба “ку~андиз~о” (<алъа~ои к\~на) мубаддал гардиданд. Аз ин сабаб ша~ристон~ои баъзе ша~р~о тадри|ан р\ ба таназзул ни~одаанд.

Саҳ.217.

“аболае берун оварданд - яъне ворисони Са~л ибни А~мад санади аз |ониби Му~аммад ибни То~ир ба Са~л ибни Му~аммад фур\хта шудани де~аро пешкаш карданд.

Саҳ.217.

Ваҳф - замин } мулке, ки барои ма<суди муайяне дар ро~и худо ихтисос ди~анд. Манфиате, ки аз ва<ф ~осил мешавад, бояд дар ро~и худо масраф шавад. Ва<ф дар шариати ислом$ чанд навъ аст, амсоли ва<фи ом, ва<фи хос, ва<фи @уфрон, ва<фи амвол ва @айра. Бояд гуфт, ки дар Мовароунна~ру Хуросон ва<ф яке аз сарчашма~ои бис}р му~ими таъсис ва равна<и макотибу мадорис ва кулли ришта~ои марбут ба илму фар~анг ма~суб мегардид. Ба ин маън$, ва<ф ба ~айси василаи муассири фаро~ам омадани замина~ои моддии рушд ва тадовуми илму фар~анг дар р\згори <уруни вусто аз арзиши хосе бархурдор будааст. Зимнан, низоми ва<ф бо тава||\~ ба зиндагии таба<оти муфлиси |омеъа авзои и|тимоиву и<тисодии мардумро то андозае танзим менамуд.

Саҳ.217.

Донг - воҷаи <адими эронист ва дар забони дар$ ~ам ба маънои во~иди масо~ат ва ~ам барои ифодаи вазн мустаъмал буд. Донг ба ~айси ченаки масо~ат шашяки ~ар чиз (замин, мулк, хона) ва чун во~иди вазн муодили ~ашт ~абба } ~ашт |ав мебошад. Дар матни мазкур ба маънии во~иди масо~ат омадааст.

Саҳ.217.

▪аъфариён - гаравидагони равияи |аъфар$, ки унвони хешро аз номи имоми шашуми а~ли шиъа Имом]аъфари Соди< (р) гирифтаанд. Имом]аъфар дар Мадина таваллуд шуда (та<рибан соли 700), дар ~амон |о мадфун (785) аст. Насабаш аз |ониби падараш Му~аммад ал-Бо<ир (имоми пан|ум) ва |аддаш - Зайнулобидин (имоми ча~орум) ба авлоди пай-@амбар (с) ва аз тарафи модараш ба хонадони Аб\бакри Сидди< (р) мерасид. Маз~аби]аъфар$ аз |ониби а~ли суннат дар радифи ча~ор маз~аби сунн$ - ~анаф$, шофеъ$, ~анбал$ ва молик$ ба ~айси равияи муста<ил эътироф шудааст. Ташаккули маз~аби]аъфар$ ба фаъолияти Имом]аъфар марбут аст. Ӯ дар таълифоти хеш, мин|умла, дар “Ас-саф$” назарияи хосаи фи<~и исломиро ба ву|уд овард, ки он баъдтар зербинои низоми ~у<у<ии системаи таълимот дар бораи имомат <арор гирифт. ^азрати имом баъзе а<ида~ои шиъа ва ~амчунин таълимоти рофизи}нро ро|еъ ба @айбату ра|ъати имомон (~улул, ташбе~ ва @айра) рад намуд. Баъди вафоти Имом]аъфар пайравони \ ба ду гур\~ |удо шуданд: яке имомати М\со ибни]аъфарро эътироф намуда, имоматро тавассути насл~ои \ то имоми дувозда~ум расониданд. Дувум$, имомати Исмоил ва писараш - Му~аммадро <оил будаанд.

Саҳ.217.

Рақимақуллоқ - худой \ро бахшояд. Дар мутуни арабиву форсии баъдиислом$ пас аз зикри номи хулафои рошидин, са~обагону ансори Расули акрам (с), умарову бузургони

давлат, уламову ~укамову фу<а~о афзудани ибороте амсоли разиялло~у ан~у (худо аз \ роз$ бошад), ра~матулло~и алай~ (ра~мати худо бар \ бод), ра~има~умулло~ (худой он~оро бахшояд) аз одоби мусалмон$ ва китобат ба шумор меомад. Лозим ба }доварист, ки ибора~ои “саллалло~у алай~и ва саллам”, “ас-салоту ва-с-салом” тан~о дар мавриди зикри номи Расуллуло~ (с) ва олу ас~оби ~азрат истифода мешаванд.

Сақ.227.

Туркон - lамъи турк ва “турк” истило~е, ки дар маънои васеаш бар <авм~ое, ки ба забони турк$ дар Туркия, Туркистони Чин, lум~ури~ои Русия, Оси}и Марказ$, машри<и Эрон ~арф мезананд, тааллу< дорад. Нахустин маро~или зу~ури <авм~ои турк ~ан\з ма~алли ба~с аст, вале умуман пазируфтаанд, ки сарзамини аслии он~о Му@улистон будааст ва аз он lо ба с\и @арб к\ч бастаанд. Таъйини ~увияти <атъии <абоили турк то ~удуди <арни VI милод$. та<рибан номумкин аст, зеро таърихи пеш аз ин ай}ми турк~о ба на~ви @айри<обили тафкик бо таърихи а<вои дигари би}бонгард, мисли <авм~ои му@ул, пайванд х\рдааст (ниг. ба “Мардумони lа~он”, таълифи Абдул~усайни Саиди}н, Те~рон, 1373, с.471). Ма~з дар <арни VI номи турк ба унвони <авми бадав$ дида мешавад, зеро дар ~амин аср туркон давлати бадавии хешро таъсис кардаанд, ки аз Му@улистону сар~ади шимолии Чин то Ба~ри Си}~ имтидод доштааст. Муассиси ~укумати мазкур, ки хитои}н \ро Ту-мен (дар катиба~ои турк$ Бумен) номидаанд, дар соли 552 вафот кардааст ва бародараш Истом$ зо~иран то соли 576 зистааст. Сарчашма~ои хито$ аз ин давлат ба номи “Императории Туркони Машри<” }д кардаанд. Дар соли 581 та~ти нуфузи силсилаи хитоии Суй ин император$ ба ду давлат lудо мешавад, вале баъд~о ~ар ду тобеъи силсилаи чинии Тсанг (618-907) мегарданд. ^удуди соли 682 туркони шар<$ муваффа< шуданд, ки исти<лоли хешро ба даст оваранд. Маркази идории туркони шар<$ дар lое ба номи Урхун дар Му@улистон во<еъ буд. Сай}~и маъруфи чин$ Хосуан Тсанг дар соли 630 милод$ ма~алли хайма~ои туркони @арбиро дар наздикии рудхонаи Чу }фта ва аз эшон ном бурдааст. Дар соли 742 итти~одияи уй@ур~о, ки аз <арлу<у басмил ташкил шуда буд, давлати туркони шар<иро мун<ариз сохтанд. Дар соли 754 уй@ур~о бар ша~ри Урхун тасаллут }фтаанд. Аммо салтанати хо<он~ои аслии турк то соли 657 давом }фт ва дар он сол хитои~о эшонро ба итоати худ даровардаанд. Аз соли 685 то соли 688 сарзамини туркони @арб$ доимо дар маърази ~амла~ои ~о<он~ои шар<$ буд. Заволи ~укумати туркони @арб$ бо зу~ури <авми дигари туркнаҷод - Тургиш иртибот пайдо мекунад. Дар соли 716 туркони @арб$ аз зери итоати туркони шар<$ хорl шуда, та~ти ро~барии раиси <абила - Сулу давлати пури<тидори худро барпо мекунанд, ки фармонраво}ни он то соли 739 салтанат карданд. Дар соли 751 хитои~о дар наздикии вилояти Талас аз лашкари араб шикаст }фтанд. &абилаи тургиш~о низ бар асари lанг~ои дохил$ <уввати хешро аз даст доданд. Дар натиlа дар соли 766 <арлу<~о дара~ои Чу ва Таласро иш@ол карданд ва дар ~амон сол ша~ри Суяб - пойтахти тургиш~оро ба тасарруфи хеш даровардаанд ва ин саранlоми императории турк~о буд. Уй@ур~о то соли 840 дар Урхун бимонданд ва дар он сол бар асари ~амла~ои <авми хирхиз мун~азим гаштанд ва <исман пароканда ва <исман ба Кансу рафтанд ва дар он lо ~укумати нави хешро таъсис доданд. Ин давлат то даврони тасаллути тангут~о, яъне соли 1020 идома дошт. Дар <арни VIII дар <исмати болооби Сирдар} у@уз~о (@уз~о) ~укумате ташкил доданд ва эшон тоифае аз туркони @арб$ буданд, ки баъд аз марги Сулу - раиси <абилаи тургиш пароканда шуданд. Ин чодарнишин~ои турк ~арчанд ба лашкаркаши~ои муназзам намепардохтанд, вале бо ~амла~ои ноба~ангоми худ ба ша~р~ои Моваруннa~р ба мардуми он кулфати зи}де меоварданд. Мардуму амирони ин сарзамин барои он ки худро аз ин ~уlум~о ~ифз кунанд, девор~ои азиме ба мисли девор~ои атрофи Бухоро } атрофи Шош, бун}д карда буданд.

Сақ.227.

Ман - ми<}си вазн аст муайян дар ~ар lое. Ба <авли муаллифи “Бур~они <отеъ” дар замони \ ман чи~ил астор будааст ва ~ар асторе понзда~ мис<ол ва маlм\и ман шашсад мис<ол бошад ба вазни Табрез. Дар “Фар~анги забони тоlик$” низ омада, ки ман дар lой~ои мухталиф вазн~ои гуногунро ифода мекардааст. Масалан, мани Самар<анд - 8 пуд, мани Табрез - 3 кг будааст. Дар шариат 1 ман (“мани шаръ$”) баробари 180 мис<ол (846 г) аст.

Сақ.227.

Дирам - дир~ам низ г\янд ва ин воҷа муарраби “дра~ма”-и юнон$ аст.]амъи он “даро~им” бошад. Устод Муин дар “Фар~анги форс$” ду маънии истило~ии воҷаро шар~меди~ад: 1) во~иди сиккаи ну<ра, ки вазну ба~ои он дар аср~ои мухталиф мутафовит будааст; 2) во~иди вазн ва он муодили 48 ~абба аст (~абба ми<дори як |ав ва рубъи кирот мебошад). Агарчи дир~ам ба чанд вазн мухталиф буда, дар ислом бар ин ва|~<арор гирифта, ки ~ар дир~ам шаш донг (ниг. ба тавзе~и донг) бошад.

Сақ.228.

Омили хиро▪ ва амволи девон - бино ба <авли му~а<<и<они <уруни вусто низоми давлатдории Сомони}н аз ду <исмат: дарбори подшо~$ ва девон иборат будааст. В.В.Бартолҳд бо такя бар маълумоти Наршах$ унвони да~ девони марказии давлати Сомониро зикр мекунад, ки девони муставф$ } ба истило~и дигар хазинадор$ баъд аз девони вазир <арор доштааст. Истило~и “омил” дар китоби В.В.Бартолҳд ба маънии |амъкунандаи “бо|” омадааст. Вале \ <айд мекунад, ки воҷаи мазкур яке аз ал<оби Сомони}н буда тан~о дар нисбати муносибати эшон бо хулафои Ба@дод ба кор мерафтааст. Зеро амирони Сомон$ пеш аз касби <удрат дар Моваруннa~ру Хуросон аз бо|гузорони хулафои араб будаанд. Маънии аслии ин воҷа муродифи “му~ассили моли}т” аст ва нисбат ба кормандоне тааллу< мегирифт, ки дар девони муставф$ маъмурият доштанд.

Сақ.228.

“арє - са~е~ бояд “<ав$” бошад.

Сақ.230.

ККзкониён - а~ли К\зконон ва К\зконон шакли дигари “Г\згонон” } “Г\згон”, ки муарраби он “]уз|он” } “]уз|онон” аст. Г\згонон номи <исмате аз Хуросони шар<ии <адим аст во<еъ дар ми}ни Марвруду Балх ва он аз шар< ма~дуд буд ба Балху Тахористону Боми}н, аз |ануб ба >ур, аз @арб ба >ар|истон, аз шимол бо ~удуди]ай~ун. Ин но~ия дар <уруни вусто аз ободтарин бахши Балх буд.

Сақ.231.

Биступан▪уми зулҳаъда - зул<аъда мо~и }зда~ум аз та<вими солшумории ~и|рии <амар$ аст.

Сақ.233.

Мин Абдиллоқ ибн ал-Имом Абилаббос ал-МКътазид Биллоқ - амирилмКъминин ило Абиброқим Исмоил ибни Ақмад мавло амирилмКъминин - аз Абдулло~ ибни Имом Абулаббос ал-М\ътазид Билло~ - амирулм\ъминин ба Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад - @уломи амирулм\ъминин...

Сақ.234.

Ба зери гавзбуни бузург - тас~е~гари матн дар ~ошия таъкид мекунад, ки дар тамоми нусах “гавазн” омада ва |авзбун тас~е~и <и}с$ аст ва дарахти чорма@зро гавзбун г\янд.

Сақ.235.

“Ҳудуд-ул-олам” - аз му~имтарин осори |у@рофии а~ди Сомони}н аст, ки соли 982-983 ба забони порсии дар$ таълиф шуда, муаллиф асари хешро ба амири Г\згон – Абул~орис Му~аммад ибни А~мад та<дим доштааст. Муаллифи “^удуд-ул-олам” маълум нест. Мусташри<и ша~ири рус В.Ф.Минорский дар китобаш “Мул~а<от ба “^удуд-ул-олам” (бо забони инглис$) ~адс задааст, ки рисолаи мазкур ба Ибни Фари@ун тааллу< дорад.

Рисолаи мазкур та<рибан сад сол пеш ба муомилоти илм$ ворид шудааст. Му~а<<и<и рус А.Г.Туманский дар |усту|\и “Усули Арбаъа”-и Улу@бек тавассути яке аз д\стонаш Мирзо Абулфазли Гулпоягон$ соли 1892 ма|м\аеро ба даст меоварад, ки шомили ча~ор рисола буд: “Рисола дар илми муси<$”-и Му~аммади Нишопур$, “]омеъ-ул-олам”-и Фахруддини Роз$, “]а~оннома”-и Му~аммади Бикрон ва “^удуд-ул-олам”-и ма|~улулмуаллиф.

Соли 1893 А.Г.Туманский тавассути р\зномаи “Окраина” аз боз}фти мазкур хонандагонро ого~ намуда, пас аз се сол (19-уми апрели соли 1896) дар |аласаи бахши шар<ии |амъияти бостоншиносони рус ахбороти муфассале ироа дошт.

Академик В.В.Бартолҳд соли 1930 бо сарсухани муфассал матни пурраи “^удуд-ул-олам”-ро ба тарзи факсимиле ба табъ расонид. Соли 1935]алолудини Те~рон$ дар “Го~нома” “^удуд-ул-олам”-ро нашр кард. Матни инти<одии ин рисола бо к\шиши Мануче~ри Ситуда соли 1962 дар Те~рон ба дасти нашр расид. Соли 1963 олимони

аф@он дар Кобул факсимиле, сарсухани В.В.Бартолҳд, тавзе~оти В.Ф.Минорскийро бо дебочаи Мир~усайншо~ чоп намуданд.

Соли 1937 В.Ф.Минорский "^удуд-ул-олам"-ро ба забони инглис$ тар|ума намуда, бо тавзе~оти мабсути |у@рофию таърих$ ба нашр расонид.

Сақ.236.

Ва қудуди Бухоро дувоздаҳ фарсанг андар дарвоза фарсанг - дар матн ба ~амин шакл омада, вале са~е~(~) "дувозда~ фарсанг" аст. Фарсанг (фарсах) баробари шаш километр мебошад.

Сақ.236.

Ва андар вай гунбади гКрхонақост, ки аз Бухоро он ▪о баранд - зо~иран дар он даврон <убба~ои мар<адро дар Бухоро сохта, ба ша~ру наво~ии атроф мефиристодаанд.

Сақ.236.

Монавиён - пайравони Монии на<<ош, ки дар а~ди Ардашер ва } Ба~ромшо~ умр ба сар бурда, бино ба шар~и муаллифи "Бур~они <отеъ" баъди Исо (а) зо~ир шуд ва даъвои пай@амбар$ пеш овард. Ба ривояте Ба~ромшо~ ибни ^урмуздшо~ \ро ба <атл расонидааст. Монавия чун таълимоти маз~аб$ ба зуд$ дар Хуросон, Мовароунна~р, Хитой ва кишвар~ои дигар интишор }фт.

Сақ.237.

Д.К.Р. - дар матн ба ин шакл зикр шудааст. Дар бархе аз маохизи |у@роф$ топоними мазкур дар шакл~ои Регдиш (Истахр$) ва Регдашт (Му<аддас$) зикр шудааст (ниг. "^удуд-ул-олам мин-ал машри< ила-л-ма@риб", бо му<аддимаи В.В.Бартолҳд, ~авош$ ва таъли<оти В.Ф. Минорский, тар|умаи Мир~усайншо~, Кобул, 1342. с.197). Тиб<и тахмини В.Ф.Минорский, воҷаи мазкур шакли тас~ифшудаи топоними "Регар" аст, ки он дар шар-<и Де~нав, дар со~или р\ди &арото@ (шакли таърихияш р\ди Ни~ом) мав<еият доштааст (ниг. ма|аллаи "Ор}но", 1988, с.87).

Сақ.240.

Г.Н.О.Г. - дар матн ба ин шакл омада. Дар}фтани шакли асли овонавишти он муяссар нашуд.

Сақ.240.

Нави▪кас - ша~ракест, ки киштибонон, ки андар р\ди Парак ва р\ди Хашарт кор кунанд, аз он |о бошанд - Бино ба ~адси В.Ф.Минорский Нави|кас воҷаи су@д$ буда, маънои ша~ри навро доштааст (ниг. ^удуд-ул-олам мин-ал-машри< ила-л-ма@риб, бо му<аддимаи В.В.Бартолҳд, ~авош$ ва таъли<оти В.Ф.Минорский, тар|умаи Мир~усайншо~, Кобул, 1342, с.71). Тавре ки В.В.Бартолҳд таъкид мекунад, муаллифи "^удуд-ул-олам" та~ти гидроними "Парак" дарёи Чирчи<ро дар назар доштааст. "Парак" } "Парк" калимаи <адими эрон$ буда, баъдтар (дар давраи Темур) шакли тас@ири калимаи туркии "Чир", яъне Чирчи< |ойгузини он шудааст (В.В.Бартолҳд, Соч. т.III. с.128). Та~ти топоними "Руди Хашарт" муаллиф Сирдар}ро дар назар дорад. Бино ба ишораи В.В.Бартолҳд, воҷаи "Хашарт" шакли ба талаффузи ма~алл$ мутоби< шудаи калимаи "Яксарт"-и юнон$ будааст (ниг. В.В.Бартолҳд. Соч. т.III. с.210).

Сақ.240.

Кар▪окас, ТаркКс, Хотункас, ДимҲонкас - ду ша~рак аст... - дар матн ба ~амин сурат сабт шуда, вале са~е~ бояд "чор ша~рак" бошад.

Сақ.244.

"Таърихи Систон" - китоби мазкур дар ~удуди сол~ои 1054-1325 ба забони форс$-то|ик$ таълиф шудааст. Унвони "Таърихи Систон" номест, ки аввалин тас~е~гарони матн ба ин китоб шартан нисбат додаанд, зеро дар нусахе, ки дар шакли но<ис то ба р\згори мо расида, ишорае ба номи китоб нарафтааст.

Мутаассифона, муаллифи ин асар низ муайян нест. "Таърихи Систон" бо ~амду санои эзид о@оз }фта, бидуни муаррифии со~иби он матлаби асл$ шур\ъ мешавад. Фузун бар ин, фасли аввали он ~ам унвоне надорад. Дар манобеъ ва маохизи дигар ~ам аз ин китоб ва муаллифони он мадорике ба чашм намерасад. Му~аммадта<ии Ба~ор дар заминаи ахбори "Э~}-ул-мулук" ва <и}су му<обалаи он бо манобеъи дигар ~адс задааст, ки Мавлоно Шамсуддин Му~аммади Мавол$ ва Ма~муд ибни Юсуфи Исфа~он$ ду муаллифи "Таърихи Систон" будаанд. Шак нест, ки дар аср~ои баъд$ ин асар аз |ониби муаллиф (} муаллифони дигар) идома ва такмил }фтааст, зеро сабки ибтидои китоб ва

сабки инти~ои он дорои тафовути боризе мебошад. Бино бар а<идаи Му~аммадта<ии Ба~ор Мавлоно Шамсуддин Му~аммади Мавол$ <исмати аввали китобро то замони салтанати То|уддин Абулфазл (448/1057) ба риштаи та~рир кашидааст. Баъдан Ма~муд ибни Юсуфи Исфа~он$ во<еоти марбут ба таърихи Систонро аз соли 465/1073 то соли 725/1325 ба таври мухтасар бар матни <адим афзудааст. &адимтарин дастнависи "Таърихи Систон" нусхаи Те~рон аст, ки ба нимаи аввали асри XV тааллу< дошта, нусха~ои дигар аз он истинсох шудаанд. Матни инти<одии "Таърихи Систон"-ро донишманди ша~ир Маликушшуаро Ба~ор бо шар~у ~авошии мабсут соли 1935 дар Те~рон ба табъ расонид.

Сақ.244.

БКяъҳуби Росбє (АбКяъҳуби Росбє) - ин ном тан~о дар ~амин са~ифа ба муносибати ба расул$ фиристодани \ назди Му~аммад ибни Восил барои халос кардани писари Наср - Сай}р ибни Наср аз асир$ зикр шудааст.

Сақ.244.

Сайёра - дар матн дар ~амин шакл омадааст ва дар охир "~о-и ~авваз" дорад.

Сақ.244.

Фавьи сайёр - Маликушшуаро Ба~ор истинодан бар мазмуни |умлае, ки дар по}н омада тахмин мекунад, ки ин ибора бояд "фав|е савор" хонда шавад.

Сақ.244.

Фиристод - дар матн чунин омада, ба э~тимоли <ав$ бояд "фирист" бошад.

Сақ.244.

Он марв - ба а<идаи тас~е~гари матн, ин воҷа бояд "он марз" бошад.

Сақ.244.

Ақмад ибни Умайра - устод Ба~ор дар шар~и ~оли ин шахс дар ~ошия оварда: "Агар ин Ил}с ибни Асадро писари Асади Сомон$ бидонем, бояд ин шахсро Умайра ибни А~мад бихонем". Ва а<идаи эшон мабн$ бар маълумоти Гардез$ аст ва Гардез$ г\яд, ки Асадро ча~ор писар буд: Н\~, А~мад, Я~} ва Ил}с. Аксари таърихнигорон бар ин а<идаанд. Дар акси ~ол истинодан ба муаллифи "Таърихи Систон" эътироф бояд кард, ки Умайра писари пан|уми Асади Сомон$ аст.

Сақ.244.

"Асод" - дар матн ба ин шакл омада, вале шакли са~е~и он "Асад" аст.

Сақ.245.

БКталқа ба роқи Систон баргирифт - са~е~ бояд "ро~и Систон" бидуни "ба" бошад.

Сақ.245.

"Умар" - дар матни тас~е~шудаи асар ~амин ~ел омада, вале ба назар мерасад, ки он хатои чоп аст, ин |о сухан дар бораи Амр ибни Лайс меравад.

Сақ.245.

Алє ибни Ґасан - номи пурраш Ал$ ибни ^усайн ал-Марврyд$ аст ва дар |ои дигар ~ам муаллиф \ро бо номи ал-^усайн ном мебарад ва пайдост, ки дар ин |о @алате ро~ }фта. Ал$ ибни ^усайн дар он р\згор амири Марв буд ва Амр ибни Лайс зидди \ сипо~ фиристод. Ў аз амири |уз|онон - А~мади Фари@ун мадад хост ва на}фт. Ночор ба амир Исмоили Сомон$ ба Бухоро пано~ид ва амир Исмоил \ро икроми бис}р кард ва аз он |о ба Фараб рафт ва охир ба дасти писараш кушта шуд. Асли во<еъаи \ чунин аст ва он ч$ муаллифи ин асар менависад, мухолиф аст, бо он ч$ муаррихини дигар, масалан Наршах$ дар "Таърихи Бухоро", на<л кардаанд, яъне Ал$ ибни ^усайн назди Амр наомадааст.

Сақ.245.

Муқаммад ибни Шафқур - дар матн чунин омада, вале дар |ои дигар "Ша~фур" навишта. Бино бар мазмуни ~одисот аз атрофиён ва лашкаркашони Амр ибни Лайс аст.

Сақ.245.

Алє ибни Шарвин - Маликушшуаро дар ~ошия менависад, ки дар асл "Шарвин" бидуни ну<таи ~арфи "йо" сабт шуда ва шабе~ ба ин ном |уз "Шарвин" нест. Вале Наршах$ ин шахсро "Ал$ ибни Суруш" нигошта, \ро аз сипо~солорони Амр ибни Лайс муарриф$ мекунад.

Сақ.245.

"...*бор кард(.)д ва қарб на(.)ояд*" - дар матн ну<та~ои дандона~ои ~амсадои пеш аз охири калимаи якум ва ~амсадои сеюми калимаи дуюм гузошта нашудааст. Тас~е~гар дар ~ошия менависад, ки шояд он *"бозгарданд ва ~арб набояд"* бошад.

Сақ.245.

Алавє - ~адафи муаллиф "Алави}ни Табаристон" аст. Гур\~е аз бузургони авлоди Ал$ ибни Аб\толиб (р) ба номи "Аиммаи Алав$" } "Зайд$" дар асри II ~и|р$ дар Табаристон <и}м карданд. Асосгузори ин ~аракат ^асан ибни Зайд буд, мула<<аб ба "Доъии Кабир". ^укумати Алави}ни Табаристон аз соли 864 то соли 1034 давом }фт. Дар замони ~укмронии Амр ибни Лайс дар Табаристон Му~аммад ибни Зайд ~укм меронд ва бо Рофеъ ибни ^арсама зидди Амри Лайс созиш карда буд.

Сақ.245.

Абдуллоқ - Дар матн <аблан "Убайдулло~" навишта шуда, вале "Абдулло~" са~е~ аст.

Сақ.246.

Муқаммадони Ґамдон ибни Абдуллоқ - дар навиштани ин ном низ шояд иштибо~е ро~ }фта. Он бояд "Му~аммад ибни ^амдон ибни Абдулло~" бошад. Дар замони ~укмронии вориси Амр ибни Лайс - То~ир ибни Му~аммад ибни Амр ба дасти ходимони \ кушта мешавад.

Сақ.246.

Носиди Ґиндє ва Олмони Ґиндє - Маликушшуаро Ба~ор низ ин ду номро |ои дигаре на}фта ва айнан забт кардааст.

Сақ.246.

б.р.д.о.л.и.(бо, ро, дол, айн, алиф, лом, йо) - айнан ба ~амин шакл омада ва хондани он муяссар нашуд. Та~иягари матн низ дар ин бобат тавзе~ надодааст.

Сақ.246.

Дувоздаҳ рКз гузашта аз шавволи санаи сабъа ва самонина ва миатайн - яъне дувозда~уми мо~и да~уми соли 287 ~.<., ки мутоби< ба январи соли 900 аст. Аммо дар асл чунин нест. Бино бар маълумоти Наршах$ Насри I дар соли 279 (892) вафот кардааст. В.В.Бартолҳд ~ам вафоти \ро дар таърихи 21-уми августи соли 892 зикр мекунад.

Сақ.246.

Салеқ ва сутуронро касе адду эҳсо надошт - яъне сипо~ ва чорпои саворирo (аз <абили аспу хару шутур) ададу ~исоб набуд.

Сақ.247.

Асноши ходим - як сатр по}н ин ном ба шакли *"Ашнос"* омада ва чун дар рисола~ои муаррихини дигар ~ам ба шакли "Ашнос" омадааст, тас-~е~гари матн баъди <и}с бо ин китоб~о шакли са~е~и онро "Ашнос" медонад. Ва ин шахс яке аз маорифи худдоми дарго~и хилофат буд ва ба овардани Амр ибни Лайс ба Ба@дод аз |ониби халифа маъмур гашт.

Сақ.247.

Ниқ - дар матн бо ду шакл омада ~ам бо "йо" ва ~ам бидуни он. Аз ша~рак~ои Систон ва дар сар~ади К\~истон во<еъ будааст. Имр\з ~ам <асабаест дар наздикии Бандон.

Сақ.247.

Субкарє - @уломи Яъ<уб ибни Лайс. Муаллифи "Таърихи Систон" зимни шар~и во<еъаи рафтани Яъ<уб ба ~арби Занбил менависад, ки "Яъ<уб ба Систон боз омад ва ба ро~ андар хал| ва туркон (ба <авли муаррихин аз бо<имонда~ои ~айтолиянд, ки дар а~ди Сосони}н Тахористонро дар тасарруф доштаанд. Агар ин воҷа мушта< аз калима~ои па~лавии "халг" ва "хал|" бошад, маъняош "мардуми зифт", "}ва" ва "гумро~" аст) бис}р бикушт ва мавошишон би}вард ва бардаи бис}р овард ва Субкар$ яке аз он бандагон буд". Субкар$ дар ин хонадон ба воя расид ва ба мансаб~ои ол$ ноил гашт. &удрат ва таъсири \, алалхусус дар замон ~укмронии То~ир ибни Му~аммади Лайс, хеле афзуд. Фитна, дасиса, хи}нат~ои \ боиси ~алоки бис}р аз афроди ин хонадон ва му<арробони Оли Саффор гардид ва ~амчунин сабабгори су<ути ин сулола шуд. Ў аз халифа ~укумати Систон бар худ талаб кард ва халифа Му<тадир сипо~е бар зидди \ ба Шероз фиристод. Дар ин |анг Субкар$ шикаст х\рд ва аз амир А~мад ибни Исмоили Сомон$ пано~ |уст. Му<тадир аз амир А~мад талаб кард, ки Субкариро ба Ба@дод фиристад. Амир А~мад \ро банд кард ва дар соли 299 (911) ба Ба@дод фиристод.

Саҳ.247.

Б.р.м.т.у. -дар матн чунин омада (бо, ро, алиф, мим, то, вов). Маликушшуаро тахмин мекунад, ки шояд он “ба ро~и Бату” бошад.

Саҳ.247.

Аҳмад ибни Муҳаммади Амр - ин шахс дар |ои дигар “маъруф ба Ни}” ва “А~мади Ни}” номида шудааст. Дар бораи \ маълумоти дигаре ба даст наомад.

Саҳ.248.

Бародарро бигузошт - яъне озод кард. Пас аз ба аморат нишастани Му~аммад ибни Ал$ бародараш Муаддал ибни Ал$ аз Кирмон ба Систон назди \ омад. Му~аммад ибни Ал$ бародарро хуш <абул кард, вале муддате баъд тарсид, ки Муаддал \ро аз аморат воҷгун месозад. Аз ин р\, Муаддалро ба зиндон кард.

Саҳ.248.

Киш - бо касри аввал ва ташдиди син дар асари {<ут, яъне Кисс. Ин ном дар асар аз тарафи муаллиф ду хел шар~ }фтааст: 1) зимни зикри курат~ои Хуросон то @ояти ~адди ислом; 2) зимни зикри курат~ои Систон. Бино бар <авли тас~е~гари матн, Истахр$ ин ма~алро дар ду шакл - аввал бо син ва баъд дар <авс бо шин (яъне Кисс ва Киш) забт карда мег\яд, ки байни Кисс/Киш ва байни Си|истон 30 фарсах аст дар |и~ати ~удуди Кирмон. Ба <авли устод Ба~ор Кисс ва Киш ~ар ду номи як ма~ал аст ба ду ла~|а ва Киш аз билоди Моваруннa~р ~ам аст.

Саҳ.249.

Ғардезє - Соли таваллуд ва вафоти муаррихи бар|астаи асри XI Аб\саъид Абдул~ай ибни За~~ок ибни Ма~муди Гардез$ да<и<ан муайян нест. Аз он ки Аб\саъиди Гардез$ китоби худро, ки бо номи “Зайн-ул-ахбор” ишти~ор }фта, ба султони >азна Зайнулмилла Абдуррашид ибни Ма~муд (1049-1053) бахшидааст, маълум мегардад, ки \ дар авосити садаи X1 умр ба сар бурдааст. “Зайн-ул -ахбор“ асари мабсути таърихиест, ки м\~тавои он аз гузориши таърихи шо~аншо~они бостонии Эрон, замони зиндагии Расули акрам (с), хулафои ислом$, таърихи Хуросон то соли 1041 ва русуму таомули а<вами мухталиф фаро~ам омадааст.

Аз мутолиоти “Зайн-ул-ахбор“ бармеояд, ки муаллифи он дар таснифи китоби хеш аз “Китоб-ул-^инд” ва “Осор-ул-бо<ия”-и Аб\рай~они Берун$ ва, зо~иран, китоби “Ахбори вулоти Хуросон”-и Аб\алии Саллом$ (ваф.912-913), “Аъло<-ан-нафиса”-и Ибни Руста (ваф.902-903) истифода кардааст. ^амчунин осори муаррихон ва |у@рофинигороне, аз <абили Аб\-зайди Балх$, Ибни Хурдодбе~, Аб\абдулло~и]ай~он$ ва @айра аз маъхаз-~ои “Зайн-ул -ахбор“-и Гардез$ будааст.

Аз ин таърихномаи м\ътабар ду нусхаи <адим то ба р\згори мо расидааст, ки дар асри XVI дар ^индустон китобат шуда, феълан дар китобхона~ои Донишго~~ои Кембри| ва Оксфорди Инглистон ма~фузанд. Соли 1982 Абдул~аййи ^абиб$ дар асоси ин ду нусха матни инти<одии “Зайн-ул-ахбор“-ро бо шар~у ~авошии мукаммал дар Те~рон ба чоп расонид. Пора~ое аз ин китоб ба забон~ои рус$, инглис$, ма|ор$ ва @айра тар|ума шудааст.

Саҳ.249.

Ғайкони “орє - дар нусахи мухталиф ва мутуни дигар номи ин шахс дар шакл~ои “^анкон”, “]анкон”, “Кайкон” ва “Гайкон” омада. Вале бино бар а<идаи тас~е~гари матн ~амаи ин ~адс~о бар@алат аст. Я~} ибни Му~аммад ибни Я~}и З\~л$ аз ашираи З\~л ибни Шайбон ва мула<<аб ба “^айкон” аст, ки кунияи \ Аб\закари} буд. Имоми а~ли ~адиси Нишопур буд, ки дар Иро< аз А~мад ибни ^анбал - асосгузори таълимоти ~анбал$ таълим гирифтааст. Бар асари |анг бо Ху|истон$ асир ва дар соли 267/881 кушта шудааст.

Саҳ.250.

Ғазид - шакле аз “газият” ва “газия”, ки аслан воҷаи ором$ аст. Бино бар а<идаи аксари фар~ангнигорон, “газид“ заре аст, ки подшо~он ~ар сол аз раъият мегиранд ва онро “хиро|” ~ам мег\янд. Маънии дигари ин воҷа заре аст, ки аз а~ли зимма ситонанд ва бар иваз он~оро амон ди~анд. Ба ин маън$ шакли муарраби он |изя аст.

Саҳ.250.

Ақдос - даромад~ои тозаи мол$ аст, ки @айр аз хиро|у моли}ти <онуниву шаръ$ ба хазина ояд, ба мисли мусодараи мол ва @айра.

Саҳ.250.

Муқаммад ибни Бишр - ин ном дар осори В.В.Бартолд дар шакли Му~аммад ибни Башар омадааст.

Сақ.250.

Аййада-л-лоқу-л-амира - худой дастгири амир бод.

Сақ.251.

Биншаст - дар нусахи дигар низ чунин омада, вале тас~е~гари матн мепиндорад, ки он дар ин маврид маън$ надорад ва са~е~и он "набишт" бояд бошад.

Сақ.253.

"...***подшоқи нахустин, ки бар замин буд***" - насаби Сомони}н дар аксари манобеъ зикр шуда, вале дар навишти ном~о аз адвори <адим бар асари китобати мукаррар аз |ониби носихон @алат~ое ро~ }фта, ки таъйини асолати ном~оро душвор сохтааст. Лозим ба }доварист, ки масъалаи тас-~е~и насаби та~рифшудаи Сомони}н м\~то| бар пач\~иш~ои доманадор аст.

Сақ.253.

Бодат ёфт - дар матн чунин омада, вале зо~иран дар навишти воҷаи аввал иштибо~е ро~ ёфтааст. Чунин менамояд, ки "бодат" тас~ифи "зи}дат" аст.

Сақ.255.

Хоҷа Низомулмулк - "Си}сатнома", ки бо номи "Сияр-ул-мулук" низ ишти~ор дорад, асари пуразриш ва гаронмояи &ивомуддин Аб\ал$ ^асан ибни Ис~о<, мула<<аб ба Низомулмулк - вазири маъруфи Сал|у<и}н аст. Сабаби таълифи он дастури султон Маликшо~и Сал|у<$ аст, ки ба донишмандони дарбори худ таснифи рисолаеро доир ба одоби кишвардор$ ва тадбири умури диниву дунявӣ ва дар он бозг\ кардани ну<сон ва норасои~ои ~окимияти сал|у<иро фармуда буд. Тиб<и ин дастур Низомулмулк соли 1091 "Си}сатнома"-ро дар 39 боб навишта, ба Маликшо~ пешкаш кардааст ва пас аз мавриди <абули султон <арор гирифтанаш ба он боз 11 боби дигар илова кардааст.

"Си}сатнома" пиромуни масоили мухталифи давлатдор$ ва тадбири мулк ба~с мекунад ва ~осили мушо~идот ва та|оруби сол~ои мутамодии вазорати муаллиф аст. ^адафи асосии асар тал<ини исло~у сало~и му|тамаъ аст, ки зербинояш бояд бар адлу адолати и|тимо$, шеваи о<илонаи давлатдор$, покви|дониву порсоии ~окимон, ободонии кишвару осоиши раъият устувор гардад.

Дар тал<ини ин @оя ва тавзе~и во<еъияти замони Сал|у<и}н Низомулмулк ба таърих, ба ва<оеъ ва р\йдод~ои адвори гузашта ру|\ъ кардааст ва аз он~о тамассул |устааст. Аз |умла, муаллиф як силсила ~ико}тро аз р\згор ва корномаи шо~они сомон$ овардааст ва тарзи давлатдор$ ва макорими ахло<у фазоили маънави}ти он~оро ~амчун намунаи ибрат ва пайрав$ фарор\и ~уккоми давр гузоштааст.

Ишти~ори камназири "Си}сатнома" дар Шар<у >арб ба нашр~ои мутааддид ва тар|ума~ои он ба забон~ои мухталиф боис шудааст. Аз |умла, мусташри<и маъруф Ш.Шефер соли 1891 "Си}сатнома"-ро ба чоп расонида буд, ки он то кунун аз нашр~ои бе~тарин ма~суб мешавад. Асари гаронмояи Низомулмулк дар Эрон дар т\ли 60 соли охир шаш бор р\и чопро дидааст. Мухтасари "Си}сатнома" дар То|икистон низ ба хати сириллик баргардон ва нашр шудааст.

Сақ.255.

Доъє - даъваткунанда, тар@ибкунанда, он ки мардумро ба дини худ даъват кунад. Ин |о доъи}ни маз~аби исмоилия дар назаранд. Дар маз~аби мазкур "доъ$" яке аз мартаба~ое буд, ки аз "~у||ат" по}нтар ва аз "маъзун" болотар меистод.

Сақ.255.

Шариати исмоилє - яъне шариати фир<аи исмоилия, ки яке аз фир-<а~ои асосии маз~аби шиа аст. Он ~амчун |унбиши си}сиву и|тимо$ ва ~аракати диниву фалсаф$ дар авосити <арни VIII ба ву|уд омада, дар таърихи на~зати си}сиву фикрии Шар<и мусалмон$ на<ши бориз гузоштааст. Дар адвори гуногун ва кишвар~ои мухталиф "исмоилия" бо ном~ои "ботиния", "<арматия", "таълимия" ва @айра ишти~ор дошт. О@ози ~аракати исмоилия ба тафри<ае, ки байни а~ли шиа баъди вафоти имоми VI]аъфари Соди< (р) (с.ваф.765) р\й намуда, оид аст. А@лаби а~ли ташайй\ъ ба ~айси имоми VII писари]аъфари Соди< (р) - М\со ибни]аъфар ал-Козим (с.ваф.799)-ро эътироф карда ва имоматро то имоми XII идома додаанд. Вале <исми дигар писари аршади]аъфари Соди< - Исмоилро вориси имомат пазируфта ва, азбаски Исмоил дар

замони зиндагии падараш даргузашта буд, писараш - Му~аммадро ба ~айси имоми VII эътироф карда, ба худ номи “исмоили}н”-ро гирифтаанд.

Сақ.255.

Ботиниён - пайравони он фир<а~ои исмоилия ~астанд, ки бар хилофи таълимоти “зо~ири}н” маънии ботинии &уръонро эътироф мекунанд. Бино ба а<идаи ботини}н, мо~ияти асосии &уръонро Ал$ ибни Аб\толиб ва ас-~оби \ медонанд ва г\} чунин тарзи маърифати &уръонро имом ~амчун ифодаи иродаи ило~$ аз пай@амбар (с) ба ирс гирифтааст. Аз ин р\, имомони замон <одиранд, ки &уръонро таъвил ва асрори маонии онро кашф кунанд. Усули таъвили ботинии “&уръон”, ки дар байни а~ли ботиния маълум аст, барои ривоӀи озодандеш$ дар <уруни вусто мусоидат кардааст.

Сақ.256.

Лаъанақумуллоқ - лаънати худо бар он~о бод!

Сақ.256.

“...К қаргиз ба амирулмКъминин хилоф кунад” - манти<ан “...хилоф накунад” бояд бошад. Дар нашри Душанбе низ феъли мазкур дар си@аи инкор$ омадааст.

Сақ.256.

Ё маъшаралмуслимин! - эй Ӏамоъати мусалмонон!

Сақ.256.

Мақдия - номи ша~рест, ки маркази Алави}ни Фотим$ буд ва дар ~удуди Туниси кунун$, дар шимоли Афри<о <арор дошт. Онро нахустин халифаи Фотим$ - Абдулло~ ал-Ма~д$ дар соли 915 бино кардааст.

Сақ.256.

Атиъу-л-лоқа ва атиъу-р-расула ваули-л-амри минкум - (&уръон, сураи “ан-Нисо”, ояи 59) “фармон баред худойро ва фармон баред расулон ва пай@амбарони \ро ва итоат кунед худовандони амр аз шуморо”.

Сақ.257.

“... ва кардаи Кро нокарда пиндоштем” - аз ин <исмати Ӏумла сар карда, дар ба}ни м\~тавои мактуби халифа ба Яъ<уби Лайс нависанда Ӏонишини шахси сеюми тан~оро барои ифодаи шахси дуюми тан~о кор фармуда аст. Дар чопи Душанбе дар ин маврид ва то по}ни мактуб Ӏонишини шахси дуюми тан~о ниго~ дошта шудааст. Зо~иран, та~иягар ба матн исло~е ворид кардааст. ^аминро бояд <айд кард, ки дар матни осори мансури асри Х истифодаи Ӏонишини ифодакунандаи як шахс ба Ӏои шахси дигар го~-го~ ба чашм мерасад.

Сақ.257.

Айёрє - пешаи ай}рон аст. Ай}рон (он~оро “Ӏавонмардон” низ мехонанд) гур\~е аз таба<оти иӀтимоии аср~ои ми}на буданд, ки даста~ои махсуси Ӏанг$ созмон дода, ба ро~зан$ маш@ул мешуданд ва } дар зумраи лашкари}ни ин } он амир ба му<обили мухолифони он~о меӀангиданд. Дар а~ди Аббоси}н шумораи ай}рон дар Ба@дод, Систон ва Хуросон бис}р гардид. Ай}рон мардуми шуӀоъ, Ӏавонмард ва заъифнавоз буданд. Бино ба ахбори “Таърихи Систон” сарвари даста~ои ай}ронро “сар~анг” меномиданд. Яъ<уби Лайс, ки ин Ӏо сухан дар бораи \ меравад, аз таба<аи ай}рон буд ва бо }рии он~о давлати Саффори}нро бун}д ни~од.

Сақ.257.

“... ва расули халифаро касал кард “- дар матн чунин омада, вале агар ба Ӏои “касал кард”, “гусел кард” навишта ва хонда шавад, маън$ устувор хо~ад шуд.

Сақ.258.

Кам мин фиатин ҳалилатин Ҳалабат фиатан касиратан биизниллоқи валлоқу маъа-с-собирин - бор~о шудааст, ки гур\~е андак бар лашкаре бис}р @олиб омадааст бо фармони худованд ва худованд бо сабурон аст.

Сақ. 259.

Азза исмуқу - номи \ (худованд) азиз бошад.

Сақ.262.

ўазолє - мутакаллим, фа<е~ ва мутасаввифи бузурги олами ислом Аб\-~омид Му~аммади >азол$ соли 450 /1058 дар Тоберони Т\с ба дун} омадааст. [дар ай}ми шабоб улуми мутадовили замонаи худро фаро гирифта, дар илми калому фи<~ ва тасаввуф ба мартабаи устоди комил расидааст. Соли 478/1085 ХоӀа Низомулмулк >азолиро барои тадрис дар мадрасаи Низомия ба Ба@дод даъват менамояд. [соли 1094

аз тадрис даст кашида, азимати сафар ихти}р мекунад ва то соли 1106 дар мамолики мухталифи Араб умр ба сар мебарад. Соли 503/1109 Му~аммад >азол$ ба зодго~аш баргашта, баъди ду сол дар ~амон |о аз дун} чашм п\шидааст.

Му~аммади >азол$ дар таърихи афкори маънавии форсу то|ик аз ма<оми волою ар|манде бархурдор гардидааст. Ин мутафаккири камназир дар рисола~ои м\ътабари "Ма<осид-ул-фалосифа", "Кими}и саодат", "Э~}у улум-ид-дин" ва @айра зимни ироаи андеша~ои фалсаф$, маз~аб$ ва ахло<ии хеш самт~ои |адидеро дар ин ришта~о тахсис дод.

Рисолаи "Наси~ат-ул-мулук", ки барои подшо~и сал|у<$ султон Му~аммад ибни Маликшо~ (1104-1117) ва } султон Сан|ари Сал|у<$ (1087-1157) таълиф шуда, аз му~имтарин осори ахло<иву адабии аср~ои ми}на ба шумор меояд. "Наси~ат-ул-мулук" шомили фавоиди зи}ди таърихиву адаб$ буда, аз назари иншову бало@ат низ дар насри форс$ со~иби ма<оми ар|манду шомихе мебошад.

Саҳ.262.

Ад-дину ва-л-мулку тавъамонє - дину давлат тавъаманд.

Саҳ.262.

Инна-л-лоҳа яъмуру би-л-адли ва-л-иҳсони - (&уръон, сураи "ан-Нахл", ояти 90) - ~амоно худо хал<ро фармон ба адл ва э~сон меди~ад.

Саҳ.262.

"...ва қолҳо бар ин сифат аст, то дониста бошє - ин ~икмат маъхуз аз ~адиси Расули акрам (с) аст: Куллукум роъин ва масъулун ан раъияти~и фа-л-имому роъин ва ~ува масъулун ан раъияти~и ва-л-ра|улу роъин фи а~ли~и ва ~ува масъулун ан раъияти~и ва-л-маръату роъиятин фи байти зав|и~о ва ~ия масъулатун ан раъияти~о ва куллукум роъин ва куллукум масъулун ан раъиятикум - ^амаи шумо мисли шубоне ~астед, ки аз рамааш \ро бипурсанд, имомро аз и<тидоъкунандагонаш бипурсанд, мардро аз а~ли байташ бипурсанд, занро аз фарзандонаш бипурсанд ва ба ин маън$ ~амаи шуморо аз а~ли шумо бипурсанд.

Саҳ.263.

"Сияр-ул-мулук" - бо номи "Си}сатнома" низ ишти~ор }фта, асари Хо|а Низомулмулк - вазири аъзами Сал|у<и}н.

Саҳ.267.

"Му|мал-ут-таворих ва-л-ҳисас" - ро|еъ ба шахсият ва зиндагии муаллифи "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас" мадорики да<и<е дар даст нест. Со~иби китоб аз асари бобояш Мухаллаб ибни Му~аммад ибни Шод$ }д мекунад. ки зодаи Асадободи ^амадон будааст. Дар заминаи ахбори ин таворих ~адс задаанд, ки муаллифи он чанд муддат дар Исфа~ону А~воз умр ба сар бурда, ба ~айси дабири дарбори Сал|у<и}н хидмат гуморидааст. Аллома Му~аммади &азвин$ ва устод Маликушшуаро Ба~ор бо такя ба дода~ои муаллифи "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас", ки бо фармондорони замони хеш - халифа Мустаршид (512-529/1118-1135), султон Сан|ар (511-552/1118-1158), султон Ма~муд ибни Му~аммад ибни Маликшо~ (512-525/1118-1131) ва Ба~ромшо~и >азнав$ (510-552/1117-1157) ишорат кардааст, соли таълифи китобро 520/1126 донистаанд.

Дар мадхали "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас" беш аз с$ маъхази ин асар зикр шуда, аз |умла осори м\ътабаре чун "Таърихи Табар$", "Таърихи ^амзаи Исфа~он$" ва маъхаз~ои маф<уде чун "^амадоннома"-и Абдурра~мон ибни Исо ал-Котиб ва @айра.

"Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас" таърихи |а~онро аз замони офариниши олам то замони таълифи китоб ба таври мухтасар фаро гирифта, аз 25 боб иборат аст. Муаллиф, ки аз зубдаи донишмандони р\згори хеш буда, ро|еъ ба таърихи адвори <адим, ба хусус таърихи бостонии Эрон, мавод ва асноди фаровоне дар китоби худ овардааст, ки дар осори дигар ба чашм намерасад.

Соли 1926 мусташри<и ша~ири рус В.В.Бартолҳд дар яке аз китобхона~ои хусусии Туркия бо дастнависи ин китоб ошно шуда, бори нахуст тава||\~и а~ли илмро ба он |алб карда буд. Маликушшуаро Ба~ор соли 1939 "Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас"-ро бо му<аддимаи Му~аммади &азвин$ ва шар~у таъли<оти муда<<и<она дар Те~рон ба табъ расонид.

Саҳ.267.

Боб-ус-собиъ - боби ~афтум.

Саҳ.267.

Аз инҳитоъи мулки эшон ва қаводиси Абулқарас Мансур ва Абдулмалик - саду сє сол... - муаллиф шо~они мазкурро аз охирин умарои Оли Сомон ~исобида, ро|еъ ба салотини дигари ин дудмон чун Насри II, Н\~и II, Мансури II ахборе наовардааст.

Сақ.267.

Боб-ул-ишруна - боби бистум.

Сақ.268.

Ғамзаи Исфақонє - муаллиф ба китоби маъруфи ^амзаи Исфа~он$ “Синий мулук-ил-арз ва-л-анби}”, ки бо номи “Таърихи ^амза” низ маъруф мебошад, ишорат кардааст. ^амзаи Исфа~он$ яке аз донандагони мутаба~~ири таърихи бостонии хал<~ои Эрон ма~суб мешавад.

Сақ.270.

Байқаҳє - За~ируддин Абул~асан Ал$ ибни Зайди Бай~а<$ маъруф ба Ибни Финди<, ки гузаштагонаш аслан араб буда, баъдан бо <авм~ои эрон$ омезиш кардаанд, соли 493/1099 дар Сабзавори Бай~а< ба дун} омада, соли 565/1169 аз дори фано даргузаштааст. Абул~асани Бай~а<$ соли 516/1122 ба мансаби <азои Бай~а< тафвиз }ф, аммо чанде нагузашта, ки ба ихти}ри хеш хидмати маъмуриро тарк гуфт.

Ибни Финди< аз зубдаи донишмандони <арни XII буда, дар ришта~ои мухталифи илм таълифоти зи}де доштааст. ^арчанд дар маъхаз~о ми<дори таълифоти форсиву арабии \ро беш аз 70 адад донистаанд, <исми бис}р ночизе то ба замони мо ма~фуз мондаанд. Аз |умла, осори маф<уде чун “Хисас-ул-асфи} фи <исас-ил-анби}” (форс$), “Машориб-ут-та|оруб ва @авориб-ул-@ароиб”, “>урар-ул-амсол”, “Татиммат “Савон-ул-~икма” ва @айра аз осори маш~ур ва м\ътабари Абул~асани Бай~а<$ ма~суб мегардидааст.

“Таърихи Бай~а<”-и Абул~асани Бай~а<$ аз асар~ои бис}р му~ими таърихиест, ки таълифаш соли 563/1168 ба по}н расидааст. Чунонки аз унвони китоб падидор аст, мундари|аи он аз таърихи но~ияти Бай~а<и Хуросон, ки Сабзавори кунун$ як пораи он аст, фаро~ам омада, муаллиф ро|еъ ба таърихи виҷаги~ои |у@роф$ ва фазоили Бай~а<, ~амчунин ашхоси бар\манди он ахбори нодиру фаровоне овардааст. Абул~асани Бай~а<$ зимни нигориши во<еъоти марбут ба Бай~а< доир ба таърихи дудмон~ои То~ири}н, Саффори}н, Сомони}н, Сал|у<и}н, Бай~а<и}н ва @айра асноду мадорики |олибе зикр карда, ки <исме аз он~о дар маъхаз~ои дигар ба чашм намерасанд.

Дастнавис~ои “Таърихи Бай~а<” хеле нодир буда, то имр\з фа<ат се нусхаи он ба даст омадааст. Донишманди фа<ид А~мади Ба~ман}р матни инти<одии ин китобро бо тас~е~у таъли<от ва му<аддимаи аллома &азвин$ ба табъ расонидааст.

Сақ.270.

Ва-л-аҳаб мин-ал-амир Ақмад ибн Асад - ва фарзандони амир А~мад ибни Асад. Бино ба ривояти Ибни Асир фарзандони А~мад ибни Асад ~афт тан буданд, ки зикри шаш нафарашон ин |о омадааст. ^афтумини он~о, ки Ибни Финди< номашро наовардааст, Абулашъаси Асад - ~амноми |адди эшон буд.

Сақ.270.

Тувуффия ал-амир Абуиброқим Исмоил ибн Ақмад ибн Асад лайлат-ас-суласоъ ли арбаъа ашарата лайлатин халат мин сафари санати хамса ва тисъина ва миатайн - даргузашт амир Аб\ибро~им Исмоил ибни А~мад ибни Асад шаби сешанбеи соли дусаду наваду пан|.

Сақ.270.

Фи лайлат-ил-хамиси ли сабъин баҳина мин „умодиюлахирати санати иқдо ва салосумиа - дар шаби пан|шанбе, ~афт р\з монда аз |умодиюлохири соли 301.

Сақ.271.

Ва мота лайлата-л-хамиси ли салоса баҳина мин ра„аби санати иқдо ва салосина ва салосумиа - ва даргузашт дар шаби пан|шанбе, се р\з монда аз ра|аби соли 331.

Сақ.271.

Тар|умаи та~туллафзии шеър:

Агар осори мо нишон аз мо бошанд,
Пас, нишоне, ки аз худ гузоштаем, бингар.

Сақ.271.

Тувуффия фи шақри рабиъилахири санати салоса ва арбаъина ва салосумиа - даргузашт дар мо~и рабеъулохири соли 343.

Сақ.271.

Тувуффия фи ра▪аби санати сабъа ва самонина ва салосумиа - даргузашт дар мо~и раlаби соли 387.

Сақ.271.

Ва Эликхон Ғорун ибни МКсо Кро (яъне, Абдулмалик ибни НКқро - С.А.) бигирифт - зо~иран, ин lо муаллифи "Таърихи Бай~а<" ба иштибо~ ро~ додааст, зеро тиб<и ахбори манобеъи таърих$, Абдулмалик ибни Н\~ро Шамсуддавла Аб\мансур А~мад ибни Ал$ ибни М\со ибни Ситак - бародарзодаи Эликхони фав<уззикр дастгир ва салтанати Сомони}нро мун<ариз кардааст. Шамсуддавла то соли 404/1013-1014 аморати Туркистон дошт.

Сақ.271.

Фи рамазони санати тисъа ва самонина ва салосумиа - дар мо~и рамазони соли 389.

Сақ.271.

Ва қува Холид ибни Нақиб - ва вай Холид ибни На~иб. Аз таъбири муаллифи "Таърихи Бай~ак" чунин истинбот мешавад, ки К\рмуш ла<аби Холид буда ва шояд муаллиф \ро барои @адр ва хи}наташ, ки дар куштани охирин амири сомон$ зо~ир шудааст, К\рмуш хонда бошад.

Сақ.271.

МоймурҲ - номи де~ест, ки онро {<ут дар "Муъlам-ул-булдон" дар ~амин шакл забт кардааст, вале та~иягари матн ~адс задааст. ки он шояд "Моймар@" бошад, ба назири "Мойдашт", ки он низ номи сарзамин аст.

Сақ.271.

Фи рабиъилаввали санати хамса ва тисъина ва салосумиа - дар мо~и рабеъулаввали соли сесаду наваду пан|.

Сақ.272.

Ибни Исфандиёр - ро|еъ ба р\згор ва таълифоти Ба~оуддин Му~аммад ибни ^асан ибни Исфанди}р маълумоти мабсуте дар даст нест. Фа<ат ин нукта р\шан аст, ки Ибни Исфанди}р аз lумлаи адибон ва муаррихони охири асри XII ва о@ози асри XIII буда, чанде дар дарбори ~окимони сулолаи Бованди}ни Мозандарон хидмат гуморидааст. Муаллиф дар "Таърихи Табаристон" аз нак\кор$ ва хайрхо~ии ~окими Мозандарон ^исомуддавлаи Ардашер, ки сол~ои 1171/1172-1205/1206 салтанат дошт, }довар шудааст. Баъдан Ибни Исфанди}р ба Ба@дод сафар кард ва аз он lо ба Рай бозгашт. [~ангоми и<омат дар Рай авро<и перешони рисолаи арабии Ал$ ибни Му~аммади Яздодиро пайдо намуд, ки аз фармондории подшо~и Табаристон - Гавбар ~икоят мекард. Чанде нагузашт, ки Ибни Исфанди}р дар д\кони китобфур\шии Хоразм як номаи па~лавиро, ки м\бади м\бадон Тансар ба ~окими Табаристон Юснафшо~ ирсол дошта буд, дар тар|умаи арабии Абдулло~ ибни Му<аффаъ ба даст овард. Ин ду рисоларо Ибни Исфанди}р тар|ума карда, ба "Таърихи Табаристон", ки соли таълифи онро 1216/1217 донистаанд, ворид кардааст.

"Таърихи Табаристон" шар~и во<еъотро ба тари<и мухтасар аз а~ди <адим то замони зиндагии нигоранда фаро гирифта, ба чор бахш lудо гардидааст: 1. О@ози таърихи Табаристон; 2. Таърихи Зи}ри}ну Бувай~и}н; 3. Таърихи >азнави}ну Сал|уки}н; 4. Таърихи Оли Бованд то охири салтанати эшон. Баъдтар муаллифи номаълуме рисолаи мазкурро идома дода, шар~и во<еъотро то соли 1349 расонидааст.

Соли 1366/1987 Аббос И<бол матни "Таърихи Табаристон"-ро бо тас-~е~ ва <и}су му<обалаи нусха~о дар Те~рон ба табъ расонид. Пора~ои ин китоб ба забон~ои инглис$, фаронсав$ ва рус$ тар|ума шудааст.

Сақ.273.

Казока кусуф-ул-бадри инда тамомиқи - чунин аст кусуфи мо~и ча~орда~ ~ини пуррагиаш.

Сақ.273.

"...ба дКстон менависад" - дар матн се байт шеъри араб$ оварда шудааст, ки бино бар а<идаи та~иягари матн аз ашъори та<лид$ буда, дар пайравии <итъаи маш~ури Я~} ибни Толиби ^анаф$ - аз муосирони ^орунаррашид навишта шудааст. Мазмуни аб}т ба ашъори ~абсия шабо~ат дорад.

Сақ.274.

РКзи одина - тири моқи мекр - р\зи lумъа сензда~уми мо~и ~афтуми соли шамс$. Дар ин lо "тир" ба маънии р\зи сензда~\м аз ~ар мо~и шамс$ омада.

Сақ.275.

РКзи қурмузди бақман - рКзи аввали ёздақуми моқи шамсє - “~урмузд” ба маънии р\зи аввал аз ~ар мо~и шамс$.

Сақ.275.

Ва„оє - дар матн чунин омадааст. Маънои калимаи “ва|ой” дар лу@атнома~ои ба мо дастрас пайдо нашуд. Аммо дар “Лу@атномаи Де~худо” воҷаи “ва|о” ба маъни~ои “|омадон”, “пуштвора” ба чашм мех\рад.

Сақ.276.

РКзи аштод мин моқи озари ҳадим-рКзи 26-ум аз моқи нКқуми соли шамсє - дар ин |о воҷаи “аштод” ба маънии р\зи 26 аз ~ар мо~и шамс$ омада.

Сақ.277.

Рус ба Ан„ила (Ин„ила), ки ба ақди мо Кола мегКянд - дар мутуни дигар ва ~амчунин лу@атномаву осори илмии ба мо дастрас воҷаи “Ан|ила” пайдо нашуд. Тас~е~гари матн низ бо овардани ин ном зимни зикри асомии амокин иктифо карда. Дар “Лу@атномаи Де~~удо” воҷаи “кола” ба назар расид, ки муаллиф дар радифи таъкиди маонии мухталиф онро мазиди муаххари амкина ба маънии “кол, |ой, макон” ма~суб медонад. Шояд ин маън$ дарх\ри матлаби муаллиф бошад.

Сақ.278.

“озє Минқо„и Сиро„ - Мин~о|уддин Аб\умар Усмон ибни Сиро|уддин Му~аммади]уз|он$ маъруф ба &оз$ Мин~о|и Сиро| ба занни <ав$ соли 589/1193 ба дун} омадааст. Соли 582/1186-1187 Муиззуддин Му~аммад ибни Сом падари Мин~о|уддинро <озии |айши ^индустон таъйин намуд. Баъдан султон Ба~оуддини Сом \ро ба Фир\зк\~ фаро хонд ва мансаби <оз$ ва хатибии давлати хешро ба \ арзон$ дошт. Мин~о|уддин дар дарбори султони >\р - >и}суддин Му~аммад ибни Сом (558-599/1163-1202) тарбият }фт. Сониян \ ба ^инд ~и|рат намуда, дар дарбор~ои Носируддини Кубоча, султон Шамсуддини Илтутмиш (сол~ои салтанат 607-633/1211-1235), Ба~ромшо~ (637-639/1239-1241) ва Носируддини Ма~мудшо~ (644-664/1246-1265) дар мансаб~ои му~имми давлат$ хидмат гуморида аст.

“Таба<оти Носир$” та<рибан дар сол~ои 657-658/1259-1260 таълиф гардида,ба писари Илтутмиш-Носируддини Ма~мудшо~ бахшида шудааст. Китоби мазкур аз бисту се таба<а фаро~ам омада, ро|еъ ба таърихи анби}ву авли}, шо~аншо~они бостонии А|ам, хулафои рошидин, Умави~о, Аббоси}н, То~ири}н, Саффори}н, Сомони}н, Дайлами~о, Сал|у<и~о ва @айра ба~с намуда, ~ар таба<а ба таърихи як сулолаву силсила ва матолиби мушаххас тахсис }фтааст. Шар~и во<еъот бо зикри ~амлаи му@ул ба Мовароунна~ру Хуросон ан|ом пазируфтааст. “Таба<оти Носир$” аз осори м\ътабари таърих$ ма~суб гардида, муаллиф дар гузиниши мавод ва <и}су му<обалаи он~о камоли ди<<атро ба кор бурдааст. Мин|умла, маводе, ки ро|еъ ба Оли Сомон дар ин китоб омада, мабсуту м\ътамад буда, аз мутолиоти густарда ва тасаллути комили &оз$ Мин~о|и Сиро| дар ин масоил ша~одат меди~анд.

Дастнавис~ои <адими “Таба<оти Носир$” ба асри XII тааллу< доранд. Китоби мазкур соли 1864 дар Калкутта ва сол~ои 1949-1953 дар Ло~ур ба табъ расидааст. Соли 1963-1964 му~а<<и<и шинохтаи аф@он Абдул~айи ^абиб$ матни инти<одии “Таба<оти Носир$-ро дар ду |илд дар Кобул чоп намуд. Пора~ои ин китоб ба забон~ои рус$, инглис$ ва форонсав$ чоп шудааст.”

Сақ.278.

Таърихи Ибни Ғайсам - Ма<суди муаллиф Абул~асан ^айсам ибни Му~аммаднаб$ аст, ки муаллифи рисолаи таърихии “&иссаи сон$” мебошад. Бино бар <авли акад. В.В.Бартолҳд, рисолаи муаррихи мазкур ба Мин-~о|и Сиро| ба ~айси сарчашмаи асос$ дар китобати таърихи >ури}н хидмат кардааст. В.В.Бартолҳд номи шахсро Абул~асан ^айсам ибни Му~аммад ал-Ба<$ тахмин карда (ниг.В.В.Бартолҳд, Соч.,Т.1,с.77), аммо муаллифи “Таба<оти Носир$” \ро “Ибни ^айсам” зикр кардааст.

Сақ.278.

“...аз навоқии СуҲди Самарҳанд” - аксари муаррихин ривояти мансуб ба де~и Сомон будани |адди дудмони Оли Сомонро ба <айд овардаанд, вале дар мавриди интисоби он ихтилофи назар мав|уд аст. Бархе аз таърихнависон Сомонро аз русто~ои атрофи Самар<анду Балх, Тирмиз ва ~атто ^амадон донистаанд.

Сақ.279.

А■аллақу-л-лоқ - худой \ро иззату ~урмат кунад.

Сақ.279.

Ва-л-лоқу аълам би-с-савоб - худой ого~тар бар ~а<и<ати ~ол аст.

Сақ.279.

Ақмад ибни Сомон - муаллиф дар зикри ворисони А~мад ибни Сомон ба иштибо~ро~ додааст. Бино ба ахбори муаррихони дигар амири мазкур ~афт писар дошт: Наср, Аб\юсуфи Яъ<уб, Аб\закари}и Я~}, Абулашъаси Асад, Аб\ибро~ими Исмоил, Аб\@оними ^амид ва Ис~о< ибни А~мад.

Сақ.279.

Биа■маиқо - бо lамъаш

Сақ.280.

Ин аб}т дар бархе аз манобеъи таърих$ дар <арина~ои мухталиф дучор меояд. Дар "Осор-ул-вузаро"-и У<айл$ аб}ти мазкур чунин омадааст:

Н\~ тан буданд Оли Сомон мазкур,
Гашта ба аморати Хуросон маш~ур:
Исмоилеву А~мадеву Насре
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур.

Дар "Маосир-ул-мулук" Хондамир ин аб}тро ба <арори зер овардааст:

Н\~ тан буданд зи Оли Сомон мазкур,
Доим ба аморати Хуросон маш~ур:
Исмоилеву А~мадеву Насре
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур.

Дар "Лубб-ут-таворих"-и Я~}и &азвин$ ин аб}т сурати зерро гирифтааст:

Н\~ тан буданд з-Оли Сомон маш~ур,
^ар як ба аморати Хуросон мазкур:
Исмоилеву А~мадеву Насре, ~ам
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур.

Дар "Таърихи Нигористон" рубоии мазкур ба <арори зайл омадааст:

Н\~ тан буданд з-Оли Сомон маш~ур,
^ар як ба аморати Хуросон мазкур:
Исмоилеву А~мадеву Насре,
Ду Н\~у ду Абдулмалику ду Мансур.

Сақ.281.

Ал-боҳ€ ва-д-доим қува Аллоқу азза ва ■алла - пояндаву мудом тан~о худои азза ва lалла аст.

Сақ.281.

Ас-солис Исмоил ибни Ақмад - яъне сеюм аз эшон Исмоил ибни А~мад аст. Муаллиф дар са~ифа~ои сон$ низ тартиби салтанати умарои Оли Сомонро ба забони араб$ меорад: ар-робеъ (чорум), ал-хомис (пан|ум), аз-содис (шашум), ас-собеъ (~афтум), ас-сомин (~аштум), ат-тосеъ (ну~ум), ал-~оди ашар (}зда~ум).

Сақ.282.

Ва муддати мулки К қаштод сол буд - зо~иран, ин lо дар таъйини муддати салтанати Исмоил ибни А~мад иштибо~е рафтааст. Ба иттифо<и назари муаррихини <адиму lадид амир Исмоил дар Хуросон ~ашт сол (899-907) фармонраво$ кардааст.

Сақ.283.

Ғамдуллоқи Муставфє -^амдулло~ ибни Аб\бакр ибни А~мад ибни Насри Муставфии &азвин$ соли 1282 дар &азвин таваллуд }фтааст. Унвони "маставф$" доштани ^амдулло~ ало<амандии \ро бо хонаводаи <адими &азвин-муставфи}н (сарму~осибон } сарвари а~ли девон) нишон меди~ад. Муставфи}н дар а~ди шо~они мухталифи Эрон дафтардории вилоят~ои ало~идаро бар \~да доштанд. Худи ^амдулло~ бо ~имояту иноятиРашидуддин Фазлулло~ чанд муддат вазифаи мудири молияи &азвин, Зан-lон ва баъзе вилоёти дигарро и|ро кардааст. Баъди <атли Рашидуддин (718/1318) ^амдулло~ ба хидмати писари \ >и}суддин Му~аммад дохил шуда, то замони <атли >и}суддин (736/1336) дар хидмати \ будааст. Оид ба lара}ни баъдии зиндагии ^амдулло~ маълумоте дастрас нест. Соли вафоташро 750/1349-1359 ба <айд овардаанд. Аз таълифоти

^амдулло~и Муставф$ се асари таърихию |у@рофии манзуму мансури “Таърихи гузида”, “Зафарнома” ва “Нуз~ат-ул-<улуб” то ба р\згори мо расидаанд, ки дар ма|м\ъ аз муарриху |у@рофишинос ва нависандаю шоири тавоно будани \ ша~одат меди~анд.

“Таърихи гузида” ба >и}суддин Му~аммади вазир бахшида шуда, во<еа~ои таърихиро аз замони пайдоиши Одам то сол~ои 20-уми асри XIII фаро мегирад. Асари мазкур таърихи мухтасари |а~он буда, шаш боби он ро|еъ ба таърихи офариниши дун} тиб<и |а~оншиносии ислом$, таърихи паямбарон то Му~аммад (с), таърихи Эрони бостон, таърихи пайдоиши ислом то замони хилофати Аббоси}н, таърихи кишвар~ои Шар<и Ми}на аз замони таъсиси нахустин давлат~ои бум$ то даврони истилои му@ул, ташкили давлати Элхони}н, ~амчунин |у@рофи}и ша~ри &азвин ба~с мекунад.

Му~имтарин маъхази ^амдулло~и Муставф$ “]омеъ-ут-таворих”-и Рашидуддин Фазлулло~ ма~суб мешавад. Нусха~ои дастнависи китоб дар китобхона~ои мухталифи Шар<у >арб ма~фузанд. Матни литограф$ (^индустон), факсимал$ (Лондон) ва инти<одии “Таърихи гузида” (Эрон) бо саъю э~тимоми Э.Браун ва Абдул~усайни Наво$ ба табъ расидааст. “Таърихи гузида” пурра ё <исман ба забон~ои турк$, инглис$, фаронсав$ ва рус$ тар|ума шудааст.

Саҳ.283.

... ба дурудгарє мултафит нашуд -зо~иран, котиб ин |о ба иштибо~ ро~ дода ва ба |ои “р\йгар$” “дурудгар$” навиштааст. Чунон, ки маълум аст, касби бобоии Лайс р\йгар$, яъне мисгар$ буд, на дурудгар$ (дуредгар$, на||ор$).

Саҳ.283.

...бар бусаронаш... - яъне “бар писаронаш”. Шакли <адимии воҷаи “писар” “пусра” аст, ки баъдтар он дар забон~ои ми}наи эрон$, ба виҷа забони форсии ми}на ва парфиян$ дар шакл~ои “пуср” ва “пу~р” мустаъмал гашт. Шакли аввал хоси забон~ои |ануб$-@арбии эрон$ буда, шакли дуюм бо таъсири савти}ти забон~ои шимол$-@арбии эрон$ (парфиян$) ба таркиби лу@авии забони форс$ дохил гардидааст. Фирдавс$ дар “Шо~нома” мувоза~ои “пус” ва “пур”-ро бор~о зикр кардааст. Баъдтар аз шакли “пус”, бино ба а<идаи эроншиносон, <арина~ои “бусар”, “пусар” ва ни~оят “писар” пайдо шуда, шакли “пур” аз байн рафт.

Саҳ.285.

Туъиззу ман ташоъу ва тузиллу ман ташоъу, биядика-л-хайру, иннака ало кулли шайъин ҳадирун - яъне, ту (худованд) ар|манд мегардон$ ~ар касеро, ки мехо~$, ~амчунон ки хору ~а<ир мегардон$ ~ар касеро, ки мехо~$. Ва хайр дар дасти туст. Бар~а<, ту ба ~амаи умур <одир$.

Саҳ.286.

Ал-ҳамду ли-л-лоҳи-л-лази кафонє минка ва кафо шуҲлака -~амд мар худойро, ки аз ту маро халос$ бахшид ва кифояти шу@ли ту кард.

Саҳ.286.

Аз осори Амри Лайс ▪омеъи атиҳи Шероз аст - мурод аз “|омеъи ати<и Шероз” мас|иди |омеъе аст, ки, зо~иран, Амри Лайс дар Шероз бино карда будааст.

Саҳ.286.

Аз ин абёт ру▪улияти К дар қаракат омад, ба айёрє машҲул шуд - аб}ти мазкур ба <алами ^анзалаи Бод@ис$ мутаалли< аст ва бо чанде ихтилоф дар мисраи сеюм дар “Ча~ор ма<ола”-и Низомии Ар\з$ зикр шудааст. Аз си}<и ривояти муаллифи “Таърихи гузида” чунин бармеояд, ки г\} аб}ти мазкур боиси та~рики мардонаг$ ва ба |\ш омадани ~амияти Сомон - |адди Сомони}н шудааст. Илова бар ин, Сомон г\} “ба шутурбон$ афтода” ва пас аз шунидани аб}ти мазкур “ба ай}р$ маш@ул” шудааст. Ин иддаои ^амдулло~и Муставф$ бо далоил ва мадорики таърих$ мувофи<ате надорад. Сохтаву бофта будани ~икоят аз он низ а}н аст, ки зиндагии Сомон дар ибтидо ва авосити <арни VIII |ара}н доштааст, вале ^анзалаи Бод@ис$ - муаллифи аб}ти мазкур аз шоирони а~ди Саффори}н ма~суб шуда, та<рибан 70-80 сол баъд аз Сомон зистааст. Муаллифи “Ча~ор ма<ола” аб}ти мазкурро ангеза ва асли ривo|и кори А~мад ибни Абдулло~и ^у|истон$ (соли <атлаш - 883) донистааст, ки дар ибтидо марде харбанда буд ва баъд ба мансаб~ои ол$ расид.

Сақ.287.

Ишфос (Ашфос?)-дар матн чунин омада ва мурод аз он Усрушана аст, ки ба сабаби ноого~ии носихон ба ин шакл та~риф шудааст.

Сақ.288.

"Кун исомиййан ва ло такун изомиййан - аз суханони маъруфи Исмоили Сомон$ бадин маън$, ки "бо худ биноз, на бо аслу насаби хеш". Шабе~и ин маън$ байти маъруфи Саъдист:

Гирди номи падар ч$ мегард$?
Падари хеш бош, агар мард$!

Сақ.289.

Носируддин Муншии Кирмонє- "Насоим-ул-ас~ор мин латоим-ил-ахбор" сарчашмаи му~им ва арзишманд перомуни таърихи вазирони а~ди Сомони}н, >азнави}н, Сал|у<и}н, Хоразмшо~и}н ва Чингизи}н аст. Муаллифи он Носируддин Муншии Кирмон$ писари Хо|а Мунта|абуддин Умдатулмулки Язд$ буд, ки дар соли 1252-1253 аз Язд ба Кирмон рафт ва аз му<аррабону мушовирони султони Кирмон &утбуддини Му~аммад гардид. Худи Носируддин дар унфувони |авон$ ба дарбори Подшо~хотун (1294-1295) пайваст ва сардории девони расоил ва иншоро бар \~да дошт. Пас аз |улуси Му~аммадшо~ ба тахти салтанати Кирмон дар сол~ои 1295-1296 Носируддин аз мансаб маъзул гардид, вале баъдтар дар а~ди Малик Носируддин Му~аммад ва писари \ &утбуддини Некр\з му|аддадан ба дарбор кашида шуд ва мавриди э~тирому иноияти ~укком <арор гирифт.

Дар соли 1315 вай ба хидмати дарбори амири му@ул Эсин &утлу@и Н\}н пайваст ва дар сол~ои 1315-1316 китоби "Симт-ул-уло"-ро дар таърихи <арохитои}ни Кирмон ба номи \ тадвин кард.

Носируддин соли 1329-1330 "Татиммат Савон-ал-~икма"-и Абул~асани Бай~а<иро аз араб$ ба форс$ баргардон кардааст, ки он бо номи "Дуррат ул-ахбор ва ламъат ул-анвор" ш\~рат }фтааст.

"Насоим-ул-ас~ор", бино ба тасре~и муаллиф, дар соли 1325 ба силки та~рир даромадааст. Дар худи китоб номи муаллиф зикр нашудааст, вале му<оисаи матни он бо "Симт-ул-уло" ва китоб~ои дигари асри мазкур аз муаллафоти Носирудддин будани "Насоим-ул-ас~ор"-ро ба субут расонидааст.

"Насоим-ул-ас~ор" дар насри форс$ аз аввалин кутубест, ки дар таърихи вузаро навишта шудааст ва ба рушди ин риштаи таърихнигории форс$-то|ик$ замина гузоштааст. Китоби мазкур мабнои аслии таълифи "Дастур-ул-вузаро"-и Хондамир, "Осор-ул-вузаро"-и У<айл$ ва дигар кутуби марбут ба р\згору осори вазирон ма~суб шудааст.

Муаллифи "Насоим-ул-ас~ор" дар радифи сарчашма~ои китоби худ "Таърихи Ямин$"-и Утбиро номбар кардааст.

"Насоим-ул-ас~ор" дар Эрон аз р\и нусхаи хаттие, ки дар китобхонаи Истамбул мав|уд аст, ду бор (дар сол~ои 1959 ва 1985) р\и чопро дидааст.

Сақ.289.

Анораллоқу бурқонақум ва саққала би-л-қасаноти мизонақум-худой ~у||ате он~оро бар забонашон ни~ад ва аъмоли ~асанаи эшонро вазнин гардонад.

Сақ.289.

Исмоил ибни Ақмад вазорат бар вай таҳрир кард - ин |о ва дар "Осор-ул-вузаро"-и У<айл$, ~амчунин дар баъзе манобеъи таърихии дигар, ки ба адвори нисбатан мутааххир оид ~астанд, Абулфазли Балъам$ вазири Исмоили Сомон$ ма~суб шудааст. Зо~иран, муаллифони манобеъи мазкур гирифтори иштибо~ гардидаанд, зеро дар сарчашма~ои наздик ба р\згори Оли Сомон, аз <абили "Таърихи Наршах$", "Таърихи Систон", "Зайн-ул-ахбор" ва @айра, ишорае ба он ки амир Исмоил вазир доштааст, ба назар намерасад. Бидуни тардид, амир Исмоил дар давлатдор$ ва тадбири мулк бо му<аррабону надимони хеш машварат мекард, аммо худи ма<оми вазорат баъдтар, дар а~ди фарзанду наберагонаш таъсис }фта буд. Бино бар маълумоти манобеъи таърих$ Абулфазли Балъам$ дар даврони Наср ибни А~мад вазорат дошт.

Сақ.290.

Шабонкорає - "Ма|маъ-ул-ансоб" яке аз сарчашма~ои му~иму м\ътабари таърихиест, ки дар замони ~амлаи му@ул аз |ониби Му~аммад ибни Ал$ ибни Му~аммад ибни ^усайн ибни Аб\бакри Шабонкора$ таълиф шудааст. Вай дар соли 697/1297 дар ша~ри

Шабонкораи вилояти Форс ба дун} омадааст. Ў дар соли 1333 ба таълифи китоб пардохта, соли 1336 онро ба по}н бурд ва ба вазир Хо|а >и}суддин та<дим кард, то ба ~узури султони му@ул Аб\саъид арза дорад. Аммо султон Аб\саъид пеш аз он, ки китоб ба дасташ бирасад, вафот }фт ва ба иллати беназмиву я@могарие, ки баъди фавти султон ба ву<\ъ пайваст, нусхаи аслии китоб аз байн рафт. Бинобар ин, Му~аммади Шабонкора$ "Ма|маъ-ул-ансоб"-ро ма|аддадан таълиф ва та~рир намуд. Вале шар~и во<еъот то замони |улуси Му~аммади Элхон (736/1336) идома }фта, ба сабаби вафоти муаллиф нотамом мондааст. Баъдтар >и}суддин Алиноиби Фарюмад$ асари мазкурро то во<еъоти сол-~ои 1353-1384 идома дод.

"Ма|маъ-ул-ансоб" (номи дигараш "]омеъ-ул-ансоб") бо ду му<аддима шур\ъ мешавад, ки он~оро метавон марбут ба та~рири аввал ва та~рири дуюм донист. Мутаасифона, ~ар ду му<аддима ба иллати гум шудани вара<а~о но<исанд. Чунин наво<ис дар дастнавис~ои ин китоб ~ам дида мешаванд, зеро баъзе бахш~о хароб шуда, баъзеи дигар ихтисор гардидаанд. Китоби мазкури Шабонкора$ шомили таба<абандии печидаест, ки аз офариниши одаму олам о@оз }фта, бо истилои му@ул ва зикри фармонравоии баъзе аз сулола~ои он <абоил инти~о ме}бад.

Чунонки аз м\~тавои китоб бармеояд, асар~ои м\табаре чун "Таърихи Ямин$"-и Утб$, "&обуснома", тар|имаи "Калила ва Димна", "Панднома", "То|инома" ва @айра аз манобеъи мавриди истифодаи муаллиф будааст. Соли 1985 Мир~ошими Му~аддис нимаи дувуми "Ма|маъ-ул-ансоб"-ро, ки аз футу~оти ислом то даврони му@улро шомил аст, дар Те~рон ба табъ расонид.

Сақ.290.

Атамлиш - ин воҷаро тас~е~гари рисола ~ам хонда натавониста, аломати савол гузоштааст. Воҷа ба ~уруфи араб$ чунин сабт шудааст: алиф, то, мим, лом, шин.

Сақ.290.

▪алла ва ало - худованд бузург аст.

Сақ.290.

Муттафиқ-ал-лафз ва-л-калима - бо як лафз ва як <авл.

Сақ.291.

Мирхонд - Му~аммад ибни Ховандшо~ ибни Ма~муд, ки маъруф ба Мирхонд аст, аз муаррихони номии <арни XV форс-то|ик мебошад. Ў дар соли 1433 дар Балх ба дун} омада, соли 1498 дар ^ирот вафот кардааст. Падараш Бур~онуддини Ховандшо~ дар асл аз саййидони Бухоро буд, аммо ба Балх му~о|ират кард. Мирхонд бештари умри худро дар ^ирот гузаронид ва мавриди тава||\~и Амир Алишери Наво$ <арор гирифт. "Равзат-ус-сафо"-ро низ ба номи Алишери Наво$ навиштааст.

Номи пурраи асар "Равзат-ус-сафо ф$ сират-ил-анби} ва-л-мулук ва-л-хулафо" асту бештар бо номи бахши аввали он маш~ур гашта.

"Равзат-ус-сафо" шомили му<аддима, ~афт |илд ва хотима аст, вале |илди ~афтум ва <исмати хотимаи он ба <алами набераи \ - Хондамир мансуб мебошад. Асари Мирхонд во<еъоти таърихро аз бун}ди олам то давраи ~укмронии Темури}н фаро мегирад ва Хондамир ва<оъеи давраи ~укмронии Султон ^усайнро (1469-1506) ба он замима кардааст. Бино бар а<идаи Ч.А.Стори, таълифи ин <исмати "Равзат-ус-сафо" ба сол~ои 1494-1502 мувофи< меояд.

Мирхонд дар му|аллади якуми асар аз рисола~ои таърихии ба забон~ои араб$ ва то|ик$ таълиф шуда маълумот дода, |илд~ои дуюм ва сеюми "Равзат-ус-сафо"-ро ба шар~и ~оли Расули акрам (с), хулафои рошидин, имом~ои шиа ва масоили дигари ислом$ мебахшад.]илд~ои минбаъдаи асар аз таърихи сулола~ои То~ири}н, Саффори}н, Сомони}н, >азнави}н, Дайлами}н, Хоразмшо~и}н, Сал|у<и}н, Чингизи}н, Темури}н ба~с мекунад, ки барои му~а<<и<ини таърихи Оси}и Марказ$ ва Эрон а~амияти хоссаи илм$ дорад. Дар р\шан$ андохтан ба бархе аз масоили р\згори он давра "Равзат-ус-сафо" аз сарчашма~ои нодири таърих$ ма~суб мешавад.

Асар бор~о дар Эрон, ^индустон ва дигар мамолики Оси}ву Аврупо нашр ва <исман тар|ума шудааст.

Нусхаи литуграфии "Равзат-ус-сафо", ки мавриди паҷ\~иш ва истифода дар ин китоб <арор гирифт, дар соли 1905 дар Лак~нав дар матбаъаи Нувал Кишур ба табъ расидааст.

Сақ.291.

Бароқам - ба ~амин шакл омада ва шояд он шакли дигар } вайроншудаи таркиби “бар ~ам”, “бо ~ам” бошад.

Сақ.293.

Масъиди сиравии Шероз - дар ин |о калимаи дуюм возе~ ва хоно нест ва бо шакку шуб~аи зи}д “сирав$” <абул афтод. Дар китоби “Таърихи гузида” муаллиф зимни шар~и ~олу маоли Амри Лайс аз ~амин мас|ид }довар шуда менигорад, ки “аз осори Амри Лайс |омеи ати<и Шероз аст”.

Сақ.296.

“... идоя” - дар матн ~амин тарз, яъне алиф, дол, йо, ~о-и ~авваз навишта шудааст ва аз манти<и сухани муаллиф бармеояд, ки ма<суди \ “идоат” аст. Дар “Лу@атнома”-и Де~худо “идоат” ба маънии “т\~мат ни~одан” аст.

Сақ.296.

Ақаде аз оқод - “а~ад” шакли дигари калимаи арабии “во~ид” ва “о~од” шакли |амъи “а~ад” аст ва ин |о ба маънии “нафаре аз нафарон” омада аст.

Сақ.298.

ГКянд, ки Ақмад - писари амир Исмоилро муаллиме буд - дар ин маврид ривояти “Равзат-ус-сафо” номукаммал аст.]и~ати иттилоъ ва ого~$ р\|\ъ кунед ба мутуни дигари замимаи ~амин китоб.

Сақ.299.

Кун исомиййан ва ло такун изомиййан - ниг. ба тавзе~оти са~.288.

Сақ.299.

“Оли Муъод” - дар матн чунин омада, вале ин |о иштибо~е рух дода ва чанд сатр по}н ин воҷа дар шакли са~е~ - “Оли Муъовия” зикр шуда ва сухан ин |о аз дудмони Умави}н меравад, ки сарсилсилаи он Муъовия буд.

Сақ.299.

Ал-аслу ло яхто - яъне, асл хато намекунад.

Сақ.300.

Уҳайлє- доир ба р\згор ва осори муаллифи “Осор-ул-вузаро” Сайфуддин ^о|$ ибни Низоми У<айл$ маълумоти хеле кам бо<$ мондааст. Аз му<аддимаи китоб бармеояд, ки вай то чилсолагиаш дар хидмати дарбори султон ^усайни Бой<аро (1469-1506) дар ^ирот буда, ба хо|а &ивомуддин Низомулмулки Хавоф$, ки дар сол~ои 1471-1487 мансаби вазорати султони мазкурро дар \~да дошт, та<арруб пайдо кардааст. “Осор-ул-вузаро” ба номи ~амин вазир навишта шуда, аз ду ма<ола (бахш) иборат аст. Дар ма<олаи аввал муаллиф доир ба вазирони хулафои Умав$ ва Аббос$, Сомони}н, >азнави}н, Бувай~и}н, Сал|у<и}н, Хоразмшо~и}н, Чингизи}н, >ури}н ва Темури}н маълумот дар| карда, ма<олаи дуюмро ба ба}ни р\згор ва вазорати хо|а &ивомуддин Низомулмулки Хавоф$ тахсис додааст. Муаллифи “Осор-ул-вузаро” дар радифи маохизи китоби худ манобеъи мутааддиди таърихиву адаб$, аз <абили “Таърихи Табар$”, “]омеъ-ут-таворих”, “Тар|умаи “Таърихи Ямин$”, “Таърихи]а~онкушо”, “Шо~нома”-и Фирдавс$, “Ма<омоти Аб\насри Мушкон”-и Бай~а<$ ва @айраро номбар кардааст, вале аз му<оисаи матолиби китоб бо “Насоим-ул-ас~ор мин латоим-ил-ахбор”-и Носируддин Муншии Кирмон$ бармеояд, ки асари мазкур маъхаз ва мабнои асосиву аслии таълифи “Осор-ул-вузаро” будааст. У<айл$ аз “Насоим-ул-ас~ор” матолиби зи}деро на<л кардааст, вале баъзан тасарруфоти бемаврид дар он~о ба кор бурдааст, ки боиси халал пазируфтани маън$ ва ихтилоти во<еа~ои таърих$ гардидааст. Бо ву|уди ин, “Осор-ул-вузаро” ахбор ва асноди му~имро аз сарчашма~ое шомил аст, ки асли он~о аз байн рафта ога~ии имр\зии мо аз он~о мабн$ бар навишта~ои У<айл$ аст. Аз |умла, муаллиф аз китоби “Ма<омоти Аб\насри Мушкон”-и Абулфазли Бай~а<$ ва му|алладоти маф<уди “Таърихи Бай~а<$”-и \ матолиберо зикр кардааст, ки ба |уз дар “Осор-ул-вузаро” чизе аз он имр\з дар даст нест.

Аз “Осор-ул-вузаро” ~ашт нусха бо<$ мондааст, ки мутаалли< ба китобхона~ои Эрон, ^индустон ва Британи} мебошад. Китоби мазкур дар асоси нусхаи марбут ба китобхонаи “Ма|лиси Ш\рои милл$”-и Те~рон аз |ониби му~а<<и<и эрон$ ^усайнии Армав$ тас~е~ ва нашр шудааст.

Сақ.300.

“НКқ тан буданд ...” - ин <итъа бо баъзе ихтилофоти |узъ$ дар байти аввал дар якчанд манобеъи дигар, аз <абили “Таба<оти Носир$”-и Мин-~о|и Сиро|, “Маосир-ул-

мулук”-и Хондамир, “Лубб-ут-таворих”-и Я~}и &азвин$, “Зинат-ул-ма|олис”-и Ма|д$ ва “Таърихи нигористон”-и >аффории Кошон$ низ омадааст.

Сақ.300.

...Муддати салтанати эшон саду бист солу шаш моқу бист рКз будааст - муаллифони манобеъи таърих$ дар таъйини муддати салтанати Сомони}н бо ~ам муттафи< нестанд, чунончи, >азол$ дар “Наси~ат-ул-мулук” муддати салтанати эшонро 130 сол, Мин~ol и Сирo| дар “Таба<оти Носир$” - 180 сол, У<айл$ дар “Осор-ул-вузаро” - 120 солу 6 мо~у 20 р\з, Хондамир дар “^абиб-ус-сияр” - 110 сол ва &оз$ А~мади >аффории Кошон$ дар “Таърихи нигористон” - 102 солу 6 мо~у 20 р\з таъйин кардаанд. Агар аз са~ву иштибо~оти муаллифон ва } носихони мутуни таърих$ дар ин маврид бигзарем, пас бояд <айд кард, ки ин ихтилоф ношӣ аз ихтилофи муаллифон дар таъйини саро@ози салтанати Сомони}н аст. Муаллифони <уруни вусто дар ин маврид ча~ор санаро ба эътибор гирифтаанд. Якум, соли 819, ки дар ин сол ча~ор писари Асад ибни Сомон - Н\~, А~мад, Я~} ва Ил}с ба аморати ша~р~ои бузурги Моваруннa~р расидаанд; дувум, соли 874 - соли ба аморати Моваруннa~р расидани Наср ибни А~мад; сеюм, соли 892 - соли ба аморати Моваруннa~р расидани Исмоил ибни А~мад; ча~орум, соли 900 - соли |улуси Исмоил ибни А~мад ба маснади аморати Хуросон.

Сақ.300.

Би аҳса-л-Ҳоят ва-л-имкон - ба ~адди ни~оят ва аз р\и имкон.

Сақ.301.

Хондамир - Хo|a >и}суддин ибни Хo|a ^умомуддин Му~аммад ибни Хo|a]алолуддин, ки бо тахаллуси Хондамир ш\~рат дорад, тахминан соли 1475 дар ^ирот таваллуд }фтааст. Ом\зиши илму донишро вай аз овони хурдсол$ шур\ъ карда, ни~оят чун таърихшиноси ном$ ба камол мерасад ва та~ти ро~барии бобояш Мирхонд ва ~имояту иноятиАлишери Наво$ ба таълифи осори адаб$-таърих$ маш@ул мешавад. Баробари кор~ои илм$ Хондамир ба кор~ои маъмур$ низ кашида мешавад ва соли 1503 султон Бадеъуззамон вайро ба ~айси сафир ба вилояти &ундуз мефиристад.

^ангоми истилои Му~аммади Шайбонихон бар ^ирот Хондамир чанд муддат дар де~аи Бушт мутавор$ мешавад, вале баъди ба дасти Сафави}н гузаштани ^ирот (1500) вай ба ин ша~р бармегардад. Баъди вафоти шо~ Исмоили Сафав$ (1526) Хондамир ма|буран ро~и ^индустонро пеш гирифта ба хидмати Мирзо Бобур мепайвандад. Хондамир соли 1535 аз олам даргузашт ва \ро мувофи<и васияташ дар мазори Хo|a Низомуддини Авли}, наздики мар<ади Амир Хусрави Де~лав$ ба хок супурданд.

>и}суддин Му~аммад дар т\ли умри начандон зи}ди хеш чанд таълифоти му~име иншо намудааст, ки “^абиб-ус-сияр”, “Маосир-ул-мулук”, “Нома~ои ном$”, “Хулосат-ул-ахбор”, “Макорим-ул-ахло<”, “Дастур-ул-вузаро” аз |умлаи он~оянд.

Маъруфтарин асари Хондамир “^абиб-ус-сияр” аст, ки дар ^ирот байни сол~ои 1521-1524 таълиф шудааст.

“^абиб-ус-сияр” аз му<адима, се |илд ва хотима иборат аст. Дар |илди аввал таърихи пешазисломиву давраи зу~ури ислом ва хулафои рошидин ба}н шудааст.

]илди дуюм ба зикри ~уккоми Бан$ Умайяву Бан$ Аббос ва салтанати дудмон~ои Сомони}н, >азнави}н, Сал|у<и}н ва сулола~ои баъд$ тахсис }фтааст.

Му|аллади сеюм шомили во<еъоти даврони Чингизи}ну Темури}н аст ва ба шар~и ай}ми шо~ Исмоили Сафав$ ан|ом пазируфтааст.

Хондамир “^абиб-ус-сияр”-ро, тавре аз му<аддимаи асар маълум мешавад, барои яке аз акобири ^ирот - >и}суддин амир Му~аммад ибни амир Юсуфи ^усайн$ таълиф кардааст.

Ва<те ки Хондамир му<аддимаву |узви аввали |илди нахустинро таълиф кард, >и}суддинро душманони дохил$, ки сарвари он~о Амирхон буд, ба <атл мерасонанд. Чанд муддат таълифи асар мав<уф гузошта шуд. Тан~о баъди <атли Му~аммадхони Шайбон$ ва тасаллути шо~ Исмоили Сафав$ вазъи ^ирот андаке бе~ гашт ва Хондамир фурсатро @анимат шумурда, таълифи рисолаашро давом дод.

Дар |илди сеюми “^абиб-ус-сияр” пиромуни ~а}ту осори 70 нафар а~ли адаби Хуросону Моваруннa~р, чун Му~аммадтолиб Шамсуддини Ибро~им, Камолуддин ^усайни Ком$,]алолуддини Ога~$, Ши~обуддини ^а<ир$, Бадруддини ^илол$, Зулол$, Му~аммади Бадахшон$, ^асанал$ ва монанди ин~о матолибе мундари| аст, ки барои бе~тару ани<тар ом\хтани адаби}ти чоряки аввали асри XVI мусоидат мекунад.

Чопи инти<одии “^абиб-ус-сияр” соли 1983 дар ча~ор му|аллад бо му<аддимаи]алолуддини ^умо$ ва бо к\шиши Му~аммад Дабири Си}<$ дар Эрон сурат гирифтааст.

Сақ.302.

Фаътабару, ёули-л-абсор – эй со~ибони басират, панду ибрат бигиред (&уръон, сураи “ал-^ашр”, ояти 2).

Сақ.302.

“Таърихи гузида”... - ма<суди муаллиф “Таърихи гузида”-и Абдулло~ ибни Аб\бакр ибни А~мад ибни Насри Муставфии &азвин$ аст.

Сақ.302.

Зеро, ки шумо дурудгарбачагонед... - дар матн ба ~амин шакл омада, вале са~е~ “р\йгарбачагонед” аст, ки тар|умаи “саффор” - ла<аби дудмони эшон мебошад ва асосгузори ин хонадон касби р\йгар$, мисгар$ дошт.

Сақ.303.

“Равзат-ус-сафо” - асари муаррихи номии <арни XV-и то|ик Му~аммад ибни Ховандшо~ ибни Ма~муд маъруф ба Мирхонд аст.

Сақ.303.

Валлоқу аълам би қаҳоиҳ-ил-умур ва қува алимун би зоти-с-судур - худой донотар аст бар ~а<ои<и кор~о ва ба андеша~о ого~ аст.

Сақ.304.

Ба ривояти Ибни ▪авзє... - Абулфара| Абдурра~мон ибни Абул~асан Ал$ ибни Му~аммади Ба@дод$ - мутакаллим, му~аддис ва воизи маш~ур, ки тахминан сол~ои 508-510 ~.<. таваллуд }фта, соли 597 ~.<. вафот кардааст. Ибни]авз$ аз аъ<оби Му~аммад ибни Аб\бакри Сидди< аст. Ибни]авз$ дар тафсиру ~адис, таъриху тиб ва баъзе улуми дигар рисола~ои зи}де таълиф кардааст, ки му~имтарину маш~уртарини он~о “Китоб-ул-мунтазам” ва “Талбиси Иблис” мебошанд.

Сақ.307.

...Аз васоёи Хо▪а Низомулмулки ТКсє, рақимақуллоқ - дар ин |о муаллиф рисолаи “Си}сатнома” } “Сияр-ул-мулук”-и Низомулмулкро дар назар дорад.

Сақ.309.

Китоби “Мансурє” - ин рисола аз таълифоти тиббии Аб\бакр Му~аммад ибни Закари}и Роз$ аст, ки ба номи Мансур ибни Ис~о<и Сомон$ - ~окими Рай таълиф шудааст. Ин асар аз да~ |узв иборат буда, дар <уруни вусто чанд бор ба лотин$ тар|ума шуда ва баъд~о мукаррар китобат шудааст.

Сақ.309.

Солиман Ҳониман - яъне, ба саломату @анимат~о.

Сақ.310.

Дастур-ул-вузаро - “Дастур-ул-вузаро” яке аз муаллафоти арзишманди муаррихи ном$ Хондамир (1475-1535) аст. Китоби мазкур дар он риштаи таърихнигории мусалмонии араб$ ва форсии то|ик$ таълиф шудааст, ки ба гузориши таърихи вазорат ва савоне~и а~волу р\згори вузаро ихтисос дошт. Яке аз аввалин асар~ое, ки дар ин ришта ба забони араб$ ба арсаи та~рир омада буд, китоби “ал-Вузаро ва-л-куттоб”-и Му~аммад ибни Абдуси]а~ши}р$ (асри IX) аст. Нигориши таърихи вузаро дар таърихнависии форс$-то|ик$ ба сабаби он, ки мансаби вазорат дар кишвардории мардуми эронитабор аз адвори <адим ба расмият даромада буд, басту тавсеа пайдо кард ва дар ин замина осори мутааддиде аз <абили “Насоим-ул-ас~ор мин латоим-ил-ахбор”-и Носируддин Муншии Кирмон$ (асри XIV), “Осор-ул-вузаро”-и У<айл$ (асри XV), “Иршод-ул-вузаро”-и Садруддин Му~аммади Фоиз ибни Забардастхон (нимаи аввали асри XVIII) ва @айра таълиф }фтаанд.

Хондамир дар тадвини “Дастур-ул-вузаро” ба осори пешгузаштагони худ, алалхусус “Насоим-ул-ас~ор”, такя кардааст. Ў китоби худро бо ба}ни шаммае аз мано<ибу мафохири Осаф ибни Бархи} - вазири афсонавии Сулаймони пай@амбар ва Бузургме~р - вазири Ан\шервони Одил о@оз карда, пасон доир ба вазирони сулола~ои Умави}н, Аббоси}н, Сомони}н, >азнави}н, Сал|у<и}н ва дудмон~ои дигари то а~ди худ матолиби муфиди таърихиро ба <айд овардааст.

Асари мазкур аз |ониби олими мутаба~~ири Эрон Саъид Нафис$ аз р\и якчанд нусха тас~е~ ва ба нашр расонида шудааст.

Сақ.310.

Камо янбаҲє - чунонки мебояд.

Сақ.311.

Маосир-ул-мулук - китоби “Маосир-ул-мулук” асари арзишманди муаррихи бузурги форсу то|ик >и}суддин ибни ^умомуддини ^усайн$ маъруф ба Хондамир (1475-1535) аст. Он нахустин таълифи Хондамир буда, ~ангоми дар <айди ~а}т будани |адди бузурги вай - Мирхонд (соли вафоташ 1498) ба силки та~рир даромадааст. Дар худи китоб муаллиф ба соли 901 (1495-1496) ба ~айси соли таълифи он ишора кардааст. “Маосир-ул-мулук” ду бор дар асари дигари Хондамир - “^абиб-ус-сияр” }д шудааст, ки ин ~ам аз муаллафоти нахусти Хондамир будани онро ба субут мерасонад.

“Маосир-ул-мулук” асари ~а|ман мухтасар ва аз ли~ози м\~таво ва матолиб таърихномаи умумиест, ки ба <асди гузориши таърихи Эрон аз Каюмарс - нахустин ~укмфармои р\и замин то подшо~они муосири муаллиф тадвин шудааст. Бахш~ои |удогонаи китоб ба таърихи афсонавиву во<еии мардуми эронинаҷод то зу~ури ислом, саргузашту маосири пай@амбари ислом, гузориши а~воли имомони маъсумин, шар~и ~укумати халифагони араб ва силсила~ои подшо~они А|ам, аз <абили Сомони}н, >азнави}н, Сал|у<и}н, Хоразмшо~и}н ва @айра тахсис шудааст. Бахши охир ба зикри салтанат ва осори Султон ^усайни Бой<аро бахшида шудааст.

Хондамир дар таълифи “Маосир-ул-мулук” аз маохизи мухталифи таърих$, мин|умла “Муру|-уз-за~аб”-и Масъуд$, “Таърихи гузида”-и ^амдулло~и Муставф$, “]омеъ-ут-таворих”-и Рашидуддини Фазлулло~, “Равзат-ус-сафо”-и Мирхонд, “То|-ул-маосир”-и ^асани Низом$ ва @айра истифода бурдааст.

“Маосир-ул-мулук” аз р\и ду нусхаи хатт$, ки мутаалли< ба китобхонаи “Ма|лиси Ш\рои милл$”-и Те~рон аст, аз |ониби Мир~ошими Му~аддис тас~е~ ва ба табъ расонида шудааст.

Сақ.311.

Аввал минҷум - яъне, нахуст аз он~о, аввали эшон.

Сақ.312.

Васоёи Хоҷа Низомулмулки ТКсє - муаллиф “Си}сатнома”-и Низомулмулкро, ки ба “Сияр-ул-мулук” низ ишти~ор }фтааст, дар назар дорад.

Сақ.314.

“озє Ақмади ўаффории Кошонє - муаллифи “Таърихи нигористон” - &оз$ А~мад ибни Му~аммади >аффории Кошон$ соли 1494-1495 (бино ба маълумоти Ч.А.Стори, дар соли 1515) таваллуд шудааст.]адди бузурги \ Абдул@аффор ибни Абдулкарими &азвин$ (соли вафоташ 1266) фа<е~и маъруфи шофеъия ва муаллифи китоби “ал-^ов$-ас-са@ир фи-л-фур\@” буд. Падараш &оз$ Му~аммади >аффор$, ки муддате <озии Рай буд, дар назму наср ва фунуни шеър$ низ ба~рае воф$ дошт ва бо тахаллуси “Висол$” шеър мегуфт.

Доир ба р\згор ва осори &оз$ А~мади >аффории Кошон$ маълумоти коф$ бо<$ намондааст. Тан~о ~амин нукта ани< аст, ки вай ба |уз аз “Таърихи нигористон”, ~амчунин “Таърихи |а~оноро”-ро навишта ва соли 1567-1568 ~ини бозгашт аз ~а| дар Дайбули Синд аз олам гузаштааст.

“Таърихи нигористон”, ки соли 1552 таълиф ва ба шо~ Та~мосб бахшида шудааст, 825 ~ико}ту риво}т ва латоифи таърихиро шомил аст. Муаллиф зи}да аз 30 манобеъ ва маохизи таърихиву адабиро мавриди истифода ва истиноду и<тибос <арор додааст, ки “Таърихи Табар$”, тар|умаи “Таърихи Ямин$”, “]омеъ-ул-~ико}т”, “Ча~ор ма<ола”, “Миръот-ул-|инон”, “]омеъ-ут-таворих”, “Таърихи гузида”, “Фирдавс-ут-таворих” ва @айра аз |умлаи он~оянд. Асари мазкур ва<оеъву ~аводиси да~ <арнро аз замони пай@амбари ислом то а~ди умарои <о|ор$ дар бар мегирад.

Муаллиф ва<оеъи таърихии а~ди хулафои Умави}ну Аббоси}н, сулола~ои Сомони}н, >азнави}н, Сал|у<и}н, Хоразмшо~и}н, Темури}н, Сафави}н ва @айраро дар <олаби ~ико}ти пандом\з ва тамсилоти ~икматомез ба}н кардааст. ^адафи муаллиф аз гузориши таърих зикри мусалсалу пайдар~ами во<еъоту ~аводис набуда, балки ифшои мо~ият ва ~икмати таърих ба ~айси оинаи ибрат аст. Аз ин ли~оз, “Таърихи нигористон” омезае аз таърих ва адаб аст, ки бо пора~ои манзум ва латоифу риво}ти @ариб музайян гардидааст.

Нусха~ои дастнавис ва литугрофии “Таърихи нигористон” дар китобхона~ои мухталифи мамолики Шар<у >арб нига~дор$ мешаванд. Китоб ба забон~ои турк$,

олмон$ ва инглис$ тар|ума шуда ва бо тас~е~у му<аддима ва тазйили О<о Муртазо Мударриси Гелон$ дар Эрон ба нашр расидааст.

Сақ.314.

Рабеъулохири санаи сабъа ва самонина ва миатайн - дар матни китоб ~ар |ое,ки зикри сол омадааст, муаллиф онро ~ам бо ра<ам ва ~ам бо ~уруф ба забони араб$ ба ин си@а: “санаи 287 сабъа ва самонина ва миатайн” <айд кардааст. Дар баргардони мо аз зикри мар<уми сол сарфи назар шуд, зеро ~ини таъйини мувофи<ати соли ~и|р$ бо соли милод$ ин ~ар ду сол бо ра<ам~о байнал<авсайн оварда шудаанд.

Сақ.315.

Ва мо ан-насру илло мин инди-л-лоқ - и<тибос аз &уръон аст (сураи “Оли Имрон”, ояти 126) ва маънияш “Пир\з$ насиб нагардад, магар аз |ониби худованд”.

Сақ.315.

Явма язурру-л-маръу мин ахиқ€ - яъне, “он р\зе, ки бародар аз бародар зарар мебинад”. Ба э~тимоли @олиб, дар ин |о муаллиф } ани<тараш носихи китоб, дар и<тибоси ояти &уръон ба иштибо~ ро~ додааст, зеро ин оят дар &уръон (сураи “Абас”, ояти 34) дар шакли “явма яфирру-л-маръу мин ахи~$”, яъне “он р\зе, ки бародар аз бародар фирор мекунад” омадааст. Ин ~адси моро се далел та<вият мебахшад: аввалан, шакли навишти “язурру” (бо “зод”) ва “яфирру” дар имлои араб$ шабе~и якдигаранд; сониян, дар матн сухан дар бораи фирори Наср аз бародараш Исмоил ~ини ~азимати лашкари}наш меравад ва ояти мазкур комилан дархури матлаби муаллиф аст; солисан, муаллифи “Таърихи нигористон” ~ар |о ки |умла } таркиби арабие меоварад, он маъмулан, и<тибос аз &уръон } а~одиси набав$ аст. Аз ин р\, |умлаи боло низ бояд аз ояти мазкури &уръон бошад. Тас~е~гари матни “Таърихи нигористон” дар ин гуна маврид аз таъйини асли сура ва ояти &уръон сарфи назар кардааст, вагарна рафъи иштибо~и мазкур амре душвор набуд.

Сақ.315.

Муқаммад Ғоруни Сурхє - Му~аммад ибни ^орун аз амирони бузурги а~ди Исмоили Сомон$ буд ва аз |ониби \ аморати Гургону Табаристон дошт. Баъдтар \ аз итоати амир Исмоил берун шуд. Фиристодагони амир Исмоил Му~аммад ибни ^орунро дар Марв дастгир карда ва ба Бухоро оварданд. Ва \ пас аз ду мо~и зиндон$ буданаш даргузашт. Нисбаи Му~аммад ибни ^орун дар матн “Сурх$” омадааст, дар сурате, ки муаллифи “Таърихи Табаристон” \ро “Сарахс$” донистааст. Ба э~тимоли @олиб, “Сурх$” тас~ифе аз “Сарахс$” аст.

Сақ.316.

Фа аммо ман саҳулат мавозинуқу, фа қува фи ийшатин розиятин - и<тибос аз &уръон (сураи “ал-&ориъа”, ояти 6-7) аст ва маънияш: “Пас он р\з амали ~ар касро дар мизони ~а< вазне бошад, дар би~ишт бо осоиш ва зиндагонии хуш хо~ад буд”.

Сақ.317.

Адл-ус-соати хайрун мин ибодат-ис-сабъина санатин - аз а~одиси набавист ва маънияш: “Адли яксоата бе~ аз ибодати ~афтодсола”.

Сақ.319.

Ибни Фаҳеқи Ғамадонє - Аб\бакр А~мад ибни Му~аммад ибни Ис~о<, ки маъруф ба Ибни Фа<е~и ^амадон$ аст, аз адибон ва |у@рофидонони маъруфи арабзабони эрониасл аст, ки дар нимаи дуюми асри IX ва ибтидои асри X зиндаг$ ва э|од кардааст. Ибни Надим \ро аз а~ли адаб ва муаллифи “Китоб-ул-булдон” ва “Китоб зикр аш-шуаро ал-м\~дасин ва-л-була@о мин~ум ва-л-муф~амин” дониста ва илова кардааст, ки “Китоб-ул-булдон” аз ~азор вара< иборат аст ва Ибни Фа<е~ онро аз осори дигарон гирифта ва китоби]ай~ониро “салх кардааст”. Ин ишораи Ибни Надим боиси бурузи мушкилоте дар ~алли масъалаи таърихи э|оди китоби Ибни Фа<е~ ва осори]ай~он$ гардид. Як идда му~а<<и<он, аз |умла Му~аммади &азвин$ дар си~~ати навиштаи Ибни Надим шуб~аро раво надидаанд ва э|оди “Китоб-ул-булдон”-и Ибни Фа<е~ро пас аз “ал-Масолик ва-л-мамолик” ва “Ашкол-ул-олам”-и]ай~он$ донистаанд. Му~а<<и<они дигар, мин|умла Де Гуе ва И.Ю. Крачковский навиштаи Ибни Надимро <обили тардид дониста ва “Китоб-ул-булдон”-и Ибни Фа<е~ро, ки дар ~удуди соли 290/902-903 навишта шудаст, му<аддам бар таълифоти]ай~он$ донистаанд. &аробат ва ~аммонанд$ дар осори Ибни Фа<е~ ва]ай~он$ аз ли~ози мазмун ва м\~таво а}н аст ва шояд ~амин нукта м\иби гумони Ибни Надим шуда бошад, вагарна мусаллам аст, ки осори |у@рофии]ай~он$ тахминан 20-30

сол пас аз “Китоб-ул-булдон” навишта шудааст. “Китоб-ул-булдон” дар асл асари бузург~а|ме будааст. Ба тасре~и Му<аддас$ - муаллифи “А~сан-ут-та<осим”, \ ин асарро дар пан| |илд ва ду ~азор саф~а дида будааст. {<ути ^амав$ матолиберо аз асли ин китоб дар “М\ъ|ам-ул-булдон”-и худ на<л кардааст.

Асли комили ин китоб аз байн рафта, мухтасаре аз он, ки дар ~удуди соли 413/1022 аз |ониби Абул~асан Ал$ ибни]аъфари Шазр$ } Шайзар$ (ба ~адси Де~худо-Шероз$) сурат гирифтааст, то замони мо дар се нусха расидааст. Яке аз ин нусха~о бо к\шиши Де Гуе соли 1885 р\и чопро дидааст.

“Мухтасари “Китоб-ул-булдон”-ро наметавон асари сирф |у@роф$ ба шумор овард, зеро дар он баробари матолиби |у@рофи}$ ~амчунин на<лу <исса~ои |олиб аз таърихи <авм~ои мухталиф, а~одис, достон~о ва риво}ти а|ибу @ариб, ки бо пора~ои манзум музайян гардидаанд, оварда шудаанд.

Китоби Ибни Фа<е~ ба рушди |у@рофи}нигории исломии араб$ ва форс$-то|ик$ мусоидат кардааст. Гуво~и ин нукта истинодоти фаровонест, ки |у@рофидон~ои баъд$ бар ин китоб кардаанд.

Сақ.319.

“... ва сарашро ба Мадинатуссалом (БаҲдод) фиристоданд” -пайкори Амр ибни Лайс бо Рофеъ ибни ^арсама-волии Хуросон, ки даъвои исти<лол ба ми}н оварда буд, бо зикри |узъи}т ва тафсилоти бештар дар “Таърих”-и Ибни Халдун, “ал-Комил фи-т-таърих”-и Ибни Асир ва манобеъи дигар омадааст. Аз ахбори ин манобеъ метавон истинбот кард, ки барои Амр ибни Лайс фат~и Нишопур ва куштани Рофеъ ибни ^арсама василае барои дархости маншури аморати Моваройунна~р аз халифаи Ба@дод буд.

Сақ.319.

“... қар яке аз онқо бо лашкари боҳимондааш ба кишвари худ баргашт” - |узъи}ти ин пайкор ва |ара}ни он дар “Таърихи Бухоро”-и Наршах$, “Зайн-ул-ахбор”-и Гардез$, “Таърихи Систон”-и ма|~улмуаллиф ва манобеъи дигар бо умумият ва тафовути камобеш зикр шудааст. ^арчанд Исмоили Сомон$ дар ин набард @олиб нагашт, вале бо озод кардани сипо~и}ни асирафтода ва навохтани он~о бинои пир\зии баъдии худро бар Амр гузошта буд.

Сақ.319.

“... аз он •о ба БаҲдод фиристода шуд” - дар зикри во<еъоти пайкори охирини Исмоили Сомон$ бо Амр ибни Лайс, ки мун|ар бар ин<ирози давлати Саффори}н гардид, Ибни Фа<е~ ро~и э|озро пеш гирифтааст. Ба}ни тафсилоти ин пайкор, шеваи асорати Амр, муносибати Исмоил бо Амри асир, мо|арои кашфи хазоини Амр ва ва|~и ирсоли Амр ба назди халифа дар аксари манобеъи таърих$ омадааст.

Сақ.320.

“... ва Исмоил бар эшон пирКз гашт” - бино ба тасре~и худи Ибни Фа<е~ ривояти афсонаомез пиромуни сангрезаи боронзо аз китоби “ал-Масолик ва-л-мамолик”-и Абулаббос]аъфар ибни А~мади Марваз$ (ваф.с. 274/887) гирифта шудааст. Ибни Надим ин муаллифро нахустин касе донистааст, ки дар навъи “ал-Масолик ва-л-мамолик” китобе навишта, вале онро ба итмом нарасонида дар А~воз вафот кардааст. Ибни Надим ановини таълифоти дигари Абулаббоси Марваз$, аз <абили “Китоб-ал-одоб ал-кабир”, “Китоб-ал-одоб ас-са@ир”, “Китоб-ал-бало@а ва-л-хитоба” ва @айраро зикр кардааст (ниг. Ибни Надим, ал-Фи~рист, Те~рон (б.т.), с.167 (ба заб. араб$), ки асаре аз он~о то кунун ба даст наомадааст. Бино ба ишораи И.Ю.Крачковский, Ибни Фа<е~ матолиберо низ дар бораи <абоили турк аз навишта~ои муаллифи мазкур и<тибос кардааст (ниг. И.Ю. Крачковский, Избраннқе сочинения, т.4, стр.61).

Дар манобеъи таърих$ ду барх\рди Исмоили Сомон$ бо туркон ба <айд омадааст. Якум, дар соли 280/893 \ ба ша~ри Тароз лашкар кашид ва, бино ба ахбори Табар$ ва Масъуд$, бо @аноим ва асирони зиёд, ки ~амсари шо~и туркон дар миёни онон буд, баргашт. Дуюм, дар соли 904 туркон ба Моваройунна~р ~у|ум карданд ва Исмоили Сомон$ бо дастгирии мардум он~оро аз кишвар бирон д (ниг. “Таърих”-и Табар$, ва<оеъи соли 291/904). Ахбори Ибни Фа<е~ дар бораи пайкори Исмоили Сомон$ бо туркон, ки ин |о аз на<ли худи Исмоил оварда шудааст, ба набарди соли 893 бояд марбут бошад, зеро набарди дуюм (соли 904) пас аз итмоми китоби Ибни Фа<е~ ба ву<\ъ пайваста буд.

Сақ.321.

Ғар савори мусалмон қангоми таҳсими Ҳанимат қазор дирқам гирифт - |узъиёти ин набарди музаффаронаи Исмоили Сомон$ бо туркон дар Тароз дар манобеъи дигари таърих$, аз |умла дар "Таърихи Бухоро"-и Наршах$, "Муру|-уз-за~аб"-и Масъуд$, "Мухтасари "Китоб-ул-булдон"-и Ибни Фа<е~ ва @айра дар| шудааст. Чунончи, Наршах$ овардааст, ки Исмоил пас аз фат~ калисиёи бузурги Тарозро ба мас|иди |омеъ гардонид. Масъуд$ ми<дори асирони туркро 15000 ва ма<тулони эшонро 10000 кас таъйин карда ва номи подшо~и турконро Танкаш сабт кардааст. Аз ахбори Ибни Фа<е~ бармеояд, ки дар о@ози ин набард лашкари Исмоили Сомон$ бо душвори~о муво|е~ гардида буд.

Сақ.321.

"... урдугоҳи Кро ба Ҳорат додааст" - тиб<и ривояти Табар$ хабари @алабаи Исмоили Сомон$ бар Амр ибни Лайси Саффор$ 25 |умодиюлаввали соли 287, яъне 28-уми маи соли 900 ба халифа расидааст. Манобеъи таърих$ дар таъйини таърихи ин му~ориба ба ~ам ихтилоф варзидаанд. Чунончи, Наршах$ дар "Таърихи Бухоро" ба таърихи |умодиюлаввали соли 288 ишора кардааст. Ибни Халликон дар "Вафаёт-ул-аъён" санаи 17 рабеъулохири соли 287/21-уми апрели соли 900-ро нишон додааст. Зо~иран, соли таъйин кардаи Наршах$ нодуруст аст. Ба ~ар ~ол ~аминаш мусаллам аст, ки му~орибаи Исмоили Сомон$ бо Амри Лайс дар ба~ори соли 900 дар наздикии Балх ба ву<\ъ пайваста буд.

Сақ.324.

"... ва пешопеши ..." - пас аз ин таркиб дар матн афтодагие ~аст.

Сақ.325.

Мусалмонон бо саломат ва бо Ҳаноим ба мавзеъи худ баргаштанд - Табар$ нахустин муаррихест, ки дар бораи ин набарди Исмоили Сомон$ бо туркон хабар додааст. Муаллифи таърихнома~ои баъд$, аз |умла Ибни Асир дар "ал-Комил фи-т-таърих" ва Ибни Халдун дар "Таърих"-и худ дар зикри ва<оеъи ин набард комилан ба ахбори Табар$ такъя кардаанд. Ибни Асир зимни зикри ~аводиси соли 293 низ дар баробари чанд мавзеъ ду кишвари турконро истило кардани Исмоили Сомон$ хабаре дар| кардааст, вале аз баёни тафсилоти ин набард ва |узъиёти он худдор$ кардааст (ниг. матни Ибни Асир дар замимаи ~амин китоб). Табар$ ва муаррихони дигар дар бораи ин во<еъа иттилоъе дар| накардаанд.

Сақ.326.

Истахрӣ - Аб\ Ис~о< Иброҳим ибни Му~аммади Форсии Истахр$ дар ша~ри Истахр та<рибан дар соли 849 таваллуд }фтааст. Соли вафоташ маълум нест. Дар бораи ~а}т ва фаъолияти \ ~ам ахборе са~е~ мав|уд нест. [ба шарофати китобе, ки унвони "ал-Масолик ва-л-мамолик" дорад, маш~ур аст. Ин китоб аслан ба <алами Аб\ Зайд А~мад ибни Са~ли Балх$ (ваф. с. 934) тааллу< дорад, вале то замони мо нарасидааст. Бино ба маълумоти |у@рофишиносон, "ал-Масолик ва-л-мамолик" асосан аз шар~ ба |адовили |у@рофие иборат будааст, ки худи Балх$ онро мураттаб сохтааст. Аз ин р\ асари Балх$ хеле мухтасар ва хол$ аз тафсилот дар шар~и наво~иву ша~р~о будааст. Асари Балх$ зо~иран "Сувар-ул-а<олим" ном доштааст. Мутоби<и та~<и<и Де Гуе ривояти дувум ва муфассалтари он тавассути Истахр$ ма~фуз мондааст. В.В. Бартолҳд ва И.Ю.Крачковский ~ам ин асарро ~амон асари аз тарафи Истахр$ мукаммал ва та~рир шудаи "Сувар-ул-а<олим"-и Балх$ медонанд, ки Истахр$ онро дар соли 930-933 таълиф намуда, ба он унвони "ал-Масолик ва-л-мамолик" додааст. Асар ба забони араб$ таълиф шудааст. Дар он ~олати мамлакат~ову вилоят~ои Шар<и ислом$, ки он~оро муаллиф ба бист и<лим та<сим кардааст, тасвир }фтаанд. Истахр$ дар асари хеш тасвири таърихии |у@рофию этнографии вилоят~о, ша~р~о ва а~олии ним|азираи Арабистон, хали|и Форс, Андалусия, Миср, Сурия, Ал|азоир, Иро<, Эрон ва ^индустонро додааст. Дар асар тасвири ша~ру ма~ал~ои а~олинишини Арманистон, Озарбойҷон, Гур|истон ва со~или Хазар, инчунин вилоят~ои Мовароунна~ру Хуросон ва марказ~ои маъмурию си}с$ ва мадании ~амон давра, амсоли Су@д, Хоразм, Хатлон, Фар@она, Усрушана ва @айра |ои намо}нро иш@ол мекунад. Истахр$ аз вазъияти и<тисод$-и|тимоии ша~р~ои калони Мовароунна~р-Бухоро, Самар<анд, Ху|анд, Шош, Тирмиз, [ш, ^улбук, &аботи}н, Ча@они}н ва @айра маълумоти |олибе ба дар| овардааст.

Истахр$ дар асари худ 22 харитаи |у@рофии кишвару вилоят~оро меорад, ки худ тартиб додааст. Аз миёни он~о харита~ои Моваруннa~р ва ~удуди со~или Хазар бо тасвироти да<и<у м\ътамад мавриди тава||\~и |у@рофишиносон <арор гирифтаанд. Нусха~ои зи}ди асари Истахр$ дар китобхона~ои дун} ма~фуз аст. Нусхаи арабии он нахустин бор аз тарафи].Х. Муллер дар соли 1839 чоп шуд. Соли 1842 Мадини онро ба итоли}$ ва соли 1845 Мордтманн онро ба олмон$ тар|ума кардаанд. Китоби мазкур ~ан\з дар аср~ои миёна ба забони форс$-то|ик$ тар|ума гардидааст. Китобе, ки мавриди истифодаи мо <арор гирифт, яке аз нусха~ои тар|умаи асари Истахр$ аст, ки дар соли 696/1296-1297 аз тарафи Му~аммад ибни Асъад ибни Абдулло~и Тустар$ ба форс$-то|ик$ тар|ума шуда, бо э~тимоми Эра|и Афшор ба унвони “Мамолик ва масолик” дар соли 1994 дар Те~рон ба чоп расидааст.

Сақ.326.

Бақром - яке аз сардорони бузурги Эрони давраи Сосон$, ки маъруф ба Ба~роми Ч\бина аст. Соли таваллудаш номаълум, вафоташ та<рибан соли 592 аст. Соли 590 турк~о ба сарзамини Эрон ~амла оварданд. Ба~роми Ч\бин, ки аз тарафи ^урмузи IV сипа~солор таъйин шуда буд, ба <\шуни туркон дар Хуросон шикасти сахт дод ва дар ин |анг хо<они турк кушта ва писараш асир шуд. Соли 590 Ба~ром ба му<обили ^урмузи IV ш\риш бардошт ва худро шо~аншо~и Эрон (590-591) эълон кард. Писари ^урмузи IV - Хусрави Парвиз бо мадади <айсари Рум Ба~ромро шикаст дод. Ба~ром соли 591 ба билоди Турк фирор кард ва соли 592 дар он |о кушта шуд.

Сақ.326.

Ардашери Хурра - (дар па~лав$ Ардахшер Хварра~) - муассиси сулолаи Сосони}н ва маъруф ба Ардашери Бобакон аст. [та<рибан соли 180 м. таваллуд }фта, аз соли 226 то соли 241 дар тахти шо~аншо~ии Эрон нишастааст.

Сақ.326.

Кисро - Хусрави Парвиз, Хусрави II - шо~аншо~и эрон$, писари ^урмузи IV, ки бо мадади <айсари Рум аз Ба~роми Ч\бина тахти шо~аншо~ии Эронро бозгирифт. Вай аз соли 591 то замони шикасти худ аз лашкари Рум - дар соли 628 шо~аншо~и Эрон буд. Баъд аз фирори \ аз <\шуни худ, ки боиси ш\риши мардум ва нафрати он~о гашта буд, Хусравро аз салтанат халъ карданд ва ба зиндон андохта, дар ~амон сол - 628 куштанд.

Сақ.327.

Акосира - |амъи Кисро, ки муарраби Хусрав - ла<аби подшо~ии сулолаи Сосони}н баъд аз Хусрави Ан\шервон аст.

Сақ.329.

Давлати Тоқирє - давлате, ки ба сулолаи То~ири}н мансуб аст ва ин сулола дар Хуросон аз соли 821 то соли 873 ~укумат дошт.

Сақ.330.

Масъудє - Абул~асан Ал$ ибни ^усайн, ки маъруф ба Масъуд$ аст, аз муаррихону |у@рофишиносон ва сай}~они маъруфи араб буда, дар садаи X зиндаг$ ва э|од кардааст. [дар т\ли зиндагияш ба як <атор кишвар~ои олам, ба хусус Эрон, ^индустон, Сурия, Африкои Шимол$, Хитою Моваруннa~р ва монанди ин~о са}~ат карда, таассуроту андеша~ои хешро дар “Ахбор-уз-замон”, “ал-Китоб-ул-авсат” ва “Муру|-уз-за~аб” ба}н кардааст. Мутаассифона, аз ду рисолаи аввал ба |уз баъзе порча~ои пароканда чизи дигаре бо<$ намондааст.

Дар “Муру|-уз-за~аб”, ки, хушбахтона, то замони мо расидааст, мухтасари осори таърихии муаллиф гирд омадаанд. Рисолаи мазкур барои ом\зиши ~а}ти маданию адабии хилофат а~амияти бузург дорад. Муаллиф пиромуни ба~р~ову р\д~о, дайру ибодатхона~ои хал<~ои |а~он, ~и|рати <абила~о ва а<воми гуногунзабону мухталифмаз~аб ва монанди ин~о маълумоти нодир овардааст.

Сақ.330.

“***...подшоқии он диёрро дошта бошанд***” - |узъи}ти ин набард, ки Табар$ зикр кардааст, аз ахбори Масъуд$ камобеш фар< мекунад. Чунончи, Масъуд$ теъдоди асирони туркро 15000 кас, вале Табар$ 10000 кас нишон додааст. Тиб<и ахбори Масъуд$, адади ма<тулони турк 10000 кас будааст, вале Табар$ тан~о бо ишора ба фузунии ма<тулон иктифо кардааст (ниг. ~амчунин тавзе~оти “Таърих-ур-русул ва-л-мулук”-и Табар$ ва “Мухтасари “Китоб-ул-булдон”-и Ибни Фа<е~ дар ~амин китоб).

Сақ.330.

“ал-Авсат” - китоби “ал-Авсат” яке аз осори таърихии Масъуд$ аст, ки дар он ахбор ва ~аводиси таърих тиб<и тартиби сол~о ба}н }фта будааст. Ин китоб, мисли а@лаби осори Масъуд$, аз байн рафта ва иттилоъи мо дар бораи он мабн$ бар ишора~ои худи Масъуд$ дар “Муру|-уз-за~аб” ва “ат-Танбе~ ва-л-ишроф”-и \ст.

Сақ.330.

Доъии Алавє - ла<аби Му~аммад ибни Зайд - амири Табаристон аст, ки пас аз бародараш ^асан ибни Зайд, мула<<аб ба “Доъии Кабир” (ваф. с. 889) зимоми ~окимияти алави}нро дар Табаристон ба даст гирифта буд ва бар асари шикасти лашкараш дар му~ориба бо Исмоили Сомон$ ва захмин шуданаш ~ини набард соли 900 аз олам гузашт.

Сақ.331.

“асри Сурайё - <асри халифа М\ътазид Билло~, Абулаббос А~мад ибни Муваффа<, шонзда~умин халифаи аббос$ (892-902).

Сақ.331.

Сиёқчол - зо~иран, номи мавзеъест, ки дар он ма~бас во<еъ буд ва } шояд номи худи ма~бас аст.

Сақ.331.

Сипоқиёни шокария - “шокария” |амъи воҷаи “шокар$-муарраби “чокар”-и форсист. Ин истило~ дар “Таърих”-и Табар$ низ истифода шудааст. Зо~иран, мурод аз “сипо~и}ни шокария” сипо~и}ни шахсии ин } он амалдор аст, ки имр\з ба |ои он истило~и “горди шахс$” корбаст мешавад.

Сақ.331.

“***...ба соли дусаду қаштоду қафт (900) Наср ибни Ақмад-фармонравои Моваруннақр ва Балх бимурд***” - Масъуд$ дар таъйини таърихи вафоти Наср ибни А~мад ин |о ба иштибо~ афтодааст, зеро Наср ибни А~мад на дар соли 287/900, балки дар соли 279/892 аз олам гузашта буд. Худи Масъуд$ болотар соли аморат }фтани Исмоилро пас аз вафоти Наср соли 280/893 зикр карда буд.

Сақ.332.

Ғамзаи Исфақонє - Муаллифи асари гаронба~ои таърих$ - “Синий мулук-ил-арз ва-л-анби}” - муаррих ва адиби ша~ири арабизабон Аб\абдулло~ ^амза ибни ^асан, ки ба ^амзаи Исфа~он$ маъруф аст, дар ~удуди соли 270/883-884 дар Исфа~он чашм ба олами ~аст$ кушод ва бештари умри худро дар ~амин ша~р гузаронида, саран|ом дар ~удуди сол~ои 350-360/961-971 дар ~амин |о аз олам гузашт.

Ба <алами ^амзаи Исфа~он$ беш аз дувозда~ |илд китоб тааллу< дорад, ки дар ришта~ои таърих, на~в, лу@ат ва адаб таълиф шудаанд. Аз ин теъдод пан| китоб аз дастбурди ~аводиси р\згор эмин монда ва то замони мо расидааст. Яке аз он~о китоби “Синий мулук-ил-арз ва-л-анби}” аст. Дар да~ фасли он таърихи силсила~ои эрон$, рум$, юнон$, миср$, лахм$, ямин$, ~имяр$, кинд$ ва ислом$ то ва<оеъи соли 350/961, ки санаи итмоми китоб аст, ба}н }фтааст. Аксари фасл~ои китоб мухтасар аст, вале бахш~ое, ки ба таърихи <авм~ои эрон$ ва ва<оеъи ча~ор <арни нахусти ислом оиданд, бо шар~у тафсили бештар омадаанд. Дар гузориши таърихи сулола~ои эрон$ ^амзаи Исфа~он$ аз бархе манобеъи ку~ан, аз |умла тар|умаи арабии “Худойнома”-и па~лав$, ки ба <алами Абдулло~ ибни Му<аффаъ тааллу< дошт, истифода бурдааст. Аз ин |ост, ки асари ^амзаи Исфа~он$ ба ~айси маъхази м\ътабар ва м\ътамади таърих мавриди и<тибос ва истиноди муаррихони баъд$ <арор гирифта ва баъзе муаллифон, мисли со~иби “Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас” матолиби зи}деро аз он дар тар|умаи форс$ дар китоби худ @ун|оиш додаанд.

Осори дигари ^амзаи Исфа~он$ - “ат-Танби~ ало ~удус-ит-тас~иф”, “ад-Дурра ал-фохира фи-л-амсол ас-соира”, “ал-Мувозана байн ал-арабийа ва-л-форсийа”, “Шар~ ахбор Абинувос” ва @айра гуво~и онанд, ки \ дар сарфу на~в, лу@ат ва адаби араб$ таба~~ури комил доштааст. Дар тамоми асар~ои ^амза бо ву|уди он, ки ба забони араб$ навишта шудааст, дилбохтагии муаллиф ба таъриху фар~анги Эронзамин ва э~сосоти ме~анпарастии \ |илвагар аст. Ифтихори ^амза аз наҷод ва фар~анги а|доди эронии худ боис гаштааст, ки матолиби марбут ба таърих, забон ва адаби <авм~ои эрон$ дар таълифоти \ |ои асосиро иш@ол кунад ва бар соири матолиб ру|~он пайдо кунад.

Осори ^амзаи Исфа~он$ дар доира~ои шар<шиносии Аврупо ~ан\з дар нимаи аввали асри XIX ишти~ор }фта буданд. Аз |умла, “Синий мулук-ил-арз ва-л-анби}”-и \ соли

1844 дар Лейпӣиг аз |ониби М.Е.Готвалҳд бо шар~е ба забони лотин$ ба табъ расида буд. Бори дуюм китоби мазкур дар Берлин дар соли 1922 бо тас~е~и Саййид]аводи Эрон$ р\и чопро дид. ^амин чоп мабнои тар|умаи форсии китоб гашт, ки тавассути]аъфари Шиъор та~ти унвони "Таърихи па}мбарон ва шо~он" дар Те~рон ба нашр расидааст.

Сақ.333.

Ибни Асир - Иззуддин Абул~асан Ал$ ибни Му~аммад (1160-1234, Мавсил) маъруф ба Ибни Асир аз муаррихони ша~ири охири асри XII ва ибтидои <арни XIII-и араб ма~суб шуда, муаллифи китоб~ои "ал-Комил ф$-т-таърих", "Таърихи Атобакия", "Асад-ул-@оба" ва монанди ин~ост. Ӯ ба |уз рисола~ои мазкур ~амчунин "ал-Ансоб"-и Самъониро мухтасар карда, ба он "ал-Лубоб" ном гузоштааст.

"Ал-Комил ф$-т-таърих" аз |умлаи бузургтарин рисола~ои Ибни Асир ба шумор омада, аз дувозда~ |илд иборат аст ва он таърихи мамолики исломиро аз замон~ои <адим то охири соли 1231 дар бар гирифтааст. ^ини таълифи боб~ои аввал муаллиф як силсила манобеъи таърихии ни}гон, бахусус осори Балозур$, Табар$ ва @айра~оро мавриди истифода <арор додааст.

Боб~ои охири рисола оид ба вазъияти си}сии Оси}и Ми}на дар даврони истилои му@ул маълумоти му~иммеро шомил аст.

Сақ.333.

АбК•аъфар - ма<суди муаллиф Аб\аъфар Му~аммад ибни]арири Табар$ (838-923)-муаррих ва фа<е~и маъруфи арабизабони эрон$ аст, ки таърихномаи гарон<адри \ - "Таърих ур-русул-ва-л-мулук" барои Ибни Асир аз сарчашма~ои асос$ дар таълифи "ла-Комил-ф$-т-таърих" будааст.

Сақ.336.

Шаркуб - бояд Ибни Шаркуб бошад, чунонки дар ~амин матн ва маохизи дигари таърих$ омадааст.

Сақ.337.

"...ба қар сипоқи К қазор дирам расид" - дар зикри |узъи}ти ин му~ориба Ибни Асир комилан ба "Таърих"-и Табар$ такҳя кардааст. Дар ахбори Масъуд$ пиромуни ин му~ориба баъзе тафовут~о дар теъдоди асирон ва ма<тулони ин набард ба назар мерасад.

Сақ.337.

Муқаммад ибни Башир - номи ин сарлашкар дар манобеъи таърих$ ва тад<и<оти муаррихони муосир дар си@а~ои "Ибни Башир", "Ибни Башар" ва "Ибни Бишр" омадааст. В.В.Бартолҳд ин номро дар шакли "Ибни Башар" забт кардааст.

Сақ.340.

Датмиши туркє - номи ин шахс, ки дар сол~ои 901-902 волии Рай буд, дар "Таърихи Табар$" дар шакли "Ӯкуртумуш" ва дар таърихи Ибни Халдун - А@ритмиши турк омадааст ва маълум нест, ки аз ин се кадоме са~е~ аст.

Сақ.340.

Муқаммад ибни Иброқим - дар ин |о ин ном чунин забт шуда, вале он бояд Му~аммад ибни ^орун бошад, чунонки чанд сатр пеш ва пасон ~ам омадааст.

Сақ.340.

"...чандин мавзеъ аз кишвари турк, қамчунин аз билоди Дайламонро фатқ кард" - дар "Таърих"-и Табар$, ки маъхази асосии Ибни Асир аст, иттилоъе пиромуни "чандин мавзеъ аз билоди турк"-ро истило кардани Исмоил дар ин сол ву|уд надорад. Зо~иран, Ибни Асир ин хабарро аз маъхазе дигар ахз кардааст.

Сақ.341.

Кун исомиййан ва ло такун изомиййан - "исом$" шахсест, ки ба нафси худ эътимод дорад, "изом$" шахсест, ки ба аслу а|додаш такҳя мекунад. Шабе~и ин гуфтаи Исмоил байти маъруфи Саъд$ аст:

Гирди номи падар ч$ мегард$?
Падари хеш бош, агар мард$!

Сақ.341.

Оли Муъоз - зо~иран, муаллиф "Оли Муъовия", яъне хонадони Бан$ Умайяро дар назар дорад, ки аз соли 660 то соли 750 зимоми хилофатро дар даст доштанд ва саран|ом аз дасти Оли Аббос ва бо мадади бевоситаи Аб\муслими Хуросон$ воқгун гардиданд.

Сақ.343.

Ибни Халдун - Валиюддин Аб\зайд Абдурра~мон ибни Халдун (1332-1406) муаррих, файласуф ва lомеъашиноси маъруфи араб аст. Ишти~ори \ дар олами ислом ва доира~ои илмии >арб пеш аз ~ама марбут ба ду асари \ - "Му<аддима" ва "Китоб-ул- ибар" аст. Китоби аввал ба ~айси му<аддима ба "Китоб-ул-ибар", ки бо номи "Таърихи Ибни Халдун" низ маш~ур аст, навишта шудааст, вале ~ам аз ли~ози ~alм ва ~ам аз ~айси матолиби мавриди назари муаллиф он пач\~ише муста<ил дар та~<и<и масоили умумии таърих ва фалсафаи он ма~суб мешавад.

"Китоб-ул-ибар" аз навъи таърихнома~ои умумиla~он$ буда, доир ба таърихи Хуросону Мовароунна~р низ матолиби lолиберо шомил аст.

ФЕҒРИСТИ НОМҒОИ АШХОС

А

Абарвиз — қокими Лор▪он дар ақди фармонравоии Исмоили Сомонє — 275.
Абарсом — вазири Ардашери Бобакон (226—241) — 107.
Аббос ибни Бухорхудот — ходими дастгоқи идории хилофат дар ақди Амин (809—813) — 39.
Аббос Иҳбол — адиб ва матншиноси муосири Эрон — 272.
Абда ибни ▪адид — ▪адди Ғасан ибни Муқаммад — қокими Бухоро пеш аз Исмоили Сомонє — 333.
Абрун — аз сарқангони халифа МКътазид (892—902) — 324.
Абдулазизи Марвон — волии Миср (684—685) — 266.
Абдуллоқ ибни Восиҳ — гумоштаи хилофат дар назди Яъҳуби Лайси Саффор — 244.
Абдуллоқ ибни Муъиз — аз маъмурони дарбори Ақмад ибни Исмоили Сомонє — 153.
Абдуллоқ ибни Муҳаффаъ (721—757) — адиб, мутар▪им ва муаррихи эрони- асли араб — 105, 116, 119.
Абдуллоқ ибни Сулаймон ибни Вақб ал-Котиб — вазири халифа МКътазид (892—902) — 245.
Абдуллоқ ибни Тоқир — амири савуми хонадони Тоқирє (828—844) — 121,122,131,244,332,335,343.
Абдуллоқ ибни Фатқ — амалдори дарбори халифа МКътазид (892—902) — 84,252,323,325,331.
Абдуллоев, Ақмад — адабиётшиноси то▪ик — 185.
Абдулмалик ибни НКқ ибни Мансур — амири сомонє (соли 999) — 169,267—269,271,310.
Абдулма▪ид Муқаммад ибни Амр — аз муқаддисони ибтидои асри Х — 164.
Абдулқаййи Ғабибє — муқаҳҳиқ ва матн-шиноси муосири афҲон — 249,278.
Абдулқамид ибни Яқёи Котиб (ваф. 750) — Нависанда ва котиби эронинаҷоди араб — 116.
Абдул▪абор ибни Ғамза — аз муҳаррабони Наср ибни Ақмади Сомонє (864—892) — 42,43,225.
Абдул▪аббори Ху▪онє — фаҳеқ ва хатиби Нишопур, котиби АбКалии Сим▪Кр — 148.
Абулаббос Фазл ибни Сулаймони ТКсє — волии Хуросон (783—787)— 220.
Абулаббос, Абдуллоқ ибни Муқаммад ибни НКқ — аммзодаи Исмоили Сомонє, волии Табаристон дар ибтидои асри Х — 93,94,254,274—277.
Абулаббоси Маъдолє — олими насабшиноси охири асри Х — 163.
Абулаббос ▪аъфар ибни Ақмади Марвазє — олим ва адиби асри IX — 206.

Абулашъас Асад ибни Ақмад — яке аз қафт фарзанди Ақмад ибни Асади Сомонє — 46,48,50,53,227,228.
Абулмуайяди Балхє — шоир ва адиби асри Х — 208.
Абулмуайяди Равнаҳє — шоири асри Х — 199.
Абулфазл Муқаммад ибни Ақмад ал-Ғаким (ваф. 946/947) — вазири амир НКқ ибни Насри Сомонє — 177.
Абулфараҷи Исфақонє (897—967) — адиб ва мусиҳишиноси арабизабони эронє — 90,117.
Абулқасан Алє ибни Ақмади Насавє (ваф. 1030) — риёзидони маъруф — 206.
Абулҳосим Иброқим ибни Зайди Самарҳандє — фаҳеқи маъруфи ақди Сомониён — 7,192.
АбКабдуллоқ ибни ҷунайд — писари қокими Бухоро Ақмад ибни Муқаммад ибни Лайс ҳабл аз вуруди Исмоили Сомонє ба Бухоро — 333.
АбКабдуллоқ Муқаммад ар-Ризо — яке аз аъҳоби Зайд ибни Муқаммад — пешвои Алавиёни Табаристон — 91, 274.
АбКалє Исмоил ибни Зайд ибни Муқаммад ибни Зайд — олими ва фаҳеқ, набераи пешвои Алавиёни Табаристон — 91,270,330.
АбКалии ДомҲонє, Муқаммад ибни Исо (ваф. 999—1000) — вазири НКқ ибни Мансур (976—997) — 177.
АбКбакри Сиддиқ (632—634) — халифаи якум аз хулафои рошидин — 112, 162.
АбКдовуд — амири Балх дар ақди Исмоили Сомонє — 71,230.
АбКзайди Балхє, Ақмад ибни Сақл (850—934) — олими маъруфи ақди Сомониён — 206,208.
АбКзакариё Яқё ибни Ақмад ибни Асад — яке аз қафт писари Ақмад ибни Асади Сомонє — 29,42.
АбКзарҲом Ақмад ибни “аср — волии Сорє дар ақди Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 276.
АбКзироа Муаммарии ҷурҷонє — шоири авохири ақди Сомониён — 199.
АбКиброқими Мустамиллє, Исмоил ибни Муқаммад ибни Абдуллоқ (ваф. 1042) — аз пайравони тариҳати АбКисқоҳи Калободє — 196,209.
АбКисқоҳ Иброқим ибни Холид ибни Бунёт — аз аъҳоби Бунёт ибни ТуҲшодаи Бухорхудот — 39,217.
АбКисқоҳи Калободє, АбКбакр ибни АбК-исқоҳ Муқаммад ибни Иброқим ибни Яъҳуб (ваф. 900) — фаҳеқ, ориф ва муқаддис — 196,209.
АбКлайси Табарє — шоири доираи адабии Бувайқиён ва Зиёриён — 199.
АбКмансури Абдурраззоқ — волии ТКс дар ақди НКқ ибни Наср (943—954) — 196.
АбКмансури Бухороє — олим ва табиби асри Х — 209.
АбКмансури Муаммарє — дабири амир АбКмансури Абдурразоқ, мусаннифи «Шоқнома» — и АбКмансурє — 196.
АбКмансури Ғиравє, Муваффаҳ ибни Алє — табиб ва дорушиноси асри Х — 209.
АбКмаъшар ҷаъфар ибни Муқаммади Балхє — олим ва мунаҷҷими асри Х — 208.
АбКмақмуди Хуҷандє — риёзє ва ситорашиноси маъруфи асри Х — 208.
АбКмуқаммади Бухорхудот — аз ашхоси бонуфузи Бухоро дар ақди Исмоили Сомонє — 44, 226.
АбКмуқаммад Ғасан ибни Зайд ибни Муқаммад — писари пешвои Алавиёни Табаристон — 35,37,88,89,91, 274.
АбКмуқаммад Ғасан ибни Алє маъруф ба Носири Кабир (844—916) — аз умарои алавии Табаристон — 93, 274, 277.
АбКқафси Кабир, Хоҷа АбКқафс Ақмад ибни Ғафс ибни Забарҳон ибни Абдуллоқ (768—834) — фаҳеқи бузурги исломє, мубаллиҲи мазқаби қанафия дар Бухоро — 41,42,133,224.
АбКқафси СаҲир, АбКабдуллоқ ибни АбК-қафс — фарзанди АбКқафси Кабир, яке аз пешвоёни мазқаби қанафия дар Мовароуннақр — 133,150,244.
АбКнасри АбКзайд, Ақмад ибни Муқаммад — вазири НКқ ибни Мансур (976—977) — 177.
АбКнаср Арроҳи Хоразмє — донишманди ақди Сомониён, устоди АбКрайқони Берунє — 208.
АбКнасри Табарє — волии “Ққистон дар ақди Исмоили Сомонє — 272.
АбКнувос, Ғасан ибни Ғонє (762—813) — шоири маъруфи арабизабони эронє — 118.
АбКсаъид Муқаммад ибни Абулқамиди Абдонє — донишманди илми ансоб — 163.
АбКсақли Масеқє — файласуф ва олими ақди Сомониён — 209.
АбКсақл Саъид ибни Абдулазизи Нилє (ваф. 1024) — адиб, табиб ва фаҳеқ — 209.
АбКсолеқ Мансур ибни Исқоқ— бародарзодаи Исмоили Сомонє, волии Рай — 93,254,298,304,309.
АбКсолеқ Мансур ибни НКқ — амири сомонє (961—976) — 8,20,141,142, 165,169,170,175,194, 219,267,268,271, 304,310.
АбКсоҷ (ваф. 880) — сарсилсилаи дудмони Банє Соҷ — фармонравоёни Озарбойҷон — 69,251.
АбКтаййиби Мусъабє, Муқаммад ибни Ғотам — аз вузарои Наср ибни Ақмади Сомонє (914—943) — 161, 165, 175,176,177.
АбКталқа ибни ШаркКб — аз сарқангони Амр ибни Лайси Саффорє — 335,336.
АбКубайди ҷузҷонє, Абдулвоқид ибни Муқаммад (ваф. 1047) — донишманд ва табиби асри Х, шогирди Ибни Сино — 182.
АбКюсуф Яъҳуб ибни Ақмад — яке аз қафт писари Ақмад ибни Асади Сомонє — 29,81,227,233,343.
АбКшакури Балхє — шоири маъруфи ақди Сомониён — 199.
АбКшуайб, Солеқ ибни Муқаммади Ғиравє — шоири асри Х — 199.
АбКҲонимии Ғамид — яке аз қафт писари Ақмад ибни Асади Сомонє — 29,270,333,343.
АбКқамид Устурлобии СаҲонє — риёзидон ва мунаҷҷими ҳарни Х — 206.
АбКқанифаи Динаварє, Ақмад ибни Довуд (ваф. 901) — адиб ва муаррихи арабизабон — 18,104,105.
АбКқанифа, НКъмон ибни Собит ибни Марзбони ККфє (699–767) — муассиси мазқаби қанафияи тасаннун — 7.

АбКқотами Ясорє — аз бузургони шақри Бухоро дар ақди Исмоили Сомонє — 44,226.
АбКъаъфар Муқаммад ибни МКсои МКсавє — аз донишмандони давраи қукумати Насри Сомонє (914—943) — 181.
Авфии Бухороє, Нуруддин Муқаммад ибни Тоқир ибни Усмон (тав. 1172—76) — адиб ва нависандаи форсу тоъик — 14,15,192,199,264.
Айнє С. (1878—1954) — нависанда, олим ва шоири тоъик — 3,4,200.
Азизуллоқи Баёт — муаррихи муосири Эрон — 139,143,144,163.
Алє ибни АбКтолиб — халифаи чақорум аз хулафои рошидин (656—661) — 86.
Алє ибни Ақмад — аз чокарони Исмоили Сомонє — 232.
Алє ибни Исо ибни Моқон — волии Хуросон (796—806) — 26.
Алє ибни Мустаъин — аз сарқангони Оли Тоқир — 284.
Алє ибни Муқаммади Бурҳаъє — саркари шКриши зангиён дар ақди халифа МКътамид (870—892) — 123.
Алии СимъКр, Абулҳосим Алє ибни Муқаммад ибни Иброқим ибни СимъКр (ваф. 1001—1005) — намояндаи хонадони умарои маъруфи Нишопур, сипақсолори Хуросон — 148.
Алє ибни Суруш (ибни Шарвин) — аз сарқангони машқури Амри Лайси Саффорє — 73—75,231,245, 252,261.
Алє ибни Сурхоб — аз қамсафони қокими Табаристон — Муқаммад ибни Зайди Алавє — 272.
Алє ибни Ғусайни (Ғасан) Марврудє — амири Марв дар ақди Исмоили Сомонє — 230,245.
Алє Ғусайни Дирқам — аз сарқангони Амр ибни Лайс — 246.
Аллони Шуубє — шоир ва котиби арабизабони эронє дар асрқои VIII—IX — 118,122.
ал-Мустаъин ибн ал-МКътасим (834—866) — дувоздақумин халифаи аббосє (862—865) — 219.
Алптегин (885—963) — сипақсолори амирони Сомонє — 136,169,170,278,349.
Амин — халифаи аббосє (809—813) — 24,25,27,55,120,254.
Амри Лайси Саффорє (ваф. 902) — дувумин амири дудмони Саффориён (880—902) — 36,62,64—85,89,123,124,128, 144,223,230—234,244—247,249—253,257—259,261,263,265,267,270, 272,273,281,284,285,286,291—293,295—298,300—304,307,308,311, 312,314—319,321—323,330,331,336—339,344.
Антон Левен Гук (1632—1723) — табиатшиноси қоландє, бунёдгузори макроскопияи илмє — 203.
АнКшервон, НКшервон ибни “убоди Сосонє — шоқаншоқи Сосонє (531—579) — 12,82,105,107,108,116,199,317.
Арасту (384—322 пеш аз милод) — файласуфи бузурги Юнони “адим — 11,203,205.
Ардашери Бобакон (180—241) — бунёдгузори шоқаншоқии Сосониён (226—241) — 103,104,116,325.
Арслони Элик — намояндаи сулолаи “арохониқо — 129,269.
Асад ибни Абдуллоқ ал-“асрє (ваф. 738) — волии Хуросон дар ақди Ғишом ибни Абдулмалик (724—743) — 24,25, 185,221,222.
Асад ибни Сомон — писари Сомонхудот — ъадди Оли Сомон — 25,26,27, 222,268,278,279,287,293.
Атоуллоқи Тадайюн — олим ва матншиноси муосири Эрон — 255.
Афлотун (428—348 пеш аз милод) — файласуфи Юнони ҳадим — 203, 316.
Афросиёб — подшоқи ТКрон дар достон-қои қамосии форсу тоъик — 162, 187.
Ахавайнии Бухороє, АбКбакр Рабеъ ибни Ақмад — олим ва табиби маъруфи ақди Сомониён — 15,207,208.
Ашноси ходим — аз маъмурони дастгоқи халифа МКътазид (892—902) — 83,247, 252,287,323,331.
Ақмад Абулаббоси Сарахсє — файласуф, риёзидон ва мусиҳишиноси асрқои IX—X — 206.
Ақмади АбКхолид — лашкаркаш ва гумоштаи халифа Маъмун (813—833) дар Хуросон — 293.
Ақмади Бақманёр — олим ва матншиноси муосири Эрон — 270.
Ақмади Дароз — аз муҳарробон ва сар-қангони Амри Лайси Саффорє — 73, 74,251,252.
Ақмад ибни Абулазизи АбКдулафи Аъамє — чақорумин аз қуккоми Банє ДКлафи Курдистон (878—894) — 64.
Ақмад ибни Абдулъалили Саъзє (951—1024) — аз донишмандони маъруфи дарбори Абулаббос Маъмуни Хоразмшоқ — 208.
Ақмад ибни Абдуллоқи Марвазє — риёзидони асри IX — 206,207.
Ақмад ибни Абдуллоқи Хуъистонє (ваф. 881—882) — аз қокимони давраи салтанати Тоқириён — 35—37,249,334, 335.
Ақмад ибни Асад ибни Сомон — амири Моваруннақр (819—864) — падари Исмоили Сомонє — 27—29,32,38,46,48, 53,222,253,270,279,287,293,305, 306,333.
Ақмад ибни Исмоил — амири Хуросон (907—914), писари Исмоили Сомонє — 93,94,147,153,166,172,176, 247,267, 268,271,274,276,282,290,304,310,325,327, 328,332,345,346.
Ақмад ибни Мунқ — ҳоиммаҳоми Ақмади Хуъистонє дар Нишопур дар ақди Яъҳуби Лайси Саффорє — 249.
Ақмад ибни МКсои Марзуқ — аз муҳарробони Абулашъас — бародари Исмоили Сомонє — 228.
Ақмад ибни Муқаммади Лайс — шақнаи Бухоро дар ақди Наср ибни Ақмад — 217,333.
Ақмад ибни Муқаммад ибни Насри “убовє — мутаръими «Таърихи Бухоро»-и Наршахє ба забони форсии тоъикє (1128—29) — 221.
Ақмад ибни Муқаммад ибни Таййиби Сарахсє — риёзидон ва ъуҲрофинависи асрқои IX—X — 206,208.
Ақмад ибни НКқ ибни Наср ибни Ақмад ибни Исмоили Сомонє — писари НКқ ибни Наср (943—954) — 218.
Ақмад ибни Сақл — гумоштаи Исмоили Сомонє дар Нишопур — 92,254.

Ақмад ибни Тулун — намояндаи хонадони Тулуниқо, қокимони Миср дар охири асри IX ва ибтидои асри X — 37.
Ақмад ибни Умайра — аз аъҳоби Асад ибни Сомон — 244.
Ақмад ибни Умар — аз муҳарробони Наср ибни Ақмади Сомонє (864—892) — 333.
Ақмад ибни ФареҲун — қокими ▪уз▪он дар ақди Исмоили Сомонє — 71,230.
Ақмад ибни Шақфур — аз муҳарробони Амр ибни Лайс ва писари К Тоқир ибни Амр — 246.

Бадрулкабир — аз амалдорони дастгоқи хилофат дар ақди аморати Исмоили Сомонє — 69,84,251,323,324,331,339.
Байқаҳє, Абулфазл Муқаммад ибни Ґусайн (996—1078) — муаррих ва дабири ақди ўазнавиён — 14,156,165,175,176,210.
Байқаҳє, Зақируддин Абулқасан Алє ибни Зайд, маъруф ба Ибни Финдиқ (1099—1169) — дабир ва муаррих — 14,55,270.
Балозурє, Абулқасан Ақмад ибни Яқё ибни ▪обир ибни Довуд (ваф. 892) — шоир, муаррих ва мутар▪ими араби забони эронє — 105,112.
Балъамє, Абулфазл Муқаммад ибни Убайдуллоқ (ваф. 940) — вазири маъруфи Ақмад ибни Исмоил ва Наср ибни Ақмади Сомонє — 138, 140,141,161—169,171,175—177,196,199,277,289, 300,307,310,334.
Балъамє, АбКалє Муқаммад ибни Муқаммад ибни Убайдуллоқ (ваф. 996) — вазири Мансур ибни НКқи Сомонє (961—976) — 20,21,22,138,140,141, 161—166,169—171,196—198.
Бартолҳд В. В. (1869—1930) — мусташриқи бар▪астаи рус — 14,25,27, 45, 56,65,72,126,144,146, 152,155, 168,170.
Башшор ибни Бурди Тахористонє (ваф. 783) — шоири арабизабони эрониасл — 118.
Бақор, Маликушшуаро — шоир, адиб ва олими муосири Эрон — 244,267.
Бақроми ГКр — шоқаншоқи Сосонє (421—438) — 185.
Бақром ибни Мурдоншоқ — адиб ва мутар▪ими арабизабони эронє дар нимаи дувуми асри VIII— 119.
Бақроми ЧКбина (ваф. 592) — лашкаркаш ва шоқи Эрони сосонє (590—591) — 19—22,24,142,221,235,252,267, 278,286,293,300,305,310,327.
Бектузун — аз Ҳуломони турки Мансур ибни НКқ (997—999) — 271.
Беляев Е. А. (1895—1964) — мусташриқи рус — 112,113.
Бертелҳс Е. Э. (1890—1957) — шарҳшиноси маъруфи рус — 168,184,199, 202.
Берунє, АбКрайқон Муқаммад ибни Ақмад (973—1048) — олими бузурги то▪ик — 6,15,112,128,205,206.
Билол ибни Азқар — волии Форс, аз ▪онибдорони хонадони Саффорє — 246.
Бобак, Абдуллоқ (798—838) — сарвари шКриши зиддихилофат дар Озарбой-▪он — 39.
Бону — духтари Фахруддавла, қамсари НКқ ибни Мансури Сомонє (976—997) — 268.
Борас (Порас)-и Кабир — волии Гургон дар ақди Исмоили Сомонє — 94,95, 153,231,254,275,276,340, 342,345,346.
Борбад — ромишгари бузурги ақди Хусрави Парвиз (591—628) — 117, 185.
Бостонгуқар С. — муаррихи то▪ик — 31.
Бостонии Поризє — муаррихи муосири эронє — 35,70.
Браун Э. — мусташриқи инглис — 283.
Бузургмекр — вазири Хусрави АнКшер-вон (531—579) — 107,116,162,171.
Бу▪онє, Абулфаво Муқаммад ибни Муқаммад (940—997/998) — риёзидон ва муна▬ими нимаи дувуми асри X — 206.
Бунёт ибни ТуҲшода — қокими Бухоро дар давраи хилофати Мақдє (775—785) — 216.
БКалии Марвазє — яке аз сипақсолорони Исмоили Сомонє — 261.
БКбилол — сарвари исёнгарони ўуру ўар▪истон дар ақди Исмоили Сомонє — 260,261.
БКталқа — ҳоиммаҳоми Муқаммад ибни Амр ибни Лайси Саффорє — 244.
БКълон — аз зердастони Яъҳуби Лайси Саффорє — 284.

Валид ибни Язид — халифаи умавє (743—744) — 88.
Гардезє, АбКсаъид Абулқай ибни Заққок ибни Мақмуд — муаррихи бар▪астаи асри XI — 14,18,20,25,34—36,51, 69,74,76,84,92,93,140,141,144,164,166, 169,170,172,173,176,180,249.
Герїенберг Л. Г. — эроншиноси рус — 185.
Гуштосб — писари ЛКқросб, яке аз ҳақрамонқои қамосии эронє — 162.
ҐКкиёни Дайламє — яке аз сипақсолорони ақди Исмоили Сомонє — 94,275.

Давқдович Е. А. — таърихшиноси рус — 63.
Дармстетер ▪ (1849—1894) — мусташриқи аврупоє — 122.
Даҳиҳє, АбКмансур (ваф. 977) — шоири маъруфи ақди Сомониён — 176,177,193,199.
Деқҳудо, Алиакбар — олим, адиб ва фарқангнигори муосири Эрон — 130,137,138.
Дирқам ибни Наср ибни Лайс ибни Нас-ри Сайёр — волии Систон дар нимаи аввали асри IX — 123,283.
Додихудоев Р. Х. — забоншиноси муосири то▪ик — 185.
Дорои I — писари Бақман, шоқаншоқи Ґахоманишє (522—486 пеш аз милод) — 101,102.

Ёҳути Ґамавє, Ёҳут ибни Абдуллоқи Румє (1179—1229) — адиб ва ▪уҲрофидони маъруфи араб — 163,164,175, 177,182.
Зайд ибни Алє ал-Ґусайн — муассиси ▪араёни Зайдия дар ақди хилофати Ґишом ибни Абдулмалик (724—743) — 86,87,88.

Зайд ибни Муқаммад — аз аъҳоби Муқаммад ибни Зайд — амири Табаристон — 10,65,150,273,281,330,339,345.
ЗарринкЌб, Абдулқусайн — адиб, муаррих ва нависандаи муосири Эрон — 90,183,188,189,199,200.
Зикрои қ.иб — қ.иби дарбори Исмоили Сомонє — 261.
Зоқидов А. — адабиётшиноси т.ик — 116,118,346.
Ибни Асир, Иззуддин Абулқасан Алє ибни Муқаммад (1160—1234) — муаррихи маъруфи араб — 15,28,32, 40,43,47—49,68,79,89,112,145, 164,166,172,333.
Ибни Исфандиёр, Бақоуддин Муқаммад ибни Ґасан — адиб ва муаррихи охири асри XII — ибтидои асри XIII — 15,36,74,84,89—95,135,146, 152,272.
Ибни Касири ФарҲонє, Абулаббос ибни Ақмад ибни Муқаммад — риёзидон ва мунаҷҷими ҳарни IX — 206.
Ибни Мис.ақ, АбКусмон Саъид — ромишгари араб (асри VII) — 117.
Ибни Мокуло, АбКнаср Алє ибни Ґайбатуллоқ ибни Алє ибни Алкон (ваф. 1080—1081) — адиб ва муаррихи арабизабон — 163.
Ибни МуфарриҲ, АбКусмон Язид ибни Зиёд (ваф. 688) — шоири арабизабон — 184.
Ибни Надим, Муқаммад ибни Исқоқ (ваф. 1000) — нависанда ва варроҳи маъруфи арабизабони асри X — 119,175.
Ибни Сино, АбКалє (980—1037) — олим, файласуф ва шоири бузурги т.ик — 6,15,182,183,199,202—205,208.
Ибни Сурай. (ваф. 723) — мусиҳидон ва ромишгари араб — 117.
Ибни Таҳтаҳє, АбК.аъфар Муқаммад ибни То.уддин (ваф. 1281) — адиб ва муаррихи арабизабон — 111.
Ибни Фазлон, Ақмад ибни Аббос ибни Рашид ибни Ґаммод — адиб, сайёқ ва .уҲрофинависи араб (охири асри IX — ибтидои X) — 173.
Ибни Фаҳеқи Ґамадонє, АбКбакр Ақмад ибни Муқаммад ибни Исқоқ — адиб ва .уҲрофидони арабизабони эронє (нимаи дуюми асри IX — ибтидои X) — 144,319.
Ибни Халдун, АбКзайд Абдуррақмон ибни Муқаммад (1332—1406) — муаррих ва .омеъашиноси араб — 15,39, 40,47,58,59,67,74,77,78,84,343.
Ибни Хубайра — шоири арабизабони ибтидои асри X — 200.
Ибни Хурдодбеқ, Абулҳосим Абдуллоқ ибни Ақмад (820—912/913) — .уҲрофидон ва сайёқи арабизабони эронє — 28,29,30,146,206.
Ибни "утайба АбКмуқаммад Абдуллоқ ибни Муслим (ваф. 839) — адиб ва муаррихи арабизабон — 184.
Ибни Ґавҳал, Абулҳосим (ваф. 976) — сайёқ ва .уҲрофинависи араб — 14,19, 32,142,143,152,153.
Ибни Ґайсам, Абулқасан Ґайсам ибни Муқаммаднабє — муаррихи асри XII — 278.
Ибни .авзє, Абулфара. Абдуррақмон ибни Абулқасан Алє ибни Муқаммади БаҲдодє (1117—1201) — мутакаллим, муқаддис ва муаррихи араб — 304.
Иброқим ибни Ґазин — волии Гирот аз .ониби Абдуллоқ ибни Тоқир (828—844) — 244.
Иброқими Мавсилє, ибни Моқон ибни Бақман (742—803) — мусиҳидон ва шоири арабизабони эронє — 117.
Ибоқими Хуросонє — волии РКён аз .ониби Яъҳуб ибни Лайси Саффорє (ваф. 879) — 35.
Илёс ибни Асад — яке аз чақор писари Асад ибни Сомон, волии Ґирот (820—857) — 27,28,222,244,253,270,278,279, 287,293,305,343.
Имораи Марвазє, АбКмансур ибни Муқаммад — шоири авохири ақди Сомониён — 199.
Иностранґев К. А. (1876—1941) — эроншиноси маъруфи рус — 119.
Ироҳ ибни Мансур — гумоштаи Исмоили Сомонє дар Хоразм — 245.
Искандар, Искандари Зулҳарнайн (356 —323 п.а.м.) — шоқи Маҳдун (336—323 п.а.м.)
Искофє, Абулҳосим Алє ибни Муқаммад — дабири маъруфи дарбори Наср ибни Ақмад (914—943) — 147.
Исмат ибни Муқаммади Марвазє — аз маъмурони олирутбаи дарбори Исмоили Сомонє — 225.
Исмоил ибни Ясор (ваф. 748) — шоири шуубимазқаби арабизабони эронє — 118.
Исмоил ибни Исқоқ ал-"озє — расули халифа МКътамид (870—892) дар наз-ди Яъҳуб ибни Лайси Саффорє — 244.
Исо(а) — пайҲамбар — 162.
Истахрє, АбКисқоқ Иброқим ибни Муқаммад — сайёқ ва .уҲрофинависи арабизабони эронии асри X — 14,18, 19,32,60,112,179,325.
Исфандиёр — ҳақрамони қамосақои форсє—т.икє, писари Гуштосб — 22.
Исқоқ ибни Ақмад (ваф. 914) — яке аз қафт писари Ақмад ибни Асади Сомонє, қокими Самарҳанд ва ФарҲона дар ақди Ақмад ибни Исмоили Сомонє — 29,51,53,54,58,228,229,270,343, 346.
Исқоқ ибни Тулайки Котиб — котиб ва омили девони халифаи умавє Ґишом (724—743) — 113.
Исхоқ ибни Язид — адиб ва мутар.ими арабизабони эронє (асри VIII) — 119.
Исқоқи Мавсилє, АбКмуқаммад Исқоқ ибни Иброқим ибни Маймун (ваф. 850) — мусиҳидон ва шоири арабизабони эронє — 117.
Иҳбол, Муқаммад (1877—1938) — шоир ва мутафаккири форсизабони урду — 211.

Кай— Каюмарс, аввалин инсон ва подшоқ дар қамосақои форсє-т.икє — 196.
КеҲлуҲ — аз сарқангони халифа МКътазид (892—902) — 324.
ал-Киндє — муассиси мактаби машшоъияи Шарҳ — 203.
Кисоии Марвазє, Абулқасан Ма.уддин (тав. 954) — шоири маъруфи ақди Сомониён — 162,198.
Кисро — унвони чанд тан аз шоқаншоқони сосонє — 117,325.

Ковус — шоқаншоқи каёнє — 63.
Кристенсен, Артур (1875—1945) — мусташриҳи аврупоє — 14,17, 102—107.
Куруши Кабир (ваф. 530 пеш аз милод) — бунёдгузори шоқаншоқии Ғахоманишиён — 101.
Кюри, Фредерик Ҷолио — олими маш-қури фаронсавє — 203.

Лазар, Ҷилбер (тав. 1920) — эроншиноси маъруфи фаронсавє — 183,186, 187.
Ле Стрен Г. (1854—1933) — мусташриҳи инглис — 183.
Лившиц В. А. (тав. 1923) — эроншиноси маъруфи рус — 189.
Лоқиҳє, Абон ибни Абдулқамид (ваф. 815) — шоир ва мутарҷими арабизабони эронє — 118.
Лукарє — шоири асри Х — 199.
Луқросб — аз шоқаншоқони силсилаи Каёниён — 102.

Майдонє (Мадоинє), Абулқасан Алє ибни Муқаммад (ваф. 830—840) — муаррихи арабизабон — 221.
Майманде, Абулҳосим Ақмад ибни Ғасан — вазири султон Мақмуд ва Масъуди ўазнавє — 162.
Майсарє — табиб ва шоири асри Х — 207.
Малҳиев Ю. С. — шарҳшиноси рус — 207.
Мансур ибни НКҳ (Абулқарас) — амири сомонє (997—999) — 268,271,310.
Мансури "аротегин — аз сарқангони турк-наҷоди Оли Сомон дар ақди Наср ибни Ақмад (914—943) — 231.
Манучеқр — яке аз шоқаншоқони сулолаи Пешдодиён — 162.
Манучеқри Ситуда — муқаҳҳиҳ ва матншиноси муосири эрон — 236.
Маслама ибни Абдулмалик — ҳадди хонадони арабқо дар Балъам — 163.
Масъудє, Абулқасан Алє ибни Ғусайн (ваф. 956) — ҳуҲрофидон ва муаррихи араб — 14,60,84,105,106,174,181, 186,330.
Масъуди Марвазє — шоири ақди Сомониён — 193.
Масъуди Салҳуҳє, Масъуд ибни Муқаммад ибни Маликшоқ (ваф. 1152) — яке аз подшоқони сулолаи Салҳуҳиён — 139.
Маъмун — халифаи қафтуми аббосє (813—833) — 24—28,55,88,117,120—122,253,268,279,287,293,305.
Маънавии Бухороє — шоири ақди Сомониён — 199.
Маъруфє, АбКабдуллоқ Муқаммад ибни Ғасан — шоири ақди Сомониён — 199.
Мақдє — халифаи савуми аббосє (775—785) — 220.
Мақмуди Варроқ (ваф. 895) — шоири зуллисонайни асри IX — 122.
Мақмуди ўазнавє (ваф. 1030) — султони сулолаи ўазнавиён — 271.
Маҳмуддин Муқаммади Ғусайнє (1523—1576) — адиб ва муарриқ, мутахаллис ба «Маҳдє» — 35.
Мей, Адам (1869—1917) — шарҳшиноси маъруфи аврупоє — 117.
Меқр Нарсе — аз мКбадони машқури зардуштє — 107.
Минқоҳи Сироҷ (тав. 1193) — адиб ва муаррих — 19,24,27,47,51,83,85,93, 150,278.
Мирзоев, АбдулҲанє (1908—1976) — адабиётшиноси маъруфи тоҷик — 184,191,199,200.
Мирзозода, Холиҳ — адабиётшиноси тоҷик — 200,206.
Мирхонд, Муқаммад ибни Ховандшоқ ибни Мақмуд (1433—1498) — адиб ва муаррих — 19,52,173,211,291.
Мирқошими Муқаддис — муқаҳҳиҳ ва матншиноси муосири Эрон — 290, 311.
Мирҳалолуддин Ғусайнии Армавии Муқаддис — муқаҳҳиҳ ва матшиноси муосири Эрон — 289,300.
Мокони Кокє (ваф. 941) — аз бузургони сулолаи Дайламиён — 93,274.
Муаддали Алє — аз аъҳоби Амри Лайси Саффорє — 248.
Муваффаҳ Биллоқ, Талқа ибни Мутаваккил (ваф. 891) — бародар ва валиақди халифа МКътамид (870—892) — 32,36, 64,65,218,225,249,284,336.
Мударриси Гелонє — муқаҳҳиҳ ва матншиноси муосири Эрон — 314.
Муизии Самарҳандє — шоири асри XI — и форсу тоҷик — 171.
Муктафє — халифаи қабдақуми аббосє (902—908) — 69,92,200,251,254,268, 282,292,298,303,309,325,332,340—342,345,346.
Муллозода, Ақмад ибни Мақмуд — муаррихи асри XV — 38.
Мумтақан, Ғусайналє — муаррихи муосири Эрон — 116.
Мунтасир, АбКиброқим Исмоил ибни НКҳ (ваф. 1005) — охирин амири Сомонє — 128, 199,271.
Муродє, Абулқасан Муқаммад ибни Муқаммад — шоири зуллисонайни асри Х — 200.
Мутеъ — халифаи бисту савуми аббосє (946—974) — 268.
Муъовия, Муъовия ибни АбКсуфён — нахустин халифа аз Банє Умайя (660—680) — 112,134,299.
Муҳаддасє, АбКабдуллоқ Муқаммад ибни Ақмад (946—1000) — сайёқ, муаррих ва ҳуҲрофишиноси араб — 144,151, 169,174,181,182.
Муҳтадир — халифаи қаҷдақуми аббосє (908—932) — 248.
Муқаммад, Мустафо алайқиссалом (570—632) — пайҲамбари ислом — 111,112,162.
Муқаммад Боҳири Сабзаворє — муаррихи асрқои миёна — 35.
Муқаммад ибни Абдуллоқ ибни Исо ибни Риҳоъ — аз зердастони Исмоили Сомонє — 163.
Муқаммад ибни Абдуллоқ ибни Ғаким — аз уламои шофеъимазқаби асри IX — 335.
Муқаммад ибни Абдуссамад — амалдори дастгоқи халифа Муктафє (902—908) — 254.
Муқаммад ибни Амри Хоразмє — аз сарқангони Амри Лайси Саффорє — 245.
Муқаммад ибни Баис — шоири асри IX-и Табаристон — 184.

Муқаммад ибни Бишр (ваф. 899) — сипақсолори Амри Лайси Саффорє — 73,74,245,250,251,291,301,337,344.
Муқаммад ибни Васиф — аз нахустин шоирони порсигКй (а.IX)— 190.
Муқаммад ибни Вақсудон — аз қамсафони Муқаммади Зайди Алавє — 244.
Муқаммад ибни Восил — сарвари исёни зиддихилофат дар Систон дар ақди қукумати Наср ибни Сайёр (738—748) — 244.
Муқаммад ибни Зуфар ибни Умар — муаррихи нимаи дувуми асри XII — 217.
Муқаммад ибни Лайс — аз сипақсолорони Амри Лайси Саффорє — 75,231.
Муқаммад ибни Мансур ибни Халъад ибни Вараҳ — ҳозии Бухоро дар нимаи аввали асри IX — 220.
Муқаммад ибин Мухаллад — шоири асри X-и форсу тоҷик — 199.
Муқаммад ибни МКқтадє — аз ҳонибдорони Муқаммад ибни Тоқир-охирин амири дудмони Тоқириён — 336.
Муқаммад ибни НКқ — аз амалдорони дарбори Наср ибни Ақмад (864—892) — 42,225.
Муқаммад ибни Сайфи Торобє — аз сарқангони Наср ибни Сайёр — волии Хуросон (738—748) — 244.
Муқаммад ибни Сақл ибни Ғошим — қокими дастнишондаи Амри Лайси Саффорє дар Марв — 336.
Муқаммад ибни Тоқир ибни Абдуллоқ ибни Тоқир — охирин амири хонадони Тоқириён (862—873) — 34,35,37,64, 88,121,218,335—337.
Муқаммад ибни Холид — волии Арманистон аз ҳониби хилофати БаҲдод (838) — 39.
Муқаммад ибни Шақфур — аз сарқангони Амри Лайси Саффорє — 245,246.
Муқаммад ибни Ғаҳҳор — аз амалдорони дарбори Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 276.
Муқаммад ибни Ғорун — сипақсолори ёҲии Исмоили Сомонє — 90—95, 160,253,254,273—276,281,297, 298,307,319,322—324,330,339,340, 345.
Муқаммад ибни Ғотам ибни Музаффар — муқаддиси асри X — 164.
Муқаммад ибни ҳақми Бармакє — шоир ва адиби арабизабони эронє дар асри IX — 119.
Муқаммад ибни ҳобир — аз муқаддисони маъруфи асри X дар Марв — 164.
Муқаммадони Ғамдон ибни Абдуллоқ — волии Зобулистон дар ақди Амри Лайси Саффорє — 246.
Муқаммад Дабири Сиёҳє — муқаҳҳиҳ ва матншиноси муосири эронє — 301.
Муқаммади Зайди Алавє — амири Табаристон дар ақди Исмоили Сомонє — 85,88—91, 150,180,253,272—274,281, 297,319,322—324,338,339,342, 344,345.
Муқаммади Зубайдє — адиб ва фарқангнигори асри XII-и араб — 163.
Муқаммади Муин (1913—1971) — адиб, олим ва фарқангнигори эронє — 205.
Муқаммади Муқаммадє — муаррих ва адабиётшиноси муосири Эрон — 102, 112,113,115.
Муқаммади Рамазонє — ноширі муосири эронє — 267.
Муқаммади Саълук — волии Рай дар ақди Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 277.
Муқаммади Ғарсама — волии Ғирот (907—908) — 260,261.
Муқаммади Ғиравє — аз сарқангони Амри Лайси Саффорє — 261.
Муқаммади Ғоруни Сурхє — 315 (ниг. ба Муқаммад ибни Ғорун).
Муқаммадъаъфари Ёқаҳє — адабиётшиноси муосири эронє — 17.
МКсо(а) — пайҲамбари Банє Исроил — 162.
МКсо ибни Исои Кисравє — адиб ва мутарҷими арабизабони эронє дар охири а. VIII ва ибтидои а. IX — 119.
МКътазз — халифаи сездақуми аббосє (865—869) — 284.
МКътазид — халифаи шонздақуми аббосє (892—902) — 58,61,65—69,72,80,83—85,92,124,216,229,230,233,234,245,247, 249,251—254,267,268,273,274, 281, 282,286,287,291,292,297,301—303, 314,319,321—324,331,337—339,344, 345.
МКқтадє ибни Ғаммод ибни Амр аз-ЗКқлє — қокими Бухоро то аморати Исмоили Сомонє — 220.
Наршахє, АбКбакр Муқаммад ибни ҷаъфар (900—961) — муаррихи бузурги ақди Сомониён — 14,18,19,23,24, 26,27,32,36,38—44,46,47,49—51,53, 54,57,59,61,70—73,75,76,78,80,81,83, 85,97,139,172,179,180,216,218,221.
Наср ибни Ақмад ибни Асади Сомонє — волии Самарҳанд (864), амири Моваруннақр (874—892) — 29,30,32, 33,36,38—43,45—48,51,53,54,56,58, 60,64,81,98,99,222,224,225,227—229, 239,244,245—247,268,270,280,281, 287,294,306,321,327,330—333,336, 337,343,344.
Наср ибни Ақмад ибни Исмоили Сомонє — амири Хуросон (914—943) — 8, 129,158,165,166,172,173,175—177, 267,271,310.
Наср ибни Ақмад ибни Тоқир ибни Халаф — аз аъҳоби Амри Лайси Саффорє, қокими Систон дар авосити ҳарни XII — 286.
Наср ибни Сабуктегин — писари Сабуктегин — бунёдгузори давлати ўазнавиён — 269.
Наср ибни Сайёр (Насри Сайёрє) — волии Хуросон (738—748) — 26,88, 113.
Насри Мухторє — аз маъмурони халифа МКътазид (892—902) — 69,251.
Накравон (падари Бобак) — дабири девони лашкари Хусрави АнКшервон (531—576) — 105.
Неъматов Н. Н. — муаррих ва бостоншиноси маъруфи тоҷик — 14,27,46,62, 63,120,123,174,202,206.
Низомии АрКзии Самарҳандє, Ақмад ибни Умар ибни Алє — шоир ва адиби асри XII — 15, 104, 147, 171.
Нишопурє, Абулқасан Абдуррақмон ибни Муқаммад — таърихгузор, муаллифи «Хазоин-ул-улум» — 220.
Носиди Ғиндє — аз мулуки Ғинд (бино ба «Таърихи Систон») — 246.
Носири Кабир — ниг. ба АбКмуқаммад Ғасан ибни Алє.
Носируддин Муншии Кирмонє — адиб, муаррих ва дабири охири асри XIII — нимаи аввали XIV — 289.
Нувайрє, Шиқобуддин Ақмад ибни Абдулваққоб (1279—1332) — адиб ва муаррихи араб — 112.

НКқ ибни Асад — яке аз чақор писари Асад ибни Сомон, волии Самарҳанд (820—842) — 27,28,222,253,268,270, 278,279,287,293,305,343.
НКқ ибни Мансури Сомонє — амири Хуросон (976—997) — 8,169,182,267, 268,271,310.
НКқ ибни Насри Сомонє — амири Хуросон (943—954) — 20,267,271,310.
Олмони Ғиндє — аз мулуки Ғинд (бино ба «Таърихи Систон») — 246.
Осафи Бархиё — вазири Сулаймон(а) — 141,162.
Оятє, Абдулмуқаммад — мутар▪им ва матншиноси эронє — 343.
ОҲо▪є, Абулқасан Алє ибни Илёси Бухороє — шоири зуллисонайни ақди Сомониён — 199.
Паноқии Симнонє — муаррих ва нависандаи муосири эронє — 10,11,14,30,70.
Пейсиков Л. С. — эроншиноси муосири рус — 184.
Пиндори Розє, Абулфатқ — шоири форзизабони доираи адабии Бувайқиёну Зиёриён — 199.
Пирон — вазири Афросиёб — 162.
Плутарх — муаррихи Юнони бостон — 102.
Поянда, Абулҳосим — мутар▪им ва матншиноси муосири эронє — 330.

Рабеъ ибни Сулаймон — аз уламои маъруфи шофеъє дар асри IX — 335.
Расторгуева В. С. — эроншиноси маъруфи рус — 188.
Рақмонов Э. Ш. — Президенти ▪умқурии То▪икистон — 3,5,8,9,213,214.
Ри▪оъ ибни Маъбад — сипақсолори араб, фотеқи ноқияти Балъамони Рум — 163.
Робеъаи "аздорє — шоираи зуллисонайни ақди Сомониён — 199.
Розє, АбКбакр Муқаммад ибни Закариё (854—932) — олим, табиб ва файласуф — 93, 207, 208, 298, 309.
ар-Рофеъ Биллоқ — сарвари шКриши зидди хилофати МКътамид (892—903) дар Озарбай▪он — 37.
Рофеъ ибни Лайс — сарвари исёни зиддихилофат дар ақди Ғорунаррашид (786—809) — 26,120,222.
Рофеъ ибни Ғарсама — волии Хуросон (885—892) — 43,47—52,64,65,67,69,89, 90,124,127,280,284,294,306,319,322,334—337,339,343—345.
Румє, ▪алолуддин (1207—1273) — шоири бузурги мутасаввифи форсу то▪ик — 178.
Рустам — ҳақрамони қамосақои форсє-то▪икє — 22,162.
Рустам ибни "орун — аз амалдорони Табаристон дар ақди Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 276.
РКдакє, АбКабдуллоқ (858—941) — шоири бузурги ақди Сомониён — 6,13,15, 158,167,171,176,189,191,193,196,198—200.

Сабуктегин (ваф. 997) — сипақсолори авохири ақди Сомониён, бунёдгузори давлати ўазнавиён — 268,269,278.
Салимов Н. — адабиётшиноси то▪ик — 346.
Салломи турк — қокими дастнишондаи. Ақмад ибни Исмоил дар Табаристон (909—910) — 276.
Самъонє, АбКсаъд Абдулкарим ибни Муқаммад (1113—1167) — адиб ва муаррихи араб — 38,138,153,163.
Сангарє — аз сарқангони Амри Лайси Саффорє — 304.
Сартон Г. — муаррихи аврупоє — 206.
Сафо, Забеқуллоқ — адабиётшиноси бар▪астаи муосири Эрон — 17,23,178, 181,196.
Саъд ибни Усмон — сарвари муқо▪имони араб ба Бухоро дар соли 676—185.
Саъд ибни Халафи Бухороє — ҳозии Бухоро дар ибтидои асри IX — 220.
Саъид ибни Муқаммад — аз лашкаркашони халифа МКътамид (870—892) — 337.
Саъид ибни Ғумайди Бухтакон (ваф. 854) — шоир ва адиби арабизабони эронє — 118.
Саъид Нафисє (1896—1966) — шоир, нависанда ва адабиётшиноси Эрон — 164,165,171,176,200,309.
Саъолабє, АбКмансур Абдулмалик ибни Муқаммад ибни Исмоили Нишопурє (961—1038) — муаррих ва адиби маъруфи арабизабон — 176,181,200.
Сақл ибни Ақмади ДоҲунии Бухороє — аз сарватмандони Бухоро дар ақди Исмоили Сомонє — 218.
Сақл ибни Ғамдони Ориз — аз муҳарробони Амри Лайси Саффорє — 250.
Сақл ибни Ғорун (758—830) — адиб ва шоири шуубимазқаби эрониасл — 118.
Сақли Ху▪андє — аз амалдорони амир Наср ибни Ақмад ибни Исмоил (914—943) — 168.
Семёнов А. А. (1873—1958) — шарҳшиноси рус — 20,126.
Симоъ ал-Кабир — аз муҳарробони Исмоили Сомонє — 219,228,229.
Соиби Табрезє (1603—1677) — шоири маъруфи форсу то▪ик — 210.
Солеқ ибни Абдулҳуддус (ваф. 783) — шоири арабизабони эронє — 118.
Солеқ ибни Муқаммади Зарир — муқаддиси асри X — 164.
Сом — ҳақрамони қамосақои эронє — 162,296,297,308,312,318.
Сомонхудот — ▪адди Оли Сомон — 10,19, 20,23—25,27,33,97,221,222,252, 253, 270.
Софии ходим — аз амалдорони дарбори халифа МКътазид (892—902) — 234.
Стено, Николаус — кимиёшиноси асри XVI-и Аврупо — 203.
Субкарє — аз Ҳуломони Яъҳуби Лайси Саффорє — 247.
Сулаймон(а) — пайҲамбар — 141,162.
Сулаймон ибни Абдулмалик — қафтумин халифаи Банє Умайя (715—717) — 113.
Сулаймон ибни Яқёи ЧаҲонє — соқибдевони Самарҳанд дар ақди вазорати Абулфазли Балъамє — 168.
Султон Маҳмуд (ваф. 1030) — султони сулолаи ўазнавиён — 162.
Сулє, АбКбакр (ваф. 857) — шоир ва муаррихи араб — 111, 112.
Суран — аз вузарои маъруфи сосонє — 107.

Табарє, Муқаммад ибни ▪арир (ваф. 923) — муаррих ва муфассири бузурги арабизабон — 8,14,15,20,35,39,60,74,77, 78,89,95,96,102,122,152,192,194,321.
Таботабоє, Саййид ▪авод — муаррих ва ▪омеъашиноси муосири эронє — 103.
Тавҳ ибни "айс — аз сарқангони охирин намояндаи дудмони Тоқириён — Муқаммад ибни Тоқир — 284
Талқа ибни Тоқир ибни Ғусайн — амири дувум аз силсилаи Тоқириён (822—828) — 121, 293,305.
Тақмурас — аз силсилаи шоқони пешдодє
ат-Тоеъ — халифаи аббосє (974—991) — 268
Тоши қо▪иб — сипақсолори туркнаҷоди авохири ақди Сомониён — 266.
Тоқир ибни Абдуллоқ ибни Тоқир ибни Ғусайн — амири Хуросон (844—862) аз сулолаи Тоқириён — 69,121,251, 284,343.
Тоқир ибни Алє ибни Вазир — аз маъмурони халифа Муктафє (902—908) — 325.
Тоқир ибни Муқаммад ибни Амри Лайси Саффорє — набераи Амри Лайс, қокими Систон (902—903) — 286.
Тоқир ибни Ғусайни Зуляминайн (775—822) — сипақсолори халифа Маъмун (813—833), бунёдгузори давлати Тоқириён — 26,28,55,120,121,222,279,284, 287,293,300,304,305.
То▪уддин АбКнасри Абдулваққоб ибни Таҳиуддин (ваф. 1369—1370) — ҳозиюлҳуззот ва муаррих — 163.
Тувайс, Исо ибни Абдуллоқ (632—710) — мусиҳидон ва ромишгари араб — 117.
Тунбал — подшоқи Кобул дар нимаи дуюми асри IX — 283,284.
Турсунов А. — файласуфи маъруфи то▪ик — 183,185,186,201,202,204,206.
Тустарє, Муқаммад ибни Асъад ибни Абдуллоқ (асри XII) — мутар▪ими «Мамолик ва масолик»-и Истахрє — 326.
ТуҲрал — подшоқи сал▪уҳє (ваф. 1194) — 129.
ТуҲшода — малики Бухоро дар ақди вилояти Асад ибни Абдуллоқ ал-"асрє дар Хуросон — 221,222.
Убайдуллоқ ибни Сулаймон ибни Вақб — вазири халифаҷои аббосє МКътамид (870—892) ва МКътазид (892—902) — 69,251.
Уиллис, Томас — табиби маъруфи аврупоє (асри XVI) — 203.
УлуҲзода С. (1911—1996) — нависанда ва олими маъруфи то▪ик — 202,203.
Умар ибни Фаррухон, АбКқафс — адиб, муна▬им ва мутар▪ими арабизабони эронє (нимаи дуюми асри VIII) — 119.
Умар ибни Хаттоб — халифаи дувум аз хулафои рошидин (634—644) — 111,112,137.
Унсурулмаолє, Кайковус ибни Искандар ибни "обус (1020—1099) — адиб ва сиёсатмадори сулолаи Зиёриён — 148,149,168,169.
Усмон ибни Аффон — халифаи савум аз хулафои рошидин (644—656) — 112.
Утбє, Абулқусайн Абдуллоқ ибни Ақмад — вазири НКқ ибни Мансури Сомонє (976—997) — 126,138,177.
Утбє, АбК▪аъфар — вазири Абдулмалик ибни НКқ (954—961) — 177.
Уҳайлє, Сайфуддин Ғо▪є ибни Низом — муаррихи нимаи дувуми асри XV — 165,166,300.
Фазл ибни Ақмади Марвазє — яке аз дабирони ақди Исмоили Сомонє — 225.
Фазл ибни Сақли Зурраёсатайн — вазири халифаи аббосє Маъмун (813—833) — 293,305.
Фароловє, АбКабдуллоқ Муқаммад ибни МКсо — шоири маъруфи ақди Сомониён — 199.
Фахруддавлаи Дайламє — подшоқи давлати Бувайқиён (974—997) — 162, 268.
Фирдавсє, Абулҳосим (934—1020) — шоири қамосасарои асри X — 6,16,18, 167,193,194,198.
Фоиҳ (ваф. 999) — сипақсолори туркнаҷоди авохири ақди Сомониён — 268.
Форобє, АбКнаср Муқаммад ибни Муқаммад (873—950) — аллома ва файласуфи асри X — 6,202,203,205.
Фрай Р.— мусташриҳи маъруфи америкоє — 10,14,17,18,22,23,27,46,86,101, 102, 121,123,130,133,138,146,149,151,155,175, 182—184,187,190.
Хаббозии Нишопурє (ваф. 954) — аз шуарои ақди Сомониён — 199.
Халаф ибни Ақмад — қокими Систон дар ақди Мансур ибни НКқи Сомонє (961—976) — 304.
Холид ибни Абдуллоқ ал-"асрє — волии Миср дар давраи хилофати Ғишом (724—743) — 87.
Холид ибни Бунёт — аз хонадони Бухорхудот, писари Бунёт ибни ТуҲшодаи Бухорхурот — 217.
Холид ибни МуҲис ибни Ғарас — қокими араби ноқияти Балъами Рум дар ибтидои асри VIII — 163.
Хондамир, Хо▪а ўиёсуддин ибни Хо▪а Ғумомуддин Муқаммад ибни Хо▪а ▪алолуддин (1475—1535) — муаррихи маъруфи форсу то▪ик, набераи Мирхонд — 19,47,76,77,87,93,169, 301,310,311.
Хоразмє, Абдулқаким Муқаммад ибни Абдулмалик — олими кимиёшиноси авохири ақди Сомониён — 207.
Хоразмє, Муқаммад ибни МКсо (780—850) — донишманди илми риёзє, қандаса ва ну▪ум — 206,207.
Хо▪а Низомулмулк, АбКалє Ғасан ибни Алє ибни Исқоҳи ТКсє (1017—1092) — сиёсатмадор ва вазири Алпарслон ва Маликшоқи Салчуҳє — 14,68, 81,103,129,135,137,141,144,145, 154, 162,170,255,296,297,307,312.
Хумортегин — соқиб▪айши амир НКқ ибни Насри Сомонє (943—954) — 165,166,289,300,310.
Хусрави Парвиз — шоқаншоқи сосонє (591—628) — 21,106,185.
Хусравє, АбКбакр Муқаммад ибни Алє — шоири асри X — 199.
Шабонкорає, Муқаммад ибни Алє ибни Муқаммад ибни Ғусайн ибни АбКбакр (тав. 1297) — муаррих ва донишманди илми ансоб — 290.
Шакурє (Шукуров М.) — адабиётшинос ва мунаҳҳиди маъруфи то▪ик — 12,13, 184,185,199.
Шамсулмулк Наср ибни Иброқими ТамҲочхон (ваф. 1080) — подшоқи давлати "арохониён — 219.
Шамъун — яке аз дувоздаҷ қавориёни қазрати Исо — 162.
Шарвин ибни Рустам — испақбади Таба-ристон дар ақди Исмоили Сомонє — 275.
Шарик ибни Ғарис — омили волии Хуросон Асад ибни Абдуллоқ дар Бухоро (735—738) — 221.

Шарифов Х. — адабиётшинос ва мунаҳҳиди тоҷик — 191.
Шақиди Балхӣ Абулқасан ибни Ғусайни Варроқи Ҳақудонакӣ (879—937) — шоири зуллисонайни ақди Сомониён — 198,200.
Шақриёр — испақбади Табаристон дар ақди Исмоили Сомонӣ — 94,275,276.
Шиблӣ, Абдуллоқ Муқаммад ибни Ақмад — аз муҳаррабони Алптегин— сипақсолори Хуросон — 170.
Шобошоқ — хоҳони Турк, қамзамони Бақроми ЧКбина (ваф. 592) — 21.
Шодони Масрур — ноиби Амри Лайс дар Систон — 242.
Шпулер Б. — ховаршиноси олмонӣ — 14, 28,65,108,126,129,132,136,145,149,151, 159,188.

Юнус ибни Абдулаъло МКсо ибни Майсара ас-Садафӣ (ваф. 877) — фаҳеқи маъруфи шофеъӣ — 335.
Юсуф ибни Муаббад — яке аз фармонравоёни Ғирот дар охири асри IX — 336.
Юсуф ибни Умар ибни Муқаммад ибни Ғаким — волии Яман (724—725) ва Ироқ (738—739) — 87,113.
Юсуф ибни Яъҳуб ан-Наҳиб — аз муҳаррабони Тоқир ибни Муқаммади Лайс — 247.
Яздигурди Ш (ваф. 651) — охирин шоқаншоқи сулолаи Сосониён — 109, 112,196.
Язид ибни ўКрак — малики СуҲд дар охири асри VIII — 220.
Ясперс К. — файласуфи асри ХХ-и олмонӣ — 124,125.
Яъҳуби Лайси Саффорӣ (ваф. 879) — бунёдгузори давлати Саффориён — 32, 35—37,40—42,64,65,70,79,88, 121, 123,128, 132,190, 224,225,244,246,255—257,261,283, 284,289,293,300,304,306,333, 335,343.
Яъҳубӣ, ибни Возеқ — муаррих ва ҳуҲрофидони арабизабони нимаи дуюми асри IX — 87,115.
Яқё ибни Зайд — писари Муқаммади Зайди Алавӣ — 87.
Яқё ибни Закариёи Нишопурӣ — аз наздикони Исмоили Сомонӣ — 299, 341.
Яқё ибни Ғусайн (ваф. 912) — муассиси қаракати зайдия дар Яман — 88.

ўозоирии Розӣ, Муқаммад ибни Алӣ (ваф. 937) — шоири ҳарни Х-и форсу тоҷик — 199.
ўазолӣ, АбКқомид Муқаммад ибни Муқаммад (1058—1111) — мутакаллим, фаҳеқ ва мутасаввифи форсу тоҷик — 81,213,262.
ўассон ибни Аббод — волии Хуросон (819—821) — 27,28,222,253, 279, 293, 305.
ўафуров, Бобоҷон (1908—1977) — шарҳшинос ва муаррихи маъруфи тоҷик — 14,27,46,103,122,123,146, 149,183, 185—187,189,203.
ўиёсов Н — забоншиноси тоҷик — 346.
ўуломқусайни Сиддиҳӣ — адабиётшиноси муосири Эрон — 186.

Ҳобус ибни Вушмгири Зиёрӣ — аз подшоқони Оли Зиёр, мулаҳҳаб ба «Шамсулмаолӣ» —199.
Ҳозӣ Ақмад ибни Муқаммади ўаффории Кошонӣ (1494—1566) — муаррих, адиб ва шоири форсу тоҷик — 314.
Ҳосими вазир — вазири халифа Муқтафӣ (902—908) — 292,303.
Ҳосим ибни Убайдуллоқ ибни Сулаймон ибни Ваққоби Ғорисӣ — вазири халифа МКътазид (892—902) — 84,331.
Ҳубовӣ, АбКнаср Ақмад ибни Муқаммад ибни Наср — адиб ва муаррихи нимаи аввали асри XII — 217.
Ҳутайба ибни Муслими Боқилӣ — сарлашкари араб дар ибтидои VIII — 109,163.
Ҳутайба ибни ТуҲшода — хокими Бухоро дар ибтидои асри VIII — 216.
Ҳуртамиш (Датмиш; АҲритмиш) — волии Рай дар ақди Исмоили Сомонӣ — 254, 340, 345.

Ғайкони Ҳорӣ, Яқё ибни Муқаммад ибни Яқёи ЗКқлӣ (ваф. 881) — фаҳеқи мазқаби қанбалия — 249.
Ғамдуллоқи Муставфӣ, Ғамдуллоқ ибни АбКбакр ибни Ақмад ибни Наср (1282—1359) — адиб, ҳуҲрофидон ва муаррихи форсу тоҷик — 15,19,20,24, 26,51,52,82,84,105,146,169,180,283,296.
Ғамзаи Исфақонӣ, АбКабдуллоқ Ғамза ибни Ғасан (883—971) — муаррих ва адиби арабизабони эронӣ — 14,102,268,332.
Ғамуя ибни Алӣ — аз амалдорони дарбори Исмоил ва Ақмади Сомонӣ — 48,91,273,334,343.
Ғанзалаи БодҲисӣ (ваф. 834) — аз аввалин шоирони порсигКй — 122.
Ғарсама ибни Аъйан — аз сарқангони халифа Ғорунаррашид (786—809) — 26,222,280.
Ғасан ибни Зайди Алавӣ мулаҳҳаб ба Доъии Кабир — амири Табаристон (871—889) — 35,37,88,89,91,274,276.
Ғасан ибни Муқаммад ибни Толут — аз сарқангони халифа Мустаъин (862—865) — 219,333.
Ғасан ибни Сақли Сарахсӣ — вазири халифа Маъмун (813—833) — 116.
Ғасани ФирКзон — аз аъҳоби яке аз фармонравоёни Дайлам — 93,274.
Ғасанов А. — забоншиноси тоҷик — 346.
Ғафс ибни Мансури Марвазӣ — олими ҳуҲрофишиноси асри IX-и форсу тоҷик — 206,208.
Ғаҳҳоҳ ибни Юсуф — волии Ироқ (694—714) дар ақди халифақои умавӣ Абдулмалик ибни Марвон (685—705) ва Валиди I (705—715) — 113.
Ғишом ибни Абдулмалик — халифаи умавӣ (724—743) — 24,86,189.
Ғодизода Р. — адабиётшинос ва нависандаи маъруфи тоҷик — 191.
Ғориси Муқосибӣ (ваф. 857—858) — фаҳеқ ва донишманди аққоми шаръии муомалот — 335.
Ғорунаррашид, Ғорун ибни Муқаммади Мақдӣ — халифаи аббосӣ (786—809) — 25,26,55,120,220,222.
Ғоҷӣ Халифа, Мустафо Абдуллоқи Котиби Чалабӣ (1608—1657) — муаррих ва адиби турк — 164,167.
Ғумоӣ, Ҳалолуддин — адабиётшиноси муосири Эрон — 262.

Ґурмузди Кома — қокими Тамиша дар ақди Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 276.
Ґурмузи IV — шоқаншоқи сосонє (579—590) — 21,22.
Ґурмузон — яке аз сарлашкарони шоқаншоқи сосонє Яздигурди III (632—651) — 112.
Ґусайн ибни Алє ибни Ґусайни Марврудє — аз сарқангони Ақмад ибни Исмоил (907—914) — 247,304.
Ґусайн ибни Ало — соқибшурти Бухоро дар ақди Исмоили Сомонє — 226.
Ґусайн ибни Муқаммад ал-Хориѕє — қокими Бухоро ҳабл аз вуруди Исмоили Сомонє ба ин шақр — 42,224.
Ґусайн ибни Тоқир ат-Тоє — аз афроди хонадони Тоқириён — 40,41,44,45,223,226.
Ґусейнзода Ш. — адабиётшиноси маъруфи то▪ик — 191,208.
▪абала ибни Солим ибни Абдулазиз — мавло ва котиби халифа Ґишом ибни Абдулмалик (724—743) — 116, 119.
▪аводи Ґиравє — муаррихи муосири эронє — 14,21,28,30,32, 49,52,67,70, 72,85.
▪айқонє, Абулфазл Муқаммад ибни Ақмад — аз силсилаи вузарои Оли Сомон — 138,172,175.
▪айқонє, АбКабдуллоқ Муқаммад ибни Ақмад (ваф. 942) — вазири Ақмад ибни Исмоил ва Наср ибни Ақмади Сомонє — 138,166,172,173,207.
▪айқонє, АбКалє Муқаммад ибни Муқаммад — аз силсилаи вузарои Оли Сомон — 138,172.
▪айқонє, Мансур — намояндаи хонадони ▪айқониён — 138.
▪астони Вақсудон — аз қуккоми Дайлам дар ақди Исмоили Сомонє — 93, 254, 274,275,340.
▪аъфар ибни БаҲлоҲуз — қо▪иби дарбори халифи МКътазид (892—902) — 69,251.
▪аъфари Шиъор — муқаҳҳиҳ ва матншиноси муосири Эрон — 264,232.
▪ақшиёрє, Муқаммад ибни Абдус — адиб ва котиби арабизабони асри IX — 113,117,189.
▪обир ибни Ґайён — кимиёшиноси асри IX — 207.
▪омосб — вазири Ґуштосб — ҳақрамони қамосақои форсу то▪ик — 162.
▪оқиз (775—868) — адиб ва муаррихи араб — 108,114—116.

ФЕ^РИСТИ НОМ^ОИ]У>РОФ#

А

Абарли@ - 240.
Абевард - 143,319.
Аб~ар - 326.
Авол - 239.
Аврупо - 144,204,207,208.
Айло< - 143.
Алиобод - 78,232.
Андарос - 243.
Ан|ир -276.
Ардалонкас - 240.
Арманистон - 21,39.
Армон - 236.
Арра|он - 323.
Астаробод - 94,272,275.
Афризон - 237.
Ахсикас - 238.
Ашт - 188.
А~воз -303,331.
Бадахшон - 241.
Базминия - 243.
Базда - 237.
Байнанна~райн -64-66,130,131,134,147.
Байканд - 227,231,236,336.
Байкас - 240.
Балх -24,71,77,78,80,86,87,143,170,185,221, 223,230-233,246,249,252,258,281,291,296, 297,301,311,319,321,322,325, 326,330,331,338,344.
Банокас -240.
Баркад -43,218,226.
Барфаксум - 240.
Бар@ар - 238.
Басра - 37,130.
Ба@аскан -239.

Ба@дод (Доруссалом)- 10,11,24,26,28,32, 36,37,53,55,56-63, 65,66,68,70,71,80,83-85, 91,95,98,117,118,120,123,126,127,129,130-134, 159,179,184,191,194,234,247,252, 253,255-257, 263,274,276,284,292,297,303-305,319,324,336,338,342,344,346.
Битмух - 239.
Бобулистон -110,179.
Бод@ис-123,143,330.
Борсора@ -242.
Босанд -237.
Бохтар - 174,201.
Бул@ор - 173.
Бумикас -236.
Бун|икас -236.
Буст (Бушт) -143,239,244,246,248 .
Бутамон - 238,239,242.
Бухоро - 12-15,18,20,23,24,26,32,36-48,51,55,57-59, 61,64,68,73-74,83,91, 94,95,97,109,129,133,134,139-141, 146,150,155,164,165,168,178-182, 185,187,188,191,198,199,201,203,216,218,219-231,233-238,245,252,253,255,258,266,269, 270,273,275-277,280,281,287, 290,294, 298,300,301,304-306,309, 315,316,328, 329,332-334,337,339-344,346.
Варзул - 240.
Варор\д (Варазруд)-53,197.
Вар@сар - 236.
Вахон - 242.
Вахш - 242.
Вишкирд -237.
Воткас - 238.
Ган|русто< -143.
Гардез - 123.
Гелон - 93,95,96,273,274,276,277.
Гозур - 275.
Гузгон -23,155.
Гургон -35,37,65,85,89,91-96,139,159, 234,243,245,246,253,254,272-276,281, 282,319,322,323,330,335,338-340,342.
Дабус$ -236.
Дайлам (Дайламон)- 93,274,277,324,330, 338,344.
Дандуна -236.
Дари Туббат -242.
Дарон - 236.
Даштак - 219.
Де~и Нав - 243.
Де~истон - 272.
Де~и &аротегин-243.
Дизак - 238.
Дорзанл$ - 237.
{лопон -240.
Ҷошт - 242.
Зайнур -237.
Зам -73,143,251.
Зандаромиш - 239.
Зан|он (Зан|,Зангон)-93,140,298,326, 340, 345.
Захкас - 239.
Зобил - 140.
Зомин -238.
Ило< - 155.
Иро< - 68,93,113,139,140,153,166,255, 257,258,268,274,276,282,284,285,289,298,300,309.
Иски|кат - 218.
Исфа~он - 89,93,96,297,307.
Исфи|об (Испи|об) - 27,28,46,279.
Истахр - 328.
Истихам - 236.
Итти~оди Ш\рав$ - 3.
Ишилодашт - 274.
Каласкон - 239.
Калаш|ак -240.
Карк\й - 185.
Кармина -41,42,53,220,224,227,228,236.
Кар|окас -240.
Касаба - 237.
Каскарол -240.

Каш\кас -239.
Каъба - 37,117.
Ка|в-276.
Кеш - 143,236.
Кирмон -123,246,284.
Кирол - 240.
Кобул - 123,140,283.
Коҷ - 243.
Кораки Алави}н - 219.
Косон - 28.
Косонсой -188.
Кошония -143.
Кош@ар - 27,279.
Кун|кас - 236.
Курдар - 243.
Курднозхос - 243.
Куркас - 238.
Куфа - 86,87,88,130.
К\шон$ -236.
К\~истон-255,257,272,284.
К\~сим - 239.
Лайкон$ -274.
Ливканд -242.
Лондон - 186.
Мад}мин|кас - 236.
Мадина - 37,111.
Мадоин - 185.
Макка - 64.
Маконкас -241.
Марв - 24,26,143,163-165,182,185,206, 220,221,222,226,235,245,253,258,262,264,279,293, 305,332,336,340.
Марврyд - 143.
Марк$ - 241.
Марсманда -238.
Маъкон - 236.
Миср - 37,87,110,131,133,137,140,266,366.
Мовароунна~р -7,8,10,16,18,23,25-30,32-34,36,37,39-42,47-54, 56-63,65-67,69-75,77,79,80,85,86,90,95,96,98, 99,109,120,124,125,127-129,131-134, 139,143,147,157,163,164,167,169,172,178,179-181, 184,185,187,188,189,194,196,198,199-202,206,208,210, 212,216,222,225,228-230,234,235,241,243-245,247,249,251-253, 255,268,278,279,281,286,287,291,292-295,301,304,305-307,310,322,325, 326,328, 329,331,332-334,336-338,340,341,343-346.
Мозандарон - 22,36,65,284,297,307.
Моймур@ - 271.
Мултон - 243.
Мунк - 242.
Нави|кас -240.
Навкас -239.
Нав<ати &урайш - 236.
Нада~кас - 241.
Нахшаб - 237,285.
На~ованд - 109.
Нимр\з - 128,304.
Нисо - 319.
Нишопур -34-36,40,65,71,75, 76,92,122, 123,136,148,164,170,176,245,249,252, 258,321,335,336,337,338,341,342,344,346.
Ни~ом - 237.
Н(?)он|ибас-240.
Нуҷобон - 243.
Н\ҷон - 237.
Обаскун - 276.
Озарбой|он -21,37,39.
Омул - 74,93-95,143,272,274-277,337.
Ому (Ом\я)-64,73,77,88,231,294,302,306,311.
Оси}и Марказ$ (Миёна)- 63,126,184-187,207.
Ошур - 110.
Пан|акент -187.
Поб - 239.
Пон@оз - 188.
Пороб - 241,243.

Порт -103.
Пушанг (Бушан|)- 120,143.
Рабан|ан - 143,225,228.
Рай - 37,55,65,69,88,89,92,93, 94,96, 123,124,139,251,254,270,271,274-277,282,297,298,309,316,324-326,339,340,342, 345,346.
Размоз -97,234.
Рамалсим - 249.
Рахз - 243.
Риштон - 239.
Ромитан-43,226.
Рум -21,140,163,164,273,325,326.
Русия -14,207.
Рустобек - 242.
Р\}н - 276.
Сабалон-188.
Сабкас-240.
Сакифа@м-237.
Самарканд-24,26,27,29,30,42-44,47-49,53, 78,81,109,129,142,164,168,171,179,185,187,218,2 20,222,224-229,233,236,237,240,243,246,247, 252,253,270,271,278-281,287,293-295,305, 306,315,319,329,333,334,338,342,344,346.
Сарахс-143,164,271.
Са~арон-241.
Сиё~чол-84,331.
Сикошим-242.
Синак-244.
Синд-9,85,140,174,234.
Сир-202.
Систон-36-37,64,74,83,96,123,127, 139,158,189,244-247,249,252,255, 283,284, 286,297,303-305,307,323,324,331,335,339.
Сифана-218.
Собот-238.
Сомдун-220.
Сомии Сабрак-240.
Соникас-241.
Сор$-272,274,276,277.
Судканд-241.
Сурайё-331.
Сурия-131.
Суюн|-218.
Су@д-24,29,127,220,227,236,240,278.
С\на~-237.
С\нох-241.
С\х-239.
Табаристон-10,35,66,86,88-96,123, 139,245,253,254,273-277,297,298, 308,309,322-324,326,338-340,342,345,346.
Таба@ар-239.
Тавоис-53,227,228.
Такас-240.
Талас-63.
Таман|ода-94,275.
Тамлиёт-242.
Тамохус-239.
Тарафз-143.
Тарк\с-240.
Тароз-60-62,229,230.
Тарор-241.
Тахористон-85,185,281.
Тирмиз-20,24,237.
Толи<он-143.
Томин-335.
Тошканд-27.
То|икистон-3-5,14,213,214.
Туббат-235,239,241,243.
Туркистон-14,27,85,140,186,231,234, 235,238,240,243,279,295,298,307,309.
Турфон-185.
Т\рон-27,109,279,300.
Т\с-55,143,170,222.
Урметан-188.

Уршат-28.
Усрушана (Истаравшан)-27,63,127, 253, 293,305.
Фалос-93,274.
Фараб (Фираб)-46,53,143,227,228,230,236.
Фарнкас-236.
Фар@она-27,32,38,46,48,50,55,58,143, 155,223,224,227,228,231,238,239, 240,253, 270,271,279,287,293,305,329.
Фа@кас-238.
Филмандар-188.
Фороб-202.
Форс-64,123,246,249,284,303,323-325,328,331,337,339.
Фурункас-241.
Хавоканд-239.
Хайвол-240.
Хазар-88.
Халлух-235,239,241.
Хамбарак-240.
Хара<он-24.
Харкоб-241.
Хатлом-239.
Хатлон-155,157,185,237,241,242.
Хашарт-238-240.
Хив-243.
Хирсоб-239.
Хиштхона-188.
Хоразм-41,65,128,143,157,189,205,206, 223,231,243,245,273,285,294,319.
Хотункас-240.
Хузистон-284,285.
Хуросон-7,10,11,21,23-27,34-37,43,47, 48,53,55,56,60-65,67,71, 85-90,93,95-98,102,109,113,120,121,123-125,127-129,131, 132,134,136,139, 142,147,153,155,157, 158, 163,164,166,167,169,170,172,173,174,178,179,181,185, 187-189,191,198,199,208,210,213,218,220-222,224,227,228,230,234,235,239,241,244,246,247, 252-257, 262,263,267-269,271,274,275,279-282, 284,293,294,297,300,301,306,310,319, 321,322,324-328,330,332-339, 341,343-346.
Хуттал-109,142.
Хушкоб-239.
Хушмиш-243.
Ху|анд-143,238.
Ху|одак-236.
Ху|он-148,149.
Чар<он-238.
Ча@ониён-237.
Чин-27,140,179,186,279.
Чоч (Шош)-27,32,46,48,143,227,239, 240,241,243,253,270,279,293,305,329.
Шайдон-188.
Шалот-239.
Шамсобод-219.
Шанокаб-240.
Шил|$-63,241.
Шом-137,140.
Шумон-237,242.
Шутуркас-240.
Эло<-239,240.
Эрон-13,14,21,22,28,30,64, 87,93,95,101-103,112,116,131, 134, 147,164,178,179,181,186,199, 200,205, 207,286,287,289,300.
Этлух-240.
Юнон-179,203,208.
Явканд-239.
Яман-88,278.
Я~удли@-240.
>азак-240.
>азнин (>азна)-123,128,246,278,284.
>арак-238.
>ар|истон-155,260,261.
>уз-32,271.
>узх|анд-240.
&азвин-93,254,298,309,316,326,340,345.
&а~истон-143.
&одисия-109.

&убо-239.
&убодиён-143.
&умис-326.
[зканд-239.
[рашт-239.
[ш-239.
^амадон-24.
^амворон-237.
^ара~кас-240.
^арсанкас-240.
^ирот (^ар$)-27,120,123,124,129, 143,244, 249, 253,260, 261, 270,292, 293,296,297,305, 308,312,315,317,318,331,335,336.
^ина~-240.
^инд-9,85,140,174,179,187,199,207,234,241.
^окас-240.
^ошимгирд-237.
^улвон-85,234,284.
^улмук-241.
^утал-142.
]аб@укас-240.
]авора-243.
]аз@ал-238.
]аз@анкас-236.
]ай~ун-32,36,39,40,44,72,74,75,78, 201, 225,226,227,230, 231,236, 237,241,242, 245, 258,271,281,291,295,301,326,333,337,343,344,346.
]анд-243.
]арманкон-237.
]ашмр\д-277.
]ибол-123.
]оlарм-272.
]\и М\лиён-97,180,201,219,234,261,263.
]ундишопур-118,203,249.
]урlон-90,143,267,298,308,315,326,345,346.

ФЕҒРИСТИ МАЪХАЗҴО

1. Аб\абдулло~и Р\дак$.Шеър~о.Душанбе,Ирфон,1974.
2. Аб\ал$ ибни Сино. Осори мунтахаб. Душанбе, Дониш,1980, I.1.
3. Абул<осим Фирдавс$.Шо~нома. Душанбе, Ирфон, 1965, I. 8.
4. Абулфараlи Исфа~он$. Китоб-ул-о@он$. &о~ира. I.3,4 (бидуни соли нашр).
5.Абулфарадҷ ал-Исфахани. Книга песен. М., Наука, 1980.
6. Авф$, Садидуддин Му~аммад.]авомеъ-ул-~икоёт ва лавомеъ-ур-ривоёт. Ба к\шиши]аъфари Шиъор. Те~рон. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$. 1374 (чопи пан-lум).
7. Ахавайнии Бухоро$, Аб\бакр Рабеъ А~мад ал-Ахавайн$ ал-Бухоро$. ^идоят-ул-мутааллимин фи-т-тибб. Ба э~тимоми]алоли Матин$. Маш~ад. Интишороти Донишго~и Фирдавс$. 1371 (чопи дувум).
8. Бай~а<$, Хоlа Абулфазли Бай~а<$. Таърихи Бай~а<$. Бо э~тимоми доктор >ан$ ва доктор Файёз. Те~рон. Интишороти Хоlу, 1370.
9. Балозур$. Фут\~-ул-булдон. Бейрут, 1980.
10. Балъам$,Аб\ал$. Ба~роми Ч\бин. Бо му<аддима ва тас~е~и Х.Шарифов. Душанбе. Маориф, 1992.
11. Берун$, Абурай~он. Осор-ул-бо<ия. Душанбе, Ирфон, 1990.
12. Гардез$, Аб\саъид Абдул~ай ибни За~~ок ибни Ма~муд. Таърихи Гардез$. Ба тас~е~у та~шия ва таъли<и Абдул~аййи ^абиб$. Те~рон. Дунёи китоб, 1363.
13. Динавар$, Аб\~анифа. Ахбор-ут-тивол. Тарlумаи Ма~муд Ма~давии Дом@он$. Те~рон,Нашри Най, 1368.
14. Ибни Асир. ал-Комил фи-т-таърих (Таърихи бузурги ислом ва Эрон). Тарlумаи Аббоси Халил$. Ба тас~е~и Ме~ёри Халил$. Те~рон. Ширкати чопу интишороти илм$. I. 12-13.
15. Ибни Исфандиёр, Ба~оуддин Му~аммад ибни ^асан ибни Исфандиёри Котиб. Таърихи Табаристон. Ба тас~е~и Аббос И<бол. Ба э~тимоми Му~аммади Рамазон$. Те~рон. Интишороти Ховар, 1366 (чопи дувум).
16. Ибни Надим. ал-Фе~рист. Тарlумаи Ризо Таlаддуд. Те~рон, 1346.
17. Ибни Халдун. Му<аддимаи Ибни Халдун. Тарlумаи Му~аммад Парвини Гунобод$. Те~рон. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$. 1369, I. 1.
18. Ибни Халдун. Китоб-ул-ибар. (Таърихи Ибни Халдун). Тарlумаи Абдулму~аммади Оят$. Те~рон. Муассисаи мутолиот ва та~<и<оти фар~анг$, 1366.

19. Ибни ^ав<ал. Сафарномаи Ибни ^ав<ал (Эрон дар “Сурат-ул-арз”). Тар|умаи]аъфари Шиъор. Те~рон. Интишороти Амири Кабир,1366.

20. Ибни Фа<е~. Аб\бакр А~мад ибни Му~аммад ал-^амадон$. Мухтасари “Китоб ул-булдон”, Лейден,1302.

21.Ибни Финди<, Абул~асан Ал$ ибни Зайди Бай~а<$ маъруф ба Ибни Финди<. Таърихи Бай~а<. Бо тас~е~ ва таъли<оти мар~ум А~мади Ба~манёр ва му<аддимаи мар~ум аллома Мирзо Му~аммад ибни Абдулва~~оби &азвин$. Китобфур\шии Фур\@$, (бидуни соли нашр).

22. Истахр$, Аб\исхо< Ибро~им ибни Му~аммади Форсии Истахр$. Мамолик ва масолик. Тар|умаи Мухаммад ибни Асад ибни Абдулло~и Тустар$. Ба э~тимоми Эра|и Афшор. Те~рон. 1373.

23. Кирмон$, Носируддин Мунш$. Насоим-ул-ас~ор мин латоим ил-ахбор, дар таърихи вузаро. Ба тас~е~у му<аддима ва таъли<и Мир|алолуддин ^усайнии Армавии Му~аддис. Те~рон. Интишороти Иттилоот, 1364 (чопи дувум).

24. Масъуд$, Абул~асан Ал$ ибни ^усайни Масъуд$. Муру|-уз-за~аб ва маъодин-ул-|ав~ар. Тар|умаи Абул<осими Поянда. Те~рон. Интишороти илмиву фар~анг$, 1370, |.2.

25. Ма~муд ибни Му~аммад ибн ал-^усайн ал-Исфа~он$. Дастур-ул-вузаро. Тас~е~ ва таъли<и Ризо Анзобинаҷод. Те~рон. Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1364.

26. Мирхонд. Мирму~аммад ^овандшо~и Мирхонд. Равзат-ус-сафо. ^индустон. Нувал Кишур,1895 (чопи санг$).

27. Му|мал-ут-таворих ва-л-<исас. Ба э~тимому тас~е~и Маликушшуарои Ба~ор. Ба ~иммати Му~аммади Рамазон$. Чопи дувум (бидуни |ой ва соли нашр).

28. Му<аддас$. А~сан-ут-та<осим фи маърифат-ил-а<олим. Тар|умаи Алина<ии Мунзав$, Те~рон, 1361.

29. Наршах$, Аб\бакр Му~аммад ибни]аъфари Наршах$. Таърихи Бухоро. Тар|умаи Аб\наср А~мад ибни Му~аммад ибни Наср ал-&убов$. Талхиси Му~аммад ибни Зуфар ибни Умар. Тас~е~ ва та~шияи Мударриси Разав$. Те~рон. “Т\с”, 1363.

30. Низомии Ар\зии Самар<анд$. Ча~ор ма<ола. Тас~е~и аллома Му~аммади &азвин$. Бо тас~е~и му|аддад ва шар~и лу@оту иборот ва тавзе~и нукоти адаб$. Ба э~тимоми Му~аммад Муин. Те~рон, чопи “Дебо”, 1375 (чопи мукаррар).

31. Низомии Ар\зии Самар<анд$. Ча~ор ма<ола. Душанбе. Ирфон, 1981.

32. Самъон$, Аб\саъид Абдулкарим ибни Му~аммад ибни Мансур. ал-Ансоб. ^айдарободи Дакан. Матбаъаи Доиратулмаориф ал-Усмония,1976.

33. Табар$, Аб\аъфар Му~аммад ибни]арир. Таърих-ур-русул ва-л-мулук. &о~ира. Дорулмаориф,1979.

34. Табар$, Му~аммад ибни]арир. Таърихи Табар$ (Таърих-ур-русул ва-л-мулук). Тар|умаи Абул<осими Поянда,Те~рон, Интишороти Асотир. 1369, |.15.

35. Табар$, Му~аммад ибни]арир. Тар|умаи “Тафсири Табар$”. Ба тас~е~у э~тимоми ^абиби Я@мо$, Те~рон, Интишороти Т\с,1375 (чопи дувум).

36. Таърихномаи Табар$. Гардонидаи мансуб ба Балъам$. Ба тас~е~у та~шияи Му~аммади Равшан. Те~рон. Интишороти Суруш, 1374, |.2.

37. Таърихи Систон. Ба тас~е~и Маликушшуаро Ба~ор. Ба ~иммати Му~аммади Рамазон$, Те~рон, Интишороти Ховар, 1314.

38.Унсурулмаолии Кайковус. &обуснома. Ба э~тимом ва тас~е~и >улом~усайни Юсуф$. Те~рон. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$, 1368 (чопи пан|ум).

39. У<айл$, Сайфуддин ^о|$ ибни Низоми У<айл$. Осор-ул-вузаро. Ба тас~е~ ва таъли<и Мир|алолуддин ^усайнии Армавии Му~аддис. Интишороти Иттилоот. Те~рон, 1364.

40. Хо|а Низомулмулк. Сиёсатнома. Сияр-ул-сулук. Бо му<аддима ва таъли<от ба э~тимоми Атоулло~и Тадайюн. Те~рон, Интишороти Те~рон, 1373.

41. Хондамир, >иёсуддин ибни ^умомуддин ал-^усайнии Хондамир. ^абиб-ус-сияр фи ахбор афрод-ил-башар. Те~рон. Китобхонаи Хайём, 1333,|.2.

42. Хондамир. >иёсуддин ибни ^умомуддин маъруф ба Хондамир. Дастур-ул-вузаро. Бо тас~е~ ва му<аддимаи Саъид Нафис$. Те~рон. Интишороти И<бол, 2535 шо~аншо~$ (чопи дувум).

43. Шабонкора$, Му~аммад ибни Ал$ ибни Му~аммади Шабонкора$. Ма|маъ-ул-ансоб. Ба тас~е~и Мир~ошими Му~аддис. Те~рон. Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1363.

44.Яъ<уб$, Ибни Возе~. Таърихи Яъ<уб$. Тар|умаи Му~аммад Ибро~ими Оят$. Те~рон. Маркази интишороти илмиву фар~анг$. 1362,|.1.

45. >азол$, Имом Му~аммади >азол$. Наси~ат-ул-мулук. Ба тас~е~и]алолуддини ^умо$. Те~рон. Муассисаи нашри ^умо, 1367 (чопи ча~орум).

46.>аффор$, &оз$ А~мад ибни Му~аммад >аффории Кошон$. Таърихи Нигористон. Ба тас~е~у му<аддимаи Мударриси Гелон$. Те~рон. Китобф\рушии ^офиз, 1404.

47. &андия ва Самария. Ду рисола дар таърихи мазорот ва |у@рофиёи Самар<анд. Ба к\шиши Эра|и Афшор. Те~рон. Муассисаи фар~ангии]а~онгир$,1376.

48. &оз$ Мин~о|и]уз|он$. Таба<оти Носир$. Ба та~се~у му<обалаи Абдул~аййи ^абиб$. Те~рон. Дунёи китоб. 1363,|.1.

49. ^амав$, Ё<ут ибни Абдулло~. М\ъ|ам-ул-булдон. Бейрут,1979,|.2.

50. ^амдулло~и Муставф$. Таърихи гузида. Ба саъю э~тимоми Эдвард Браун. Те~рон. Интишороти Дунёи китоб,1361, (чопи дувум).

51.^амзаи Исфа~он$. Синий мулук-ил-арз- ва-л-анбиё. (Таърихи паямбарон ва шо~он). Тар|умаи]аъфари Шиъор. Те~рон. Интишороти Амири Кабир,1367.

52. ^удуд-ул-олам мин ал-машри< ила-л-ма@риб. Бо к\шиши Мануче~ри Ситуда. Те~рон, 1403.

53.]ай~он$,Абул<осим ибни Абдуссаломи котиб. Ашкол-ул-олам. Бо му<аддима ва таъли<оти Фир\зи Мансур$. Интишороти Остони &удси Разав$,1368.
54.]арфоз<он$, Абулашраф Носе~ ибни Зафар. Тарӏумаи "Таърихи Ямин$". Ба э~тимоми]аъфари Шиъор. Те~рон. Бунго~и тарӏума ва нашри китоб, 2325 шоханшо~$.
55.]а~шиёр$, Му~аммад ибни Абдуси]а~шиёр$. Китоб-ул-вузаро ва-л-куттоб. &о~ира,1938.
56.]а~шиёр$, Му~аммад ибни Абдуси]а~шиёр$. Китоб-ул-вузаро ва-л-куттоб. Тарӏумаи Абулфазли Таботабо$. Те~рон. Бунго~и тарӏума ва нашри китоб,1348.
57.]о~из,Аб\усмон. Китоб-ут-тоӏ. Тарӏумаи Му~аммад Алии Халил$. Те~рон. Интишороти Ибни Сино,1343.
58.]о~из,Аб\усмон. Китоб-ул-баён ва-т-табйин. Бейрут,1968,ӏ.3.
59.]о~из,Аб\усмон. Салоса расоил ли-л-]о~из. &о~ира,1344.

ФЕҒРИСТИ АДАБИЁТИ ИЛМЄ

1. Абдул~усайни Зарринк\б. Аз гузаштаи адабии Эрон. Те~рон. Интишороти байналмилалии ал-^удо,1375.
2.Абдуллоев А. Бифармуд то порсию дар$. Адабиёт ва санъат, 8 октябри соли 1989.
3. Айн$ С. Публиӣистика, ма<ола, ~икоя ва фелетон~о. Куллиёт. Душанбе, Ирфон, 1969,ӏ.9.
4. Азизулло~и Баёт. Авзои идории Сомониён. Маӏаллаи "Барраси~ои таърих$", шумораи 5, соли 9.
5. Алиакбари Де~худо. Лу@атнома. Шумораи ~арфи дол (бахши дувум). Те~рон. Чопи "Сирус", 1351,ӏ.23.
6.Ашъори ~амасрони Р\дак$.Сталинобод. Нашриёти давлатии Тоӏикистон,1958.
7. Бартолҳд В.В. Сочинения. М.,Издателҳство восточной литературқ, 1963, т.1.
8.Беляев Е.А. Арабқ, ислам и арабский халифат в раннее средневековҳе. М.,Наука, 1965.
9.Бертелҳс Е.Э. История тадҷикско-персидской литературқ. М.,Изд-во восточной литературқ. 1960.
10. Бертелҳс Е.Э. Персидский-дари-тадҷикский. Советская этнография,1950,№4.
11. Дармстетер Дҷ. Происхоҷдение персидской поэзии. М.,1921.
12. Давқдович Е.А. Денеҷное обраҕение в Мовароуннахре при Саманидах. Нумизматика и эпиграфика. 1966,т.VI.
13. Додихудоев Р.Х.,Герӣенберг Л.Г. Таърихи забони тоӏик$. Душанбе, Маориф, 1988.
14.Забе~улло~и Сафо. ^амосасаро$ дар Эрон. Те~рон. Интишороти Амири Кабир. 1363 (чопи ча~орум).
15. Забе~улло~и Сафо. Ганӏинаи сухан. Порсинависони бузург ва мунтахаби осори онон. Те~рон. Интишороти Амири Кабир, 1370, ӏ.1.
16. Забе~улло~и Сафо. Таърихи адабиёт дар Эрон. Те~рон. 1351, ӏ.1.
17. Зохидов Н. Арабоязқчнқй период персидско-тадҷикской литературқ. VIII-IX века. Душанбе, Дониш, 1993.
18.Ибро~ими Бостонии Пориз$. Яъ<уби Лайс, Те~рон. Муассисаи интишоротии "Ниго~",1376.
19. Иностранӣев К.А.Сасанидские этюдқ. Спб.,1909.
20. Ислам. Энӣиклопедический словарҳ. М.,Наука, 1991.
21. Ислом: равия,маз~аб ва фир<а~ои он . Душанбе,Ориёно,1992.
22. Исоматов М. "Таърихи Табар$"-и Аб\алии Балъам$ (паҷ\~ише андар муносибат-~ои Сосониён ва ^айтолиён). Душанбе, Сино, 1996.
23. Колесников А. Завоевание Ирана арабами. М.,Наука,1983.
24.Кристенсен А. Эрон дар замони Сосониён. Тарӏумаи Рашиди Ёсам$. Те~рон. Дунёи китоб, 1368 (чопи шашум).
25. Лазар Ҷ. Забони дар$ ва забони порс$ дар р\згори Фирдавс$.]авонони Тоӏикистон, 5 ноябри соли 1991.
26. Ливший В.А. Согдийские слова в тадҷикском язқке. Известия АН Тадҷ.ССР, №72.
27. Ле Стренӏ.]у@рофиёи таърихии сарзамин~ои хилофати шар<$. Тарӏумаи Ма~муди Ирфон. Те~рон. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$.1367 (чопи савум).
28. Малҳӣев Ю.С. Географические представления учёнқх научной школқ "Байт-ал-хикма" в эпоху ал-Хорезми. Географическая карта мира ал-Хорезми по книге "Сурат-ул-арз". Душанбе, 1985.
29. Меӣ А. Мусулҳманский ренессанс. М.,Наука, 1966.
30. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоӏик. Душанбе, Маориф, 1987, китоби 1.
31. Мирзоев А. Як омили <отеъ. Садои Шар<, 1975, №8.
32. Мирзоев А. Сезда~ ма<ола. Душанбе, Ирфон, 1977.
33. Му~аммадӏаъфари Ё~а<$. Фар~анги асотир ва ишороти достон$ дар адабиёти форс$. Те~рон. Суруш,1375.
34.Му~аммад Муин. Лу@ати форсии Ибни Сино ва таъсири он дар адабиёт.]ашнномаи Ибни Сино. Те~рон,1331, ӏ.2.
35. Му~аммади Му~аммад$. Фар~анги эрон$ пеш аз ислом ва осори он дар тамаддуни ислом$ ва адабиёти араб$. Те~рон, Т\с, 1374.
36. Неъматов Н.Н. Давлати Сомониён. Душанбе,Ирфон,1989.
37. Неъматов Н.Н. Усрушана в древности и раннем средневековҳе. Трудқ АН Тадҷ.ССР. Сталинабад,1957,т.55.

38. Основқ иранского язққознания. Новоиранские язқки. М.,Наука, 1982.
39.Основқ иранского язққознания. Среднеперсидские язқки. М.,Наука, 1981.
40. Пано~ии Симнон$. Амир Исмоили Сомон$ - фармонравои бузург ва одил. Те~рон, нашри Нидо, 1375.
41.Пейсиков Л.С. Проблема язқка дари в трудах современнқх иранских ученқх. Вопросқ язққознания, 1960,№2.
42. Расторгуева В.С. Опқт сравнителҳного изучения тадчикских говоров. М., Наука, 1964.
43. Ра~монов Э.Ш. Тоҷикон дар оинаи таърих. Душанбе, Шар<и озод,1996.
44. Ра~монов Э.Ш. Ҷавонон - ояндаи миллат. Садои мардум,21 маи соли 1998.
45. Саъид Нафис$. А~вол ва ашъори Аб\абдулло~и Р\дак$. Те~рон, 1310-1318, ҷ. 1-3.
46.Саъид Нафис$. Вузарои Оли Сомон. Маҷаллаи Арму@он , шумораи 2, соли 14.
47. Сайёид|аводи Таботабо$. Хоҷа Низомулмулк. Те~рон. Тар~и нав, 1375.
48. Семёнов А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях их носителей в средневековой Бухаре. Советское востоковедение , 1948, №5.
49. Таърихи Эрон аз ислом то Салоҷи<а (ҷилди ча~оруми “Таърихи Эрон”-и Кембриҷ). Тарҷумаи ^асани Ан\ша. Те~рон. Амири Кабир,1363.
50. Турсунов А. &ирони саъд. Душанбе. Ирфон,1986.
51. Турсунов А. Э~ёи Аҷам. Душанбе,Ирфон,1984.
52. Улу@зода С. Пири ~акимони Машри<замин. Душанбе,Маориф,1980.
53. Фрай Р. Наследие Ирана. Москва,Наука,1972.
54. Фрай Р. Асри заррини фар~анги Эрон. Мутарҷим Масъуди Раҷабниё. Те~рон,Суруш, 1363 (чопи дувум).
55. Фрай Р. Бухоро-дастоварди <уруни вусто. Тарҷумаи Ма~муди Ма~муд$. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$. Те~рон. 1365 (чопи дувум).
56. Шакур$ М. Хуросон аст ин ҷо. Душанбе, Дафтари нашри фар~анги ниёгон, 1996.
57. Шпулер Б. Таърихи Эрон дар <уруни нахустини ислом$. Тарҷумаи Ҷаводи Фалотур$. Те~рон. Ширкати интишороти илмиву фар~анг$, 1373. ҷ.1,2 (чопи ча~орум).
58. Ясперс К. Смқсл и назначение истории. М.,Политиздат,1991.
59. >афуров Б.>. Тоҷикон. Таърихи <адимтарин, <адим ва асри миёна. Душанбе, Ирфон,1983 (китоби якум), 1985 (китоби дувум).
60. Гафуров Б.Г. О причинах возвқшения и падения Саманидов. Советское востоковедение,1958,№1.
61. >улом~усайни Сидди<$. Намунаи сухани форс$. Те~рон,1349.
62. ^усайналии Мумта~ан. На~зати шуубия ва натоиҷи сиёсиву иҷтимоии он. Маҷаллаи “Барраси~ои таърих$”, шумора~ои 2,3,5, соли 9, 1353.
63. ^усейнзода Ш. Ба~с ва андеша. Душанбе. Ирфон, 1966.
64. Ҷаводи ^ирав$. Эрон дар замони Сомониён (Таърихи Сомониён аз о@оз то салтанати Насри дувум). Маш~ад,1371.

SUMMARY

The book «Ismoili Somoni» is one of the first scientific investigations where multifarious facets of the epoch of the renaissance of culture, development of literature and the perfection of the state structure of the Tajiks i.e. epoch of the Samanids, are considered through the prism of life and activity pertaining to the founder or the Samanids state – Ismoil Somoni.

The state of the Samanids as a striking phenomenon of the history of the world civilisation sprang up not on a bare place. On the one, its formation is a result and a product of the historical experience of the different countries, both of the east and the west, on the other hand it is a logical continuation of the traditions of the national statehood of the Iranian peoples being concerned especially with traditions of the statehood of the Sasanids. As a majority of the researches affirm the dynasty of the Sasanids was one of the most outstanding dynasties ruling in Khuroson and Movarounnahr in middle ages.

Through all the runs the though that the period of the Samanids government was the one dealing with genuine national values and traditions, the epoch the renaissance of the people of the Khuroson and Movarounnahr after the two centuries of silence of their culture and the language, the epoch of confirmation of the liberty of ideas and the pluralism of convictions (in mediaeval understanding of this categories). Into the bargain, the assimilation of the best achievement, national isolation were inherent in the rebirth moment of the Arian people in the epoch of the Samanids.

Leaning on the material of an immense quantity of mediaeval sources the author rose that the state of the Samanids was one of the first states of middle ages which was based on spirituality and culture. It is the Adjam renaissance, or according to terminology of occidental orientalists – Islam – Iranian renaissance – which testifies to it; the letter began four centuries earlier than the European renaissance namely thanks to the initiative of the Samanids and reached its apex in the epoch of the government. The magnificence of such geniuses as Forobi, Rudaki, Firdavsi, Ibn Sino and the others. A last two nominate IX – X c. c as those of «The golden ages of Adjam culture».

On the way to the achievement of might political unification, cultural rebirth and territorial integrity of the country the Samanids leaned, first and for a most, on national priorities and interests, on bringing up the population in the spirit of the communal sense of the historical fates of the Iranian peoples. On the bases of Islamic civilisation the Samanids regenerated pre- Islamic values, outlook, language, culture and the traditions of

ancestors having created a mighty tool for the spiritual independence and the preservation of the national distinction of the Tajik state.

National mentality and peculiarities of the religious outlook of the people were regarded as of paramount sunnism they gave preference to khanaphite friend.

In this connection the author accentuates on the decisive role of khanaphite kind in a religious consecration of one of the basic elements of the independent national state – the Tajik (farci) language.

The omniscient inculcation of the Arabic language by its bearers as an official tongue of religion and state served for them as a powerful liver in carrying out a policy assimilation. Therefore raising the Tajik (farci) language to the power of the official tongue of statehood and religion by the Samanids acquired a political and national importance in their epoch.

One of the items considered in the book particulars is the one concerning the genealogy of the Samanids. The most ancient written sources pertaining to X – XI c.c have a common point of view in reference to the origin of the Samanids, they say that their clan is traced back to the prince and the commander – in – chief of the Sasanids – Bakhromi Chubina. Somonkhudot – the founder of this famous clan was one the well-known and respected dehkans of Khuroson. The word «khudot» in the meaning of «owner» «governor», «master» in the composition structure of this name is known and widely spread term of Khuroson and Movarounnahr governors before Islam and in VIII – IX c.c. In Narshakhi's «The History of Bukhara» the given word is used in the meaning of «The Tsar of Bukhara».

In so far as a question of geographical and administrative location of Somon is concerned there is no unified opinion among the authors of historical chronicles. Some of them consider Somon to be a settlement situated near Samarkand; other identify Somon with the settlement of the territory of Kharakan region, near Hamadon. The authors of the third category refer Somon to the settlements situated in the region of Balkh and Termiz. In any case one can say certainly that Somon was a domain of a greater scale in the settlement founded by one of the grandsons of Bakhromi Chubina. According to the statement of the author of «Zayn–ul–Akhbor» (XI) Somonkhudot accepted Islam after the acquisition of reputation and authority in the centre of the Khalifat. At the token of respects and gratitude for the patronage of Asad ibn Abdulloh – the vicegerent of Khuroson – Somonkhudot gave Asad's name to his son. Asad ibn Somon lived at the time of the government of Khorunarrashid and Maamun. The fact that Asad's four sons were appointed as governors of the most big cities of Movarounnahr testify to his authority. Asad spent the end of his lifetime in Merv in Maamun's service.

In the struggle between Khalif Amin and his brother in 813 Maamun won due to the support of the Khuroson people and his eccession to the thrown he appointed Hassan ibn Abbad a vicegerent of Khuroson and Movarounnahr. In 819 Asad ibn Somon's sons were appointed governors of the big cities of Movarounnahr and as it is marked by Narshakhi, 240 towns and regions were under their governing. After the death of Asad's elder son – Nukh in 842, Yakhya in 855 and Ilyas in 856 the power was concentrated in the hands of Akhmad ibn Asad. He governed Movarounnahr for seven years and died in 864. Before death he appointed the elder of his seven sons Nasr ibn Ahmad to be an heir. During Nasr's governorship Samarkand became the capital of the power. Nasr paid special attention to the upbringing of his younger brother Ismoil. Nasr's confidence in the political talent of his younger brother is testified by the fact that in spite of Ismoil's youth he appointed him a vicegerent to Bukhara when instability and aggravation of the situation in the city were in full swing.

Ismoil Somoni's victorious way to the picks of might begins just from the moment of his accession to the throne of Bukhara. One can say that beginning with this period Ismoil ibn Ahmad is personality acquires a historical importance on a par with the fate of the nation and the vast territory. Owing to the will of history the fate of Bukhara, the fate of amir Ismoil Somoni and the fate of the Tajiks interwove so closely that up to nowadays these three names can't be imagined without one another being national holy things of the Arian peoples.

Stage by stage amir Ismoil prepared the prerequisites of political, economical and spiritual unification of society and thus created the preliminary conditions for the victory over Tiurks, Saffarides, Alavides and the conquest of Khorasan. Moreover resorting to irrefutable arguments the author of the books proves that Ismoil Somoni's prescience, nobility, justice and piety which in their totality were an evincement of his supreme spirituality were the most important factors of the strengthening of the grounds of the Somonids' State. Ismoil's policy based on justice and priority of moral values in State affairs promoted the prevalence of unity, concord and mutual understanding in the society over local, religious and ideological divergence, it created prerequisites for maximal abatement of internal strives, especially the collisions between sunnism and shiism under his governorship

The author of the book stresses many times that the population of Khorasan and Movarounnahr sincerely supported Ismoil Somoni; the fact being a testimony of recognition and support of the state of the Samanides and their reasonable policy on the part of different layers of society. The unity and the solidarity of the people, its support of the Samanides' State became a cause of might and efflorescence of the national state of the Tajiks.

The development of the state arrangement and the government of the Samanides in which the traditions of the Sasanide statehood were used being applied to the new Islamic circumstances are in major part connected with the policy and the activity of the enlightened vizirs of the Samanide dynasty. Among them one can call Abulfazl Balaami, Abutaib Musaabi, Abuali Djaikhani, Abuali Balaami, Abulkhusain Muzni,

Abuali Domgoni and others who in different years of the Samanides government glorified themselves on the political arena. One of the characteristic features of the Samanide vizirs was respect for the people of science and pen. Moreover many of them like Samanide Governors were men of pen themselves. As medieval authors testify Abulfazl Balaami composed the books «Talkeh-ul-balogah» and «Kitob-ul-makolat» about the questions

of ethics and state arrangements those being not extant. The prosaic translation of «Kalila va Dimna» is supposed to belong to the pen of this famous vizir as well.

The translation and the additions to «Taarikhi Tabari» belong to the pen of another vizir-Abualli Balaami and was performed in the epoch of Abusolekh Mansur's government. This composition was of great importance in the development of Tajik literature and language, in the strengthening of national and historical self-consciousness of society.

In the epoch of Ismoil Somoni's government scientists, poets and men-of- letters strove to Bukhara, to the court of the Samanides, which turned into a center of the men of science and pen.

In those years the cultural rebirth and the national liberation movement of Moverannakhr and Khorasan were for the first time after the arabic conquest raised to the level of the state policy. As the author states, in the X century Bukhara became a center of scientists and a men-of-letters due to 2 reasons: 1) as a result of necessary and timely political and military measures on the part of amir Ismoil and his efforts in governing the state peaceful and normal situation which promoted the efflorescence of science and culture arose in the Great Khorasan; 2) the just amir and his adherents created such atmosphere in their domains where spiritual, religious and ideological liberties of the members of the society were guaranteed to greater extent than in other regions of the Islamic world.

Spiritual and cultural movement which in the Somonid's epoch assailed all Khorasan and Movarounnahr reared such thinkers and scholars whose names and works are up to nowadays an object of pride not only of the Tajik people. These scholars are founders and great representatives of the most exact sciences such as mathematics, astronomy, geography, chemistry and medicine.

The analysis of socio-political and historico-cultural processes of Ismoil Somoni's and his disciples' epoch allows the author of the book to make a conclusion that in this magnificent epoch of the history of Tajiks there rest the grounds of the major part of the cultural, scientific and literary processes which took place in Movarounnahr, Khorasan and Iran for the last millennium. The reason is not only that one that namely at that time the formation of the basic canons and types of scientific and literary thinking took place – there is one thing more that counts: on the basis of national traditions, values and national distinction of the people there had been created the prerequisites for the formation of the valuable traditional outlook which defined the cultural image of the great Khorasan for thousand years.

Р Е З Ю М Е

Книга "Исмоили Сомони" является одним из первқх научнқх исследований, в котором различнқе грани эпохи возроҷдения кулҳтурқ, науки, развития литературқ и совершенствования государственного устройства тадҷиков, т. е. эпохи Саманидов, рассматриваются сквозҳ призму ҷизни и деятелҳности основополоҷника государства Саманидов - Исмаила Сомони.

Государство Саманидов как феноменалҳное явление истории мировой йивилизайии возникло не на пустом месте. Его образование, с одной сторонқ, является резулҳтатом и продуктом исторического опқта различнқх народов Востока и Запада, с другой - логическим продолҷением традиййй найионалҳной государственности иранских народов, в особенности, традиййй государственности Сасанидов. Династия Саманидов, по утверҷдению болҳшинства исследователей, бқла одной из вқдающихся династий, правивших в Хорасане и Маверанахре в средние века.

Через всю книгу красной нитҳю проходит мқслҳ о том, что период правления Саманидов бқла эпохой обраҷения к истиннқм найионалҳнқм йенностям и традиййям, эпохой возроҷдения народов Хорасана и Маверанахра после двухвекового "молчания" их кулҳтурқ и язқка, эпохой утверҷдения в обҷестве свободқ мқсли и плюрализма убеҷдений (в средневековом понимание этих категорий). При этом, возроҷденческому двиҷению иранских народов в эпоху Саманидов бқли присуҷи усвоение лучших достиҷений других народов, отказ от стремления к найионалҳной замкнутости.

На материале огромного количества средневековқх источников автор доказқвает, что государство Саманидов бқло одним из первқх государств Средневековҳя, которое зиҷдилосҳ на духовности и кулҳтуре. Об этом свидетелҳствует Возроҷдение Адҷама или, по терминологии западнқх востоковедов, исламо-иранский Ренессанс, которқй начался на четқре века ранҳше европейского Ренессанса именно благодаря инийиативе Саманидов и достиг своей вершинқ в эпоху их правления.

Величие таких гениев как Фороби, Рудаки, Фирдауси, Ибн Сино, Беруни и других дает основание именоватҳ IX-X вв. "золотқми веками кулҳтурқ Адҷама".

На пути к достиҷению могуҷества, политического объединения, кулҳтурного возроҷдения и территориалҳной йелостности странқ Саманидқ преҷде всего опиралисҳ на найионалҳнқе приоритетқ и интересқ, на воспитание у населения чувства обҷности исторических судеб арийских народов. На основе исламской йивилизайии Саманидқ возродили доисламские йенности, мировоззрение , язқк , кулҳтуру и традиййи предков, что создало моҷнқй инструмент для духовной независимости и сохранения найионалҳной самобқтности тадҷикского государства.

Найионалҳнқй менталитет и особенности религиозного мировосприятия народа бқли поставленқ Саманидами во главу угла даҷе тогда, когда они из четқрех толков суннизма отдали предпочтение ханафитскому направлению.

В связи с этим автор подчеркивает решающую ролҳ ханафитского толка в религиозном освящении одного из основополагающих элементов независимого найионалҳного государства - тадҷикского (фарси) язқка.

Повсеместное внедрение арабами их язқка в качестве единого офийиалҳного язқка религии и государства слуҷило им в качестве моғного рқчага в проведении ассимиляторской политики. Поэтому, возведение Саманидами тадҷикского (фарси) язқка в ранг офийиалҳного язқка государственности и религии в их эпоху приобретало политическое и найионалҳное значение.

Одним из вопросов, подробно рассмотреннқх в книге, является вопрос о генеологии Саманидов. Древнейшие писҳменнқе источники, относящиеся к X-XI вв., единқ в том, что род Саманидов происходит от йаревича и главнокомандующего Сасанидов - Бахроми Чубина. Сомонхудот - основополоҷник этого знаменитого рода - бқл одним из извест-нқх и уваҷаемқх дехкан Хорасана. Слово "худот" со значением "владелей", "правителҳ", "хозяин" в составе этого имени является известнқм и распространеннқм термином правителей Хорасана и Мавераннахра до ислама и в VIII-IX вв. В "Истории Бухарқ" Наршахи данное слово употребляется в значении "йарҳ Бухарқ".

В вопросе географического и административного месторасполоҷения Сомона среди авторов исторических хроник нет единого мнения. Некоторқе из них считают Сомон селением, располоҷеннқм близ Самарканда. Другие отоҷествляют Сомон с селением на территории Хараканской области, близ Хамадана. Третҳи относят Сомон к селениям, располоҷеннқм в областях Балха и Термеза.

В любом случае определенно моҷно сказатҳ, что Сомон бқл владением болҳшим, чем селение, основаннқм одним из внуков Бахрома Чубина. По утверҷдению автора "Зайн-ул-ахбор" (XI в.), Сомонхудот принял ислам после приобретения известности и авторитета в йентре халифата. В знак уваҷения и благодарности покровителҳству Асада ибн Абдуллоха - наместника Хорасана Сомонхудот назвал своего сқна Асадом. Асад ибн Сомон ҷил во время правления Хорунаррашида и Маъмуна. Тот факт, что четқре сқна Асада бқли назначенқ правителями самқх болҳших городов Мавераннахра, свидетелҳствуют о его авторитете. Асад коней ҷизни провел в Мерве на слуҷбе у Маъмуна.

В борҳбе меҷду халифом Амином и его братом в 813 г. Маъмун победил благодаря поддерҷке хорасанйев и после восшествия на престол назначил наместником Хорасана и Мавераннахра Гассана ибн Аббада. В 819 г. сқновҳя Асада ибн Сомона бқли назначенқ правителями болҳших городов Мавераннахра и, как отмечает Наршахи, под их правлением находилисҳ 240 городов и областей. После смерти старшего сқна Асада -Нуха в 842 г. , Яхя в 855 г. и Иляса в 856 г. властҳ сосредоточиласҳ в руках Ахмада ибн Асада. Он правил Мавераннахром семҳ лет и умер в 864 г. Перед смертҳю он назначил наследником старшего из семи сқновей - Насра ибн Ахмада. Во время правления Насра Самарканд стал столийей дерҷавқ. Наср уделял особое внимание воспитанию своего младшего брата - Исмаила. О доверии Насра политическому таланту своего младшего брата свидетелҳствует тот факт, что несмотря на молодостҳ Исмаила он назначил его наместником в Бухару в разгар неустойчивости и обострения ситуайии в городе.

Победоноснқй путҳ Исмаила Сомони к вершинам могуғества начинается именно с момента восшествия его на престол Бухарқ. Моҷно сказатҳ, что с этого периода личностҳ Исмаила ибн Ахмада преобретает историческое значение наравне с судбой найии и обширной территории. Волею истории судҳба Бухарқ, судҳба амира Исмаила Сомони и судҳба тадҷиков так переплелисҳ меҷ собой, что в средние века эти три имени бқли не вообразимқ друг без друга.

Амир Исмаил поэтапно подготовил предпосқлки политического, экономического и духовного объединения обғества и таким образом создал предварителҳнқе условия для победқ над тюрками, саффаридами, алавидами и завоевания Хорасана. Более того, автор книги неопроверҷимқми аргументами доказқвает, что далҳновидностҳ, благородство, справедливостҳ и благочестие Исмаила Сомони, которқе в совокупности бқли проявлением его вқсшей духовности, явилисҳ ваҷнейшими факторами укрепления основ государства Саманидов. Политика Исмаила, основанная на справедливости и приоритете нравственнқх йенностей в государственнқх делах, способствовала тому, что единство, согласие и взаимопонимание в обғестве возобладали над местническими, религиознқми и идейнқми разногласиями, создала предпосқлки для максималҳного уменҳшения внутреннқх раздоров, особенно стқчек суннизма и шиизма при его правлении.

Автор книги неоднократно подчеркивает, что население Хорасана и Мавераннахра искренне поддерҷивали Исмаила Сомони, что является свидетелҳством признания и поддерҷки государства Саманидов и их разумной политики со сторонқ различнқх слоев обғества. Единство и сплоченностҳ народа, поддерҷка ими государства Саманидов стали причиной могуғества и расйвета найионалҳного государства тадҷиков.

Развитие государственного устройства и управления Саманидов, в котором традийии Сасанидской государственности бқли исполҳзованқ применителҳно к новой исламской обстановке, во многом связано с политикой и деятелҳностҳю просвященнқх визирей саманидской династии. Среди них моҷно назватҳ Абулфазла Балъами, Абутайиба Мусъаби, Абуали Дҷайхани, Абуали Балъами, Абудҷаъфара Утби, Абулхусайна Утби, Абулхусайна Музни, Абуали Домгони и других, которқе в разнқе годқ правления Саманидов прославилисҳ на политической арене. Одной из характернқх черт саманидских визирей бқло уваҷение к людям науки и пера. Более того, многие из них, как и саманидские правители, сами бқли людҳми пера. По свидетелҳству средневековқх авторов, Абулфазл Балъами сочинил книги "Талкех-ул-балога" и "Китоб-ул-маколат" о вопросах этики и государственного устройства, не дошедшие до наших дней. Предполоҷителҳно, перу этого прославленного визиря относится такҷе прозаический перевод "Калилқ и Димнқ".

Перевод и дополнения к “Таърихи Табари” принадлеҷит перу другого визиря - Абуали Балъами и бқл вқполнен в эпоху правления Абусолеха Мансура. Это сочинение имело огромное значение в развитии персидско-тадҷикской литературқ и язқка, в упрочении найионалҳного и исторического самосознания обғества.

В эпоху правления Исмаила Сомони ученқе, поэтқ и литераторқ со всех окраин устремилисҳ в Бухару, во двор Саманидов, которқй стал средоточием людей науки и пера.

В эти годқ кулҳтурное возроҷдение и найионалҳно-освободителҳное двиҷение Мавераннахра и Хорасана впервқе после арабского завоевания бқл возведен на уровенҳ государственной политики. Бухара в X веке, по утверҷдению автора, по двум причинам стал средоточием ученқх и литераторов: 1) в резулҳтате необходимқх и своевременнқх политических и военнқх мер амира Исмаила и его стараний в управлении государством в Великом Хорасане слоҷиласҳ спокойная и нормалҳная обстановка, способствуюғая расйвету науки и кулҳтурқ; 2) Амир справедливқй и его преемники в своих владениях создали такую атмосферу, где в болҳшей мере, чем в других регионах исламского мира, гарантировалисҳ духовнқе, религиознқе и идейнқе свободқ членов обғества.

Духовное и кулҳтурное двиҷение, охватившее в эпоху Саманидов весҳ Хорасан и Мавераннахр, вқпестовало таких мқслителей и ученқх, имена и трудқ которқх до сегодняшнего дня являются предметом гордости не толҳко тадҷикского народа. Эти ученқе являются основополоҷниками и великими представителями болҳшинства точнқх наук, как математика, астрономия, география, химия, медийина.

Рассмотрение обғественно-политических и кулҳтурно-исторических пройессов эпохи Исмаила Сомони и его преемников приводит автора книги к вқводу о том, что в этой величественной эпохе истории тадҷиков покоятся основқ болҳшинства кулҳтурнқх, научнқх и литературнқх пройессов, происходивших в последнее тқсячилетие в Мавераннахре, Хорасане и Иране. Дело не толҳко в том, что именно в это время происходило становление основнқх канонов и типов научного и литературного мқшления, но и в том, что на основе найионалҳнқх традийий, йенностей и самобқтности народа бқли созданқ предпосқлки для сформирования полнойенного традийионного мировоззрения, на тқсячилетие определившего кулҳтурнқй облик Великого Хорасана.

МУНДАРИ.А

Пешгуфтор 3
Аслу насаби Сомониён.....16
Зиндаг$ ва корномаи амир Исмоили Сомон$.....34
Низоми давлатдории Сомониён 100
На~зати фар~анг.....178
Исмоили Сомон$ дар манобеъи таърих$.....215
Тавзе~от.....347
Фе~ристи ном~ои ашхос.....397
Фе~ристи ном~ои |у@роф$.....414
Фе~ристи маъхаз~о.....420
Фе~ристи адабиёти илм$.....423
Фишурдаи матолиби китоб (ба забон~ои инглис$ ва рус$).....425
Мул~а<от..... 432

Муаллиф ба раиси корхонаи шаробпазии ша~ри >афуров Бой Мирзоев ва со~ибкор Мирак Бобоев, ки дар нашри ин китоб к\мак карданд, сид<ан из~ори сипос менамояд.

Номг\и сурат~о

1) Намуди умумии Тахти]амшед (охири VI-V пеш аз милод).
2) Даромадго~и Тахти]амшед.
3) Тасвири сипо~иёни ~ахоманиш$ дар Тахти]амшед.
4) Сипо~иёни Дорои I дар Тахти]амшед.
5) Тасвири бор додани Дорои I. Тахти]амшед.
6) &асри Дорои I. Тахти]амшед.
7) Дарбориёни шо~аншо~они ^ахоманиш$ дар Тахти]амшед.
8) Обгинаи ну<рак\б. Су@д, асри VII.
9) Деворнигораи Афросиёб, асри VII.
10)Ме~роб. Де~аи Искодар, аср~ои IX-X.

11)&алъаи Чилдухтарон. Тирмиз, асри IX.
12)Ма<бараи Исмоили Сомон$. Намуди умум$, асри X.
13)Пешто<и ма<бараи Исмоили Сомон$.
14)Ма<бараи Исмоили Сомон$.
15)Даромадго~и ма<бараи Исмоили Сомон$.
16)Яке аз дарвоза~ои Бухоро.
17)Ме~роб. Ашт, аср~ои X-XI.
18)Мас|ид. Де~аи Чорк\~, аср~ои X-XI.
19)Кандакории сутун. Де~аи Оббурдон, аср~ои IX-X.
20)Мадрасаи Хо|а Маш~ад. &уболи}н, аср~ои X- XII.
21)Мас|иди Деггарон. Бухоро, аср~ои IX-X.
22)Девори ша~ри Марв.
23)Бозмондаи <алъаи к\~ан. Хоразм, аср~ои IX- XI.
24)Девори ша~ри Ху|анд, аср~ои ми}на.
25)Бозмондаи к\шки к\~ан. Марв, аср~ои VI-VII.
26)Силсилаи ма<бара~ои аср~ои X-XI.
27)Мас|иди Шери Кабир, асри X.
28)Манораи Вобканд, асри XI.
29)Манораи Калон. Бухоро, асри XI.
30)Оинаи ну<рак\б, аср~ои IX-XI.
31)Таба<. Афроси}б, асри X.
32)Хум. Афроси}б, асри X.
33)Шамъдон. Афроси}б, асри X.
34)Мин}тур бар “Шо~нома”-и мансур.
35)Мин}тур бар “Шо~нома”-и Фирдавс$.